کاریگەریی بیری چەپ لەسەر بزاڤی سیاسیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان

حیزبی دێموکراتی کوردستان وەك نموونە

(١٩٤٥-١٩٩١)

سمایل بازیار

کاریگەریی بیری چەپ
لەسەر بزاڤی سیاسیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان،

حیزبی دیموکراتی کوردستان وەك نموونە (۱۹۴۵ - ۱۹۹۱)

سمایل بازیار

۲۰۲۰

ناوی کتێب: کاریگەریی بیری چەپ لەسەر بزاڤی سیاسیی ڕۆژهەڵاتی
کوردستان / حیزبی دیموکراتی کوردستان وەک نموونە (١٩٤٥ ـ ١٩٩١)

نووسەر: سمایل بازیار

پێداچوونەوە: س. ئا. کوردستانی

ساڵی چاپ: ١٣٩٩/ ٢٠٢٠

دیزاین: ئەیووب شەهابیڕاد

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان/هەرێمی کوردستان
ژمارەی سپاردن (٩٥٤) ی ساڵی ٢٠٢٠ی پێدراوە

پێشکەشە بە:

شۆڕشگێڕانی نارمانخوازی

ڕاپەڕینی چەکدارانەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان

(١٣٤٦ ـ ١٣٤٧ی هـ/ ١٩٦٧ ـ ١٩٦٨ی ز)

پێرست

پێشەکی ٩

دەروازە: بیری چەپ و سەرهەڵدانی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان تا ساڵی... .... ٢٣

باسی یەکەم: چەمك و پێناسەی چەپ ٢٥

باسی دووهەم: هاتنی بیری چەپ بۆ ئێران ٢٩

باسی سێهەم: دەرکەوتنی بیری چەپ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ٤٤

باسی چوارەم: حیزبی ئازادیی کوردستان (١٩٣٨) ٥٢

باسی پێنجەم: کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان (ژ. ك) ١٩٤٢ .... ٥٨

بەشی یەکەم: حیزبی دیموکراتی کوردستان لە دامەزرانییەوە تا شۆڕشی... .... ٨٣

باسی یەکەم: دامەزرانی حیزبی دیموکراتی کوردستان ساڵی ١٩٤٥ .... ٨٥

باسی دووهەم: بووژانەوەی حیزبی دیموکراتی کوردستان دوای... .... ١٠٨

باسی سێهەم: گەشەسەندنی چالاکیی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە... .... ١٢١

باسی چوارەم: حدك و ڕووداوەکانی نێوان ساڵانی (١٩٥٢ ـ ١٩٥٣) ١٣٠

باسی پێنجەم: حیزبی دیموکراتی کوردستان لە دوای کودەتای ٢٨ی... .... ١٥٥

باسی شەشەم: کۆنفرانسی یەکەمی حیزبی دیموکراتی کوردستان و... .... ١٦٥

بەشی دووهەم: حدك لە نێوان ساڵانی ١٣٣٧ - ١٣٤٩... .... ١٧٥

باسی یەکەم: کاریگەریی شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ لەسەر حدك ١٧٧

باسی دووهەم: پەلاماری بەربلاوی پۆلیس بۆ سەر ڕێکخراوەکانی حدك ١٨٣

باسی سێهەم: توندبوونی ململانێی باڵی چەپ و ڕاست ١٩٠

باسی چوارەم: لێکدابڕان ١٩٩

باسی پێنجەم: چالاکیی خوێندکارانی کورد لە زانکۆ و ڕێکخستنی «حدك»دا ٢٠٩

باسی شەشەم: کۆنگرەی دووهەمی حدك و زاڵبوونی باڵی ڕاست ٢١٧

باسی حەوتەم: ڕاپەڕینی چەکدارانەی (١٣٤٦ ـ ١٣٤٧/ ١٩٦٧ ـ ١٩٦٨) ٢٢٨

بەشی سێهەم: حدك لە دوای بەیاننامەی ١١ی ئازار تا سەرکەوتنی... .... ٢٥٩

باسی یەکەم: دەرچوونی بەیاننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ و... .... ٢٦١

باسی دووهەم: کۆنفرانسی سێیهەم و زاڵبوونی بیری چەپی ڕادیکاڵ..................٢٦٥
باسی سێیهەم: قاسملوو لە چەپێکی کوردەوە بۆ کوردێکی چەپ......................٢٧٨
باسی چوارەم: ڕەنگدانەوەی بیری چەپ لە خولی نوێی ڕۆژنامەی کوردستاندا....٢٨٦
باسی پێنجەم: شۆڕشی ئێران (١٣٥٧/ ١٩٧٩) و چالاکیی ئاشکرای حدك... ....٢٩٢
بەشی چوارەم: حدکا لە چەپێکی ڕادیکاڵەوە بۆ چەپێکی سۆسیال دیموکرات... ....٣٠٩
باسی یەکەم: دابڕانی باڵی چەپی توودەیی لە حدکا...................................٣١١
باسی دووهەم: سۆسیالیزمی دیموکراتیك و هەنگاونانی حدکا بەرەو... ....٣٢٦
باسی سێیهەم: ڕاگەیاندنی حدکا ـ ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ ٣٥٠
باسی چوارەم: لێکهەڵوەشانی سیستمی سۆسیالیستی و حدکا ٣٥٨
ئەنجام...٣٦٩
سەرچاوەکان...٣٧٣
پاشکۆ...٤٠٣
لیزگەی ناوەکان ٤٦٩
هەواڵنامەی کتێب

پێشەکی

یەکێك لە کاریگەرترین ئایدۆلۆژییەکانی سەدەی بیستەم، کە مۆرك و نیشانی لە زۆر ڕووداوی سەدەی ڕابردوو داوە و بە ملیۆنان کەسی کردۆتە شوێنکەوتووی خۆی، بیری چەپ بوو. هەر بۆیەش بوو بە یەکێك لە بەهێزترین ڕەوتە سیاسی - کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی، بەجۆرێك لە کۆتایی دەیەی ۱۹۸۰دا پازدە وڵاتی جیهان بە پتر لە ۱ ملیارد و ۵۵۰ ملیۆن حەشیمەتەوە خاوەنی ڕژێمی کۆمۆنیستی بوون.

بیری چەپ لە ئێراندا سەرەتا لە ڕێگەی ئەو کۆچبەرە ئێرانییانەوە (زۆرتر ئازەری) کە بۆ کار لە قەفقاس گیرسابوونەوە و لەوێ کەوتبوونە ژێر کاریگەریی حیزبی سۆسیال دیموکراتی ڕووسیە (بۆلشۆڤیك)، گوێزرایەوە بۆ ئێران، کە بە بزاڤی «سۆسیال دیموکراسی» بەناوبانگن و لە شۆڕشی مەشرووتەدا چالاك بوون. دواتر ئەم بیرە بەتایبەتی لەدوای سەرکەوتنی شۆڕشی سۆسیالیستی ئۆکتۆبری ۱۹۱۷ی ڕووسیە، لە ئێراندا بڵاوبۆوە.

کوردستانیش لەم دیاردە گشتگیرە بێبەری نەبوو و ئەم بیرە لە ڕێگەی جوراوجۆری وەك: سۆسیال دیموکراتەکان، حیزبی کۆمۆنیستی ئێران، حیزبی توودە و هاتنی سپای سوور بۆ کوردستان و پشتیوانیی یەکیەتیی سۆڤیەت لە کۆماری کوردستان، بە کوردستاندا بڵاوبۆوە. لەوەیڕا کە چەپ بانگەشەی بۆ دادپەروەری و ئەمانی هەر چەشنە ستەمێك دەکرد، بۆ ڕووناکبیران و تێکۆشەرانی سیاسیی کورد کە نەتەوەکەیان زۆرلێکراو بوو سەرنجڕاکێش بوو و پێشوازیی لێدەکرا.

هاوسۆزی و سەرسامبوونی بەشێك لە تێکۆشەرانی سیاسیی کورد بە ئەندێشەی چەپ شوێنەواری قووڵی لەسەر ڕەوتە سیاسییەکان و ئاراستەی خەبات لەم بەشەی کوردستاندا هەبووە، بەتایبەتی لەسەر خاوەن ڕابردووترین حیزبی کوردی لە ئێستادا، واتە حیزبی دیموکراتی کوردستان، کە لە بنەمادا حیزبێکی کۆمۆنیست یان مارکسی -لێنینی نییە و بەگشتی حیزبی چین و توێژ یان ئایدۆلۆژییەکی تایبەتیش نەبووە، بەڵکوو حیزبێکی نەتەوەیییە و ئامانجی سەرەکیی دیاریکردنی مافی چارەنووس بۆ گەلی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانە، هەر بۆیە گرینگیی توێژینەوەیەکی ئاکادیمی کە تا ئێستا لە زانکۆکانی هەرێمی کوردستان نەکراوە بە پێویست زانرا.

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە نووسینی مێژووی حدکا بە مانای واقعیی وشە نییە، بەڵکوو هەوڵ دەدا کە تیشك بخاتە سەر کاریگەریی بیری چەپ بە هێڵە فکرییە جۆراوجۆرەکانی وەك: چەپی ڕادیکاڵ، ماویزم، ئوروکۆمۆنیزم و سۆسیال دیموکراسی لەسەر ستراکتور، ستراتیژی و پرۆگرامی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە قۆناغە جیاوازە مێژووییەکاندا و هەروەها شوێنەواری لەسەر ململانێی نێوخۆیی ڕیزەکانی و لێکدابڕان و جیابوونەوەکان. وێڕای ئەوە هەوڵ دراوە

بیسەلمێنێ کە ئەم حیزبە لە قۆناغێکی گرینگی ژیانی خۆی، واتە لە ساڵی (١٩٧١ ـ ١٩٩١)دا کە وەك ڕێکخراوێکی سەربەخۆ چالاکی هەیە، لە خانەی حیزبە سیاسییەکانی چەپدا شوێن دەگرێ، بۆچوونێك کە پێچەوانەی ڕوانگەی چەپی کۆمۆنیستییە بەجۆرێك کە تەنانەت حیزبە نەتەوەیی‌یەکان لە ڕیزی حیزبە بورژوازییەکان (ڕاستەکان)دا دەهێنێتە ئەژمار. شایانی باسە کە شوێنەواری نەگەتیڤ و پۆزێتیڤی بیری چەپ لەسەر حیزبی دیموکرات و لەم ڕێگەوە لەسەر بزاڤی سیاسی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەتوانێ هەوێنی توێژینەوەیەکی دیکەی مێژوویی ـ سیاسی بێ کە ئامانجی ئەم توێژینەوەیە نەبوو.

لەم توێژینەوەیەدا پشت بە ڕێبازی توێژینەوەی زانستی مێژوویی دەبەستین، بۆ ئەوەی لە ڕێگەی بەکارهێنانی سەرچاوە مێژوویی‌یەکان و بەڵگەنامە باوەڕ پێکراوەکانەوە لە ئامانجی توێژینەوەکە نزیك ببینەوە. لە هەمان کات‌دا بەپێی پێویست چەند میتۆدی دیکەی وەك: بەراوردکاری و ڕەخنەگرتن بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتر بەکار هێنراون.

ئەنجام دانی توێژینەوەیەکی لەم شێوەیە بێ‌گیروگرفت نابێ، چونکە ژیانی سیاسیی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ژیانێکی ئاسایی نەبووە، لە کۆی تەمەنی ٧٢ ساڵەی ئەم حیزبە تەنیا ٣٢ مانگ چالاکی ڕێگەپێ دراوی یاسایی هەبووە و ئەوی دیکەی لە خەباتی نهێنی، نیوەنهێنی ـ نیوەئاشکرا و چەکدارانەدا بووە و ئەمە نەبوونی ئەرشیڤێکی ڕێك‌وپێك‌کە تێکڕای ڕاگەیاندراو، بەیاننامە و بڵاوکراوەکانی ئەم حیزبەی تێدا بێ، لێکەوتۆتەوە. هەروەها شێوازی دژواری خەباتی ئەم حیزبە وای کردووە، کە بەشێك لە ڕێبەران و کادرە سەرەکییەکانی بەهۆی جۆراوجۆر و لەوانە: تیرۆر و سێدارە لە ژیان‌دا نەمابن، پێش ئەوەی بتوانن یادداشت و

بیرەوەرییەکانی خۆیان بنووسن و ئەمە گرفت لەسەر توێژینەوەیەکی لەم شێوەیە پێکدێنێ.

توێژینەوەکە لە دەروازەیەك و چوار بەش و دەرەنجامێك پێکهاتووە و بە لیستی سەرچاوەکان و پاشکۆکان «مخلص» و «ابستراکت» کۆتایی دێ.

دەروازە:

بە ناونیشانی سەرهەڵدانی بیری چەپ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، کە لە پێنج باس پێکهاتووە:

باسی یەکەم: لەم بەشەدا سەرەتای مێژوویی هاتنی ئەو زاراوانە بۆ نێو فەرهەنگی سیاسی و پێناسەی ئەو چەمکە هاتۆتە بەرباس.

باسی دووهەم: لەم باسەدا ڕێگاکانی دزەکردنی چەپ بۆ ئێران ئاماژەی پێکراوە، کە سەرەتا لە ڕێگەی کۆچبەرانی ئێرانی لە قەفقاس کە کەوتبوونە ژێر کارتێکەریی حیزبی سۆسیال دیموکراتی ڕووسیە دەگوازرێتەوە بۆ ئێران و ئەمە ڕێگە خۆش دەکا بۆ دروست بوونی حیزبی کۆمۆنیست لە ساڵی ١٩٢١ لە ئێراندا. بە دوای حیزبی کۆمۆنیستدا، گرووپی ٥٣ کەس درێژەپێدەری ڕێبازی حیزبی کۆمۆنیست دەبن و دواجار بە دامەزرانی حیزبی توودە (١٩٤١) چالاکی هێزی چەپ گەشە دەکا و پەرە دەستێنێ. بە دوای نسکۆی حیزبی توودەدا، ڕەوتێکی چەپی نوێ سەر هەڵدەدا کە بەرهەمی ئاڵوگۆڕی ئابووری ـ کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگای ئێراندا و گوتاری شۆڕشگێڕی و ڕادیکالیزمی باوی جیهانی سێهەمە و مێتۆدەکانی خەباتی چەپی نەریتی وەلادەنێ.

باسی سێهەم: هاتنی بیری چەپ بۆ کوردستان لە ڕێگەی سۆسیال دیموکراتەکان، حیزبی کۆمۆنیست و دواجار هاتنی سپای سووری

یەکیەتیی سۆڤیەتی بۆ ئێران و حیزبی توودەیە، کە بە کوردستاندا بڵاوبۆوە.

باسی چوارەم: هەلومەرجی دامەزرانی حیزبی ئازادی (١٩٣٨)، کە دەسەلاتی دیکتاتۆری و سیاسەتی ناسیۆنالیستیی پەهلەوی پەرەی دەگرت، بەڕێوەدەچوو. ئایدۆلۆژیای سیاسیی ئەم حیزبە وەك لە بەرنامەکەیەوە دەردەکەوێ، ئایدۆلۆژیی ناسیۆنالیستیی نەبووە، بەڵکوو بریتی بووە لە پشتگیری لە پەرەی دیموکراسی و بیروباوەڕی چەپ.

باسی پێنجەم: دامەزرانی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان (١٩٤٢) وەك یەکەم ڕێکخراوی ناسیۆنالیستیی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، هەرچەندە ئەم ڕێکخراوە لەلایەن هەندێك کەسەوە بە ڕێکخراوێکی نەتەوەیی ـ ئایینی پێناسە دەکرێ، بەڵام کاریگەریی بیر و ئەندێشەی چەپی بەسەرەوەیە.

بەشی یەکەم:

حیزبی دیموکراتی کوردستان لە دامەزرانییەوە تا شۆڕشی ١٩٥٨ لە عێراق.
ئەم بەشە بەسەر شەش باسدا دابەش کراوە:

باسی یەکەم: تایبەتە بە دامەزرانی حیزبی دیموکراتی کوردستان (١٩٤٥)، کە مژاری سەرەکیی ئەم توێژینەوەیەیە. دامەزرێنەرانی حدك بەپێچەوانەی سەرکردەکانی ژ. ك زۆرتر لە سەرۆك عەشیرەت و خاوەن زەوی و بازرگانەکان پێکهاتبوون و هەر بۆیەش بەرنامەی ئەم حیزبە ڕادیکالیزمی «ژ. ك»ی پێوە دیار نییە و باڵی چەپ لە پەراوێزە و حدك گرینگیی بە پرسی نەتەوەیی دەدا.

باسی دووهەم: بووژانەوەی حدك دوای ڕووخانی کۆماری کوردستان؛ لەم باسەدا قسە لە چوونی حدك بۆ ژێر باڵی حیزبی توودە دەکرێ، کە ئەنجامی بێ‌ئەزموونیی ئەو لاوانە بوو کە حدکیان بووژاندەوە.

باسی سێهەم: گەشەسەندنی چالاکی حدك لە سەردەمی دەسەڵاتداریی محەممەدی موسەددیق‌دایە. حدك کە بە شێوەی نیوەنهێنی ـ نیوەئاشکرا چالاکی هەیە، بە کەڵك‌وەرگرتن لە کەش و هەوای سیاسیی ئەو قۆناغە گەشە دەکات.

باسی چوارەم: حدك و ڕووداوەکانی، هەڵبژاردنی پارلمان، ڕاپەڕینی جووتیارانی موکریان و ڕیفراندۆمی هەڵوەشانی پارلمانی حەڤدەیەم؛ ئەم باسە تیشك دەخاتە سەر ڕۆڵی حدك لەم ڕووداوانەدا.

باسی پێنجەم: حدك لە دوای کۆدەتای (٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢/ ١٩ی ئابی ١٩٥٣) کە لەودا دەرەنجامەکانی کۆدەتا سەربازییەکەی دژی حکوومەتی موسەددیق کە کۆتایی بە چالاکی نیوەنهێنی - نیوەئاشکرای حدك هێنا، خراوەتە بەر باس.

باسی شەشەم: کۆنفرانسی یەکەمی حدك و دابڕانی لە حیزبی توودە. لەم باسەدا تیشك خراوەتە سەر ئەو کۆنفرانسەی حدك کە بڕیاری دا پێوەندیی ڕێکخستنی بە حیزبی توودەوە نەمێنێ، بەهۆی دزەکردنی پۆلیس بۆ نێو ڕێکخستنەکانی ئەم حیزبە.

بەشی دووهەم:

حدك لە نێوان ساڵەکانی ١٩٥٨ ـ ١٩٧٠ (قۆناغی لێك‌ترازان). لە حەوت باسی سەربەخۆدا باسی ئەم بەشە دەکرێ.

باسی یەکەم: شۆڕشی ١٤ی تەمووز و حدك کە لەودا کاریگەریی ئەم شۆڕشە لەسەر حدك تاوتوێ دەکرێ، کە چۆن بوو بە ڕێخۆشکەری

گواستنەوەی ڕێبەریی حدك بۆ عێراق و تێوەگلانی لە ململانێی نێوان پارتەکانی باشووری کوردستان و کێشە نێوخۆیییەکاندا.

باسی دووەم: پەلاماری بەربلاوی پۆلیس بۆ سەر ڕێکخراوەکانی حدك.

باسی سێهەم: بۆ «لێك‌ترازانی» ڕیزەکانی حدك تەرخان کراوە و باس لە دوو دابڕانی ڕیزەکانی حدك لەو قۆناغەدا دەکات. کە زۆرتر هۆکاری نەحاوانەوە و وێك‌هەڵنەکردن بوون تاوەکوو هۆکاری فکری.

باسی چوارەم: توندبوونی ململانێی نێوان باڵەکانی چەپ و ڕاست.

باسی پێنجەم: چالاکیی خوێندکارانی کورد لە زانکۆ و ڕێکخستنی «حدك»ـە. ئەم باسە نیشان دەدا کە بۆ یەکەم جار حدك پێوەندیی دەکا بە خوێندکارانی زانکۆ لە تاران. هاتنی ئەو توێژە گەنج و ڕووناکبیرە کە هەڵگری تایبەتمەندیی ڕادیکالیزم و ئارمانخوازی بوون، مۆرکی خۆیان لە قۆناغەکانی مێژووی داهاتووی حدك دەدەن.

باسی شەشەم: کۆنگرەی دووهەمی حدك و زاڵبوونی باڵی ڕاست؛ تیشك خراوەتە سەر بڕیار و هەڵوێستەکانی ئەم کۆنگرەیە کە یەك لاکردنەوەی ململانێی دوو باڵی چەپ و ڕاست بوو، کە تێیدا باڵی ڕاست سەردەکەوێ و گرینگیی پتر بە پرسی نەتەوەیی دەدرێ.

باسی حەوتەم: ڕاپەڕینی چەکدارانەی (١٩٦٧- ١٩٦٨)؛ زەمینە و چۆنیەتی و دەرەنجامەکانی ئەو ڕاپەڕینە لەم باسەدا تاوتوێ کراوە، ڕاپەڕینێك کە باڵی چەپی حدك بەرپای کرد و بەشی زۆرتری ڕێبەرانی خوێندکار بوون.

بەشی سێهەم:

حدك لە دوای بەیاننامەی ١١ی ئازارەوە تا سەركەوتنی شۆڕشی ئێران (١٩٧٠ ـ ١٩٧٩)؛ ئەم بەشە پێنج باس لەخۆ دەگرێ:

باسی یەكەم: كاریگەریی بەیاننامەی ١١ی ئازار لەسەر بووژانەوەی حدك و دەرەنجامە ئەرێنییەكانی ئەم بەیاننامەیە لەسەر چالاك بوونی حدك.

باسی دووهەم: كۆنفرانسی سێهەم و زاڵبوونی بیری چەپی ڕادیكاڵ، كە باس لە دەرەنجامەكانی ئەو كۆنفرانسە دەكا، كە لەودا باڵی چەپ توانی ڕوانگەكانی خۆی بچەسپێنێ و پێكهێنانی كۆمەڵگەی سۆسیالیستی بۆ یەكەم جار لە مێژووی «حدك»دا وەك ئامانجی دوارۆژ دیاری بكا.

باسی سێهەم: قاسملوو لە چەپێكی كوردەوە بۆ كوردێكی چەپ، لێرەدا تیشك خراوەتە سەر ئەو ئاڵوگۆڕە فكرییە كە لە قاسملوودا بەدی هات و هۆكار و چۆنیەتیی ئەم ئاڵوگۆڕە شی كراوەتەوە.

باسی چوارەم: ڕەنگدانەوەی هەڵوێستی چەپ لە خولی نوێی ڕۆژنامەی «كوردستان»دا؛ كە تایبەتە بە ڕەنگدانەوەی تێڕوانینی چەپ لە وتار و بابەتەكانی خولی نوێی ڕۆژنامەی «كوردستان». **باسی پێنجەم:** شۆڕشی ئێران و چالاكیی ئاشكرای حدك (ئێران)؛ سەركەوتنی شۆڕش لە ئێراندا و ڕووخانی حكوومەتی حەمەڕەزاشا، كە لە ئەنجامی ئەم بارودۆخە نوێیەدا حدك پاش چارەگە سەدەیەك خەباتی نهێنی و دوورخرانەوە دەگەڕێتەوە بۆ ڕۆژهەڵاتی كوردستان و چالاكیی ئاشكرا دەست پێدەكا.

بەشی چوارەم:

حدکا لە چەپێکی ڕادیکاڵەوە بۆ چەپێکی سۆسیال دیموکرات؛ ئەم بەشە بەسەر چوار باس‌دا دابەش کراوە:

باسی یەکەم: دابڕانی باڵی چەپی توودەیی لە حدکا؛ جیابوونەوەی لایەنگرانی سیاسەتەکانی حیزبی توودە لە نێو ڕیزەکانی حدکا و هەڵوێست و سیاسەتی جیابووەکان.

باسی دووهەم: «سۆسیالیزمی دیموکراتیك» و هەنگاوونانی حدکا بەرەو «سۆسیال دیموکراسی» کە باسی هاتنە ئارای بیرۆکەی «سۆسیالیزمی دیموکراتیك» دەکا و خوێندنەوەیەکی نوێیە بۆ سۆسیالیزم، کە جیا بوو لە خوێندنەوە کلاسیکییەکانی باو لە کوردستاندا؛ هەروەها ڕەوتی هەڵکشانی حدکا بەرەو ڕێبازی سۆسیال دیموکراسی و دوورکەوتنەوەی لە تێڕوانینی چەپی سۆڤیەتی خراوەتە ڕوو.

باسی سێهەم: ڕاگەیاندنی حدکا ـ ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ؛ لێرەدا تیشك خراوەتە سەر جیابوونەوەیەکی دیکەی نێو ڕیزەکانی حدکا کە باوەڕیان وابوو سیاسەتەکانی حدکا لە ئاراستەی نزیك بوونەوە لە هێزەکانی ڕاست و دوورکەوتنەوە لە بەرەی چەپە.

باسی چوارەم: لەبەریەكهەڵوەشانی سیستمی سۆسیالیستی و تێڕوانینی حدکا؛ ئەم باسە دەپڕژێتە سەر ڕووداوی گرینگی هەرەس‌هێنانی سۆسیالیزمی مەوجوود، ڕووداوێك کە، لە ئەنجامی دا گەلێك هاوکێشەی جیهانی ئاڵوگۆڕیان بەسەردا هات و پاشەکشەی بەرەی چەپی لێکەوتەوە و تیشك خراوەتە سەر شوێنەوارەکانی ئەم ڕووداوە لەسەر دروشم و سیاسەت و پرۆگرامی حدکا.

سەرچاوەکانی توێژینەوەکە:

ئەم توێژینەوەیە پشتی بە چەندین سەرچاوەی هەمەچەشنی کوردی، فارسی، عەرەبی و ئینگلیسی بەستووە، سەرەڕای چەندین بابەتی ڕووپەڕی ڕۆژنامە و گۆڤار و بڵاوکراوە و ئەرشیفی پارت و ڕێکخراوەکان.

کتێبەکان:

کتێبی کوردی: ئەم سەرچاوانە بۆ وەرگرتنی زانیارییە مێژووییەکان سوودێکی زۆریان لێ بینراوە، کە دەبێ بەر لە هەمووان ئاماژە بە سێ کتێبی مێژوویی بکەم کە تایبەتن بە مێژووی حدکا ئەوانیش بریتین لە «چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی» (کورتە مێژووی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران) لە نووسینی عەبدوڕڕەحمان قاسملوو. «نیوسەدە تێکۆشان» (ئاوڕێك لە ڕابردووی خەبات و تێکۆشانی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران) لە نووسینی عەبدوڵڵا حەسەنزادە. «پەنجا ساڵ خەبات» (کورتە مێژوویەکی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران و مێژوویەکی کورتی ڕێبەرایەتیی حدکا) لە نووسینی جەلیل گادانی. ئەم سێ سەرچاوەیە بە شێوازی ئاکادیمی نەنووسراون و لە ململانێی نێو ڕیزەکانی «حدکا»دا بێلایەن نەبوون و بە لایەکدا دایانشکاندووە. هەر کام لە نووسەرانی ئەم کتێبانە لە قۆناغێك لە قۆناغەکانی مێژووی «حدکا»دا کەسی یەکەم بوون و ڕاستەوخۆ لە نزیکەوە ئاگاداری ڕووداوەکانی پێوەندیدار بەم حیزبەوە بوون و زۆر زانیاری بۆ یەکەم جار لە زمانی ئەوانەوە دەبیسترێ، هەر بۆیە وەك سەرچاوەی ڕەسەن هەڵدەسەنگێندرێن و هەر نووسینەوەیەکی مێژووی حدکا بەبێ ئەم سێ سەرچاوەیە ناتەواوە.

کتێبەکانی «کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان» و «کۆماری کوردستان» لە نووسینی حامید گەوهەری، خاوەنی چەندین زانیاری و بەڵگەنامەی پێوەندیدارن بە کۆمەڵەی ژ. ك و کۆماری کوردستانەوە، بەتایبەت کە بەشێك لەو بەڵگەنامانە لە ئەرشیفی نهێنیی یەکیەتیی سۆڤیەتی دەست کەوتوون و ئەمانە سوودیان بە توێژینەوەکە گەیاندووە. کتێبەکانی «ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە دووهەم جەنگی جیهانیدا بەپێی بەڵگەنامەکانی ئەرشیفی سۆڤیەتی» لە ئامادەکردنی د. ئەفراسیاو هەورامی و کتێبی «ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا» لە ئامادەکردنی ئەنوەر سوڵتانی، دوو کتێبی بەڵگەنامەیین کە تایبەتن بە بەڵگەنامەکانی دوو وڵاتی زلهێزی ئەو سەردەم لەمەڕ ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە نێوان ساڵەکانی (١٩٤١ - ١٩٤٦) و خۆیان ڕۆڵی چارەنووس سازیان تێدا گێڕاوە. ئەم سەرچاوانە کە دەچنە خانەی بەڵگەنامە بڵاوکراوەکان و لەم سۆنگەیەوە کۆمەکیان بە زۆر لایەنی ناڕوونی ئەو قۆناغە گرینگەی مێژووی حدکا کردووە و هەر بۆیەش زانیاریی بەنرخیان بە توێژینەوەکە گەیاندووە.

کتێبەکانی «کوردستانی ئێران، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی لە جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد (١٩٣٩ - ١٩٧٩) و هەڵوێستی حیزبی توودە لە ئاست دۆزی نەتەوەیی گەلی کورد لە ئێران (١٩٤١ - ١٩٨٣)، نووسینی د. یاسین سەردەشتی» و کتێبی «ڕۆژهەڵاتی کوردستان، لێکۆڵینەوەیەك لە دۆخی سیاسیی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (١٩٧٩ - ١٩٨٩)، نووسینی د. هۆشمەند عەلی مەحموود»، کە تایبەتن بە ڕووداوە مێژووییەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان. گرینگیی ئەم سەرچاوانە لەوەدایە کە بە شێوازی ئاکادیمی نووسراون و بەهۆی ئەوەی کە حدکا لە مێژووی سیاسیی هاوچەرخی کورد لە ڕۆژهەڵاتی

کوردستاندا ڕۆڵی سەرەکیی بینیوە، بەوردی ئاوڕیان وەسەر داوەتەوە، هەر بۆیە بۆ توێژینەوەکە سوودبەخش بوون.

کتێبی فارسی: ئەو سەرچاوانە کە پێوەندییان بە مێژووی حیزبی توودەوە هەبووە لەو توێژینەوەیەدا کەڵکیان لێوەرگیراوە، چونکە ئەم حیزبە بۆ پتر لە چوار دەیە، کەم و زۆر و دوور و نزیك، لەگەڵ حیزبی دیموکراتدا لە پێوەندیدا بووە. کتێبی **«خاطرات نورالدین کیانوری»** سکرتێری گشتیی حیزبی توودە و کتێبی **«کژراهە»** نووسینی ئیحسان تەبەری، کەسایەتیی تیۆریکی حیزبی توودە. ئەم کتێبانە کە تایبەتن بە مێژووی حیزبی توودە و هەرچەندە لە هەلومەرجی تایبەتدا، واتە لە کاتی زیندانی بووندا نووسراون، بەڵام ئاوڕیان لە پێوەندیی نێوان حیزبی توودە و حیزبی دیموکرات لە چەند قۆناغی مێژوویدا داوەتەوە. هەر لەم پێوەندییەدا کتێبێکی تر بەناوی: **نظر از درون به نقش حزب توده ایران (نقدی بر خاطرات نورالدین کیانوری)**، نووسینی بابەك ئەمیرخوسرەوی سەرچاوەیەکی تری فارسی بوو بۆ ئەم توێژینەوەیە. تایبەتمەندیی ئەم کتێبە لەوەدایە کە بە چاوی ڕەخنەگرانەوە کتێبەکەی کیانووریی هەڵسەنگاندووە و ئەوە بۆ نزیكبوونەوە لە ڕاستیی ڕووداوەکانی مێژووی حیزبی توودە یارمەتیدەرە. کتێبی: **گفتوگو با کورش لاشایی (نگاهی از درون به جنبش چپ)**، کاری حەمیدی شەوکەت، وتووێژێکە لەتەك کوورش لاشایی ئەندامی ڕێبەریی ڕێکخراوی شۆڕشگێڕیی حیزبی توودە، کە پتر لە دوو مانگ هاوڕێ لەگەڵ تێکۆشەرانی ڕاپەڕینی ١٩٦٧ ـ ١٩٦٨ بە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا سووڕاوەتەوە. لاشایی بە زانیارییەکانی خۆی لەسەر ئەم ڕاپەڕینە و ڕێبەرانی، یارمەتیی بەسوودی بە زانیاری لەسەر ئامانج و ڕێبازی ئەو ڕاپەڕینە گەیاندووە، بەتایبەت کە ئەم ڕاپەڕینە لە ڕووی بەڵگە و دۆکیۆمێنتەوە زۆر هەژارە.

بیرەوەریی و یادداشت: بیرەوەری و یادداشتەکانی کاراکتیرەکانی حیزبی دیموکرات لەم توێژینەوەیەدا سەرچاوەیەکی بەنرخ بوون بۆ وەرگرتنی زانیاری لەسەر مێژووی ئەم حیزبە. لەوانە یادداشتەکانی سارمەددین سادق‌وەزیری لەژێر ناوی: **دفاع از دو چهرەی برجستە جنبش ملی کرد (قاضی محمد و احسان نوری‌پاشا)**، ئەم سەرچاوەیە بۆ تیشک خستنە سەر قۆناغی بووژانەوەی حدك لە پاش ڕووخانی کۆماری کوردستان کە قۆناغێکی تەم و مژاوییە، بەسوودە؛ چونکە سادق‌وەزیری یەکەم بەرپرسی حیزبی توودە لە «حدك»دایە و ئەندامی **کاك** (کومیتەی کوردستان و ئازەربایجان) بوو. **ئاڵەکۆك** (بەسەرهاتی ژیانی سیاسی غەنی بلووریان). ئاڵەکۆك یارمەتیدەرە بۆ زانیاری لەسەر چالاکی حدك لە سەردەمی دەسەڵاتداریی محەممەدی موسەددیق و ڕووداوەکانی ئەو سەردەم و هەروەها سوودبەخشە بۆ لایەنە شاراوەکانی دابڕانی باڵی چەپی توودەیی لە حدکا. **بیرەوەرییەکانی کەریمی حیسامی** لە یازدە بەرگ‌دا، سەرەڕای گێڕانەوەی ڕووداوەکانی ژیانی سیاسی پتر لە نوسەدەی نووسەر، چەندین بەڵگەنامەی مێژوویی لەخۆ گرتووە. هەر بۆیە پتر لە هەموو بیرەوەرییەکانی تر لەم توێژینەوەیەدا سوودی لێ‌وەرگیراوە. سەرچاوەیەکی تری بیرەوەری کە زانیاری بەسوودی لەسەر کۆنگرەی دووهەمی حدك لێ‌وەرگیراوە **تێکۆشان و جووڵانەوەی ساڵەکانی ٤٢ ـ ٤٧ی حیزبی دیموکراتی کوردستان**، نووسینی محەممەد خزری، کە خۆی بەشداری کۆنگرەی دووهەم بووە. هەروەها **بیرەوەرییە سیاسییەکانی سەعید کاوە، ئەمیر قازی و ڕەسووڵ پێشنماز**، هەر کامەیان بۆ قۆناغێکی مێژوویی حدك بوونە یاریدەدەری ئەم توێژینەوەیە.

ئەرشیڤی پارت و ڕێکخراوەکان:

ئەرشیڤی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، حدکا - پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم، حدکا - ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ و حیزبی توودەی ئێران، لە چوارچێوەی ڕاگەیاندراو، بەیاننامە، بەڵگەنامەی کۆنگرەکان (ڕاپۆرتی کومیتەی ناوەندی، بڕیارنامەکان و پەیامەکان)، پێڕەو و پرۆگرامی پەسندکراوی کۆنگرەکان، ڕۆژنامە و گۆڤارەکان، نامیلکە و بڵاوکراوەی نێوخۆیی، هەموو ئەمانە هەم وەك بەڵگەنامەی بڵاوکراوە و هەم وەك سەرچاوەی ڕەسەن زانیاریی بەنرخیان بەم توێژینەوەیە بەخشیوە.

چاوپێکەوتنەکان:

ئەم چاوپێکەوتنانە یارمەتیدەر بوون بۆ زانیاری وەرگرتن، پشتڕاست کردنەوە، یا پێچەوانە گێڕانەوەی ڕووداوێکی مێژوویی، بەتایبەتی لەتەك ئەو کەسانەدا، کە خۆیان لە ڕووداوەکاندا بەشدار یان خولقێنەریان بوون. زۆربەی ئەو کەسانەی کە لەم توێژینەوەیەدا دیمانەیان لەگەڵ کراوە پتر لە نیوسەدە لە تەمەنی خۆیان لە ڕیزی حیزبی دیموکراتی کوردستاندا تێپەڕ کردووە، وەك: جەلیل گادانی، حەسەن ڕەستگار و حوسێن مەدەنی.

هەواڵنامەی کتێب

دەروازە

بیری چەپ و سەرهەڵدانی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان
تا ساڵی (١٣٢٤/ ١٩٤٥)

باسی یەکەم: چەمک و پێناسەی چەپ

دوو زاراوەی چەپ و ڕاست لە سەردەمی شۆڕشی فەڕانسەوە (١٧٨٩) هاتوونەتە نێو فەرهەنگی سیاسی جیهان. لە ئەنجومەنی نیشتمانیی شۆڕشدا، نوێنەرانی شۆڕشگێڕی توندڕەو لەلای چەپ و نوێنەرانی کۆنەپارێز لەلای ڕاست دادەنیشتن.[1] نوێنەرانی لای ڕاستی ئەنجومەنی نیشتمانی داکۆکییان لە سیستمی کۆن، واتە فیئۆدالیزم و پاشایەتی و کەنیسە دەکرد، چەمکی ڕاست بۆ دەربڕینی داکۆکی لە تەخت و تاج، کەنیسە و دەسەلاتی ئەریستۆکراسی (خانەدان) بە کار دەبرا.[2] لە قۆناغی شۆڕشی پیشەسازیدا چەپایەتی بە واتای پشتیوانی لە بەرژەوەندیی چینی کرێکار و ڕاستایەتی بە واتای بەرگری لە چینی سەرمایەدار کەلکی لێ وەردەگیرا.[3]

نازناوی چەپ بە زۆر کەس و حیزب و ڕێکخراوەوە لکێندراوە، بۆ وێنە: بە گرووپێکی زۆر لە کۆمۆنیستەکان و سۆسیالیستەکان لە «ئەتلی»

---

١. داریوش آشوری، فرهنگ سیاسی، چاپ دهم، انتشارات مروارید، تهران، ١٣٥٧، ص ٧٢.

٢. ئیسماعیل بازیار، چەپ و هەلوێستی ئێمە، ئێشك (گۆڤاری سیاسی - ڕۆشنبیری)، ژمارە ١، هەولێر، ١٣٧٥، ل ١٠.

٣. حسین بشیریه، آموزش دانش سیاسی (مبانی علم سیاست نظری)، تهران، ١٣٨٠، ص ١٣٢.

سیاسەتمەداری ئینگلیسیڕا بگرە تا ترۆتسکی،[1] هەروەها بە حیزبەجۆراوجۆرەکانی وەك: حیزبی کۆمۆنیستی چین «ماوتسێ تۆنگ»[2] تا کوو حیزبی سۆسیال دیموکراتی ئالمان.[3] لە فەرهەنگی سیاسیی ئێراندا زاراوەی چەپ دوو لایەنە بە کار هاتووە، یەکەم، بە شێوەیەکی بەربلاو بە هەموو گرووپێك، کە مەیلی بۆ مارکسیزم هەبووە، دووهەم، بە دەستە و گرووپی مارکسی ـ لێنینی یان کۆمۆنیستی گوتراوە، کە لایەنگری ڕووخاندنی شۆڕشگێڕانەی سیستمی سیاسی ـ کۆمەڵایەتیی دەسەڵاتداران بوون لە ڕێگەی توندوتیژییەوە و هێنانە سەر دەسەڵاتی دەوڵەتێکی سۆسیالیستی لە شێوازی سۆڤیەت یان مۆدێلێکی دیکەدا.[4]

چەمکی چەپ لە واتای سیاسیدا جەخت دەکاتە سەر ئەم خەسڵەت و بایەخانە: بایەخە کولتووری و کۆمەڵایەتیی شارستانییەتییەکانی ڕۆژاوا، واتە: ئازادی، یەکسانی، سەربەخۆیی تاك، ئەقلانییەت، زانستخوازی،

---

۱. ترۆتسکی: لیۆن ترۆتسکی (۱۸۷۹- ۱۹۴۰) یەکێك لە سیما بەناوبانگەکانی شۆڕشگێڕیی بۆلشۆڤیکی ڕووسیە بوو. ترۆتسکی لە ململانێی بەدەستەوە گرتنی دەسەڵات لە پاش مردنی لێنین، لە نێوان ستالین و خۆیدا سەرنەکەوت و لە سۆڤیەت دوور خرایەوە و دواتر بە شێوەیەکی گوماناوی لە مێکزیك کوژرا، حسن علی‌زاده، فرهنگ خاص علوم سیاسی، تهران، ۱۳۷۷، ص ۲۷۹.

۲. ماوتسێ تۆنگ (۱۸۹۳- ۱۹۷۶) ڕێبەری حیزبی کۆمۆنیستی چین. یەکێك لە دامەزرێنەرانی کۆماری گەلی چین کە ناوبانگی جیهانیی هەیە، ساڵی ۱۹۴۹ حیزبی کۆمۆنیست توانی دەسەڵات بەدەستەوە بگرێ، ماوتسێ تۆنگ بە یەکەم سەرکۆماری نوێ هەڵبژێردرا و پرۆژە سۆسیالیستییەکانی لەو وڵاتەدا پیادە کرد. الکساندر ماتیل، دایرةالمعارف ناسیونالیسم، ترجمە: نورالله مرادی، کامران فانی، تهران، ۱۳۸۳، ص ۱۳۷۳.

۳. غلامرضا علی‌بابایی، فرهنگ علوم سیاسی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۶۹، ص ۲۳۳.

٤. مازیار بهروز، شورشیان آرمانخواه (علل ناکامی چپ در ایران)، ترجمە: مهدی پرتوی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۸۰، ص ۱۹.

پێشکەوتوویی کۆمەڵگا، دیموکراسی و دەسەڵاتی گەل،[١] لە ڕووی ئابوورییەوە لایەنگری دەستێوەردانی دەوڵەتە لە ئابووری‌دا[٢] و هەوڵ دەدا بۆ ئاڵوگۆڕی بنەڕەتی لە دۆخی ئارایی‌دا.[٣] ئەگەر بە شێوەیەکی گشتی پێناسەی چەمکی چەپ بکەین، دەکرێ بڵێین گشت ئەو هێزانەی کە داکۆکی لە دیموکراسیی سیاسی و کۆمەڵایەتی دەکەن، بەبێ لەبەرچاو گرتنی دەزگای فەلسەفی و ئایدۆلۆژییەکەیان ڕەوتی چەپ پێکدەهێنن.[٤] بەپێچەوانەی بیر و ڕێبازی چەپ، چەمکی ڕاست ئەو تایبەتمەندییانە لەخۆ دەگرێ: جەخت‌کردن لە لانی‌کەمی ئاڵوگۆڕ، باوەڕ بە نایەکسانی سروشتی نێوان مرۆڤەکان و لایەنگیری لە سنووردار کردنی دەستێوەردانی دەوڵەت لە کەرتی ئابووریدا[٥] و هەوڵدان بۆ پاراستنی بایەخەکانی نەریتی کۆمەڵگا و پێویستیی بوونی بازاڕی ئازاد و بەرگری لە سەرمایەداری[٦] و ڕەوابوونی جیاوازیی چینایەتی و نایەکسانیی کۆمەڵایەتی لە تایبەتمەندییەکانی هێزەکانی سەر بە ڕەوتی ڕاستن.[٧]

لە دوای ڕووداوەکانی کۆتایی دەیەی سەدەی بیستەم، وەك هەڵوەشانی یەکیەتیی سۆڤیەت و بلۆکی سۆسیالیستی و نەمانی شەڕی سارد و خێراتر

---

١. حسین بشیریه، آموزش دانش سیاسی، ص ١٣٢.

٢. غلامرضا علی‌بابایی، م. ق، ص ٢٢٢.

٣. ع. م. ناظر، چپ دمکرات یا اندیشه‌های کهن در قالب نو، نشریه راه آزادی، شماره ٥١، ١٣٧٦، ص ١٩.

٤. باباعلی، اصلاحات قطره‌چکانی، آرش، نشریه فرهنگی و اجتماعی، شماره ٧٥- ٧٦، پاریس، ٢٠١١، ص ٣٤.

٥. داریوش آشوری، فرهنگ سیاسی، ص ٧٧.

٦. حسین بشیریه، آموزش دانش سیاسی، ص ١٣٣.

٧. داریوش آشوری، دانشنامه سیاسی (فرهنگ اصطلاحات و مکتب‌های سیاسی)، چاپ سیزدهم، تهران، ١٣٨٥، ص ١٢٥.

بوونی ڕەوتی بە جیهانیبوون و زاڵبوونی پێوەندییەکانی سەرمایەداری بەسەر ئابووریی جیهاندا، سنووری جیاوازییەکانی چەپ و ڕاست بەتایبەتی لە وڵاتانی ئورووپایی تا ڕادەیەکی زۆر تێك چووە، ئەمە کۆك بوونی هەموو لایەك لەسەر پێناسەیەکی ستاندارد و دیاریکراوی لەسەر ئەم چەمکانە دژوارتر کردووە، بەڵام بەکار هێنانی ئەم زاراوانە لە فەرهەنگی سیاسیدا هەر باوە و هەر کامەیان هەڵگری خەسڵەت و بایەخی تایبەت بە خۆیانن.

هەواڵنامەی کتێب

باسی دووهەم: هاتنی بیری چەپ بۆ ئێران

أ) سۆسیال دیموکراسی (ئیجتماعیون ـ عامیون):

دزەکردنی بیری سۆسیالیستیی ڕۆژاوایی بۆ ئێران دەگەڕێتەوە بۆ پێش مەشرووتە (۱۹۰۵ ـ ۱۹۱۱)، واتە بۆ چارەگی کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم. یەکەم زانیاریی ئەم ولاتە لەمەڕ بوونی سۆسیالیزم بەهۆی وتارێك بوو کە لە ڕۆژنامەی «اختر»[1] چاپی ئەستەمبووڵدا بلاوبۆتەوە و ڕۆژنامەی «ایران» لە ژمارە ۱۸ی ئازاری ۱۸۸۰ سەرلەنوێ چاپی کردۆتەوە.[2] لە نێو نووسەرانی سیاسیش‌دا «میرزا ئاقاخانی کرمانی»[3] ڕاستەوخۆ کاریگەریی

---

۱. «اختر» یەکەم ڕۆژنامەی ئێرانییە کە لە دەرەوەی ئێران بلاوبۆتەوە. ئەم ڕۆژنامەیە ساڵی (۱۲۹۲ی ك/ ۱۸۷۵ی ز)، بە سەرپەرشتیی ئاغا محەممەد تاهیریی تەبریزی لە ئەستەمبووڵ دەرچوو و کەسانی وەك؛ میرزا ئاقاخانی کرمانی و شێخ ئەحمەد ڕووحی و کەسانی دیکە هاوکاری بوون. ادوارد براون، تاریخ ادبیات ایران «از صفویه تا عصر حاضر»، ترجمە: د. بهرام مقدادی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۵، ص ۱۶۴.

۲. احسان طبری، اوضاع ایران در دوران معاصر، تهران، ۱۳۵۶، ص ۱۲۶، لەو وتارەدا لە لایەکەوە سۆسیالیزمی لەگەڵ ڕێبازی «مەزدەکی»، «قەرمەتی» و «ئیسماعیلی» لە ڕووی «اباحە»ی ژن و سەروەت و سامان پێك‌شوبهاندووە و لە لایەکی دیکەوە وەك ڕەوتێکی جیددیی ئاڵوگۆڕی سیاسی پێناسەی دەکا کە بە ملیۆنان کەس لایەنگریی لێدەکەن و خاوەنی ڕێبەرانی هۆشمەندە. پێشین، ص ۱۲۶.

۳. میرزا عەبدولحوسێن ناسراو بە میرزا ئاقاخانی کرمانی ڕووناکبیرێکی چاکسازیخوازی سەردەمی مەشرووتەیە، ساڵی (۱۲۷۰/ ۱۸۵۳) لە بەردەسیری کرمان

هەواڵنامەی کتێب

بیرمەندانی سۆسیالیزمی ڕۆژاوایی بەسەرەوە بووە و پێشڕەوی بانگەشەی سۆسیالیزم لەو سەردەمەدا بووە و هەوڵی داوە ئەو ئەندیشەیە لەگەڵ یەکسانی لە سامان، بەربەستکردنی خاوەنداریەتی، لابردنی ئیمتیازاتی کۆمەڵایەتی و دابینکردنی مافی کۆمەڵایەتیی چینی زەحمەتکێش و کرێکار لەگەڵ شۆڕشگێڕان و مەشرووتەخوازەکان لێك گرێ بدا.[1]

لەوانەیە بکرێ بزاڤی سۆسیال دیموکرات (ئیجتماعیوون ـ عامیوون) بە کاریگەرترین هۆکاری نفووزی بیری چەپ لە وڵاتی ئێران دابنێین. سۆسیال دیموکراسی سەرەتا لە نێو کۆچبەرانی ئێرانی لە قەفقاس و ڕووسیە و دواتر هاوکات لەگەڵ بزاڤی مەشرووتە لە ناوچەکانی باکووری ئێران، ئازەربایجان و تاران پەرەی ستاند.[2] سۆسیال دیموکراتەکان وەك یەکەم ڕێکخراوە چەپەکانی ئێران کاریگەریی حیزبی سۆسیال دیموکراتی ڕووسیەیان بەتەواوی بەسەرەوەیە و بەهۆی کۆچبەرانی ئێرانی و بەتایبەتی لە ڕێگەی ئەو ئازەرییانەوە کە لە ناوچەی قەفقاس دەژیان بیر و

لەدایكبووە. هەر لەم شوێنە خوێندوویەتی و بۆتە ئەدیبێکی تەواو. زمانی تورکی و فارسیی بەباشی زانیوە و ئاشنای زمانی فەڕانسەیی و ئینگلیسی بووە. لە قوتابییەکانی سەید جەماڵەددینی ئەفغانی و لە پێشڕەوانی بزاڤی مەشرووتە بووە و گیانی خۆی لە پێناوی ڕیباز و بیر و باوەڕی خۆیدا بەخت کرد. حەفتا و دوو میللەت و ئایینەی سکەندەری لە بەرهەمە گرینگەکانی ئەون، یحیی آرین‌پور، از صبا تا نیما، جلد اول، چاپ چهارم، تهران، ١٣٥٥، ص ٣٩٦؛ بۆ زانیاریی پتر لەسەر ئەندیشەکانی کرمانی بڕوانە: فریدون آدمیت اندیشەهای میرزا آقاخان کرمانی، چاپ دوم، تهران، ١٣٥٧.

١. فریدون آدمیت، فکر دمکراسی اجتماعی در نهضت مشروطیت ایران، تهران، ١٣٨٨، ص٦.

٢. محمد طبیبان و دیگران، اندیشه آزادی نگاهی به اندیشەی چپگرایانه در نهضت مشروطه، چاپ سوم، تهران، ١٣٩١، ص ٧١.

ئەندیشەی چەپ گوازراوەتەوە بۆ ئێران.[١] بناغەی سۆسیال دیموکراسی (ئیجتماعیون ـ عامیون) بەهۆی حیزبی «هیممەت» دامەزرا. ئەو حیزبە ساڵی ١٩٠٤ لە نێو کۆچبەرانی ئێرانیی نیشتەجێی لە قەفقاس و بە ڕێبەریی (نەریمان نەریمانۆف)[٢] دامەزرا[٣] و ئەنجومەنەکانی «غەیبی»ی سۆسیال دیموکرات لە شارەکانی تاران و تەوریز و ڕەشت دامەزران.[٤] لە نێو ئەو ئەنجومەنانەدا، ئەنجومەنی ئازەربایجان لە هەمووان چالاکتر بوو، بەجۆرێك کە سێ هەزار ئەندامی هەبوو. ئەو ئەنجومەنە بەهۆی بازرگانانی تەوریزی و ئەندازیارێکی لاوی کارەبا، خەڵکی ئازەربایجانی ئێران بەناوی «حەیدەر عەمووئۆغلی»[٥] ڕێكخرابوو.[٦] سۆسیال دیموکراتەکان لە

---

١. افشین متین، از سوسیال دموکراسی تا سوسیال دموکراسی، گفتوگو (فصلنامه فرهنگی و اجتماعی)، شماره ٣١، بهار ١٣٨٠، ص ٣٩.

٢. نەریمان نەریمانۆف مامۆستایەکی ئازەربایجانی بوو، کە دواتر بوو بە سەرۆك کۆماری ئازەربایجانی سۆڤیەت. حسن ماسالی، سیر تحول جنبش چپ ایران و عوامل بحران مداوم آن، آلمان و سارویرگن، ٢٠٠٠، ص ٢٢.

٣. عبدالصمد کامبخش، نظری به جنبش کارگری و کمونیستی در ایران، انتشارات حزب توده ایران، ١٩٧٢، ص ١٧.

٤. احسان طبری، کژراهه (خاطراتی از تاریخ حزب توده)، چاپ سوم، تهران، ١٣٦٧، ص ١٥.

٥. حەیدەر عەمووئۆغلی، حەیدەرخانی ئەفشاری تارویردی (١٢٥٩- ١٣٠٠/١٨٨٠- ١٩٢١) خەڵکی سەڵماس لە ئازەربایجانی ئێران، لە هەرەتی لاوێتیدا لەتەك بنەماڵەکەی کۆچ دەکەن بۆ تفلیس لە جۆرجیا. لە بزاڤی مەشرووتەدا گەڕایەوە بۆ ئێران و لە ڕەوتی ئەو جووڵانەوەیە ناوبانگی دەرکرد. دۆستایەتیی لەگەڵ ستالین و ئورجینیکدزەدا هەبوو. لە جووڵانەوەی جەنگەڵدا ڕێبەری حیزبی کۆمۆنیست بوو. لە پیلانێکدا بەهۆی جەنگەڵییەکان، کە میرزا کووچکخان ڕێبەریان بوو، کوژرا. احسان طبری، کژراهه، ص ٢٢٩. بۆ زانیاریی پتر لەسەر حەیدەر عەمووئۆغلی، یەکەم ڕێبەری حیزبی کۆمۆنیستی ئێران بڕوانە: اسماعیل رائین، حیدرخان عمواوغلی، چاپ سوم، ١٣٥٥.

بزاڤی مەشرووتە و بەتایبەتی لە قۆناغی دووهەمی ئەو بزاڤە، ساڵی ١٩٠٧ لە تەورێز ڕۆڵی سەرەکییان هەبوو.[٢]

سۆسیال دیموکراتەکانی تەورێز لە پێوەندیی ئێوونەتەوەیی لەگەڵ سۆسیالیستەکانی ئوورووپادا بوون و نامەگۆڕینەوەیان لەگەڵ ڕێبەرانی بزاڤی سۆسیالیستیی ئەو کاتی ئوورووپا هەبوو، وەک کارل کائۆتسکی (١٨٥٤ - ١٩٢٨) مارکسی ئاڵمانی و گێئۆرکی پلێخانۆف (١٨٥٦ - ١٩١٨) مارکسیی ڕووسی. لەو نامانەدا لەگەڵ ئەوەی خۆیان وەک مارکسی پێناسە دەکەن، چەند پرسیار لەسەر تایبەتمەندیی بزاڤی مەشرووتە و دەور و ئەخشی پرۆلیتاریا لە کۆمەڵگای ئێراندا، کە بە بڕوای ئەوان هێشتا پێکنەهاتووە، ئاراستە دەکەن و کائۆتسکیش وڵامیان دەداتەوە.[٣] ئیحسانی تەبەری پێی وایە سۆسیال دیموکراتەکان بە مانای واقعی مارکسی نەبوون،[٤] لەوانەیە تێگەیشتوویی زانستییان لە زانستی مارکسیزم کەم بووبێ، بەڵام زەمینەیان بۆ دروستکردنی حیزبی کۆمۆنیست ئامادە کرد.

---

١. برواند آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، ترجمه: احمد گل‌محمدی و محمد ابراهیم فتاحی، تهران، چاپ نهم، ١٣٨٣، ص ١١١.

٢. بۆ زانیاریی پتر لە بارەی سۆسیال دیموکراتەکان (ئیجتماعیون- عامیون) و ڕۆڵیان لە بزاڤی مەشرووتەدا بڕوانە: فریدون آدمیت، فکر دمکراسی اجتماعی در نهضت مشروطیت ایران، م. ق؛ احمد کسروی تاریخ مشروطه ایران، چاپ دوم، تهران، ١٣٧٨، ص ١٧٥- ١٧٦.

٣. مزدك، اسناد تاریخی، جنبش کارگری، سوسیال دمکراسی و کمونیستی ایران ۶، ایتالیا، فلورانس، اکتبر ١٩٧۶، ص ٣۶؛ بڕوانە: پاشکۆی ژمارە ١.

٤. احسان طبری، کژراهه، ص ١٣.

لەگەڵ پێکهاتنی پارلمانی دووهەم لە ساڵی ١٩٠٨دا بەشێك لەو کەسانە، کە پێوەندییان بە «ئیجتماعیوون ـ عامیوون»ـەوە هەبوو، حیزبێکی نوێیان بەناوی «فیرقەی دیموکراتی ئێران» بە هەمان ئایدۆلۆژیای سۆسیال دیموکراسی دامەزراند،[1] کە لە ڕاستیدا درێژەدەری هەمان حیزبی ئیجتماعیوون ـ عامیوون بوو، کە لە خولی یەکەمی پارلماندا بە نهێنی و بە بچووکی مابۆوە.[2] دیموکراتەکان ئەم بەندانەیان لە بەرنامەی حیزبەکەیاندا گونجاندبوو: جیاکردنەوەی بەتەواویی دین لە دەوڵەت (سیکۆلاریزم)، چوونە سەربازی بە ئیجباری، دابەش‌کردنی زەوی‌وزار بەسەر ڕەعیەتدا، یاسای پێش‌گرتن لە ئیحتکار، پەروەردەی ئیجباری، دژایەتی‌کردن لەگەڵ ئەنجومەنی پیاوماقوولان (ئەریستۆکراتی) و دامەزراندنی بانکی کشت‌وکاڵی.[3] پاش ماوەیەکی زەمانی بەهۆی ململانێ و ناکۆکیی نێوان هاوپەیمانیی شۆڕشگێڕان، دەستێوەردانی ڕووسیەی قەیسەری و داگیرکردنی ئێران لە کاتی جەنگی یەکەمی

هەواڵنامەی کتێب

١. محمد طبیبیان، ص ٨٠

٢. د. گلناز سعیدی، شکل‌گیری احزاب سیاسی در ایران، مجله سیاسی- اقتصادی، شماره ١٩٤- ١٩٣، ١٣٨٣ ص ٩٩. ڕۆژنامەی «ئێرانی نوێ» کە ئۆرگانی ئەو حیزبە بوو و زۆربەی وتارەکانی ڕەسووڵزادە سەرنووسەری ڕۆژنامەکە دەینووسین و تێیاندا بابەتی چاکسازیی کۆمەڵایەتی و پوختەی مێژوویی سۆسیالیزمی ئورووپایی بڵاودەکردەوە و لە هەندێك لە وتارەکانیشدا بۆ یەکەم جار لە ئێران بنەماکانی مارکسیزم پروپاگەندەی بۆ دەکرا. یرواند آبراهامیان، ص ١٢٠.

٣. ملك‌الشعرا بهار، تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران، جلد اول، چاپ ششم، تهران، ١٣٨٠، ص ٩. دیموکراتەکان لە بڵاوکراوەکانی خۆیاندا نەیارەکانیان بە کۆنەپارێز، دواکەوتوو، سەرمایەدار، خانەدان و ئاخوند، ناو دەبرد و ڕەخنەیان لێ‌دەگرتن. پیشین، ص ١٠.

جیهانی‌دا دەوڵەتی مەشرووتە لاواز بوو و لە ئاکام‌دا سۆسیال دیموکراتەکان (ئیجتماعیوون ـ عامیوون) چوونە پەڕاوێزەوە.[1]

ب) حیزبی کۆمۆنیست:

ساڵی ١٩١٦ لە قەفقاس حیزبی عەدالەت بە ڕێبەریی «ئەسەدوڵلا غەفارزادە» لە کۆچبەرانی سیاسیی مەشرووتە شوێنی حیزبەکانی دیکەی گرتەوە و هەر ئەو حیزبە بوو، کە لە «ئەنزەلی» لە باکووری ئێران یەکەم کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیست لە ئێرانی لە (٣٠ی جۆزەردانی ١٢٩٩/ ٢٢ی حوزەیرانی ١٩٢٠)دا پێکهێنا.[2] ڕێکخراوی حیزبی کۆمۆنیست لە تەوریز، مەشهەد، ئیسفەهان، قەزوین، کرماشان و ڕەشت و تاران دامەزرا و بەڕێوەبردنی یەکیەتییە کرێکارییەکانی بەدەستەوە گرت،[3] حیزبی کۆمۆنیست لە نێوان ساڵەکانی (١٩٢١ ـ ١٩٢٢)دا، ڕۆژنامەکانی حەقیقەت، کار و پەیکار، گۆڤاری تیۆریکی جەرەقە، حەوتوونامەی تیۆریکی خەلق، ڕۆژنامەی «اقتصاد ایران» و لە دەرەوەی وڵات بلاڤۆکی وەك «ستارە سرخ»، ئۆرگانی تیۆریکی حیزبی کۆمۆنیستی ئێران، کە لە ڤیەننا چاپ دەبوو و هەروەها پەیکار و «نهضت»ی بلاوکردەوە و تییان‌دا بانگەشەی بۆ بابەتی مارکسیستی و هاوپێوەندیی ڕێکخستنی چینی کرێکار دەکرد.[4]

حیزبی کۆمۆنیست، کە ڕاستەوخۆ لەلایەن بۆلشۆڤیکەکانەوە پشتیوانیی لێ‌دەکرا لە هاوپەیمانی لەگەڵ جووڵانەوەیەکی شۆڕشگێڕانە، کە پێگەی

---

١. افشین متین، ص ٣٩.

٢. احسان طبری، اوضاع ایران در دوران معاصر، م. ق، ص ١٣٠.

٣. م. س. ایوانف، تاریخ نوین ایران، ترجمه: حسن قائم‌پناه و هوشنگ تیزابی، انتشارات طوفان، تهران، ١٣٥٧، ص ٤١؛ عبدالصمد کامبخش، ص ٣١.

٤. پێشین ص ٢١.

جووتیاریی هەبوو، کۆمارێکی سۆڤیەتی سۆسیالیستی لە گیلان، پارێزگایەکی باکووری ئێران لە نێوان ساڵانی (١٢٩٩ - ١٣٠٠/ ١٩٢٠ - ١٩٢١)دا دامەزراند.[1] لە ئەیلوولی ١٩٢٠دا کۆنگرەی گەلانی ڕۆژهەلات لەژێر چاوەدێریی ستالین‌دا لە باکۆ پێکهات و حەیدەر عەمووئۆغلی و چەند کەسی دیکە وەك نوێنەرایەتیی ئێران تێیدا بەشدار بوون. لەو کۆنگرەیەدا ڕوانگەکانی حەیدەر عەمووئۆغلی، کە لەسەر بارودۆخی ئێران نەرمتر بوو، جێی پەسندی «کۆمینتێرن»[2] دەبێ و هەر بۆیەش وەك کەسی یەکەمی حیزبی کۆمۆنیست دیاریی دەکەن. ئەم دەستێوەردانەی ستالین و کۆمینتێرن لە بڕیاری سیاسی و ڕێکخراوەیی حیزبی کۆمۆنیستی ئێران‌دا نیشانەی ئەوەیە حیزبی بۆلشۆڤیکی ڕووسیە و کۆمینتێرن هەر لە سەرەتاوە خوازیاری سەپاندنی ڕوانگەکانی خۆیان بەسەر حیزبەکانی «برا»دا بوون.[3]

ڕەزاشا ساڵی (١٣٠٦/ ١٩٢٧) حیزبی کۆمۆنیست و سۆسیالیستی بە نایاسایی ڕاگەیاند و دواتر لە ساڵی (١٣١٠/ ١٩٣١)دا دەوڵەت پرۆژەیاسایەکی لە پارلمان پەسند کرد، کە بەپێی ئەو پرۆژە یاسایە هەر کەس و دەستەیەك کە ئامانجی دژایەتی لەگەڵ سەڵتەنەتی مەشرووتە یان پشتیوانی لە بیر و بڕوای هاوبەش (کۆمۆنیزم) ڕەچاو بکا، یان ڕێکی‌بخا،

---

١. افشین متین، ص ٤٠.

٢. کۆمینتێرن: کورتکراوەی ئینتێرناسیۆنالی کۆمۆنیستییە، ڕێکخراوی نێونەتەوەیی حیزبە کۆمۆنیستەکانی لایەنگری یەکیەتیی سۆڤیەت، کە لە پاش شۆڕشی ١٩١٧ بەهۆی لێنین لە مۆسکۆ دامەزرا. کۆمینتێرن بەگشتی بەرەی چەپی بەسەر دوو بەرەی شۆڕشگێڕ و سۆسیال دیموکرات‌دا دابەش دەکرد و لەگەڵ دەسپێکی جەنگی دووهەمی جیهانی هەڵوەشایەوە. داریوش آشوری، فرهنگ سیاسی، ص ١٤٤.

٣. حسن ماسالی، م. ق، ص ٥٤.

یان پێی پەیوەست بن؛ بە سێ تا دە ساڵ زیندانی سزا دەدرێن.[١] لە ئاکامی ئەم سیاسەتەدا کە ڕەزاشا بەرامبەر بە کۆمۆنیستەکان گرتیە بەر، زۆربەی سەرکردەکانی حیزبی کۆمۆنیست دەستگیر کران و هەندێکیان لە ئاکامی جەزرەبە دان لە گرتووخانەدا گیانیان سپارد.[٢] بەم جۆرە چالاکیی حیزبی کۆمۆنیست تووشی وەستانی کاتی هات، قۆناغێك کە تا ساڵی (١٣١٣/ ١٩٣٤)ی خایاند.[٣]

دوایین چالاکیی حیزبی کۆمۆنیست لە قۆناغی دەسەڵاتداریی ڕەزاشادا چالاکیی ئەم حیزبەیە بە ڕێبەرایەتیی د. تەقی ئەرانی، عەبدوسسەمەد کامبەخش و سەرهەنگ سیامەك.[٤] چالاکیی سەرەکیی حیزبی کومۆنیست لەم قۆناغەدا چاپ و بڵاوکردنەوەی گۆڤاری دنیا بوو، کە بەهۆی تەقی ئەرانی، دوازدە ژمارەی لێدەرچوو؛ لەودا بە ڕادەیەکی زۆر بەرزتر لە ڕابردوو بۆ پەرە پێدانی بنەما فەلسەفی و کۆمەڵایەتییەکانی مارکسیزم تێدەکۆشا و هەر لەم سۆنگەیەوە سەرنجی زۆر کۆڕ و کۆمەڵی ڕووناکبیریی بۆ لای خۆی ڕاکێشابوو.[٥] ساڵی (١٣١٦/ ١٩٣٧) پۆلیس ٥٣ کەسی بە تاوانی پێکهێنانی ڕێکخراوی نهێنیی کۆمۆنیستی،

١. محمدسالار کسرایی، چالش سنت و مدرنیته در ایران از مشروطه تا ١٣٢٠، تهران، ١٣٧٩، ص ٤٢١.

٢. د. یاسین سەردەشتی و بەرزانی مەلا تەها، مێژووی هاوچەرخی ئێران، چاپی دووهەم، سلێمانی، ٢٠١٠، ل ١٤٥.

٣. عبدالصمد کامبخش، م. ق، ص ٣٧.

٤. نورالدین کیانوری، خاطرات نورالدین کیانوری، موسسه تحقیقاتی و انتشاراتی دیدگاه، تهران، ١٣٧١، ص ٥١.

٥. ضیاءالدین الموتی، فصولی از تاریخ مبارزات سیاسی و اجتماعی ایران جنبش‌های چپ، تهران، ١٣٧٠، ص ٢٧٢- ٢٧٣؛ احسان طبری، اوضاع ایران در دوران معاصر، ص ١٣٥.

بڵاوکردنەوەی ڕاگەیاندراو بە بۆنەی یەکەمی مانگی مای (ڕۆژی جیهانیی کرێکار)، ڕێکخستنی مانگرتن و وەرگێڕانی کتێبی ئیلحادی وەك کاپیتالی مارکس و مانیفێستی کۆمۆنیست ١٨٤٨، دەستگیر کرد. ئەم دەستگیرکراوانە بە ٥٣ کەس ناوبانگیان دەرکرد.[1] بەشداری لە کۆماری سووری گیلان، چالاکی تا ڕادەیەك بەرفراوانی چاپەمەنی، ڕێکخراوەیی و سەندیکایی لە هەلومەرجی لەباری یەکەمین ساڵەکانی دوای کودەتای ڕەزاخان (١٢٩٩/ ١٩٢١)دا، چالاکی بەتەواوی نهێنی قۆناغی سەڵتەنەتی ڕەزاشا و دواجار ڕۆڵی ڕۆشنگەرانەی گۆڤاری دنیا، کە بەهۆی د. تەقی ئەرانی و هاوڕێیانییەوە دەردەچوو، شوێنەوارێکی گەورەی لەسەر پەروەردەکردنی کادری مارکسیست دانا.[2] ئەمانە ئەو قۆناغانە بوون کە حیزبی کۆمۆنیستیان پێدا تێپەڕیبوو. بەپێی ئەو سەرچاوە و بەڵگەنامە مێژوویییانە کە لەسەر حیزبی کۆمۆنیست لەبەردەستدان، چالاکی ئەم حیزبە لە کوردستان تەنیا لە شاری «کرماشان»دا قەتیس بووە و ناوچەکانی دیکەی کوردستانی نەگرتۆتەوە.

ج) حیزبی توودە:

دوای ڕووخانی سەڵتەنەتی ڕەزاشای پەهلەوی (١٣٢٠/ ١٦ی ئەیلوولی

---

1. بڕوانە آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، م. ق، ص ١٩٣. بۆ زانیاریی پتر لە بارەی گرووپی ٥٣ کەسی بڕوانە: انور خامەیی، پنجاه نفر و سه نفر، خاطرات سیاسی تهران، نشر علم، ١٣٧٢.

2. عبدالصمد کامبخش، م. ق، ص ٤١. شایانی باسە کە یەکێك لە ئەندامانی گرووپی ٥٣ کەسی کوردێکی کرماشانیی دانیشتووی تاران بەناوی «حەسەن حەبیبی» بوو و ئەرانی، ڕێبەری ئەم گرووپە، ناوبراوی بە یەکێك لە ئەندامانی ئەم دەستەیە ناساندووە. بۆ زانیاریی زیاتر لەم بارەیەوە بڕوانە: محمدعلی سلطانی، احزاب سیاسی و انجمن‌های سری در کرمانشاه از فراموش‌خانه تا خانه سیاه، جلد اول، تهران، ١٣٧٨، ص ٢٧٦، ٢٧٧.

١٩٤١)، چەپ لە ئێران ئەم جارە لە قەوارەی حیزبی توودەدا وەك بە نفووزترین هێزی سیاسی و ڕووناکبیریی ئێران لە نێوەڕاستی سەدەی بیستەمدا دەرکەوت.[١] حیزبی توودە لە (٧ی ڕەزبەری ١٣٢٠/ ٢٩ی سێپتامبری ١٩٤١)، سێزدە ڕۆژ پاش دەست لە کار کێشانەوەی ڕەزاشا لە تاران دامەزرا،[٢] دامەزرێنەرانی حیزبی توودە بریتی بوون لە کەسانێك کە سەر بە حیزبی کۆمۆنیستی پێشوو بوون و دە ساڵ بوو لە زینداندا بوون، واتە بەشێك لە گرووپی ٥٣ کەسی و هەندێك کەسایەتیی میلیی ئازادیخواز.[٣] هەرچەندە بەشی هەرە زۆری دامەزرێنەرانی حیزبی توودە مارکسی و هەروەك ڕووداوەکانی دواتر نیشانی دا لایەنگری قورس و قایمی یەکیەتیی سۆڤیەت بوون لە سەرەتادا خۆیان بە کۆمۆنیست نەناساند. ڕێبەرانی حیزبی بێجگە لە ترس لە زانایانی شیعە، هۆکاری دیکەی وەك قەدەغەکردنی چالاکیی «مەرامی هاویەش» بەپێی یاسای (١٣١٠/ ١٩٣١)یان لەبەرچاو گرتبوو.[٤]

حیزبی توودە زۆر زوو گەشەی کرد و توانی لە بەشێکی زۆری شارەکانی ئێران ڕێکخراوی خۆی دابمەزرێنێ. کاتێك لە)گەلاوێژی

---

١. افشین متین، م. ق، ص ٤١.

٢. یرواند آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، م. ق، ص ٣٤٦.

٣. نورالدین کیانوری، م. ق، ص ٦٧ ئەندامانی کاتیی یەکەم کومیتەی ناوەندی کە بەرپرسایەتیی «کومیتەی ئەیالەتی تاران»یشی لە ئەستۆ بوو، بریتی بوون لە: سولەیمان موحسین ئەسکەندەری (سەرۆکی حیزب)، عەباس ئەسکەندەری، ئیرەج ئەسکەندەری، د. ڕەزا ڕادمەنیش، د. مورتەزا یەزدی، د. محەممەد بەهرامی، نورەددین ئەلەمووتی، عەبدوسەمەد کامبەخش، ڕەزا ڕووستا، ئارداشێس ئاوانسیان، عەبدولحوسێن نووشین، مەحموود بوقراتی، عەلی ئەمیرخیزی، محەممەدعەلی شەریفی و ئەبولقاسم ئەسەدی. جمعی از پژوهشگران، حزب توده از شکل‌گیری تا فروپاشی، م. ق، ص ٩٤.

٤. یرواند آبراهامیان، م. ق، ص ٢٨٤.

١٣٢٥/ ئـابی ١٩٤٦)دا قەواموسـەڵتەنەی سـەرۆکوەزیران، سـێ پۆسـتی وەزارەتی دا بەم حیزبە، بوو بە لووتکەی سەرکەوتنەکانی حیزبی تـوودە.[١] ئەندامانی حیزب بەخێرایی زۆر بوون. ١٠٠٠ کەس لە سـاڵی (١٣٢١/ ١٩٤٢)، ٢٥ هەزار کەس لە (١٣٢٣/ ١٩٤٤) و لە شـەش سـاڵدا بـوو بە ٥٠ هەزار ئەندام و ١٠٠ هەزار لایەنگر لە ساڵی (١٣٢٥/ ١٩٤٦)دا، بەجۆرێك کە تا ئەو کاتە گەورەترین هێزی سیاسیی ئێران و تەنیا حیزبی گەورەی خاوەن ڕێکخستنی وڵات بوو.[٢] لەم گەشەکردنە خێرایەی حیزبی تـوودەدا، ئەگەر لەلایەك دروشـمەکانی وەك: خەبـات لە پێنـاو بنەبـڕ کرانـی هەژاری، لایەنگـری لە چاکـسازیی کـۆمەڵایەتی، ئـازادیخوازی و پێشـکەوتن‌دا،[٣] هۆکـارێکی گرنـگ بـوون، لە لایەکـی دیـکەوە ئێریك هابزبـاوم وتەنـی:

---

١. پیشین، ص ٣٧٢؛ تورج اتابکی، آذربایجان در ایران معاصر، ترجمە: محمدکریم اشراق، تهران، ١٣٧٢، ص ٧٨.

٢. جان فوران، مقاومت شکنندە، تاریخ تحولات اجتماعی ایران از سال ١٥٠٠ میلادی تـا انقـلاب ١٩٧٩، تـرجمە احمـد تـدین، تهـران، رسـا، ١٣٧٧، ص ٤٠١. مەهـدی خانبابا تارانی کە ساڵی (١٣٣٠/ ١٩٥١) دەبێتە ئەندامی حیزبی توودە و دواتر بوو بە نەیارێکی توندی حیزب و لێی دابڕا، لە بارەی ڕوو تێکردنی خەڵك بۆ ئەم حیزبە لەو ساڵانەدا دەڵێ: «حیزبی تـوودە، حیزبێکی مۆدێرن و ئەهلی کتێب و قەڵەم بـوو، کە چەتری بەسـەر کۆمەڵگای ڕووناکیریی ئێران‌دا کشاندبوو و ئەوە لە نێو خەڵك‌دا سـەرنجڕاکێش بـوو، چونکە کەسـانی خاوەن کەسـایەتی کۆمەڵگـا و ڕووناکـیرانی بەناوبانگ، ئەنـدامانی حیـزب بـوون. ئەم دۆخە لە ڕووی سـایکۆلۆژییەوە لە وڵاتێکـی دواکەوتـوودا کـاریگەریی زۆری هەبـوو. باشـترین ئەکتەرەکـان، چیرۆکنووسـەکان و شاعیرەکان ئەندامی حیزبی توودە بوون و ئەوە بوو کە ئیعتبـاری بە حیـزب دەدا، نەك زانیاری و باوەڕی بە مارکسیزم و ڕەوتێکی دیکەی سەربەخۆ و خاوەن پێگە و ئیعتبار.» حمید شوکت، گفتوگو با مهدی خانبابا تهرانی نگاهی از درون بە جنبش چپ در ایران، آلمان، ص ٢١- ٢٢.

٣. حمید شوکت، گفتوگو با مهدی خانبابا تهرانی، ص ٢١.

«جێی سەرسوڕمان نییە، کە حیزبە کۆمۆنیستەکان لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست بەدوای سەرکەوتنی گەورەی سۆڤیەتدا بوونە خاوەن پێگە و هێز.»[1]

حیزبی توودە لە ڕێگەی ڕۆژنامە و گۆڤار و چاپ و وەرگێڕانی کتێب لە بڵاوکردنەوەی بیر و ئەندیشەی چەپ و ئاشناکردنی ڕووناکبیران، خوێندەواران و گەنجەکان بە ئایدۆلۆژیای مارکسی ـ لێنینیدا، ڕۆڵێکی گەورەی هەبوو.[2] ئەدەبیاتی چەپی توودەیی، کە کاریگەریی مارکسیەکانی سۆڤیەت (لێنینیزم و ستالینیزم)ی بەسەرەوە بوو، تا چەند دەیە دواتر سەرچاوەی سەرەکی بۆ بەشێکی زۆری ئەو کەسانە بوو لە ئێراندا، کە لەگەڵ ئایدۆلۆژیای مارکسیزم ئاشنا بوون و شوێنەواری قووڵی لەسەر تێڕوانین و دنیابینیی سیاسیی ئەوان هەبوو.

حیزبی توودە لە ئەنجامی چەند هەڵەی ستراتێژی وەك: پشتیوانی لە دانی ئیمتیازی نەوتی باکوور بە یەکیەتیی سۆڤیەت (١٩٤٤)، پشتیوانی نەکردن لە دروشمی میللی کردنی نەوت[3]، هێرشی تەبلیغاتیی بەربڵاو لەدژی محەممەد موسەددیق و دەست لەسەر دەست دانانی لە ڕۆژی

---

١. اریك هابزباوم، عصر نهایت ها تاریخ جهان ١٩١٤- ١٩٩١ ترجمه: حسن مرتضوی، چاپ دوم، تهران، ١٣٨٣، ص ٩٢.

٢. فەرمانبەری چاپەمەنیی باڵوێزخانەی ئینگلیس لە تاران دەڵێ: «حیزبی توودە نفووزی بەسەر زۆربەی ئەو ١٧٢ ڕۆژنامە و گۆڤار و بڵاوکراوەیەدا هەبوو، کە لە ساڵی (١٣٢٥/ ١٩٤٦) دەردەچوون.» یرواند آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، ص ٣٢٣. لە نێوان ساڵەکانی (١٩٤١- ١٩٥٣) حیزبی توودە بێجگە لە نۆ بڵاوکراوەی بەناوبانگ کە دەریدەکردن، خاوەن ئیمتیازی ٧٣ بڵاوکراوەی دیکە بوو، کە لە شوێن بڵاوکراوەی ڕاگیراودا یان سەربەخۆ دەریدەکردن. جمعی از پژوهشگران، حزب توده از شکل‌گیری تا فروپاشی، م. ق، ص ٥٢٩- ٥٣٢.

٣. اصغر شیرازی، مدرنیته، شبهه و دمکراسی (برمبنای یك بررسی موردی درباره حزب توده ایران از آغاز تا ١٣٧٨)، تهران، ١٣٨٦، ص ٦٤.

کۆدەتـای (٢٨ی گەلاوێـژی ١٣٣٢/ ١٩ی ئـابی ١٩٥٣)دا، کە هەمــوو لە بەرژەوەنـدیی سیاسـەتەکانی یەکیەتیـی سـۆڤیەتدا بـوون، تووشـی قەیرانی زۆر جیددی هات و دواجار لە پاش کۆدەتا ئیتر نەیتوانی خۆی بگریتەوە و ڕۆژبەڕۆژ چ لە ڕووی ڕێکخستەوە و چ لە ڕووی فکرییەوە چووە پەراوێزەوە و لە شانۆی سیاسیی ئێراندا شوێنەواری نەما.[1]

بەڵام قەیراناویترین چاخی مێژوویی حیزبی توودە لە دوای شۆڕشی ئێران تۆمار کرا، واتە کاتێك ئەم حیزبە لە نێوان ساڵانی (١٣٥٧ ـ ١٣٦٢/ ١٩٧٩ ـ ١٩٨٣) سەرەڕای بەربەرەکانیی توندی حکوومەت لەگەڵ زۆربەی هێزە چەپەکان، هەروا درێژەی بە پشتیوانیی خۆی لە دەسەڵات دا. دواجار ئەم حیـزبەش بە چارەنووسـی هێـزە چەپەکـان دوچـار بـوو و کەوتە بەر هێرش،[2] بەجۆرێك کە داری لەسەر بەردی نەما و پێ‌ناچێ جارێکی‌تر ڕاست بێتەوە. لەم چارەنووسەدا کە حیزبی توودەی ئێرانی تووش هات، تەسلیم‌بوونی ئەم حیزبە بە ستالینیزم و گوێڕایەڵیی تەواو بۆ یەکیەتیی سۆڤیەت لە نێو کۆمەڵێك هۆکاردا سەرەکیترینیان بوون.

د) ڕەوتی چەپی نوێ:

دوای شکستی چەپە مارکسییەکان و بە پلەی یەکەم حیزبی توودە لە دەیەی (١٣٣٠/ ١٩٥٠)دا، وەچەیەکی نوێی چەپی کۆمۆنیستی لە دەیەی

---

١. د. محمدعلی همایون کاتوزیان، اقتصاد سیاسی ایران (از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی)، ترجمه: محمدرضا نفیسی و کامبیز عزیزی، چاپ دوازدهم، تهران، ١٣٨٥، ص ٢٢٤.

٢. افشین متین، م. ق، ص ٤٢. لایەنگریی کوێرانە و وەفادارییی نۆکەرانەی لە چەشنی حیزبی توودە کە زۆربەی حیزبە کۆمۆنیستەکانی ڕۆژهەلاتی ناڤین وا بوون لەمپەرێکی گەورە لە بەردەم گەشەی حیزبی توودە لە ئێراندا بوون. فرد هالیدی، دیکتاتوری و توسعه سرمایەداری در ایران، مترجم: فضل‌الله نیك‌آیین، تهران، ١٣٥٨، ص ٢٤٩.

(١٣٤٠/ ١٩٦٠) لە ئێران لەدایکبوو. وەچەی نوێی مارکسییەکان لە ڕێکخستن بە ڕێبازی حیزبی توودە، کە تەنیا لە هەلومەرجی یاسایی و نیوە یاسایی‌دا توانای چالاکی هەبوو و پشت‌ئەستوور بە هێزی دەرەکی بوو، دوورکەوتبۆوە و هەوڵی دەدا، کە ڕێکخستنێکی سەربەخۆ لە نفووزی دەرەکی پێک‌بێنێ و زۆرتر بەئەزموونی شۆڕشەکانی چین، کووبا، جەزائیر و ڤیەتنام سەرسام بوو تاکوو ئەزموونی شۆڕشی بۆلشۆڤی، کە تایبەتی وەچەی چەپی کلاسیکی بوو.[١]

لە کۆتایی دەیەی (١٣٤٠/ ١٩٦٠)دا چەند گرووپی مارکسیستی کە دەکەوتنە خانەی چەپی نوێ، دروست بوون،[٢] هەر لە کۆتایی ئەم دەیەیەدا بوو گەرای یەکەم ڕێکخستنی چەپی مارکسی - لێنینیی کوردیش لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان پێکهات. ئەو ڕێکخستنە کە لە (٢٦ی ڕێبەندانی ١٣٥٧/ ١٥ی شوباتی ١٩٧٩) لەژێر ناوی «کۆمەڵە، ڕێکخراوی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران»[٣] چالاکی ئاشکرای خۆی ڕاگەیاند.[١]

---

١. مازیار بهروز، شورشیان آرمانخواه (ناکامی چپ در ایران)، تهران، ١٣٨٠، ص ٨٤- ٨٥.

٢. فرد هالیدی، م. ق، ص ٢٥٠.

٣. سەرکردەکانی کۆمەڵەی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران، سەرەتای دامەزراندنی ئەم ڕێکخراوەیە دەگەڕێننەوە بۆ ساڵی ١٩٦٩ و دەڵێن لەو ساڵانەدا (١٩٦٩- ١٩٧٩) چالاک بووین، هەرچەندە هیچ بەڵگەیەک بۆ سەلماندنی ئەم ئیددیعایە نییە. کۆمەڵە بەڕەسمی لە (٢٦ی ڕێبەندانی ١٣٥٧/ ١٥ی شوباتی ١٩٧٩) چالاکیی خۆی ڕاگەیاند. سەرەتا وەک ڕێکخراوێکی مارکسیی سەربەخۆ لەلایەن دەستەیەک لە خوێندکارانی کوردی زانکۆی تاران و تەورێز وەک ڕێکخراوێکی کوردی- ئێرانی دامەزرا و ماوەی دە ساڵ لەژێر کاریگەریی بیروبۆچوونەکانی ماویزم‌دا بوو. ساڵی (١٣٦٢/ ١٩٨٣) کۆمەڵە لەگەڵ ڕێکخراوێکی بچووکی مارکسیی ئێرانی بەناوی «اتحاد مبارزان کمونیست»

(سهند) حیزبی کۆمۆنیستی ئێرانیان دامەزراند و خۆی بوو بە لقی کوردستانی ئەو حیزبە. حیزبی کۆمۆنیست لە ساڵانی دواتردا چەندین جار تووشی لێكترازان و دابڕان هات کە هیچ کامیان ناوی کومەڵەیان لەسەر خۆ وەلانەنا. (مازیار بهروز، م. ق، ص ٣٢٢؛ نادر انتصار، س. پ، ل ١٠٠-١٠١). لەسەر دامەزران، ئایدۆلۆژی، چالاکی و چارەنووسی «کۆمەڵە» بڕوانە: بەهمەن سەعیدی، سێ ساڵ لەگەڵ ئیبراهیم عەلیزادە (سکرتێری کۆمەڵە)، دیدارێکی تایبەت بە مێژووی سی ساڵەی کۆمەڵە و کوردستانی ئێران و بزووتنەوەی چەپ، سلێمانی، ٢٠٠٩؛ بەهمەن سەعیدی، پێنج ساڵ لەگەڵ عەبدوڵلا موهتەدی (سکرتێری کۆمەڵەی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران)، وتووێژێکی تایبەت بە مێژووی چل ساڵەی کۆمەڵە، کوردستانی ئێران، حیزبی کۆمۆنیست، بزووتنەوەی چەپ و داهاتووی ئێران، سلێمانی، ٢٠١٠؛ مەلەکە، ڕەزا و حیشمەت مستەفاسوڵتانی، کاك فوئاد مستەفاسوڵتانی کێ بوو؟ ئامانجی چی بوو؟ چۆن گیانی بەخت کرد؟ سلێمانی، ٢٠١٤.

١. شایانی باسە لە نێو ئەو گرووپە چەپە مارکسیانەدا، کە هەڵگری ئەم گوتارە نوێیە بوون لە دەیەی ٦٠ی سەدەی بیستەم، ڕێکخراوی چریکە فیدایی‌یەکانی گەلی ئێران (١٣٤٢/ ١٩٦٤) لە نێوخۆی وڵات و ڕێکخراوی شۆڕشگێڕیی حیزبی توودە (١٣٢٤/ ١٩٤٥)، کە کاریگەریی ماویزمیان بە سەرەوە بوو لە دەرەوەی وڵات گرینگترینیان بوون؛ بهزاد کریمی، طرح اولیه پیرامون سیر گفتمانی ما، آلمان، کلن، ١٩ بهمن ماه ١٣٩٤، ص ٢٢- ٢٩.

باسی سێیەم: دەرکەوتنی بیری چەپ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان

وەکوو لە خوارەوە باسی دەکەین، هاتنی بیری چەپ و سەرهەڵدانی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە یەك چاخدا و بەیەك شێواز نەبووە، ئەگەر هاتنی سپای سووری یەکیەتیی سۆڤیەت بۆ ناوچەکانی باکووری کوردستانی ڕۆژهەڵات شوێنەواری ڕاستەوخۆی لەسەر بڵاوبوونەوەی بیری چەپ لەو دەڤەرە دانابێ، ئەوە زۆر پێش ئەم ڕووداوە لە باشووری کوردستان (کرماشان) بەهۆی پێشکەوتوویی ئەم شارە و هەروەها وەك ناوەندێکی گەرموگوڕی ڕووداوە سیاسییەکانی مێژووی هاوچەرخی ئێران (بزاڤی مەشرووتە)، گەرای بیری چەپ تێیدا پێشکەوتووە و گەشەی سەندووە.

بە هەڵایسانی جەنگی یەکەمی جیهانی (۱۹۱۴ - ۱۹۱۸) سپای ڕووسیە، بێلایەنیی ئێران لەم شەڕەدا پێشێل دەکا و نە تەنیا خاکی ئەم وڵاتە داگیر دەکا، بەڵکوو ناوچەکانی باکووری ڕۆژاوای ئێران دەبێتە گۆڕەپانی پێکدادانی ئەم سپایە لەگەڵ هێزەکانی دەوڵەتی عوسمانی.[1] لە ناوچەی موکریان و بەتایبەتی لە شاری مەهاباد کەسانێك دەکەونە ژێر کاریگەریی

---

۱. ا. آ. گرانتوسکی و دیگران، تاریخ ایران از زمان باستان تا امروز، ترجمە: کیخسرو کشاورز، چاپ سوم، تهران، ۱۳۶۱، ص ۴۰۵- ۴۰۶؛ عەزیز وەلیانی، کارەساتێکی مێژوویی ۱۹۱۶ز، کوشتاری خەڵکی کورد بەدەست سپای ڕووسی تزاری، ۱۳۹۶، ل ۱۱۲- ۱۱۷.

بانگەشـە و بیروبۆچـوونی ئەو ئەفسـەرانە کە لایەنگـری حیزبـی سۆسـیال دیموکرات (کۆمۆنیست)ی ڕووسـیە بـوون و لە سـپای ئەو وڵاتەدا بـوون. سەرۆکی ئەمانە کەسێك بوو بەناوی «حەمەحەتیو» ئەمانە بە بۆلشۆڤیکەکانی مەهاباد ناوبانگیان دەرکرد و دروشمەکەیان ئەوە بـوو، کە دەبـێ فەقیـر و هەژار سەرکەوێ و دەوڵەمەند نەمێنێ.[1] ئەم کۆمەڵە خۆیان وا پیشـان دەدا، کە هەوڵ دەدەن بـۆ جێگیرکردنـی بنەماکـانی سۆسیالیسـتی و سیسـتمی یەکسـانی لە نێـو کـۆمەڵدا، بەبـێ ئەوەی زانیـارییەکی ئەوتۆیـان لەسـەر تیۆری و پرەنسیپی کۆمەڵگای سۆسیالیستی هەبێ و زۆرتر جەختیان لەسەر ژیـــانی یەکـــــانی و دابەش‌کردنــــی زەوی و بەرهەم و ســـامانی گەورە دەوڵەمەنـدەکان دەکـردەوە.[2] حەمەحەتیـو دواتر لەلایەن دەسـتەیەك دەوڵەمەند و توێژی سەرەوەی کۆمەڵەوە کوژرا.[3]

کرماشـان نە تەنیـا یەکێـك لە ناوەنـدەکانی بزاڤـی مەشـرووتە، بەڵکـو یەکێك لە شـوێنەکانی دەرکەوتنـی سۆسـیال دیموکراسیش بـوو. حیزبـی

---

١. برایم فەرشی، سەدەی کارەسات (گفتوگۆ لەگەڵ غەنی بلووریان)، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ١٣- ١٤. هەر لەم قۆناغەدا کە سپای ڕووسیە لە کوردستان بووە، قازی محەممەدیش پێوەندیی هەبووە بە شانەکانی بۆلشۆڤیك کە لە ڕیزی هێزەکانی ڕووسیەدا لە ئێران کاریان دەکرد. د. ئیبراهیم خەلیل ئەحمەد و د. خەلیل عەلی موراد، مێژووی ئێران و تورکیا. توێژینەوەیەك لە مێژووی تازە و هاوچەرخ، وەرگێرانی: بەهائەددین جەلال مستەفا، هەولێر، ٢٠١١، ل ٢٤٩.

٢. فاتح ڕەسوول، بنچینەی مێژوویی بیرۆکەی چەپ لە کوردستان، چاپی دووهەم، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ١١١.

٣. کەریم حیسامی، پێداچوونەوە، بەرگی یەکەم، ستۆکهۆلم، ١٩٩٦، ل ١٤١. دەڵێن: تێکۆشانی حەمەحەتیو و هاوڕێیانی لە کومەڵێك بەناوی «محەممەدی»دا بووە. فاتح ڕەسوول، س. پ، ل ١١١؛ کەریم حیسامی، س. پ، ل ١٤١. بەڵام هیچ بەڵگەیەك بۆ ئەم ئیدیعایە لە بەردەستدا نییە.

سۆسیال دیموکرات یەکەم حیزبی سۆسیالستی چەپگەرای ئێران لە کرماشان لە سەردەمی جەنگی یەکەمی جیهانیدا (١٩١٧) بە هاویریی ئەبولقاسم لاهووتی[1] و بەهۆی کۆلۆنێل محەممەدتەقیخانی پسیان و میرزا حوسێنخانی موعاوین دامەزرا و بەم جۆرە جووڵەی سیاسی و پێکهاتنی حیزبە سۆسیالیستە چەپەکان لە جەنگی یەکەم تا کودەتای ٢٨ی گەلاوێژ (١٩ی ئابی ١٩٥٣) و لە دوای ئەو لە شاری کرماشان بەرچاوە.[2] چالاکیی کەسایەتیی کوردی کرماشانی لاهووتی لە چوارچێوەی بیری چەپدا بەجۆرێکە، کە بەهۆی شیعرەکانییەوە، کە تییاندا لایەنگری لە شۆڕش و زەحمەتکێشان دەکا، نازناوی یەکەم شاعیری پرۆلیتاریی ئێرانی پێدەبەخشرێ.[3] لە شاری سنەش لە ساڵانی (١٩١٧ - ١٩١٨)دا دەستەیەک لە

---

١. ئەبولقاسم لاهووتی، ساڵی ١٨٧٧ لە خێزانێکی هوشیار و خوێندەواری کورد لە شاری کرماشان هاتوەتە دنیاوە، باوکی میرزا ئەحمەد شاعیر بوو، لاهووتی خوێندنی لای زانایانی ئایینیی ناوچەکە تەواو کردووە، مرۆڤێکی خوێنگەرم و شۆڕشگێڕ بوو، هەر لە سەرەتای ژیانیەوە کەوتە نێو ژیانی سەخت و پڕ لە کارەسات. ساڵی ١٩٠٥ بەشداریی بزاڤی مەشرووتەی کرد، لە دواییدا ئێرانی جێهێشت و دەورووبەری جەنگی یەکەمی جیهانی گەڕایەوە ئێران و کەوتە تێکۆشان دژی ستەمکاری و چەوساندنەوە. ساڵی ١٩٢٢ لە شاری تەورێز بزاڤێکی لە دژی ڕەزاشای پەهلەوی وەڕێخست، کە بە ڕابەریی ژاندرمەکان بەناوبانگە. ڕاپەڕینەکە تێکشکا و لاهووتی بە یەکجاری ڕووی کردە یەکیەتیی سۆڤیەت و ماوەیەکی زۆر لە شاری دووشەنبە پێتەختی تاجیکستان ژیا. لە کاروباری دەوڵەتیی لە سۆڤیەت پلەی بەرزی هەبوو. ساڵی ١٩٥٧ لە مۆسکۆ کۆچیدوایی کرد. فاتح ڕەسووڵ، ل ١٦٠.

٢. محمدعلی سلطانی، احزاب سیاسی و انجمن‌های سری در کرمانشاه (از فراموش‌خانه تا خانه سیاه)، جلد اول، تهران، ١٣٧٨، ص ١٣٤- ١٣٥.

٣. احسان طبری، از دیدار خویشتن (یادنامه زندگی)، بەکوشش ف. م شیوا، نشر باران، سوئد ١٩٩٧، ص ١٣٣.

بازرگانانی چینی خوارەوە و لەژێر کارتێکەریی دیموکراتەکانی ناوچەکانی دیکەی ئێران، حیزبی سۆسیال دیموکراتیان دامەزراند. کاتێک قاتوقڕی لە کوردستان گەیشتە لووتکەی خۆی، ئەمانە شارەکەیان بەدەستەوە گرت و دەستیان بەسەر دانەوێڵەی شاردراوە لە عەمبارەکانی دەسڕۆیشتووەکان، بەتایبەت «فەرەجوڵڵا ئاسەف»دا گرت و لە نێو خەڵکدا دابەشیان کرد. لەسەر ئەم بنەمایە هەندێک کەس لەسەر ئەو بڕوایەن کە تۆوی بیری چەپ لەم ساڵانەدا چێندرا.[1] لە سەرەتای ساڵی ١٩٢١دا (حیزبی سۆسیالیست)[2] لقی خۆی لە سنە دامەزراند، تاکوو لە ساڵی ١٩٢٦دا بە زۆر هەڵوەشێندرا.[3]

هاتنی سپای سوور لە ساڵی ١٩٤١ بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان و لە ئاکام دا هەڵوەشانی دەسەڵاتی ناوەندی، کە خەڵک بیرەوەریی تاڵیان لێی هەبوو، پشتیوانیکردنی یەکیەتیی سۆڤیەت لە کۆماری کوردستان، سۆز و خۆشەویستی بۆ بیری چەپ لە نێو ڕووناکبیران، بەتایبەتی لە ناوچەی موکریان پێکدێنێ و ئەو سەرنج پێدان و سۆزە بەتایبەتی لە شێعری شاعیرانی بەناوبانگی ئەو سەردەمەدا دەبینین،[4] ئۆ. ی. ژیگالینا کوردناسی سۆڤیەتی لەم بارەیەوە دەڵێ: «کوردەکان بوونی هێزەکانی

---

١. عباس کاکەیی، بررسی مقابسەای جنبش چپ در کردستان ایران و ترکیە، ڕۆژەڤ، فصلنامە سیاسی- اجتماعی، فرهنگی، شمارە ٤- ٥، زمستان و بهار، ١٣٨٥، ص ١٨١.
٢. حیزبی سۆسیالیست: لە پارلمانی چوارەم حیزبێک بەناوی سۆسیالیست لە کۆی سەرکردەکانی دوو حیزبی دیموکرات و ئیعتدال پێکهات. مەرامی حیزبی سۆسیالیست، کە کەمینەی پارلمانی چوارەمی پێکدەهێنا، سۆسیالیزمی مەیلەو ڕێبازی کۆمۆنیزمی ڕووسی بوو. ملک‌الشعرا بهار، م. ق، ص ١٣٠.
٣. عباس کاکەیی، م. ق، ص ١٨١.
٤. بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٢.

سۆڤیەت لە ئێرانیان وەك گەرەنتییەك دەبینی بۆ چالاکیی نەتەوەیی و دیموکراتیکی خۆیان. ئەوان کە لە سنوورەکانی سۆڤیەتی دەژیان بە ئەرێنی دەیانڕوانییە ئەو وڵاتە و بە لایەنگری لێی پڕوپاگەندەی بەربڵاویان وەڕێخستبوو،[1] تەنانەت دامەزراندنی یەکەم ڕێکخراوی لاوانی کوردستان لە مەهاباد لە شێوەی ڕێکخراوی لاوانی سۆڤیەت (کۆمسۆمۆل) بەهۆی هاتنی ئەفسەرانی سپای سوور بۆ ئەم ناوچەیە بوو.[2]

چالاکیی حیزبی توودە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، فاکتەرێکی دیکەی بڵاوبوونەوەی بیر و ئەندیشەی چەپ بوو، مەهدی خانبابا تارانی، کە پتر لە سێ دەیە چالاکی بواری چەپ بوو، دەڵێ: «ئەندیشەی چەپ

---

١. لازاریف و دیگران، تاریخ کردستان، ترجمە: منصور صدقی و کامران امین‌آوە، انتشارات فروغ، فروردین‌ماه ١٣٨٦، ص ٢٢٧.

٢. غەنی بلووریان لەم بارەیەوە دەڵێ: «جیا لە ماوژۆر عەبدوللاتوف، ئەفسەرێکی سۆڤیەتی هەبوو بەناوی «جەعفەرۆف». کوردی ئەرمەنستان بوو، جەعفەرۆف بەڕواڵەت سەرۆکایەتیی تیپی وەرزشیی سەربازەکانی سۆڤیەتی لە ورمێ بە ملەوە بوو، ئەو جارجارە لەگەڵ چەند یاریکەرێکی رووسی لە «ورمێ»وە دەهات بۆ مەهاباد و لەگەڵ ئێمە قوتابییەکانی قوتابخانەی ئامادەگی بەناوی «دەبیرستانی پەهلەوی» یاری والیباڵ (باڵە)مان دەکرد. ناوبراو هەموو جارێ چەند ڕۆژنامەی کوردی «ڕیا تازە»شی بۆ دەهێناین، کە لەلایەن کوردەکانی ئەرمەنستانی سۆڤیەتەوە لە ئیریڤان دەردەچوو. من ئەو ڕۆژنامەیەم دەخوێندەوە. لە دەقی وتارێکی ئەو ڕۆژنامەیەدا باسی «کۆمسۆمۆل» کرابوو. لە «جەعفەرۆف»م پرسی کۆمسۆمۆل چییە؟ ئەو ناوەکەی بۆ شی‌کردمەوە و گوتی کۆمسۆمۆل سازمانی جەوانانی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتە. ئەو ناوە سەرنجی منی بۆ لای خۆی ڕاکێشا، ماوەیەك بیرم لێ‌کردەوە و سەرەنجام بڕیارم دا بۆ دروست کردنی سازمانی جەوانانی کورد لەگەڵ ژمارەیەك دۆستی نیزیکم قسەم کرد، بەڵکوو بەیەکەوە بۆ دروست‌کردنی سازمانی جەوانان هەوڵ بدرێ و... بەم جۆرە لە کۆتایی مانگی خاکەلێوەی ١٣٢١ (١٩٤٢)دا سازمانی جەوانانی کوردمان دامەزراند، غەنی بلووریان، ئاڵەکۆك، ستۆکهۆلم، ١٩٩٧، ل ٢١- ٢٢.

قەرزداری حیزبی توودەیە و وەك دایکی هەموو حیزبەکانی ئێران و دواتر کوردستانە.[1] حیزبی توودە ساڵی ١٩٤٥ بە فەرمی لقی خۆی لە کرماشان دامەزراند.[2] عەلی عەموویی،[3] کە هەر ئەو ساڵە (١٣٢٤/ ١٩٤٥) لە کرماشان دەبێ بە ئەندامی ڕێکخراوی لاوانی ئەو حیزبە، سەبارەت بە چالاکی حیزبی توودە لەو سەردەمەدا دەڵێ: «ناوی حیزبی توودە ماوەیەك بوو کەوتبووە سەر زمانان و هەر کات وشە و زاراوەیەکی نوێی وەك «ئیستیعمار و ئیستیعمارگەر» بە زمانی کەسێك‌دا دەهات، حیزبی توودە و توودەیی‌یەکانی بە بیردا دەهات.»[4]

---

١. مهدی خان‌بابا تهرانی، جلد دوم، تهران، ١٣٨٠، ص ٥١٠. حیزبی توودە یەکەم حیزبی مارکسیستی ئێران نەبوو، بەڵام دەکرێ وەك بەناوبانگترین و کاریگەرترین حیزبی کۆمۆنیستی مێژووی ئێران بێتە ئەژمار، زۆربەی حیزبە مارکسیەکانی کە لە پاش ئەو حیزبە پێکهاتوون، ڕێبەرەکانیان ڕاهێنراو یان دابڕاو و وەلانراوی ئەو حیزبە بوون، هەر بۆیە دەکرێ حیزبی توودە وەك حیزبی دایکی حیزبە کۆمۆنیستەکانی ئێران دابنرێ. علیرضا اقبالی، مقدمەای بر تشکیل سرمایە و تفکر اقتصادی احزاب و گروەهای سیاسی در ایران، تهران، ١٣٨١، ص ١٩٤.

٢. محمدعلی سلطانی، احزاب سیاسی و انجمن‌های سری در کرمانشاه، جلد دوم، ١٣٧٨، ص ٣٠٤.

٣. محەممەدعەلی عەموویی لە ساڵی (١٣٠٣/ ١٩٢٤) لە شاری کرماشان لەدایكبووە، لە قۆناغی دواناوەندی‌دا دەبێتە ئەندامی ڕێکخراوی لاوانی حیزبی توودە، ساڵی (١٣٢٦/ ١٩٤٧) دەچێتە کۆلێژی ئەفسەری و بە ڕێکخراوی نهێنی سەربازیی حیزبی توودە پەیوەست دەبێ. ساڵی ١٩٥٤ مولازم عەلی عەموویی دەستگیر دەکرێ و تا ساڵی (١٣٥٧/ ١٩٧٩) لە زیندان دەمێنێتەوە، لە پاش شۆڕش وەك ئەندامی مەکتەبی سیاسی حیزبی توودە چالاکی هەبوو و دواجار لەلایەن دەزگای ئاسایشی کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە گیرا و بۆ ماوەی نزیك بە دە ساڵ لە زینداندا بوو. جمعی از پژوهشگران، حزب توده از شکل‌گیری تا فروپاشی، م. ق، ص ٥٥٣.

٤. علی عمویی، درد زمانه (خاطرات)، چاپ چهارم، نشر اشاره، ١٣٨٠، ص ١٨.

حیزبی توودە لە ناوچەی موکریان بەڕەسمی ڕێکخراوی خۆی دانەمەزراند. دیارە ئەوە بەو مانایە نەبوو، کە ئەم حیزبە چالاکی یا ئەندام و لایەنگری لەو ناوچەیە نەبووبێ، هێمن موکریانی کە لەو سەردەمەدا چالاکیی سیاسی هەبوو، دەڵێ: «چاپەمەنییەکانی ئەو حیزبە ئاڵوگۆڕێکی فکرییان لە نێو کۆمەڵی کوردەواری‌دا پێکهێنابوو، تەنانەت چەند کەسی کورد و ئەرمەنی هەوڵیان دا لقی ئەو حیزبە لە موکریان دابمەزرێنن. بەڵام خەڵك پێشوازیی لێ‌نەکردن.»[1] هەروەها کۆمەڵەی «ژ. ک»یش لەمپەرێك بوو بۆ کردنەوەی لقی تایبەتی حیزبی توودە لە کوردستان و لەم بارەیەوە لاریی هەبووە.[2]

حیزبی توودە پاش سەرکەوتنی شۆڕشی ئێران و گەڕانەوەی ڕێبەرانی لە دەرەوەی وڵات، لە زۆربەی شارەکانی ئێران، بێجگە لە کوردستان نووسینگەی خۆی دامەزراند. ئەو حیزبە لە ٢٢ی گەلاوێژی ١٣٥٨ (١٢ی ئابی ١٩٧٩) دوای نزیك بە حەوت مانگ پاش شۆڕش، دەسپێکی چالاکیی ئاشکرای خۆی لە کوردستان ڕاگەیاند.[3] هۆکاری سەرەکیی بە درەنگ کردنەوەی نووسینگەی حیزبی توودەی ئێران لە کوردستان بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە هەر لە سەرەتای دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی

---

١. هێمن موکریانی (لە کوێوە بۆ کوێ)، چاپی یەکەم، بەهاری ٢٧٠٨ی کوردی، ل ٣٥.

٢. عەزیز شەمزینی، جووڵانەوەی ڕزگاریی نیشتمانی، وەرگێڕانی: فەرید ئەسەسەرد، چاپی چوارەم، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل ٣٢٥.

٣. نامە مردم، ارگان مرکزی حزب توده ایران، شماره ٥٢، مرداد ماه، ١٣٥٨. بۆ زانیاریی پتر لەم بارەیەوە بڕوانە: د. یاسین سەردەشتی، هەڵوێستی حیزبی توودە لە ئاست کێشەی نەتەوایەتیی گەلی کورد لە ئێران (١٩٤١- ١٩٨٣)، سلێمانی، بڵاوکراوەی بنکەی ژین، ٢٠٠٥؛ کامران امین‌آوە، چپ سنتی و جنبش ملی کرد در ایران، نشر روشنگری، آلمان، ١٣٩٥.

کوردستانەوە بە هیوای ئەوە بوو ئەم حیزبەش وەك لقی کوردستانیی حیزبی توودە چالاکیی هەبێ، هەر وەك ئەم پرۆژەیەی لە هەمبەر فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان (١٣٢٤/ ١٩٤٥) لە ساڵی (١٣٣٩/ ١٩٦٠) بە ئەنجام گەیاند.[1] بەڵام پاش ئەوەی هەوڵەکانی بۆ ئەو ئامانجە، کە پتر لە سێ دەیەی خایاند، بێ‌سوود بوو، ڕاستەوخۆ لە کوردستان دەستی کرد بە چالاکی.

هاوکات لەگەڵ سەرهەڵدان و بڵاوبوونەوەی بیری چەپ لە ئێران‌دا، لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانیش شوێنەواری چالاکیی ئەم بیرۆکەیە دەرکەوتووە. شاری کرماشان، کە لە ڕووی ئابووری ـ کۆمەڵایەتییەوە ناوەندێکی پێشکەوتووتر بوو لەچاو ناوچەکانی دیکەی کوردستان، شاهیدی چالاکیی هەر سێ قۆناغی ڕێکخستنەکانی مێژوویی چەپ (سۆسیال دیموکراسی، حیزبی کۆمۆنیست و حیزبی توودە) لە ئێران‌دا بووە. بە هاتنی سپای سووری سۆڤیەتی بۆ ناوچەکانی باکوور و موکریانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان و لەم سۆنگەیەوە هەڵوەشانی دامودەزگای دەوڵەتی ناوەندی لەم ناوچانە و بانگەشەی ئەم وڵاتە بۆ داکۆکی‌کردن لە گەلانی ژێردەستە و پشتیوانی لە کۆماری کوردستان و دامەزراندنی و چالاکیی حیزبی توودە، فکرەی چەپ بە شوێنەکانی دیکەی کوردستانیش‌دا بڵاوبۆوە.

---

١. لە پلێنۆمی شەشەمی حیزبی توودە لە خەرمانانی ١٣٢٨ (سێپتامبری ١٩٤٦)دا کومیتە ناوەندیی حیزبی توودە بڕیاری دا وتوویژ لەگەڵ فیرقەی دیموکرات -کە لە سەردەمی چەشم‌ئازەرەوە بێ ئاکام مابۆوە- درێژە پێ‌بدا. لە پلێنۆمی حەوتەم (بەرفراوان) گەلاوێژی ١٣٣٩ (ئابی ١٩٦٠) ڕێ‌وشوێنی یەکیەتیی ئەم دوو حیزبەی پەسند کرد. احسان طبری، کژراهە، م. ق، ص ١٩٥.

باسی چوارەم: حیزبی ئازادیی کوردستان (١٩٣٨)

حیزبی ئازادیی کوردستان لە هەلومەرجێکدا دامەزرا، کە سیاسەتی دیکتاتۆرییانەی ڕەزاشا لە ئێران و بە ناوەندیکردنی دەسەلات، تێکشکاندنی بزووتنەوە خێڵەکییە چەکدارییەکانی کوردی بە دواوە بوو. عەشیرەتە کوردەکان چەک کران، زۆربەی سەرۆک عەشیرەت و کەسایەتییە ناسراوەکانی کورد گیران و لە کوردستان دوور خرانەوە و تا ڕووخانی دەسەلاتەکەی، ستەمی ڕەزاشا و دەسەلاتی پۆلیسیانەی لە کوردستاندا هەموو جۆرە جوولانەوە و چالاکییەکی سیاسی و کولتووریی کوردی قەدەغە و سەرکوت کرد.[١] گەلێک توندوتیژیی ناڕەوا دەرهەق بە نەتەوەی کورد و لە ڕاستیدا بە تێکڕای پێکهاتەی داب و ئاکاری ژیانیان کرا. ڕەزاشا بێ گرینگی دان و لەبەرچاو گرتنی ئەو مەسەلەیە، بڕیاری دا سیاسەتەکانی خۆی بسەپێنێ و گوێ بە ئاکامەکانیش نەدا و هەموو بەرگرییەک بە شێوەیەکی دڕندانە سەرکوت کرا.[٢] ئامانجی ڕەزاشا پرۆژەی دامەزراندنی دەوڵەتێکی مۆدێرن، یەکە و ناوەندی بوو و بۆ گەیشتن بە ئەم مەبەستە ڕێگەچارەی لەسەر بنەمای دروست بوونی یەک

---

١. جەعفەر عەلی: ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی کوردی، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ٢٤٣.

٢. د. وەدیع جوەیدە: جووڵانەوەی نەتەوەیی کورد و بنەما و پەرەسەندنی، و: د. یاسین سەردەشتی، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ٥١٨.

نەتەوە و یەك زمان دەدۆزییەوە.[1] ئەمەش، واتە «نەتەوەسازی و یەکڕەنگ کردنی کولتووری» کە تەنیا لە ڕێگەی تواندنەوەی نەتەوە غەیرە فارسەکان لە نەتەوەی فارس‌دا وەدی دەهات، ڕێبازێك بوو کە بە بەکار هێنانی ئامراز و ئەهرومەکانی دەسەڵاتی خۆی، واتە سپا و بورۆکراسیەکی لە حاڵی پەرەئەستاندا، پەیڕەو دەکرا.[2]

لەم دۆخە ناهەموارەدا یەکەم ڕێکخراوی سیاسیی کوردی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەناوی حیزبی ئازادیی کوردستان لە مانگی جوونی ١٩٣٨دا دامەزرا.[3] بەهۆی نهێنی‌کاری و هەڵسووڕانی پڕ مەترسیی

---

١. الکساندر ماتیل: دایرةالمعارف ناسیونالیسم، ت: کامران فانی و محبوبه مهاجر، ج ٣، تهران، ١٣٨١، ص ١٠٠٥.

٢. امیر سجادی: ژ. ك از پارادایم فریبەسازی فرهنگی تا رادیکالیسم سیاسی، ڕۆژنامە، ژ ١٧، ل ٧.

٣. حامید گەوهەری: کۆماری کوردستان، هەولێر، چاپخانەی شەهاب، ٢٠١١، ل ٢٢. لەسەر ناو و مێژووی دامەزرانی ئەم حیزبە نووسەران و لێکۆڵەران کۆك نین، چونکە بەڵگە و دیکومێنتی پێویست لەم بارەیە لە بەردەست‌دا نیە. د. یاسین سەردەشتی لە لێکۆڵینەوەیەك سەبارەت بەم حیزبە بەناوی «سەرنجێکی مێژوویی لە حزبی ئازادیی کوردستان»دا دەنووسێ: «ئەم ڕێکخراوەیە لە سەرچاوەکان‌دا بەناوی جیاواز هاتووە وەك: کۆمەڵی ئازادیخوازانی کورد، کۆمەڵی ئازادیخوازی کوردستان، حیزبی ئازادیخوازی کوردستان، حیزبی ئازادیخوازی کورد هاتووە. ئێمە «حیزبی ئازادیی کوردستان»مان لە تێکڕای ئەوانە پێ ڕاسترە، چونکە لە مەرامنامەکەی حیزب‌دا، ناوی بەم شێوەیە هاتووە.» د. یاسین سەردەشتی: چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، ب ١، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ١٣٧. هەیئەتی ناوەندیی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان (ژ. ك) لە ڕاپۆرتێکی گشتی‌دا کە بۆ «مۆلۆتۆف»، وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتی ناردووە، مێژووی «ژ. ك»ی بە مێژووی حیزبی ئازادیی کوردستانەوە گرێ داوە و لە بارەی دامەزران و مێژووی «ژ. ك»ەوە نووسیویەتی: «حیزبی ئێمە لە مانگی یوونی ساڵی ١٩٣٨ دامەزراوە، بەڵام بەهۆی کونتڕۆڵی توندوتیژیی حکوومەتی

ئەو قۆناغە تا ئێستا، بەڕوونی ناوی تێکڕای بناغەدانەران و دامەزرێنەرانی ئەو حیزبە لە سەرچاوە مێژووییەکاندا نەخراوەتە بەرچاو، بەڵام بەگشتی ناوی بەشێك لەوانە دەرکەوتووە کە تێکڕایان لاوی مەهابادی بوون، وەك: حوسێن فرووهەر (زێڕینگەران)، کەریم یاهوو، مەحموود ڕاتبی، حوسێن میکائیلی، محەممەد نانەوازادە بە سەرۆکایەتیی ڕووناکبیری مەهابادی «عەزیز مەلا زەندی» کە بە «عەزیز ئاڵمانی» یان «دوکتۆر عەزیز زەندی» ناو دەبرێ.[1]

ژیان و چالاکیی سیاسیی حیزبی ئازادی بە دوو قۆناغی جیاواز دابەش دەبێ. یەکەمیان لە کۆتایی سییەکان و تروپکی دەسەڵاتی دیکتاتۆریی ڕەزاشا، دووهەمیشیان لەگەڵ داگیرکردنی ئێرانە لەلایەن هێزە

ئێران چالاکییەکی زۆری نەبووە.» (حامید گەوهەری: کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، ستۆکهۆلم، ١٩٩٩، ل ٢٤)؛ بۆ بینینی دەقی ئەم ڕاپۆرتە کە بەزمانی تورکیی ئازەربایجانی نووسراوە، بڕوانە: هـ. س. ل ٢٢٥- ٢٢٩. لە ڕاپۆرتێکی دیکەدا کە بەهۆی وەزیری جەنگی ئێران بۆ عەلی سوهەیلی، سەرۆکوەزیرانی ئەو کاتی ئێران ناردوویەتی و لەلایەن لەشکری چواری کوردستانەوە ئامادە کراوە و دەقی «مرامنامە حزب آزادی»یشی لەگەڵ هاوپێچ کراوە، مێژووی دامەزرانی ئەم حیزبە بۆ ساڵی ١٩٣٩ دەگەڕێتەوە؛ بهروز طیرانی: اسناد احزاب سیاسی ایران، ١٣٢٠- ١٣٣٠، انتشارات سازمان ملی ایران، تهران، ١٣٧٦، ص ٢٥- ٣٠. بەهۆی ئەوەی زۆربەی دەستەی پێکهێنەرانی ژ. ك دامەزرێنەرانی حیزبی ئازادی بوون، دەبێ ئەوان باشتر ئاگاداری مێژووی لەدایك بوونی ئەم حیزبە بن. بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٢.

١. د. یاسین سەردەشتی، کوردستانی ئێران، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی لە جووڵانەوەی ڕزگاریخوازیی نەتەوەیی گەلی کورد (١٩٣٩- ١٩٧٩)، چ ٢، سلێمانی، ٢٠١١، ل ١٦٥. مەحموودی مەلا عیززەت دەڵێ: «لە دامەزرێنەرە بەناوبانگەکانی حیزبی ئازادی: مەلای داودی، حوسێن فرووهەر، عەبدوڕڕەحمان زەبیحی بە ڕابەریی عەزیزخانی زەند بوون.» مەحموود مەلا عیززەت، کۆماری میللیی مەهاباد، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسی، بەشی یەکەم، چاپخانەی شەهید ابراهیم عزو، ١٩٨٤، ل ٦١ .

هاوپەیمانەکان لە ٢٥ی ئابی ١٩٤١ و ڕووخانی حوکوومەتی ڕەزاشا و هەڵوەشاندنەوەی لەشکری شاهەنشاهی[1] و لە ساڵی ١٩٤١دا کۆتایی بە چالاکیی ئەم حیزبە هات. ناکۆکیی ئایدۆلۆژی و فکری لە نێو دامەزرێنەرانی ئەو حیزبە بوو بەهۆی هەڵوەشاندنەوەی حیزبی ئازادیی کوردستان. ئەم حیزبە بەکردەوە بەسەر دوو باڵدا دابەش بوو. عەزیز زەندی بەهۆی سەفەرێکی کە بۆ ئاڵمان کردبووی و لە نزیکەوە شاهیدی پێشکەوتن و پەرەسەندنی ئاڵمانییەکان بوو، لایەنگریی زۆری بۆ ئاڵمان هەبوو و لە لایەکی تر عەبدوڕڕەحمان زەبیحی و حوسێن فرووهەر بە لای سۆڤیەتدا دایاندەشکاند و ئەمە لە هەندێك شێعری «زەبیحی»ی‌دا دەردەکەوێ و بە خوێندنەوەی چەند شێعرێکی زەبیحی ئەو داشکاندنەمان بۆ ئاشکرا دەبێ.[2]

---

١. د. یاسین سەردەشتی: چەند لاپەڕەیەك...، ل ١٣٨. نووسەر بۆ سەلماندنی دەسپێکی قۆناغی دووهەمی ژیانی حیزبی ئازادی پشت بە بیرەوەرییەکانی هەژار موکریانی (چێشتی مجێور) و دەقی پێشەکیی «تاریك و ڕوون»ی دیوانە شێعری هێمن موکریانی دەبەستێ.

٢. ناصر باباخانی: عبدالرحمان ذبیحی کاریزمایی ناتمام، انتشارات سیدیان، مهاباد، ١٣٧٨، ص ٩. حیزبی ئازادیی کوردستان بە بۆنەی هاتنی لەشکری سوور بەیاننامەیەك دەردەکا و بەخێر هاتنی دەکا. عەلائەددین سەجادی: شۆڕشەکانی کورد و کۆماری عێراق، بەغدا، چاپخانەی مەعاریف، ١٩٥٩، ل ٢٧٦. ئەم پێشوازییە لە ڕاپۆرتی هەیئەتی ناوەندیی کۆمەڵەی ژ. ك بۆ «مۆلۆتۆف»، وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتدا بەم چەشنە هاتووە: «بە بۆنەی هاتنی لەشکری سوور بۆ مەهاباد، حیزبی ئێمە بەیاننامەیەکی نووسی و دەستبەدەست بڵاوی کردەوە و ڕایگەیاند هەر کەس ئەم بەیاننامەیەی پێ دەگا، لاپەڕەیەکی لە ڕوو بنووسێتەوە و بیدا بە کەسێکی دیکە. حیزبی ئێمە لەو بڵاوکراوەیەدا لەشکری سووری بەناوی لەشکری ئازادکەری نەتەوەی کورد ناساند، دوای هاتنی لەشکری سووری سۆڤیەت بۆ ئێران دەرکەوت حیزبی ئێمە لە نێو

بەرنامەی ئەم حیزبە لە بیست و هەشت خاڵدا داڕێژراوە و بریتییە لە کۆمەڵێك لایەنی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و کولتووری.[1] ئایدۆلۆژیای سیاسیی ئەم حیزبە وەك لە بەرنامەکەی دەردەکەوێ، ئایدۆلۆژیایەکی ناسیۆنالیستی نەبووە، بەڵکوو بریتی بووە لە پشتگیری لە بەرەی دیموکراسی و بیروباوەڕی چەپ.[2] مامۆستا هێمن موکریانی کە شایەتحاڵێکی ڕووداوەکانی ئەو سەردەمەیە لە بارەی ئەو حیزبەوە دەڵێ: «حیزبێکیش بەناوی «حیزبی ئازادی» بە بەرنامەیەکی چەپەوە سەری هەڵدا و نەژیا.»[3] لە مەرامنامەکەدا وا دیارە حیزبی ئازادیی کوردستان ڕێکخراوێکی دیموکراسیخوازی نەتی فاشیستی پێشکەوتنخوازی کوردستانیی ڕیفۆرمیست بووە، نە ڕێکخراوێکی ناسیۆنالیستیی تۆخ و نە چەپێکی ڕادیکاڵ بووە، بڕوای بە کوردستانێکی ئازادی فرە نەتەوە و فرە زمان و کولتوور هەبووە، کە تەواوی نەتەوەکانی وەك کورد، ئەرمەن، ئاسووری و... لە کاروباری نەتەوەیی و ڕۆشنبیری و ئایینیدا، لە سایەی سیستمێکی کۆماریی عەلمانیدا ئازاد بن.[4] بێجگە لەم تایبەتمەندییانە وردبوونەوە لە چەند خاڵێکی مەرامنامەی ئەو حیزبە کە

حیزبەکانی دیکەدا پێشکەوتووترین حیزبی دژبە فاشیست بووە. حامید گەوهەری: کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، س. پ، ل ٢٢. کریس کۆچێرا دەنووسێ: «لە ژانویەی ١٩٤٢دا کاربەدەستانی سۆڤیەت کومیتەی «حیزبی ڕزگاریخواز» کە کورد و ئاسووری و ئەرمەنی ڕێکدەخست لە پاش تێکهەڵچوونی ئەندامانی ئەو حیزبە لەگەڵ ژاندرمەکانی ئێران هەڵوەشاند.» کریس کوچرا، جنبش ملی کرد، ترجمه: ابراهیم یونسی، تهران، ١٣٧٣، ص ٢٠١.

١. بڕوانە: بهروز طیرانی، م. ق، ل ٢٥–٣٠، بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: پاشکۆی ژمارە ٣.

٢. جەعفەر عەلی: س. پ، ل ٢٦٤.

٣. هێمن موکریانی: دیوانی هێمن، سلێمانی، بەهاری ٢٧٠٨ی کوردی (٢٠٠٧)، ل ٢٥.

٤. د. یاسین سەردەشتی: چەند لاپەڕەیەك...، ل ١٤٦.

لایەنگریی لە چینێکی تایبەت (ڕەنجبەران و کرێکاران) دەکا، وەك: دامەزراندنی مەجلیس و ئەنجومەنی ڕەنجبەران و کرێکاران لە هەموو ویلایەت و شوێنەکان بە مەبەستی ئازادی و دژبە دیکتاتۆری و دامەزراندنی دامەزراوە هەرەوەزییەکان و هەڵوەشاندنەوەی هەموو کۆت و بەند و ئیمتیازاتێك، کە ژیانی جووتیارەکان نائاسوودە دەکا،[1] گومانی ئەوە ناهێڵێتەوە کە مەرامنامەی یەکەم ڕێکخراوی سیاسیی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا گوزارشت لە کاریگەریی بیر و ئەندیشەی چەپ بەسەر ئەم حیزبەوە دەکا و بە لەبەرچاو گرتنی پێکهاتەی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵی کوردەواریی ئەو کات و ڕیشەداربوونی دین تێیدا حیزبی ئازادی نەیدەتوانی بەرنامەیەکی لەوە ڕادیکاڵتری هەبێ. تەنانەت حیزبی توودە ساڵی ١٩٤١ کە دامەزرێنەرانی پەیڕەوییان لە ئایدۆلۆژیای مارکسیستی دەکرد، لە سەرەتادا وەك حیزبێکی چەپی ڕادیکاڵ دەرنەکەوتن.[2]

---

١. بۆ وێنە خاڵی ١٢ لە مەرامنامەکە دەڵێ: «دامەزراندنی مەجلیس و ئەنجومەنی ڕەنجبەران و کرێکاران لە هەموو ویلایەت و شوێنەکان بە مەبەستی ئازادی و دژ بە دیکتاتۆری و تۆڵەکردنەوەی وێرانکارییە سیاسییەکانی پێشوو»، لە خاڵی ٢٠دا دەڵێ: «هەڵوەشاندنەوەی هەموو ئیمتیاز و یاساکانی دیکتاتۆری و سەرەڕۆیی و دامەزراندنی دامەزراوە هەرەوەزییەکان تاکوو جووتیار بە یەکجاری ئاسوودە بن»، بهروز طیرانی، م. ق، ل ٢٥- ٣٠.

٢. بۆ زانیاریی لەسەر یەکەم مەرامنامەی حیزبی توودەی ئێران، بڕوانە: عبدالصمد کامبخش، م. ق، ص ٥١- ٥٣؛ بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: پاشکۆکان، ژمارە ٢. کومینتێرنی دەفتەری نێونەتەوەیی سێهەم لە مۆسکۆ بەو کەسانەی کە جێی متمانەی بوون، لەوانە: ڕەزا ڕووستا ڕایگەیاند کە حیزبی نوێ نابێ ناوی حیزبی کۆمۆنیست بێ، هەم بەهۆی یاسای دژەکۆمۆنیستیی ساڵی (١٣١٠/ ١٩٣١) کە یاسایی بوونی کۆمۆنیستەکانی قەدەغە کردبوو، هەم بەهۆی دۆخی کۆمەڵایەتیی ئێران کە بوونی حیزبی کۆمۆنیست سەربەخۆی بە پێویست نازانێ. احسان طبری، کژراهە، م. ق، ص ٤٢.

باسی پێنجەم: کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان (ژ. ک) ١٩٤٢

ساڵی ١٩٤١ هێزی هاوپەیمانەکان، کە بەشێکیان هێزەکانی سۆڤیەتی بوون، هاتنە ئێران و دیکتاتۆریی ڕەزاشا ڕووخا و ئازادییە دیموکراتییەکان لە وڵاتدا بووژانەوە[1] و دەستە و ڕێکخراوی سیاسی لە وڵاتدا دروست بوون.[2] لە ئاکامی ئەم هەلومەرجەدا بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی ئێران پێی نایە قۆناغێکی نوێ و دەرفەت بۆ نەتەوە نافارسەکان لە ئێراندا ڕەخسا کە دەست بە خەباتی نەتەوەیی و ڕزگاریخوازی بکەن. نەتەوەی کوردیش شانبەشانی نەتەوەکانی دیکە لە ئێراندا هەوڵی دا لە میانەی خۆکۆکردنەوە و ڕێکخستندا نەخشی خۆی لە ڕووداوە نێوخۆییەکاندا هەبێ و لە هەوڵی ناسین و پاراستنی ناسنامە و شوناسی کوردایەتیی خۆیاندا بن.[3]

پێکهاتنی یەکەم ڕێکخراوی ناسیۆنالیستیی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەناوی کۆمەڵەی ژ. ك (ژیانەوەی کوردستان) پێوەندیی

---

١. د. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، کوردستان و کورد (لێکۆڵینەوەیەکی سیاسی- ئابووری)، و: عەبدوڵڵا حەسەنزادە، بەغدا، ١٩٧٣، ل ٩٠.

٢. حوسێن مەدەنی، کوردستان و ستراتیژیی دەوڵەتان، ب ٢، هەولێر، ٢٠٠١، ل ١٨٠.

٣. هیوا عەزیز سەعید، خۆبوون، هیوا، ژ. ك (لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکاری)، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل ٦٧.

باسی پێنجەم: کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان (ژ. ک) ١٩٤٢

ساڵی ١٩٤١ هێزی هاوپەیمانەکان، کە بەشێکیان هێزەکانی سۆڤیەتی بوون، هاتنە ئێران و دیکتاتۆریی ڕەزاشا ڕووخا و ئازادییە دیموکراتییەکان لە وڵاتدا بووژانەوە[1] و دەستە و ڕێکخراوی سیاسی لە وڵاتدا دروست بوون.[2] لە ئاکامی ئەم هەلومەرجەدا بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی ئێران پێی نایە قۆناغێکی نوێ و دەرفەت بۆ نەتەوە نافارسەکان لە ئێراندا ڕەخسا کە دەست بە خەباتی نەتەوەیی و ڕزگاریخوازی بکەن. نەتەوەی کوردیش شانبەشانی نەتەوەکانی دیکە لە ئێراندا هەوڵی دا لە میانەی خۆکۆکردنەوە و ڕێکخستندا نەخشی خۆی لە ڕووداوە نێوخۆییەکاندا هەبێ و لە هەوڵی ناسین و پاراستنی ناسنامە و شوناسی کوردایەتیی خۆیاندا بن.[3]

پێکهاتنی یەکەم ڕێکخراوی ناسیۆنالیستیی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەناوی کۆمەڵەی ژ. ک (ژیانەوەی کوردستان) پێوەندیی

١. د. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، کوردستان و کورد (لێکۆڵینەوەیەکی سیاسی- ئابووری)، و: عەبدوڵڵا حەسەنزادە، بەغدا، ١٩٧٣، ل ٩٠.

٢. حوسێن مەدەنی، کوردستان و ستراتیژیی دەوڵەتان، ب ٢، هەولێر، ٢٠٠١، ل ١٨٠.

٣. هیوا عەزیز سەعید، خۆبیوون، هیوا، ژ. ک (لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکاری)، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل ٦٧.

ڕاستەوخۆی لەگەڵ ئەم هەلومەرجەدا هەبوو. کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، کە بە کورتکراوی دەبێتە (ژ. ک ـ J.K)، لە ١٦ی ئابی ١٩٤٢دا لەسەر داروپەردووی حیزبی ئازادیی کوردستان دامەزرا.[١] لەسەر ناو و دەستەی دامەزرێنەرانی «ژ. ک»یش نووسەران و لێکۆڵەران ڕای جیاوازیان هەیە،[٢] بەڵام دەبێ ڕای عەبدوڕڕەحمانی زەبیحی، کە سکرتێر و لە دامەزرێنەرانی سەرەکیی ژ. ک و بەرپرسی گۆڤاری نیشتمان بوو، لەم بارەیەوە بەڵگەمەندتر بێ. زەبیحی ناوی ڕێکخراوەکە بەناوی «کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان» دەناسێنێ[٣] و لەسەر دەستەی دامەزرێنەریش دەبێ لیستی زەبیحی لە ڕاستی نزیکتر بێ. زەبیحی بەم جۆرە ناوی دامەزرێنەران دەبا: «حوسێن فرووهەر (زێڕینگەران)،

---

١. د. کمال مظهر احمد، دراسات في تاریخ ایران الحدیث و المعاصر، الامانة العامة للثقافة و الشباب، بغداد، ١٩٨٥، ص ٢٥٧.

٢. ناسر باباخانی کە لێکۆڵینەوەیەکی لەسەر زەبیحی بەناوی «عبدالرحمن ذبیحی کاریزمای ناتمام» کردووە دەڵێ: «لە پێوەندی لەگەڵ ناوی کۆمەڵەی «ژ. ک»دا ڕای جیاواز هەیە، هەندێک لە مێژوونووسان بەناوی «کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد» و بەشێکی تر بەناوی «کۆمەڵەی ژیانی کورد» و هەندێکی تر بەناوی «کۆمەڵەی ژیانی کوردستان» و دواجار بە «کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان» ناویان هێناوە.» ناسر باباخانی، م. ق، ص ١٠.

٣. عەبدوڕڕەحمان زەبیحی، وڵامێکی نامیلکەی بەڕێز ئارچی ڕووزڤێلت، و: جووتیار حاجی تۆفیق، ئاینده (گۆڤاری ئەدەب و هونەر و هزری هاوچەرخ) ژ ٢، ساڵی پێنجەم، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل ١٤٨. هەروەها لە بەڵگەنامەکانی ئەرشیڤی یەکیەتیی سۆڤیەتدا هاتووە لە چاوپێکەوتنی زەبیحی و مستەفا ئیلخانیزادە لە ڕێبەرانی ژ. ک لە ١٣ی سێپتامبری ١٩٤٤ لە پێوەندی لەگەڵ ناوی کۆمەڵەی ژ. ک زەبیحی گوتی: «ئەم ڕێکخراوەیە دوو ساڵە پێکهاتووە و ناوی پارتی «ژ. ک»ـە و مانای (پارتی ژیانەوەی کوردستان)ـە». د. ئەفراسیاو هەورامی، س. پ، ل ١١٢.

عەبدوڕڕەحمان زەبیحی، عەبدوڕڕەحمان ئیمامی، مەلا قادر مودەڕڕیسی، نەجمەددین تەوحیدی، محەممەد نانەوازادە، عەلی مەحموودی، محەممەد ئەسحابی، عەبدوڕڕەحمان کەیانی، سەدیق حەیدەری و قاسم قادری».[١] عەبدوڕڕەحمان زەبیحی، حوسێن فرووهەر (زێڕینگەران) و مەلا عەبدوڵلا داودی ئەندامی دامەزرێنەری حیزبی ئازادیی کوردستان بوون و بە وتەی زەبیحی هەر سێ حیزبی ئازادیی کوردستان، کۆمەڵەی ژ. ك و حیزبی دیموکراتی کوردستان لە ڕاستیدا یەك حیزبن، بەڵام لە سێ هەلومەرجی جیاوازدا.[٢] هەڵبەت هەلومەرجی دامەزراندنی حیزبی ئازادیی کوردستان زۆر جیاواز بوو لەو دووانەی دیکە، چونکە هێشتا دیکتاتۆریی

١. سدیق ساڵح، بیرەوەرییەکانی محەممەد شاپەسندی، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ٢٢. مەلا قادر مودەڕریسی، کە خۆی یەکێك لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی ژ. ك بووە بناغەدانەرانی ژ. ك بەم جۆرە ناو دەبا: محەممەدی نانەوازادە، ڕەحمان زەبیحی، حوسێن فرووهەر، عەبدوڕڕەحمان ئیمامی، قاسم قادری، مەلا عەبدوڵلای داودی، محەممەد یاهوو، سەدیق حەیدەری، عەبدوڕڕەحمان کەیانی؛ مەلا قادر مودەڕریسی، سەید محەممەد سەمەدی، ژ. ك چ بوو؟، چی دەویست؟ چی لێ بەسەرهات؟ مەهاباد: چاپەمەنیی سەیدیان، ١٩٨٠، ل ١٥، ویلیام ئیگلتۆن، نووسەر و دیپلۆماتی ئەمریکایی ناوی دامەزرێنەرانی «ژ. ك»ی بەم چەشنە نووسیوە: ڕەحمان حەلەوی، محەممەدئەمین شەرەفی، محەممەد نانەوازادە، ڕەحمان زەبیحی، حوسێن فرووهەر، عەبدوڕڕەحمان ئیمامی، قاسم قادری، مەلا عەبدوڵلا داودی، قادر مودەڕریسی، ئەحمەد عیلمی، عەزیز زەندی، محەممەد یاهوو، میرحەج لە عێراق. ویلیام ئیگلتۆن، کۆماری مەهاباد، ١٩٤٦، و: سەید محەممەد سەمەدی، چاپەمەنیی سەیدیان، مەهاباد، ١٣٥٨، ل ١٠٥؛ نەوشیروان مستەفا لەم بارەیەوە دەڵێ: «ڕەنگە هەندێ لەمانە لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵە نەبن، بەڵام دەبێ هەموویان لە گەشەپێدان و بەهێزکردنیدا بەشدار بووبن.» نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکوومەتی کوردستان، (کورد لە گەمەی سۆڤیەتدا)، چ ٢، هەولێر، ١٩٩٢، ل ٥٩.

٢. عەبدوڕڕەحمان زەبیحی، س. پ، ل ١٤٩.

ئەفەسبەری ڕەزاشا ئەڕووخابوو و مەجالی چالاکی سیاسی بە هیچ حیزب و ڕێکخراوێکی کوردی نەدەدا و لە ستراتیژی نەتەوەییش‌دا ئەم جیاوازییە دەبینرێ.

ئەوەی ڕوونە پێگەی چینایەتیی دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی «ژ. ک»، کە سەر بە کوردی شارنشینی وردەبورژوازی بوون، چ تەقلیدی و چ مۆدێرن کە هەڵبەت دەستەی دووهەمیان تێیدا باڵادەست بوو.[1] شارەکان خۆیان فراوان دەبوون و لەگەڵ فراوان بوونیان‌دا چینێکی خوێندەوار گەشەی دەکرد، ئەم چینە خوێندەوارە لەگەڵ ئەو نەوەیەی پێشوو، کە ڕێبەرایەتیی بزووتنەوەی کوردی کردبوو، جیاواز بوون،[2] هەروەها نیشتەجێ کردنی بەزۆریی عەشیرەتەکان و لاوازکردنیان بەهۆی سیاسەتی کۆدەسەڵاتیی وڵات لەلایەن ڕەزاشاوە، ڕێگەی بۆ ڕەوتی گواستنەوەی دەسەڵات و ڕێبەری لە سەرۆک عەشیرەتەکانەوە بۆ سەرکردەکانی شار لە کوردستان خۆش کرد،[3] هەر بۆیە ئەم کۆمەڵەیە گرنگی و بایەخی تایبەتیی خۆی هەبوو، چونکە یەکەم کۆمەڵی نەتەوایەتیی کوردی بوو، کە دامەزرێنەرانی ئاغا و شێخەکان نەبوون، بەڵکوو زۆربەیان لە چینی

---

١. عەباس وەلی، پەیدابوون و بناغەی ناسیۆنالیزمی کوردی لە ئێران، و: حەسەن قازی، سوید، ١٩٩٥، ل ٢١.

٢. دەیڤید مەکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، و: ئەبووبەکر خۆشناو، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل ٣٩٢. بۆ نموونە کەسێکی وەک عەبدوڕڕەحمانی زەبیحی لەبەرچاو بگرن کە تەقدیر وا بوو نەخشێکی ڕێبەرایەتی لە بزووتنەوەی مەهاباددا بگێڕێ، ئەو سەر بە بنەماڵەیەکی وردەبورژوازیی بازاڕی بوو، تەنیا لە یەک ژووردا دەژیان. لە تەمەنی پازدە ساڵی وازی لە مەکتەب هێناوە و بە دەرس‌دانی کوردە ئاغاکان خۆی دەژیاند، دەیڤید مەکداول، ل، ٣٩٢.

٣. امیر سجادی، م. ق، ل ١٧.

ڕۆشنبیر و بازرگان و زانایان بوون، واتە چینی تێگەیشتووی کۆمەڵگای کوردی بوون، کە تەنیا بۆ مافەکانی خۆیان هەوڵیان نەدەدا بەڵکوو لەگەڵ مافی گشتیی نەتەوەکەیان بوون.[1]

کۆمەڵەی ژ. ك لە یەکەم ژمارەی «نیشتمان»، بڵاوکەرەوەی بیری ئەم ڕێکخراوەدا لەسەر ئامانجی ئەم ڕێکخراوە دەنووسێ: (ئەی برای کوردی خۆشەویست):

«کۆمەڵەی ژ. ك بەپێچەوانەی هەموو بەرهەڵست و قۆرت و چەڵەمێکی وەکوو دوژمنایەتیی خۆبەخۆ، دووبەرەکی و خۆخۆری، پووڵپەرستی و بێگانەدۆستی کە لە ڕێگای پێشکەوتن و سەرکەوتنی کورددا هەیە، بە هەموو هێز و توانای خۆی تێئەکۆشێ تا زنجیر و کەلەپچەی دیلی و ژێردەستی لە ئەستۆی نەتەوەی کورد دامالێ و لەم کوردستانە لەت وکوتەی ئێستا کوردستانێکی گەورە و ڕێك‌وپێك بێنێتە بەرهەم کە هەموو کوردێك بە سەربەستی تیا بژی.»[2]

بەم جۆرە یەکەم ڕێکخراوی مۆدێرنی کوردی لە ڕۆژهەلاتی کوردستان دامەزرا، کە هەم ئایدۆلۆژیای هەبوو، هەم بەرنامەیەکی ناسیۆنالیستیی ڕوون، واتە ستراتێژی دیاریکراوی هەبوو کە بریتی بوو لە گەیشتن بە سەربەخۆیی و پێکهێنانی کوردستانی گەورە. هەر لە مەرامنامەی کۆمەڵەکەدا هاتووە، کە: «کۆمەڵەی ژ. ك لەسەر چوار کۆڵەکەی ئیسلامەتی، کوردایەتی، مەدەنییەت، سوڵح و ئاشتیخوازی دانراوە و هەموو قانوون و نیزامنامەکانی لەگەڵ شەریعەتی موقەددەسی

---

١. عوسمان عەلی: چەند لێکۆڵینەوەیەك دەربارەی بزاڤی هاوچەرخی کورد، و: کامەران بابانزادە، ب ٢، سلێمانی، ٢٠١٠، ل ٢٣٢.

٢. نیشتمان، گۆڤارێکی کۆمەلایەتی، ئەدەبی، خوێندەواری و مانگیی کوردییە، ژمارەی ١، سالی یەکەم، پووشپەڕی ١٣٢٢، ئەمووزی ١٩٤٢، ل ٥.

ئیسلام تەتبیق دەکرێ و ئینجا دەخرێتە کار»[1] لە بەندێکی دیکەی مەرامنامەکەی‌دا جەخت لەسەر بەڕەسمی ناسینی تەنیا ئایینی ئیسلام دەکا و دەڵێ: «بە بۆنەی موتەدەیین بوونی بەشی زۆری نەتەوەی کورد بە دینی ئیسلام، کۆمەڵە لە کوردستان تەنیا دینی موقەددەسی ئیسلام بەڕەسمی دەناسێ و بۆ تەرویجی شەریعەتی خاوێنی ئیسلام و بەجێ گەیشتنی هەموو ڕێ‌وشوێنێکی ئیسلامەتی تێدەکۆشێ و لەگەڵ مونافیقان بەربەرەکانیی بە شیددەت دەکا»[2] و هەروەها لە چەندین ژمارەی دیکەی «نیشتمان»دا چەندین وتاری تایبەت بە ئایین و مێژووی ئیسلام هەیە،[3] هەروەها کەسێکی کە دەبوو بە ئەندامی ژ. ك بە وتەی مەلا قادر مودەڕڕیسی لە دامەزرێنەرانی ژ. ك سەرەتا دەچووە حەمام و لە ڕوانگەی ئایینییەوە خۆی خاوێن دەکردەوە، ئەم جار دەهاتە لای سێ کەس و لە لای ئەوان حەوت جاری بە قورئان سوێند بۆ وەبەرچاو گرتنی ئەم شەش مەبەستانە دەخوارد.[4] لەگەڵ ئەمانەش‌دا لە بەرگی دووهەمی هەموو

١. نیشتمان، ژمارە ٧، ساڵی یەکەم، خاکەلێوە، بانەمەڕ، جۆزەردانی ١٣٢٤.

٢. نیشتمان، ژمارە ٧، ساڵی یەکەم، ساڵی ١٣٢٢.

٣. بۆ وێنە لە ژمارە ٣ی نیشتمان‌دا وتارێك هەیە بەناوی: «بەهەشتی بەختیار» لە نووسینی (م. نادری ٧٦) و لە ژمارە ٤دا وتارێکی دیکە بە هەمان شێوە چاپ بووە بەناوی: «بۆچی گەورەکانی «قورەیش» موسوڵمان نەدەبوون؟» لە نووسینی (ع. بیژەن- ٢). لە ژمارە ٢ و ٣دا کە بەیەك ژمارە دەرچووە لە بەشی «طبی»ی‌دا وتارێك بەناوی: «ئەلکۆل» بڵاوکراوەتەوە و تێیدا چەند ئایەتێك لەسەر حەرام‌بوونی ئەلکۆل هێنراوەتەوە. (گۆڤاری نیشتمان: س. پ، ژمارەکانی ٢، ٣ و ٦).

٤. سەید محەممەدی سەمەدی، «ژ. ك» چی بوو؟ چی دەویست؟ چی لێ بەسەر هات؟ ل ١٢، ئەم شەش مەبەستانە بریتی بوون لە ١- خەیانەت بە نەتەوەی کورد نەکا ٢- کۆشش بۆ خودموختاریی کوردان بکا ٣- هیچ ڕازێکی کۆمەڵە نە بەزمان، نە بە قەڵەم، نە بە ئیشارە، ئاشکرا نەکا ٤- هەتا ئاخیری عومری هەر ئەندام بێ

ژمارەکانی «نیشتمان»دا لە سەرەوەی ئارمی گۆڤارەکە بە کەوانە ئایەتێکی قورئانی نووسرابوو.[1] لەبەرچاو گرتنی ئەم بەڵگە و نووسراوانە کە لە کۆمەڵەی ژ. ک دەست کەوتوون وای کردووە کە نووسەر و لێکۆڵەرانی وەک د. سەلاحەددین خەدیو کۆمەڵەی ژ. ک وەک ڕێکخراوێکی نەتەوەیی و ئیسلامی ناو بیا.

سەید محەممەد سەمەدی لە کتێبی مێژووی مەهابادا ئەم ڕێکخراوەیە وەک «کۆمەڵەی نەتەوەیی ـ ئایینی» پێناسە دەکا.[2] هەڵبەت هیچ بەڵگەیەک

٥- تەواوی پیاوانی کورد، بە برای خۆی و تەواوی ژنانی کورد بە خوشکی خۆی بزانێ ٦- بەبێ ئیزنی کۆمەڵەی ژ. ک نەبێتە ئەندامی هیچ ڕێکخراو و دەستەیەکی دیکە. (هـ. س، ل ١٤).

دەبێ بۆچی مەلا قادر لەبری سەربەخۆیی باسی خودموختاریی کردبێ؟ لە کاتێکدا ئێمە دەبینین هەر لە یەکەم ژمارەی «نیشتمان»ی بلاوکراوەی بیری کۆمەڵەی «ژ. ک»دا لەژێر سەردێری «ئامانجی ئێمە»دا نووسراوە: «کۆمەڵەی ژ. ک بەپێچەوانەی هەموو بەرهەڵست و قورت و چەڵمەیەکی وەکوو دوژمنایەتیی خۆیەخۆ، دووبەرەکی و خۆخۆری، پوولپەرستی و بێگانەدۆستی کە لە ڕێگای پێشکەوتن و سەرکەوتنی کورددا هەیە بە هەموو هێز و توانای خۆی تێدەکۆشێ تا زنجیر و کەلەمەی دیلی و ژێردەستی لە ئەستۆی نەتەوەی کورد دامالێ و لەم کوردستانە لەتوکوتەی ئێستا کوردستانێکی گەورە و ڕێکوپێک بێنێتە بەرهەم کە هەموو کوردێک بە سەربەستی تیا بژیت.» نیشتمان، ژمارە ١، سالی یەکەم، پووشپەری سالی ١٣٢٢ (جوولای ١٩٤٣).

ئایا مەلا قادر یان سەمەدی لەبەر ڕەچاوکردنی دۆخی ئەو سالانە کە حکوومەت لە کوردستان دەسەلاتی بەدەستەوە گرتبوو بابەتەکەیان گۆڕیوە یان دەزگای چاوەدێریی ئیرشاد پێی گۆڕیون؟

١. بۆ زانیاری لەم بارەیەوە بڕ: گۆڤاری نیشتمان، ژمارە ٧، سالی ١٣٢٢، سالی یەکەم، ل ١٨.

٢. سید محمد صمدی، نگاهی به تاریخ مهاباد، ١٣٧٣، انتشارات رهرو مهاباد، ص ١١٧. دکتر صلاح‌الدین خدیو، در دفاع از تاریخ (نقدی بر مقاله‌ی احسان هوشمند در چشم

بەدەستەوە نییە، کە بیسەلمێنێ کۆمەڵەی ژ. ك مەبەستی دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی بێ، کە تێیدا یاساکانی شەرع بەڕێوەبچێ. بەڵام لە ڕێکخراوێکدا، کە ژمارەیەك نووسەر و لێکۆڵەری هێناوەتە سەر ئەو باوەڕەی، کە وەك ڕێکخراوێکی نەتەوەیی ـ ئایینی پێناسە بکرێ، بیر و ئەندێشەی چەپ بەئاشکرا و بەڕوونی ڕەنگی داوەتەوە و ئەمە هەم لە دیسکۆرسی «نیشتمان»دا کە زمانحاڵی بیری ژ. ك بوو و هەم لە پێوەندیی گەرموگوڕی ئەم ڕێکخراوە لەگەڵ یەکیەتیی سۆڤیەت‌دا دەبینرێ.

لەم ساڵانەدا ڕژیمی ئابووری ـ کۆمەڵایەتی لە کوردستان‌دا سیستمی دەرەبەگایەتی بوو و دەرەنجامەکەی ئەوە بوو زۆرترین و باشترین زەوییەکان لە دەستی زەویدار و گەورەکانی وڵات و فیئۆداڵەکان‌دا بوو.[١] شێوازی خاوەنداریەتیی زەوی تا ڕادەیەکی زۆر وەك خۆی مابۆوە و هەر بۆیە خاوەن‌زەوییە گەورەکان و تەنانەت خاوەن‌ملکە سەرەکییەکانی نادیار وەك خاوەن‌زەوییە شارنشینەکان ڕێگەیان پێ‌درابوو ملکەکانیان وەك خۆی بمێنێتەوە. تەنانەت ئەو ملکانەی کرابوون بە «وەقف» یان «وەقفە» ئایینییەکان بە شێوەیەکی سەرەکی بێ‌هیچ دەسکاری کردنێك مانەوە و ئەمەش مانای وایە خاوەن‌هێز و دەسەڵاتە کۆنەکان لە کورستان‌دا

انداز ایران)، پیام کردستان، ٢١ دسامبر ٢٠٠١؛ عەبدوڵڵای ئەبریشەمی و ناسری باباخانیش بە هەمان شێوە ئەم ڕێکخراوە بە «میللی- مەزهەبی» پێناسە دەکەن، بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: عبدالله ابریشمی، کردستان همیشه قابل کشف، چشم‌انداز ایران (ویژه‌نامه کردستان) ٢، نشریه سیاسی- راهبردی، پاییز ١٣٨٤، ص ١٧٣؛ ناسر باباخانی، م. ق، ص ٩.

١. ملکی خاوەن‌ملکەکان دەگاتە ٧٨٪ی هەموو زەوییە بەراوەکان، دوکتۆر قاسملوو، کوردستان و کورد، س. پ، ل ١٤٦.

بریتی بوون لە سەرۆکخێڵ و شێخەکان توانیویانە لەسەر بەکار هێنانی میللەتی خۆیان بەردەوام بن.[1]

بەم جۆرە سەرۆک عەشیرەت و ئاغاکان بە سام و هەیبەتەوە مەزنایەتی و ئاغایەتییان دەکرد، فەرماندەر و بڕیاردەر بوون، خەلکی لادێ لەژێر دەستی فەرمانبەریدا دەچەوسانەوە[2] و تێگەیشتوویی سیاسی و کۆمەلایەتییان لەچاو ئاغاوەت و دەرەبەگەکان زۆر لە خوارێ بوو. بە دەگمەن لێیان هەلدەکەوت سنووری چینایەتی ببەزێنن، بەلام قەت نەدەگەیشتنە ئەو ڕادەیە خۆیان خەباتی سیاسی و چینایەتی وەڕێبخەن،[3] چونکە دەسەلاتی دەرەبەگ بەگشتی لەسەر ڕێگەی پەرەگرتنی کێشەی چینایەتی و پێشکەوتنی کۆمەلی کوردەواری کۆسپێکی گەورە بوو.[4]

لە کوردستان لە دۆخێکی لەم چەشنەدا، کە پێوەندییەکانی دەرەبەگایەتی - عەشیرەیی و کولتوورێکی نەریتیی تێدا بەهێزە، کۆمەلەی ژ. ک بە گژ دۆخی ئاراییدا دەچێتەوە و دەیەوێ دەسەلاتی سیاسی

١. نادر ئینتسار، ئیتنۆنەتەوایەتی کوردی، و: عەتا قەرەداغی، چاپخانەی تیشك، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ٣٩.

٢. بۆ زانیاریی پتر لەبارەی ستەم و چەوسانەوەی دانیشتووانی گوندەکان و بەتایبەت جووتیاران بەهۆی دەرەبەگ و ئاغاوەتی کورد لەو سەردەمەدا بڕوانە: د. قاسملوو، کوردستان و کورد، س. پ، ل ١٨٠- ١٩٩. قادر دەباغی کە ئەندامی کۆمەلەی ژ. ک بوو و خۆی لە نزیکەوە شاهیدی ڕووداوەکان بووە، دەلێ: «عەشایەربازی و خانخانی دامەزراو نە تەنیا لە دیهات بەلکوو لە شارەکانیشدا حکوومەتیان بەسەر خەلکدا دەکرد، باجیان دەستاند، عەواریزیان وەردەگرت، ملك و زەویوزاری بێدەسەلاتیان داگیر دەکرد.» عەبدولقادر دەباغی، ڕاپەڕینی کۆمەلەی ژ. ك، بلاوکراوەی چاپەمەنی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، ١٣٦٧، ل ٤٣.

٣. حوسێن مەدەنی، کوردستان و ستراتیژیی دەولەتان، ل ٢١٦.

٤. د. قاسملوو، کوردستان و کورد، س. پ، ل ١٣٩.

خـان و ئاغـا بەربەسـت بکـا و پێوەنـدییە عەشـیرەییەکان هەڵتەکێنێ.[1] کۆمەڵە بەرلە هەر شتێك لە خۆیەوە دەسـتپێدەکا و ڕێگە بە کەسـانی سەر بەم چین و توێژانە نادا ڕێبەریی ژ. ك بەدەسـتەوە بگـرن. مەلا قـادر مودەڕریسی لە دامەزرێنەرانی ژ. ك لەم بـارەیەوە دەڵێ: «چوار دەسـتە و تاقم دەیانتوانی بینە ئەنـدامی ژ. ك، بەڵام هەرگیـز نەیـاندەتـوانی بە پـلەی سەرۆکی ژ. ك بگەن، ئەو چوار دەستەیەش بریتـی بـوون لە: ئاغـا، شێخ، مەلا و سـەیدە»[2]، کـۆمەڵەی ژ. ك هەر بەوەنـدە ڕازی نـابێ، کە نەهێڵـێ جڵەوی دەسـەلات لە «ژ. ك»دا بکەوێتە دەسـت ئەم چـین و تـوێژانەوە، بەڵکـوو لە ڕێـگەی گۆڤـاری «نیشتمان»، زمانحـاڵی ئەو ڕێکخـراوەوە بەردەوام هەڵوێست و هەڵسوکەوتی ئەم چین و توێژانە بەرامبەر بە پرسی نەتەوەیـی و چەوسـانەوەی جووتیـاران و بلاوکـردنەوەی وەهـم و خورافات و کولتووری دواکەوتووانە لە کۆمەڵگادا مەحکووم دەکـا و لە زۆربەی ژمارەکانی «نیشتمان»دا بە نووسینی شێعر و بابەت بەتونـدی بەگژ شێخ و ئاغا و مەلاکان‌دا دەچێتەوە.[3]

ئەم هەڵوێستەی ژ. ك کاردانەوەی ئەم چین و تـوێژانەی بەدواوە بـوو و ئاغـا، سـەرۆك عەشیرەت و زۆربەی شـێخ و مەلاکـان نـووکی هێرشیان

---

١. بۆ وێنە لە یەکەم بلاوکراوەی کۆمەڵەی «ژ. ك»دا کە بەناوی دیاریی کۆمەڵەی ژ. ك بۆ لاوانی کورد هاتووە، گـوتراوە: کـۆمەڵەی ژ. ك بـۆ سەرخستنی کـورد لە شـەقامی شارستانییەت (تمدن)دا بە هەموو هێز و توانای خۆی تێدەکۆشێ تـا بە یـارمەتیی خـوا ڕەگ و ڕیشـەی عەشـیرەت و عەشـیرەتبازی کە سـەرچاوەی هەمـوو چارەڕەشـی و بەسەرهاتی تاڵ و گرنگ (سەخت)ـە بێنێتەدەر. نیشتمان: بلاوکراوەی بیری کـۆمەڵەی ژ. ك، ئامادەکردنی عەلی کەریمی، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ١٩٣.

٢. سەید محەممەدی سەمەدی، س. پ، ل ١٣.

٣. بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٤.

ڕووی لە کۆمەڵە بوو و بە کۆمۆنیست و لە دین وەرگەڕاویان دەناسین، پێیان وابوو ئەگەر کۆمەڵەی ژ. ک لە کوردستان دەسەڵاتی وەچنگ کەوێ، ئەوان لە دەسەڵات دەکەون و ئەمە بەڕوونی لە نامەی ئاغایەکی کوردی باشوور بۆ ئاغایەکی کوردی ڕۆژهەڵات کە ژ. ک بە ئەبووجەهل و ئەخنەس دەشوبهێنێ دەردەکەوێ: «کە دەستی من و دامانی تۆ نەکەی بەهیچ بارێک لە پێناوی کوردایەتی‌دا تێکۆشی، چونکە کوردایەتی مولتەزەمی ئەمەیە هەموو لاوە خوێندەوارە گەنجە تازەپێگەیشتووەکان بێنە سەر کار و ئێمە لە ژووری دیوەخانا دابنیشین.»[1] بەگوێرەی بیرەوەرییەکانی د. ئاسۆ مەحموودزادە کە لەو سەردەمەدا ژیاوە، نە تەنیا ئەو چین و توێژانە بەڵکوو بەشێک لە خەڵکیش لە کۆمەڵەی ژ. ک وا تێگەیشتن کە بە نیازە سۆسیالیزم دابمەزرێنێ.[2]

کۆمەڵەی ژ. ک بە مەبەستی گەیشتن بە ئامانجی سەرەکیی خۆی واتە پێکهێنانی کیانێکی سەربەخۆی کوردی لە پشتیوانیی دەرەکی گەڕاوە و لەم پێناوەدا هانای بۆ دوو زلهێزی ئەو سەردەم واتە بریتانیا و سۆڤیەت بردووە.[3] بەڵام لەم بارەیەوە هەم پێوەندییەکەی لەگەڵ سۆڤیەت

---

١. نیشتمان، سکاڵایەک لەگەڵ نیشتمان، ساڵی یەکەم، ژمارە ٥، ڕەشەمەی ١٣٢٢، ل ١٥.

٢. قادر مەحموودزادە (د. ئاسۆ) چالاکی سیاسیی ئەو ساڵانە لە بارەی «ژ. ک»ـەوە دەڵێ: «ڕۆژێک لەو ساڵە پڕ ئاژاوە و نائەمنانە بوو کە لەگەڵ خوالێخۆشبوو عەزیزی فەرهادی بە ڕێگەدا دەڕۆیشتین و گوتیان عەزیز کرمانج لە بەردەم شارەداری وتار دەدا، بەپێی قسەی خەڵک و ئەو ڕاستییانەی لەبەرچاو بوون، عەزیز کرمانج لەژێر کاریگەریی حوسێنی فرووهەر (زێڕینگەران)، سەرۆکی کۆمەڵەدا دەیەویست شۆڕش بکا و سۆسیالیزم جێگیر بکا.» د. قادر محمودزاده، خاطرات زندگی پر ماجرای دکتر آسو چهره مهاباد، تهران، ١٣٧٤، ص ٣٣.

٣. لە «نیشتمان»ی ژمارە ٣ و ٤دا وتارێک لەژێر ناوی «جوامێری و مەردمدۆستیی بریتانیای گەورە»دا دەنووسرێ: «کورد ماوەیەکی زۆر لەمێژە هەستی بە نەجابەت و

گەرموگوڕتر بووە و هەم لە بابەتەکانی «نیشتمان»دا سۆز و لایەنگیری بۆ سیستمی ئابووری ـ کۆمەڵایەتیی ئەو وڵاتە دەبینرێ. لە ژمارەکانی ۲، ۳، ۴، ۵ و ٦ی نیشتماندا زنجیرە وتارێك لەژێر ناوی «ئینقلابی گەورەی ئۆکتۆبر» چاپ کراوە، کە تێیدا پەسن و تاریفی شۆڕشی ئۆکتۆبری کردووە و هەروەها وێنەیەکی پڕ بە لاپەڕەکەی «لێنین»، ڕێبەری شۆڕشی ئۆکتۆبری چاپ کردووە و لەژێر وێنەکە نووسراوە:

باقییە ناوت ئەتۆ، گەرچی دەمێکە مردووی
تا لێنین! ماوی هەتا ڕۆژی قیامەت زیندووی[1]

دیارە ناوی «لێنین» ڕێبەری شۆڕشی سۆسیالیستیی ۱۹۱۷ لە ڕووسیە چەند جاری دیکەش لە بڵاوکراوەکانی «ژ. ك»دا وەك ڕزگاریدەری کۆمەڵانی خەڵك لە دەستی زوڵم و زۆری قەیسەر هاتووە.[2]

مرۆڤخۆشەویستی بریتانیا کردووە، ئەم حکوومەتە گەورەیە بە درێژایی مێژووی ئیمپراتۆریەتی خۆی هەمیشە پارێزگاری ئازادی و سەربەخۆیی و پەروێنەر و پێکهێنەری نەتەوە بچووکەکانی گیتی بووە...»

۱. نیشتمان، ژمارەکانی (۲، ۳، ۴ و ٥) بڕوانە: پاشکۆکان، ژمارە ٥.

۲. لە شێعری «ئاخافتنی خوشك و برایان»دا، هێمن موکریانی کە هانی کچی کورد دەدا تا خۆی لە ژێردەستەیی و دیلی ڕزگار بکا، دەڵێ:

دیدە گیان، کچە کوردی ژیکەڵە　　داوێنی پاکت دوور بێ لە پەڵە
لێنین هەڵستا زوڵمی دچارە شیوا　　تۆ هێشتا حەپسی لەژێر چارشێوا

(نیشتمان: ژمارە ۳، ۴)

لە دیاریی کۆمەڵەی ژ. ك بۆ لاوەکانی کورددا، زەبیحی شێعرەکانی خۆی تێکهەڵکێشی شێعرەکانی مەلا محەممەدی کۆیی کردووە و بە شۆڕشەکەی گەلانی سۆڤیەت و لێنین و سیستمی سۆسیالیستی و ئالای سوور هەڵدەڵێ و ڕقی خۆی بەرامبەر بە نیزامی ئیمپریالیستی و نازیسم دەردەبڕێ:

سەیاحەت کەن بچن بۆ سۆوەتستان　　بزانن چۆن بەخێرایی هەڵستان

(دیاریی کۆمەڵەی ژ. ك) بۆ لاوەکانی کورد، س. پ، ل ۲۲.

نووسەری وتار وێنایەك لە بارودۆخی پێش شۆڕشی ١٩١٧ لە سەردەمی قەیسەردا بەدەستەوە دەدا کە چۆن چینی دەسەلاتدار واتە چینی دەرەبەگ و سەرمایەدار کەمینەیەکی بچووکیان پێكدەهێنا، خوێنی ٢٠٠ میلیۆن دانیشتووی ڕووسیەیان دەمژت و دەرەبەگەکان بە درێژایی سال جووتیارەکانیان دەچەوساندەوە و خاوەن کارگەکان مافی کرێکارەکانیان زەوت دەکرد و بە وتەی نووسەر: «بەکورتی و بە کوردی هەموو نەتەوەی ڕووس نۆکەر و کرێکاری چار و بۆرجواکانی ڕووسیە بوون[1] و ئەوە تەنیا بۆلشۆڤیکەکان و سەرکردەکانیان بوون کە لە خەمی چارەسەرکردنی ئەم بارودۆخە نالەبار و پەرێشانەدا بوون.»[2]

لە نێوەرۆکی ئەو وتارەوە دەردەکەوێ نووسەر تەنیا ڕەوتی ڕووداوەکان و دەور و نەخشی «لێنین»ی تۆمار نەکردووە، بەلکوو هێرشی کردۆتە سەر چینی دەسەلاتداری سەردەمی قەیسەر، کە بریتین لە دەرەبەگ و بوورژواکان و هاوسۆزیی خۆی بۆ دوو چینی کرێکار و جووتیار دەردەبڕێ و پرۆژە و بەرنامەی بۆلشۆڤییەکان بە چارەسەری ئەو دۆخە دەزانێ و تەنیا ئەوان دەتوانن کۆتایی بەو دۆخە بێنن.

وا دیارە نێوەرۆکی بابەتگەلی لەم چەشنە لە چاوی «ئان لەمبتۆن» کارمەندی بالوێزخانەی بریتانیا لە تاران، کە سەردانی کوردستانی کردووە شاراوە نەبووە و لە یادداشتی ناوبراودا هاتووە: «ڕۆژنامەیەکی کوردی کە دەگوترێ بە نهێنی بلاودەبێتەوە و قازی محەممەد لە چاپی دەدا، بەشداریی تێدا هەیە. ڕۆژنامەکە بەگوێرەی قسەی ئەو پشتگیری لە سەربەخۆیی کوردستان دەکا و لەوە دەچێ وتاری لەسەر کۆمۆنیزمیش

١. نیشتمان، ژمارە ٢ و ٤.

٢. هـ. س.

تێدا بنووسرێ.»[1] دەبێ مەبەستی گۆڤاری نیشتمان بێ چونکی ئەو بڵاوکراوەیە بە نهێنی دەردەچوو و کوردستان، بڵاوکراوەی حیزبی دیموکراتی کوردستان بەئاشکرا چاپ و بڵاودەبۆوە.

لە ڕووی پێوەندیشەوە کۆمەڵەی ژ. ک تەنیا پێوەندیی بە کاربەدەستان و ئەفسەرانی سپای سۆڤیەتەوە کە لە ئێران و بەتایبەت ئەوانەی لە کوردستان بوون گرتووە؛ نە تەنیا هیچ شوێنەوارێك لە بەردەستدا نییە کە ئەم ڕێکخراوە پێوەندیی بە ئینگلیسییەکانەوە گرتبێ، بەڵکوو هەڵوێستی نەیارانەشی بەرامبەر بەو وڵاتە هەبووە[2] و لەلایەن کۆمەڵەی «ژ. ک»ـەوە

1. ئەنوەر سوڵتانی، ڕۆژهەلاتی کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا (وەرگێڕاوی کوردیی ١٣٠ بەڵگەنامە)، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ٦٨
سوڵتانی لە پەراوێزی هەمان لاپەڕەدا دەنووسێ: «دەبێ مەبەست لە ڕۆژنامەکە گۆڤاری نیشتمان، ئۆرگانی کۆمەڵەی ژ. ک بێ کە ژمارەی یەکەمی لە مانگی پووشپەڕی ١٣٢٢ (تەمووزی ١٩٤٣) دەرچووە و دوا ژمارەی (ژمارە ٩) بە سێ مانگ پێش سەفەری لەمبتۆن بڵاوبۆوە. ڕۆژنامەی کوردستان، ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان ساڵێك و سێ مانگ دوای سەفەری لەمبتۆن لە ١٥ی دیسامبری ١٩٤٥دا ژمارەی یەکەمی دەرچووە.
2. بۆ وێنە: لە ڕاپۆرتی کۆمەڵەی «ژ. ک»دا کە بۆ کاربەدەستانی یەکیەتیی سۆڤیەت نێردراوە، هاتووە: لەلایەن سەفارەتی ئینگلیسەوە لە بەغدا گۆڤارێك بەناوی «دەنگی گێتیی تازە» لە ٢٨ بەڕ و ٩٦ لاپەڕاندا بڵاودەبێتەوە. سەفارەتی ئینگلیز ئەو گۆڤارە بە پۆست بۆ سەرۆك عەشیرەتە کوردە ئێرانییەکان دەنێرێ، کە ژمارەیەکی کەم دەیخوێننەوە، ئینگلیسەکان لەم ڕوانگەوە کە کوردەکانی عێراق ئۆرگانی ئێمە «نیشتمان» دەخوێننەوە دەستی داوەتە بڵاوکردنەوەی «دەنگی گێتیی تازە». بەشێك لە ڕاپۆرتی نێردراو لە ئێرانەوە بۆ «گ. م دیمیترۆف»، سکرتێری کومیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی یەکیەتیی سۆڤیەت لەسەر ڕووداوەکانی کوردستان و پارتی «ژ. ک» لە ١٧ی ئۆکتۆبری ١٩٤٥، ناوەندی هەڵگرتن و لێکۆڵینەوەی بەڵگەنامە مێژووییەکانی سەردەم (ف ١٧/ ئو ١٢٨/ د ٤٤/ ل ٧٢- ٧٩) وەرگیراو لە: حامید گەوهەری، کۆمەڵەی ژیانەوەی

خۆپیشاندان ڕێکدەخرێ بۆ دانی ئیمتیازی نەوتی باکوور لە بەرژەوەندیی سۆڤیەت. هەلکردنی ئالای سوور لە ڕۆژی سەرکەوتن بەسەر فاشیزم‌دا و بەرزکردنەوەی وێنەی لینین و ستالین لەلایەن کوردانەوە و بەڕێوەچوونی شانۆی «دایکی نیشتمان» لە چەندین شوێنی کوردستان، کە تێیدا بەئاشکرا کەسایەتی بە گریمانی سۆڤیەت دەدرێ کە دەوری ڕزگارکردنی کوردستان لە دیلی دەگێڕێ و پرس‌کردن بە نوێنەرانی سۆڤیەت کە چی بکەن و چی نەکەن و داواکردن لێیان، کە نوێنەرێکی خۆیان بۆ ڕێنوێنی کردن و یارمەتی دانی کۆمەڵەی ژ. ک بنێرن و چەندەها چاوپێکەوتنی نوێنەرانی ژ. ک لەگەڵ کاربەدەستانی سۆڤیەتی[1] و تەنانەت داواکردنی

کوردستان، س. پ، ل ٧٧. هەروەها کۆمەڵە لە بەندی ٨ی نامەکەی‌دا کە بەهۆی ئیدارەی مەحەللی شاری مەهاباد لە مانگی ئۆکتۆبری ساڵی ١٩٤٣دا ئاراستەی مستەفا بارزانی کردووە، دەڵێ: «لە هەمووی موهیمتر پێویستە بە سوورەتێکی مستعجل استشهادی خۆتان بەیان بکەن بە خصوصی ڕای ئینگلیس بەرامبەر ئەورەی ئێوە، گفتگویان لەگەڵ ئێوە چیە چونکە ئێمە ئەزانین بە تصادف نابێ ئینگلیس لەم ئەورەیەدا پێ دەخل بێ.» هەمان سەرچاوە، ل ٧٩. لە ڕاپۆرتی کۆنسوولخانەی بریتانیا لە تەورێز سەبارەت بە هەوڵی تێکدان و بەردەباران‌کردنی تەکیی «پێوەندییە گشتییەکانی بریتانیا» کە بە نیشان دانی فلیمێک لە گۆڕەپانی شاری مەهابادا مەشغوول بوون، هاتووە: «پێشتر هیچ هەستێکی تایبەتی دژبە بریتانیا لە مەهاباد نەبینراوە، بەڵام ئەنجومەنی سەربەخۆیی کورد -کۆمەڵە- بە گەرم‌وگوڕی لایەنی سۆڤیەت دەگرێ و ئەم ڕووداوە وا هەیە لە زیهنی چوارچێوەداری کەسانی توندڕەو لە مەهابادا بە دژایەتی کردنی بریتانیا واتا بکرێتەوە؛ ئەنوەر سوڵتانی، ل ١٢٨.»

١. بۆ زانیاری لەسەر ئەم فاکتانە بڕوانە: د. ئەفراسیاو هەورامی، ڕۆژهەلاتی کوردستان لە دووهەم جەنگی جیهانی‌دا، بەپێی بەلگەنامەکانی ئەرشیفی یەکیەتیی سۆڤیەت، بلاوکراوەی بنکەی ژین، ٢٠٠٦، ل ١٠٣- ١٩٧. محەممەد شاپەسندی کە خۆی ئەندامی ژ. ک و لە کاری چاپی نیشتمان‌دا لە تەورێز هاوکاری زەبیحی بووە لە بیرەوەرییەکانی‌دا دەڵێ: «زەبیحی بەهۆی کۆنسوولگەریی سۆڤیەتەوە لە تەورێز دوو

تێدا بنووسرێ.»[1] دەبێ مەبەستی گۆڤاری نیشتمان بێ چونکی ئەو بڵاوکراوەیە بە نهێنی دەردەچوو و کوردستان، بڵاوکراوەی حیزبی دیموکراتی کوردستان بەئاشکرا چاپ و بڵاودەبۆوە.

لە ڕووی پێوەندیشەوە کۆمەڵەی ژ. ک تەنیا پێوەندیی بە کاربەدەستان و ئەفسەرانی سپای سۆڤیەتەوە کە لە ئێران و بەتایبەت ئەوانەی لە کوردستان بوون گرتووە؛ نە تەنیا هیچ شوێنەوارێك لە بەردەستدا نییە کە ئەم ڕێکخراوە پێوەندیی بە ئینگلیسییەکانەوە گرتبێ، بەڵکوو هەڵوێستی نەیارانەشی بەرامبەر بەو وڵاتە هەبووە[2] و لەلایەن کۆمەڵەی «ژ. ک»ەوە

١. ئەنوەر سوڵتانی، ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا (وەرگێراوی کوردیی ١٣٠ بەڵگەنامە)، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ٦٨ سوڵتانی لە پەراوێزی هەمان لاپەڕەدا دەنووسێ: «دەبێ مەبەست لە ڕۆژنامەکە گۆڤاری نیشتمان، ئۆرگانی کۆمەڵەی ژ. ك بێ کە ژمارەی یەکەمی لە مانگی پووشپەڕی ١٣٢٢ (تەممووزی ١٩٤٣) دەرچووە و دوا ژمارەی (ژمارە ٩) بە سێ مانگ پێش سەفەری لەمبێژن بڵاوبۆوە.» ڕۆژنامەی کوردستان، ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان ساڵێك و سێ مانگ دوای سەفەری لەمبێژن لە ١٥ی دیسامبری ١٩٤٥دا ژمارەی یەکەمی دەرچووە.

٢. بۆ وێنە: لە ڕاپۆرتی کۆمەڵەی «ژ. ك»دا کە بۆ کاربەدەستانی یەکیەتیی سۆڤیەت نێردراوە، هاتووە: لەلایەن سەفارەتی ئینگلیسەوە لە بەغدا گۆڤارێك بەناوی «دەنگی گێتیی تازە» لە ٤٨ پەڕ و ٩٦ لاپەڕاندا بڵاودەبێتەوە. سەفارەتی ئینگلیز ئەو گۆڤارە بە پۆست بۆ سەرۆك عەشیرەتە کوردە ئێرانییەکان دەنێرێ، کە ژمارەیەکی کەم دەیخوێننەوە، ئینگلیسەکان لەم ڕوانگەوە کە کوردەکانی عێراق ئۆرگانی ئێمە «نیشتمان» دەخوێننەوە دەستی داوەتە بڵاوکردنەوەی «دەنگی گێتیی تازە». بەشێك لە ڕاپۆرتی نێردراو لە ئێرانەوە بۆ «گ. م دیمیترۆف»، سکرتێری کومیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی یەکیەتیی سۆڤیەت لەسەر ڕووداوەکانی کوردستان و پارتی «ژ. ك» لە ١٧ی ئۆکتۆبری ١٩٤٥، ناوەندی هەڵگرتن و لێکۆڵینەوەی بەڵگەنامە مێژووییەکانی سەردەم (ف ١٧/ ئۆ ١٢٨/ د ٤٤/ ل ٧٣- ٧٩) وەرگیراو لە: حامید گەوهەری، کۆمەڵەی ژیانەوەی

هەیئەتی ناوەندیی ژ. ك کە دەوڵەتی کوردستان وەك برای کۆمارەکانی سۆڤیەت پەسند بکرێ و بە ئەندامی یەکیەتیی سۆڤیەتی مەزن وەربگیرێ،[١] وەبەرچاو دێ.

ئەم فاکتانە ئیدی جێگای شك و گومان ناهێڵنەوە کە ژ. ك لە هەڵوێستی خۆیدا بەرامبەر بەم دوو دەوڵەتە بەتەواوی بەلای سۆڤیەتیدا شکاندووە و ئەوە چ لە ڕووی پراگماتیستبوونی ڕێبەرانی ژ. ك بووبێ کە بوونی هێزەکانی سۆڤیەتیان لە ناوچەکەدا وەك ئەمری واقع لێکدابێتەوە و چ لە ڕووی ڕوانینی کەسانێکی نێو ڕێبەریی ژ. ك بێ بۆ سۆڤیەت وەك هێزێکی پشتیوان و ڕزگاریدەری گەلان و دۆستی نەتەوە بندەستەکان، لە واقیعی بایەخ پێدان و مەیلی ژ. ك بۆ سۆڤیەت کەم ناکاتەوە.

ئەم فاکت و بەڵگانە ئەوە دەسەلمێنن کە ئەگەر نە هەموو ڕێبەرانی کۆمەڵەی ژ. ك، لانیکەم ژمارەیەك و بە واتایەکی دیکە باڵێکی نێو ژ. ك لە ڕوانینی بۆ کێشە کۆمەڵایەتییەکان دەچێتە خانەی چەپەوە و بۆ گەیشتن بە مافە نەتەوایەتییەکانی گەلی کورد هیوا و ئومێدی لەسەر پشتیوانیی یەکیەتیی سۆڤیەتی هەڵچنیوە و هەر بۆیەش مەیل و سۆزی بۆ ئەم وڵاتە بە شێوازی جۆراوجۆر دەردەبڕی.

ئەگەر ئەوەشمان لەبەرچاو بێ کە لە دروستبوونی کۆمەڵەی «ژ. ك»دا حیزبی هیوا دەور و ئەخشی هەبووە و باڵی چەپی هیواش کریس کۆچێرا گوتەنی: «بەئاشکرا کۆمۆنیستە»[٢] ناتوانێ شوێنەواری لەسەر

نامەی بە زمانی کوردی و ئازەری سەبارەت بە مەسەلەی کورد ئاراستەی وەزیری دەرەوەی سۆڤیەت کرد.» سدیق سالح، س. پ، ل ٣٥.

١. حامید گەوهەری، کۆماری کوردستان، ل ٩٣.

٢. کریس کوچرا، جنبش ملی کرد، ت: ابراهیم یونسی، تهران، ١٣٧٣، ص ١٧٠.

ژ. ك دانەنابێ. هێمن موکریانی کە خۆی ئەندامی چالاکی ژ. ك و لە نووسەرانی «نیشتمان» بوو دەڵێ: «ئەندامانی کۆمەڵە لە هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵی کوردەواری پێکهاتبوون و جیاوازیی بیروڕای سیاسی و فەلسەفیان هەبوو، ئەگەر چاوێك بە ئۆرگانی کۆمەڵەدا بخشێنین ئەو ڕاستییەمان بۆ دەردەکەوێ.»[1]

نادری ئینتسار[2] لەسەر ئەو باوەڕەیە کە گوتاری مارکسی و چەپ دەستی کرد بە چوونە نێو بڕیارەکانی کۆمەڵەوە و زیاتر لە ڕێگەی چڕبوونەوەی پێوەندییەکانی کۆمەڵەوە لەگەڵ گرووپە کوردییەکانی عێراقدا ئەو گوتارە هاتە نێوەوە، بەتایبەتی دوای ئەوەی کۆمەڵە هاریکاریی خۆی لەگەڵ «ڕێکخراوی ڕزگاریی کورد»دا پەرەپێدا کە ڕێکخراوێکی نەتەوەیی کوردی بوو لە کوردستانی عێراقدا و مارکسی و چەپەکان دەسەڵاتیان بەسەریدا هەبوو و بڕیارەکانی ڕزگاری لەوەدا چڕ دەبوونەوە کە سنوورێك بۆ ئیمپریالیزمی ڕۆژاوا و پاشکۆکانیان دابنرێ.[3] سەید عەزیزی شەمزینی جەخت لەسەر هاوکاری و هاوپێوەندیی ئەم دوو ڕێکخراوە دەکاتەوە و دەڵێ: «کۆمەڵە و حیزبی ڕزگاریی کورد کە پاشان جێگای حیزبی هیوای گرتەوە،[4] هاوخەبات و هاوکار بوون، نفووز و

---

١. هێمن موکریانی، س. پ، ل ٣٧.

٢. نادری ئینتسار، پرۆفسۆری بە ڕەگەز ئێرانی لە بواری زانستە سیاسییەکان و پێوەندییە نێودەوڵەتییەکانە، ئێستا مامۆستایە لە زانکۆی ئالاباما لە ئەمریکا؛ نادر ئینتسار، ئێتنۆنەتەوایەتیی کوردی، و: عەتا قەرەداخی، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ٨.

٣. نادر ئینتسار، ل ٤٦.

٤. حیزبی ڕزگاری لە شوباتی ١٩٤٥ دامەزرا. مەهدی محەممەد قادر، پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستانی عێراق (١٩٤٥- ١٩٥٨)، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ١٠٣.

ناوبـانگی کـۆمەڵەی ژ. ك و حیزبـی ڕزگـاریی کـورد سەرانسـەری کوردستانی گرتەوە و لەژێر ئاڵاکەیاندا زۆربەی ڕێکخراوە سیاسییەکان، لاوان و ڕووناکیران و چەپەکان کۆبوونەوە.»[١]

بەپـێچەوانە ڕوانـگەی وا هەیە کە کـۆمەڵەی ژ. ك بە ڕێکخراوێکـی ڕاسـت و خۆپـارێز پێناسـە دەکـا: «بیروبـاوەڕی کـۆمەڵە لە سـەرەتای دامەزرانیـیەوە تـا هەڵوەشـانەوەی لەسـەر دەسـتی قـازی محەمـەد، بیروبـاوەڕێکی نەتەوەخـوازیی ڕاسـتڕەوانە بـوو کە بە درێژایـی مـاوەی هەڵسـووڕانی وەك ڕێکخراوێکـی ڕیفۆرمیسـتی نەریـتپـارێز خـۆی نوانـدووە.»[٢] ئەگەر مەرامنـامەی ئیـسلامیی کـۆمەڵەی ژ. ك بە هۆکـاری ڕاستبوونی ئەم ڕێکخراوە دابنرێ ئەوە دەبێ بگوترێ کە زۆر ڕەوت و ڕێکخراوی سیاسی هەبوون، کە جەختیـان لەسەر پێیەندبوون بە ئایینی ئیـسلام لە بەرنامەکەیـاندا کـردووە و تەنـانەت نـاوی ڕێکخـراو و حیزبەکەیان پاشگری «ئیسلامی»ی هەبووە، بەڵام پلان و تێڕوانینی چەپیـان بۆ ئابووری هەبـووە و سۆسیالیزمیان وەك ڕێگە چارەی دابینکردنـی دادپەروەریی کۆمەڵایەتی هەڵبژاردووە.[٣]

---

١. د. عەزیز شەمزینی، ل ٣١٨.

٢. فەرید ئەسەسـەرد، ڕەهەنـدەکانی بیری سیاسـی کـورد پاش جەنگی دووهەمی جیهانی، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادران، سلێمانی، ٢٠١٢، ل ٢٢.

٣. بۆ وێنە هەر لە سەروبەندی دامەزرانی کۆمەڵەی ژ. ك، لە ئێراندا ڕێکخراوێك لە سـاڵی ١٩٤٣ بەنـاوی «برافـی خواپەرسـتانی سۆسیالیسـت» دامەزرا. ئەم ڕێکخـراوە خوێندنەوەیەکی تایبەتی لە ئایینی ئیسلام هەبوو و پێیان وابوو لەبەر ئەوەی ئیسلام لە نێوەرۆك و دەروونی خۆیدا دینێکی دادپەروەر و لە ئەساسدا ئامانجی دابینکردنی دادپەروەری و کەرامەت و ئـازادی و پێگەیشتوویی مرۆڤە، کەوابـوو دەبـێ لە هەر زەمانێکدا گونجاوترین ڕێگە بۆ دۆزینەوەی پێگەیشتنیان بگرینە بەر و لە سـەردەمی ئێمەدا سۆسیالیزم باشترین فۆرمە بۆ دابینکردنی دادپەروەریی کۆمەڵایەتی؛ هەر بۆیە

عەباسی وەلی[1] پێی وایە: «نێوەڕۆکی ئایدۆلۆژیی کۆمەڵەی ژ. ك زۆرتر دەربڕی بابەتی کۆمەڵایەتی ـ ئابووریی پێوەندیدار بە ستراکچەری چینایەتیی کۆمەڵگای کوردستان بوو و «نیشتمان» زۆرتر دەپڕژایە سەر

ئاینی موسوڵمانەکان لە گرتنە بەری ئەم چارەسەرییە گومانیان هەبێ. بۆ زانیاریی زۆرتر لەم بارەیەوە بڕوانە: محمود نکوروح، نهضت خداپرستان سوسیالیست، تهران، ١٣٧٧. بە دروست بوونی حوسێنیەی ئیرشاد لە ئێران لە دەیەی ٦٠ی زایینیدا دیاردەیەك بەناوی عەلی شەریعەتی دەرکەوت کە بە ئیدئۆلۆگی شۆڕشی ئیسلامی ناو دەبرێ. بیر و ئەندێشەی شەریعەتی پێکهاتەیەك بوو لە ئیسلام، مارکسیزم و ئێگزیستیانسیالیزم کە بواری ڕەخساند بۆ پەرەسەندن و بەهێزکردنی بنەماکانی فکری- کولتووریی خوێندنەوەی چەپ و ئیسلام کە لە ئەنجامدا بەناوبانگترین ڕێکخراوی چەپی ئیسلامی بەناوی موجاهیدینی گەلی ئێران پێکهات، کە تێکەڵاوێك بوو لە ئەندێشە ئیسلامیەکان لەگەڵ مارکسیزم بە خوێندنەوەی حیزبی توودە؛ سامان رجائی، نگاهی بە ریشەهای چپ مذهبی، نشریە راه آزادی، شمارە ٥٩، ل ٢١. ڕێکخراوی موجاهیدینی گەل کە لە ساڵی ١٩٦٥ لە ئێران دامەزرا، بانگەشەی بۆ ئەوە دەکرد کە پاش ڕووخانی ڕژیمی محەممەدڕەزاشای پەهلەوی، شۆڕشگێران کۆتایی بە بەستراوەیی ئێران بە ڕۆژاوا دێنن و هەوڵ دەدەن بۆ ئابوورییەکی سەربەخۆ، ئازادیی بەیان، سەرلەنوێ دابەش کردنەوەی سەروەت و سامان و بە کورتی و بە پوختی دامەزراندنی سیستمێکی بێ چینی تەوحیدی. لە ڕاستیدا ئەم ڕوانگە و هەڵوێستانە ئەوەندە لە بیروبۆچوونی ڕێکخراوی چریکە فیداییەکان کە ڕێکخراوێکی مارکسی- لینینی بوو نزیك بوو کە ڕژیمی پەهلەوی ڕێکخراوی موجاهیدینی بە مارکسیستە ئیسلامیەکان ناو دەبرد؛ بڕوانە آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب: ص ٦٠٧

1. عەباسی وەلی، لەدایكبووی ١٩٤٩ی شاری مەهاباد، بڕوانامەی ماجستێری لە زانکۆی «کیل»ی بریتانیا و تێزی دوکتۆراکەشی لە زانکۆی لەندەن وەرگرتووە. بڕوانامەکانی لە بواری زانستی سیاسیین و ساڵانی ١٩٨٣- ١٩٨٦ لە زانکۆی لەندەن مامۆستا بووە و ساڵانی ١٩٨٦- ٢٠٠٢ مامۆستای زانستی سیاسی بووە لە زانکۆی وێلز و پڕۆفیسۆری میوانیشە لە بەشی کۆمەڵناسی و زانستی زانکۆی «بوغازیچ»ی ئەستەمبوڵ؛ گۆڤاری گزینگ، ژمارە ١٢، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٢، ل ٨

نایەکسانیی کۆمەڵایەتیی نێوان هەژار و ساماندار لە کۆمەڵگای کوردی و ململانێیی هەژاری و لەبیر کرانی کۆمەڵانی خەڵکی کورد بەتایبەتی جووتیاران لەگەڵ کۆبوونەوەی سامان و داهات لە دەستی خاوەنملکەکان و بازرگانانداﹰ.[1] ئەم هەڵوێستانەی کۆمەڵەی ژ. ک دەبنە هۆی ئەوەی کە ئەم چین و توێژانە بۆ پاراستنی بەرژەوەندیی خۆیان وەخۆ بکەون و هەوڵ بدەن حیزبی تایبەت بە خۆیان دابمەزرێنن کە لەگەڵ دژکردەوەی ژ. ک بەرەوڕوو دەبن.[2]

لە کۆمەڵگای ئەو کاتی کوردستاندا، کە سیستمی ئاغا و ڕەعیەتی و پێوەندییەکانی عەشیرەیی لە ناوچە گوندییەکاندا زاڵ بوو، کۆمەڵەی ژ. ک بۆ یەکەم جار ڕچەشکێنی دەکا و لە بەرنامەکەی خۆیدا ڕایدەگەیەنێ: «کۆمەڵەی ژ. ک بۆ پێشخستن و سەرخستنی کورد لە شەقامی شارستانییەتی (تمدن)دا بە هەموو هێز و توانای خۆی تێدەکۆشێ تا بە یارمەتیی خوا ڕەگ و ڕیشەی عەشیرەت و عەشیرەتبازی کە سەرچاوەی هەموو چارەڕەشی و بەسەرهاتێکی تاڵ و گرینگ (سەخت)ە بێنێتەدەر.»[3]

---

١. عباس ولی، ناسیونالیسم کرد در ایران دوره تکوینی ١٩٤٢- ١٩٤٧، ت: رشید احمدرش، نوبسا، گاهنامه سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، شماره ٢، ص ١٧٢.

٢. هەژار موکریانی لەم بارەیەوە دەنووسێ: جارێك خەبەریان هێنا، کە دەوڵەمەندی شاری، حیزبی خۆیان لەدژی ئێمە دروست دەکەن و شەو لە مزگەوتی سەید نیزام کۆدەبنەوە. قەرار درا لێیان تێکدەین، بەڵام نەشدەبوو بناسرێین. حوسێنی سەرۆکمان (فرووهەر) پاش کێشە و هەرای زۆر ئەو ئەرکەی خستە سەر شانی خۆی. ئەو بە جلێکی گۆڕاو و دەم هەڵپێچراو لە مزگەوت چووبووە ژوور و دەمانچەی دەرهێنابوو کە واو واو... لێ کراوێنە ڕووح بۆ کوێ دەبەن؟ ئەو هەموو دەوڵەمەندە قەڵەوانە وەك جندۆکەی بیسمیللا لێ کراو هەر ئەوەندەیان بۆ کرا لە پەنجەرەوە باز بدەن و خۆ دەرباز بکەن؛ هەژار، چێشتی مجێور، ل ٦٨

٣. نیشتمان، دیاریی کۆمەڵەی ژ. ك، بۆ لاوانی کورد، س. پ، ل ٢١.

هەروەها ئەو چین و توێژانەی وەك ئاغا، شێخ، سەرۆك عەشیرەت و مەلا نەیاندەتوانی بێنە ڕیزی ڕیبەریی ژ. ك. بێجگە لەمانە کۆمەڵەی ژ. ك یەکەم ڕێکخراوی کوردی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو کە پروپاگەندەی بۆ چاکسازی لە بارودۆخی ژیانی جووتیاراندا کردووە و هانی ژنانی داوە بۆ هاتنە ڕیزی خەبات و نەهێشتنی نایەکسانیی ڕەگەزی.[1]

---

١. بۆ وێنە لە شێعری ئاخافتنی خوشك و برایان، برایەك هانی خوشکی دەدا کە ئابێ دیلی و ژێردەستی تەحەممول بکا چون ئەوانی تر کە مەبەستی کچانی یەکیەتی سۆڤیەتیە ڕزگار بوون و ئەو هێشتا لەژێر چارشێودایە.

براکان:

دیدە گیان، کچە کوردی ژیکەڵە	داوێنی پاکت دوور بێ لە پەڵە
لێتین هەڵستا زوڵمی ئچارە شێوا	تۆ هێشتا حەپسی لەژێر چارشێوا

(نیشتمان، ژمارە ٣، ٤/ شێعری م. ش. هێمن، ل ٢٣)

لە هەمان ژمارەی نیشتماندا (٣- ٤)، ام. ح. لاو. ١٠» بە ناساندنی حەیرانخانمی دونبولی لەژێر ناوی ژنێکی بوێری کورد و چاپی شێعرێکی ناوبراو، لە مایەی دڵداری‌دا، سەرکەوتنی ژنی کورد لە بواری شێعردا دەسەلمێنێ. لە ژمارە ٧، ٨ و ٩ی نیشتماندا لەژێر وێنەی دوو کچی کورد کە لە تورکیە ئیعدام کراون، پارچە شێعرێکی لە بارەیانەوە چاپ کردووە، کە بەم بەیتە کۆتایی دێت:

ئەو دوو ئەمامە بوون بە فیدای نیشتمانی کورد
ئەی خۆزگە بەو کوڕەی وەکوو ئەو دوو کچانە بێ

ئەوەی جێگای سەرنجە ئافرەتانی کورد ڕۆڵی گرنگ و بەرچاویان لە چالاکیەکانی کۆمەڵەدا بینیوە، رابەرانی کۆمەڵە لە کوردستانی عێراق هەوڵی پێکهێنانی لقێکی ئافرەتانیان داوە و لەم بوارەش‌دا ناهیدە شێخ سەلام و نەعیمە ئەحمەد (خوشکی برایم ئەحمەد) دەورێکی باڵایان بینیوە و توانیویانە کاروباری لقەکە بەڕێوەببەن و ژمارەیەك لە ئافرەتان لە دەوری کۆمەڵە کۆ بکەنەوە؛ لەو ئافرەتانە کە لە ڕێکخستنەکانی کۆمەڵەدا کاریان کردووە: زەکیە بابان، لوتفیە مەلا سەدیق، فەخریەخان، حەلاوەخانی کچی شێخ مەحموود، شەفیقەی خێزانی جەمال خەففاف و شەفیقە سەعید و فاتمەی

بە ڕای توێژەر ڕێکخراوێك بە گرتنە پێشی شێوازێکی نوێی خەبات[1] و بەگژدا چوونی سیستمی کلاسیکی و نۆرم و بایەخەکانی نەریتیی کۆمەڵگا لە لایەك و لە لایەکی دی بە هێنانی ژنان بۆ نێو ڕیزی خۆی و بە دوورخستنەوەی ڕێبەرانی نەریتی کە هەنگاوێکی گرینگن بۆ بە مەدەنیبوونی کۆمەڵگا، ناتوانرێ بە نەریتپارێز پێناسە بکرێ. گرنگیی ئەو هەنگاوانەی کۆمەڵەی ژ. ك بۆ هەڵتەکاندنی سیستمی کلاسیکی و

حەمەی ساڵەسوور و کەتانخان بوون. مەهدی محەممەد قادر، س. پ، ل ٤٩؛ ئاهیدە شێخ سەلام، ئەوەی لە بیرمە، ئامادەکردنی: چیمەن سالح، هەولێر، ١٩٩٩، ل ٢١ ـ ٢٢.

١. کۆمەڵەی ژ. ك شێوازی خەباتی چەکدارانە کە مێتۆدێکی نەریتیی کوردان بوو لە هەموو بەشەکانی کوردستان، وەلادەنێ و گرینگی بە خەباتی فەرهەنگی و بردنەسەری پلەی وشیاریی مێژوویی و کۆمەڵایەتیی تاکەکانی کۆمەڵ دەدا. مەلا قادر مودەڕریسی لە دامەزرێنەرانی ژ. ك لەم بارەیەوە دەڵێ: «بزافی چەکداری تەنیا زەمانێك تەئید دەکرا کە هەم پلەی فەرهەنگی گشتی تا ڕادەی پێویست چووبایە سەرێ و ڕێکخراویش ئەوەندە بەهێز بایە و پێوەندی لەگەڵ تەواوی ناوچەکانی کوردستانی گەورە ئەوەندە بایە کە لەیەك کاتدا و هاواهەنگ لە کوردستانی ئێران، عێراق، تورکیە و سووریە ڕاپەڕین دەستی پێکردبا، چونکە ئەوەش ئامانجێکی زۆر نزیك نەبوو، زۆری خۆ پێوە ماندوو نەدەکرا.» سەید محەممەد سەمەدی، س. پ، ل ١٤. لە یەکەم ژمارەی «نیشتمان»دا کۆمەڵە لە پێوەندی لەگەڵ خەباتی چەکدارانە هەڵوێستی خۆی ئاوا بەیان دەکا: «زۆر کەس وا لێك ئەدەنەوە کە ئەبێ نەتەوەی کورد بە زۆر و بە نیرووی چەك لە دیلی ڕزگار بکرێ، بەلام ئەوانە هەموو بەهەڵە چوون و ڕێگای ڕاستیان لێ ون بووە و ئەبێ کورد بزانێ ئیمڕۆ تفەنگ لەچاو گوللەڕێژێن و تۆپ و فڕۆکە و تانك و... تۆقتۆقەیەك زیاتر نییە. تەنیا ڕێگەیەك ئەبێ بەرەو سەربەستی بێ یا بڕوا، شەقامی شارستانییەتییە، ئەم ڕێگایە ڕاست و ڕەوان ئەچێتە نێو مێرگی ئازادی و سەربەستی.» نیشتمان، ئامانجی ئێمە، ژمارە ١، سالی یەکەم، پووشپەڕی ١٣٢٢، تەمووزی ١٩٤٣، ل ٢.

نەریتی کاتێک زەقتر دەردەکەوێ کە بە قووڵایی کۆنەپارێزبوونی کۆمەڵگای ئەو کاتی کوردستان ئاشنا بین.[١]

بەهۆی ئەم هەڵوێستانەی بوو کە ئەندامانی کۆمەڵەی ژ. ک لەلایەن چین و توێژە نەریت‌پارێز و باڵادەستەکانی کۆمەڵگاوە بەتوندی هێرشیان دەکرایە سەر و بە کۆمۆنیست و لە دین وەرگەڕاو دەناسران و ژ. ک لە بەرامبەر ئەم هێرشانەدا ناچار بوو ڕوون‌کردنەوە بدا و بڵێ: «چەند کەسێک لەم بێ‌مێشکانە کە کتێبی دیاری و ژمارەی یەکەمی «نیشتمان»یان خوێندبۆوە و لایەنگیری و ئەمایولی ئێمەیان بە لای حکوومەتی سۆڤیەت‌دا دیبوو، گوتبوویان ئارمانی کۆمەڵەی ژ. ک بڵاوکردنەوەی مەسلەک و باوەڕی کۆمۆنیزمە، ئەم قسەیە بێ‌شک لە سەرچاوەی تەبلیغاتی فاشیستەکان ئاو ئەخواتەوە، دەنا ئێمە کۆمۆنیست نین و ئەگەر کۆمۆنیستیش بین جێگای هیچ ئیعترازێک بۆ خەڵک نییە.»[٢]

بێ‌گومان کەسانێک لە نێو ڕیبەریی «ژ. ک»دا هەبوون کە کاریگەریی بیری چەپیان بەسەرەوە بووە، بەڵام ڕێباز و سیاسەتی گشتیی

---

١. مەلا قادر مودەڕریسی لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی (ژ- ک) بەم چەشنە باس لە کەش‌وهەوای زاڵی کۆنەپارێزیی ئەو ساڵانە لە کوردستان‌دا دەکا: «بەو مەرجە دەنگیان بە نوێنەری پارلمان دەدا کە هەوڵ بدا تەنیا مەکتەبی ناوەندی لە شاری مەهاباد دابخرێ.» سەید محەممەدی سەمەدی، س. پ، ل ١٠. شاتوی «دایکی نیشتمان» کە وەک خاڵی وەرچەرخان لە یادەوەریی خەڵکی کوردستان‌دا مایەوە، نەیتوانی ئەکتەرێکی ژن بۆ بەڕێوەبردنی ئەو ڕۆڵە پەیدا بکا و هەموو ئەکتەرەکان پیاو بوون و تەنانەت هەندێک لە ئەکتەرە گەنجە پیاوەکان لەلایەن باوکە ساماندارەکانیان بەرگریان لێ‌دەکرا چون بە چاوی سووک سەیری ئەو چالاکیانەیان دەکرد و پێیان وا بوو لەگەڵ پێگەی بەرزی چینایەتیی ئەوان ناگونجێ و ئەوە دەبوو منداڵانی سەر بە چینەکانی خوارەوە بەڕێوەی بەرن. شهرزاد مجاب، زن و ناسیونالیسم در جمهوری ١٩٤۶، نویسا، ص ٨٩

٢. نیشتمان، ئێمە و مردم، ژمارە ٢، خەزەڵوەری ١٣٢٣، ل ٣.

کـۆمەڵەی ژ. ك کۆمۆنیستی نەبـووە و ئەوەش بەو مانـایە نیـیە کە ئەم ڕێکخـراوە بە لەبەرچـاو گرتنـی هەڵوێسـت و تێڕوانینـی بـۆ کێشـە ئابووری ـ کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگای کوردستان بە ڕەوتێکی ڕاست و نەریـتپـارێز دابنـرێ و ئەگەر بـوونی دوو بـاڵ و دوو تێڕوانینـی چەپ و ڕاسـت لە نێـو «ژ. ك»دا بـووبێ، وا دەردەکەوێ کە بـاڵی چەپ دەسڕۆیشتووتر بووە،[1] ئەوە لە گوتار، ڕاگەیانـدن و پێوەنـدییەکانی «ژ. ك»دا بە زەقی دەردەکەوێ. هەڵبەت ئەو نـاکۆکی و جیـاوازییە لەسەر لایەنگری لە چاکسازیی ئابووری ـ کۆمەڵایەتی بووە و بەڵگەیەکی ئەوتۆ لە بەردەسـتدا نیـیە کە ڕێبـاز و سـتراتێژیی کـۆمەڵە لە هەمـبەر پرسـی نەتەوەیی گرتبێتەوە.

---

١. د. عەبـدوڵڵا ئەبریشـەمی کە زاوای قـازی محەمـمەدە و کەم و زۆر شـاهیدی ڕووداوەکانی ئەو سەردەمەیە دەڵێ: زۆربەی ڕێبەرانی ڕیزی پێشەوە و دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی ژ. ك کە قازی محەمـمەد لەگەڵیـان نەبـوو، هەر لە سـەرەتاوە مەیلیـان بەرەو چەپ بوو، لەوانەشە لایەنگری حیزبی توودە بووبن. ئەبریشەمی ناوی پێنج کەس لەمانە دەبا کە بریتی بـوون لە: عەزیـز زەنـدی، حوسـێن فـرووهەر، محەمـمەد ئـانەوازادە، عەبدوڕڕەحمانی زەبیحی، غەفوور مەحموودی. لەم پێنج کەسە عەزیز زەندی سەرۆکی حیزبی ئـازادی و فـرووهەر و زەبیحی سـەرۆك و سـکرتێری کـۆمەڵەی ژ. ك بـوون. د. عبدالله ابریشمی، کردستان همیشه قابل کشف، چشـمانداز ایـران، ویژەنـامە، نشـریە سیاسی ـ راهبردی شمارە ٣، ١٣٨٣، ص ١٧٢.

بەشی یەکەم

حیزبی دێموکراتی کوردستان لە دامەزرانییەوە تا شۆڕشی ١٩٥٨ لە عێراق (١٩٤٥ - ١٩٥٨)

باسی یەکەم: دامەزرانی حیزبی دیموکراتی کوردستان ساڵی ١٩٤٥

ڕیکەوتی ای خەزەڵوەری ساڵی ١٣٢٤ی هەتاوی بەرامبەر بە ٢٤ی ئۆکتۆبری ١٩٤٥ی زایینی، حیزبی دیموکراتی کوردستان لە مەهاباد دامەزرا.[1] ئەگەرچی یەکەمین بەیاننامەی خۆناساندنی حیزب بە خەڵك و دانانی یەکەمین مەرامنامەی و هەوەڵ کۆنگرەی لە سەرەتای مانگی ئۆکتۆبردا بوو، کەچی حیزبی دیموکرات هەموو ساڵێ بۆ یادی دامەزرانی خۆی لە ڕۆژی ٢٥ی گەلاوێژ (١٦ی ئاب) ئاهەنگ دەگێڕێ. هۆی ئەمەش ئەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە حیزبی دیموکراتی کوردستان خۆی بە درێژەی کۆمەڵەی ژ. ك دادەنێ و «ژ. ك»یش وەکوو خۆی لە ڕۆژمێرەکانیدا نووسیویەتی لە ٢٥ی گەلاوێژ (ئاب)دا دامەزراوە.[2] لە

---

١. گۆڤاری کوردستان، بڵاوکراوەی بیری حیزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١، ٥ی سەرماوەزی ١٣٢٤، ٦ی دیسامبری ١٩٤٥، ل ١١.

٢. ئەوشیروان مستەفا ئەمین، حکوومەتی کوردستان (کورد لە گەمەی سۆڤیەتدا)، چاپی دووهەم، هەولێر، ١٩٩٣، ل ٨٤ لەسەر چۆنیەتیی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵەی ژ. ك و دامەزرانی حیزبی دیموکراتی کوردستان ڕا و بۆچوونی جیاواز هەیە، بەشێك لەو بۆچوونانە وەك د. قاسملوو هۆکاری ئەم ئاڵوگۆڕە بۆ ئەوە دەگەڕێنێتەوە کە کۆمەڵەی ژ. ك ڕێکخراوێکی ناسیۆنالیستی و داخراو و نهێنی بوو و ڕووی لە کۆمەڵانی بەرینی خەڵکی کوردستان نەدەکرد و وەڵامدەری وەزعی تازەی کوردستانی ئێران نەبوو. هەر بۆیە بەهۆی ئەو هەلومەرجە نوێیە کە لە پاش سەرکەوتن بەسەر فاشیزمدا و

ڕاستیدا هەروا بوو، چونکە ژ. ک هەرەسی نەهێنا و لەبەریەکهەڵوەشا، بەڵکوو هەژار موکریانی گوتەنی: «حیزبی دیموکرات لەسەر

جێگربوونی ئازادییە دیموکراتییەکان لە ئێران پێکهاتبوو، زەمینەی بۆ ئەوە ئامادە دەکرد کە حیزبێکی پێشەنگ کە پێویستیی مێژوویی و وەڵامدەری ڕۆژگاری نوێ بێ بێتە ئاراوە؛ بڕوانە: د. قاسملوو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی، کورتەیەک لە مێژووی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، بەرگی یەکەم، کومیسیۆنی تەبلیغاتی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، ١٣٦٧، ل ٣٢. بەپێچەوانەی ئەوە بۆچوونی دیکە هەیە کە ئەم ئاڵوگۆڕە بەهۆی فشاری سۆڤیەتییەکان دادەنێ و بەتایبەت لە گەشتی دووهەمی ڕێبەرانی ژ. ک بۆ باکۆی دەگەڕێنێتەوە. هەژار موکریانی لەم بارەیەوە دەڵێ: «ڕووس لە ناوی ژ. ک ڕازی نەبوو چونکە حیزبەکە بۆ ئازادیی هەموو کوردستان تێدەکۆشێ و ئینگلیس و تورک توورە دەکا و دەبێ داوای خودموختاری لە ئێران بکرێ.» (هەژار موکریانی، س. پ، ل ٧٢)؛ حامید گەوهەری دەڵێ: «باقرۆف لە دیدارەکانیدا لەگەڵ ڕێبەرانی کۆمەڵەی ژ. ک هانی دان کە چیتر هیوایان بە سەرکەوتنی ژ. ک نەبێ و باشترە حیزبی دیموکرات دابمەزرێنن کە لە چوارچێوەی سنووری ئێراندا و لەگەڵ گەلانی دیکەی دانیشتووی ئێران بۆ دیموکراتیککردنی ئێران هەوڵ بدەن.» حامید گەوهەری، کۆماری کوردستان، س. پ، ل ١١٦؛ هەندێک مێژوونووسی سۆڤیەتی وەک «م. ئا. حەسرەتیان» و «ئێگالیا» هۆکاری هەڵوەشاندنەوەی ژ. ک بۆ ناکۆکی لە نێوان ڕێبەرانی ژ. ک و بە واتایەکی دی باڵی چەپ و ڕاستدا دەگەڕێننەوە، م. س. لازاریف و دیگران: تاریخ کردستان، ت: منصور صدقی و کامران امین‌آوە، گلن، ٢٠٠٧، ص ٢٢٢؛ بە وتەی دەیڤید مەکداول: «کوردەکان بەناچاری قەبووڵیان کرد کە حیزبی دیموکراتی خۆیان دابمەزرێنن.» دەیڤید مەکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، ل ٢٩٩. هەر دوو زلهێزی ئەو کاتی جیهان واتە سۆڤیەت و بریتانیا لەگەڵ دروست بوونی دەوڵەتی کوردی پێکهاتوو لە هەموو بەشەکانی کوردستان نەبوون و ئەمەش لەگەڵ ستراتێژیی ژ. ک، کە بەرنامەیەکی ڕوونی ناسیۆنالیستی بوو نەدەگونجا و سروشتی بوو کە هەوڵ بدرێ بۆ گۆڕینی ڕێبازی ژ. ک؛ واتە چارەسەریی پرسی کورد لە چوارچێوەی ئێراندا.

داروپەردووی ژ. ك دامەزراء[1] و تەنیا لە کادری ڕێبەریدا ئاڵوگۆڕ پێکهات.[2] ڕۆژنامەی کوردستانیش ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان ڕاپۆرتێکی لەسەر بەڕێوەچوونی جەژنی پێنجەمین ساڵی دامەزراندنی حیزبی دیموکرات لەژێر ناوی «جێژن و چراخانی» لە ماڵی قازی محەممەد لە ڕۆژی ٢٥ی گەلاوێژی ١٣٢٥ (١٦ی ئابی ١٩٤٦) بلاوکردۆتەوە.[3]

حیزبی دیموکراتی کوردستان دامەزرانی خۆی بە بەیاننامەیەکی کوردی ـ فارسی ڕاگەیاند، بەیاننامەکە زیاتر لە (حەفتا کورد)ی ناسراو ئیمزایان کردبوو و لە هەشت بەندا گەڵاڵە کرابوو.

---

١. هەژار موکریانی، س. پ، ل ٧٢.

٢. هێمن موکریانی، س. پ، ل ٥٠.

٣. لە ڕاپۆرتەکەدا هاتووە: «ڕۆژی ٢٥ی گەلاوێژ بە بۆنەی پێنجەمین ساڵی دامەزرانی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە بەرهەیوان و حەساری عەمارەتی پێشەوا جێژنێك گیرابوو، لەم جێژنەدا تەواوی ئەهالیی شیرکەتیان کرد و شیرینیات و چا و میوەجاتیان مەسرەف کرد، جێژن لە ساعەتی ٤ی پاش‌نیوەڕۆ دەستی پێکرد و دەوروبەری عەمارەتی پێشەوای بە ئاڵای سێ ڕەنگی کوردستان و وێنەی پێشەوای موعەززەم ڕازابۆوە و شەوێ سەعات حەوت بەرنامەی جێژن دەست‌پێکرا و بە بۆنەی ئەم جێژنە لەلایەن ئاغایان: عەلی خوسرەوی، سەید محەممەد تەهازادە، دلشاد ڕەسوولی، سەید محەممەد حەمیدی، جەعفەر کەریمی، ویردی، سەدیقی، سەید عەبدوڵلا تەهازادە، عوسمان دانش، محەممەدئەمین قادری، کاك محەممەدئەمین شەرەفی و... نوتق و مەقالات و ئەشعار خوێندرایەوە و دەنێوان نوتقەکاندا بێ‌وچان مووزیکی میللی و سروودی میلليی کوردستان دڵی حازرانی فێتك دەکرد و جێژن لە ساعەت ١٢ زۆر بە خۆشی کۆتایی هات.» کوردستان، ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان: ژمارە ٧٩، ساڵی یەکەم، ٢٩ی گولانی ١٣٢٥، ل ١.

٤. بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٦

هەشت بەندەکە ئەمانە بوون:

١. میللەتی کورد لە ئێراندا لە هەڵسووڕاندن و پێکهێنانی کاروباری جێگای خۆی ئازاد بێ و لە سنووری دەوڵەتی ئێراندا خودموختاریی بێ.
٢. بتوانێ بە زمانی کوردی بخوێنێ و لە وڵاتانی کوردیدا کاروباری نووسین لە ئیدارەکانی دەوڵەتیدا هەر بە کوردی بێ.
٣. ئەنجومەنی ویلایەتی کوردستان کە وەکوو قانونی ئەساسی دەڵێ جێبەجێ دانێ لە هەموو کارەکانی ئیجتیماعی و دەوڵەتیدا چاوەدێری بکا و پێڕابگا.
٤. مەئموورینی دەوڵەتی هەر دەبێ لە خەڵکی مەحەل بێ.
٥. بەبۆنەی قانوونێکی کوللی لە مابەینی ڕەعییەت و ئەربابدا سازشت بەجێ بێت کە دوارۆژی هەر دووکیان تەئمین بێت.
٦. بەتایبەتی کۆمەڵەی دیموکراتی کوردستان سەعی دەکات لە مابەینی میللەتی ئازەربایجان و ئەو نەتەوانەی کە لە ئازەربایجاندا دەژین (ئاسووری، ئەرمەنی و غەیرە) لە موبارەزەدا یەکیەتی و برایەتی تەواو بەرقەرار بێت.
٧. کۆمەڵەی دیموکراتی کوردستان بەبۆنەی ئیستیفادە لە سەرچاوان و کانگایەکانی تەبیعی زۆری کوردستان و سەرکەوتنی ئوموری جووتیاری و بازرگانی و پەرەپێدانی ئوموری فەرهەنگی و لەشساغی بۆ چاکیی حاڵی ئیقتیسادی و مەعنەویی میللەتی کورد ملەی دەکا.
٨. ئێمە دەمانەوێ ئەو نەتەوانەی کە لە ئێراندا دەژین بتوانن بە ئازادی بۆ سەعادەت و سەرکەوتنی نیشتمانی خۆیان کۆشش بکەن.

بژی کوردستانی خودموختاری دیموکرات[1]

١. ڕەفیق سالح و سدیق سالح، ڕۆژنامەی «کوردستان»، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٧، ل ٢٥٢- ٢٥٣. [تێبینی: ئەمە دەقی دەستنووسەکەیە و پێویستە بڵێین کاتێك ئەم دەستنووسە سەردەمی خۆی بە چاپ بڵاو کراوەتەوە لەبری کۆمەڵەی دیموکرات گۆڕدراوە بە حیزبی دیموکرات.]

لە ڕۆژی ٢ی خەزەڵوەری ١٣٢٤ (٢٥ی ئۆکتۆبری ١٩٤٥) حیزبی دیموکرات یەکەم کۆنگرەی خۆی لە شاری مەهاباد بەڕێوەبرد. بەشداربووانی کۆنگرە بریتی بوون لە نوێنەرانی چین و توێژە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵگا،[1] کە لە چەندین شار و ناوچەی کوردستانەوە هاتبوون. کۆنگرە ئەندامانی کومیتەی ناوەندیی هەڵبژارد و مەرامنامەی حیزبی پەسند کرد.[2]

لەگەڵ ئەوەی‌دا کە حیزبی دیموکرات هەر لەسەر بناغەی کۆمەڵەی ژ. ك دامەزرا بوو، بەڵام بەرنامە هەشت مادەییەکەی حیزب ئەگەر نە بەتەواوی بەڵام لە چەند ڕوویەکەوە لەگەڵ ئامانج و بەرنامەی کۆمەڵەی «ژ. ك»دا جیاوازیی هەبوو. دروشم و سیاسەتی حیزبی دیموکراتی

1. ١- ماکۆ و ئارارات: ئاغای عومەرخانی جەلالی، ئاغای شێخ حەسەن، ئاغای شێخ کی، حەسەن‌ئاغای دلایی، ئاغای عەبدوڵلائاغای مەلان، ئاغای فەخری. ٢- سۆما و برادۆست و دەشتی مەرگەوەڕ: ئاغای عومەرخانی شەریفی، ئاغای تاهیرخانی سمکۆ، ئاغای عەباس‌ئاغای فەنەك، ئاغای قۆیتاس‌ئاغای مامەدی، ئاغای حاجی وەتمان، ئاغای شێرۆ، ئاغای عەبدی، ئاغای حەسەن تیلۆ، ئاغای تەمەرخان، ئاغای مراد، ئاغای تورکۆ، ئاغای زوبەید، ئاغای عەزۆ، ئاغای حەسەن هەنارە، جەنابی ئاغای حاجی سەید عەبدوڵلا ئەفەندی. ٣- شنۆ: ئاغای مووساخانی زەرزا، ئاغای قەرەنی‌ئاغای زەرزا، ئاغای میرزا سەعید، ئاغای قازی محەممەد، ئاغای کاك هەمزە. ٤- سندووس: ئاغای ئەحمەدی کاخدر، ئاغای قاسم‌ئاغای پیرۆتی. ٥- لاهیجان: ئاغای عەبدوڵلائاغای قادری، ئاغای کاك مامەند قادری، ئاغای کاك حوسێن محەممەدی، ئاغای پیرۆت‌ئاغای ئەمیرعەشایری، ئاغای محەممەدئەمین‌ئاغای پیرۆتی. ٦- پیران: ئاغای محەممەدئەمین‌ئاغا، ئاغای قەرەنی‌ئاغا. ٧- میاندواو: ئاغای محەممەدحوسێن‌خانی سەیفی قازی. ٨- بۆکان: ئاغای عەبدوڕڕەحمان شەرەفکەندی، ئاغای ڕەشید عەلی‌زادە؛ بڕوانە: ئەوشیروان مستەفا ئەمین، حکوومەتی کوردستان (کورد لە گەمەی سۆڤیەت‌دا)، ل ٨٣- ٨٤.

2. بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٧.

کوردستان سەبارەت بە مەسەلەی نەتەوایەتیی کورد لەچاو دروشم و سیاسەتی کۆمەڵەی ژ. ک گەڕانەوەیەکە بۆ دواوە.[1] ئەگەریش بەراوردێک بکەین لە نێوان ستراتێژیی کۆمەڵەی ژ. ک کە بریتی بوو لە وەسەریەک خستنەوەی هەموو بەشەکانی کوردستان و پێکهێنانی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد لەگەڵ ماددەی یەکەم و سێهەمی حیزب کە دەڵێ لە چوارچێوەی سنووری ئێراندا خودموختاریی دەوێ و بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری کۆمەلایەتی و دەوڵەتی لەسەر بناغەی دەستوور ئەنجومەنی ویلایەتی کوردستان هەڵدەبژێرێ، بەڕوونی پاشەکشەی پێوە دیارە.

ماددەیەکی دیکەی ئەم بەرنامەیە کە ڕەخنەیەکی زۆری لەلایەن بەشێك لە نووسەر و لێکۆڵەران ئاراستە کراوە، ماددەی پێنجی ئەم بەرنامەیەیە کە هیچ باسێکی لە فۆرمووڵێکی دیاریکراو بۆ چارەسەری گیروگرفتی دژواری پێوەندیی خاوەن زەوییەکان و جووتیارانی بێزەوی نەکردووە. کەریم حیسامی پێی وایە: «ڕێککەوتن و پێکهاتنی لادێیی و خاوەنملکەکان کە لە ماددەی پێنجەمدا داوای دەکرێ وەك ئاشت کردنەوەی گورگ و مەڕ وایە. دیارە مەبەست ئەوە نییە کە بڵێین دەبوایە داوای دابەشکردنی زەویوزار بکرایە، بەڵام لانیکەم دەبوایە بۆ ڕاکێشانی وەرزێران و زەحمەتکێشانی گوند بەڕوونی دارولەیەکی بۆ دەسەلات و زولمی دەربەگەکان دانابایە.»[2] مەکداول، دەڵێ: «حیزبی دیموکراتی کوردستان نەیتوانی لە مەسەلەی چاككردنی باری ملکایەتیدا هەنگاوێك هەڵ بێنێ.»[3] کریس کۆچێرا دەنووسێ: «ئەو بەرنامەیە کە لە

---

١. کەریم حیسامی، کۆماری دیموکراتی کوردستان یا خودموختاری؟ چ ٢، ستۆکهۆلم، ١٩٨٦، ل ١٩.

٢. کەریم حیسامی، کۆماری دیموکراتی کوردستان یا خودموختاری؟، ل ٢٢.

٣. دەیڤید مەکداول، ل ٥٠١.

بنەڕەت‌دا بەرنامەیەکی نەتەوەیی‌یە، نیشانەیەکی لە شۆڕشگێڕ بوون تێدا بەدی ناکرێ و ڕەنگدانەوەی پێکهاتەی کۆمەڵایەتیی حیزبی نوێیە.»[1] سەید عەزیز شەمزینی پرۆگرامی حیزبی دیموکراتی، کە لە یەکەم کۆنگرەدا پەسندکراوە داوەتە بەر تیشکی ڕەخنە و لە کتێبەکەی خۆی‌دا کە شێوەی شی‌کردنەوەی مارکسیی بۆ ڕووداوەکان ڕەچاو کردووە پێی وایە: «ئەو پرۆگرامە بە هیچ چەشنێك باسی پێوەندیی حیزب و چینە ستەمکێشەکانی نەکردووە و لەم بارەیەوە نەیتوانی هەڵوێستی حیزب بەرامبەر بە دەرەبەگەکان و پاشماوەی سیستمی دەرەبەگایەتی ڕوون بکاتەوە و بەرژەوەندییەکانی دەرەبەگ و بازرگانەکانی بەئاشکرا لە پرۆگرامدا مسۆگەر کردووە.»[2]

لە بەرامبەردا بۆچوونێکی دیکە هەیە کە جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە بەرنامەی حیزب لەگەڵ ئاوڕدانەوە لە ژیانی جووتیارانی کوردستانیش‌دا هەوڵ دەدا بۆ ڕۆژگاری ئەوسای کوردستان چارەسەرێکی مامناوەندی بدۆزێتەوە، واتە نە لە ئاست ژیان و بەرپێچوونیان بێ‌دەنگی دەگرێتە بەر و نە خۆ لە خانەی دروشمێکی ڕادیکاڵی وادا دەبینێتەوە کە بۆ وێنە دروشمی «زەوی هی ئەو کەسەیە کە کاری لەسەر دەکا» لەو سەردەمەدا بەکردەوە نەیدەتوانی بێتە دی و هەر بۆیە لە ماددەی پێنج‌دا نووسراوە: «دەبێ لەسەر ئەساسی قانوونێکی گشتی

---

١. کریس کوچرا، جنبش ملی کرد، ص ٢٠٩.

٢. سەید عەزیز شەمزینی، س. پ، ل ٣٢۶. بۆ زانیاریی پتر لە کەم‌وکوڕییەکانی پرۆگرامی پەسندکراوی یەکەمین کۆنگرەی حیزب کە لە ڕۆژانی ٢٥- ٢٨ی ئۆکتۆبری ساڵی ١٩٤٥ بەسترا، بڕوانە: هەمان سەرچاوە، ل ٣٢٧- ٣٢٨.

لە نێوان لادێیی و خاوەنمڵکدا ڕێککەوتنێک پێکبهێنرێ و دوارۆژی هەر دوو لا دابین بکرێ.»[1]

بە سەرنجدان بە چۆنیەتیی دابەشبوونی خاوەنداریەتیی زەوی لە کوردستان،[2] کە زیاتر لە ٦٠٪ی خێزانە جووتیارەکان نە کەم و نە زۆر زەوییان نەبوو و ٢٣٪یشیان کەمتر لە هێکتارێکیان زەوی هەبوو[3] لە لایەک و پێکهاتەی کۆمەڵایەتیی ئەو ٧٣ کەسەی کە بەیاننامەی دامەزراندنی حیزبی دیموکراتیان واژۆ کرد، کە بریتی بوون لە خاوەن مڵک ٢٤ کەس، سەرۆک عەشیرەت ١٧ کەس، بازاڕی ١٨ کەس، خوێندەوار و ڕووناکبیر ١٠ کەس، پیاوی ئایینی واتە مەلا ٤ کەس،[4] لە لایەکی دی چاوەڕوانی نەدەکرا بەرنامەی حیزبی دیموکراتی کوردستان هەنگاوی جیددی بۆ باری ملکایەتی هەڵ بگرێ. ماددەی ۵ی بەرنامەی حیزب ئەوپەڕی زەرفیەت و دەسەڵاتی سەرکردایەتیی حیزب

---

١. ئەیووب ئەیووبزادە، لە «ژ. ک»ەوە بۆ کۆمار (مێژوونووسیی حیزب لەژێر تیشکی ڕەخنەدا)، هەولێر، ٢٠٠٨، ل ١٨.

٢. ملکی خاوەنملکەکان ٧٨٪، ملکی دەوڵەت و شا ١٠٪، ملکی مەوقووفە ٢٪، ملکی عەشیرەتەکان ٢٪، ملکی جووتیاران ٨٪، بڕوانە: عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، کوردستان و کورد، ل ١٢٥.

٣. هـ. س، ل ١٢٥.

٤. کەریم حیسامی، پێداچوونەوە (گەشتێک بە نێو بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی کورد لە کوردستانی ئێران)، ستۆکهۆلم، ١٩٩٦، ل ١٨٩. بە سەرنجدان بەم پێکهاتەی ڕێبەریی حیزبی دیموکراتی، د. ئەمیری حەسەنپوور کە لە گۆشەنیگای چەپێکی ڕادیکاڵەوە ڕوانیویەتە ئەم بابەتە دەڵێ: «هەڵوەشانەوەی کۆمەڵەی ژ. ک و دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان سازانی مێژوویی نێوان دەرەبەگایەتی و کوردایەتی هێنا کایەوە»، عەلی کەریمی، ژیان و بەسەرهاتی عەبدوڕڕەحمانی زەبیحی (مامۆستا عولەما) چ ٢، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ٢٧.

بـوو بە قـازانجی چینـی جووتیـار و زەحمەتکێشـی لادێ کە لەلایەن خاوەنملکە گەورەکانەوە بە خراپترین شێوە دەچەوسانەوە. هەر بۆیە د. قاسملوو دەڵێ: «ماددەی ٥ی بەرنامەی حیزب نە تەنیا شۆڕشگێڕانە نییە، داخوازێکی ڕادیکاڵیش نییە، بەڵکوو داخوازێکی ڕیفۆرمیستییە، مەبەستی ئیسلاحی ئەو کۆمەڵەیە و پاراستنی نەزم و نیزامی کۆنە»[1] و پاراستنی نەزم و نیزامی کۆنیش واتە پاراستنی بەرژەوەندیی خاوەنملکە گەورەکان.

سێ مانگ دوای دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان یەکێك لە گرینگترین ڕووداوەکانی مێژووی هاوچەرخی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ڕووی دا کە دامەزرانی کۆماری کوردستان لە مەهاباد بەهۆی حیزبی دیموکراتی کوردستان بوو. دامەزرانی کۆمار لە دوای ئەزموونی دەسەڵاتداریی شێخ مەحموود لە باشووری کوردستان بە دووهەمین ئەزموون و دیارترین ڕووداوی سیاسیی بزووتنەوەی ناسیۆنالیزمی کوردی دادەنرێ لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیست لەسەر ئاستی کوردستان بەگشتی و ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەتایبەتی.[2]

لە ٢ی ڕێبەندانی ١٣٢٤ (٢٢ی کانوونی دووهەمی ١٩٤٦)دا لە کۆبوونەوەیەکی جەماوەریی فراواندا لە مەیدانی چوارچرا لە مەهاباد بە ئامادەبوونی ژمارەیەکی زۆر لە سەرۆکهۆز و عەشیرەتەکان و خەڵکی بازرگان، کاسبکار، جووتیار و پاڵەی کوردستان «دەوڵەتی جمهووریی کوردستان» لە مێژووی هاوچەرخی کوردیدا هاتە کایەوە.[3]

---

١. د. قاسملوو، چل ساڵ خەبات...، ل ٤٣.

٢. جەعفەر عەلی، ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی کوردی، ل ٢٨٢.

٣. د. هیمداد حوسێن، ڕۆژنامەوانیی کوردیی سەردەمی کۆماری دیموکراتی کوردستان ١٩٤٢– ١٩٤٧، هەولێر، ٢٠٠٨، ل ٣٧.

قازی محەممەد،[1] کە ڕێبەری حیزبی دیموکراتی کوردستان بوو، بوو بە سەرۆك‌کۆماری کوردستان. لەو کۆبوونەوە گەورەیەدا پێشەوا قازی قسەی کرد و بەرنامەی دواڕۆژی کار و تێکۆشانی کۆماری کوردستانی ڕاگەیاند کە لە بنەڕەت‌دا هەموو ئەو بەرنامەیە بوو کە حیزبی دیموکرات دایناب‌وو.[2]

حیزب لە بەردەم ئەزموونی پراکتیزە کردنی بەرنامەی ڕاگەیاندراوی خۆی بەهۆی «دەوڵەتی جمهووریی کوردستان»ـەوە بوو. لە ماوەی یازدە مانگ تەمەنی کۆماردا کە زۆر کورت بوو، زۆر لە داخوازییەکانی کورد بەدی هاتن؛ زمانی کوردی بوو بە زمانی ڕەسمی، گۆڤار و ڕۆژنامە بە زمانی کوردی دەرچوون و بڵاوکراوەی ئەدەبی پەرەی سەند. پێشمەرگەی کورد جێگەی یەکەکانی پۆلیسی ئێرانی گرتەوە

١ قازی محەممەد، لە یازدەی گوڵانی ساڵی ١٩٠٠دا لە شاری مەهاباد لەدایك‌بووە، باوکی ناوی قازی عەلی لە گەورە پیاوانی شاری مەهاباد و دایکی گەوهەرتاج‌خانم لە بنەماڵەی فەیزوڵلابەگیە. خوێندنی سەرەتایی لە لای باوك و مامی، شاعیری بەناوبانگ «ئەبولحەسەن سەیفولقوزات» تەواو کردووە. شارەزایی لە زمانەکانی ئینگلیسی، فەڕانسەیی، عەرەبی و فارسی و تورکی هەبووە. لە ساڵی ١٩٢٣ـوە تا ساڵی ١٩٢٥ لێپرساوی ئیدارەی ڕۆشنبیری و ئەوقافی مەهاباد بووە و دواتر بۆتە بەرپرسی ئیدارەی فەرهەنگ لە مەهاباد. دوای مردنی باوکی لە ساڵی ١٩٣١دا لەلایەن حکوومەتی تارانەوە کراوە بە دادوەری مەهاباد. ساڵی ١٩٤٤ بە نازناوی «بینایی» بەڕەسمی دەبێتە ئەندامی کۆمەڵەی ژ. ك و بەرپرسی کومیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستان بووە و کراوە بە سەرکۆماری کوردستان (١٩٤٦). ڕۆژی ١٠ی خاکەلێوەی ١٣٢٦ (٣٠ی مارسی ١٩٤٧) لەلایەن حکوومەتی ناوەندییەوە لە سێدارە دراوە، بڕوانە: محەممەدڕەزا سەیفی قازی، نهێنییەکانی دادگایی کردنی قازی محەممەد و هاوڕێیانی (بەڵگەنامەکان)، و: عەلی‌ئەکبەر مەجیدی، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ٢٩، ٣٠.

٢. د. قاسملوو، چل ساڵ خەبات...، س. پ، ل ٦٨

(سپای میللی)، سروودی نەتەوەیی، ئاڵای نەتەوەیی و دامودەزگای حکوومەتیی کوردی پێکهات،[1] هاتنی ژنان بۆ نێو ژیانی سیاسی، فەرهەنگی و پەروەردەیی و بونیادنانی سیستمی پەروەردەیی مۆدێرن و بونیادنانی دامەزراوە کولتوورییەکان (سینەما، شانۆ، ڕادیۆ، کتێبخانە) لە دەسکەوتەکانی دیکەی کۆماری کوردستان بوون.[2]

بەڵام کۆماری کوردستان نەیتوانی لە ڕووی ئابوورییەوە گۆڕانی بنەڕەتی لە ژیانی دانیشتووانی ناوچەی ژێر دەسەڵاتیدا پێکبێنێ، بەتایبەتی بە قازانجی جووتیاران و زەحمەتکێشانی لادێ کە زۆرینەی دانیشتووانی کوردستانیان پێکدەهێنا،[3] هەنگاوێکی جیددیی هەڵ نەگرت. ئێستا پرسیارێک دێتە ئاراوە:

بەرنامەی ژ. ک بۆ دۆخی ئابووری ـ کۆمەڵایەتیی ئەو کاتی کوردستان داکۆکی لە جووتیاران و پێویستیی چاکسازی لە هەلومەرجی ژیانیان و کۆتایی هێنان بە زۆرداری و چەوساندنەوەی خاوەنملکە گەورەکان و دەرەبەگەکان بوو، ئەم گوتارەی ژ. ک چی لێ بەسەر هات لە نێو حیزبی نوێدا کە لەسەر داروپەردووی ئەو دامەزرابوو؟

ئەو گوتارەی کە باڵی چەپ و لە هەمان کاتدا دەسڕۆیشتووی ژ. ک هەڵگری بوو، لە نێو حیزبی دیموکراتدا ئیتر باڵادەست نەبوو و لە توانایدا نەبوو تێڕوانینی خۆی بکا بە ئەجێندای حیزب بۆ دۆخی

---

١. نادر ئینتسار، س. پ، ل ٥٨

٢. بۆ زانیاریی پتر لەسەر کار و کردەوەکانی کۆماری کوردستان بڕوانە: د. قاسملوو، چل ساڵ خەبات...، س. پ؛ حامید گەوهەری، کۆماری کوردستان، س. پ؛ ئەیووب ئەیووبزادە، س. پ؛ د. یاسین سەردەشتی، کوردستانی ئێران...، س. پ.

٣. لەو ساڵانەدا زیاتر لە ٧٠٪ی خەڵکی کوردستان لە دێهاتدا دەژیان؛ حوسێن مەدەنی، کوردستان و ستراتێژیی دەوڵەتان، ب ٢، هەولێر، ٢٠٠١، ل ٢١٦.

ئابووری - کۆمەڵایەتیی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی کۆمار. هەرچەندە لە چەند ژمارەیەکی کوردستان «شوێنپەنجەی ئەم بیر و ئەندێشەیە هەر بە لاوازی خۆی دەردەخا.»[1] ئەم چوونە پەراوێزەی باڵی چەپ لە نێو حیزبی دیموکراتدا بە لەبەرچاو گرتنی پێگەی چینایەتیی زۆربەی

---

١. بۆ وێنە: زەبیحی، سکرتێری کۆمەڵەی ژ. ک لە کوردستانی ژمارە ١٨دا جاڕی شۆڕشی سوور لە قاڵبی شێعر دەدا:

شەڕابی سوور

به شایی‌لۆغان دەخۆم ئەو دەم شەڕابی سوور
کە بێتەدەر لە شەرقی ئینقلابا ئافتابی سوورا
قوربانی ئەو دەمەم کە خوێنی ستەمگەران
دەریایی ئینقلاب بێ پڕ حوبابی سوور
چەند خۆشە ئەو زەمان بە داژداری چەکوچ و داس
کوردان لە گەردەنی دوژمن بکەن تەنابی سوور
مەرژینە هێندە خوێنی ڕەنجبەر ئیمڕۆکە، خان
ڕۆژی حیساب ئەکێشێ لە تۆ ئینقلابی سوور
پرسیاری دا بە من لە ئاتیەیی خۆی جەناب
هێنامە پێشی خەنجەرەکەم، ها جوابی سوور
ئاغا شەڕابی سووری لە پێشە و لە برسێتی
چاوی پڕە کچی جوتێر لە ئاوی سوور
خۆتان بشۆن بە خوێنی عەدوو، کوردە ڕاپەڕن
فتوای شەرعی ئینقلابە بە نەسی کیتابی سوور
کەنگێ دەبێ کە دەستی عیلم هەڵبداتەوە
«بێژەن» لە ڕووی کچە کوردان نیقابی سوور؟

لە کوردستانی ژمارە ٢٤دا وتارێک لەژێر ناوی «اشتراکی چیە؟» بە قەڵەمی ناوێکی خوازراو: «شوان»، چاپ بوو تێیدا نیزامی ئابووری - کۆمەڵایەتی سۆسیالیزمی پێناسە کردووە.

سەرکردایەتیی حیزبی دیموکراتی کوردستان و کاربەدەستانی کۆمار کە سەر بە چینی خاوەنملکە گەورەکان و سەرۆك عەشیرەتەکان بوون، بە بەراورد لەگەڵ ڕیبەرایەتی ژ. ك کە خوێندەوارانی شاریی سەر بە چینی ناوەند (وردەبورژوازی) بوون سروشتی بوو.

خاڵێکی جێگای سەرنج لەم قۆناغەدا ئەوەیە ئەگەر لە نێوخۆی حیزبی دیموکراتی کوردستاندا باڵی چەپ دەخریتە پەراوێزەوە، بەڵام بە ڕووی دەرەوەدا حیزبی دیموکرات لە حیزبە چەپ و پێشکەوتنخوازەکانی ئێران نزیك دەبێتەوە. بەتایبەتی ئەم نزیكبوونەوەیە دوای دەرچوونی هێزەکانی سۆڤیەت لە خاکی ئێران گەرمتر بوو؛ لەگەڵ حکوومەتی میللیی ئازەربایجان پەیماننامەی دۆستایەتیی مۆر کرد و دوای گفتوگۆکانی نێوان قازی محەممەد و حکوومەتی ناوەندی و ئەو ڕۆڵەی کە توودەیی‌یەکان لەو نێوەدا گێڕایان، پێوەندیی حیزبی توودە لەگەڵ حیزبی دیموکرات گەرم بوو. ئەم پێوەندییەش بە چوونی کوردەکان بۆ نێو حیزبەکانی باڵی چەپ لە ئێتلافی بەرەی پێشکەوتووی ئێران قایمتر بوو. ئاکامی ئەو ئێتلافە ئەوە بوو کە کوردەکان و فیرقەی دیموکرات و حیزبی توودە هەڵوێستی خۆیان لێك نزیك کردەوە.[1]

لە ئەنجامی ئەم لێك نزیكبوونەوەیەدا حیزبی دیموکراتی کوردستان بۆ هەڵبژاردنی خولی پازدەهەمی پارلمان، لەگەڵ ئەم حیزبانە دەچێتە بەرەوە بۆ بەشداریکردن و دەنگ وەرگرتنی زیاتر. قازی محەممەد بەناوی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە تێلگرافێکدا[2] بۆ د. فەریدوون کەشاوەرز

---

١. موجتەبا برزوویی، بارودۆخی سیاسی کوردستان (١٨٨٠- ١٩٤٩)، و: ئازناز محەممەد عەبدولقادر، سۆران عەلیپوور و یووسف خزرچوویان، هەولێر، ٢٠٠٥، ل ٢٤٣.

٢. دەقی ئەم تێلگرافە بەم جۆرەیە:

تێلگرافی حیزبی دیموکراتی کوردستان

ئەندامی ڕێبەریی حیزبی توودە و ئەڵڵایار ساڵح، ڕێبەری حیزبی ئێران[1] و پیشەوەری،[2] ڕێبەری فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان، قەواموسەڵتەنە،[1]

بە بۆنەی یەکگرتنی شەش لایەنی ئەحزابی ئازادیخواز کە حیزبی دیموکراتی کوردستانیش لە ڕیزی ئەو یەکگرتەدایە، پیرۆزبایی خۆمان پێشکەش دەکەین و بە شانازیی دەزانین کە حیزبی ئێمە دەستی دە ناو دەستی زۆربەی هاونیشتمانیان ناوە، یەکیان گرتووە و دەتوانن شانبەشانیان لە ڕێی ئازادیی ئێرانی خۆشەویستدا لە خۆبوردووانە تێبکۆشن. بەهۆی ئەوە کە شەش مانگە «ئیرتجاع» بە بۆمب و تانك و تۆپ دایانگرتووین و سەرقاڵی خەباتێکی خوێناوی بووین، پێشتر دەرفەتمان نەبوو لەسەر هاوکارییمان بۆ ئازادیی هاونیشتمانییانی ئازادیخواز پێکەوە ڕاوێژ بکەین، داوای لێبوردن دەکەین. هیواداریین لەمەودوا لە قەدەر توانامان دەرحەق بەم ڕێککەوتنە کە بۆ بەرەو پێدانی ئازادیی وڵاتی خۆشەویستە، لێهاتوویی تەواو نیشان بدەین و بۆ بنبڕکردنی «ئیرتجاع» دەورێکی گرنگ بگێڕین. لەلایەن کومیتەی مەرکەزیی حیزبی دیموکراتی کوردستان؛ «کەریمی». کوردستان، ژمارە ۲۱، ۵ی خەرمانانی ۱۳۲۴.

۱. حیزبی ئێران بەهۆی ئەندازیارێکی گەنج بەناوی مەهدی بازرگان کە لە فەڕانسە خوێندنی باڵای تەواو کردبوو، دامەزرا. پێکهاتەی ئەم حیزبە زۆرتر بریتی بوون لە ئەندامانی پیشەیی و تێکنۆکراتی سەر بە چینی نێوەڕاست و کارمەندانی دەوڵەت، دەرچووانی زانکۆکان و خوێندکار و قوتابییانی زانکۆ و قوتابخانەکان. لە دروشمەکانی ئەو حیزبە کە بانگەشەی بۆ دەکردن: کۆتایی هێنان بە نفووزی بێگانە، نەهێشتنی دەسەڵاتی سەرەڕۆ و گەندەڵ، بەدەستەوە گرتنی دەسەڵات بەهۆی حکوومەتی مەشرووتە و دابینکردنی دادپەروەریی کۆمەڵایەتی. مصطفی علم، نفت، قدرت و اصول، ملی شدن نفت و پیامدهای آن، ترجمه: غلامحسین صالحیار، تهران، ۱۳۷۷، ص ۱۶۱.

۲. جەعفەر پیشەوەری ساڵی ۱۸۹۲ لە تەوریز لەدایكبووە، ناوبراو کۆمۆنیستێکی پێشوو، ئەندامێکی بەرچاوی کۆماری گیلان بوو کە ساڵی ۱۹۲۰ دامەزرا، پاش ڕووخانی ئەو کۆمارە بەرەو یەکیەتیی سۆڤیەت ڕۆیشت، پاش کەوتنی ڕەزاشا لە ساڵی ۱۹۴۱دا وەك سەرکردەیەکی حیزبی توودە گەڕایەوە ئازەربایجان، لە هەڵبژاردنەکانی نوێنەرایەتیی ساڵی ۱۹۴۳دا سەرکەوت، بەڵام حکوومەتی ئێران ئەو سەرکەوتنەی ڕەت کردەوە. لە حکوومەتی میللیی ئازەربایجان ساڵی ۱۹۴۵ بوو بە سەرۆکی ئەم حکوومەتە. پاش

ڕێبەری حیزبی دیموکراتی ئێران، پێی ڕاگەیاندن حیزبی دیموکراتی کوردستان ئامادەیە لەو بەرەیەدا بەشدار بێ.[٢] سەدری قازی برای قازی محەممەد و نوێنەری مەهاباد بۆ خولی چواردەهەمی مەجلیسی شووڕای میللی وەك نوێنەری بەشی دانوستان و پێوەندییەکان بە بەرە ناسێندرا،[٣] لەم پێوەندییەدا حەسەن ئەرفەع، سەرۆکی ستادی سپای ئێران دەڵێ: «هەرچەندە سەدری قازی ئەندامی حیزبی توودە نەبوو، بەڵام لە هەموو شوێنێك لەگەڵ ئەوان هەڵدەستا و دادەنیشت.»[٤]

بەپێچەوانە کۆمەڵەی ژ. ك نە تەنیا لە حیزبی توودە نزیك نەدەبوو، بەڵکوو دژی چالاکیی ئەم حیزبە لە کوردستان بوو. شەمزینی دەڵێ: «حیزبی توودە دەیهەویست لە کوردستان لقی تایبەتی هەبێ و کۆمەڵە لەم

ڕووخانی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان لە ساڵی ١٩٤٦دا بەرەو یەکیەتیی سۆڤیەت ڕۆیشت و لەوێ بە ڕووداوی ئۆتۆمبێل تێداچوو. د. یاسین سەردەشتی و بەرزانی مەلا تەها، مێژووی هاوچەرخی ئێران، چ ٢، سلێمانی، ٢٠٠٩، ل ١٨٩.

١. قەوامولسەڵتەنە، لە بەناوبانگترین سیاسەتمەدارانی ئێران لە کۆتایی سەڵتەنەتی قاجارەکان و ئۆتاغی سەڵتەنەتی بنەماڵەی پەهلەوییە و بەتایبەتی لە ساڵەکانی پاش شەڕی دووهەمی جیهانی تا ساڵی ١٩٥٢ کە بۆ دوایین جار بوو بە سەرۆکوەزیران، ڕۆڵێکی گرینگی لە شانۆی سیاسیی ئێراندا بینی. ناوبراو لە ساڵانی: ١٩٢١، ١٩٤٢، ١٩٤٥، ١٩٤٦ و ١٩٥٢ بوو بە سەرۆکوەزیران، ساڵی ١٩٥٥ کۆچیدوایی کرد؛ زهرا شجیعی، نخبگان سیاسی ایران: از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی، وزارت و وزیران در ایران، جلد سوم، تهران، ١٣٧٢.

٢. هاشم سەلیمی، پێشەوای ڕابوون (بیرەوەرییەکانی محەممەدسەعید هومایوون)، و: ڕەسووڵ سوڵتانی، هەولێر، ٢٠٠٧، ل ١١٢. دوو حیزبی دیکە بەناوەکانی: «حیزبی سۆسیالیست» و «حیزبی جەنگەڵ»یش لەم بەرەیەدا بەشدار بوون. د. قاسملوو، چل ساڵ خەبات، ل ٧٨.

٣. د. قاسملوو، چل ساڵ خەبات، ل ١١٢.

٤. حسن ارفع، م. ق، ص ٧٦.

بارەیەوە لاریی هەبوو.»[1] ئەم ناکۆکییە لە چاوی کۆنسوولی بریتانیا لە تەوریز ون نەبووە و لە ڕاپۆرتێکدا دەنووسێ: «ئاشکرایە بۆ مەسەلەی ڕاکێشانی پشتگیریی کوردەکان، کۆمەڵەی ژ. ك و حیزبی توودە کێبەرکێیان لە نێواندا هەیە و دەگوترێ کومیتەی کۆمەڵەی ژ. ك لە مەهاباد نامەی بۆ لقی حیزبی توودە لە میاندواو نووسیوە و داوای لێ کردوون ناوی هیچ کوردێك لە حیزبەکەیاندا نەنووسن، چونکە ئەرکی هەموو کوردیکە بیتە ئەندامی کۆمەڵەی ژ. ك.»[2] ئەم ململانێ و گرژییەی نێوان ژ. ك و حیزبی توودە لە ڕاپۆرتی سەرکۆنسوولی سۆڤیەت لە ورمێش دەبینرێ: «بەپێی ڕاگەیاندنی «ئازاد وەتەن»، بەرپرسی حیزبی توودە لە ورمێ دەریخستووە کە کوردەکان ڕیزی بەرگریان دروست کردووە و ئەندامانی پارتی ژ. ك کە دەچنە گوندەکان پروپاگەندە بۆ هاتنە ڕیزی کۆمەڵە دەکەن. ئەگەر کەسانێك ئامادە نەبن بە زۆر دەیانهێنن و ئەوانە کە بە زۆر ناچاریان دەکەن، بێنە ڕیزی ژ. ك و ئەندامانی توودەشیان تێدا هەن، بە قورئان سوێندیان دەدەن، ژ. ك دەیهەوێ کوردستانی سەربەخۆ پێك بهێنێ.»[3] ستراتێژیی دیاریکراوی ژ. ك کە بەرنامەیەکی ڕوونی ناسیۆنالیستی بوو، واتە دامەزراندنی دەوڵەتێکی نەتەوەیی کورد پێکهاتوو لە هەموو بەشەکانی کوردستان، لەگەڵ سیاسەتی حیزبی توودە کە ویستی پاراستنی سەروەریی خاکی ئێران بوو بەتەواوی ناتەبا بوو و ئەمە سەرچاوەی ناکۆکی و ململانێی ئەم دوو ڕێکخراوەیە بوو.

---

١. سەید عەزیز شەمزینی، س. پ، ل ٢٢٥.

٢. ئەنوەر سوڵتانی، ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا، س. پ، ل ١٣١.

٣. د. ئەفراسیاو هەورامی، ل ١٢٨.

نزیکبوونەوەی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە هێزە چەپ و پێشکەوتنخوازەکان دەبێ لە چوارچێوەی سیاسەتی ئەو کاتی سۆڤیەتدا بدۆزرێتەوە کە لە سەفەری دووهەمی[1] قازی محەممەد و وەفدی هاوڕێی بۆ باکۆ پێیان ڕاگەیاندن و بەتایبەتی دوای چوونە دەرێیان لە ئێران لەسەری مکوڕ بوون، کە لە چوارچێوەی سنووری ئێراندا و لەگەڵ گەلانی دیکەی دانیشتووی ئەو وڵاتە و حیزبە چەپ و پێشکەوتنخوازەکانی بۆ دیموکراتیزە کردنی ئێران هەوڵ بدەن و سروشتی بوو حیزبی توودەش لە تەوەری بەڕێوەبردنی ئەم ستراتێژییەدا بێ.

پێوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستان لەگەڵ یەکیەتیی سۆڤیەت بە بەراورد لەگەڵ کۆمەڵەی ژ. ک نە تەنیا بە شێوەیەکی یەکلایەنە نەمایەوە، بەڵکوو پێی نایە قۆناغێکی دۆستانە لە نێوانیاندا. یەکیەتیی سۆڤیەت بەئاشکرا بەڵێنی بە ڕێبەرانی کوردی ڕۆژهەڵات دا کە یارمەتیی ماددییان[2]

---

١. لە سەرەتای خەرمانانی ١٣٢٤ (ئۆکتۆبری ١٩٤٥)دا قازی محەممەد بە سەردان چووە تەورێز و لە جەژنی پێکهاتنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان لە ١٢ی خەرمانانی ١٣٢٤ (٣ی سێپتامبری ١٩٤٥)دا بەشدار بوو. هەر پاش ئەو جەژنە لەگەڵ چەند کەسی دیکە بۆ جاری دووهەم بۆ باکۆ بانگهێشت کرا. دیارە سەفەری ئەم جارە سەفەرێکی تەواو سیاسی بوو، چون قازی محەممەد سەرۆکی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان بوو و ئەندامانی ئەو لێژنەیە هەموویان ئەندامی کۆمەڵەی ژ. ک بوون. د. قاسملوو، چل ساڵ خەبات، ل ٦٥؛ حامید گەوهەری، کۆماری کوردستان، ل ١١٥.

٢. میر جەعفەر باقرۆف سەرۆکی حیزبی کۆمۆنیستی ئازەربایجان لە دیداری دووهەمدا کە بە سەرۆکایەتیی قازی محەممەد چووبوونە باکۆ بەڵێنی ئەم یارمەتیانەی پێدان: چەکی سووک و قورس بدەن بە حکوومەتی کوردستان، یارمەتیی ماڵی بدەن، بۆ پێگەیاندنی هەندێ کادری جەنگی لاوانی کورد لە فێرگەکانی خۆیان وەربگرن، چاپخانە لە مەهاباد دابمەزرێنن. ویلیام ئیگلتۆن، کۆماری مەهاباد (١٩٤٦)، و: سەید محەممەد سەمەدی، چاپەمەنیی سەیدیان، مەهاباد، ١٣٥٨، ل ٣٢.

پێ‌بکا و پشتگیرییان بکا،[1] حیزبی دیموکراتیش بەئاشکرا و لە ماددەی ١٦ی مەرامنامەی خۆی‌دا دەنووسێ: «حکوومەتی میللی بە لەبەرچاو گرتنی قازانجەکانی خۆی، پێوەندیی فەرهەنگی و ئابووری لەگەڵ دەوڵەتانی دیکە و لە پلەی یەکەم‌دا لەگەڵ دەوڵەتی گەورەی یەکیەتیی سۆڤیەتی دادەمەزرێنێ.»[2]

بێ‌گومان یەکیەتیی سۆڤیەت ئامانجی خۆی لە پشتگیری و یارمەتیی کۆماری کوردستان‌دا مەبەست بوو، بەڵام لە عەرزی واقعیش‌دا ئەم پشتیوانییە بۆ مانەوەی کۆماری کوردستان چارەنووس‌ساز بوو. بەتایبەتی کە بوونی سپای سوور لە ناوچەکە هۆکاری سەرەکی بوو بۆ نەگەڕانەوەی سپای دەوڵەتی بۆ ناوچەی موکریان و لە ڕاستیش‌دا ئەوە یەکەم جار بوو دەوڵەتێکی زلهێز بەم شێوەیە داکۆکی لە مافی

---

١. ئارچی باڵد ڕووزڤێلت دەڵێ: «لە کۆبوونەوەی چاوپێکەوتنی ڕێبەرانی کورد لەگەڵ باقرۆف‌دا، باقرۆف بە ڕێبەرانی کوردی گوت شۆڕەوی لایەنگری سەربەخۆیی هەموو میللەتە جۆراوجۆرەکانە، بەڵام ئێستا ئەوانە پێویستە هاوکاری بکرێن لە ڕێی دامەزراندنی دەوڵەتێکی خودموختاری دیموکراتی کە تەواوی ئازەربایجان بگرێتەوە. ناوبراو هەم حیزبی توودە و هەم حیزبی کۆمەڵەی شکاند و پشتیوانیی شۆڕەویی ڕاگەیاند بۆ حیزبی تازە دامەزراوی دیموکراتی ئازەربایجان و تکای لە کوردەکانیش کرد جارێ بە شێوەی تاکتیکی پێوەندی بەم حیزبەوە بکەن و لە ڕابەرێنی گشتیان‌دا بەشداری بکەن. قازی محەممەد لە وڵامی تکای باقرۆف‌دا باسی لە داوای خودموختاریی کوردەکان کرد. باقرۆف بەڵێنی دا شۆڕەوی پشتیوانی لە خودموختاریی کوردەکان بکا و هەروەها سەبارەت بە داواکاریی قازی بۆ وەرگرتنی یارمەتیی سەربازیش، وڵامێکی ئیجابیی دایەوە و ڕێککەوتنێك کرا لەسەر بنەمای پشتیوانیی شۆڕەوی لە دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان.» ئارچی باڵد ڕووزڤێلت: کورد لە یادداشتەکانی ئارچی، و: کارزان محەممەد، سلێمانی، ٢٠٠٣، ل ٤٦.

٢. ئەنوشیروان مستەفا ئەمین، حکوومەتی کوردستان (کورد لە گەمەی سۆڤیەتی‌دا)، ل ٧٩.

نەتەوایەتیی کورد کردبێ، بۆیەش سۆز و خۆشەویستی بۆ یەکیەتیی سۆڤیەت و ڕیەرانی لە چاپەمەنیی حیزبدا لە فۆڕمی وتار و شێعر[١] بە شێوەیەکی بەرچاو خۆ دەنوێنێ. سۆز و خۆشەویستییەك کە زۆرتر بۆ هێزێکی ڕزگاریدەر و هاوپەیمانێکی داکۆکیکەرە تاکوو بۆ ئایدۆلۆژی و ئەو سیستەمەی کە بۆ بەڕێوەبردنی ئەو وڵاتە پەیڕەو دەکرێ.

زۆر جار کۆماری کوردستان و حکوومەتی میللیی ئازەربایجان ناویان پێکەوە دێ و ئەمەش بەهۆی ئەوەیە کە پێکهاتن و هەرەس‌هێنانیان تا ڕادەیەکی زۆر هاوکات بووە[٢] و بێجگە لەوەی کە دراوسێ بوون پێکەوەش لە پێوەندیدا بوون و پەیمانی دوو لایەنەیان هەبووە و بەتایبەتی یەکیەتیی سۆڤیەتیان بە دۆست و پشتیوانی خۆیان زانیوە.[٣] بەڵام لە هەمان کاتدا لە بواری لەدایكبوون، پێگەی کۆمەڵایەتی و سیاسییەوە، جیاوازییان هەبوو، بەتایبەتی چەشنێك لە ڕادیکالیزم کە لە حکوومەتی میللیی ئازەربایجاندا پەیڕەو دەکرا لە کۆماری کوردستاندا نابینرێ، بۆ وێنە کۆماری کوردستان هیچ کام لەو هەنگاوە شۆڕشگێڕانانەی هەڵنەگرت کە دەوڵەتی تەورێز هاویشتبوونی، وەك بە نیشتمانی کردنی

---

١. بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٨

٢. حکوومەتی میللیی ئازەربایجان لە ١٩٤٥/١٢/١٢ پێکهات و لە ڕێکەوتی ١٩٤٦/١١/١٢ ڕووخا. کۆماری کوردستان لە ١٩٤٦/١/٢٢ دامەزرا و لە ١٩٤٦/١٢/١٧ هەرەسی هێنا. جامی، گذشته چراغ راه آینده است، چ ٣، تهران، ١٣٨١، ص ٣٠٩؛ حامید گەوهەری، س. پ، ل ٢٩٠- ٢٩٥.

٣. بۆ زانیاریی زیاتر لە پێوەندییەکانی کۆماری کوردستان و حکوومەتی میللیی ئازەربایجان کە زۆر جار تووشی گرژی و ئاڵۆزی دەبوون، بڕوانە: د. ئەفراسیاو هەورامی، پێوەندییەکانی کوردستان و ئازەربایجان و هەرەس‌هێنانی هەر دوو لا لە ساڵی ١٩٤٦ (لە بەڵگە و سەرچاوەکاندا)، سلێمانی، ٢٠٠٨؛ ڕیچارد. ئەی. مۆبلی، پێوەندییەکانی کۆماری کوردستان و کۆماری ئازەربایجان، و: حەسەنی قازی، ب. ش، ب. س.

بانکەکان و ڕیفۆرمی زەوی و دابەش‌کردنی.[1] فیرقەی دیموکرات هەوڵی دا یەکەم چاکسازیی زەوی لە مێژووی ئێراندا ئەنجام بدا، زەوییەکانی دەوڵەتی و ملکی ئەو خاوەن زەوییانەی کە دژی فیرقە بوون و ڕایانکردبوو بەسەر جووتیاراندا دابەش کرد؛ ۲۴۷۰۶۶ هێکتار زەویی زەراعەتی لە نێوان ۲۰۹۰۹۶ جووتیاردا دابەش کرا،[2] هەر بۆیە خاوەن‌ملکەکان پتر لە هەموان دژی فیرقەی دیموکرات بوون، چون هەڕەشە بوو بۆ دەسەڵاتی ئەوان، هەر بۆیە زۆربەی ئەوان پێش ئەوەی جووڵانەوەکە بە دەسەڵات بگا ڕایانکردبوو.[3] بەپێچەوانە لە کوردستان دەرەبەگ و خاوەن‌ملکەکان ئیمتیازەکانی خۆیان پاراستبوو،[4] هەر بۆیە پیاو ماقووڵان و مەزنەکانی ئازەربایجان مەیلی پەیوەست بوون بە حکوومەتی میللیی ئازەربایجانیان نەبوو؛ ئەم کەسانە لە کردەوە پێشکەوتنخوازەکانی ڕێبەرانی تەوریز زراویان چووبوو، بەپێچەوانە پێیان خۆش بوو سەر بە مەهاباد بن کە کۆنەپارێزیی ڕێبەرانی دڵنیایی پێ دەدان.[5] کونسوولی گشتیی بریتانیا لە تەوریزیش ئاگاداری ئەم جیاوازییە لە پێوەندیی نێوان جووتیار و دەرەبەگ لەم دوو دەسەڵاتەی کورد و ئازەرییە و لە ڕاپۆرتی خۆیدا بۆ باڵوێزی بریتانیا لە تاران دەنووسێ: «خاوەن‌ملکە کوردەکانی ناوچە حاسڵات و خەڵە و خەرمان بەپێی

---

١. کریس کوچرا، م. ق، ص ٢٢٠.

٢. جان فوران، م. ق، ص ٣١١.

٣. حسین جودت، ٢١ آذر یک روز تاریخی در جنبش انقلابی ایران، دنیا، نشریه سیاسی و تئوریک، کمیته مرکزی حزب توده ایران، شماره ٨، آبانماه ١٣٥٤، ص ١١.

٤. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، کوردستان و کورد، ل ٩٢.

٥. کریس کوچرا، م. ق، ص ٢١٥.

سیستمی کوردی دابەش دەکەن، بەلام خاوەنملکە ئازەرییەکان دەبێ یاسای دابەشینەوەی حاسلاتی ئازەربایجان ڕەچاو بکەن.»[١]

ڕادیکالیزمی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان کە ڕیشەی لە تێڕوانینی ڕێبەرانی هەرە پێشەوەی فیرقەی دیموکراتدا بوو،[٢] کە پاشخانی کۆمۆنیستیان هەبوو، ترس و نیگەرانیی ڕێبەرانی ئایینی ئازەربایجانی لێکەوتەوە، بەجۆرێك کە لە یەکەم ڕۆژەکانی بە دەسەلات گەیشتنی فیرقەی دیموکراتدا، ڕێبەرانی ئایینی بەئاشکرا ڕایانگەیاند کە لەگەڵ کەسانێك کە «ئەهلی کوفرن» چالاکانە دژایەتی دەکەن.[٣] بەپێچەوانە لە کۆماری کوردستاندا نە چاکسازییەکان ڕادیکالن و نە ڕێبەرانی کۆمار و حیزبی دیموکرات ڕابردووی چالاکیان لە حیزبەکانی کۆمۆنیست و توودەدا هەیە، بەلکوو ڕێبەری کۆمار خۆی کەسایەتییەکی ڕووحانییە و

---

١. ئەنوەر سوڵتانی، س. پ، ل ٢٨١.

٢. هەر حەوت ڕێبەری پلەبەرزی فیرقەی دیموکرات کە بریتیی بوون لە پیشەوەری، شەبستەری، پادگان، جاوید، کاویان، دانشیان و بیریا، لە ڕووسیەی تێزاری خوێندبوویان و ماوەیەکی بەرچاو لە چالاکیی سیاسیی خۆیان لەم وڵاتە و یەکیەتیی سۆڤیەتی دواتر تێپەڕ کردبوو و لە حیزبی کۆمۆنیستی ئێران (١٩٢٠) و حیزبی توودەدا (١٩٤١) چالاکیی سیاسیان هەبووە. تورج اتابکی، م. ق، ص ١٢٨.

٣. پیشین، ص ١٧٥. زۆربەی زانایانی شیعە لە ئازەربایجان نەیاری فیرقەی دیموکرات بوون، زانای وەك ئایەتوڵلا شەریعەتمەداری، تەوریزی بە نیشانەی نارەزایەتی لە دیموکراتەکان جێهێشت و دواتر بە دوای پاشەکشەی هێزەکانی سۆڤیەت و هەرەسهێنانی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان، پێشوازییان لە هێزەکانی ئێران کرد، چەند مانگ دوای ڕووخانی دەسەلاتی فیرقەی دیموکرات لە ساڵی ١٣٢٥ (١٩٤٦)، زانایانی تەوریز لە قوتابخانەی عالیەی ئەو شارە بە گەرمی پێشوازییان لە حەمەڕەزاشا کرد. د. حمید احمدی، ایران (هویت، ملیت، قومیت)، تهران، ١٣٨٣، ص ١١٠.

هەم سەرۆکوەزیران و وەزیری داد کەسایەتیی ئایینی - ڕووحانین،[1] هەر بۆیەش ئەو شێوە کاردانەوەی پیاوانی ئایینی لە ئازەربایجان لە کوردستان نابینرێ.

بەگشتی پێکهاتەی خێڵەکی و سیاسی - کۆمەڵایەتیی کۆمەڵی کوردەواری و نفووزی شێخ و مەلاکان و بوونی کەسایەتییەکانی سەر بەم چین و توێژانە بە شێوەیەکی بەرچاو و شوێندانەر لە ڕێکخراوی سیاسی و نیزامیی حیزبی دیموکرات و کۆماری کوردستاندا سروشتی بوو کە ئەنجام دانی بەرنامەی ڕادیکاڵی کۆمەڵایەتیی لێنەکەوێتەوە. سەرکردایەتیی حیزبی دیموکرات و بەتایبەتی قازی محەممەد زۆرتر لە فۆرموولێك گەڕاون بۆ پێکەوە گونجاندن و ڕاگرتنی هاوسەنگیی نێوان دژەکانی کۆمەڵگای ئەو سەردەم وەك کێشەی نێوان جووتیار و

١. حاجی سەید بابەشێخ: ڕەئیسی هەیئەت ڕەئیسەی میللیی کوردستان (سەرۆکوەزیران) لە دوای قازی محەممەد بە کەسی دووهەمی کۆماری کوردستان دادەنرا و گرینگترین ڕێبەری ئایینیی کوردەکانی باکووری کوردستانی ئێرانە. ئەو تەمەنی نزیك بە شەست و پێنج ساڵ دەبێ، ڕیشی سپی سیمایەکی تەواو ڕووحانیی پێداوە و زۆر ڕێزدارە. کاوە بیات، کردها و فرقه دموکرات آذربایجان، گزارش‌هایی از کنسولگری آمریکا در تبریز (دی ١٣٢٤- اسفند ١٣٢٥)، تهران ١٣٨٩، ل ١١٢. ڕەئیسی عەدلیە (وەزیری داد) مەلا حوسێنی مەجدییە؛ ویلیام ئیگلتۆن، س. پ، ل ١٣٤. لە ڕێوڕەسمی ڕاگەیاندنی کۆمار لە مەهاباد سەرجەم ١٧ کەس وتاریان پێشکەش کرد کە چوار کەس لە کەسانی ناوداری ئایینیی ناوچەی موکریان بوون، ئەوانیش بریتی بوون لە: «مەلا حوسێنی مەجدی، حاجی بابەشێخ سیادەت، شێخ حەسەن شەمسیبورهان، سەید عەبدولعەزیز شەمزینی». ڕۆژنامەی کوردستان، ساڵی یەکەم، ژمارە ١٠، دووشەممۆ ١٥ی ڕێبەندانی ١٣٢٤.

خاوەنملك، عەشیرەتەکان و خەڵکی شار[1] و سوننەت و مۆدێرنیتە، بۆ ئەوەی لەژێر چەتری یەکیەتیی نەتەوەیی‌دا کۆیان بکاتەوە. لە قەوارەی حیزبیش‌دا ئەم هەوڵە ڕەچاو کراوە و باڵی چەپی نێو ژ. ك هەرچەندە ئێستا لە ڕێکخستنی نوێ‌دا دەرفەتی دەرکەوتنی پێشوو و پراکتیزە کردنی بەرنامەکانی نییە، بەڵام لە هەمان کات‌دا جۆرێك حەوانەوەی لەگەڵ باڵی ڕاست و کۆنسێرڤاتیڤ‌دا هەیە.

---

١. حەسەن ئەرفەع، سەرۆکی دەستەی سەرۆکایەتیی سپای ئێران، لەم بارەیەوە دەڵێ: خاوەنملکەکان و سەرۆك عەشیرەتەکان کە وەك ئەندامانی کابینەی دەوڵەت هەڵبژێردرا بوون بە هەموو تواناوە هەوڵیان دەدا کە سیاسەتی نێوخۆیی کۆنترۆڵ بکەن و پێش بە هەر چەشنە چاکسازییەکی زەویوزار و هی تر کە بەرژەوەندیی ئەوان بخاتە مەترسییەوە بگرن. لە لایەکی دیکەوە بەشێك لە کۆمەڵانی خەڵك لە چینی مامناوەند و چەپی شار دەیانەویست بە هەر جۆرێك بێ بە یارمەتیی ڕووسەکان سەرەتا لە دەستی سەرۆك عەشیرەتەکان و دواتر بورژواکانی نێو کابینەی دەوڵەت ڕزگاریان بێ. قازی محەممەد ئاگاداری ئەم ڕووداوانە نەبوو و هەوڵی دەدا بەپێی بیروبۆچوونی خۆی بارودۆخەکە مودیریەت بکا. حسن ارفع، م. س، ص ٨٥ ڕیەرانی فیۆدال و سەرۆك عەشیرەتەکان پلە و پایەی باشیان لە کۆمار وەرگرت بۆ نموونە: لە چوار ژەنەڕاڵی هێزی پێشمەرگە سێیان سەرۆك عەشیرە بوون. عباس ولی، ناسیونالیزم کرد در ایران، دوره تکوینی ١٩٤٢- ١٩٤٧، ت: رشید احمدرش، نویسا، گاهنامەی سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، شمارە ٢، تهران، ٢٠٠٤، ص ١٨٥.

باسی دووهەم: بووژانەوەی حیزبی دێموکراتی کوردستان دوای ڕووخانی کۆماری کوردستان

ڕاست ساڵێك پاش هەڵکردنی ئاڵای کوردستان ئەرتەشی شاهەنشاهی ڕۆژی ٢٦ی سەرماوەزی ١٣٢٥ (١٧ی دیسامبری ١٩٤٦) گەیشتە مەهاباد و بە خۆ بەدەستەوەدانی قازی محەممەد و هاوڕێکانی کۆتایی بە کۆماری کوردستان هات.[١] ژەنەڕاڵ هۆمایوونی، فەرماندەی سپای چوارەمی ئێران بۆ گرتنەوەی مەهاباد بەپێچەوانەی ئەو بەڵێنییەی لە بابەت ئەمنییەت گیانییەوە بە قازی محەممەد و هاوڕێکانی دابووی، سەرجەم ٢٨ کەس لە ڕێبەرانی کۆماری گرت کە قازییەکان سەرقافڵەیان بوون. کاربەدەستانی دیکەی کۆمار هێندێکیان هەڵاتن بۆ عێراق و تەنیا ئەندامی کابینەی قازی کە نەگیرا حاجی بابەشێخ بوو، کە بەهۆی ئەو پلە و پایەبەرزە ئایینییەی کە هەیبوو زیندانی نەکرا. دادگایەکی نیزامی حوکمی ئیعدامی بەسەر قازی محەممەد، سەیفی قازی[٢] و سەدری قازی‌دا[١] سەپاند و چەند مانگ

١. حوسێن مەدەنی، س. پ، ل ٣٠٩.

٢. محەممەدحوسێن سەیفی قازی، لە ٥ی گوڵانی ١٩٠٢ لە شاری مەهاباد لەدایکبووە. باوکی مامۆستا، شاعیر و ڕۆشنبیری کوردستان، میرزا ئەبولحەسەن سەیفولقوزاتی قازییە. دوای خوێندنی سەرەتایی لە شارەکانی ورمێ و تەورێز درێژەی بە خوێندن داوە و دواتر لە کۆلێجی پاشایەتیی هۆم ڕیاڵی ئەمریکایی لە تەورێز خوێندوویەتی. ئاشنا بە

دواتر لە بەرەبەیانی ١٠ی خاکەلێوەی ١٣٢٦ (٣١ی ئازاری ١٩٤٧) لە مەیدانی چوارچرای شاری مەهاباد لە سێدارە دران.[٢]

کاربەدەستانی دەوڵەتی ناوەندی و لێپرسراوانی سەربازیی ئێران بۆ سڕینەوەی شوێنەواری قازی محەممەد بەرنامەیەکیان جێبەجێ کرد: چاپخانەی کوردی داخرا، پەروەردە و فێرکردن بە زمانی کوردی

چەند زمانی بیانی وەك: ڕووسی، ئینگلیسی، عەرەبی، تورکیی ئازەری و فارسی بووە. لە کابینەی حکوومەتی کۆماری کوردستاندا وەزیری جەنگ بووە و پلەی ژەنەڕاڵیی وەرگرتووە. لە ڕۆژی ١٠ی خاکەلێوەی ١٣٢٦ (٣١ی مارسی ١٩٤٧) لەلایەن حکوومەتی ئێرانەوە ئیعدام کرا. محەممەدڕەزا سەیفی قازی، س. پ، ل ٣٩-٤٠.

١. ئەبولقاسم سەدری قازی، لە ١٨ی گوڵانی ١٩٠٢ لە شاری مەهاباد لەدایکبووە. وەکوو قازی محەممەدی برای لە لای سەیفولقوزاتی مامی فێری خوێندن و زانست بووە. ئەندامی کۆمەڵەی ژ. ك و دواتر ئەندامی کومیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستان بووە. ساڵی ١٩٤٢ بۆتە نوێنەری خەڵکی مەهاباد لە خوولی چواردەیەمی پارلمان. هاوڕێ لەگەڵ برایەکەی، قازی محەممەد و ئامۆزاکەی محەممەدحوسێن سەیفی قازی لە ١٠ی خاکەلێوەی ١٣٢٦ (٣٠ی مارسی ١٩٤٧) لەلایەن حکوومەتی ئێرانەوە ئیعدام کرا. هەمان سەرچاوە، ل ٤١- ٤٢.

٢. درك کینان، کردها و کردستان، ترجمە: ابراهیم یونسی، تهران، ١٣٧٢، ص ٢٠٣. چەند ڕۆژ دوای ئیعدامی قازییەکان چوار ئەفسەری کۆمار بە ناوەکانی حامید مازووجی، ڕەسوول نەغەدەیی، عەبدوللا ڕەوشەنفکر، محەممەد نازمی لە مەهاباد و عەلیبەگی شێرزاد، فەرماندەی هێزی بۆکان لە شاری بۆکان لە سێدارە دران. هەروەها لە شاری سەقز یازدە کەسی دیکە بەم ناوانە لە دار دران: ئەحمەدخانی فارووقی (سالار)، عەولاخانی مەتین، حەمەخانی دانیشوەر، عەلیخانی فاتح، حەسەنئاغای کانینیاز، حەمەدبەگی باباخانبەگ، ئەحمەدخانی شەجیعی (شەنگە)، شێخ ئەمین ئەسعەدی (کەسنەزان)، ئاغا سەدیقی ئەسعەدی (بازیلاغی)، عەلیئاغای جەوانمەردی (ئەمووتە) و ڕەسووڵئاغای مەحموودی (میرەدێ). مەحموودی مەلا عیززەت، کۆماری میللیی مەهاباد، ب ٢، ل ١٨٥.

قەدەغە کرا و تەواوی کتێبە کوردییەکان لەبەرچاوی خەڵک سووتێندران.[١] هەرەس‌هێنانی کۆماری کوردستان چەك کردنی عەشیرەتە کوردەکان و دووبارە تێکهەڵکێش کردنی گرووپە ئێتنیکییەکانی غەیرەفارس لە چوارچێوەی دەسەڵاتی ناوەند بەهۆی حەمەڕەزاشای خێراتر کرد و زۆر لەو خێڵە کوردییانە کە بەشداریی هێزەکانی کۆماری کوردستانیان کردبوو گەڕانەوە بۆ ناوچەکانی خۆیان.[٢]

شوێنەواری نەرێنیی هەرەس‌هێنانی کۆماری کوردستان لەسەر چالاکیی سیاسی لە کوردستان زۆری نەخایاند و پاش کەمتر لە ساڵێك سڕبوون و بێدەنگی، وردەوردە جموجووڵی سیاسی و خۆڕێکخستنەوە سەرلەنوێ دەستیان پێکردەوە. لە مانگی ڕێبەندانی ١٣٢٦ (ژانوییەی ١٩٤٨) گۆڤاری ڕێگا[٣] بە نهێنی لە شاری مەهاباد بلاودەکرێتەوە. «ڕێگا» یەکەم نووسراوەی

---

١. ئارچی ڕووزڤێلت، کۆماری مەهاباد، و: ئەبووبەکر خۆشناو، سلێمانی، ١٩٨٩، ل ٣٨.

٢. نادر ئینتسار، س. پ، ل ٥٨.

٣. گۆڤاری ڕێگا بەهۆی حەسەن قزڵجی، عەبدوڕڕەحمانی زەبیحی، غەنی بلووریان و محەممەد شاپەسەندی و هاوکاری و کارناسانی شێخ لەتیفی بەرزنجی، پاییزی ساڵی ١٩٤٨ لە گوندی سیتەك کە ١٥ کم لە شاری سلێمانی دوورە، دەردەچێ. ئەم گۆڤارە لەژێر ناوی «ئۆرگانی کۆمەڵەی ژیانی کورد» بلاودەبۆوە. غەنی بلووریان لەم بارەیەوە دەڵێ: «هۆی ئەوە کە لەو قۆناغەدا ڕۆژنامەی «کوردستان»مان دەرنەکرد و «ڕێگا»مان بۆ ئەو قۆناغە هەڵبژارد و ناوی ئۆرگانی «کۆمەڵەی ژیانی کورد»مان لەسەر دانا، ئەوە بوو کە دوژمن وریا نەبێتەوە و دیسان دژی کۆنە دیموکراتەکان ڕانەپەڕێ و خەڵك تووشی گیروگرفت نەبن. ڕامان ئەوە بوو کە پاش بەردەوامیی خەبات، ئینجا بگەڕێینەوە سەر «کوردستان» [ڕۆژنامەی کوردستان، ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، مەبەستە] و ئەو چاپ بکەینەوە و لە ناوی حیزبی دیموکراتیش کەڵك وەرگرین. غەنی بلووریان، ئاڵەکۆك، (بەسەرهاتەکانی سیاسیی ژیانم)، ستۆکهۆڵم، سوید، ١٩٩٧، ل ٥٥. هەڵبەت محەممەد شاپەسەندی ئەوە ڕەت دەکاتەوە کە گۆڤاری

چاپ‌کراوی سیاسییە کە دوای تێکچوونی کۆماری کوردستان لە مەهاباد بلاودەکرێتەوە.[1]

لە دوای ڕووخانی کۆماری کوردستان کە ڕێبەرانی سیاسی و نیزامی و وەزیرەکان، هەر کامەیان بەپێی چالاکی و چەشنی تاوانی سیاسیی خۆیان ئیعدام کران، خرانە بەندیخانەوە یان دوور خرانەوە، هیچ‌کامیان لە ڕووی سیاسییەوە چالاك نەمان و بە شوێن ژیانی تایبەتیی خۆیاندا ڕۆیشتن.[2] هەر

ڕێگا لە سێتەك چاپ کرابێ. تەنیا ژمارەی ١٠ی گۆڤاری نیشتمان لەوێ چاپ کراوە و بلووریان لە گەڕانەوەشی‌دا بۆ مەهاباد هەر تەنیا گۆڤاری نیشتمانی پێ‌بووە. سەدیق سالح، س پ، ل ٥٠- ٥٢. بە بڕوای ئێمە دوای هەرەس‌هێنانی کۆماری کوردستان و لەبەریەك‌هەڵوەشانی حیزبی دیموکراتی کوردستان دەبێ زەبیحی نیازی بووبێ کە سەرلەنوێ بڕواتەوە سەر ڕێچکەی کۆمەڵەی ژ. ك کە لە کاتی خۆیشی بە گۆڕینی بە حیزبی دیموکراتی کوردستان ڕازی نەبوو و بۆیەش ناوی گۆڤارەکە «نیشتمان» و ژمارەی ١٠ بووە کە ٩ ژمارەی لە کاتی خۆی لێ چاپ ببوو و ئۆرگانی کۆمەڵەی ژ. ك بووە. شاپەسندی دەڵێ: بەلام دەبێ بلووریان لە مەهاباد و لەژێر کاریگەریی کەسانی دیکە و لەوانە «کومیتەی کۆمۆنیستی کوردستان» پێش بلاوبوونەوەی ناوی «ڕێگا»ی لەسەر نابێ. هەمان سەرچاوە ل ٥٢. یان هەر لە بنەڕەتدا «ڕێگا» ئەو بلاوکراوەیە نەبێ کە لە «سێتەك» چاپ کراوە و یان دەکرێ سەرەتا ژمارەیەکی لێ بلاوکرابێتەوە و دواتر بەناوی «ڕێگا» بلاوبووبێتەوە، بەتایبەتی کە هێمن موکریانی لەم بارەیەوە دەڵێ: «ژمارەیەکی «نیشتمان» بلاوبۆوە و گەیشتە دەستم و هومێدم پەیدا کردەوە». بڕوانە: دیوانی هێمن، س پ، ل ٦٤

١. کەریمی حیسامی، پێداچوونەوە، کوردستانی ئێران، ١٩٤٧- ١٩٧٨، بەرگی دووهەم، ستۆکهۆلم، ١٩٨٨، ل ٥٢.

٢. اسماعیل مختاری، نگرشی بر جنبش مسلحانەی ١٣٤٦- ١٣٤٧، کردستان (مکریان) در رژیم شاە، سلیمانیە، ٢٠١٧، ص ١٥. لە زیندوو کردنەوەی ڕێکخراوەکانی حیزبی دیموکراتدا بەڕێوەبەرانی پێشووی حیزبی دیموکرات هیچیان بەشدار نەبوون، بەشی هەرە زۆری بەڕێوەبەران و کادرەکانی ئەو کاتەی حیزبی دیموکرات، واتە ئەوانەی

بۆیە کاری سیاسی و ڕێکخراوەیی لەسەر دەستی ژمارەیەك لاوی خاوەن هەست و ئازادیخوازی کورد ژیایەوە کە زۆربەیان خاوەنی ئەزموونی بەڕێوەبەرایەتیی کاری ڕێکخراوەیی و ڕاپەڕاندنی چالاکی نهێنی و ژێرزەمینی نەبوون و لە سەرەتادا جیا لە یەك و بە چەند ناوی جیاوازەوە کەوتنە چالاکی و هاندانی خەڵك بەدژی ڕژیم.[1] واتە لە بووژاندنەوەی حیزبی دیموکراتی کوردستاندا بەڕێوەبەرانی کۆمار دەوریان نابێ. ئەو وەچەیە کە شاهیدی هەڵسوکەوتی توندوتیژی ڕژیم،[2] پشتگیریی هەمەلایەنەی زلهێزێکی وەك ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و بریتانیا لە ڕژیمی حەمەڕەزاشای پەهلەوی و پاشەکشەکردنی

نە ئیعدام و نە زیندانی کرابوون و نە بۆ دەرەوە هەڵاتبوون، دەستیان لە سیاسەت هەڵگرت و خەریکی کار و کاسبیی خۆیان بوون. ژمارەیەك سەرۆك عەشیرەت لە بەرپرسانی حیزب کە هەر لە زەمانی کۆماری کوردستانیش‌دا هەر کام بە شێوەیەك پێوەندییان لەگەڵ ڕژیمی شادا دامەزراندبوو، ویڕای هێندێك کەسی دیکە کە ڕەنگە ئەو وەختە پێوەندییان نەبووبێ، بەڵام پاشان شانازییان بەوەوە دەکرد کە دژی کۆماری کوردستان تێکۆشاون، ڕەنگی خۆیان گۆڕی و بوون بە پیاوی شا و ڕژیم و چەندین ساڵ خزمەتی ڕژیمی شاهەنشاهییان کرد. (عەبدوڕڕەحمانی قاسملوو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی، فەسڵی سێهەم (١٣٣٢- ١٣٢٦)، کۆمیسیۆنی تەبلیغاتی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، ١٩٩١، ل ١٤.)

١. د. یاسین سەردەشتی، کوردستانی ئێران...، ل ٢٨٥.

٢. لە دوای ڕووخانی کۆماری کوردستان لە کاردانەوەی ڕژیمی شاهەنشایی بەرامبەر بە بەڕێوەبەرانی کۆماری کوردستان بێجگە لە زیندانی‌کردن و دوورخستنەوە، سەرجەم ١٩ کەس (٧ کەس لە مەهاباد، یەك کەس لە بۆکان و ١١ کەسیش لە سەقز) لە سێدارە دران. بۆ زانیاریی پتر لەم بارەیەوە بڕوانە: کەریم حیسامی، کاروانێك لە شەهیدانی کوردستان، س. پ.

یەکیەتیی سۆڤیەت لە کوردستان بوون، هیوابڕاو دەبن و ئەوە لاوانی ڕادیکاڵن کە شوێنی وەچەی کۆنسێرڤاتیڤ دەگرنەوە.

ئەو لاوانە چونکی تاقی کردنەوەی سیاسییان کەم بوو و کەسیش نەبوو ڕێنوێنیان بێ لەسەر دووڕیان مابوونەوە، بەشێکیان هەر لە سەرەتاوە لەو بڕوایەدا بوون کە دەبێ ڕێکخستنێکی بەتەواوی کۆمۆنیستی دابمەزرێ و هێندێکی دیکە پێیان خۆش بوو لەسەر ڕێبازی حیزبی دیموکرات بن.[1]

سارمەددین سادقوەزیری[2] کە لە نزیکەوە لەگەڵ ئەم لاوانە لە پێوەندیدا بووە، دەڵێ: «ئەو لاوانە بەتەواوی بەسەر دوو ڕوانگە و بیرکردنەوەی جیاوازدا دابەش بوون. بەشێکیان کە زۆرینەی نیزیک بەتەواویان پێکدەهێنا لەسەر ئەو باوەڕە بوون کە لە ڕابردوودا بەرنامە و پێڕەوی حیزب گرینگی و بایەخ و هەوڵی پێویستی بۆ دابین کردنی دادپەروەریی کۆمەڵایەتی نەداوە و تەنیا پێداگریی لەسەر دروشمی ناسیۆنالیستی کردووە و بەگشتی دامەزراندنی سۆسیالیزمیان وەک ئامانجی

1. عەبدوڕڕەحمانی قاسملوو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی، فەسلی سێهەم، ل ١٥.
2. سارمەددین سادقوەزیری ڕووناکبیر و تێکۆشەر و سیاسەتمەداری کوردە. لەدایکبووی ساڵی ١٩٢١ لە شاری سنەیە. خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی لە سنە و دواناوەندیشی لە شاری تەورێز تەواو کردووە. لە کۆلێجی یاسا درێژەی بە خوێندن داوە و پاشان بۆتە دادوەر. ساڵی ١٩٤٩ بۆتە ئەندامی حیزبی توودەی ئێران. یەکێک بووە لە ئەندامانی دەستەی دامەزرێنەری «کۆمەڵەی میللی بۆ خەبات لەدژی ئیمپریالیزم» و کراوەتە سەرنووسەری ئۆرگانی کۆمەڵە کە «شهباز»ی ناو بووە. ئەو کۆمەڵەیە لە ئەساسدا ڕێکخراوێکی نارەسمیی حیزبی توودە بوو. لە پاش کودەتای ئاگوستی ١٩٥٣ حکوومەتی ئێران دەیگرێ و چەند ساڵێک لە زینداندا دەمێنێتەوە. لە ١١ی ئاوریلی ساڵی ٢٠١٨ کۆچیدوایی کرد، بڕوانە: جووتیار حاجی تۆفیق، بیبلۆگرافیای ڕۆژنامەگەریی کوردی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و دەرەوەیدا (١٩٠٨- ١٩٩٨)، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ١٣٢.

دوارۆژی حیزب مەبەست بوو. لە بەرامبەر ئەم زۆرینەیەش‌دا لایەنی کەمینە گرینگی‌دان بە دابین‌کردنی دادپەروەریی کۆمەڵایەتی لە هەل‌ومەرجی ئەو کاتی کوردستانیان بە دروست نەدەزانی و پێیان وابوو کە تەنیا دەبێ سەرنج بدرێتە پرسی نەتەوەیی.»[1]

شکستی کۆماری کوردستان شوێنەواری قووڵی سایکۆلۆژیی لەسەر کۆمەڵانی خەڵک و بەتایبەت گەنجە ڕادیکاڵەکان دانا و لەوەی‌ڕا کە پشت تێکردنی سەرۆک عەشیرەت و دەرەبەگەکانی ناوچەی موکریان لە کۆماری کوردستان و تەنانەت بە لای دەسەڵاتی ناوەندی‌دا کەوتنی بەشێکیان کە پلە و پایەیان لە کۆماردا هەبوو[2] لە لایەک و پشتگیریی هەمەلایەنەی دەوڵەتە زلهێزەکانی جیهانی سەرمایەداری وەک ئەمریکا و

---

١. صارم‌الدین صادق‌وزیری، دفاع از دو چهره برجسته جنبش ملی کرد زنده‌یادان، (قاضی محمد و احسان نوری‌پاشا) و ماجرای انتخابات دوره‌ی هفدهم مجلس شورای ملی در مهاباد، چاپ دوم، لندن، ٢٠١٦، ص ٦٢

٢. هێشتا کۆماری کوردستان هەرەسی نەهێنابوو بەتایبەتی دوای پاشەکشەی هێزەکانی سۆڤیەت لە کوردستان کە هەڵتزەهەڵتز و ڕۆیشتن بۆ لای دوژمن و پێوەندی گرتن بە ئەفسەرانی ئێرانی لە سەقز و پێوەندی بە باڵوێزخانەکانی ئینگلیس و ئەمریکا بۆ بنکۆڵ کردنی حکومەتی میللیی کوردستان دەستی پێکرد. قازی محەممەد لە وتارێک‌دا بەداخ بوون و گازندەی خۆی لە پشت تێکردنی ئەم چینە ئاوا دەردەبڕێ: هێندێ لە براکانمان بە قسە کێوی پێستوون بوون، بەڵام بە کار مێشوولەش تەواو نەبوون. کورد ئەوانەی یەک‌بەیەک ناسی و زانی کە بە قسەی گەورە کورد سەر ناکەوێ، بە کار میللەتی کورد دەگاتە هیوای خۆی و لە وەختی خۆی‌دا هەر کەس بە میزانی خزمەت جەزای دەدرێتەوە. بەشێک ویستیان کە بۆ ئازادی هەوڵ بدەن و مەرامی خۆیان بەرنە سەر، بەڵام داخەکەم هێندێ کاری ناشیرینیان کرد کە بووە لەکە لەسەر خۆیان. کوردستان، ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ساڵی یەکەم، ژمارە ٧٢، ٨ی گەلاوێژی ١٣٢٥.

بریتانیا لە ڕژیمی حەمەڕەزاشا بۆ سەرکوتی کۆماری کوردستان لە لایەکی دیکە هۆکار بوون بۆ ئەوەی لە دوای هەرەسی کۆمار گەنجەکان بەرەو ڕادیکالیزم بڕۆن و پرسی کۆمەلایەتییان بە لاوە گرینگتر بێ تا پرسی نەتەوەیی.

سەرەتا لە شاری مەهاباد ڕێکخراوێکی سیاسی بەناوی کومیتەی کۆمۆنیستی کوردستان (ك. ك. ك) بە ڕێبەرایەتیی ڕەحیمی سوڵتانیان کە گەنجێکی خوێندەوار بوو، دادەمەزرێ.[1] ئەم ڕێکخراوەیە توانی «کۆمەڵەی لاوانی دێ»[2] بە ڕیزەکانی خۆی پەیوەست بکا. ئەوە بۆ یەکەم جار بوو کە لە ڕۆژهەلاتی کوردستان ڕێکخراوێك بەناوی ڕێکخستنی کۆمۆنیستی خۆی پێناسە بکا. دەردەکەوێ کە ڕێبەرانی گەنج و کەم ئەزموونی ئەم ڕێکخراوە هەلومەرجی کۆمەلایەتیی کۆمەلگای کوردستان و هەستیاربوونی خەلکیان بە کۆمۆنیزم بەتایبەتی لە ڕووی ئایینییەوە لەبەرچاو نەگرتووە. حیزبی توودەی ئێران کە نیزیك بەتەواوی ڕێبەرەکانی دنیابینیی مارکسیستییان هەبوو، لە بەکار بردنی زاراوەی کۆمۆنیزم لەسەر ناوی حیزبەکەیان خۆیان پاراستبوو. یەکەم بەرنامەی

---

١. کریس کوچرا، م. ق، ص ٢٢٩.

٢. کۆمەڵەی لاوانی دێ، کۆمەڵێك لە لاوانی ناوچەی سندووس و لاجان و شنۆ بوون کە یەك لەوان کەریم حیسامی دەبێ. لە پاش تێکچوونی کۆماری کوردستان لە هاوینی ١٣٢٦ (١٩٤٧) ڕێکخراوێکی نهێنی بەناوی «کۆمەڵەی لاوانی دێ» پێك‌دێنن کە ئامانجیان خەبات بەدژی دەرەبەگی کوردە، چونکی پێیان وایە ئەوان هۆکاری هەرەس‌هێنانی کۆمار بوون. بۆ زانیاریی پتر لەم بارەیەوە بڕوانە: کەریم حیسامی، بیرەوەرییەکانم، بەرگی یەکەم، ستۆکهۆلم، ١٩٨٦، ل ١٤٠- ١٤١.

ئەو حیزبە زۆرتر وەك حیزبێکی ڕیفۆرمیست دەچوو تا حیزبێکی شۆڕشگێڕی ڕادیکاڵ.[1]

کۆمەڵەی کۆمۆنیستی کوردستان لە ڕێگەی سارمەددین سادقوەزیری پێوەندیی بە باڵوێزخانەی یەکیەتیی سۆڤیەت لە تاران دەگرن.[2] نوێنەری

١. لە سەروتاری یەکەم ژمارەی بلاوکراوەی حیزبی توودەدا هاتووە: ئێمە لەسەر ئەو بڕوایەین کە سۆسیالیزم و کۆمۆنیزم بەرهەمی هەلومەرجێکی تایبەتین کە لە ئێران بوونی نییە، ئەگەر ڕۆژێك حیزبی کۆمۆنیست لە ئێران پێك‌بێ، ئەو حیزبە بە دڵنیایی‌بەوە حیزبی توودە نابێ. مسعود بهنود، از سید ضیا تا بختیار، دولت‌های ایران از سوم اسفند ماه ۱۲۹۹ تا بهمن ماه ۱۳۵۷، چاپ هفتم، تهران، ۱۳۷۷، ص ۱۹۹. حیزبی توودە لە سەرەتای دامەزرانی لە ڕووی ڕێکخستن و ئایدۆلۆژییەوە لە ڕاستی‌دا حیزبی کۆمۆنیست نەبوو. جان فوران، م. ق، ص ۴۰۳.

٢. سارمەددین سادقوەزیری لەم بارەیەوە دەڵێ: «لە بەهار یان هاوینی ۱۳۲۶ (۱۹۴۷)دا بوو کە هاوڕێیان ڕەحیم سوڵتانیان و ڕەحیم خەرازی لە تاران هاتنە ماڵی من و داوای هاوکارییان لێ‌کردم بە مەبەستی بووژاندنەوەی تێکۆشانی سیاسی لە کوردستان و ڕێنوێنییان بکەم بۆ کاری ڕێکخستن و چالاکیی سیاسی. مانگێك پاش ئەم چاوپێکەوتنە ئەو هاوڕێیانە جارێکی دی هاتنەوە لام و گوتیان نامەیەکیان بۆ «ژۆزێف ستالین»، ڕێبەری زەحمەتکێشانی جیهان نووسیوە. ئێمە ئەو نامەیەمان لە ڕێگەی کەسێکەوە گەیاندە باڵوێزخانەی سۆڤیەت.» صارم‌الدین صادق‌وزیری، م. ق، ل ۵۸.

هەوڵێکی دیکەش بەهۆی ئەو گەنجانەی کە لە پاش کۆماری کوردستان هەوڵی بووژاندنەوەی ڕێکخستنەکانی حیزبی دیموکرات دەدەن، بۆ پێوەندی گرتن لەگەڵ یەکیەتیی سۆڤیەت لە ڕێگەی حیزبی توودەوە دەدرێ. غەنی بلووریان لەم بارەیەوە دەڵێ: «لە ڕەشەمەی ۱۳۲۶ (مارسی ۱۹۴۸)دا لە ماڵی ئێمە کۆبوونەوەیەکمان بە مەبەستی زیندووکردنەوەی حیزبی دیموکرات لەگەڵ سێ کەسی دیکە گرت. سەرەتا پێویستییمان بە چاپ‌کردنی بەیاننامەیەك هەبوو. لەو کۆبوونەوەیەدا ساغ بووینەوە کەسێك بنێرینە لای حیزبی توودە. حیزبی توودە ئەو کات تەنیا حیزبی چەپ و پێشکەوتنخواز بوو لە ئێران‌دا و بەئاشکراش خەباتی دەکرد. بۆ ئەنجام دانی ئەم کارە «قادر مەحموودزادە»مان نارده تاران بۆ لای «ئیحسان تەبەری»، ئەندامی سەرکردایەتیی

باڵوێزخانەی سۆڤیەت لە دانیشتن لەگەڵ نوێنەرانی (ك. ك. ك) هەڵوێستی وڵاتەکەی ڕادەگەیەنێ و دەڵێ: «[...] لە وڵاتێکدا دوو حیزبی کۆمۆنیست نابن، لە ئێراندا حیزبی توودە هەیە و حیزبی کۆمۆنیستی ئێرانە، باشترە ئێوە لە کوردستان هەر بەناوی حیزبی دیموکراتی کوردستان درێژە بە تێکۆشان بدەن. لەوەش باشتر ئەوەیە بچن لەگەڵ حیزبی توودە دانیشن و هاوکاریی یەکتر بکەن.»[1]

بەگشتی هەموو حیزبە کۆمۆنیستەکانی جیهان و یەك لەوان حیزبی توودە لەسەر ئەو باوەڕە بوون کە نابێ لە چوارچێوەی وڵاتێکدا چەند حیزبی کۆمۆنیست هەبن و تەنانەت ئەگەر ئەو وڵاتە فرەنەتەوەش بێ، لەبەر ئەوەی هێزی چینی کرێکار دابەش و لاواز دەکا. کریس کۆچێرا،

حیزبی توودە، بەڵام بەهۆی ئەوەی کە تەبەری ڕێکخستەکانی ئێمەی پێ لاواز دەبێ، وڵامێکی ئەوتۆیان نەدایەوە.» غەنی بلووریان، ل ٧٩-٨٩. ئەم دیدارە دوای چاوپێکەوتنی ڕەحیمی سوڵتانیان و ڕەحیمی خەڕازی بووە و هەروەها قادر مەحموودزادە لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا لەژێر ناوی «خاطرات زندگی پر ماجرای دکتر آسو»دا هیچ ئاماژەیەك بە چوونی بۆ تاران بە مەبەستی پێوەندی کردن بە حیزبی توودە و چاوپێکەوتن لەگەڵ ئیحسان تەبەری ناکا.

١. کەریم حیسامی، پێداچوونەوە، کوردستانی ئێران ١٩٤٧-١٩٧٨، بەرگی دووهەم، ستوکهۆڵم، ١٩٩٧، ل ٦٦ ویدەچێ باڵوێزخانەی سۆڤیەت لە تاران لەگەڵ حیزبی توودە کە ئەو کات چالاکیی ئاشکرای هەبوو، ڕاوێژ و هەماهەنگییان بووبێ، چونکی هێمن موکریانیش لەم بارەیەوە دەڵێ: «حیزبی توودە لە پاراستنی ناوی حیزب ڕۆڵێکی باشی هەبوو، چونکی هێندێك لە لاوە ئازادیخواز و کەم ئەزموونەکان خەریك بوون ناوی حیزب بگۆڕن و بیکەنە کۆمەڵەی کۆمۆنیستی ئێران و وەك پێستوومە بەرپرسەبەرانی حیزبی توودە مانع بوون.» هێمن موکریانی، س، پ، ل ٦٤ حیزبی توودە لەوە تێگەیشتبوو کە بەناوی حیزبی دیموکرات دەتوانێ لە کوردستان سیاسەت و بەرنامەکانی پیادە بکا و ئەوە لە بەرژەوەندیی خۆیدا بوو نەك بۆ دڵسۆزیی حیزبی دیموکراتی کوردستان.

نووسەر و مێژوونووس دەڵێ: «حیزبی کۆمۆنیستی عێراق لەگەڵ ڕەت کردنەوەی تێزی کۆمۆنیستە کوردەکان کە جەختیان لەسەر ئەوە دەکرد هەر نەتەوەیەك دەبێ حیزبی کۆمۆنیستی تایبەت بە خۆی هەبێ، داکۆکی لە تێزی کلاسیکی نێو جووڵانەوەی کۆمۆنیستی دەکا کە بریتییە لە خەباتی هاوبەش لە چوارچێوەی حیزبی کۆمۆنیستی تاقانانەدا لەدژی چەوسانەوەی خەڵك و ئیمپریالیزم کە سەرەنجام بە ئازادیی هەموان، واتە کورد و عەرەب کۆتایی دێ.»[1] بەم جۆرە دەردەکەوێ کە کۆمۆنیستەکانی نەتەوەی باڵادەست لەو وڵاتانە کە فرەنەتەوەن ئەو مافە بە کۆمۆنیستەکانی نەتەوەی ژێردەستە نادەن حیزبی خۆیان هەبێ، تەنانەت ئەگەر ئەو حیزبە پەیڕەوی لە ڕێبازی ئینتێرناسیۆنالیزمیش بکا و ئایدۆلۆژیا و دنیابینیی هاوشێوەی ئەویشی هەبێ.

وڵام و ڕێنوێنیی باڵوێزخانەی یەکیەتیی سۆڤیەت لەسەر ڕێبەرانی (ك. ك. ك) شوێندانەر بوو و ئەوان واز لە ڕێکخستنی کۆمۆنیستی دێنن و لەوە بەدوا بەناوی حیزبی دیموکراتی کوردستان درێژە بە چالاکیی خۆیان دەدەن و لە هەمان کاتدا ڕاستەوخۆ لە ڕێگەی «سەدیق ئەنجیری ئازەر»[2]ەوە بەردەوام دەبن لە پێوەندی گرتن بە سارمەددین سادقوەزیری

---

١. کریس کوچرا، م. ق، ص ١٩٠.

٢. سەدیق ئەنجیریئازەر، کوڕی حەمەڕەسووڵ، ساڵی ١٩٢٤ لە مەهاباد لەدایکبووە. لاوێکی هەڵسووڕ و چالاکی یەکیەتیی جەوانانی دیموکراتی کوردستان بووە. لە سەردەمی کۆماری کوردستاندا مودیر مەسئوولی ڕۆژنامەی «هاواری نیشتمان»، ئۆرگانی یەکیەتیی جەوانانی دیموکراتی کوردستان بووە. دوای ڕووخانی حکوومەتی کوردستان چۆتە تاران، لە گوندی «گەلەندووەك» بووەتە مامۆستای قوتابخانە. پێوەندیی بە حیزبی توودەوە کردووە و پاشان بۆتە کارمەندی وەزارەتی فەرهەنگ. ئەخشی بەرچاوی لە زیندووکردنەوەی حیزبی دیموکراتی کوردستاندا هەبووە. ئۆکتۆبری ١٩٦٤

کە لە دوای ڕووداوی هەوڵی تیرۆری حەمەڕەزاشا[1] لە ڕێبەندانی ١٣٢٧ (فێورییەی ١٩٤٩)دا بەڕەسمی دەبێتە ئەندامی حیزبی توودەی ئێران.[2] هەر لەو ساڵەدا حیزبی توودە لە کۆنگرەی دووهەمی خۆیدا (خاکەلێوەی ١٣٢٧/ ئاوریلی ١٩٤٨) خوازیاری پێوەندیی نزیکتر لەگەڵ حیزبی دیموکراتی کوردستان دەبێ و فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجانی وەك لقی ئەیالەتیی حیزبی توودە لە نێوخۆی ئازەربایجان ناساند و لە پێوەندی لەگەڵ پرسی نەتەوایەتیدا تەبلیغاتەکانی چڕ کردەوە.[3] لە ڕاستیشدا بەکردەوە سیاسەتی حیزبی توودە لە ئاست پرسی نەتەوەیی لە ئێراندا هەر لە چوارچێوەی دروشمی تەبلیغاتیدا مایەوە.

بەم شێوەیە یەکەم ڕێکخستنی سیاسیی کوردستان لە پاش ڕووخانی کۆماری کوردستان واتە (ك. ك. ك) ناوەکەی خۆی دەگۆڕێ و لەوە

چۆتە ناوچەی قەڵادزێ بۆ بەشداری لە کۆنگرەی ٢ی حیزبی دیموکراتی کوردستان و ئیدی نەگەڕاوەتەوە و درێژەی بە تێکۆشانی سیاسیی خۆی داوە. سەرەتای مانگی مایی ١٩٦٦ بە پیلانێك و بە شێوەی گوماناوی کوژراوە. بڕوانە: جووتیار حاجی تۆفیق، س، پ، ل ١٣١- ١٣٢.

١. لە ١٥ی ڕێبەندانی ١٣٢٧ (٤ی فێورییەی ١٩٤٩) حەمەڕەزاشا لە کاتی سەردانی بۆ زانکۆی تاران لەلایەن کەسێك بەناوی «ناسر فەخرئارایی» کە کارتی هەواڵنێری پێبوو، تەقەی لێکرا، شا لەم هەوڵی تیرۆرکردنە ڕزگاری بوو. دوای ئەم ڕووداوە بوو کە لە تاران حکوومەتی سەربازی ڕاگەیاندرا و چالاکیی حیزبی توودە قەدەغە کرا. پیتر آوری، تاریخ معاصر ایران، جلد دوم، ترجمه: محمد رفیعی مهرآبادی، چاپ سوم، تهران، ١٣٧٧، ص ٣٢٩.

٢. سارمەددین سادقوەزیری دەڵێ: «ئەمن لە دوای بوونم بە ئەندامی حیزبی توودە لە ساڵی ١٣٢٧ (١٩٤٩)دا هەروا پێوەندیی خۆم لەگەڵ هاوڕێیانی مەهاباد پاراستبوو.» صارم‌الدین صادق‌وزیری، م. ق، ص ٦١

٣. بڕوانە آبراهامیان، م. ق، ص ٥١٠.

بەدوا لەژێر ناوی حیزبی دیموکراتی کوردستان چالاکی دەبێ و لە ڕێگەی سارمەددین سادقوەزیری و دواتر سەدیق ئەنجیری‌نازەرەوە سەرەتای پێوەندی لەگەڵ حیزبی توودە بنیات دەنرێ. ئەم پێوەندییە ڕۆژبەڕۆژ بەرفرەوانتر دەبێ تا بەتەواوی حیزبی دیموکراتی کوردستان دەچێتە ژێر باڵی توودە و سەربەخۆیی سیاسی بۆ نامێنێتەوە. ئەمە سەرەتای وەرچەرخانێکی گرینگ بوو لە ژیانی سیاسیی حیزبی دیموکراتی کوردستان‌دا کە تا ساڵانێکی زۆر شوێنەواری لەسەر ڕێباز و ستراتێژی و قەوارەی ئەم حیزبە دانا. هەروەها لەسەر بزووتنەوەی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان کە لەوە بەدوا خۆی لە چوارچێوەی ئێران‌دا پێناسە بکا.

باسی سێیهەم: گەشەسەندنی چالاکیی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە قۆناغی دەسەڵاتداریی موسەددیقدا (١٩٥١ ـ ١٩٥٣)

لە نێوان ساڵەکانی (١٩٥١ ـ ١٩٥٣)دا دووهەمین بزاوتی کۆمەڵایەتی و جەماوەریی سەدەی بیستەم لە ئێران هەموو وڵاتی گرتەوە. بزاڤی خۆماڵی کردنی نەوت بە ڕێبەریی محەممەد موسەددیق،[1] بزاوتێک کە تێیدا

---

١. د. محەممەد موسەددیق ١٩ی مانگی مای ١٨٨٢ (٢٩ی گوڵانی ١٢٦١) لە تاران لە بنەماڵەیەکی قاجاری ئەریستۆکراسیدا لەدایکبوو. خوێندنی سەرەتا لە فەرانسە و دواتر لە سویس درێژە پێدا و هەر لەو وڵاتە بڕوانامەی دوکتۆرای لە یاسادا وەرگرت. ژیانی سیاسی موسەددیق بە والی (پارێزگاری)ی ئەیالەتی فارس و دواتر ئازەربایجان دەستی پێکرد. نوێنەری شاری ئیسفەهان و تاران بوو لە پارلماندا. لە قۆناغی یەکەمی ژیانی سیاسیدا بەهۆی ڕاستگۆیی و دەسپاکی و دژایەتیی توندی سیاسەتی سەرەڕۆیانەی نیزامی پاشایەتی و چوونە سەر تەختی پاشایەتیی ڕەزاخان ناوبانگی دەرکرد. ساڵی ١٣١٥ (١٩٣٦) بەهۆی ڕاوەستانی بەرامبەر بە سیاسەتەکانی ڕەزاشا خرایە زیندان و دوور خرایەوە. لە دوای ڕووخانی ڕەزاشا لە ساڵی ١٣٢٠ (١٩٤١) گەڕایەوە گۆڕەپانی چالاکیی سیاسی. لە دەورەی چواردەیەمی هەڵبژاردن وەك نوێنەری تاران بۆ پارلمان هەڵبژێردرا و داکۆکی لە یاسایەك کرد کە بەربەست بوو لە دانی ئیمتیازی نەوتی ئێران بە بێگانە (یەکیەتیی سۆڤیەت). لە پارلمانی شانزدەیەمدا سەرلەنوێ بوو بە نوێنەری تاران. ساڵی ١٩٣٩ بەرەی نیشتمانیی پێکهێنا. موسەددیق پاش ئەوەی پارلمان بڕیاری خۆماڵی کردنی پیشەسازیی نەوتی دەرکرد، ساڵی ١٩٥١ بوو بە سەرۆکوەزیران. لە ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢ (١٩ ئاگۆستی ١٩٥٣) بەهۆی کودەتایەك کە کۆمەڵێك لە ئەفسەرانی

کۆمەڵانی خەڵك بەرامبەر بە شا و هێزە دەرەکییەکان وەستایەوە و ئامانجی ئەوە بوو ئێران لە بازنەی بەستراوەیی بە ڕۆژاوا و هێزە دەرەکییەکان بەتایبەت بریتانیا ڕزگار بکا و لە ناوخۆی ولات ڕێچکەی کۆمەڵێك چاکسازیی بەربڵاو بگرێتە بەر و سەڵتەنەتی مەشرووتە بخاتە سەر هێڵی دیموکراسیی ڕاستەقینە.[1]

ئەنجومەنی نوێنەران لەژێر فشاری خەڵك و هەوڵی کەمینەی نوێنەرانی نێو ئەنجومەن لە ١٢ی ئازاری ١٩٥١دا بڕیاری خۆماڵی کردنی نەوتی دەرکرد و ئەنجومەنی پیرانیش لە ٢٠ی ئازاری ١٩٥١دا ڕەزامەندیی لەسەر دا.[2] پەسندکردنی خۆماڵی کردنی پیشەسازیی نەوت بوو بەهۆی دڵخۆشیی زۆری خەڵکی ئێران و ئەو ڕووداوە گرینگەیان کرد بە جێژن.

لە ١٦ی ئازاری ١٩٥١ هەموو ئەو حیزب و گرووپانەی خەباتیان کردبوو بۆ خۆماڵی کردنی نەوت، لە مەیدانی «بەهارستان» کۆبوونەوە و پشتیوانیی خۆیان بۆ ئەو بڕیارەی ئەنجومەنی نوێنەران ڕاگەیاند.[3]

لە ٢ی مای ١٩٥١ (١٢ی بانەمەڕی ١٣٣٠) محەممەدی موسەددیق بۆ جێبەجێ کردنی یاسای خۆماڵی کردنی نەوت بوو بە سەرۆکوەزیران.[4] پەسندکرانی یاسای خۆماڵی کردنی نەوت بۆ پێشکەوتنی ئابووری و

سپای شاهەنشاهی بە یارمەتیی دەزگای سیخوڕیی MI6ی بریتانیا و دەزگای هەواڵگریی CIA کردیان، کۆتایی بە دەسەڵاتی موسەددیق هات. الکساندر ماتیل، دایرةالمعارف ناسیونالیسم، شخصیت‌ها و مفاهیم، ترجمە: کامران فانی و نورالله مرادی، جلد سوم، تهران، ١٣٨٣، ص ١٣٨٢.

١. جان فوران، م. ق، ص ٣٢٢.

٢. د. ئیبراهیم خەلیل ئەحمەد، د. خەلیل عەلی موراد، مێژووی ئێران و تورکیە، ل ٢١٤.

٣. ا. آ. گرانتوسکی، م. ق، ص ٥٢٦.

٤. د. عزیزالله بیات، تاریخ معاصر ایران، تهران، ١٣٥٧، ص ٢٨٨.

سیاسیی ئێران گرینگیی زۆری هەبوو و چەسپاندن و جێبەجێ کردنی ئەو یاسایە بە مانای تێداچوونی بەهێزترین پاڵپشتی سیاسەتی کۆلۆنیالیزمی بریتانیا لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست بوو.[1] خۆماڵی کردنی کۆمپانیای نەوتیی ئەنگلۆ ـ ئێرانی دەیتوانی کۆتایی بە تاڵان کردنی چەندین ساڵەی سەرچاوە سروشتییەکانی ئێران بێنێ و دوورەدیمەنێکی نوێ و بەرفراوانی بە ڕووی گەشە کردنی ئابووری و نەهێشتنی هەژاری و پتەو کردنی سەربەخۆیی سیاسیی ئێراندا بکاتەوە.[2]

بزاڤی جەماوەری بۆ خۆماڵی کردنی نەوت کە هەستی دژە بریتانیایی گەیاندبووە لووتکە و بە دەسەڵات گەیشتنی موسەددیق کە کەشوهەوایەکی تا ڕادەیەك کراوە و ئازادی لێکەوتەوە، دەرفەت و دەرەتانی بۆ حیزبی دیموکراتی کوردستان ڕەخساند کە سەرلەنوێ بووژێتەوە.[3] ئەم بووژانەوەیە لە خۆپیشاندان بۆ پشتیوانی لە بڕیاری پارلمان بۆ خۆماڵی کردنی نەوت لە مەهاباد لە یەکەم میتینگی سیاسی لە دوای ڕووخانی کۆماری کوردستان بوو کە بەهۆی «کومیتەی مەهاباد»[4]

---

١. ا. ت. گرانتوسکی، م. ق، ص ٥٢٦.

٢. جان فوران، م. ق، ص ٣٢٢.

٣. کریس کوچرا، م. ق، ص ٢٣٠.

٤. حیزبی دیموکراتی کوردستان لە سەرەتای بووژانەوە و خۆ ڕێکخستنیدا بەهۆی «کومیتەی مەهاباد»ەوە ڕێبەری دەکرا. پاش کودەتای ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢ (١٩ی ئاگۆستی ١٩٥٣) ئەم کومیتەیە بوو بە کومیتەی کوردستان، د. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، مێژوویەکی کورتی ڕێبەرایەتیی حدکا «تێکۆشەر»، پاشکۆ، ئاپلکەی نێوخۆیی (حدکا)، دەوری دووهەم، ژمارە ٢٧، خەزەڵوەری ١٣٦٨، ل ٧. ئەندامانی ئەم کومیتەیە بە قەی غەنی بلووریان بریتی بوون لە: ڕەحیم سوڵتانیان، عەزیز یووسفی، ڕەحیم خەرازی، عەزیز حیسامی، عەبدوڵلا ئیسحاقی، کەریم وەیسی و غەنی بلووریان. غەنی بلووریان، ئاڵەکۆك، ل ١٠٧. د. قاسملوو ئەندامانی ئەو کومیتەیە ئاوا ناو دەبا:

حیزبی دیموکراتی کوردستان ڕێکخرابوو.[1] پاش ڕووخانی کۆماری کوردستان قەت وەك سالانی ١٣٢٩ تا ١٣٣٢ (١٩٥٠ - ١٩٥٣) لە باری عەینی و زەینی هەل بۆ خەباتی ڕزگاریخوازانەی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران هەڵنەکەوتووە.[2]

حیزبی توودە زیندووبوونەوەی ڕێکخستەکانی حیزبی دیموکراتی کوردستانی بەهۆی لاوەکانییەوە بە دەرفەتێکی باش زانی و ئەو پێوەندییە ناڕاستەوخۆیەی کە کەم و زۆر چەند ساڵێك بوو هەیبوو، بەهێزتری کرد و ئەم جارە ڕاستەوخۆ و بە شێوازێکی ڕەسمی درێژەی بەو پێوەندییە دا. د. قاسملوو دەڵێ: «لەو هەلومەرجەدا بەڕێوەبەریی حیزبی توودە نە دەیتوانی تەشکیلاتی خۆی ڕاستەوخۆ لە کوردستان و ئازەربایجان دابمەزرێنێتەوە و بەناوی حیزبی توودەوە تێکۆشێ، نە بە دروستیشی دەزانی کە ئەم دوو ناوچە گرینگە لە تێکۆشانی حیزبی بێ بەش بن. بۆیە بڕیاری دا وەك بەشەکانی دیکەی ئێران ڕێکخراوەکانی

عەزیز یووسفی، ڕەحیم سولتانیان، کەریم وەیسی، عەبدوڵلا ئیسحاقی و غەنی بلووریان.

د. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی، فەسڵی سێیەم، ل ٧٢. هەروەها کریس کۆچێرا لە قۆناغی دوای کودەتای ١٩٥٣ ئاماژە بەناوی ڕەحمەت شەریعەتی لە شاری سنە لە کومیتەی کوردستاندا دەکا. کریس کوچرا، م. ق، ص ٢٣١.

١. غەنی بلوریان کە ئەندامی کومیتەی مەهاباد بوو، دەڵێ: «دوای ئەو خۆپیشاندانە مەزنە حیزبی توودە کە زانی حیزبی دیموکرات لە نێو خەڵکدا ڕیشەی هەیە و ئەندامانی بە نهێنی خۆیان ڕێکخستۆتەوە، داوای پێوەندیی لێ کردین تا وەك دوو حیزبی پێشکەوتنخواز لەسەر دروشمە هاوبەشە سەرەکییەکان دژی ڕژیم هاوکاریی یەکتر بکەین.» غەنی بلووریان، ئاڵەکۆك، ل ١١١. دیارە پێوەندیی نێوان ئەو دوو حیزبە پێشتر لە ڕێگای سارمەددین سادقوەزیری و سەدیق ئەنجیریئازەر کە هەر دووکیان ئەندامی حیزبی توودە بوون، پێکهاتبوو و دەبێ دوای ئەو خۆپیشاندانە جیددیتر بووبێ.

٢. هێمن موکریانی، س، پ ل ٧٢.

حیزبی لە ئازەربایجان و کوردستانیش زیندوو بکرێتەوە، پێڕەوی لە سیاسەتی حیزبی توودە بکەن و ڕێنوێنیی تەشکیلاتی لە بەڕێوەبەریی حیزبی توودە وەربگرن؛ بەڵام ناوی فیرقە و حیزبی دیموکراتیان لەسەر بێ.»[1]

سەرەتای ئەم قۆناغە بە ناردنی ڕۆژنامەکانی حیزبی توودە بۆ کوردستان دەستی پێکرد کە بە چەشنێکی هەراو و بەربلاو لە شارەکانی کوردستان بڵاودەبوونەوە.[2] بلووریان لەم بارەیەوە دەڵێ: «وەرگرتنی ڕۆژنامەی ئۆرگانەکانی حیزبی توودە لە ساڵی ١٣٢٩ (١٩٥٠)ەوە دەستی پێکرد و ئەو دەم پێوەندی لەگەڵ حیزبی توودە وردەوردە فۆڕمی دەگرت. ئەو ڕۆژنامانە لە نێو ڕووناکبیرانی نێو ڕێکخستنەکاندا بڵاودەبوونەوە.»[3] ئەم پێوەندییانە دواتر بوون بە هاوکاریی ڕاستەوخۆ و سەرەنجام بەدەستەوەگرتنی ڕێکخستنەکانی حیزبی دیموکرات لەلایەن حیزبی توودەی لێکەوتەوە.

لە کۆتایی ساڵی ١٣٣١ (١٩٥٢) حیزبی توودە ئیزنی پێدرا ڕێکخستنەکانی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان و حیزبی دیموکراتی

---

١. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی، فەسڵی سێهەم، ل ٧٣.

٢. کەریم حیسامی، پێداچوونەوە ٢، ل ٦٨. حیسامی دەڵێ: «کە دەچوومە سابلاغ، ڕۆژنامەی نهێنیی حیزبی توودەیان دەدامێ و منیش بۆ هێندێ برادەری خوێندەوارم دەنارد.» کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی یەکەم، ل ١٥٦. ئەو ڕۆژنامانە بریتی بوون لە: «بسوی آیندە»، «شهباز» و «جوانان دمکرات» کە لە تاران چاپ و بڵاودەکرانەوە و بە نهێنی دەگەیشتنە کوردستان. ئەم ڕۆژنامانە سەر بە ڕێکخراوە نافەرمییەکانی حیزبی توودە بوون. غەنی بلووریان، ئاڵەکۆک، ل ١١١.

٣. برایم فەرشی، سەدەی کارەسات، گفتوگۆ لەگەڵ غەنی بلووریان، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ٩٠.

کوردستان ڕێکبخا و بۆ ئەم مەبەستە ئۆرگانێك لە ڕێکخستەکانی گشت شارەکان بەناوی کومیتەی ئازەربایجان و کوردستان «کاك» پێکهات.[١]

لە تەنیشت دەستەی کارگێڕیی کومیتەی ناوەندیی حیزبی توودە کە ڕۆلی مەکتەبی سیاسیی هەبوو لە تاران کۆمیسیۆنێکی تایبەتی بەناوی «کاك»، واتە کۆمیسیۆنی ئازەربایجان و کوردستان پێکهاتبوو کە ئەرکەکەی هەلسووڕاندنی کاروباری حیزبیی ئەو دوو ناوچەیە بوو.[٢] ئەوە بەو مانایەیە کە مەکتەبی سیاسیی حیزبی توودە ڕۆلی مەکتەبی سیاسیی حیزبی دیموکراتی کوردستان دەگێڕێ کە ئەو کات ئەو ئۆرگانەی نەبوو.

پێوەندیی ڕێکخراوەیی نێوان حیزبی توودە و حیزبی دیموکرات ڕۆژبەڕۆژ پتەوتر و بەربلاوتر دەبوو. حیزبی توودە بۆ یارمەتی دان و ڕێنوێنی کردنی هەلسووڕانی حیزبی دیموکرات چەند کادرێکی خۆی لە چەند قۆناغدا نارده کوردستان.[٣] یەکێك لەو کادرانە عەبدوڕڕەحمان قاسملوو[٤] بوو کە بە قسەی سارمەددین سادقوەزیری بە پێشنیاری

١. صارم‌الدین صادق‌وزیری، م. ق، ص ٨٩ سادقوەزیری دەلێ: «بەرپرسی ئەو ئۆرگانە حوسێن جەودەت، ئەندامی دەستەی کارگێڕیی حیزبی توودە بوو و من بە نوێنەرایەتیی کوردستان و کەسێکی دیکە بەناوی خوازراوی «هادی‌خان» لەو ئۆرگانەدا ئەندام بووین.» پێشین، ص ٨٩

٢. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی، فەسلی سێهەم، ل ٧٢.

٣. ئەو کادرانە بریتی بوون لە: عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، بێهنام، جەوهەری و ئیحسانوللا. غنی بلووریان، ئاڵەکۆك، ل ١١٣ و ١١٤. سمایل موسەللایی کە بلووریان بەهەلّە بە مستەفایی ناوی دەبا یەکێکی دی لەو کادرانە بووە. صارم‌الدین صادق‌وزیری، م. ق، ص ٨٩

٤. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو کوری محەممەدئاغای زێڕزیە لە ١٩٣٠/١٢/٢١ لە گوندی قاسملوو لە ناوچەی ورمێی ڕۆژهەلاتی کوردستان لەدایکبووە. خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی لە شارەکانی ورمێ و تاران تەواو کردووە. تێکۆشانی سیاسیی خۆی ساڵی

ناوبراو لە شوێنی ئەو بوو بە بەرپرسی کومیتەی کوردستانی حیزبی دیموکرات و ڕێکخەری پێوەندی لەگەڵ حیزبی توودە.[1] جەلیل گادانی[2]

١٩٤٦ بە دامەزراندنی لقی بەکیەتیی لاوان لە ورمێ دەستپێدەکا و سالی ١٩٤٧ بۆ درێژەدان بە خوێندن دەچێتە پاریس. دوای ساڵێك دەچێتە چێکۆسلۆڤاکی و بەکالۆریۆس لە بواری ئابووری‌دا وەردەگرێ. لە ساڵی ١٩٥٢ لە سەردەمی حکوومەتی د. محەممەد موسەددیق‌دا گەڕاوەتەوە ئێران و لە ڕیزی حیزبی توودەدا درێژەی بە چالاکی سیاسی داوە. بەهاری ١٩٥٣ لەلایەن حیزبی توودەوە دەکرێتە بەرپرسی حدك لە کوردستان. ساڵی ١٩٥٨ گەڕاوەتەوە باشووری کوردستان، بەڵام دەوڵەتی عێراق ناچار بە گەڕانەوە بۆ چێکۆسلۆڤاکیی دەکا. ساڵی ١٩٦٢ لە زانکۆی پراگ بڕوانامەی دوکتۆرا لە بواری ئابووری‌دا وەردەگرێ و تا ساڵی ١٩٧٠ لەم زانکۆیە دەبێتە مامۆستا. هەر لەو ساڵەدا گەڕاوەتەوە باشووری کوردستان و سەرەتا لە کۆنفرانسی سێهەم (١٩٧١) و دواتر لە کۆنگرەی سێهەم (١٩٧٣) بە سکرتێری گشتیی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران هەڵبژێردرا و تا ڕۆژی تیرۆرکرانی لە ١٣ی تەمووزی ١٩٨٩دا لە ڤیەنا، لەم پۆستەدا مایەوە، بڕوانە: کۆمبێونی کۆمەڵایەتیی حدکا، ئالبۆمی شەهیدان، ژمارە ٢، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠٠٧، ل ١٥.

١. صارم‌الدین صادق‌وزیری، م. ق، ص ٩٠. غەنی بلووریان دەڵێ: «بە هاتنی قاسملوو پێوەندیی نێوان حیزبی توودە و حیزبی دیموکراتی کوردستان ڕەسمییەتی پێدرا.» برایم فەرشی، س، پ، ل ١١١. بە بڕوونی «کاك» کە سادق‌وەزیری پێش لە قاسملوو تێیدا ئەندامە و بەرپرسی کومیتەی کوردستانە، ئەو پێوەندیە ڕەسمیەتی پێدەدرێ. بە هاتنی قاسملوو، چونکی ڕاستەوخۆ لە کوردستان (مەهاباد)ە و سەرپەرستی کومیتەی کوردستان دەکا نەك لە تارانەوە؛ ئەو پێوەندییە جیددیتر و بەتینتر دەبێ.

٢. جەلیل گادانی لەدایك‌بووی ساڵی ١٩٣٣ی شاری مەهابادە لە ڕۆژهەلاتی کوردستان. ساڵی ١٩٤٨ بۆتە ئەندامی حدك. سەرجەم ١٣ ساڵ لە زیندانەکانی ڕژیمی پەهلەوی‌دا زیندانی بووە. لە کۆنگرەی چواری حدکا (١٩٨٠) تا کۆنگرەی ١٢ (٢٠٠٠) ئەندامی کومیتەی ناوەندی و لە کۆنگرەکانی چوار و پێنج و شەش و یازدە ئەندامی مەکتەبی سیاسی و لە «حدکا- ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ» (١٩٨٨- ١٩٩٧) پۆستی سکرتێری گشتی هەبووە. خاوەنی چەند بەرهەمی مێژوویی و وەرگێڕانە.

کە ئەو کات کادریکی گەنج و چالاکی حیزبی دیموکرات بوو، دەلێ: «قاسملوو بە زانایی خۆی زۆر زوو جێگای خۆی کردەوە و جڵەوی کارەکان و سەرۆکایەتیی گشتیی بەدەستەوە گرت.»[1] ئەمە دەسپێکی ڕۆڵگێڕانی قاسملوو بوو لە ژیانی سیاسیی حیزبی دیموکراتی کوردستان و بزاڤی گەلی کورد لە ڕۆژهەلاتی کوردستان کە تا ئەمانی لە ژیاندا (١٩٨٩) وەك کاراکتیریکی شوێندانەر لەسەر دیاری کردنی سیاسەتی حیزب و ئاراستە کردنی ستراتیژیی بزاڤی کورد لەم بەشەی کوردستان شوێنپەنجەی دیارە.

لەم قۆناغەدا پێوەندیی پاڵەوپاڵی نێوان حیزبی توودە و حیزبی دیموکراتی کوردستان بەجۆرێك بوو کە حیزبی دیموکرات بەکردەوە ڕۆڵی ڕێکخراوی ئەیالەتیی حیزبی توودەی دەگێڕا لە کوردستان[2] و لە ڕووی پێوەندی و ڕێکخستنەوە ئەگەر ئەندامێکی حیزبی دیموکرات لە کوردستانەوە چووبا تاران، لەوێ بە ئەندامی حیزبی توودە قەبووڵ دەکرا و ئەگەر لە تارانیش‌ڕا ئەندامێکی حیزبی توودە هاتبا بۆ کوردستان، تەنانەت کوردیش نەبا، دەبوو بە ئەندامی حیزبی دیموکراتی کوردستان.[3]

حیزبی دیموکراتی کوردستان بەکردەوە بەڕێوەبەری سیاسەتەکانی حیزبی توودە بوو لە کوردستان. کەریم حیسامی لەم بارەیەوە دەلێ: «ڕاستە لە نێو خەڵكدا تێکۆشان بەناوی حیزبی دیموکرات بوو، بەلام هیچ

---

١. جەلیل گادانی، پەنجا ساڵ خەبات، کورتە مێژووی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، بەرگی یەکەم، چاپی دووهەم، دهۆك، ٢٠٠٨، ل ٩٥.

٢. کامران امین‌آوه، چپ سنتی و جنبش ملی کرد در ایران، نشر روشنگری، ١٣٩٥، ص ٥٩.

٣. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی، ئەسڵی سێهەم، س. پ، ل ٧٢.

بەرنامە و سیاسەتێکی نەتەوایەتی و کوردستانییمان نەبوو، دەستوورات و ئەوامیری حیزبی توودە دەهاتن و بەگوێرەی ئەوان تێکۆشان بەڕێوەدەچوو.»[1]

١. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی یەکەم، ل ١٦٨.

باسی چوارەم: حدک و ڕووداوەکانی نێوان ساڵانی (١٩٥٢ ـ ١٩٥٣)

لە نێوان ساڵانی (١٣٣١ ـ ١٣٣٢/ ١٩٥٢ ـ ١٩٥٣)دا سێ ڕووداوی گرینگ لە شانۆی سیاسیی ئێران و کوردستان ڕوویان دا. حیزبی دیموکراتی کوردستان لە ئاست ئەم ڕووداوانە نەك بێلایەن نەمایەوە، بەڵکوو کەم و زۆر تێیاندا بەشدار بوو. ڕۆڵگێرانی حدك لەو ڕووداوانەدا وەك لاپەڕەیەك لە مێژووی ئەم حیزبەدا تۆمار کراون و دەرکەوتنی شوێن پەنجەی حدك نیشانەی کەوتنە سەرپێی ئەم حیزبەیە لە دوای هەرەسهێنانی کۆمار. هەروەها شوێندانەر بوونی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە کۆمەڵگای کوردستاندا دەگەیەنێ.

أ) هەڵبژاردنی خولی حەڤدەیەمی پارلمان:

سەرەتای ساڵی ١٣٣١ (١٩٥٢) بە تێپەڕبوونی دوایین ڕۆژەکانی پارلمانی شازدەیەم، دەوڵەتی موسەددیق خۆی بۆ هەڵبژاردنەکانی خولی حەڤدەیەمی پارلمان ئامادە دەکرد. ئەم هەڵبژاردنانە هەلێك بوو بۆ د. موسەددیق تا لە سایەی پشتیوانیی جەماوەردا نوێنەرانێك بۆ پارلمان هەڵبژێردرێن کە داکۆکی لە سیاسەت و بەرنامەکانی دەوڵەت بکەن.[1] لە

---

١. احمد بنی‌جمال، آشوب، مطالعه‌ای در زندگی و شخصیت دکتر محمد مصدق، چاپ دوم، تهران، ١٣٨٧، ص ٣٠٧.

ناوبراو لە شوێنی ئەو بوو بە بەرپرسی کومیتەی کوردستانیی حیزبی دیموکرات و ڕێکخەری پێوەندی لەگەڵ حیزبی توودە.[١] جەلیل گادانی[٢]

١٩٤٦ بە دامەزراندنی لقی یەکیەتیی لاوان لە ورمێ دەستپێدەکا و ساڵی ١٩٤٧ بۆ درێژەدان بە خوێندن دەچێتە پاریس. دوای ساڵێك دەچێتە چێکۆسلۆڤاکی و بەکالۆریۆس لە بواری ئابووریدا وەردەگرێ. لە ساڵی ١٩٥٢ لە سەردەمی حکوومەتی د. محەممەد موسەددیقدا گەڕاوەتەوە ئێران و لە ڕیزی حیزبی توودەدا درێژەی بە چالاکیی سیاسی داوە. بەهاری ١٩٥٣ لەلایەن حیزبی توودەوە دەکرێتە بەرپرسی حدك لە کوردستان. ساڵی ١٩٥٨ گەڕاوەتەوە باشووری کوردستان، بەڵام دەوڵەتی عێراق ناچار بە گەڕانەوە بۆ چێکۆسلۆڤاکیی دەکا. ساڵی ١٩٦٢ لە زانکۆی پراگ بڕوانامەی دوکتۆرا لە بواری ئابووریدا وەردەگرێ و تا ساڵی ١٩٧٠ لەم زانکۆیە دەبێتە مامۆستا. هەر لەو ساڵەدا گەڕاوەتەوە باشووری کوردستان و سەرەتا لە کۆنفرانسی سێهەم (١٩٧١) و دواتر لە کۆنگرەی سێهەم (١٩٧٣) بە سکرتێری گشتیی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران هەڵبژێردرا و تا ڕۆژی تیرۆرکرانی لە ١٣ی تەمووزی ١٩٨٩دا لە ڤیەنا، لەم پۆستەدا مایەوە، بڕوانە: کۆمیسیۆنی کۆمەڵایەتیی حدکا، ئالبۆمی شەهیدان، ژمارە ٢، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٠٧، ل ١٥.

١. صارم‌الدین صادق‌وزیری، م. ق، ص ٩٠. غەنی بلووریان دەڵێ: «بە هاتنی قاسملوو پێوەندیی نێوان حیزبی توودە و حیزبی دیموکراتی کوردستان ڕەسمییەتی پێدرا.» برایم فەرشی، س، پ، ل ١١١. بە بڕوای «کاك» کە سادق‌وەزیری پێش لە قاسملوو تێیدا ئەندامە و بەرپرسی کومیتەی کوردستانە، ئەو پێوەندییە ڕەسمیەتی پێدەدرێ. بە هاتنی قاسملوو، چونکی ڕاستەوخۆ لە کوردستان (مەهاباد)ە و سەرپەرستیی کومیتەی کوردستان دەکا نەك لە تارانەوە؛ ئەو پێوەندییە جیددیتر و بەتینتر دەبێ.

٢. جەلیل گادانی لەدایکبووی ساڵی ١٩٣٣ی شاری مەهابادە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان. ساڵی ١٩٤٨ بۆتە ئەندامی حدك. سەرجەم ١٢ ساڵ لە زیندانەکانی ڕژیمی پەهلەویدا زیندانی بووە. لە کۆنگرەی چواری حدکا (١٩٨٠) تا کۆنگرەی ١٢ (٢٠٠٠) ئەندامی کومیتەی ناوەندی و لە کۆنگرەکانی چوار و پێنج و شەش و یازدە ئەندامی مەکتەبی سیاسی و لە «حدکا- ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ» (١٩٨٨- ١٩٩٧) پۆستی سکرتێری گشتیی هەبووە. خاوەنی چەند بەرهەمی مێژوویی و وەرگێڕانە.

کە ئەو کات کادریکی گەنج و چالاکی حیزبی دیموکرات بوو، دەڵێ: «قاسملوو بە زانایی خۆی زۆر زوو جێگای خۆی کردەوە و جڵەوی کارەکان و سەرۆکایەتیی گشتیی بەدەستەوە گرت.»[1] ئەمە دەسپێکی ڕۆڵ‌گێڕانی قاسملوو بوو لە ژیانی سیاسیی حیزبی دیموکراتی کوردستان و بزاڤی گەلی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان کە تا نەمانی لە ژیاندا (١٩٨٩) وەك کاراکتێریکی شوێندانەر لەسەر دیاری کردنی سیاسەتی حیزب و ئاراستە کردنی ستراتێژیی بزاڤی کورد لەم بەشەی کوردستان شوێن‌پەنجەی دیارە.

لەم قۆناغەدا پێوەندیی پاڵەوپاڵی نێوان حیزبی توودە و حیزبی دیموکراتی کوردستان بەجۆرێك بوو کە حیزبی دیموکرات بەکردەوە ڕۆڵی ڕێکخراوی ئەیالەتیی حیزبی توودەی دەگێڕا لە کوردستان[2] و لە رووی پێوەندی و ڕێکخستنەوە ئەگەر ئەندامێکی حیزبی دیموکرات لە کوردستانەوە چوویا تاران، لەوێ بە ئەندامی حیزبی توودە قەبووڵ دەکرا و ئەگەر لە تارانیش‌ڕا ئەندامێکی حیزبی توودە هاتبا بۆ کوردستان، تەنانەت کوردیش نەبا، دەبوو بە ئەندامی حیزبی دیموکراتی کوردستان.[3]

حیزبی دیموکراتی کوردستان بەکردەوە بەڕێوەبەری سیاسەتەکانی حیزبی توودە بوو لە کوردستان. کەریم حیسامی لەم بارەیەوە دەڵێ: «ڕاستە لە نێو خەڵك‌دا تێکۆشان بەناوی حیزبی دیموکرات بوو، بەڵام هیچ

---

١. جەلیل گادانی، پەنجا ساڵ خەبات، کورتە مێژووی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، بەرگی یەکەم، چاپی دووهەم، دهۆك، ٢٠٠٨، ل ٩٥.

٢. کامران امین‌آوە، چپ سنتی و جنبش ملی کرد در ایران، نشر روشنگری، ١٣٩٥، ص ٥٩.

٣. عەبدوررەحمان قاسملوو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی، فەسڵی سێهەم، س. پ، ل ٧٢.

بەرامبەردا شا و سپاکەی هاوڕێ لەگەڵ نوێنەرانی نەیاری موسەددیق لە هەر دوو ئەنجومەنی نوێنەران و پیران کە وەك لایەنگری شا هەڵسوکەوتیان دەکرد، بڕیاریان دا کە هەوڵەکانی موسەددیق بۆ پارلمانێکی تەواو لایەنگری ئەو، پووچەڵ بکەنەوە.[١]

حیزبی توودە کە ئەو کات نایاسایی بوو و چالاکیی ئاشکرای نەبوو، کاندیداکانی نەیاندەتوانی ڕاستەوخۆ بەشداریی هەڵبژاردنەکان بکەن، بەڵام لە ڕێگەی ئۆرگانەکانی ئاشکرای سەر بە حیزب وەك: کۆمەڵەی لایەنگرانی ئاشتی، کۆمەڵەی نیشتمانیی خەبات بەدژی داگیرکاری و ڕێکخراوەکانی لاوانی دیموکرات، کاندیداکانی خۆیان دەسنیشان کردبوو. سارمەددین سادق‌وەزیری کە ئەندامی دەستەی بەڕێوەبەریی کۆمەڵەی نیشتمانیی خەبات بەدژی داگیرکاری بوو، لەسەر پێشنیاری خۆی و بە ئاگاداریی حیزبی توودە بوو بە کاندیدای ئەو کۆمەڵەیە لە بازنەی هەڵبژاردنەکان لە مەهاباد.[٢] لە شاری مەهاباد لایەنە سیاسییەکانی

---

١. سپهر ذبیح، ایران در دوره دکتر محمد مصدق، ترجمه: محمد رفیع مهرآبادی، چاپ سوم، تهران، ١٣٨١، ص ٦٣

٢. صارم‌الدین صادق‌وزیری، م. ق، ص ٨٥ ،٨٦ غەنی بلووریان دەڵێ: «بەر لەوەی ئەندامانی پاڵێوراو بۆ خولی ١٧ی پارلمان بە خەڵك بناسێندرێن، ڕێبەرانی حیزبی توودە داوایان لە ڕێبەرایەتیی حیزبی دیموکراتی کوردستان کرد نوێنەرێکمان بچێتە تاران و ئەوان ببینێ. ئێمە «ڕەحیم سوڵتانیان»مان نارد، نوێنەری حیزبی توودە بە سوڵتانیانی گوتبوو: ئەگەر حیزبی توودە کەسێك بۆ نوێنەرایەتیی خەڵکی مەهاباد لە پارلمان بناسێنێ ئێوە ئامادە دەبن دەنگی بدەنێ؟ سوڵتانیان لە وڵامدا گوتبووی ئەگەر ئەو پاڵێوراوەی ئێوە کورد بێ و بەو شەرتەی ڕژیم بە زۆری سەرنێزە پێشمان پێ نەگرێ، ئێمە دەتوانین لە هەموو ناوچەکانی مەهاباد دەنگی بۆ کۆ بکەینەوە. تەنانەت ئەگەر ڕژیم بە زەبری سەرنێزەش پێشمان پێ‌بگرێ، دیسانەکەش ئێمە دەتوانین بە شێوەی نهێنی خەبات بکەین و دەنگی بۆ وەرگرین. ڕێبەرایەتیی حیزبی توودە بەپێی ئەو

دیکەش کاندیدایان هەبوو کە گرینگترینیان محەممەد کەیوانپوور،[1] کاندیدای بەرەی نیشتمانی بوو. سەید حەسەن ئیمامی،[2] پێشنوێژی هەینیی تارانیش یەکێکی دیکە لە کاندیداکان بوو کە دەربار پشتیوانیی لێ دەکرد.[3]

بۆچوونە و بۆ ئەو مەبەستە سارمەددین سادقوەزیریی وەک کاندیدی خەلکی مەهاباد ناساندە» غەنی بلووریان، ئاڵەکۆک، ل ١٢٧. دەبێ ئەو کەسەی سوڵتانیان لە تاران چاوی پێی کەوتبێ هەر سادقوەزیری خۆی بووبێ، کە ئاڵقەی پێوەندییان بووە لەگەڵ حیزبی توودە. چونکی سادقوەزیری دەڵێ: «ئەمن کاندیدی کومیتەی ناوەندیی حیزبی توودە نەبووم، بەپێچەوانەی ئەوەی غەنی بلووریان لە بیرەوەرییەکانیدا نووسیویەتی هیچ وتووێژێک لە نێوان ڕێبەریی حیزبی توودە و ڕێبەریی حدک لەم بارەیەوە ڕووی نەداوە.» صارم‌الدین صادق‌وزیری، م. ق، ص ٦٤- ٦٥

١. محەممەد کەیوانپوور پاش کودەتاکەی ٢٨ی گەلاوێژ (١٩ی ئاب) لە پاریس بڕوانامەی دوکتورای وەرگرت و بە «محەممەد موکری» ناوبانگی دەرکرد. بە دوای سەرکەوتنی شۆڕشی گەلانی ئێراندا گەڕایەوە ئێران و بوو بە باڵوێزی کۆماری ئیسلامی لە مۆسکو. لە قۆناغی شەڕی سێ مانگەدا لە سالی ١٣٥٨ (١٩٧٩) هەڵوێستی توندی بەرامبەر بزووتنەوەی کورد لە ڕۆژهەلاتی کوردستان گرت. پاش ماوەیەک لە مۆسکو بانگ کرایەوە بۆ تاران و بە تاوانی سیخوڕی کردن بۆ وڵاتێکی بیانی گیرا و خرایە زیندانەوە. د. عەبدوڕڕەحمانی قاسملوو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی، فەسلی سێهەم، ل ٦١

٢. بێجگە لەمانە کەسانێکی دیکەی وەک: جەعفەرخانی حەیدەری، سولەیمان ئەنووشیروانی، میرزا ڕەحمەت شافیعی لە مەهاباد کاندیدای هەڵبژاردنەکان بوون. صارم‌الدین صادق‌وزیری، ص ٧٦.

٣. سێپهری زەبیح، مامۆستای زانکۆی بێرکلی لە کالیفۆرنیای ئەمریکا دەڵێ: «مەهاباد و ناوچەکانی سەر بەم شارە بەکردەوە لەژێر دەسەڵاتی پیاوانی سەربازیدا بوو.» سپهر ذبیح، م. ق، ص ٦٦ سادقوەزیری باسی وردەکارییەکانی هاوکاری و پشتیوانیی هەڵسووڕاوانی حیزبی دیموکراتی کوردستان و خەلکی مەهاباد و ناوچەکانی دەوروبەری بۆ سەرخستنی ئەو لەم هەڵبژاردنەدا دەکا و لە هەمان کاتدا بە هێنانەوەی

ڕێکخراوەکانی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە مەهاباد و ناوچەکانی دیکەی دەوروبەری بۆ سەرخستنی سارمەددین سادقوەزیری لە هەڵبژاردنەکاندا تێکۆشانێکی هەمەلایەنە و توندیان دەستپێکرد و لەگەڵ هەموو ئەو فشارەی ستادی ئەرتەش دژی سادقوەزیری و ئەو کەسانەی پشتیوانی بوون بەکاری هێنا،[1] لەو هەڵبژاردنەدا لە خودی شاری مەهاباد لە (١٨٥٠) دەنگی دروست، (١٥٣٥) کەسیان؛ واتە ٨٧/ی خەڵك دەنگیان بە سادقوەزیری دا... هەرچەندە سادقوەزیری خەڵکی مەهاباد نەبوو و هەرچەند حیزبی دیموکراتی کوردستان نهێنی بوو، بەڵام خەڵك ئاگایان لە ڕابردووی سیاسی، پێشکەوتنخوازانە و نیشتمانپەروەریی سادقوەزیری هەبوو و دەیانزانی کە کاندیدای حیزبی دیموکراتی کوردستانە. لە ناوچەی سندووسی نەغەدە لە (٤٨٠) دەنگ، (٤٠٠) کەسیان دەنگی بە سادقوەزیری دابوو.[2]

لە ئاکامدا لە ناوچە عەشیرەتییەکانی دەوروبەری مەهاباد ئەرتەش بە زۆر و بە فڕوفێڵ ناوی «سەید حەسەن ئیمامی»، پێشنوێژی هەینیی تارانی لە سندووقەکان هێنایەدەرێ و کردی بە نوێنەری مەهاباد، لە حاڵێکدا

چەندین نموونە تێشك دەخاتە سەر پیلانگێڕی و ئاژاوەنانەوە و فێڵ و تەڵەکەی ستادی ئەرتەش و فشاری زۆری دەرەبەگەکان بۆ سەر ڕەعیەت و جووتیاران و گوندنشینەکان بۆ دەنگ دان بە کاندیدای جێگای پەسندی ئەوان. صارم‌الدین صادق‌وزیری، ٨٢- ٨٤

١. د. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی، فەسڵی سێهەم، ل ٦٠- ٦١

٢. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی یەکەم، ل ١٦٩. بەهۆی هەڵسووڕانی چالاکانەی کەریم حیسامی لە ناوچەی سندووسی نەغەدە لە کاتی هەڵبژاردنەکانی پارلمانی حەڤدەیەم لەلایەن سادقوەزیرییەوە وەك هاندان، بە حیزبی توودە لە تاران دەناسێندرێ بۆ ئەوەی بۆ ماوەی مانگێك لە شانەکانی ئەو حیزبەدا ئاشنا بە کاری نهێنی بێ. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، ل ٢٠١.

ناوبراو نە لە مەهاباد ژیابوو، نە مەهابادی دیبوو و نە خەڵکی مەهاباد دەیانناسی.[١] ناوبراو پێشنوێژی هەینیی تاران و شیعەمەزهەب بوو،[٢] لە کاتێکدا زۆربەی نیزیک بەتەواوی دانیشتووانی مەهاباد کورد و سوننە مەزهەبن. هەڵبەت دیاردەی موهەندسی کردنی دەنگەکان هەر تایبەت بە مەهاباد نەبوو، بێجگە لە تاران و چەند شاری گەورە لە زۆربەی شارەکان کە هەڵبژاردنیان تێدا کرا، ئەو کاندیدایانە کە سپا و دەرەبەگە ناوچەییەکان پشتگیریان دەکردن سەرکەوتن یان بڵێین سەر خران. موسەددیق کە بەو دۆخە ناڕازی بوو لە نامەیەکدا بۆ پارلمان بەداخ بوونی خۆی لە شێوەی نادروستی هەڵبژاردنەکان دەربڕی. د. موسەددیق دەنووسێ: «ئێستا کەسانێك نازناوی نوێنەرایەتیان پێوە لکاوە کە ناوبانگ و ناسیاوی ناوچەکەیان نین و بە هیچ جۆرێك ناتوانن خۆیان بە نوێنەری ئەو شوێنەی لێی هەڵبژێردراون بزانن. بە لەبەرچاو گرتنی ڕابردووشیان نە تەنیا خەڵك بە نوێنەرایەتیان ڕازی نین، بەڵکوو بە بیستنی ناویان تووڕەن.»[٣] سەید حەسەن ئیمامی یەك لەو هەڵبژێردراوانە بوو کە موسەددیق وەسفی کردبوون.

---

١. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، چل ساڵ خەبات، فەسڵی سێهەم، ل ٦١

٢. کریس کوچرا، م. ق، ص ٢٢٠.

٣. احمد بنی جمال، م. ق، ص ٢٠٩. لە کۆی ١٣٩ کورسیی پارلمان لە ئەنجامدا ٧٩ کەس بوون بە خاوەنی کورسیی پارلمان. ئەو هەڵبژاردنە دەکرێ وەك هەڵبژاردنی خولی یەکەم و دووهەمی پارلمان لە ڕیزی ئەو هەڵبژاردنە بەڕاستی ئازادانە دابنرێ لە مێژووی ئێراندا؟ لە نێو نوێنەرانی پارلمان تەنیا ٣٠ کەس لایەنگری گەرموگوڕی موسەددیق بوون. نیزیکەی یەك لە سێ لەگەڵ سیاسەتەکانی پارلمان هاوڕا نەبوون و زۆرتر چاوەڕوانی سەرکەوتنی لایەنێك بوون کە لە پارلمان سەر دەکەوت تا پێی پەیوەست بن و ١٢ کەسیشیان بەتوندی داکۆکییان لە شا دەکرد و بەرەیەکی

سادق‌وەزیری هەرچەند نە بەڕەسمی، بەڵام بەکردەوە کاندیدای حیزبی دیموکراتی کوردستان بوو، چونکی ئەو کاتە حیزبی دیموکرات تێکۆشانی ئاشکرای نەبوو و نەیدەتوانی کاندیدای ڕەسمیی هەبێ. ئەمەش ئەزموونێکی دیکەی باش بوو بۆ حیزبی توودە کە بۆ بەرەو پێش‌بردنی سیاسەتەکانی لە کوردستان کەڵك لە پێگە و قورسایی حیزبی دیموکراتی کوردستان وەرگرێ و سوورتر بێ لەسەر بەکار هێنانی بۆ ئامانجە سیاسییەکانی. ئەگەر سادق‌وەزیری دەگەیشتە پارلمان بەڕێوەبەری سیاسەت و ڕێوڕەییەکانی حیزبی توودە دەبوو، هەرچەند لەسەر حیسابی حدك و خەڵکی کورد لە بەشێك لە ناوچەی موکریان هەڵبژێردرابوو.

ب) ڕاپەڕینی جووتیارانی موکریان:

دوکتور موسەددیق لە دوای پێکهێنانی کابینەی دووهەمی وەزارەتەکەی لە پووشپەڕی ١٣٣١ (تەمووزی ١٩٥٢) هەستی بەوە کرد کە بۆ پتەوتر کردنی پێگەی سیاسیی خۆی و لاواز کردنی نەیارانی لە نێوخۆی وڵات پێویستی بە گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی و ئابووری هەیە و وەکوو چاکسازیی کشت‌وکاڵ و چاکسازیی سیستمی باج و هەروەها ڕێنمایی دەرکرد بۆ وەزارەتی داد و پەروەردە بۆ ئەنجام دانی چاکسازیی سەرتاسەری لە فەرمانگەکاندا.[1] یەکێك لەو چاکسازییانە، چاکسازیی زەوی‌وزار بوو کە لە چەند ناوچەیەکی ئێران و یەك لەوان کوردستان، ڕاپەڕین و ڕاسانی جووتیارانی لەدژی دەرەبەگەکان لێکەوتەوە.

یەکگرتوویان لە نەیارانی موسەددیق لە سەرانسەری خولی حەڤدەیەمی پارلماندا پێکهێنابوو. سەیر ذبیح. م. ق، ص ۶۴

١. د. ئیبراهیم خەلیل ئەحمەد، د، خەلیل عەلی موراد، مێژووی ئێران و تورکیە، ل ٢٦١.

د. موسەددیق بۆ پیادەکردنی بەرنامە و پرۆژە چاکسازییەکانی لە ڕێگەی یاسایی، واتە پەسند کردنی پرۆژە یاساوە هەنگاوی دەنا. لە ١٤ی ڕەزبەری ١٣٣١ (٦ی ئۆکتۆبری ١٩٥٢) موسەددیق پرۆژەیاسای «زیادکردنی بەشی جووتیاران و ڕێکخراوی ئاوەدانیی کشتوکاڵ»ی بردە پارلمان کە بە «یاسای سەدی بیست» ناسرابوو. بەپێی ئەو یاسایە دەبووایە بە بڕی سەدی ٢٠ی داهاتی دەغڵودان پارە لە خاوەن ملکەکان بستێندرێ، نیوەی ئەو بڕە پارەیە واتە سەدی ١٠ی بدرێتەوە جووتیاران و نیوەکەی دیکە، واتە سەدی دەیەکەی دیکەی بۆ ئاوەدانیی گوندەکان، دروست کردنی قوتابخانە و ئاودێری تەرخان بکرێ.[1] پرۆژە یاساکەی دیکە کە لە ٣٠ی سەرماوەزی ١٣٣١ (٢١ی دیسامبری ١٩٥٢) پەسند کرا، یاسای هەڵوەشاندنەوە و قەدەغە کردنی سووروسات و بێگاری لە دێهات بوو.[2]

ئەو دوو یاسایە، یاسایەکی شۆڕشگێڕانە نەبوون، بەڵام ئەگەر دۆخی پێوەندیی نێوان جووتیار و خاوەن ملکی ئەو کاتە بخەینە بەرچاو، هەنگاوێك بەرەو پێش بوون؛ چونکە دەوڵەتێك کە لەسەر کار بوو ئەو یاسایەی پەسند کردبوو. ئەو یاسایە لە زۆر جێگا جووتیارانی بۆ وەرگرتنی مافی خۆیان هان دا. ئەوە بوو کە لە سەرماوەزی ١٣٣١ (دیسامبری ١٩٥٢) لە کوردستان بوو بەهۆی ڕاپەڕینێکی پان و بەرین و توندی جووتیارانی دەوروبەری بۆکان و مەهاباد، واتە ناوچەی موکریان،[3]

---

١. پیتر آوری، تاریخ معاصر ایران، ص ٢٨١.

٢. ئەمیر حەسەنپوور، ڕاپەڕینی وەرزێرانی موکریان لە (١٣٣١- ١٣٣٢/ ١٩٥٢- ١٩٥٣)دا، پرۆژەی لێکۆڵینەوەیەك، مای ٢٠١٧، ل ٥.

٣. عەبدوڕڕەحمانی قاسملوو، چل ساڵ خەبات، فەسلی سێهەم، س. پ، ل ٦٤ لە نێوان ساڵانی (١٣٢٠- ١٣٣٢/ ١٩٤١- ١٩٥٣)دا تەنیا چوار ڕاپەڕینی گرینگی جووتیاران تۆمار کراون کە بەرچاون: ساڵی ١٣٢٠ (١٩٤١) لە ئازەربایجان بە دوای هەڵاتنی کاربەدەستانی

کە وەک گرینگترین ڕووداوی ئەو سەردەمە لە ناوچەی موکریان لەو ساڵانەدا سەیر دەکرێ.

هەر ئەو سەروبەندە لە نێو شاری بۆکانیش ڕاپەڕینێک بەهۆی خەڵکەوە بەدژی دەرەبەگەکان ڕووی دا. ئەگەرچی سەرەتای ئەم دوو ڕاپەڕینە (شار و گوند) هاوکات نەبوو، بەڵام هاوتەریبی یەکتر پەرەیان سەند.[1] «عومەر عەسری» کە بەشداریی ڕووداوەکەی کردووە، هۆکاری ڕاپەڕینی جووتیارانی ناوچەی موکریان و خەڵکی شاری بۆکان بۆ ئەوە دەگەڕێنێتەوە: «ئەو زوڵم و زۆرییە لە ڕادە بەدەرەی ئاغاوەتی ناوچەی موکریان، ئەو هەمووە خەراج و پیتاک و بێگارە[2] ناڕەوا و تاقەت

دەوڵەتی لە ترسی سپای سووری سۆڤیەتی، بەشێک لە جووتیاران ئەو دەغڵودانەی کە بۆ خاوەن ملکەکانیان داناوبوو، خۆیان دەستیان بەسەردا گرت. ساڵی ١٣٢٤ (١٩٤٥) لە دەورووبەری تەورێز ژمارەیەک لە جووتیاران خاوەنی زەوییەکانیان کوشت. لە گەلاوێژی ١٣٢٥ (ئاگۆستی ١٩٤٦)دا مەترسییەکی جیددی هەبوو کە لە نێوان جووتیاران و دەرەبەگەکاندا لە باشووری تاران شەڕ ڕوو بدا و لە ساڵی ١٣٣١ (١٩٥٢)دا لە کوردستان جووتیارانی چەکدار لەگەڵ خاوەن ملکەکان ماوەیەک لە شەڕدا بوون. بڕوانە آبراهامیان، مردم در سیاست ایران، ترجمه: بهرنگ رجبی، چاپ پنجم، تهران، ١٣٩٤، ص ٨٠

١. ڕەحمان محەممەدیان، بۆکان لە سەدەی بیستەمدا، تاران، ١٣٨٩، ل ٨٩ بۆکان لەو ساڵانەدا لە لایەک شار بوو بە شارەوانی، پۆلیس و بەڕێوەبەریی ناحیە و فەرمانگەکانی دیکەوە و؛ لە لایەکی تریشەوە سەرپاکی شارەکە بە زەوی و ماڵ و دووکان و باخەوە وەک گوندێکی ئاسایی ملکی بنەماڵەیەک بوو. (ئاغاوەتی ئێلخانیزادە) و هەموو باروودۆخێکی گوندەکانی دەورووبەر بەسەر ئەویشدا زاڵ بوو. بۆ نموونە: خەڵکی شارەکە خاوەنی تاپۆی زەوی و ماڵ و دووکانی خۆیان نەبوون و ئاغاکان ڕقیان لە هەر کەس بووایە لە شار دەریان دەکرد. ڕەحمان محەممەدیان، هەمان سەرچاوە، ل ٨٩

٢. خەراج و پیتاک و بێگاری (سووروسات) کە ئاغاکان بەسەر جووتیاران و خەڵکی گونددا دەیانسەپاند وەک: مەڕانە، فرووجانە، هێلکانە، تەپاڵانە، ڕۆنانە، گوریسانە، میوانانە، جێژنانە، سەرەخۆشیانە، سووڕانە، بێگارانە، بارانە، ئاشانە، بەرگنانە، بزنانە،

پرووکێنەی کە بە پشتیوانیی ڕژیمی حەمەڕەزاشا بەسەر خەڵکی هەژاری دێهاتدا فەرز کرابوون و لە شاری بۆکانیش کە وەک گەورەدێیەک بەڕێوەدەچوو، بەجۆرێک بوو کە سیستمی ئاغا و ڕەعیەتی بە هەموو تایبەتمەندییەکانییەوە بەسەر شارەکەدا حاکم بوو. هەروەها بڵاوبوونەوەی بیری چەپ لە کوردستان و سووربوونی حکوومەتی موسەددیق بۆ چاک کردنی وەزعی دژواری جووتیاران و لاواز کردنی پایەی ئابووری و کۆمەڵایەتیی چینی دەرەبەگ لە سەرتاسەری ئێراندا، دەرفەتێکی لەباری بۆ جووتیارانی کوردستان ڕەخساند تاکوو بە گژ زۆرداره چینایەتییەکاندا بچنەوە.[1] لەگەڵ ئەمانەشدا پشتیوانیی ئاشکرا و بێ‌وێنەی دەوڵەت لە جووتیاران و بوونی کەش‌وهەوایەکی لەباری سیاسی لە سەرتاسەری ئێراندا هاندەرێکی دیکە بوون بۆ ئەوەی جووتیاران

پشکەڵانە، پووشانە، جووتانە، چیلکانە، ماستانە، مەلایانە، مجێورانە، مریشکانە و زۆری دی. ئەمیر حەسەنپوور، ڕاپەڕینی وەرزێرانی موکریان، ل ١١؛ عەبدولڕەحمان قاسملوو، کوردستان و کورد، ل ١٨٤- ١٨٥.

١. عومەر عەسری، ڕاپەڕینی وەرزێران لە ناوچەی موکریان، گۆڤاری گزینگ، ژمارە ٣٧، سوید، ٢٠٠٢، ل ٣٤. سەعید کاوە کە ئەو کات چالاکی سیاسی و خۆی خەڵکی گوند بووە دەنووسێ: «ئەو کات ئاغاوەت کاری وایان دەکرد و گوشارێکی وایان بۆ سەر خەڵک هێنابوو، ئەگەر پیاو بیهەوێ بۆ لاو و خەڵکی ئێستای بگێڕێتەوە و بینووسێ، زۆر کەس نەک هەر بڕوا ناکەن بەڵکوو بۆ شێوەی چیرۆکی دەبێ و لێیان دەبێتە ئەفسانە و حەوت‌خانی ڕۆستەم، هەر وەک کە ئێستا مێژووی کۆیلە و کۆیلەداری دەخوێنینەوە تێز بە سەریدا تێدەپەڕین و دەڕۆین چونکی لە دەورانی خۆماندا نەبووە، زۆر هەست بەو زوڵم و زەبر و زەنگەی کۆیلەداری ناکەین. بە بڕوای من زوڵم و زۆریی ئاغاکانی وڵاتی ئێمە لەگەڵ دەورانی کۆیلەداری تەنیا شێوە و سەردەمەکەیان جیاواز بوو.» سەعید کاوە، ئاوڕێک لە بەسەرهاتی خۆم و ڕووداوەکانی نێو حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، ب. ش. چ، ١٩٩٦، ل ٢٢.

دەس بکەن بە سرت‌وخورت، دانیشتن، کۆبوونەوە و یەکگرتنەوە، سوێندخواردن و بڕیاری جواب نەدانەوەی ئاغاکان و نەدانی خەراج و پیتاك و بێگار نەکردن و دانانی شوورا لە زۆربەی دێهاتەکانی ناوچەی موکریان.[1]

ڕاپەڕینی جووتیاران لە ماوەی مانگێکدا ئەو ناوچانەی موکریانی گرتەوە: لە ناوچەی بۆکان بەشی فەیزوڵلابەگی و چۆمی مەجیدخان، لە ناوچەی مەهاباد بەشی شامات و شارویران و لە ناوچەی نەغەدە گەیشتە سندووس؛ بەڵام گرژی و لەبەریەکدا بوونی ئاغا و جووتیاران لە ناوچەی فەیزوڵلابەگیان و شاری بۆکان توندتر بوو. جووتیارەکان هەر بە هێزی خۆیان توانییان لە بەرەی فەیزوڵلابەگیان و چۆمی مەجیدخان و شامات و بەشێکی مەحاڵ بەبێ خوێن‌ڕشتن و ئازاردان و خراپە لەگەڵ کردن، ئاغاکان لە گوندەکان دەربکەن و بە خاوخێزانەوە لە شاری بۆکانیان پەستێون و لەوێش‌دا گەمارۆیان بدەن و بەپەلە خەریکی چەکداربوون بن.[2] لە شاری بۆکانیش تەنگ بە ئاغاکان هەڵچنرا و گەیشتە ئەوەی کە لە ترسی خەڵك لە ماڵ نەدەهاتنەدەر. خەڵکی شار لە ڕێگەی ئیمزا کۆکردنەوە، شکایەت و گازندەی خۆیان گەیاندە بەرپرسانی حکوومی.[3]

---

١. هەمان سەرچاوە، ل ٣٢.

٢. هێمن موکریانی، س. پ، ل ٧٥.

٣. ڕەحمان محەممەدیان، س. پ، ل ٩٠. حاجی قاسم کەریمی کەسی یەکەم و ڕێکخەری سەرەکی نارەزایەتییەکانی شاری بۆکان بوو بەدژی ئاغاکان. ئەو دوو سەفەری تارانی کرد و شکایەت و گازندەی خەڵکی شاری گەیاندە گوێی بەرپرسانی حکوومی وەك د. محەممەد موسەددیق، سەرۆکوەزیران و ئایەتوڵڵا کاشانی، سەرۆکی پارلمان و تەنانەت لەسەر ڕادیۆ تاران و لە هێندێك چاپەمەنی ئەوێ‌دا دەنگی خۆی بەرز کردەوە و مەزلوومییەتی خەڵکی کوردستانی بە خەڵکی ئێران ڕاگەیاند.

ئەمیر حەسەنپوور[1] کە لەسەر ئەم ڕاپەڕینە لێکۆڵینەوە و بەدوادا چوونی چوونی بەرفرەوانی کردووە، لە ڕێگای ئەو بەڵگەنامەی کونسوولی ئەمریکا لە تەورێز بۆی دەرکەوتووە کە دەوڵەتی ئەمریکا نیگەران بووە کە ئەو ڕاپەڕینە ببێتە «ڕاپەڕینی وەرزێری» و بە ڕابەرایەتیی کۆمۆنیستانی حیزبی توودە، ئێران بکەوێتە ژێر دەسەڵاتی کۆمۆنیزم.[2] لە نێوخۆش‌دا

حاجی قاسم سەر بە «بەرەی نیشتمانی» بوو و ڕۆژنامەی «جبهه آزادی»، ئۆرگانی ناوەندیی حیزبی ئێران لە ژمارە ١٨٣، چوارشەممە، ٣ی بانەمەڕی ١٣٣٢ (٢٣ی ئاوریلی ١٩٥٣) لەگەڵ چاپ کردنی وێنەیەکی ناوبراو بە جل‌وبەرگی کوردییەوە، ڕێزی لە هەوڵ و تێکۆشانی وەك هاوڕێیەکی تێکۆشەر دەگرێ. ڕەحمان محەممەدیان، ل ٩٠ و ١٤١؛ بڕوانە: پاشکۆی ژمارە ٩.

١. پرۆفیسۆر ئەمیر حەسەنپوور، نووسەر، زمان‌ناس و مێژوونووس لەدایك‌بووی ١٩٤٣ی شاری مەهاباد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانە. ساڵی ١٩٦٤ لە زانکۆی تاران بەکالۆریۆسی لە زمان و ئەدەبی ئینگلیسی وەدەست‌هێناوە و ساڵی ١٩٧٠ ماجێستێر و ساڵی ١٩٧٢ بڕوانامەی دوکتورای لە زمانی ئینگلیسی وەرگرتووە. ساڵی ١٩٨٩ لە زانکۆی ئیلینۆی ئەمریکا لە بواری زمان‌ناسیی کۆمەڵایەتی و مێژووی هاوچەرخی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست دوکتورا وەردەگرێ و لە ساڵی ١٩٩٦ بە دواوە لە وڵاتی کانادا دەبێتە وانەبێژ لە زانکۆکانی ویندسۆر، کونکوردیا و تۆرێنتۆ. خاوەنی دەیان کتێب و وتار و لێکۆڵینەوەیە لە بواری زمان‌ناسی و مێژووی نوێی کوردان کە لە گۆڤاری ئاکادیمی و ئینسکلۆپیدیاکانی جیهان‌دا بڵاوی کردوونەوە. ساڵی ٢٠١٧ کۆچی‌دوایی کرد. ساڵح بێچار، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە ٧٣٣٢، ٢٠١٧، ل ١٦.

٢. ئەمیر حەسەنپوور، ل ١١٦. ئەو ڕووداوانەی کە لەو ساڵانەدا لە ڕۆژهەڵاتی ئاسیا ڕوویان دا، نیگەرانیی دەوڵەتی ئەمریکایان زۆرتر کرد. سێ ساڵ پێش ئەو ڕاپەڕینە، ڕاپەڕینی چینی وەرزێران دەوریکی گرینگی گێڕا. لەو شۆڕشەی کە لە ساڵی ١٩٢٠ـەوە دەستی پێکرد و لە ساڵی ١٩٤٩دا وڵاتی چینی لە چنگ حکوومەتی گومیندان و ئەمریکا و بریتانیا دەرهێنا؛ یان ئەو شۆڕشەی کە باکووری ڤیتنامی لە دەست ژاپۆن و فەرانسە دەرهێنابوو، هێشتا لە باشوور درێژەی هەبوو؛ هەروەها ئەو شەڕەی لە کۆریا لە

ڕۆژنامەکانی لایەنگری شا دەرەبەگەکانیان بانگ دەکرد کە وشیار بن: «چونکە ئاسۆی خوێناویی شۆڕش لە دوورەوە دیارە ... کوردستان بۆتە کۆمۆنیستی.»[1]

کاربەدەستانی ڕژیم کە بە شێوەی سروشتی و لە باری چینایەتییەوە بەرژەوەندیی خۆیان لە مانەوەی دەرەبەگایەتی‌دا دەدی، کە هەستیان کرد ئاغاکان تینیان بۆ هاتووە، بەپێچەوانەی سیاسەتی دەوڵەتی موسەددیق کە لایەنگری بەڕێوەچوونی یاساکە بوو و پشتگیری دابین‌کردنی مافی جووتیاران بوو، دەستیان لەسەر دەست دانەنا و سەرهەنگ موزەففەری کە ئەو کات فەرماندەی سپای جێگیرکراو لە مەهاباد بوو، هێزی ئامادە کرد و بەئاشکرا بە لایەنگری لە دەرەبەگەکان هاتە گۆڕەپانەکە و

ئارادا بوو و لە گشتیان وەرزێران هێزی هەرە زۆری خەبات بوون و ئەمریکا پێی وابوو ئەو ڕاپەڕینە دەتوانێ وەك پریشکێك ئاسای ڕۆژاوا وەك ئاسای ڕۆژهەلات بە بڵێسەی ئاوری کۆمۆنیزم لە نیزامی ئیمپریالیستی و پێوەندیی سەرمایەداری و فیئۆدالی دابڕێ. ئەمیر حەسەنپوور، ل ١١٧.

ئاغاوەتی ناوچەی بۆکان نیگەران بوون کە ڕووداوەکانی سالی ١٣٢٤ (١٩٤٥) لە کوردستان دووپات ببنەوە و ئەمە لە وتاری قاسم‌ئاغای ئێلخانی‌زادە لە بەردەم شادا بە بۆنەی گەڕانەوەی تاج و تەخت لە دوای کودەتای ١٩ی ئاگۆستی ١٩٥٣ بەڕوونی باسی لێ‌دەکرێ. بۆ وردەکاریی پتر لەم بارەیەوە بڕوانە: ئەنوەر سولتانی، بەڵگەنامەیەك سەبارەت بە ڕاپەڕینی وەرزێرانی ناوچەی فەیزوڵلابەگی و بۆکان، گزینگ، ژمارە ٣٨، سوید، بەهاری ٢٠٠٢.

شایانی باسە هەر لەم ساڵەدا (١٩٥٣) دەشتی هەولێر لە باشووری کوردستان ڕاپەڕینی جووتیاران بە خۆوە دەبینێ، بۆ زانیاری لەم بارەیەوە بڕوانە: سالار سیامەند عەبدوڵلا، دەروازەیەك بۆ ڕاپەڕینی جووتیارانی دەشتی هەولێر (١٩٥٣)، کەرکووك، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، ٢٠٠٦؛ ڕەشاد مەلا یەحیا، ژان و ژیانی جووتیارانی دەشتی هەولێر، ڕاپەڕینی ١٩٥٣، سلێمانی، چاپخانەی گەنج، ٢٠٠٦.

١. عەبدوڕڕەحمانی قاسملوو، کوردستان و کورد، ل ٢١٦.

ئەمە بوو بەهۆی هەڵسانەوەی ئاغاکان و بە دووقۆڵی پەلاماری جووتیارەکانیان دا.[1] بەم جۆرە هاوپەیمانییەکی گونجاو لە نێوان شا و خانە گەورەکانی کورد و خاوەن ملکەکان پێکهات بە مەبەستی دامرکاندنەوەی ڕاپەڕینی جووتیاران لە کوردستان.[2]

عومەر عەسری کە شاهیدی ڕووداوەکان بوو، دەڵێ: «پاش دەستبەردانی سپا و شکستی خەڵکەکە لە کۆتایی زستانی (١٣٣١/ ١٩٥٣) هێزێکی گەورە لە ئاغاوەتی دێبوکری و فەیزوڵلابەگی و دەوروبەر بۆ سەرکوت کردنی گوندنشینان پێکهات. ئەو هێزە پێشەکی هەڵیانکوتایە سەر گوندەکانی فەیزوڵلابەگی و خەڵکێکی زۆریان تالان کرد، سەدان سەر مەڕ و مالاتی خەڵکیان بە تالان برد و دەیان ماڵیان جەریمە کرد، دەیان مەلا و وەرزێر و ڕەشایی لە دێ دەرکران و چیان بۆ کرا بەسەر ئەم خەڵکە هەژار و داماوەیاندا هێنا.»[3] لە نێو شاری بۆکانیش سیما ناسراوەکانی دژبە ئاغاوەت وەك حاجی قاسم کەریمی و میرزا حوسێنی برای بە بنەماڵەکەیانەوە کەوتنە بەر هێرشی ئاغاوەتی ئێلخانیزادە و هەر دوو ماڵەکەیان لەلایەن ئاغاکانەوە سووتێندرا و بوو بە خۆڵەمێش.[4]

---

١. جەلیل گادانی، پەنجا ساڵ خەبات، بەرگی یەکەم، ل ٩٣.

٢. نادر ئینتسار، س. پ، ل ٦٥

٣. عومەر عەسری، س. پ، ل ٣٥.

٤. ئەنوەر سوڵتانی، ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٥٣ی خەڵکی بۆکان و وەرزێرانی ناوچەی فەیزوڵلابەگی، گزینگ، ژمارە ٣٦، سوید، پاییزی ٢٠٠٢، ل ٣٦. حاجی قاسم کەریمی کە ئەو کات لە تەورێز دەبێ ئیتر ناتوانێ بگەڕێتەوە و بەربوەی باشووری کوردستان دەبێ و تا کاتی ماڵاوایی لە ژیانی (٢٠٠٢)، لە شاری هەولێر بۆ ماوەی نیزیك بە نیوسەدە مایەوە و بە کاری بەرگدروویی مەشغوول بوو. ئەنوەر سوڵتانی، بەڵگەنامەیەك سەبارەت بە... ل ٣٥.

حیزبی دیموکراتی کوردستان لە ئاست ئەم ڕووداوە گرینگە هەڵویست و ڕۆڵی چ بووە؟ لە وەڵامی ئەو پرسیارەدا ڕوانگە و بۆچوونی جیاواز هەیە.[1] دۆخی شاری بۆکان و دەوروبەری بەرەو شڵەژان دەچێ. کومیتەی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە بۆکان لە ڕاپۆرتێکدا بەرپرسانی حیزب لە مەهاباد ئاگاداری هەلومەرجەکە دەکەنەوە. لەلایەن حیزبی دیموکراتی کوردستانەوە غەنی بلووریان هاوڕێ لەگەڵ عەزیز یووسفی ئەرکی پێوەندی گرتن بە جووتیارانی ڕاپەڕیوی ناوچەی بۆکان و خەڵکی شاریان پێدەسپێردرێ. ڕێنوێنیی حیزب بۆ جووتیارەکان و خەڵکی دژە ئاغای نێو شار لە ڕێگەی بلووریانەوە کە سەردانی ناوچەکە دەکەن بریتی دەبێ لەوە کە ڕاپەڕیوەکان دەست بۆ چەك نەبەن و ناڕەزایەتییەکە شێوازی توندوتیژ بە خۆیەوە نەگرێ، بەڵکوو داخوازەکانیان بە سیاسی بکەن و لە ڕێگەی شکایەت و مانگرتن لە تەلەفوونخانە و تێلگرافخانە داخوازەکانی خۆیان بۆ کاربەدەستانی دەوڵەت لە تاران ڕەوانە بکەن و بەم شێوەیە پێش بە هەڵایسانی شەڕ و پێکدادان بگرن.[2]

هێمن موکریانی کە خۆی ئەندامی حیزبی دیموکراتی کوردستان بوو و ڕاپەڕینی جووتیارانی لە سەرەتاوە تا سەرەنجامی بە چاوی خۆی دیتووە، دەنووسێ: «بێ گومان ئەگەر لەو سەردەمەدا ڕابەرایەتیی حدك دروشمی خەباتی چەکدارانەی هەڵگرتبایە و ئەزموونی شۆڕشگێڕانەی

---

١. لازاریۆف و کەریم حیسامی لەم بارەیەوە دەڵێن کە حیزبی دیموکراتی کوردستان ڕێبەریی جووتیارانی موکریانی کردووە. م. س لازاریف و دیگران، تاریخ کردستان، ترجمە: منصور صدقی و کامران امین‌آوە، آلمان (کلن)، ١٩٩٧، انتشارات فروغ، ص ٢٣٢؛ کەریم حیسامی، کاروانی شەهیدانی کوردستان، ١٩٧١، ل ٣٧.

٢. برایم فەڕشی، سەدەی کارەسات، س. پ، ل ٩٩؛ غەنی بلووریان، ئاڵەکۆك، ل ١٢٠.

هەبایە و جڵەوی ئەو ڕاپەڕینەی بەدەستەوە گرتبایە و چین و توێژەکانی دیکەی بۆ یارمەتی و پشتیوانیی جووتیاران هان دابایە، ئەو ڕاپەڕینە زۆر زوو دەبوو بە ناوەندی شۆڕش، شۆڕشێکی ڕەسەن و بەرین، شۆڕشێکی سەرانسەریی کوردستان و لەوانە بوو زۆر زوو بتوانێ مافە ڕەواکانی گەلی کورد لە چوارچێوەی ئێرانێکی دیموکراتیک بچەسپێنێ و جووتیارانی کوردستان ڕزگار بکا.»[1]

بەم جۆرە و لە زمان بەرپرسانی حیزبی دیموکراتی کوردستان دەردەکەوێ کە ئەم حیزبە ڕۆڵی ڕێبەریی ئەو ڕاپەڕینەی نەبینیوە و ئەمە بە شێوەی فەرمی لە ڕۆژنامەی کوردستان، ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی ئەم حیزبەدا دانی پێدا دەنرێ. ڕۆژنامەی کوردستان لە وتارێکدا لەژێر سەردێڕی «ڕاپەڕینی وەرزێران» دەنووسێ: «بەڕاستی حیزبی ئێمە نەیتوانی بەو جۆرەی پێویستە ڕابەرایەتیی ئەو ڕاپەڕینە بکا.»[2]

حیزبی دیموکراتی کوردستان کە لەو سالانەدا و لەژێر کاریگەریی حیزبی توودەی ئێران زۆرتر گرینگیی بە خەباتی چینایەتی دەدا و داخوازە نەتەوەیی‌یەکانی بەتەواوی پەراوێز خستبوون وەك «حیسامی» کە هەڵسووڕاوێکی چالاکی ڕێکخستنی جووتیاران بوو، دەڵێ: «مەسەلەی خەبات دژی دەرەبەگایەتی و زوڵم و زۆریی ئاغاکان لە هەموو شت گرینگتر بوو.»[3] بۆچی دەبێ حیزبی دیموکراتی کوردستان ئەم ڕووداوە گرینگە کە تەقینەوەیەکی چینایەتی بوو نەقۆزێتەوە و لە ڕێبەرایەتی کردنیدا ڕۆڵی پێویست نەگێڕێ؟

---

١. هێمن موکریانی، س. پ ل ٧٥.

٢. کوردستان، ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستان (ئێران)، ژمارە ٢٣، ١٩٧٣، ل ١ و ٢.

٣. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی یەکەم، ل ١٥٦.

پێش لە هەموو شتێك دەبێ ئاماژە بە نەبوونی کادری پێویست و بەئەزموونی ڕێبەرانی گەنجی حیزبی دیموکرات بکرێ، بەجۆرێك کە توانا و پۆتانسیەلی ڕێبەرایەتی کردنی ئەم ڕاپەڕینەی نەبوو. ڕاپەڕینێك کە لە بنەڕەتدا خۆڕسك بوو و حیزبی دیموکراتی کوردستان بەبێ خۆ ئامادەکردن لە ناکاو بەسەریدا کەوت.

هەڵوێستی حیزبی توودە بەرامبەر بەو پرۆژە یاسایەی موسەددیق بۆ جووتیاران ئەرێنی نەبوو و بە بیانووی ئەوەی کە ئەم پرۆژەیە ڕادیکاڵ نیە و جووتیاران ناکاتە خاوەنی ئازادی و زەوی، پشتیوانیی لێنەدەکرد.[١] لە چاوپێکەوتنی سارمەددین سادقوەزیری و غەنی بلووریان لە تاران لەگەڵ ڕێبەری ڕاپەڕینی شاری بۆکان، حاجی قاسم کەریمی شوێنەواری ئەم سیاسەتەی حیزبی توودە دەبینرێ. ئەمیر قازی کە شاهیدی ئەم چاوپێکەوتنە بووە، دەڵێ: «مامە غەنی بە حاجی قاسمی گوت کە حیزبی دیموکراتی کوردستان پشتیوانی لەو جووڵانەوەیە ناکا، چونکە جووتیاران بە هێزی شۆڕشگێڕ نایەنە کایەوە و لە شۆڕشدا بەردەوام نابن. ئەو ڕاپەڕینە لە کێشەی نێوان شا و موسەددیقەوە دروست بووە و زۆر بە

---

١. بۆ وێنە: ڕۆژنامەی «روش خلق» کە لە شوێنی «بسوی آینده» دەردەچوو، لە سەروتارەکەیدا بەناوی «خەباتی جووتیاران بۆ لەنێوبردنی فیئۆدالیزم و خاوەن زەوییە گەورەکان بەرەو لووتکە دەچێ» دەنووسێ: «کە ئەم پرۆژە یاسایە فرت و فێڵە و ئامانجی پێشگرتنی جووتیارانی ئێران لە خەبات بۆ وەدەستهێنانی زەوی و ئازادییە.» راه توده، شماره ٣٧٧، مهر ١٣٩١. نوورەددین کیانووری، کەسی یەکەمی حیزبی توودە لە سەردەمی دەسەڵاتداریی کۆماری ئیسلامیدا لەم بارەیەوە دان بەهەڵەی حیزبەکەیدا دەنێ و دەڵێ: «هێنانەگۆڕی دروشمی دابەشکردنی بێبەرامبەری زەویی خاوەن ملکەکان لە نێو جووتیارانی بێزەوی و کەمزەوی لە بەرامبەر یاسای ٢٠٪ بەهرەی ملکانەی موسەددیق یەکێك لە هەڵەکانی ئێمە بوو.» نورالدین کیانوری، خاطرات نورالدین کیانوری، تهران، ١٣٧١، ص ٢٨٣.

حیزبی دیموکرات مەربووت نییە، هەرچەند پێمان خۆشە جووتیاران سەرکەون.»[1] بە لەبەرچاو گرتنی ناکۆکیی نێوان موسەددیق و حیزبی توودە لەو ساڵانەدا ئەم هەڵوێستەی بلووریان هەڵوێستی حیزبی دیموکراتی کوردستان بووە. هەروەها لەو ساڵانەدا حیزبی توودە بەرنامەی شۆڕشی نەبوو. حیزبی توودە دوای کودەتای ١٩ی ئابی ١٩٥٣ دانی بەوەدا نا کە بەرنامەی شۆڕشی نەبووە و نەیتوانیوە بزووتنەوەی وەرزێران بە شێوەیەکی شۆڕشگێڕانە بەڕێوەبەرێ.[2] ڕەنگدانەوەی ئەم سیاسەتەی حیزبی توودەش لە هەڵوێستی ڕێبەرانی حیزبی دیموکراتی کوردستاندا بەئاشکرا دەبینرێ. بۆیە ئەمیر حەسەنپوور، دەگاتە ئەو دەرەنجامەی کە حیزبی دیموکراتی کوردستان هەوڵی دا پێش بە چەکداربوونی وەرزێران بگرێ و هانیان بدا کە توندوتیژی نەکەن و وەدوای عەریزە و تێلگراف ناردن بۆ تاران بکەون.[3] ئەم هەڵوێستەی کە هێمن موکریانی دانی پێداناوە و لە کەمتەرخەمیی حیزبەکەی بەگلەیی‌یە.

---

١. ئەمیر قازی، لە بیرەوەرییە سیاسییەکانم، ستۆکهۆلم، گولانی ٢٠١٠، ل ٣٠.

٢. ئەمیری حەسەنپوور، ل ١٠٥. حیزبی توودە لەگەڵ ئەوەشدا لە ڕۆژنامەکەی خۆیدا باسی ڕاپەڕینی وەرزێرانی لە سەرانسەری ئێراندا دەکرد و ڕۆژنامەیەکی تایبەتی وەرزێرانی هەبوو «انتقاد برای دهقانان ایران» لە دوو کتێبدا کە تایبەت بە کێشەی وەرزێران بلاوی کردۆتەوە، باسی ڕاپەڕینی موکریان ناکا. هـ. س، ل ١٠٥.

٣. لە چاوپێکەوتنی غەنی بلووریان و سارمەددین سادقوەزیری لەگەڵ حاجی قاسم کەریمی، ڕێبەری ڕاپەڕینی شاری بۆکاندا، سیاسەتی حیزبی دیموکرات کە بریتی بوو لە بە سیاسی کردنی پرسەکە و پێشگرتن لە ڕادیکالیزە بوونی ڕاپەڕینەکە دەردەکەوێ. بلووریان دەڵێ: «من و کاک سارمەددینی سادقوەزیری لە مسافیرخانەی حەقیقەت لە تاران چاومان بە حاجی قاسم کەوت. لەو چاوپێکەوتنەدا بۆمان دەرکەوت حاجی قاسم پێوەندیی بە «جبهه ملی» (بەرەی نیشتمانی)یەوە گرتووە و ئەوان هانیان داوە دژی خاوەن ملکەکان ڕاپەڕین وەرێبخا. ئێمە لەگەڵ حاجی قاسم دانیشتین و

حیزبی دیموکراتی کوردستان لە ڕێکخستنی جووتیاران لە ناوچەکانی سندووسی نەغەدە و مەهاباد بە بەراورد لەگەڵ ناوچەی موکریان و بەتایبەتی لە فەیزوڵلابەگیان بەهێز نەبوو، ئەوە لە حاڵێکدا بوو کە چەقی ڕاپەڕینەکە ناوچەی فەیزوڵلابەگی و شاری بۆکان بوو. ڕێبەری نارەزایەتییەکانی شاری بۆکان کە تەنانەت جووتیارەکانیش بەو شێوەیەیان دەناسی، ئەندامی بەرەی نیشتمانی (حیزبی ئێران) بوو. عومەر عەسری کە کوڕە وەرزێرێك بووە و بەشداریی ڕاپەڕینەکەی کردووە، دەڵێ: «ئەو کات کەم وا هەبوو کە ماڵە وەرزێرێك یان ڕەشایییەك وێنەی موسەددیقی تێدا هەڵنەواسرابێ و کەم عەکسی شا لە ماڵان مابوون کە چاویان هەڵنەکۆڵرابێ. دروشمی یان مەرگ یان موسەددیق وێردی سەر زاری گشت ماڵە وەرزێرێکی موکریان بوو. ئێستاش ساڵی موسەددیق لە نێو خەڵکی موکریان ماددە تاریخە.»[1]

لەو کاتەوە کە پێوەندییەکانی سیستمی فیئۆدالی لە ئێران و لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان پێکهاتووە، ئەوە یەکەم جارە کە دەسەڵاتی ناوەندی (دەوڵەت) بە قازانجی جووتیاران و چینی چەوساوە لە گوندەکان چەند هەنگاوێکی هەڵگرتبێ و سروشتی بوو کە لەلایەن جووتیارانەوە پێشوازیی لێبکرێ و داهێنەری ئەو چاکسازییەش کە «موسەددیق» بوو خۆشەویست بێ و ئەوە بۆ حیزبێکی کۆمۆنیست کە داکۆکی لە چینی چەوساوەی کۆمەڵ تەنیا لە پاوانی خۆیدا دەبینێ، جێی ڕەزامەندیی نییە. هەر بۆیەش بە هێنانەوەی پاساوی «نیوەچڵ»، «ناشۆڕشگێڕانە» و

داوامان لێکرد شکڵی سیاسی بە کارەکان بدا و لە حاڵەتی تەقینەوە دەربێتێ.» غەنی بلووریان، ئاڵەکۆك، ل ١٢٠.

١. عومەر عەسری، س. پ، ل ٣٧.

«ڕیفۆرمیستانە»[1] لەبری ڕێبەری کردنی تەقینەوەیەکی چینایەتیی لەم چەشنە، خۆ دەخاتە پەراوێزەوە. کەمتەرخەمیی حیزبی دیموکراتی کوردستانیش لە ئاست ڕاپەڕینی جووتیارانی ناوچەی موکریان کە بۆخۆشیان دانی پێدا دەنێن، دەبێ لە دەلاقەی ئەم هەڵوێستەی حیزبی توودەدا بخوێندرێتەوە.

ڕاستە حیزبی دیموکراتی کوردستان بەم هۆکارانە نەیتوانی جڵەوی ڕاپەڕینەکە بگرێتە دەست، بەڵام بە دەیان و سەدان ئەندامی حیزبی دیموکرات چ لە ڕاپەڕینی شاری بۆکان و چ لە ڕاپەڕینی جووتیارانی موکریاندا بەشدار بوون و تووشی کارەساتی کوژران، دەربەدەری، ماڵ سووتان و ئەزیەت و ئازار هاتن. حیسامی کە خۆی شاهیدی ڕووداوەکە و هەڵسووڕاوێکی چالاکی ڕێکخستنی جووتیاران لە ناوچەی سندووس و نەغەدە بووە، دەڵێ: «زۆربەی کوژراو و تالان کراوەکانی ئەم کارەساتە ئەندامانی حیزبی دیموکراتی کوردستان بوون.»[2] هەروەها حیزب

١. ڕاه توده، م. ق.

٢. کەریم حیسامی، س. پ، ل ٤٠. لە ڕاپەڕینی شاری بۆکان حوسێن فاتحی بەرپرسی کومیتەی حدك لە بۆکان، میرزا حەمەڕەئووفی خەیات، میرزا حوسێن مەجیدی و میرزا حەمەساڵح کەریمی؛ ئەندامانی حیزب و لە هەڵسووڕاوان و هاوکارانی نیزیکی حاجی قاسم کەریمی لە خەبات بەدژی ئاغایان بوون. ڕەحمان محەممەدیان، س. پ، ل ١٠٤ و ١٢٦. میرزا حەمەڕەئووفی خەیات (حافیزولقورئان) وا هەیە وەك کەسایەتیی دووهەمی ڕاپەڕینەکەی نێو شاری بۆکان سەیر بکرێ. ئەو دوا بە دوای کۆدەتای ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢ (١٩ی ئابی ١٩٥٣) هەڵات و پاشان لە شاری سلێمانی گیرسایەوە و لەوێوە بۆ ماوەیەکی دووروودرێژ هاوکاریی حیزبی دیموکراتی کوردستانی کرد. ئەنوەر سوڵتانی، س. پ، ل ٤٧. ئەوانەی لەو ڕاپەڕینەدا بەشدار بوون زۆربەیان ئەندامی حیزبی دیموکرات و سەر بە حیزب بوون. کوردستان، ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٢٣، ل ١ و ٢.

حیزب لە یارمەتی دان بەو جووتیارانە کە لە پاش تێکشکانی ڕاپەڕینەکە ئاوارە و لێقەوماو مابوون دریغی نەکرد.[١]

لەم قۆناغەی ژیانی سیاسیی «حدک»دا پرسی نەتەوەیی دەخرێتە پەراوێزەوە و زۆرتر پێداگری لەسەر پرسی چینایەتی دەکرێ کە ئەمەش هۆکارەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە:

١. فەراهەم بوونی زەمینەی بابەتیی ئەم خەباتە:

زوڵم و چەوسانەوەی لە ڕادەبەدەری دەرەبەگ و خاوەنملکەکان بەرامبەر بە جووتیاران و خەڵکی دێهات بەجۆرێك کە خەباتی دژە دەرەبەگیان بە لاوە گرینگتر بێ تا خەبات بەدژی ڕژیم. هەروەها بیرەوەریی تاڵی شکستی کۆماری کوردستانیش کە وەباڵەکەی بەهۆی ڕۆڵی نەرێنیی ئەم چینەوە دەخرایە پاڵیان.

٢. چوونی حیزبی دیموکراتی کوردستان بۆ ژێر باڵی حیزبی توودە و بەهۆی پێداگریی ئەم حیزبە لەسەر خەباتی چینایەتی:

حیزبی دیموکراتی کوردستان بەهۆی داکۆکی لە مافی جووتیاران و ئەولەویەت دان بە خەباتی چینایەتی، پێگەیەکی بەرفراوان لە نێو جووتیار و زەحمەتکێشانی کوردستاندا وەدەست دێنێ[٢] کە

١. بۆ زانیاری لەسەر چەندەها لەو پشتگیری و هاوکارییانە بە جووتیاران لە دوای تێکشکانی ڕاپەڕینەکە، بڕوانە: عەبدوڕڕەحمانی قاسملوو، چل ساڵ خەبات، فەسڵی سێهەم، ل ٦٦؛ کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی یەکەم، ل ٢١١- ٢١٣؛ غەنی بلووریان، ئاڵەکۆك، ل ١٢٢- ١٢٣؛ برایم فەرشی، س. پ، ل ١٠٣- ١٠٥.

٢. کەریم حیسامی کە هەڵسووڕێکی کومیتەی وەرزێری بوو دەڵێ: «ڕاپەڕینی وەرزێران دەبێتە هۆی وریایی و یەکگرتنی جووتیارانی کوردستان و پەنگ خواردنەوەی قین و بێزاریی کۆمەڵانی خەڵك لە دەرەبەگ و سەرۆك عەشیرەتەکانی سەر بە حکوومەت و

بەراورد ناکرێ لەگەڵ سەردەمی کۆماری کوردستان کە حەوت ساڵی لێ تێپەڕیبوو. پێگەی کۆمەڵایەتیی حدك لە سەردەمی کۆماری کوردستاندا لە چینی مامناوەندیی شارەکان تێنەپەڕی و نەگوازرایەوە بۆ گوندەکان و نێو جووتیار و زەحمەتکێشانی لادێ، بەتایبەتی بە لەبەرچاو گرتنی ئەوە کە بەشی هەرە زۆری دانیشتووانی کوردستان لە گوندەکان دەژیان.[1] ئەم نفووز و خۆشەویستییەی حیزبی دیموکرات لە نێو جووتیاران و زەحمەتکێشانی لادێ بەتایبەت دوای کودەتای ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢ کە وا دەکا حدك ناچار بێ لە خەباتی نیوەئاشکرا ـ نیوەنهێنیدا خەباتی تەواو نهێنی بگرێتە بەر، بەڕوونی دەرکەوت، کاتێك کە بۆ پتر لە یەك دەیە گوندەکان بە هاوکاریی جووتیاران

توندکردنی خەباتی چینایەتی و کۆبوونەوەی زیاتریان لە دەوری حیزبی دیموکراتی کوردستان.» کەریم حیسامی، پێداچوونەوە، ل ٩١. سەعید کاوە دەڵێ: «زوڵم و زۆریی ئاغاکان خەڵکی هان دەدا بێن بە ئەندامی حیزب [...] بەڕاشکاوی دەتوانم بڵێم هەڵگرتنی ئەو دروشم و پڕوپاگەندەی دژی دەرەبەگایەتی، حیزبی دیموکراتی کوردستانی لە نێو خەڵکی کورددا خۆشەویست و سەقامگیر کرد.» سەعید کاوە، س. پ، ل ٢٣. «کومیتەی وەرزێریی کوردستان» کە ناوەندەکەی لە مەهاباد بوو و بە ڕێنوێنیی حیزبی توودە لە دوای تێکشکانی ڕاپەڕینەکە دامەزرا، لە ماوەی چەند مانگدا زۆر خێرا پەرەی گرت و جووتیارانی کوردستانی بۆ لای خۆی ڕاکێشا. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، چل ساڵ خەبات، فەسڵی سێهەم، ل ٧٢.

١. لەو ساڵانەدا نزیکەی سەدی ٨٥ی خەڵکی کوردستان لە گوندەکان دەژیان. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، کوردستان و کورد، ل ١٠٧. ئەمیر حەسەنپوور سەبارەت بە خۆگێل کردنی حیزبی دیموکراتی کوردستان بەرامبەر بە پرسی جووتیاران لەو قۆناغەدا (قۆناغی کۆماری کوردستان) ئاماژە بە لووت و گوێ بڕینی جووتیارێك لەلایەن دەرەبەگەکانەوە دەکا کە بۆ لێپرسینەوە دەچێتە مەهاباد بەڵام کەس وڵامی ناداتەوە. وتوویژی حەسەن قازی لەگەڵ ئەمیر حەسەنپوور، یەکشەممە، ٢٠١٢/١١/٩، .tv sterk

شوێنی سەرەکیی خەبات و حەوانەوەی کادرەکانی حیزبی دیموکراتی کوردستان بوون.

٣. ڕیفراندۆمی هەڵوەشاندنەوەی پارلمانی حەڤدەیەم

کێشە و ململانێی نێوان شا و موسەددیق کە هەر لە سەرەتای سەرۆکوەزیریی موسەددیقدا دەستی پێکردبوو، ڕۆژبەڕۆژ پتر پەرەی دەستاند، بەجۆرێک کە لە هاوینی ١٩٥٣ گەیشتە ئەوپەڕی خۆی. موسەددیق هەوڵی دەدا شا سەڵتەنەت و شایەتیی خۆی بکا، نەک حوکمڕانی، هەروەک لە دەستووری نیزامدا بە پێویست دانرابوو.[1] موسەددیق پێی وا بوو خولی حەڤدەیەمی پارلمان ناوەندی پیلانگێڕی و پێگەی فشاری بەهزی دەربار و سیاسەتی دەرەکییە. هەر بۆیە بڕیاری دا لە ڕێگەی ڕاپرسی (ڕیفراندۆم) کۆتایی بەو ناوەندە بێنێ. بەم شێوازە ئەگەر خەڵک ڕازین بە مانەوەی دەوڵەت دەنگ بە هەڵوەشانی پارلمان بدەن تا دەوڵەت بمێنێ و درێژە بە کارەکانی بدا.[2]

ئیمپریالیزم و کۆنەپەرستی پێیان خۆش بوو ئەوەندەی دەکرێ دەوڵەتی موسەددیق بە شێوەیەکی یاسایی بڕووخێنن، واتە هەلومەرجێکی ئەوتۆ پێکبێنن کە پارلمان دەنگی متمانەی نەداتێ. ئەوە بوو کە لە سەرەتای مانگی ئابدا موسەددیق هاتە سەر ئەو بڕوایە کە دەبێ پارلمان هەڵبوەشێ و بۆ ئەم مەبەستە بڕیار درا ڕیفراندۆم بکرێ.[3] ئەم ڕیفراندۆمە ڕووداوێکی بێوێنە بوو کە لە نێوان ١٢ - ١٩ی گەلاوێژی ١٣٣٢دا بەڕێوەچوو. دژبەرانی موسەددیق ڕیفراندۆمیان بایکۆت کرد و لە

---

١. نادر ئینتسار، س. پ، ل ٦٥

٢. عبدالله برهان، مصدق دولت ملی و کودتا، ص ٢١٠.

٣. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، چل ساڵ خەبات، فەسڵی سێهەم، ل ٥٨

بەرامبەردا حیزبی توودە و هێندێك لە عەشیرەکانی قەشقایی و جووتیاران لە ڕاپرسی‌دا پشتگیریی موسەددیقیان کرد.[١]

حیزبی دیموکراتی کوردستان پشتیوانیی لە هەڵوەشاندنەوەی پارلمان کرد. کومیتەکانی حیزبی لە شارەکانی کوردستان بەتایبەتی لە شاری مەهاباد، بە پێکهێنانی میتینگ و خۆپیشان دان خەڵکیان هان دا کە دەنگ بە هەڵوەشانی پارلمان بدەن. لە شاری مەهاباد بۆ یەکەم جار ژنان بەهۆی ڕێکخستنەکانی حیزبەوە بەشداری خۆپیشان دانەکان بوون بۆ هەڵوەشانی پارلمان.[٢] لە شارەکانی کوردستان بەگشتی پشتیوانییەکی زیاتر لە ڕیفراندۆم و لە موسەددیق کرا. بۆ نموونە لە مەهاباد کە زیاتر لە ٥٠٠٠ دەنگ درا، تەنیا دوو کەس دژ بوون، لە شاری بانەش دوو کەس دەنگی دژیان دابوو.[٣]

پشتیوانیی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە ڕیفراندۆمی هەڵوەشانەوەی پارلمان لەژێر کاریگەریی حیزبی توودەدا بوو، چونکی حیزبی توودە لە

١. جان فوران، م. ق، ص ٤٣٩. ئایزنهاوێر، سەرکۆماری ئەمریکا لەو بارەیەوە دەڵێ: «ئەمڕۆ بەیانی لە ڕۆژنامەکان‌دا خوێندووتانەتەوە کە موسەددیق توانی بەسەر پارلمان‌دا سەرکەوێ و خۆی لێ ڕزگار بکات. موسەددیق لەم کارەی‌دا لە حیزبی توودەی ئێران کەلك وەردەگرێ.» نورالدین کیانوری، حزب توده ایران و دکتر محمد مصدق، تهران، ١٣٥٩، ص ٣۶.

٢. برایم فەرشی، س. پ، ل ١٠٩، ١٠۶.

٣. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، چل ساڵ خەبات، فەسڵی سێهەم، ل ۶٩- ٧٠. موسەددیق بە وەدەست‌هێنانی ٢٠٤٣٣٠٠ دەنگی بەڵێ لە کۆی ٢٠٤٤۶٠٠ دەنگی سەرانسەریی وڵات و ١٠١٣٩۶ دەنگی بەڵێ لە کۆی دەنگی ١٠١٤۶٣ دەنگی دانیشتووانی تاران سەرکەوتنێکی گەورەی تۆمار کرد. یرواند آبراهامیان، م. ق، ص ٣٣٧. ئایەتوڵلا کاشانی ئەو ڕیفراندۆمەی بایکۆت کرد، بەڵام ئەو هەڵوێستەی کاریگەریی ئەوتۆی نەبوو. سعید زاهد، جنبش‌های اجتماعی معاصر ایران، تهران، ١٣٨١، ص ١۶١.

دوای ڕاپەڕینی ٣٠ی پووشپەڕی ١٣٣١[1] پروپاگەندە و هێرش کردنە سەر موسەددیقی کەم کردبۆوە و ئەگەرچی نە بە ئێوەرۆک، بەڵام لە ڕواڵەتدا ئاڵوگۆڕی لە سیاسەتی خۆی بەرامبەر بە موسەددیقدا پێکهێنابوو.[2] ئەو پشتیوانییەی حدك لە کاتێكدا بوو کە موسەددیق نە لە ماوەی سەرۆکوەزیریدا و نە لە ڕابردوودا سەبارەت بە پرسی نەتەوەیی لە ئێرانی

---

١. موسەددیق بۆ چەسپاندنی پێگەی خۆی لە دەسەڵاتدا پرۆژە یاسایەکی هێنایە پارلمان و تێیدا داوای کردبوو بۆ ماوەی شەش مانگ دەسەڵاتی تەواوی پێبدرێ و خۆیشی پۆستی وەزارەتی جەنگ بەڕێوەبەرێ. ئەم داوایە لەلایەن شاوە ڕەت کرایەوە. موسەددیق دەستی لە کار کێشایەوە و لە ١١ی تەمووز ئەحمەد قەوامولسەڵتەنە بوو بە سەرۆك وەزیران. ئەم ئاڵوگۆڕە کاردانەوە و نارەزایەتیی بیروڕای گشتیی لێکەوتەوە و چەند ڕۆژ تاران و شارە گەورەکان شاهیدی میتینگ، خۆپیشان دان و مانگرتن بوون. بەهۆی دەستێوەردانی پۆلیس و هێزە ئەمنییەکان چەندین کەس کوژران و بریندار بوون و شا ناچار کرا لە بەرامبەر ئیرادەی جەماوەردا پاشەکشە بکا و لە ٣٠ی پووشپەڕی ١٣٣١ (٢٢ی تەمووزی ١٩٥٢) سەرلەنوێ موسەددیق بۆوە سەرۆك وەزیران. لەم ڕاپەڕینەدا هەموو گرووپەکان لە بەرەی نیشتمانی تا گرووپە مارکسی- لینینییەکان (حیزبی توودە) بەشدار بوون و جەشنی ئەم ڕووداوە تا شۆڕشی ١٩٧٩ ئەبینرا. موسەددیق ئەم ڕووداوەی بە هەل زانی بۆ کەم کردنەوەی دەسەڵاتی شا و لاواز کردنی پێگەی نەیارانی لە نێو سپادا. ا. آ. گرانتوسکی و دیگران، م. ق، ص ٥٢٦؛ ریچارد کاتم و دیگران، نفت ایران، جنگ سرد و بحران آذربایجان، ترجمە: کاوە بیات، تهران، ١٣٧٩، ص ٧٥.

٢. نوورەددین کیانووری، سکرتێری حیزبی توودە ئیدیعا دەکا کە لە دوای ٣٠ی پووشپەڕی ١٣٣١ سیاسەتی پشتگیری و بەهێز کردنی موسەددیقیان گرتۆتە بەر. نورالدین کیانوری، خاطرات کیانوری، مؤسسە تحقیقات و انتشارات دیدگاه، تهران، ١٣٧٢، ص ٢٤٦. ئەم ئیدیعایەی کیانوری مشتومڕی لەسەرە و هێندێك لایەن ڕەتی دەکەنەوە. بۆ زانیاری لەم بارەیەوە بڕوانە: بابك امیرخسروی، نظری از درون بە نقش حزب توده ایران، نقدی بر خاطرات نورالدین کیانوری، تهران، ١٣٧٥، ص ٣٢٨- ٣٦٧.

فــرەنەتەوەدا نە تەنیــا هەنگــاویکی هەڵنەگرتبــوو، بەڵکــوو بەرامــبەر بە هەر چەشنە پرۆژەیەك تەنانەت نیوەچڵیش بۆ چارەسەری ئەم پرسە ڕاوەســتابوو و پێــداگریی لەســەر ســێنترالیزە بــوونی وڵات دەکــرد.[1]

1. ئەمریکییەکـان هەوڵیـان دەدا وەك سـەردەمی شـەڕ لە چوارچێـوەی گەڵاڵەیەکـی هاوشێوەی گەڵاڵەی کۆمــبۆنی سێ لایەنەی کەمایەتییەکانی تورك، عەرەب و کـورد، لەسەر بنەمای ئەنجومەنگەلێکی هاوشێوەی ئەنجومەنەکانی ئەیالەتی و ویلایەتی؛ ئێران بکەنە خـاوەنی خودموختـاری. کۆمــبۆنی سـێ لایەنە لە کـاتی سـەرۆك وەزیریـی ڕەزمارادا هەوڵی دا بە شێوەیەکی دیکە ئەم گەڵاڵەیە لە پارلمـاندا بڕیـاری لەسـەر بـدری، بەڵام ئەو جـارەش موسـەددیق ڕێگـر بـوو لە بەردەم پەسـند کردنـیدا. ئەو گەڵاڵەیە بە گەڵاڵەی ڕێکخـراوی ئەنجـومەنی ئەیـالەتی و ویلایەتـی نـاودێر کرابـوو. موســەددیق ویـــرای دژایەتـــی لەگەڵ ئەم گەڵاڵەیە، دروســت بـــوونی دەوڵەتە خودموختارەکانی بە دابەشبوونی ئێران بۆ چەند دەوڵەتی بچووکتر لێکدابەوە، موجتەبا بورزوویی، بارودۆخی سیاسیی کوردستان (١٨٨٠- ١٩٤٦)، ل ٤٦١.

باسی پێنجەم: حیزبی دێموکراتی کوردستان لە دوای کۆدەتای ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢/ ١٩ی ئابی ١٩٥٣

کاتێک وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا گەیشتە ئەو بڕوایە کە درێژەی حکوومەتی موسەددیق لە ئێران لەگەڵ بەرژەوەندییە باڵاکانی ئەمریکا لە ناوچە ناکۆکە، بڕیاری دا لە ڕێگەی کۆدەتای سەربازییەوە کۆتایی بە دەسەڵاتی موسەددیق بێنێ. لەم پێوەندییەدا مانگی ئازاری ١٩٥٣ ئاژانسی هەواڵگریی ناوەندیی ئەمریکا (CIA) بۆ داڕشتنی گەڵاڵەیەک بۆ ئەم مەبەستە ڕاسپێردرا.[1] ئەوە هەواڵێکی دڵخۆشکەر بوو بۆ کاربەدەستانی بریتانیایی کە دواجار ئەمریکایان لەگەڵ خۆیان خست بۆ ڕووخاندنی

---

١. محمود طلوعی، مصدق در پیشگاه تاریخ، تهران، ١٣٧٩، ص ٥١٥. ڕەوتی ڕووداوەکان لە ئابی ١٩٥٣ نیشانی دا کە کۆدەتای ١٩ی ئاگوست زۆرتر ئۆپراسیۆنێکی ئەمریکایی بوو تا ئینگلیسی. ٢٦ ساڵ دواتر کرمیت ڕووزفێلت لە کتێبێکدا کە لەژێر ناوی «کۆدەتا لە کۆدەتا» بڵاوی کردەوە، چۆنیەتی وردەکارییەکانی کۆدەتاکەی «CIA»ی باس کرد. ڕووزفێلت مەبەستی لە نووسینی ئەو کتێبە ئەوە بوو کە بیروڕای گشتی لە ئەمریکا لەوە تێگەن کە کۆدەتای «CIA»، بە مەبەستی پێشگیری لە هاتنە سەر دەسەڵاتی حیزبی کۆمۆنیستی «توودە» بوو کە یەکیەتیی سۆڤیەت پشتیوانی هەمەلایەنەی دەکرد. عبدالرضا هوشنگ مهدوی، بر کشور ما چە گذشت، مجموعە مقالات، تهران، ١٣٧٩، ل ١٠٠. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە:

Roosevelt ،Kermit Jr ،countercoup the struggle for the control of Iran, 1979, New York ،N،Y: Mc Graw-haill.

موسەددیق. ئەوان بۆ ئەو مەبەستە پیلانێکی هاوبەشیان داڕشت و لەسەر بڕیاری «کێرمیت ڕووزڤێلت»، نێردراوی ئاژانسی هەواڵگریی ناوەندیی ئەمریکا بۆ سەرپەرستی کردن و جێبەجێ کردنی کودەتاکە بە نهێنی گەیشتە تاران.[١]

لە نێوخۆی ئێرانیش بەرەی نەیارانی موسەددیق دروست ببوو کە بریتی بوون لە دەربار، زۆربەی فەرماندەکانی سپا، گەورە سەرمایەدارەکان، ژمارەیەکی زۆر لە ڕێبەرانی ئایینی و ئەوانەی لە بەرەی نیشتمانی دابڕابوون.[٢] پیادەکردنی کودەتای ئەمریکایی - ئینگلیسی کەوتبووە ئەستۆی ئەو بەرەیە. لە نیوەشەوی (٢٥ی گەلاوێژی ١٣٣٢/ ١٦ی ئابی ١٩٥٣)دا نێعمەتوڵڵا نەسیری، فەرماندەی گاردی شاهەنشاهی فەرمانی حەمەڕەزاشای بۆ لە کار لادانی موسەددیق و دانانی سەرلەشکری خانەنشین، «فەزلوڵڵا زاهیدی»[٣] لە شوێن ئەو گەیاندە ماڵەکەی موسەددیق،

---

١. حسین فردوست، ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، جلد اول، چاپ ششم، تهران، ١٣٦٩، ص ١٧٧.

٢. ڕیچارد کاتم، ناسیونالیسم در ایران، ترجمە: احمد تدین، تهران ١٣٧١، ص ٢٨١.

٣. فەزلوڵڵا زاهیدی گەورە ئەفسەری سپای ئێران و کەسی نزیك لە ڕەزاشا بوو. بەوە ناسرابوو کە هاوکاریی ئازییەکانی دەکرد و مەیلی بۆ لای ئەوان هەبوو، بۆیە بریتانیاییەکان لە ئەیلوولی ١٩٤١دا دەس بەسەریان کرد و لە بەندیخانەیەك لە فەلەستین بەندیان کرد و تا کۆتایی شەڕی دووهەمی جیهانی لەوێ مایەوە. کاتێك گەڕایەوە ئێران وەك یاریدەدەری نۆرمەن شوارتسکۆف کە شارەزایەکی ئەمریکایی بوو، لە ڕێکخستنەوەی هێزەکانی ژاندارمدا دەستی بەکار کردەوە. زاهیدی دواتر بووە لایەنگری ڕۆژاوا بەتایبەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. لە ١٩ی ئابی ١٩٥٣دا سەرکردایەتیی کودەتاکەی کرد لە دژی محەممەدی موسەددیق؛ بۆیە شا خەڵاتی کرد و کردی بە سەرۆکوەزیران و ٦٠٠ هەزار دۆلاریشی پێبەخشی، بەڵام دواتر

بەڵام موسەددیق کە پێشتر ئاگادار کرابۆوە،[1] بەهۆی گاردی پارێزەری سەرۆکوەزیران پیلانەکەی پووچەڵ کردەوە و ئەسیری دەس‌بەسەر کرا و کۆدەتاکە سەری نەگرت.[2] شا کە لە وەلانانی موسەددیق سەرنەکەوت، ڕۆژی یەکشەممە ٢٥ی گەلاوێژ (١٦ی ئاب) ڕایکردە دەرەوەی وڵات. ئەو سەرەتا چووە عێراق (بەغدا) و لەوێڕا چوو بۆ ڕۆم لە ئیتالیا.[3]

ڕۆژی ٢٥ی گەلاوێژ (١٦ی ئاب) بە بلاوبوونەوەی هەواڵی شکستی کۆدەتا و هەلاتنی شا خەڵک بە خۆشی و شادی ڕژانە سەر شەقام و لە خۆپیشاندانی گشتی‌دا بەشدار بوون. لە تاران گەورەترین خۆپیشان‌دان لە دژی دەربار بەڕێوەچوو.[4] ئەندامان و لایەنگرانی حیزبی توودە ڕژانە شەقام و دروشمیان لە دژی شا بەرز کردەوە و پەیکەرەکانی شا و باوکیان هێنایە خوار. ڕاگەیاندراوی کومیتەی ناوەندیی حیزبی توودە لە هەمان ڕۆژدا داوای هەڵوەشانی سەڵتەنەت و دامەزراندنی سیستمی کۆماریی دیموکراتیک دەکا.[5]

دووری خستەوە بۆ سویس، دوای ئەوەی کە زانی ئەماح لە کۆشکی شا دەکا. د. ئیبراهیم خەلیل ئەحمەد و د. خەلیل عەلی موراد، س. پ، ل ٢٥٣.

١. نوورەددین کیانووری، ئیدیعا دەکا بەهۆی ڕێکخراوی سەربازیی حیزبەکەی لە نێو سپادا موسەددیقیان لە پلانی کۆدەتا ئاگادار کردۆتەوە. نورالدین کیانوری، حزب توده ایران و دکتر محمد مصدق، ص ٣٩.

٢. محمدعلی همایون کاتوزیان، م. ق، ص ٢٢٣.

٣. دکتر عزیزالله بیات، تاریخ تطبیقی ایران با کشورهای جهان، تهران، ١٣٨١، ص ٥٩٧ بۆ زانیاریی پتر لەسەر ئەم ڕووداوە بڕوانە: دکتر نصرالله شیفته، زندگینامه و مبارزات سیاسی دکتر محمد مصدق، چاپ دوم، تهران، ١٣٧١، ص ١٥٢- ١٥٥.

٤. جامی، گذشته چراغ راه آینده است، چاپ سوم، تهران، ١٣٨١، ص ٦٥٥

٥. ف. م. جوانشیر، تجربه ٢٨ مرداد، نظری به جنبش ملی شدن نفت ایران، انتشارات حزب توده ایران، تهران، ١٣٥٩، ص ٢٨٧. کیانووری دەڵێ: حیزبی توودە دروشمی

لە کوردستانیش بە هەمان شێوەی تاران لە ١٦ی ئاگۆست خۆپیشاندانێکی گەورە کرا. بۆ یەکەم جار هێمن موکریانی لە پاش ڕووخانی کۆماری کوردستان لەو میتینگەدا شێعر دەخوێنێتەوە.[1] دوکتور عەبدوڕڕەحمان قاسملوو کە بۆخۆی ئەو ڕۆژە لە مەهاباد بوو، دەڵێ: «لە کوردستانیش دۆخێکی شۆڕشگێڕانە هاتە پێش. ڕۆژی ٢٥ی گەلاوێژ (١٦ی ئاب) پاش تێکشکانی کودەتا یەکێک لە گەورەترین خۆپیشاندانەکانی شاری مەهاباد پێکهات. زۆر کەس کە تا ئەو وەختە بە نهێنی چالاکیان هەبوو و خۆیان دەشاردەوە لەو خۆپیشاندانەدا خۆیان ئاشکرا کرد و خەڵك یەكدەنگ هاواریان دەكرد: بڕۆ ئەی شاهی خائین بەغدا نیوەی ڕێیەت بێ![2] و بە چاولێکەری لە ڕاگەیاندراوی کومیتەی

کۆماری دیموکراتیکی بەرز کردەوە. نورالدین کیانوری، خاطرات، م. ق، ص ٢٧٠. هەڵگرتنی دروشمی کۆماری دیموکراتیك لەلایەن حیزبی توودەوە ڕەخنەی زۆری هاتەوە سەر. بۆ زانیاری لەو بارەیەوە بڕوانە: بابك امیرخسروی، م. ق، ص ٥٧٢.

١. هێمن موکریانی دیمەنی ئەو ڕۆژە ئاوا دەگێڕێتەوە: «بەڕاستی ڕۆژێکی خۆش بوو، دووکان و بازاڕ داخران و خەڵك ڕژانە نێو کووچە و خیابان. بوو بە هوڕاکێشان و چەپڵەڕێزان و سەما و هەڵپەڕین. ژن و پیاو و گەورە و بچووك لەو زەماوەندەدا بەشدار بوون. کۆبوونەوەیەکی گەورەی حیزبی لە مەیدانی شار کرا. منیش پاش ڕووخانی کۆماری کوردستان بۆ یەکەم جار شێعرم بۆ خەڵك خوێندەوە. دیارە شێعرەکانم بەپەلە دروست کردبوو و لە باری هونەرییەوە زۆر باش نەبوون، بەڵام چونکە ئیلهامم لە خەڵك وەرگرتبوو و بۆ خەڵك بوون دوو سەعاتی پێنەچوو گەورە و بچووك و ژن و پیاو و منداڵی شارەکەمان سەربەندی شێعرەکەمیان دەخوێندەوە و دەیانگوت: دە بڕۆ ئەی شاهی خائین بەغدا نیوەی ڕێیەت بێ.» هێمن موکریانی، س. پ، ل ٧٩.

٢. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، چل ساڵ خەبات، فەسڵی سێهەم، ل ٧٦.

مەرکەزیی حیزبی توودە، لە بڕیارنامەی میتینگەکەدا داوای دامەزراندنی کۆماری دیموکراتیك دەکری.»[1]

ڕاستە ڕێکخەری ئەو خۆپیشاندانە گەورەیە حیزبی دیموکراتی کوردستان بوو، بەڵام بەشداری و شادمانیی گەورە و بچووك و ژن و پیاو و منداڵی شارەکە لە هەلاتنی شا بۆ ئەوە دەگەڕایەوە کە ئەوان شایان بە تاوانباری سەرەکیی کوشتنی قازییەکان و ئەفسەرەکانی کۆمار و بەگشتی ڕووخاندنی کۆماری کوردستان دەزانی و شەش ساڵ بۆ فەرامۆش کردنی ڕووداوێکی ئەوتۆ لە یادەوەریی مێژوویی خەڵکدا ماوەیەکی زۆر کەمە.

ڕۆژی ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢ (١٩ی ئابی ١٩٥٣) پلانی دووهەمی کۆدەتا خرایە بواری جێبەجێ کردنەوە. ئەو پلانە بریتی بوو لە ئاژاوەنانەوە و تێکدانی دۆخی ئەمنییەتی بەهۆی بەشێك لە سپا، کەسانی گێرەشێوێن، لات و لووت و حەشاماتی باشووری تاران.[2]

ژەنەڕاڵ زاهیدی و لایەنگرەکانی لەم دۆخە نوێیە کەلکیان وەرگرت و خۆیان بۆ هێرشی جیددیتر ئامادە کرد. بەخێرایی لە تاران یەکەکانی پیلانگێڕیی سپا خۆیان ڕێکخست و داروودەستەی کۆنەپەرستان بە لایەنگریی لە شا ڕژانە سەر شەقامەکان.[3] یەکە سەربازییەکانی کۆدەتا

---

١. جەلیل گادانی، پەنجا ساڵ خەبات، ل ١٠٠.

٢. دکتر محمدعلی همایون کاتوزیان، م. ق، ص ٢٢٣.

٣. م. س. ایوانف، م. ق، ص ٥٤٨. ئایەتوڵڵا بیهبەهانی و شەعبان جەعفەری بۆ هێنانی ئەو کەسانە بۆ سەر شەقام ڕۆڵی سەرەکیان هەبوو. جان فوران، م. ق، ص ٣٤٢. ڕیچارد کاتم باسی «دۆلارەکانی بیهبەهانی» دەکا کە لە ڕاستیدا ئەو برە پارەیە بوو کە لەلایەن CIAوە درابوو بە مەلاکان و سەرکردەی لات و چەقۆکێشەکان. ڕیچارد کاتم، م. ق، ص ٢٨٥.

ئێزگەی ڕادیۆیان داگیر کرد و تانکەکانیان هێنایە ناوەندی شار و ماڵی موسەددیقیان گەمارۆ دا.[١] زاهیدی لە باڵوێزخانەی ئەمریکاوە گەیەندرایە ئێزگەی ڕادیۆ و لە ڕێگەی ڕادیۆوە ڕووخانی دەوڵەتی موسەددیق و سەرۆکوەزیریی خۆی ڕاگەیاند.[٢]

شای ڕاکردوو دوای سەرکەوتنی کۆدەتا لە ٢ی خەرمانان (٢٢ی ئاب) گەڕایەوە ئێران و قۆناغێکی نوێ لە ژیانی سیاسیی ئێران و حیزبی دیموکراتی کوردستانیش دەستی پێکرد. کۆتایی بەو ئازادی و دیموکراسییە ڕێژەیی‌یەی نێوان ساڵەکانی ١٩٤١ - ١٩٥٣ هات و هێزە چەکدارەکان هەم بەرەی نیشتمانی و هەم حیزبی توودەیان سەرکوت و لێک بڵاوکرد.[٣] دوابەدوای کەوتنی دەوڵەتی موسەددیق سیستمی فەرمانڕەوایی لە ئێراندا بە ئاراستەی دیکتاتۆری و تاکڕەوی

---

١. جان فوران، م. ق، ص ٤٤٢.

٢. نصرالله شیفته، م. ق، ص ١٥٦. پاش ٩ کاتژمێر شەڕی شەقام و پاش داگیرکردنی ماڵەکەی موسەددیق، ناوبراو و یارانی خۆیان بەدەستەوە دا. ڕیچارد کاتم، م. ق، ص ٢٨٨.

٣. دەوڵەتی کۆدەتا جگە لە حوسێن فاتمی، وەزیری دەرەوەی کابینەی موسەددیق کە ئیعدام کرا و لوتفی، وەزیری داد کە کوژرا؛ لەگەڵ ڕێبەرانی دیکەی بەرەی نیشتمانی بەنەرمی هەڵسوکەوتی کرد و زۆربەیان بە زیندانی کەمتر لە پێنج ساڵ سزا دران. موسەددیق سێ ساڵ زیندانی بۆ برایەوە و دواتر تا کۆتایی تەمەنی لە ملکی خۆی واتە ئەحمەدئاوادا دەسبەسەر بوو. بەڵام هەڵسوکەوتیان بەرامبەر بە توودەییەکان توندوتیژ و بێبەزەیی‌یانە بوو. لە ماوەی چوار ساڵی دواتردا کە حەشارگە و ماڵە نهێنییەکانی حیزبی توودە وردەوردە ئاشکرا دەبوون، ناوەندە ئەمنییەتییەکان ٤٠ کەسی پلەداری توودەیان ئیعدام کرد، ١٤ کەس لەژێر ئەشکەنجەدا گیانیان لە دەست دا، ٢٠٠ کەس بە زیندانی هەتاهەتایی حوکم دران و ٣٠٠٠ کەس لە ئەندامانی ئاسایی ئەو حیزبە دەسبەسەر و زیندانی کران. یرواند آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، ص ٣٢٥.

هەنگاوی نا و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بوو بە سەرچاوەی پشتگیریی دەرەکی بۆ دەسەلاتی دیکتاتۆریی محەممەدڕەزاشا.[١]

کوردستان و «حدك»یش لەو پەلامارە بێبەش نەکران. سەدان ئەندامی حیزب گیران و ئەشکەنجە دران و سزای زیندانی درێژخایەنیان بەسەردا سەپا، بەلام حدك پاشەکشەیەکی ڕێکوپێکی کرد و خەباتی نهێنیی خۆی درێژە پێدا و بە کۆکردنەوە و ڕێکخستنی ئەندامان و ڕێکخراوەکانی و پاراستنیان لە دەستی پۆلیس،[٢] ئەو بەشە لە ئەندامان و بەرپرسانی حدك کە ناچار بوون ژیانی نهێنیی بگرنە بەر، بۆ خۆپاراستن لە تۆڕی پۆلیس بەشێکی بەرچاو لە کادرەکانی حیزب لە دێهات و زۆربەی بەرپرسەکان لە تاران و تەورێز خۆیان حەشار دا و چەند کەسێکی دی چوونە باشووری کوردستان. سێ‌کوچکەی مەهاباد، سەردەشت و بانە نە تەنیا ناوچەیەکی ئەمن بۆ چالاکانی حیزب بوو، بەلکوو وەك ناوچەیەکی ئازادکراو دادەنرا و ئەندامانی حیزب بە دوور لە چاوی ژاندەرمە و دەولەت تێیدا سەرقالی چالاکی و تەبلیغات بوون.[٣]

لەو قۆناغە نهێنییەی خەباتدا حدك لە تەورێز و بە یارمەتیی حیزبی توودە و لە چاپخانەی نهێنیی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجاندا توانی خولی دووهەمی ڕۆژنامەی کوردستان کە لە پاش ڕووخانی کۆماری کوردستان دەرنەچووبوو، چاپ و لە سەرانسەری کوردستاندا بلاوبکاتەوە. «کوردستان» تەنیا پێنج ژمارەی لێ چاپ و بلاوکرایەوە و

---

١. د. یاسین سەردەشتی، بەرزانی مەلا تەها، س. پ، ل ٢٢١.

٢. عەبدوللا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، ب ١، بلاوکراوەی کۆمیسیۆنی چاپەمەنی حدکا، ١٩٩٧، ل ١٤. حیزبی دیموکراتی کوردستان سەرەڕای ئەو ڕاوەدوونان و گرتنانە توانی ڕێکخستنەکانی بپارێزێ، لازاریف و دیگران، م. ق، ص ٢٣٢.

٣. اسماعیل بختیاری، م. ق، ص ٥٠.

یەکەم ژمارەی لە ٢٥ی ئاوریلی ١٩٥٤ دەرکرا و ژمارە ٥ی بەر لەوەی بلاویکرێتەوە لەلایەن دەوڵەتی ئێرانەوە لە چاپخانەی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان دەستی بەسەردا گیرا.[١] ئەوەی جێگەی سەرنجە ئەوەیە کە حیزبی توودە تا پێش کۆدەتا یارمەتیی «حدک»ی نەدەدا کە ڕۆژنامەی کوردستان یان بلاوکراوەیەکی دیکەی کوردی دەربکا کە ئەودەم لە کەش‌وهەوای سیاسیی نیمچە ئازادی سەردەمی موسەددیق‌دا دەس‌ئاوەڵەتر بوون و ئیمکاناتی زیاتریان لە بەردەستا بوو.

دوای ئاشکرا بوونی ڕێکخراوی نهێنیی سەربازیی حیزبی توودە لە خەرمانانی ١٣٣٣ (سێپتامبری ١٩٥٤) بەهۆی پۆلیس، مەیدانی هەڵسووڕان و چالاکیی حیزبی توودە ڕۆژبەڕۆژ بەرتەسکتر و بازنەی فشاری دەزگا ئەمنییەتییەکانی ڕژیم لە دەوری ئەم حیزبە ڕۆژبەڕۆژ تەنگتر دەبوو.[٢]

---

١. فاتح ڕەسووڵ، س. پ، ل ٢٠١؛ جووتیار ڕەفیق، س. پ، ل ٤٨. خولی دووهەمی ڕۆژنامەی کوردستان بەهۆی ڕەحمان قاسملوو، سەدیق ئەنجیری، غەنی بلووریان و عەزیز یووسفی لە تەورێز دەرچوو. غەنی بلووریان، ئاڵەکۆک، ل ١٥٢، ١٥٣ و ١٥٤؛ کەریم حیسامی، پێداچوونەوە (٢)، ل ١٠٢.

٢. کیانووری لەم بارەیەوە دەڵێ: «گەورەترین گورز کە لە دوای کۆدەتا لە حیزبی توودە درا، ئاشکرا بوون و لە نێو چوونی ڕێکخراوی سەربازیی حیزب لە خەرمانانی ١٣٣٣ (سێپتامبری ١٩٥٤)دا بوو. ڕێکخراوی سەربازی گرینگترین پارێزەر و قەڵغانی پاراستنی حیزب لە بەرانبەر گورزی دوژمن‌دا بوو. ئێمە لە ڕێگەی ئەفسەرانی توودەیی لە ناوەندەکانی گرینگی نیزامی وەک ڕوکنی دووی سپا (ئیستخبارات)، فەرماندەیی سەربازی، دادرەسی سپا و شوێنەکانی دی دەمانتوانی زۆر زانیارییمان لەسەر زۆر بابەت دەسکەوێ و خۆمانی پێ بپارێزین. لە دوای ئاشکرا بوونی ڕێکخراوی سەربازی ئەو هەلە بەتەواوی لە کیس چوو و حیزب بێ‌قەڵغان مایەوە و بە دوای ئەودا گورز لە دوای گورز وە پەیکەری حیزب کەوت و ئیمکانات بەرتەسک و بەرتەسکتر بۆوە.» نورالدین کیانوری، خاطرات نورالدین کیانوری، ص ٢٣٥.

بە هەمان شێوە ئاشکرا بوونی ماڵە نهێنییەکانی بەرپرسانی بەڕێوەبەرانی «حدك»یش و تێکەوتنیان لە تۆڕی پۆلیس بوو بە مەترسییەکی جیددی لەسەریان،[١] چونکە لەگەڵ حیزبی توودە لە پێوەندیی ڕاستەوخۆدا بوون.[٢] هەر بۆیە زۆربەیان لە بەهاری ١٣٣٤ (١٩٥٥)دا تاران و تەورێز بەجێ دێڵن و لە ناوچە جۆراوجۆرەکانی کوردستان و بەتایبەتی موکریان و لە موکریانیش بە زۆری لە دێهاتەکان جێگیر دەبن.[٣]

ئەو قۆناغە لە مێژووی حیزبی دیموکراتی کوردستان بەتەواوی لەگەڵ مێژووی حیزبی توودەدا گرێ دراوە. هەرچەند بەڕەسمی ڕانەگەیەندرا، بەڵام لە ڕاستیدا حدك وەك لقی کوردستانیی حیزبی توودە چالاکیی هەبوو. سەربەخۆیی بڕیاردانی نەبوو و لە هەموو ڕووداوە گرینگەکانی ئەو

١. هێلێن قاسملوو (نەسرین)، هاوسەری بە ڕەگەز چێکیی د. قاسملوو کە لە ساڵەکانی پاش کودەتا لەگەڵ بەرپرسانی حدك و قاسملووی هاوسەری لە خەباتی نهێنیدا لە تاران ژیاوە و هاوخەباتیان بووە، دەڵێ: «زۆر بێمانا بوو کە بەرپرسانی ناوچە جیاجیاکانی کوردستان ماوەیەکی زۆر هەموو پێکەوە لە ماڵێکی نهێنیدا دەمانەوە و ئەگەر پۆلیس ئەوانی دەسبەسەر کردبا، کاری حدك تەواو کرابوو، بۆیە مانەوە لە تاران بۆ خەباتکارە کوردەکان مەترسیدار دەبوو، هەر بۆیەش بڕیار درا کە ڕێبەرایەتیی حدك پەنا بەرنە شاخەکانی کوردستان.» نەسرین قاسملوو، ئورووپاییەك لە وڵاتی کورداندا، وەرگێڕانی ناهید حوسێنی: کوردستان، ٢٠١٤، ل ١٨١ و ١٢١.

٢. هێلێن قاسملوو باسی چاوپێکەوتنی نوورەددین کیانووری، ئەندامی دەستەی کارگێڕیی حیزبی توودە دەکا کە شەو درەنگانێك بە جلوبەرگی تایبەتی ئەفسەرێکی ڕژیمی شاهەنشاهییەوە لە ماڵە نهێنییەکەی بەرپرسانی حدك وەژوور دەکەوێ و بۆ ماوەیەك لەگەڵ قاسملووی هاوسەری دوو بە دوو دادەنیشن و دەبێ. نەسرین قاسملوو، هـ. س، ل ١٢٠. بەم جۆرە دەردەکەوێ کە چارەنووسی هەموو بەرپرسانی حدك لەم هەلومەرجە مەترسیدارەشدا بەدەستی حیزبی توودەوە بووە.

٣. غەنی بلووریان، ئاڵەکۆك، ل ٩٨.

ساڵانەدا وەك: جووڵانەوەی خۆماڵی کردنی نەوت، دەسەڵاتداریی موسەددیق، هەڵبژاردنی پارلمانی حەڤدەیەم، ڕاپەڕینی جووتیارانی موکریان، ڕیفراندۆمی هەڵوەشانی پارلمان، کودەتای یەکەم و هەڵاتنی شا، کودەتای ٢٨ی گەلاوێژ (١٩ی ئاب)دا بەگشتی چاوی لە بڕیار و ڕێنوێنییەکانی حیزبی توودە بوو و بیری لەوە نەدەکردەوە کە ئەو هەڵوێستە لە بەرژەوەندیی نەتەوەی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندایە یان بەپێچەوانە.

لەم قۆناغەدا بە هاندانی حیزبی توودە پرسی نەتەوایەتی دەخرێتە پەراوێزەوە و زۆرتر پێداگری لەسەر دروشمی چینایەتی دەکرێ و ئەم ڕەوتە بەهۆی زەقبوونی کەلێنی چینایەتی بەتایبەتی لە گوندەکان و زاڵ بوونی سیستمی ئابووری - کۆمەڵایەتیی فیئۆدالیزم لەگەڵ پێشوازیی جووتیاران و ڕەشایی گوندەکان بەرەوڕوو دەبێ. لەم قۆناغەدا ڕێکخستنەکانی حدك کە لە پاش هەرەسی کۆمار بەتەواوی لەبەریەك هەڵوەشابوون، بە یارمەتیی حیزبی توودە بووژانەوە و حدك بوو بە خاوەن ڕێکخستنێکی تۆکمە[1] و لە پاش دروست بوونی بۆ یەکەم جار بەهۆی پێداگریی لەسەر پرسی چینایەتی شوێن و پێگەی کۆمەڵایەتیی بەرفرەوانی لە نێو جووتیاران و لە گوندەکاندا پێکهێنا و دواجار پچڕاندنی پێوەندی لەگەڵ حیزبی توودە سەربەخۆیی ڕێکخراوەیی «حدك»ی هێنایەوە جێگەی خۆی.

---

١. هێمن موکریانی لەم بارەیەوە دەڵێ: «پیاو حەق بڵێ حیزبی توودە لەو سەردەمەدا لە بووژانەوەی حیزبدا ڕۆڵێکی باشی بینی.» هێمن، س. پ، ل ٦٤ ئەو تەشکیلات (ڕێکخستن)ـەی زیندوو کرایەوە بە یارمەتیی حیزبی توودە بوو. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، مێژوویەکی کورتی ڕێبەرایەتیی حدکا، ل ٢.

باسی شەشەم: کۆنفرانسی یەکەمی حیزبی دێموکراتی کوردستان و دابڕان لە حیزبی توودە

کودەتای (٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢/ ١٩ی ئابی ١٩٥٣) کاریگەریی قووڵی لەسەر چارەنووسی سیاسیی حیزبی توودە دانا، بەجۆرێك کە ئەم حیزبە تا ڕووخانی ڕژێمی پاشایەتی لە ئێراندا (١٩٧٩) نەیتوانی پشتی لەژێر باری ئەو شکستە گەورەیە ڕاست کاتەوە. هەڵە سیاسییەکانی حیزبی توودە لە نێوان ساڵەکانی (١٣٣٠ ـ ١٣٣٢/ ١٩٥١ ـ ١٩٥٣)دا بە ڕادەیەك زەق و قەرەبوو نەکراو بوون کە بوونە هۆی ئەوەی ئەم حیزبە متمانە و ئیعتباری لە نێو کۆمەڵانی خەڵكدا تا ڕادەیەکی یەکجار زۆر لە دەست بدا. سەرەکیترین هەڵەکانی ئەم حیزبە دەکرێ بەم شێوەیە فۆرموولە بکەین:

١. هەڵوێستی حیزبی توودە لە ئاست جووڵانەوەی خۆماڵی کردنی نەوت کە بەرەی نیشتمانی بە ڕێبەریی موسەددیق ئاڵاهەڵگری بوو، بریتی بوو لە بەجیددی نەگرتنی خەباتی ئەو بەرەیە بەرامبەر بە کۆمپانیای نەوتی ئەنگلۆ ـ ئێرانی؛ چونکی لە ڕوانگەی حیزبی توودەوە بەرەی نیشتمانی چ وشیارانە و چ بەپێچەوانە ئاوی لە ئاشی کۆلۆنیالیزم دەکرد و پێی وا بوو کێشەی نەوت تەنیا ئەو کاتە چارەسەر دەبێ کە خەڵك چارەنووسی سیاسیی خۆی بەدەستەوە بگرێ و ئەوەش گرێدراوە بە سەرکەوتنی حیزبی توودە، واتە خەڵکی ئێران.[1]

---

١. جامی، گذشته چراغ راه آینده است، ص ٥٦٢.

٢. لە ڕوانگەی حیزبی توودەوە موسەددیق سەرەتا نوێنەری بورژوازیی کۆمپرادۆر (بەستراوە) و دواتر نەتەوەیی و کەسێکی سازشکار و لیبرالە کە نە شۆڕشگێڕ و نە ڕادیکاڵ بوو.[1] حیزبی توودە لە ڕۆژنامە و بڵاوکراوە زۆر و جۆراوجۆرەکانیدا موسەددیقی بە کارگێڕی ئەمریکا دادەنا کە بۆ خۆ بەدەستەوە دان بە بەرژەوەندییە نەوتییەکانی ئەو وڵاتە بەتەواوی ئامادەیە.[2]

٣. حیزبی توودە لە ڕۆژی کودەتاکەی ٢٨ی گەلاوێژ (١٩ی ئاب)دا دەستی لەسەر دەست دانا و هیچ دژکردەوەیەکی لە خۆی نیشان نەدا. ئەوە لە کاتێکدا بوو کە هەم هێز و هەم توانای سەربازیی پێویستی بۆ هاتنە مەیدان هەبوو.[3] بەڵام بە هۆکارگەلێک کە تا ئێستاش ڕوونی نەکردۆتەوە بێلایەن مایەوە.[4] لە ڕۆژی کودەتادا لە کوردستانیش لەسەر بنەمای پێوەندیی ڕاستەوخۆی حدک لەگەڵ حیزبی توودە هیچ

---

١. محمود طلوعی، مصدق در پیشگاه تاریخ، ص ٣٢۴.

٢. ریچارد کاتم و دیگران، م. ق، ص ٧٨. هەرچەندە ڕێبەرانی حیزبی توودە ئیدیعا دەکەن کە لە دوای ٣٠ی پووشپەڕی ١٣٣١ (٢٢ی تەمووزی ١٩٥٢) بە سیاسەتی دوژمنایەتی کردنی موسەددیقدا چوونەتەوە، بەڵام هێندێک لایەن پێیان وایە سەرەڕای هەموارکردنێک کە لە سیاسەتی حیزبی توودەدا پێکهات، نێوەرۆک و جەوهەری سیاسەتی ڕێبەریی حیزبی توودە تا نزیک بە کۆتایی بە شێوازی پێشوو درێژەی هەبوو. بابك امیرخسروی، نظری از درون به نقش حزب توده ایران، ص ٢٢١.

٣. سپەهبود حوسێن موبەسسیر، سەرۆکی گشتیی پۆلیسی ئێران کە لە دۆزینەوە و ئاشکرا کردنی ڕێکخراوی نهێنیی سەربازیی حیزبی توودەدا ڕۆڵی بەرچاوی بینی، دەڵێ: «ژمارەی ئەو ئەفسەرانە کە لە ڕێکخستنی نهێنیی سەربازیی حیزبی توودەدا ڕێکخرابوون نزیك بە ٥٠٠ کەس و لە سوتوان (مولازم) تا سەرهەنگ (عەقید) بوون.» عبدالرضا هوشنگ مهدوی، بر کشور ما چه گذشت، ص ١٥٣.

٤. محمدعلی همایون کاتوزیان، اقتصاد سیاسی ایران، ص ٢٢٣.

دژکردەوەیەك لە دژی کۆدەتاچییەکان کە لە تاقمی بچووك بچووكدا ڕژابوونەوە نێو شەقامی شارەکان و بە قازانجی شا دروشمیان دەدا بەرچاو نەکەوت.[١] هەرچەندە شوێنی یەكلا کردنەوە بۆ بەربەرەکانی لە دژی کۆدەتا تارانی پێتەخت بوو.

لە ڕووی ڕێکخستنەوە پاش ئاشکرا بوونی ڕێکخراوی حیزبی توودە، پۆلیس بەتەواوی بەسەر ئەم حیزبەدا زاڵ بوو و لە ماوەیەکی کورتدا چاپخانەی حیزبی، حەشارگەی چەكوچۆڵ و زۆربەی کادرەکانی حیزب لە سەرەوە بۆ خوارەوە کەوتنە بەردەستی فەرمانداریی سەربازی و لە پێنج کەسی دەستەی کارگێڕی حیزب سێ کەسیان: دوکتۆر بەهرامی، دوکتۆر یەزدی و موهەندیس عەلەوی گیران و دوو کەسی دیکەیان: دوکتۆر کیانووری و دوکتۆر جەودەت بۆ دەرەوەی وڵات ڕایانکرد.[٢] زۆربەی نیزیك بەتەواوی زیندانییەکان کە لە سەروویانەوە ڕێبەرانی حیزبی توودە بوون بە نووسینی بێزاری و پەشیمانانامە لە ڕابردوو و دەربڕینی وەفاداری بۆ شا، ئازاد کران؛[٣] بەشێکی کەمیان کە بە ئایدۆلۆژیای خۆیان وەفادار مابوونەوە ساڵانێکی دووروودرێژ لەژێر ئەشکەنجە لە زینداندا مانەوە؛ هێندێکیشیان بوون بە هاوکاری دەزگا ئەمنییەتییەکان و تەنانەت ساواك (ڕێکخراوی زانیاری و ئەمنییەتی

---

١. جەلیل گادانی، س. پ، ل ١٠٧.

٢. ضیاءالدین الموتی، فصولی از تاریخ مبارزات سیاسی و اجتماعی ایران جنبش‌های چپ، تهران، ١٣٧٠، ص ٢٣٧.

٣. پەشیماننانەی بەناوبانگی دوکتۆر محەممەد بەهرامی وەك کەسی یەکەمی حیزبی توودە لە هەمووان پتر دەنگی دایەوە. مسعود بهنود، از سید ضیا تا بختیار، چاپ هفتم، تهران، ١٣٧٧، ص ٤٠٢.

وڵات) و بە پلە و پایەی دەوڵەتیش گەیشتن.[1] بڵاوبوونەوەی ئەو پەشیماننامانە لە ڕۆژنامەکانی ئەو کاتەدا کە بەڕەسمی چاپ دەکران زیانی زۆری بە پێگەی کۆمەڵایەتی و پرێستیژی حیزبی توودە لە نێو کۆمەڵگادا گەیاند.[2] هەروەها کێشە و ناکۆکیی نێوان ڕێبەریی حیزبی توودە بەتایبەتی لەسەر هەڵوێستیان بەرامبەر بە جووڵانەوەی خۆماڵی کردنی نەوت و محەممەد موسەددیق و دەستەوەستانیان لە ڕۆژی کودەتادا، شۆڕ بێوە بۆ نێو کادر و ئەندامەکانیان و قەیرانی نێوخۆیی ئەو حیزبەی قووڵتر کردبوو.[3]

---

١. غلامرضا نجاتی، تاریخ بیست و پنج ساله ایران (از کودتا تا انقلاب)، چاپ ششم، تهران، ١٣٧٩، ص ٧٥.

٢. بیژن جزنی، طرح جامعه‌شناسی و مبانی استراتژی جنبش انقلابی خلق ایران، تهران، ص ٧٣.

٣. لە سەردەمی موسەددیقدا دووبەرەکییەکی دیکە لە حیزبی توودە لە نێوان دوو گرووپدا بە ڕێبەریی کیانووری و ڕادمەنیش پێکهاتبوو. کیانووری لایەنگری سیاسەتی غەیرە سکتاریستی بەرامبەر بە بەرەی نیشتمانی بوو، بەڵام ڕادمەنیش دوژمنایەتیی لەگەڵ بەرەی نیشتمانی تا کۆتایی ساڵی ١٩٥٢ هەر درێژە پێدا. کیانووری ئیدیعا دەکا کە ئەو تەنانەت لە مانگی ئاگۆستی ١٩٥٣دا داوای کردووە لە ڕێگەی ئەفسەران و سەربازانی توودەیی، حیزبی توودە دەسەڵات بگرێتە دەست. فرد هالیدی، دیکتاتوری و توسعەی سرمایەداری در ایران، ترجمە: فضل‌الله نیک‌آیین، تهران، ١٣٥٨، ص ٢٤٥. کەریم حیسامی کە لە پاش کودەتا دەگیرێ، دەڵێ: «دووبەرەکی و ناکۆکیی نێوان ڕێبەرانی حیزبی توودە گەیشتبووە نێو زیندانەکان و تەنانەت ڕێکخراوەکانی حیزبیشی گرتبووە.» کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی ٢، ل ٢. بۆ زانیاریی زیاتر لەسەر ئەم ناکۆکییانە لە نێو ڕێبەریی حیزبی توودەدا بەتایبەت لەسەر نامیلکەی «لەبارەی ٢٨ی گەلاوێژەوە» کە دوای کودەتا وەک پلاتفۆرمی کومیتەی ناوەندی بڵاوکرایەوە و دواتر دیزە بە دەرخۆنە کرا و دەرکەوتنی ئاشکرای ئەو ناکۆکییانە لە پلێنۆمی چوارەمی کومیتەی ناوەندی لە مۆسکۆ؛ بڕوانە: فریدون کشاورز، خاطرات سیاسی، تهران، ١٣٨٠.

شکستی ستراتێژیکی حیزبی توودە و لاوازی و خۆ ڕانەگریی ڕێبەرانی و بەتایبەتی گرینگی‌نەدان بە پرسی نەتەوەیی[١] بوو بەهۆی ئەوەی کە بەشێکی بەرچاو لە کادر و ئەندامانی حدك بە ڕوانگە و باوەڕەکانیان بە حیزبی توودەدا بچنەوە. جەلیل گادانی کادرێکی هەڵسووڕی حدك لەو سالانەدا دەڵێ: «ئەم دۆخەی حیزبی توودە ئەندامان و لایەنگرانی [ئەم حیزبەی] زۆر ناڕازی کردبوو، ئەم نارەزایەتیانە لەسەر ئەندامانی «حدك»یش کاریگەر بوو.»[٢] لە ڕاستی‌دا ئەم قەیرانی سیاسی ـ تەشکیلاتییەی حیزبی توودە کاریگەریی بەجۆرێك بوو کە

جامی، گذشته چراغ راه آینده است. بابك امیرخسروی، نظری از درون به نقش حزب توده ایران.

١. لە بارەی گرنگی نەدانی حیزبی توودە بە پرسی نەتەوەیی (ناسیۆنالیستی) کەریم حیسامی دەڵێ: «دووی ڕێبەندان نزیك دەبۆوە. بۆ شکاندنی سامی کۆدەتاچییەکان و زیندووبوونەوەی ورەی خەڵك دەبوایە بە بۆنەی دووی ڕێبەندان چالاکییەك بکەین. لەگەڵ هاوڕێیانی کومیتە ساغ بووینەوە کە ئالای کوردستان ساز بکەین و شەوی دووی ڕێبەندان لەسەر داشامەجید و قولقولاخ کە دەڕوانە سەر شاری مەهاباد یانچەقێنین و لە دیوارەکانی نێو شاریش دروشم بنووسین. برادەرێکی کرماشانی کە حیزبی توودە ناردبووی بۆ کاری ڕێکخراوەیی لاوان وەدەنگ هات و گوتی: دووی ڕێبەندان فکرەیەکی ناسیۆنالیستییە، ئێمە گشتمان ئێرانیین و نابێ بیری جوداییخوازی بلاوبکەینەوە، لەو بارەیەوە لەلایەن حیزبی توودەوە شتێك بۆ من نەنووسراوە و حیزبی دیموکرات چەس؟ من یەکەم جارە ئەو قسەیە دەبیستم، من تەنیا حیزبی توودە دەناسم. پاش ئەوەی ئەو هاوڕێ توودەییە قسەکەی نەچووە سەر بەنارەحەتی کۆبوونەوەکەی جێهێشت.» کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی ١، ل ٢٢٨.

٢. جەلیل گادانی، س. پ، ل ١٠٩. ئەمیر قازی دەڵێ: «لەو سالانەدا پاش ماوەیەك دابڕان لە ڕێکخستنەکانی حدك لەلایەن بەرپرسانی حیزبی داوای دەس‌پێکردنەوەی هاوکارییان لێ‌کردم. ئەمن مەرجی سەرلەنوێ پێوەندی کردنم، پچڕانی پێوەندییەکانی حدك لەگەڵ حیزبی توودە بوو.» ئەمیر قازی، س. پ، ل ٤٠.

ڕێبەری و ئەندامانی «حدک»ی بەسەر دوو بەرەدا دابەش کردبوو. بەرەیەك کە پاساویان بۆ هەڵەوپەڵەکانی حیزبی توودە دێنایەوە و بەرەیەکیش کە بەم پاساوانە قانع نەدەبوون.[1] ئەمە سەرەتای دەسپێکی ناکۆکی و دوو تێڕوانینی جیاواز لە نێو «حدك»دا بوو بەرامبەر بە حیزبی توودە کە لە ڕابردوودا بەم شێوەیە جیددی و بەربلاو نەبوو و ڕۆژبەڕۆژیش قووڵتر دەبوو، بەجۆرێك کە پرۆکەی دابڕان لە حیزبی توودە و سەربەخۆ بڕیاردان لە لای بەشێکی ڕێبەری و ئەندامانی حیزبی دیموکرات بوو بە پرسێکی جیددی.

حیزبی دیموکراتی کوردستان بۆ مودیریەتی ئەو دۆخە و تاوتوێ کردنی هەندێ بابەتی نوێ کە لە پاش کودەتای ١٩ی ئاب بۆی هاتبوونە پێش، پێکهێنانی کۆبوونەوەیەك لە کادرە بالاکانی بە پێویست زانی، ئەگەرچی لە هەلومەرجی دژواری خەباتی نهێنیش‌دا بوون. بۆ ئەم مەبەستە لە هاوینی ١٣٣٤ (١٩٥٥) بە بەشداریی نیزیك بە بیست کەس لە چالاکانی حیزب لە گوندێکی دەوروبەری مەهاباد کۆبوونەوەکە بە نهێنی

---

١. ڕەخنە لە ڕێبەرایەتیی حیزبی توودە و باسی کەشف بوونی ڕێکخراوەکانی حیزب و لێکدانەوەی جۆربەجۆر بیووە نەقڵی مەجلیس و دانیشتنەکان. لەو کاتەدا نامیلکەی ٢٨ی گەلاوێژ بلاوکرابۆوە. گەلێك شێر و ڕێوییان تێدا هۆندبۆوە و فەلسەفەیان ساز کردبوو کە تەنیا ساویلکە و خاوەن مەسڵەحەت توانایان هەبوو بڕوای پێ‌بکەن. کاك سەدیق ئەنجیری داکۆکیی لێ‌دەکرد و ئەمنیش پێی قانع نەدەبووم. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی ١، ل ٢٢٨. سەعید کاوە کە بەشداری کۆبوونەوەیەکی کادرە بالاکانی حدك لە سالی ١٣٣٤ (١٩٥٥) بووە کە بە نهێنی لە گوندی «ئالیاوێ»ی سندووسی نەغەدە پێکهاتووە و بۆ ماوەی حەوتوویەك درێژەی کێشاوە دەڵێ: «هەموویان لەسەر هێلی دژی ئیمپریالیستی و بەربەرەکانی لەگەل سیستمی دەرەبەگایەتی یەکدەنگ بوون، بەلام لەسەر نزیکی و هاوکاری لەگەل حیزبی توودە، دوو بۆچوونی فرە لێك‌جیاوازیان هەبوو.» سەعید کاوە، س. پ، ل ٢٧.

پێکهات.[١] لەم کۆبوونەوەیەدا کە پاشان ناویان لێنا «کۆنفرانسی یەکەمی حدك»، سەرەڕای دەستنیشان کردنی ئەرکە هەنووکەیی‌یەکان دوو بڕیاری گرینگیان دا. دوکتۆر قاسملوو کە بەشداری ئەو کۆبوونەوەیە بوو، دەڵێ: «بڕیاریان دا لەگەڵ حیزبی توودە قەتعی ڕابیتەی تەشکیلاتی بکەن (بچڕانی پێوەندیی ڕێکخستن) و حدك بۆخۆی سەربەخۆ چالاکی خۆی بکا، چونکی ڕامان ئەوە بوو حیزبی توودە هەم لەسەر مەسەلەی موسەددیق و هەم لەسەر کودەتای ٢٨ی گەلاوێژ (١٩ی ئاب) چەوت ڕۆیشتووە، هەروەها ئەزەرمان ئەوە بوو کە حیزبی توودە «پۆلیس‌زەدە» بووە و هەر تەماسێك لەگەڵ حیزبی توودە لە تاران بگیرێ ئاکامی ئەوە دەبێ کە لە داوی پۆلیس بکەوین.»[٢] هەروەها کۆنفرانس بڕیاری

---

١. کریس کوچرا، م. ق، ص ٢٣٢. سەید ڕەسوول دیهقان کە ئەندامی حدك و خەڵکی ناوچەکە بوو و ڕۆڵی سەرەکیی لە دیاری کردنی شوێنی کۆبوونەوەکە و تەداروکاتی‌دا بینیوە، لە بیرەوەرییەکانی‌دا دەڵێ: «کۆبوونەوەکە لە چیای قەڵانەرەشی پشتی ماڵی سەیداوا لە هاوینی ١٣٣٤ (١٩٥٥) پێکهات. لە بەشداربووانی کۆبوونەوەکە ئەمانەم لە بیرن: ڕەحمان قاسملوو، عەزیز یووسفی، عەبدوڵلا ئیسحاقی، ئەسعەد خودایار، هاشم ئەقەلوتتوڵلاب.» ئەمیر قازی، س. پ، ل ٤٢٠. قاسملوو، مێژوویەکی کورتی ڕێبەرایەتیی حدکا، ل ٤.

٢. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، مێژوویەکی کورتی ڕێبەرایەتیی حدکا، س. پ، ل ٤. غەنی بلووریان کە لە کاتی پێکهاتنی کۆنفرانسی یەکەم لە زینداندا بوو، دەڵێ: «لە بەهاری ١٣٣٤ (١٩٥٥) لە تاران بە بەشداریی سەدیق ئەنجیری، ڕەحمان قاسملوو، عەبدوڵلا ئیسحاقی و سولەیمان موعینی و چەند کەسی دیکە، بەهۆی نفووزی پۆلیس لە حیزبی توودەدا بڕیارمان دا پێوەندی لەگەڵ حیزبی توودە بپچڕێنین و هەروەها ڕەخنەی جیددیمان لەسەر بێ‌هەڵوێستیی ڕێبەرانی ئەم حیزبە گرت بەرامبەر بە کودەتاکەی ٢٨ی گەلاوێژ (١٩ی ئاب). بلووریان دەڵێ قاسملوو ئەو بڕیارەی پێشێل کرد و سەرلەنوێ پێوەندیی بە حیزبی توودەوە گرت. غەنی بلووریان، ئاڵەکۆك، ل ١٥٥- ١٥٩. قاسملوو لەگەڵ ئەوەی دەوری سەرەکیی لە بڕیارەکانی کۆنفرانس‌دا

هەڵبژاردنی کومیتەیەکی کاتیی بەڕێوەبەریی «حدک»ی دا[1] کە لە حوکمی کومیتەی ناوەندی‌دا بوو.

بڕیاری پچڕانی پێوەندیی ڕێکخستن لەگەڵ حیزبی توودە لە کۆنفرانسی یەکەمی حدک، بوو بە سەرەتای ناکۆکیی نێوان حیزبی توودە و حیزبی دیموکراتی کوردستان. ئەم بڕیارە نە تەنیا بە مانای دژایەتی کردنی حیزبی توودە نەبوو، بەڵکوو ئەو حیزبە لە ڕوانگەی «حدک»ـەوە هەروەك حیزبێکی دۆست و هاوپەیمان سەیر دەکرا. ئەوە نییە هەر لە هەمان کۆنفرانس‌دا بڕیار دەدەن کە پێوندی بە ڕێبەریی حیزبی توودە لە دەرەوەی وڵات بکەن. قاسملوو لەو بارەیەوە دەڵێ: «ئێمە ئەو کات بەهۆی ئەوەی کە ماوەیەکی زۆر بوو پێوەندییمان لەگەڵ حیزبی

پێبوە و زانیاریی تەواوی لەسەر دۆخی حیزبی توودە هەیە، بەڵام لە تاران پێوەندیی بە ڕێکخستەکانی حیزبی توودەوە دەکا و بەهۆی ئەو پێوەندی کردنە لە داوی پۆلیس دەکەوێ و دواتر بە پێ‌دانی بەڵێنی هاوکاری، خۆی لە دەستیان ڕزگار دەکا. قاسملوو لە دوای کۆنفرانسی یەکەم لە داوی پۆلیس دەکەوێ، چونکی هاوسەرەکەی لە مارسی ١٩٥٦ ئێران بەرەو عێراق جێ دەهێڵێ و چەند مانگ لە بەغدا دەمێنێتەوە. کە ئەم ڕووداوەی بۆ نەسرینی هاوسەری دەگێڕێتەوە دەڵێ: ئەو کات کە تۆ لە بەغدا بووی من دەس‌بەسەر کرام.» نەسرین قاسملوو، س. پ، ل ٢٨٨ و ٢٨٩؛ غەنی بلووریان، ئاڵەکۆك، ل ١٩١- ١٩٣؛ کارۆل پرۆنهۆبێر، خولیا و مەرگی قاسملوو، وەرگێڕانی فەتاح کاویان، پێداچوونەوە: عەبدوڵڵا حەسەن‌زادە، هەولێر، ٢٠٠٩، ل ٢٠٢. ئەم ڕووداوە لە کێشە و ململانێی دواتری باڵە ناکۆکەکانی نێو «حدک»دا لەلایەن باڵی ڕاستەوە وەك شمشێری داموکلس بەسەر باڵی چەپەوە بوو.

١. دەیڤید مەکداول، س. پ، ل ٥١؛ کریس کوچرا، م. ق، ص ٢٣١. ئەندامانی ڕێبەرایەتیی کاتیی دیاری‌کراو بریتی بوون لە: عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، غەنی بلووریان، عەزیز یووسفی، ڕەحمەتوڵلا شەریعەتی، عەبدوڵلا ئیسحاقی. دوکتور عەلی مەولەویش وەك ڕاوێژکار هەڵبژێردرا و عەبدوڕڕەحمان قاسملوو وەك بەرپرسی گشتی و پێوەندیی نێوخۆ و دەرەوە دیاری کرا. جەلیل گادانی، س. پ، ل ١١٥.

توودە هەبوو، بیر و باوەڕی توودەییمان تێدا زۆر بەهێز بوو، بۆیە پێمان وا بوو ئەو تەشکیلاتەی حیزبی توودە کە لە نێوخۆی وڵاتدا فەعالییەت دەکا، چەوت ڕۆیشتووە؛ بەڵام ئەوانی دەرەوە وەك «ڕادمەنیش» و «ئەسکەندەری»[1] و ئەوانی دیکە باشترن. لەسەر ئەو ئەساسە کومیتەی کوردستان بڕیاری دا کە ئێمە لە دەرەوە پێوەندییان لەگەڵ بگرین و من بۆ بەڕێوەبردنی ئەم مەئمووریەتە چوومە عێراق و لەوێڕا چوومە دەرەوە. لە دەرەوە پێوەندییم گرت هەم لەگەڵ حیزبی توودە و هەم لەگەڵ سۆڤیەتەکان. لەو پێوەندییەدا بە دوورودرێژی قسەم لەگەڵ کردن. ئەوان گوتیان: «بەڵێ داخوازەکانتان ڕاست و ڕەوان و جێبەجێیان دەکەین. تۆ بگەڕێوە نێوخۆی وڵات و بە هاوڕێیان بڵێ.»[2] دواتر قاسملوو بۆ «کارۆل پرۆنهوێزر»ی گێڕاوەتەوە کە ئەوان هیچیان بۆ جێبەجێ نەکرد و ئەمە شتێك نەبوو جگە لە «خەیاڵێکی هیچ و پووچ». ئاخر ئەو کات تەمەنم بیست و پێنج ساڵ بوو.»[3]

حیزبی دیموکراتی کوردستان ڕێگای سەربەخۆ بڕیاردانی گرتبووە بەر، چونکی ڕێبەریی حیزبی توودە لە نێوخۆی وڵاتدا نەمابوو، یان دەسبەسەر کرابوون، یان بۆ دەرەوەی وڵات ڕایانکردبوو؛ بەڵام حیزبی توودە هەرگیز بەو بڕیارە ڕازی نەبوو. ڕەزا ڕادمەنیش، کەسی یەکەمی ئەو حیزبە لە دەیەی ٦٠دا ناڕازی بوونی حیزبەکەی بەم هەڵوێستە ئاوا

---

١. ڕادمەنیش و ئەسکەندەری لە نێوان ساڵانی (١٣٢٧-١٣٥٧/ ١٩٤٨-١٩٧٨) لە دوو قۆناغی جیاوازدا سکرتێری گشتیی حیزبی توودە بوون. بۆ زانیاریی پتر بڕوانە: خاطرات سیاسی ایرج اسکندری، به اهتمام: بابك امیرخسروی و فریدون آذرنور، سه جلد، نشر جنبش توده‌ای‌های مبارز انفصالی، پاییز ١٣٦٦.

٢. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، مێژوویەکی کورتی ڕێبەرایەتیی حدکا، ل ٥.

٣. کارۆل پرۆنهۆێزر، ص ٢٠٢.

بەشی دووهەم

حدک لە نێوان ساڵانی ١٣٣٧ ـ ١٣٤٩/ ١٩٥٨ ـ ١٩٧٠
(قۆناغی لێک ترازان)

باسی یەکەم: کاریگەریی شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ لەسەر حدک

لە ١٤ای تەمووزی ١٩٥٨دا ئەو یەکانەی سپای عێراق کە خواستی شۆڕشگێڕییان هەبوو، دابەزینە نێو بەغدا و ڕژێمی پادشایەتی لە عێراق هەرەسی هێنا و کۆماری عێراق بە سەرۆکایەتیی عەبدولکەریم قاسم،[1] سەرۆکوەزیران و سەرکردەی گشتیی هێزەکانی سپا دامەزرا.[2] هەر لە یەکەم ڕۆژی شۆڕش،[3] جەماوەری شارەکانی سلێمانی، کەرکووک،

---

١. عەبدولکەریم قاسم ساڵی ١٩١٤ لە شاری بەغدا لەدایکبووە و ساڵی ١٩٣٣ بۆتە مامۆستای سەرەتایی؛ ساڵی ١٩٣٤ لە کۆلێژی سەربازی وەرگیراوە و دواتر بە پلەی مولازم دەردەچێ. ساڵی ١٩٤١ چۆتە کۆلێژی ئەرکان و خوێندن لەوێشدا تەواو دەکا. ناوبراو بەشداریی شەڕی عەرەب- ئیسرائیلی کردووە و ساڵی ١٩٥٧ بۆتە ئەندامی ڕێکخراوی ئەفسەرانی ئازادیخواز و سەرۆکی لیژنەی باڵا بووە. لە دوای سەرکەوتنی شۆڕش یەکەمین سەرۆکوەزیران بووە لە عێراق تا لە ٩ی فێوریەی ١٩٦٣ لە ئەنجامی کۆدەتای بەعسییەکان کوژرا. ئەحمەد حەمەدەمین، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی نوێ و هاوچەرخی عێراق، هەولێر، ٢٠١٠، ل ١٦٤.

٢. لازاریف و دیگران، تاریخ کردستان، ص ٣٣٤.

٣. لە ئەدەبیات و بڵاوکراوەکانی مارکسیستی لە سەرانسەری جیهاندا لە چەند دەیەی رابردوودا سەدان وتار لە بارەی شیکردنەوەی تیۆریی «کۆدەتای شۆڕشگێڕانە» و جیاوازیی لەگەڵ «کۆدەتای دواکەوتووانە» چاپ کراوە و دەیان کۆنفرانس و سمیناری لێکۆڵینەوە لەم بوارەدا پێکهاتووە. «پ. گالوپ» تیۆریسیەنی سەربازیی سۆڤیەتی لە ساڵی ١٩٧٩دا دەڵێ: «تایبەتمەندییەکی دیاری سەردەمی ئێستا گەشەی خێرای ڕۆڵی هێزی

هەولێر، کۆیە و زاخۆ هاتنە سەر شەقامەکان و ئەفسەر و سەربازانی کورد و جەماوەری کوردستان بوونە شۆڕشگێڕی ڕاستەقینە و دڵسۆزیی خۆیان بۆ کۆماری تازەی عێراق دەربڕی.[1] ڕژیمی نوێ گۆڕانی بنەڕەتیی لە هەلومەرجی سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی، ڕۆشنبیری لە نێوخۆی عێراق و لە سیاسەتی دەرەوەدا پێکهێنا. هەموو ڕێکخراوە سیاسییە نهێنییەکان لەوانە حیزبی شیوعیی عێراق کە لقێکی چالاکی لە کوردستان هەبوو و پارتی دیموکراتی کوردستان؛ هەروەها هەموو ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردییەکان پشتیوانییەکی بێسنووریان لەم شۆڕشە کرد.[2]

شۆڕشی ١٤ی تەمووز ئەگەر بۆ هەموو عێراق مزگێنیی ئازادی و دەستپێکردنی قۆناغێکی تازە لە ژیانی خەڵکی ئەو وڵاتەی لەگەڵ خۆی

چەکدار لە خەباتی سیاسیدایە. نوێترین نموونەکانی «کودەتای دواکەوتووانە» لە بەرازیل، بۆلیڤیا، شیلی و ئۆرۆگوا ڕوویان دا و لە بەرامبەردا ڕەوتێکی بەپێچەوانە دەبیندرێ کە هێزی چەکدار وەك ئامرازی چاکسازیی پێشکەوتووانە دێتە ئاراوە، وەك شۆڕشەکانی عێراق، لیبی، بیرمە، کۆنگۆ (برازاویل)، پێرۆ، پۆرتوگال، ئێتیۆپی کە بە ڕێبەریی ئێزامییەکان بەڕێوەچوون. جمعی از پژوهشگران، حزب توده از شکل‌گیری، تا فروپاشی (١٣٢٠- ١٣٦٨)، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، تهران، ١٣٨٧، ص ٦٨٥ بەگشتی هەموو کودەتاکانی کە لە سەردەمی شەڕی سارددا کراون و لە ئاکامدا بە لای بەرەی کەمپی سۆسیالیستیدا دایانشکاندووە لە ڕوانگەی شۆڕشگێران و چەپەکان بە شۆڕش ناو دەبران، چونکە دەبوونە هۆی ئاڵوگۆڕی بنەڕەتی لە هەموو بوارەکانی سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی و کولتووریی ئەو کۆمەڵگایەی کە کودەتای تێدا کراوە.

١. ئەحمەد حەمەدەمین، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی نوێ و هاوچەرخی عێراق، ل ١٧١.

٢. ئەنوشیروان مستەفا ئەمین، بە دەم ڕێگاوە گوڵچنین، قوتابخانەکانی ڕۆژنامەڤانیی کوردی و سەردەمی قەڵەم و موراجەعات، کتێبی دووهەم، بەرگی دووهەم، بەیرووت، ٢٠١٣، ل ٣٩٣.

هێنا، بۆ گەلی کورد لە کوردستانی عێراقیش دەسکەوتی بەرچاوی بە دواوە بوو. دەستووری نوێی عێراق بەپێی مادەی سێ دان بەوەدا دەنێ، کە عەرەب و کورد لەم وڵاتەدا هاوبەشن و بەپێی ئەم دەستووره مافە نەتەوایەتییەکانی کورد لە نێو عێراقدا دەچەسپێن.[1] پارتی دیموکراتی کوردستان بەرەسمی ناسرا و چەندین ڕۆژنامە و گۆڤار بە زمانی کوردی دەردەچوون.[2]

شۆڕشی ١٤ی تەمووز هەم کاردانەوەی لەسەر جیهانی دووجەمسەری هەبوو کە بەهۆی شەڕی ساردەوە دابەش ببوو و هەم لە ئاستی ناوچەشدا. چوونە دەرەوەی ڕژیمی نوێی کۆماری عێراق لە پەیمانی ساڵی ١٩٥٥ی بەغدا[3] و ڕاگەیاندنی سیاسەتی بێلایەنی لەسەر ئاستی

---

١. نازناز محەممەد عەبدولقادر، سیاسەتی ئێران بەرامبەر بە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی نەتەوەی کورد لە کوردستانی عێراقدا (١٩٦١ـ ١٩٧٥)، هەولێر، ٢٠٠٨، ل ٨٧ لە سەرووی ئەم حکومەتە تازەیەی کە قاسم دایمەزراند، ڕەزامەندییان لەسەر دا ئەنجومەنێکی سەروەریی سێ کەسی هەبێ کە بۆ ڕازی کردنی هەر سێ پێکهاتە سەرەکییەکەی عێراق دانرابوو، شیعە، کورد و عەرەبی سوننە و چوار وەزیری کورد لە کابینەکەدا بەشدار بوون. فیبی مار، مێژووی نوێی عێراق، وەرگێڕانی حەمەشەریف حەمەغەریب و شێرکۆ ئەحمەد حەویز، هەولێر، ٢٠١٠، ل ١٢٨ـ ١٣٩.

٢. بۆ زانیاریی زیاتر لەسەر ئەم گۆڤار و ڕۆژنامانە بڕوانە: نەوشیروان مستەفا ئەمین، بەدەم ڕێگاوە گوڵچنین، ل ٢٩٨ و ٢٩٢.

٣. لە فێبریوەریی ١٩٥٥ عێراق و تورکیە پەیمانی بەغدایان پێکهێنا. لە هەمان ساڵ ئێران و پاکستان و بریتانیاش بەو پەیمانە پەیوەست بوون. بریتانیا و ئەمریکا پەیمانی بەغدایان وەك «ئەڵقەی باکووری» بەرگری لە بەرامبەر سۆڤیەت لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست دانابوو و سۆڤیەتیش ئەو پەیمانەی بە ئامرازێکی دەستدرێژی بوو. هاوئاهەنگیی ئەو دەوڵەتانە بەرامبەر پرسی کورد ماددەیەکی دیکەی ئەو پەیمانە بوو. داریوش آشوری، دانشنامەی سیاسی، ص ٨٩.

دەرەوە و پتەو کردنی پێوەندییەکانی لەگەڵ یەکیەتیی سۆڤیەت و هێندێك لە وڵاتە سۆسیالیستییەکان، نفووز و بەرژەوەندییەکانی ڕۆژاوای لە ناوچەکەدا تووشی پاشەکشە کرد.[1] شای ئێران بەتەواوی بە ڕووداوەکانی ناوچە و لە سەرووی هەمووان بە گۆڕانی ڕژیمە پاشایەتییەکان لە میسر،[2]

١. د. یاسین سەردەشتی، کوردستانی ئێران...، ل ۴۶۸.

٢. لە ۲۳ی تەمووزی ۱۹۵۲دا ڕێکخراوی نهێنیی ئەفسەرانی ئازاد بەتەواوی دەستیان بەسەر هێزەکانی دەسەڵاتدار لە پێتەخت (قاهیرە)دا گرت و لە ماوەی چەند سەعاتدا شوێنە گرینگەکانی شاریان کۆنترۆڵ کرد و هەموو فەرماندەکانی پێشوویان قۆڵبەست کرد. بەیانیی زوو خەڵك لە ڕێگەی ڕادیۆوە ئاگاداری یەکەم ڕاگەیاندراوی ئەفسەرانی ئازاد و ڕوودانی شۆڕش بوون. مەلیك فارووق لە تەختی پادشایەتی لا درا و بۆ هەمیشە وڵاتی میسری بەجێهێشت. ئامانجی سەرەکیی ئەفسەرانی ئازاد بریتی بوو لە دامەزراندنی سیستمی کۆماری لە ڕێگەی توندوتیژیی شۆڕشگێڕانە، لەنێوبردنی دەسەڵاتی ئابووری، سیاسی و کۆمەڵایەتیی دەرەبەگەکان و دەرکردنی ئینگلیسییەکان لە میسر. شۆڕشی ۲۳ی تەمووزی ۱۹۵۲ لەژێر سەرکردایەتیی ڕاستەوخۆی جەمال عەبدوناسر (۱۹۱۸- ۱۹۷۰) بەڕێوەچوو. د. ر. فویلیکوف و دیگران، تاریخ معاصر کشورهای عربی، ترجمه: د. محمدحسین روحانی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۶۷، ص ۴۱۱- ۴۱۲. لەم ساڵانەدا ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست لە تای سەربەخۆییخوازی و دژایەتی لەگەڵ ئیمپریالیزمدا دەسووتا. شەوانە میلیۆنان کەس لە خەڵکی دنیا گوێیان بۆ ڕادیۆ قاهیرە ڕادەگرت کە پەیامە ورووژێنەرەکانی ناسری بڵاودەکردەوە و بە تەبلیغاتی بەردەوامی خۆی هەموو ڕژیمە کۆنەپەرستەکانی ناوچەی خستبووە مەترسییەکی جیددییەوە. ڕژیمی حەمەڕەزاشا وەك تەنیا حکوومەتی موسوڵمان کە پێوەندیی گەرموگوڕی لەتەك ئەمریکادا هەبوو، هاوکاریی بەربڵاویشی لەگەڵ ئیسرائیل هەبوو؛ ئامانجی سەرەکیی هێرشەکانی ناسر بوو. مسعود بهنود، از سید ضیا تا بختیار، ۴۲۱. بێجگە لەوە لە قاهیرە ڕادیۆی کوردی کرابۆوە و خەڵك بە ئامەزرۆیی و بەدزییەوە گوێیان بۆ ڕادەگرت و هەواڵەکانیان بۆ یەکتر دەگێڕایەوە. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی دووهەم، ل ۳۷.

عێراق و جێگیر بوونی سیستمی کۆماری تووڕە و نیگەرانە.[1] ئەمە لە بەڵگەنامەکانی ساواکدا بەڕوونی دەردەکەوێ: «ڕاپەڕینەکانی میسر و عێراق ڕەگ و ڕیشەی کۆمۆنیستی هەیە و نابێ بە هیچ شێوەیەك بهێڵین ئەم ڕاپەڕینە پەڕێتەوە بۆ ئێران.»[2]

ڕووداوی شۆڕشی ١٤ی تەمووز لەسەر ژیانی کوردی ڕۆژهەلات و بەشەکانی دیکەی کوردستان و بەتایبەتی لەسەر خەبات و تێکۆشانی حدك کاریگەریی هەبوو. هەڵوەشانی پەیمانی بەغدا و بەڕەسمی ناسرانی بوونی گەلی کورد لە پارچەیەکی کوردستاندا بۆ ڕۆڵەکانی گەلی کورد لە هەموو بەشەکانی کوردستان دەسکەوتێکی پڕبایەخ بوو. بەلام لەوەش زیاتر بەرپابوونی شۆڕشی ١٤ی تەمووز لە عێراق بە شێوەیەکی بەرچاو کاری کردە سەر بزواندنی هەستی نەتەوایەتی لە نێو کوردەکانی ڕۆژهەلات[3] و کوورەی خەبات و تێکۆشانی حیزبی دیموکراتی

---

١. حوسێن فەردووست، ئەفسەری پلەدار و دۆستی نیزیکی محەممەدڕەزاشا دەڵێ: «کۆدەتای عێراق لەو سەردەمەدا گەورەترین ڕووداوی ناوچە بوو کە هەم ڕۆژاوا و هەم شای تۆقاند.» حسین فردوست، ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، تهران، ١٣٧٤، ص ٥٥٥.

٢. چپ در ایران به روایت اسناد ساواك (کتاب سوم)، عنکبوت سرخ، مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، تهران، ١٣٧٨، ص ٦٧.

٣. لەسەر کاردانەوەی شۆڕشی ١٤ی تەمووز، کەریم حیسامی کە ئەو کات ماوەیەك بوو لە زیندان ئازاد ببوو، دەڵێ: «پاش شۆڕشی عێراق خەڵك لە چایخانەکان ڕادیۆی بەغدایان دەکردەوە، دەنگ و باسی بەشی کوردی پێشوازیی گەرمی لێدەکرا، مەئموورەکانی ساواك و ڕوکنی ٢ی ئەرتەش بە شار وەردەبوون و ڕادیۆکانیان بێدەنگ دەکرد، پیاتوویان بە خەڵك دەگرت. ئەو ڕۆژەی کە مامۆستا برایم ئەحمەد لە ڕادیۆی بەغدا قسەی دەکرد نێو شاری مەهاباد وەك خۆپیشاندانی لێ هاتبوو.» کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی دووهەم، ل ٣٨.

کوردستانی زیاتر لە پێشوو تێڵ دا و بەرەو پێشی برد.[1] بەتایبەتی گەڕانەوەی مەلا مستەفا بارزانی لە یەکیەتیی سۆڤیەت لە پاش ١١ ساڵ و سێ مانگ کە وەك قارەمانێکی نیشتمانی پێشوازیی لێ کرا،[2] بوو بە مایەی شادمانیی کوردانی ڕۆژهەڵات و هیوا و هومێدی پێ بەخشین.

بەهۆی شۆڕشی ١٤ی تەمووز لە عێراق ئارامی و ئازادی تا ڕادەیەکی زۆر بۆ پارت و ڕێکخراوە سیاسییەکان فەراهەم بیوو.[3] لەم سۆنگەیەوە وڵاتی عێراق بیوو بە پەناگەی ئازادیخوازانی وڵاتانی دراوسێ[4] و بەتایبەت باشووری کوردستان بۆ تێکۆشەرانی حدك بیوو بە قەڵایەك و بارودۆخێك پێکهاتبوو کە تێکۆشەرانی کوردی ڕۆژهەڵات هەر کات هەستیان بە مەترسیی ڕاوەدوونان و گیران کردبا، یەکسەر پەنایان دەبردە بەر باشووری کوردستان.[5] بوونی باشووری کوردستان وەك پەناگەیەك بۆ شۆڕشگێڕانی کوردی ڕۆژهەڵات، لە هەمان کاتدا کە خاڵێکی ئەرێنی بوو، کاریگەریی لەسەر گواستنەوەی ئەندامانی سەرکردایەتیی حدك و قورسایی تێکۆشانیان بۆ ئەم بەشە لە کوردستانیش هەبوو.

---

١. عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، ل ١٩.

٢. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، کوردستان و کورد، ل ٢٢٣.

٣. مسعود البارزاني، البارزاني و الحركة التحررية الكردية الكرد و الثورة ١٤ تموز ١٩٥٨- ١١ ايلول ١٩٦١، ص ٨٩.

٤. بۆ وێنە: ڕادمەنیش، سکرتێری حیزبی توودەی ئێرانیش چەند ئەندامێکی خۆی هێنا بۆ بەغدا بەو نیازە کە بتوانن لە ئێراندا ڕێکخستنی حیزبی زیندوو کەنەوە. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی دووهەم، ل ٣٥.

٥. عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، ل ٢٠.

باسی دووهەم: پەلاماری بەربڵاوی پۆلیس بۆ سەر ڕێکخراوەکانی حدک

لە ئەنجامی ئەو کەش‌وهەوا سیاسییەدا کە دوای شۆڕشی ١٤ی تەمووز لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان پێکهاتبوو، چالاکیی حدک گەرم‌وگوڕتر بوو. خەڵکانێکی زۆر ڕوویان لە حیزب کردبوو و ڕێکخستەکانی فرەوانتر و هەڵسووڕتر بوون.[1] ئەمەش ساواک، ڕێکخراوی پۆلیسی نهێنیی تازە دامەزراوی (١٩٥٧) نیگەران و لە هەمان کات‌دا وشیار کردبۆوە، بەجۆرێك کە بەوردی چاوەدێریی ئەو دۆخە نوێیە بکا.[2]

لە خەزەڵوەری ١٣٣٨ (ئۆکتۆبری ١٩٥٩)دا ساواك کە چەند مانگ پێشتر چەند ئەندامی ڕێبەری و کادری «حدك»ی دەسبەسەر کردبوو،[3] بە ئامادەیی تەواو و بەپێی بەرنامەی لە پێش‌دا داڕێژراو پەلامارێکی بەرینی

---

١. لەسەر بارودۆخی کوردستان و حدك پاش شۆڕشی ١٤ی تەمووز، سەعید کاوە دەڵێ: «دەکرێ بڵێم حدك ژیانێکی نوێی دەست‌پێکردبوو. خەڵك پتر بەرەو حیزب رادەکشان و گەرم‌وگوڕتر لە جاران خەریکی کار و تێکۆشان بوون.» سەعید کاوە، س. پ، ل ٣٠.

٢. کەریم حیسامی، کاروانێك لە شەهیدانی کوردستانی ئێران، ل ٤٩.

٣. لە ئەندامانی ڕێبەریی حدك عەزیز یووسفی، ڕەحمەت شەریعەتی و د. عەلی مەولەوی و لە کادرەکان سمایل قاسملوو، جەلیل گادانی و هاشم جەلالی؛ پێش لە پەلاماری بەربڵاوی ساواك بۆ سەر ڕێکخستەکانی حیزب لە ئۆکتۆبری ١٩٥٩دا گیرابوون. جەلیل گادانی، س. پ، ل ١٢٧.

هێنایە سەر ڕێکخراوەکانی حدك لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستان.[١] لەو هەڵمەتی گیرانەدا نیزیکەی ٢٥٠ کەس لە کادر و ئەندامانی حدك دەسبەسەر کران[٢] و بە ئیعدام، زیندانیی هەتاهەتایی و زیندانیی درێژخایەن مەحکووم کران.[٣]

لە زیندان لە نێو گیراوەکانی «حدك»دا ناکۆکی پێك‌دێ و بەسەر لایەنگران و دژبەرانی حیزبی توودەدا دابەش دەبن. ئەم ناتەباییە لە نێوان دوو ئەندامی کومیتەی ناوەندیدا، غەنی بلووریان[٤] و

١. ڕێکخراوەکانی حدك لە شارەکانی سنە، بانە، مەهاباد، نەغەدە، سەقز، ورمێ، سەڵماس، سەردەشت، بۆکان، شنۆ، خانێ و ساین‌قەڵا و گوندەکان کەوتنە بەر پەلاماری ساواك. کەریم حیسامی، کاروانێك لە شەهیدانی کوردستانی ئێران، ل ٤١.

٢. دەیڤید مەك‌داوڵ، ل ٥٢٤.

٣. لەم ژمارەیە ١٢٠ کەس دوای ئەشکەنجەیەکی زۆر لە تەورێز و تاران و مانەوەی چەند مانگ لە بەندیخانەی قزڵ‌قەڵا بە دوو دەستە دابەش کران و بۆ بەندیخانەکانی دژبانی تاران و قەسری قەجەر بەرێ‌کران؛ دوایەش لە چوار دەستەدا تەحویلی دادگای نیزامی دران و بە شێوەی خوارەوە حوکم دران: ٧ کەس ئیعدام، ٥٤ کەس زیندانیی هەتاهەتایی، ٢٩ کەس ١١ ساڵ، ٢٣ کەس ١٠ ساڵ و چەندین کەسیش بە ٥ ساڵ و ٣ ساڵ. جەلیل گادانی، س. پ، ل ١٢٩. پشتگیریی ڕای گشتیی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست و بەتایبەتی عێراق شای ناچار کرد سزای لە سێدارە دان ڕا بگرێ و یەکسەر بە زیندانیی هەمیشەیی. بۆ زانیاریی زیاتر لەم بارەیەوە بڕوانە: د. هۆشمەند عەلی مەحموود، ئیسماعیل عەبدوڕڕەحمان سەعید، غەنی بلووریان، ژیان و تێکۆشانی سیاسی (١٩٢٤- ٢٠١١)، ل ٢١٤- ٢١٥.

٤. غەنی بلووریان ساڵی ١٩٢٤ لە شاری مەهاباد لەدایك‌بووە. لە دامەزرێنەرانی سازمانی جەوانانی کورد (١٩٤٢- ١٩٤٣) بووە. لە کۆمەڵەی ژ. ك ئەندام بووە و لە سەردەمی کۆماری کوردستاندا بۆ خوێندنی سەربازی ڕۆڵی بینیوە. بەهۆی چالاکی لە ڕیزەکانی «حدك»دا چەند جار کەوتۆتە زیندان و سەرجەم ٢٥ ساڵ لە تەمەنی لە گرتووخانەکانی ڕژێمی پەهلەویدا بەسەر بردووە. لە کۆنگرەی چوارەمی حدکا بە ئەندامی کومیتەی

عەزیز یووسفی[1] لەلایەك و دوكتۆر عەلی مەولەوی،[2] ئەندامی ڕاوێژكاری كومیتەی ناوەندی لەلایەكی دیكە بوو.[3] كادر و ئەندامانی «حدك»یش لە نێو زیندان بەسەر ئەم دوو لایەنەدا دابەش بیوون و هێندێك لە ئەندامانی

ناوەندی و مەكتەبی سیاسی هەڵبژێردرا. لە سالی ١٣٥٩ (١٩٨٠) لەژێر كاریگەریی سیاسەتی حیزبی توودەدا لە حدكا جیابۆوە و لەژێر ناوی «حدكا- پێڕەوانی كۆنگرەی چوارەم» چالاكیی هەبوو. دوو جار بوو بە ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزبی توودەی ئێران و لە كۆتاییەكانی تەمەنیدا ڕیزی ئەم حیزبەشی بەجێهێشت و سالی ٢٠١١ كۆچیدوایی كرد. د. هۆشمەند عەلی، ئیسماعیل عەبدوڕڕەحمان سەعید، س. پ، ل ٢٢.

١. عەزیز یووسفی سالی ١٩٢٧ لە شاری مەهاباد لەدایكبووە. لە بووژانەوەی حدك لە پاش ڕووخانی كۆماری كوردستاندا هاوڕێ لەگەڵ كۆمەڵێك گەنج ڕۆڵی بەرچاوی بینیوە. لە ماوەی چالاكیی لە «حدك»دا چەندین جار دەسگیر كرا و سەرجەم ٢٥ سالی لە زیندانە جۆراوجۆرەكانی ئێراندا بەسەر بردووە. عەزیز یووسفی لە زینداندا خۆی بە خوێندنەوە سەرگەرم دەكا و هەر لەم شوێنە دەست دەكا بە وەرگێڕانی چەند بەرهەمێك لە زمانی ئینگلیسی بۆ سەر زمانی فارسی كە ڕۆمانی «سرزمین كف» بەناوبانگترینیانە. ناوبراو لە ڕێكەوتی ١٩٧٨/٦/٣دا پاش ئازادبوون لە زیندان بە ماوەیەكی كەم كۆچیدوایی كرد. جووتیار حاجی تۆفیق، س. پ، ل ٥٨.

٢. عەلی مەولەوی لە سالی ١٩٣٤ لە شاری مەهاباد لەدایكبووە، سەرەتای چالاكیی سیاسی بۆ سازمانی جەوانانی حیزبی توودە دەگەڕێتەوە؛ ئەوكات كە خوێندكاری پزیشكی بووە لە زانكۆی تاران و دواتر لە پاش كودەتای ١٩٥٣ لە ڕیزی ڕێكخستنەكانی «حدك»دا چالاكیی سیاسیی درێژە پێدا. لە پەلاماری پۆلیس بۆ سەر ڕێكخستنەكانی حدك لە ١٩٥٨دا دەسگیر كرا، سەرەتا سزای ئیعدامی بە سەردا سەپا و دواتر سزاكەی لەسەر سووك كرا و پاش چەند سال مانەوە لە زیندان ئازاد كرا. ناوبراو دواتر وازی لە چالاكیی سیاسی هێنا و سالی ١٣٩٥ (٢٠١٦) كۆچیدوایی كرد. Kurdchannel، تەلەڤیزیونی حیزبی دیموكراتی كوردستان، هەواڵەكان، ٩ ی ئابی ٢٠١٦.

٣. جەلیل گادانی، پەنجا سال خەبات، ل ١٣٢.

حیزبی توودەش کە هاوکات لەگەڵ ئەوان لە زینداندا بوون لە خۆش کردنی ئاگری ئەم دووبەرەکییەدا ڕۆڵیان هەبوو.[١]

غەنی بلووریان دان بەو ناکۆکییەدا دەنێ و دەڵێ: «دوکتۆر مەولەوی ئەزەری موساعید (بۆچوونی ئەرێنی)ی سەبارەت بە من و عەزیز [نەبوو]، چونکە ئێمە باڵی بەتەواوی چەپی ڕێبەریی حیزب بووین و مەولەوی ڕووحێکی ناسیۆنالیستیی پەیدا کردبوو، پێشتر لەگەڵ حیزبی توودە بوو، دواتر گۆڕا بوو بە نەك دژە توودە، بەڵکوو دژە کۆمۆنیست.»[٢] جەلیل گادانی کە خۆی لەگەڵ گیراوەکان بوو، دەڵێ: «یەکێك لە هۆکارەکانی ئەم ناتەبایی و ناکۆکییانە بۆ چەپڕەوی و چوونە ژێر کاریگەریی جەوی چەپی زیندان و ڕاستناژۆیی دوکتۆر عەلی مەولەوی دەگەڕێتەوە.»[٣]

حەسەن ڕەستگار[٤] کە سەر بە باڵی ڕاستی ناسیۆنالیستیی حدك بوو و لە نێو زینداندا لایەنگریی لە بۆچوونەکانی دوکتۆر عەلی مەولەوی کردووە، لەم بارەیەوە دەڵێ: «دوکتۆر مەولەوی نە باوەڕی بە کۆمۆنیزم مابوو نە هیچ متمانەیەکیشی بە حیزبی توودە دەکرد. ئەو زۆرتر پێداگریی لەسەر بیری نەتەوەیی دەکرد و تەنانەت دەیگوت ئەگەر کۆمۆنیستیش دەبن،

---

١. عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، ل ٢٤.

٢. برایم فەرشی، سەدەی کارەسات، ل ١٢٢.

٣. جەلیل گادانی، پەنجا ساڵ خەبات، ل ١٣٣.

٤. حەسەن ڕەستگار لەدایکبووی ساڵی ١٣١٤ (١٩٣٥) لە شاری مەهابادە. لە ساڵی ١٣٣٦ (١٩٥٧) دەبێ بە ئەندامی حدك. ماوەی سێ ساڵی بەهۆی چالاکی لە «حدك»دا لە گرتووخانەکانی ڕژێمی پەهلەویدا بردە سەر. ساڵی ١٣٤٢ (١٩٦٣) بەڕێوەی باشووری کوردستان بووە و ساڵی ١٣٤٨ (١٩٦٩) بۆتە ئەندامی کومیتەی ناوەندی و تا ساڵی ١٣٩١ (٢٠١٢) ئەندامی سەرکردایەتی و زۆر جار دەفتەری سیاسی بووە. خاوەنی چەندین بەرهەمی وەرگێڕان لە بواری ئەدەب و مێژوودایە.

کۆمۆنیستی نەتەوەی خۆتان بن. من بۆ یەکەم جار ئەو بۆچوونانەم لە نێو ڕێکخستنی «حدك»دا لە مەولەوی بیست و پێشتر لە هیچ ئەندامێکی سەرکردایەتیی حیزبم نەبیستبوو، هەر بۆیە بە لامەوە سەرنجڕاکێش و لۆژیکی بوون و لایەنگریم لێ‌دەکرد.»[1]

ڕەنگە بیرۆکەی بیری ناسیۆنالیستی لە نێو ڕێبەریی «حدك»دا پێش هەموو کەس بۆ دوکتۆر مەولەوی بگەڕێتەوە، بەڵام ناوبراو هیچ کات ئەو ڕۆڵەی نەگێڕا کە کەسانی دیکەی نێو ڕێبەریی حیزب لە داهاتوودا لەسەر چەسپاندنی تێڕوانینی چەپ و ڕاست هەیانبووە و ئەوەش بۆ وازهێنان و درێژە پێ‌نەدانی چالاکیی سیاسیی ئەو دەگەڕێتەوە.

لە ساڵەکانی کۆتایی دەیەی ١٣٣٠ (١٩٥١) مەسەلەی پێوەندیی نێوان حیزبی توودەی ئێران و حدك ئیتر ببوو بە پرسێکی گرینگ و جیددیی نێوخۆی ڕێکخستنەکانی حدك. بەپێچەوانەی ساڵەکانی پاش ڕووخانی کۆماری کوردستان و بووژانەوەی حدك و بەتایبەت سەردەمی دوکتۆر محەممەد موسەددیق، کە ئەگەر ئەم پرسە هاتبێتە ئاراوەش، لاواز و زۆر دەگمەن بووە. بەڵام بە دوای ڕووداوەکانی کودەتای ٢٨ی گەلاوێژ و شکستی ستراتێژیکی حیزبی توودە و لاوازیی ڕێبەرانی و پەنا بردنیان بۆ وڵاتانی ئورووپای ڕۆژهەڵات و دواجار کەم‌شوێن بوونی لە کۆمەڵگای ئێراندا بەجۆرێك کە تەنیا ناوی لێ بەجێ مابوو[2] و هەروەها گرینگی

---

١. وت‌ووێژ لەگەڵ حەسەن ڕەسنگار، کۆیە، ٢٠١٦/٩/٩.

٢. لە کۆتایی ساڵی ١٣٣٥ (١٩٥٦)دا لە سەدان کادری چالاکی حیزبی توودە بێجگە لە «خوسرەو ڕووزبێهـ»، «عەلی موتەقی» و «فەرەجوڵلا میزانی» کەس نەمابوو و هوردووی گەورەی حیزبی توودەی ئێران کە تەنیا ڕێکخراوی نەباڵەتیی ئەو لە تاران لە ساڵی ١٣٣٢ (١٩٥٣)دا پتر لە ٢٠ هەزار ئەندامی هەبوو، بوو بە کەمتر لە ١٠٠ کەس. لەم سێ کادرەش فەرجەوڵڵا میزانی بۆ بەشداری لە پلێنۆمی چوارەم لە ساڵی ١٣٣٦ (١٩٥٧)

باسی سێیەم: توندبوونی ململانێی باڵی چەپ و ڕاست

یەکێک لە دەرهاویشتەکانی شۆڕشی ١٤ی تەمووز لە پێوەندی لەگەڵ «حدک»دا ئەوە بوو کە زۆر لە تێکۆشەرانی ئەو حیزبە وڵاتیان بەجێهێشت و ڕوویان کردە عێراق، بەتایبەتی کە لە دوای هێرشی ساواک بۆ سەر ڕێکخستنەکانی حیزب لە پاییزی ١٣٣٨ (١٩٥٩)دا سروشتی بوو کە ئەوانەی پێش هەموو کەس دەکەونە مەترسیی ڕاوەدوونان و گیران ئەندامانی ڕێبەرایەتین. بەو پێیە بمانەوێ و نەمانەوێ ناوەندی بڕیاردان و بنکەی ڕێبەرایەتی لە دوای ١٤ی تەمووزی ١٣٣٨ (١٩٥٩) کەم و زۆر گوازرابەوە بۆ عێراق. بەو زەمینەیەشەوە کە بۆ ناکۆکی و دووبەرەکی لە نێو کادری ڕێبەرایەتی و کادرەکانی خوارتردا هەبوو، حدک وەک حیزبێکی یەکپارچەی خاوەن ڕێبەرایەتییەکی یەکپارچە و یەکگرتوو نەما و لە نێوخۆی وڵات و لە دەرەوە تووشی چەند دەستەیی بوو.[1]

بە دوای پەلاماری ساواک بۆ سەر ڕێکخستنەکانی حدک لە ساڵی ١٣٣٨ (١٩٥٩)دا ئەو ڕێبەرییەی کە لە کۆنفرانسی یەکەم لە ساڵی ١٣٣٤ (١٩٥٥) هەڵبژێر درابوو دەوری نامێنێ[2] و تەنیا عەبدوڵڵا ئیسحاقی بەناوی

---

١. عەبدوڵڵا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، ل ٢٦.

٢. لە شەش کەسی ئەندامی ڕێبەریی هەڵبژێر دراوی کۆنفرانسی یەکەم (١٣٣٤/ ١٩٥٥) چوار کەسیان لە زیندان بوون. عەزیز یووسفی، غەنی بلووریان، ڕەحمەت شەریعەتی و

بوو بەهۆی قەیرانێکی جیددیی نێو ڕێکخستەکانی حدك کە لەم سۆنگەیەوە یەکتر بوغزاندن، دەرکردن، هەڵوەرین و دەستەگەری و تەنانەت حەزفی فیزیکیی یەکتری لێکەوتەوە.

ڕووی دا و بارزانی لە پاییز (ئۆکتۆبر)دا لە سۆڤیەت دەگەڕێتەوە. کریس کوچرا، جنبش ملی کرد، ص ٢٥٣. د. قاسملووش کە تا ئەو کاتە کادری حیزبی توودە بوو، سروشتی بوو کە لە بەرەی چەپی «حدك»دا بوو.

خوازراوی ئەحمەد تۆفیق کە لە عێراق نیشتەجێ بوو، بەکردەوە ڕێبەریی حیزب بەدەستەوە دەگرێ و لە نەبوونی سیما ناسراوەکانی بە ڕابردووی ڕێبەری و لێهاتوویی تاکەکەسی‌دا، ئەو زەمینەیەی بۆ دەڕەخسێ کە بێتە خاوەن ئۆتۆریتەیەکی تایبەت و دەسەڵاتێکی بەرفرەوان لە نێو «حدك»دا.[1]

ڕۆژی ٧ی ئۆکتۆبری ١٩٥٨ مستەفا بارزانی بە فڕۆکە گەڕایەوە بەغدا.[2] بارزانی لە گەڕانەوەی‌دا بۆ ماوەی ٢٠ ڕۆژ لە «پراگ» لە چێکۆسلۆڤاکی چاوەڕوانی ڤیزا بوو و لەم ماوەیەدا چاوی بە قاسملوو دەکەوێ و پێشنیاری پێ‌دەکا کە بگەڕێتەوە بۆ باشووری کوردستان و لە نزیک سنوور نیشتەجێ بێ و بەو شێوەیەش لە شوێنی خۆی درێژە بە خەبات لە دژی ڕژیمی شا بدا. قاسملوو پێشنیارەکەی قەبووڵ کرد و لەگەڵ بارزانی گەڕایەوە بەغدا.[3]

دوای گەڕانەوەی قاسملوو هەوڵ دەدرێ بەڕێوەبەریی حیزب زیندوو بکرێتەوە و ڕێکخستنەکانیان لە نێوخۆی وڵات کە لە دوای پەلاماری ساواك لەبەریەك‌هەڵوەشابوون، ڕێك‌بخەنەوە و ئامادەسازی بکەن بۆ قۆناغێکی نوێی خەبات، بەتایبەت کە هەلومەرجێکی لەبار هەڵکەوتبوو

د. عەلی مەولەوی. عەبدوڕڕەحمانی قاسملووش ساڵی ١٣٣٦ (١٩٥٧) چووبووە دەرەوەی وڵات (چێکۆسلۆڤاکی) و تەنیا عەبدوڵڵا ئیسحاقی مابۆوە.

١. سەعید کاوە لەم بارەیەوە دەڵێ: «هەر وەختێك گوتبامان حیزب، یانی ئەحمەد تۆفیق، ئەگەر گوتبامان کاك ئەحمەد، واتە حیزبی دیموکراتی کوردستان. هەر کات کاك ئەحمەد بە یەکێکی گوتبایە تۆ ئەندامی حیزب نی، تەواو بوو! تازە بە حەوت ئاو دەشۆراوە و لە ئەندامەتی دەکەوت و هەڵنەدەستاوە.» سەعید کاوە، س. پ، ل ٦٩.

٢. کریس کوچرا، م. ق، ص ٢٥٣.

٣. نەسرین قاسملوو؛ س. پ، ل ٢٦٧. کارۆل پرۆنهوبێر، س. پ، ل ٢٠٦.

کە دەبوو کەڵکی لێوەربگیرێ.[1] بەڵام زۆری نەخایاند کە ناکۆکیی نێوان قاسملوو و ئەحمەد تۆفیق کە ڕیشەی لە ڕابردووی چەند ساڵ لەوە پێش‌دا بوو و نوێنەرایەتیی دوو تێڕوانینی جیاواز (چەپ و ڕاست)یان دەکرد، دیسان سەری هەڵدایەوە و ئەندامانی حیزب لە عێراق بەسەر ئەو دوو باڵەدا دابەش بوون.[2]

عەبدوڵڵا حەسەنزادە[3] کە لەو ساڵانەدا ئەندامی ڕێکخستنی نهێنیی حدك لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو، دەڵێ: «باڵی قاسملوو لایەنگریی لە

---

١. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، مێژوویەکی کورتی ڕێبەرایەتیی حدکا، ل ٤٧.

٢. کەریم حیسامی کە لە نیزیکەوە شاهیدی ئەم ناکۆکی و ململانێیەی نێو حدك بوو و خۆی سەر بە باڵی قاسملوو (چەپ) بوو لەم بارەیەوە دەڵێ: «ئەحمەد تۆفیق دەیگوت قاسملوو لەگەڵ حیزبی توودەیە و دەیەوێ حیزبی دێموکرات لە بەین بەرێ و بێجگە لەوەی سەلاحیەت (شیاوی)ی حیزبی نیە، قسەشی لەسەرە، لە تاران گیراوە و قەولی هاوکاریی داوە بە ساواك. لە سەفەری ئورووپاش بۆم دەرکەوت کە لەگەڵ توودەیە و بە نیاز بوو بە دیاری بماندا بە توودە.» کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی دووهەم، ل ٥٧- ٦٥ قاسملووش لەم بارەیەوە دەڵێ: «ئەحمەد تۆفیق تێگەیشتنی زۆر کەم بوو، زۆریش لەخۆ ڕازی بوو، هیچ موتالعەی نەدەکرد کە شت فێر بێ، لە ئاکام‌دا ئەو شێوە عەشیرەتییەی کە پێشتر باسم کرد و بارزانیش پێی خۆش بوو لە نێو ئێمەدا جێگیر دەکرد.» عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، مێژوویەکی کورتی ڕێبەرایەتیی حدکا، ل ٤٩.

٣. عەبدوڵڵا حەسەنزادە، لەدایك‌بووی ساڵی ١٣١٧ (١٩٣٨) لە ناوچەی سەردەشتە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، ساڵی ١٣٣٢ (١٩٥٣) بۆتە ئەندامی حدك و لە ڕێکخستنی نهێنیی‌دا چالاك بووە. لە پێوەندی لەگەڵ ڕاپەڕینی (١٣٤٦- ١٣٤٧/ ٦٧- ١٩٦٨)دا بەناچار لە باشووری کوردستان جێگیر دەبێ. لە کۆنفرانسی دووهەم (١٣٤٨/ ١٩٦٩) تا کۆنگرەی سێزدە بێجگە لە کۆنگرەی هەشتەم، ئەندامی کومیتەی ناوەندی و دەفتەری سیاسی بووە؛ لە کۆنگرەی دە تا سێزدە سکرتێری گشتی حدکا بووە. بێجگە لە چالاکی سیاسی سیمایەکی ناسراوی ئەدەبی کوردییە، خاوەنی دەیان بەرهەمی ئەدەبییە.

بیر و باوەڕی چەپ و دیموکراسی و پێشکەوتنخوازانە دەکرد و باڵی ئەحمەد تۆفیق پێڕەوی لە بیرێکی ناسیۆنالیستی بەرچاوتەنگانە دەکرد. هەر ئەو دوو بۆچوون و بیرکردنەوەیە دوو هەڵوێست، یان دوو سیاسەتی دیکەشیان هێنابووە کایەوە. قاسملوو لایەنگری سەرسەختی سەربەخۆیی سیاسی و سەربەخۆیی بڕیاردانی حدك بوو، لە بەرامبەردا ئەحمەد تۆفیق بە هەر دەلیلێك کە بۆخۆی پێی قانع بوو، «حدك»ی کردبوو بە کلکەیەك لە پارتی دیموکراتی کوردستان و بەکردەوە لەژێر ڕێبەرایەتیی پارتی و شەخسی مستەفا بارزانی‌دا بەڕێوە دەڕۆیشت.[1] لەو ساڵانەدا قاسملوو کادری حیزبی توودە بوو و لەم حیزبە هەڵنەبڕابوو، کە وا بوو نەیدەتوانی لە ڕووی سیاسی و ئایدۆلۆژییەوە ڕێبازێکی جیاواز لە حیزبی توودە ڕەچاو بکا. کە وا بوو پرسی سەربەخۆیی سیاسی و سەربەخۆیی بڕیاردان لەلای هەر دوو باڵی چەپ و ڕاستی حدك لەبەرچاو ناگیرێ.

باڵە ناکۆکەکانی نێو حدك لەسەر بابەتێکی دیکەش جیاوازیی بیروبۆچوونیان هەبوو. ئەحمەد تۆفیق هاتبووە سەر ئەو بڕوایە لە ڕێگەی ئەمریکاوە هەوڵی ڕزگار کردنی کوردستان بدەن.[2] بەپێچەوانە باڵی

---

١. عەبدوڵڵا حەسەن‌زادە، نیوسەدە تێکۆشان، ل ٢٨.

٢. لە کۆبوونەوەی کادرە باڵاکانی حدك لە ماڵی کەریم حیسامی لە بەغدا ئەحمەد تۆفیق دەڵێ: «دەوڵەتی ئەمریکا هاتۆتە سەر ئەوە کە یارمەتی کورد بدا، قەولی داوە و ئێمە پێویستە لەو هەلومەرجە کەڵك وەرگرین. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی دووهەم، ل ٦٨ جەلیل گادانی، س. پ. ل ١٣١. ئەحمەد تۆفیق لە پاییزی ساڵی ١٩٦٢دا بە قاچاخی سەردانی ئیسفەهانی کرد تاکوو بتوانێ چاوی بە کۆنسوولی ئەمریکا بکەوێت و هەلومەرجی شۆڕشی کوردستان (باشوور)ی بۆ ڕوون بکاتەوە و سەرنج و دیدی ولاتە یەکگرتووەکان سەبارەت بەکێشەی کورد بزانێت.» د. یاسین سەردەشتی، ژیان و تێکۆشانی سیاسی ئەحمەد تۆفیق (عەبدوڵڵا ئیسحاقی)، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ١١٨. هەژار موکریانی کە لە هەڵوێست و بۆچوونەکانی ئەحمەد تۆفیق زۆر نیزیکە، بۆ یەکەم

چەپیش یەکیەتیی سۆڤیەتی بە دۆست و پشتیوانی گەلانی بندەست بۆ ڕزگاری لەژێر چنگی کۆلۆنیالیزم دەزانی کە یەك لەوان گەلی کورد بوو. لەو ساڵانەدا جۆرێك کێبەرکێ لە نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و

جار کە ئەحمەد تۆفیقی بینیوە لە شام بووە. ئەو لە بارەی ئەحمەد تۆفیقەوە دەڵێ: «ئەحمەد تۆفیق لاوێکە دە- دوازدە ساڵ لە من کەمتەمەنترە. گوتی دەچمە چێکۆسلۆڤاکی. وردە کێشەمان کرد. ئەو کە زۆر مارکسی و زانا بوو، لای وا بوو ئەو دەوڵەتانەی لەوپەڕی دەریاوە دێن وڵاتان داگیر دەکەن و ئیستعمارچی و سەگ و سەگبابن. من دەمگوت فەرقی چییە لە وشکانی بێ و لە دەریا بێ و... دەیگوت: ئێمە دەبێ وێڕای ئێرانییەکانی دیکە وەبەر ڕەحمەتی شیوعی کەوین و کوردی عێراقیش وێڕای عەرەب و کوردی تورکیە وێڕای هەموو تورکان.» من دەمگوت: «ئەمن بڕوام وا نییە کورد ئێرانی و عێراقی و تورکیەیی هەبێ، من خەڵکی وڵاتێکی گەورەم ناوی کوردستانە، سێ- چوار دەوڵەت داگیریان کردووە...» زۆرمان لەو قسانە دەکرد، نە ئەو لە بیری خۆی دەهاتە خوار، نە منیش بەرەو عیلمەکەی ئەو سەر دەکەوتم.» هەژار موکریانی، چێشتی مجێور، ل ٣٦٦. لەو سەفەرەدایە کە ئەحمەد تۆفیق بڕیار بوو لەگەڵ قاسملوو لە فێستیڤاڵی لاوان لە مۆسکۆ بەشدار بێ، بەڵام لە پراگ بۆ ماوەی سێ مانگ دەگیرسێتەوە و ناتوانێ بڕوا بۆ مۆسکۆ. قاسملوو بەشداریی فێستیڤاڵەکە دەکا و «لە شوێن ئەحمەد تۆفیق نەسرین قاسملوو چوو بۆ مۆسکۆ و بەشداریی فێستیڤاڵی لاوانی کرد.» وتووێژ لەگەڵ عیززەددین مستەفا ڕەسووڵ، سلێمانی، ٢٠١٧/٥/٩. نەسرینی قاسملوو لە کتێبی «ئورووپاییەك لە وڵاتی کوردان» کە بیرەوەرییەکانی ناوبراون هیچ ئاماژەیەك بە بەشدار بوونی لە فێستیڤاڵی مۆسکۆ ناکات. بڕوانە: نەسرین قاسملوو، س. پ. ناکام بوونی عەبدوڵڵا ئیسحاقی لە بەشداری کردنی لە فێستیڤاڵی لاوانی مۆسکۆ کە خۆی بەڕێکەوتی نازانێ لە پاڵ هۆکاری دیکەی سیاسی کاریگەرییان لەسەر گۆڕانکاری لە ڕوانگە و بۆچوونەکانی ئەحمەد تۆفیقدا پێکهێناوە بەجۆرێك کە سەعید کاوە وتەنی: «خەباتی گەلی ڤیەتنام بخاتە ژێر پرسیار و ئەو وڵاتە بە نۆکەری سۆڤیەت و چین دابنێ.» سەعید کاوە، س. پ، ل ٥٠. بۆیە کەریم حیسامی دەڵێ: «عەبدوڵڵا ئیسحاقی لەگەڵ ناوگۆڕینی، فکر و باوەڕیشی گۆڕاوە.» کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی دووهەم، ل ٥٥.

حیزبی شیووعی له ئارادا بوو و له نێو پارتیش‌دا باڵه ناکۆکه‌کان واته باڵی چه‌پ و ڕاست له‌سه‌ر نیزیکی و دۆستایه‌تی به‌رامبه‌ر به حیزبی شیووعی هه‌ڵویستی جیاوازیان هه‌بوو.[1] بۆ وێنه هه‌مزه عه‌بدوڵڵا که سکرتێری ئه‌و حیزبه بوو هه‌میشه له شیووعیه‌کان نیزیک بوو و ئه‌وانی به هێزی زاڵی ئایه‌نده ده‌زانی.[2] ڕێشکی ئه‌و ناکۆکیانه به‌ر «حدك»یش ده‌که‌وێ. که‌ریم حیسامی له‌و باره‌یه‌وه ده‌ڵێ: «ئه‌حمه‌د تۆفیق که به نوێنه‌ری حدك ناسرابوو به‌گوێره‌ی بیر و باوه‌ڕ و هه‌ڵویستی خۆی نه‌یکردبوو بێ‌لایه‌نی خۆی بپارێزێ. نه‌ك هه‌ر پتر له‌گه‌ڵ پارتی هاوکاری ده‌کرد و نیزیك بێوه، به‌ڵکوو به قسه هێندێ جار پتر له ئه‌ندامانی پارتی دژی حیزبی کۆمۆنیستی عێراق ده‌بزووته‌وه. هه‌ر ئه‌م هه‌ڵویسته‌ش له‌لایه‌ك له مه‌لا مسته‌فای وه نیزیك خستبوو، له لایه‌کی دیکه ئه‌ندامانی حیزبی شیووعی به چاوی دۆستانه ته‌ماشای ئێمه‌یان نه‌ده‌کرد.»[3]

---

١. باڵی چه‌پی پارتی دیموکراتی کوردستان بریتی بوون له: هه‌مزه عه‌بدوڵڵا، نه‌ژاد ئه‌حمه‌د عه‌زیزئاغا، خوسره‌و تۆفیق، نووری شاوه‌یس، حه‌مید عوسمان و... کریس کوچرا، م. ق، ص ٢٥٥. هه‌ر یه‌ك له پارتی دیموکراتی کوردستان و حیزبی کۆمۆنیستی عێراق تێده‌کۆشان ببنه پارتی جه‌ماوه‌ری و بووشن. هه‌ر دوو خۆیان به مارکسی- لێنینی ده‌رده‌خه‌ن و به‌وه‌ی که حیزبی کۆمۆنیست لقی له کوردستان‌دا کرده‌وه و ئه‌ندامانی کوردی تێدا کارا بوون - سه‌رکردایه‌تیشیان پێکهاتبوو له تێکه‌ڵێکی نه‌ته‌وه‌یی- و به‌وه‌ی سه‌رچاوه‌ی ئه‌ندامانی هه‌ر دوو پارت له هه‌مان چینی کۆمه‌ڵ بوون، له کوردستان‌دا به‌ربه‌ره‌کانێی زۆری یه‌کتریان ده‌کرد. حیزبی کۆمۆنیستی عێراق «پدك»ی تاوانبار ده‌کرد به‌وه‌ی که هه‌ستی ڕه‌گه‌زایه‌تی له نێو ورده‌بوورژوازیی کورددا ده‌بزوێنێ. زیرار شالیان و ئه‌وانی تر، گه‌لێکی بێ‌ژمورده و نیشتمانی به‌رت (کورد و کوردستان) وه‌رگێرانی: م. گۆمه‌یی، سوید، ١٩٨٨، ل ٢٨.

٢. ده‌یڤید مه‌ك‌داول، س. پ، ل٦٢٩.

٣. که‌ریم حیسامی، له بیره‌وه‌رییه‌کانم، به‌رگی دووهه‌م، ل ٦١

لە بەرامبەریش‌دا باڵی چەپ (قاسملوو) پێوەندیی گەرم‌وگوڕی لەگەڵ حیزبی شیووعی[1] و باڵی چەپی نێو پارتی دادەمەزرێنێ و ئەمەش نە تەنیا لە چاوی باڵی ڕاستی نێو پارتی ون نەبوو، بەڵکوو لێی بە گومان و تووڕە بوون.[2]

دواجار لە پرۆسەی توندبوونی ململانێی نێوان دوو باڵی چەپ و ڕاست لە نێو «حدك»دا سەرەتا قاسملوو دەچێتە پەراوێزەوە و دواتر لە

---

١. پێوەندیی قاسملوو لەگەڵ هێزە چەپەکان لە عێراق دەگەڕێتەوە بۆ ساڵانی ١٩٥٤-١٩٥٥. ئەو بەهۆی بیر و بۆچوونە مارکسییەکانی خۆیەوە هەوڵی داوە ڕۆڵی سیاسیی خۆی باش نیشان بدا لەگەڵیان و بەتایبەت کاتێک لە ساڵانی پەنجای سەدەی ڕابردوو کە چەپەکان لە سێ باڵی جیاواز پێکهاتبوون، وەك (وحدة الشيوعيين)، (راية الشغيلة) و (وحدة العمل). قاسملوو چەند جار بە نهێنی سەردانی عێراقی کردووە و چاوی بە یەکە یەکەی ئەو لایەنە جیاوازانە کەوتووە و هەوڵی زۆری لەگەڵ داون بۆ یەکگرتنەوە و یەكپارچەیی‌یان کە سەرەنجام هەوڵەکانی جێی خۆیان گرت و یەکیان گرتەوە لەژێر ناوی حیزبی شیووعی. هۆشمەند عەلی مەحموود، عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، ل ١٤٥.

٢. کەریم حیسامی لەو بارەیەوە دەڵێ: «لە کۆبوونەوەیەکی حیزبی‌دا، ئەحمەد تۆفیق گوتی: مەلا مستەفا لە قاسملوو تووڕەیە. ئەو لەگەڵ شیووعییەکان و لەگەڵ هەمزە عەبدوڵلا ڕێگەی خۆی جیا کردۆتەوە. لەم پێوەندییەدا ڕۆژێك لە بەغدا چوومە ماڵی مەلا مستەفا. ساڵحی خوارزای هاتە لام و گوتی بە خوا ئێمە تۆمان بە کوردێکی دڵسۆز دەزانی، نەمانزانیبوو تۆش لەگەڵ قاسملوو و دەستەی نەژاد و هەمزە عەبدوڵلا و شیووعییەکانی.» کەریم حیسامی، پێداچوونەوە (٢). ل ٦٧ و ٧٦. ئەم کەشە گوماناوی و تووڕەبوونە بە دوای لادانی هەمزە عەبدوڵلا و هاوبیرانی‌دا هەر درێژەی هەیە. ئەوە نییە کاتێك ڕەحمان قاسملوو دەچێتە لای برایم ئەحمەد کە شوێنی هەمزە عەبدوڵلای گرتبۆوە بە لەونێکی نادۆستانە پێی دەڵێ: «ئێمە ئەحمەد تۆفیق بە نوێنەری حدك دەناسین، ئێوە شەو و ڕۆژ لەگەڵ هەمزە و نەژاد دژی پارتی کار دەکەن، ئێوە لەگەڵ شیووعییەکانن.» هـ. س، ل ١٣١.

ساڵی ١٩٦٠ وڵاتی عێراق جێدەهێڵێ. قاسملوو لەم بارەیەوە دەڵێ: «له عێراق پێیان گوتین له ماوەی ٢٤ سەعاتدا دەبێ بڕۆن و سەرەنجام له ماوەی حەوتوویەکدا له عێراق وەدەریان ناین. ئەوە ساڵی ١٣٣٩ (١٩٦٠) بوو. بەو چەشنه من له ساڵی ١٣٣٩ هەتا ١٣٤٩ (١٩٦٠ ـ ١٩٧٠) بەشبەحاڵی خۆم تەنیا له دەرەوە و له دوورەوە ئاگاداری دۆخی حیزب بووم.»[1]

---

١. عەبدورڕەحمان قاسملوو، مێژوویەکی کورتی ڕێبەرایەتی حدکا، ل ٣٧. دەرکردنی قاسملوو لەلایەن دژبەرانیەوە (ئەحمەد تۆفیق) بە پیلانی ناوبراو و پشتیوانەکانی دادەنرێ. بۆ زانیاری لەم بارەیەوە بڕوانە: سەعید کاوە، س. پ، ل ٥٠-٥٢؛ کەریم حیسامی، له بیرەوەرییەکانم، بەرگی دووهەم، ل ٨٨، ٨٩ و ٩٠؛ عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، ل ٢٩. کارۆل پرۆنهوبێر دەڵێ: «ڕەنگە هۆی ئەم دەرکردنه لەنەکاوە بگەڕێتەوە بۆ لای بارزانی که دەگەڵ عەبدوڵلا ئیسحاقی و کادر و پێشمەرگەکانی دیکەی حدك چەشنێك هاوبیری و هاوکاریی له دژی قاسملوو پێکهێنابوو. ئەوان [ئیسحاقی و هاوکارەکانی] سەر بە باڵی ناسیۆنالیست بوون و هەر وەك بارزانی پێیان وا بوو قاسملوو ئامرازێکی حیزبی توودەیە و لەگەڵ حیزبی کۆمۆنیستی عێراق پێوەندییەکی تەواو نیزیکی هەبوو. بەپێی زانیاریی کۆمەڵێك له کۆنە ئەندامەکانی حیزبی کۆمۆنیستی عێراق، بارزانی داوای له دەوڵەتی عێراق کردبوو قاسملوو له عێراق دەرکا.» کارۆل پرۆنهوبێر، س. پ، ل ٢٠٨. د. یاسین سەردەشتی پێی وایە قاسملوو لەبەر ئەقڵیەتی توودەیی ئەم ڕێبازە نەتەوایەتییەی ئەحمەد تۆفیقی قەبووڵ نەبوو و ڕێگای ئورووپای خۆرهەڵاتی گرتە بەر و گەڕاوە بۆ لای حیزبی توودە. د. یاسین سەردەشتی، هەڵوێستی حیزبی توودە له ئاست کێشەی نەتەوایەتیی گەلی کورد له ئێران (١٩٤١- ١٩٨٣)، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل٨٠. نەسرین قاسملوو که بە بڕیاری گەڕانەوەی هاوسەرەکەی بۆ عێراق (١٩٥٨) نارازییە و قاسملوو ئەوی لەسەر دووڕیانی جیابوونەوە و چوونەوە لەتەکی بۆ عێراق دادەنێ، دەڵێ: «ڕەحمان گوتی بزانه که من چی دیکە ناگەڕێمەوە بۆ ئێرە و تا ڕزگاریی کوردستان لەوێ دەمێنمەوە.» نەسرین قاسملوو، س. پ، ل ٢٦٨. جێی ئاماژە پێکردنه، قاسملوو له بەغدا وەك مامۆستا له زانکۆی بەغدا وانەی دەگوتەوە و نەسرینی هاوسەری له وەزارەتی نیشتەجێ بوون دامەزرابوو. کارۆل

ئەگەر باڵی چەپ باوەڕی بە بەڕێوەبردنی حیزب بە شێوەیەکی مۆدێرن (دیموکراتیك) و دوور لە نەریتەکانی عەشیرەیی بوو، بەڵام خۆی لە تێفکرینی توودەیی و بەستنەوەی چارەنووسی حدك بەم حیزبە ڕزگار نەدەکرد. باڵی ڕاستیش ئەگەر کوردایەتی و بیری نەتەوەیی بە لاوە گرینگە و خۆ ڕزگار کردنی لەژێر سێبەری قورسی توودە ئامانج بوو، بەڵام چارەنووسی خۆی بە پارتی دیموکراتی کوردستان و ڕەوتی خەباتی ڕزگاریخوازی لەم بەشەی کوردستانەوە گرێ دابوو. لە ڕووی دۆزینەوەی دۆست و پشتیوانێك لە ململانێی جیهانی نێوان بلۆکی سەرمایەداری و سۆسیالیستی‌دا، هیوا هەڵچنینی خاوەن تێڕوانینە چەپەکان بە یەکیەتی سۆڤیەتی وەك پشتیوانی جووڵانەوەی ڕزگاریخوازیی نەتەوە بندەستەکان و خاوەن تێڕوانینە ڕاستەکان بە ئەمریکا وەك تاکە دۆست و دڵسۆزی پرسی کورد؛ خەیاڵێکی خاو بوو. چونکی هەر کام لەو دوو زلهێزە بەرژەوەندیەکانی خۆیان بە لاوە گرینگتر بوو، تا گەیشتنی نەتەوەیەکی ژێردەستە بە مافەکانی و ئەگەر جاروبار لەسەر پرسی کورد دەهاتنە سەر خەت، لە ڕووی ستراتێژیکییەوە نەبوو و تەنیا بەرژەوەندیی کاتی پێی دەکردن و لە تاکتیکی کورت‌خایەن بەو لاوە هیچی دیکە نەبوو. ئەزموونی ساڵەکانی ١٩٤٦ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بۆ یەکیەتیی سۆڤیەت و ١٩٧٥ لە باشووری کوردستان بۆ ئەمریکا بەڵگەی حاشاهەڵنەگرن بۆ سەلماندنی ئەم ئیدیعایە.

پرۆنهوێیز، س. پ، ل ٢٠٨. هێشتا پێوەندیی نێوان کورد و قاسم بەرەو گرژی نەچووبوو. هەر بۆیە جێ‌هێشتنی عێراق لەلایەن «قاسملوو»ەوە کە تەنیا ساڵێك و چەند مانگێکی لێ تێپەڕیبوو، زەحمەتە بڕیارێکی ئارەزوومەندانە بێ.

باسی چوارەم: لێکدابڕان

تەمەنی ئەو لیبرالییەتەی پاش شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ لە بەدبەختیی کورد کورتخایەن بوو. عەبدولکەریم کە چنگی لە کورسی گیر بوو، بوو بە دیکتاتۆریکی سپادۆست و لە گشت بەڵێنەکانی پاشگەز بۆوە[1] و یەك لەوان ئەو بەڵێنانەی کە بە کوردی دابوون. بەکار هێنانی سیاسەتی «هاوسەنگی ڕاگرتن» واتە بە دەمەوە گرتنی چەپەکان هێندێ کات و ڕاستڕەوەکان هەندێ کاتی دیکە، شێوازێکی تاکتیکی بوو بۆ دەست هەلگرتنی حکومەت لە ڕێبازی پەرە پێدانی دیموکراسیەت و گەڕانەوە بۆ سیاسەتی تیرۆر و تۆقاندن و ڕاوەدوونانی هێزە پێشکەوتنخوازەکان، بەتایبەتیش ڕاوەدوونانی وڵاتپارێزانی کورد، ئەوانەی لە پێناو مافە نەتەوایەتییەکانیان‌دا خەباتیان دەکرد.[2]

بلاوکراوەکانی فەرمیی عێراق دەستیان کرد بە هێرش بۆ سەر سەرکردایەتیی کورد و لەبەرچاو نەگرتنی تایبەتمەندیی کوردستان و کەم کەم لە لاپەڕەی ڕۆژنامەکان کوردستانیان بە بەشێك لە دەوڵەتانی عەرەبی ناو برد و عەبدولکەریم قاسم داوای توانەوەی کورد و عەرەب لە نێو

---

١. سۆزان کەریم مستەفا، بەعسیزم و کورد، توێژینەوەیەکی مێژوویی- سیاسییە (١٩٤٧- ١٩٧٥)، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل١٧٤.

٢. م. س لازاریف و دیگران، م. ق، ص ٢٤٠.

یەکتری‌دا کرد[1] و «خەبات»، ڕۆژنامەی پارتی دیموکرات بە تووڕەیی وڵامی دایەوە.[2] لە ئازاری ١٩٦١ حکوومەت دەرچوونی ڕۆژنامەکەی قەدەغە کرد، هەروەکوو زۆربەی بنکەکانی پارتی داخران و سەرکردەکانی لەگەڵ زۆربەی ئەندامەکانی خرانە نێو زیندانەکانەوە.[3]

مستەفا بارزانیش کە لە بەغدا لە خۆی ئەمین نەبوو، گەڕایەوە بارزان و زۆر کەس لە کوردەکان کە مەترسیی گیرانیان هەبوو، خۆیان شاردەوە یان چوون بۆ کوردستان بۆ پاڵ بارزانی و لایەنگرەکانی. بەهاری ساڵی ١٩٦١ دۆخەکە لە کوردستانی باشوور شپرزەتر بوو، حکوومەتی قاسم بە یارمەتیی هێندێك سەرۆك عەشیرەت و خاوەن مڵکە گەورەکان دەستی کرد بە ئاژاوەنانەوەیەکی چەکدارانە بۆ ئەوەی لە کوردستان شەڕ هەڵایسێنێ.[4] لە سێپتامبری ساڵی ١٩٦١ حکوومەت فەرمانی دەرکرد بۆ سەرکردایەتیی فیرقەی دووی سپای عێراق کە لە کەرکووك جێگیر کرابوو بە پێشڕەوی کردن بۆ ناوچەی بارزان ـ بە مەبەستی گەڕاندنەوەی دەسەڵاتی یاسا ـ و لە ٧ی سێپتامبر فڕۆکە جەنگییەکانی عێراق ناوچەی بارزانیان بۆردومان کرد و ١١ی ئەیلوول بۆردومانەکان پەرەیان سەند و

---

١. ئازناز محەممەد عەبدولقادر، س. پ، ل ١٠٥.

٢. دەیڤید مەکداول، س. پ، ل ٦٣٥

٣. شێرکۆ فەتحوڵلا عومەر، پارتی دیموکراتی کوردستان و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی نەتەوەی کورد لە عێراقدا (١٩٤٦- ١٩٧٥)، وەرگێڕانی سوارە قەلادزەیی، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، سلێمانی، ٢٠١٢، ل ١٧٢. هەروەها دەسەڵاتدارەتیی عێراق بڕیاری دەسگیر کردنی ئیبراهیم ئەحمەد و جەلال تاڵەبانی دەرکرد کە دوو سەرکردەی پارتی دیموکراتی کوردستان بوون. م. س. لازاریف، م. ق، ص ٢٣١.

٤. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، کوردستان و کورد، ل ٣٢٢.

هەموو ناوچەکەی گرتەوە. ئەو ڕۆژەش دادەنرێ بە سەرەتای جەنگی ڕزگاریخوازانەی درێژخایەنی کوردستانی باشوور.[١] بەم جۆرە شەڕێکی درێژی چەند ساڵە دەستی پێکرد کە تا ئازاری ١٩٧٥ کۆتایی نەهات.

حدك دەبوو هەڵوێستی خۆی بەرامبەر بە شۆڕش دیاری بکا. بەشێك لە کادر و ئەندامانی حدك بە ڕێبەریی ئەحمەد تۆفیق چوونە پاڵ شۆڕش و لە ڕێگەی کۆکردنەوەی پێتاك (جل‌وبەرگ، پێڵاو، داودەرمان و پارە) لە هەر دوو دیوی ڕۆژهەڵات و باشووری کوردستان یارمەتییان بە شۆڕش کرد. دیارە ئەحمەد تۆفیق هاوڕێ لەگەڵ بەشێك لە پێشمەرگەکان بەمە ڕانەوەستا و بەشداریی چالاکانەی بەرەکانی شەڕی بەتایبەتی لە ناوچەی بارزان و باڵەکایەتی‌دا کرد.[٢]

شۆڕشی ئەیلوول کاردانەوەی لەسەر خەبات و تێکۆشان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانیش هەبوو و وزە و هیوای دووبارەی بە خەڵك بەخشی و بەتایبەتی چالاکیی حدك کە لە دوای پەلاماری پۆلیس لە ساڵی ١٣٣٨

١. م. س. لازاریف، م. ق، ص ٢٢٣.

٢. مەسعوود بارزانی لەم بارەیەوە دەڵێ: «پاش هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلوول لە ١٩٦١ سەرکردایەتیی ئەو حیزبە و جەنگاوەرەکانی بەکردەوە بەشدارییان لە شۆڕش‌دا کرد و دەمەوێ لە هەڵوێستەکانی سکرتێری حیزب ئەحمەد تۆفیق و قارەمانەتی و سڵ نەکردنەوە و دڵسۆزیی کەموێنەی بدوێم. هەڵوێستی قارەمانانە و نائاسایی ئەوم لە یادە کە ساڵی ١٩٦٢ لە شەڕی چیای پیرس پیشانی دا، چەند سەرکردەی قارەمانی بەناوبانگی وەك شەهید عوزێر دۆلەمەری و حاجك چەمی شایەتیان بۆ دەدا و هەمیشە باسی هەڵوێستی قارەمانانە و لەخۆ بوردوویی و دڵسۆزیی ئەویان دەگێراوە. جا چ شایەتییەك لەسەر هەڵوێستی قارەمانانە لە شایەتیی کەسانی بەهێزترە کە خۆیان بە چەندین قارەمانەتی ناوبانگیان دەرکردبێ.» مەسعوود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی کورد، شۆڕشی ئەیلوول، (١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێهەم، بەشی دووهەم، ل ١٩٠.

(١٩٥٩) تووشـی کـزی هـاتبوو، وردەوردە بـووژایەوە. ڕەسـووڵ پێشنماز[١] دەڵـێ: «هەڵگیرسـانی شۆڕشـی ئەیلـوول لە کـوردەواریدا وەك تـۆپ تەقیـیەوە و لە هەمـوو جـێگەیەك هەر ئەو باسـانە بـوو بەتـایبەت لە نێو سیاسییەکاندا.»[٢] هەر بۆیە زۆر لاوی خوێنگەرم و خاوەن هەڵوێست لە شوێنە جۆراوجۆرەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەهاتن بۆ نێو ڕیزەکانی حدك و ڕاستەوخۆ لەگەڵ شۆڕش پێوەندییان دەگرت.[٣]

بە ڕۆیشـتنە دەرەوەی قاسـملوو، ئەو بەشـە لە ململانـێ کە مـۆرکی تێڕوانینـی چەپ و ڕاسـتی بەخۆوەگرتبـوو، ئەگەر نە بەتەواوی بەڵام تـا ڕادەیەکی زۆر کۆتایی پێهات و ئەحمەد تۆفیق بەبێ ڕکەبەر و نەیارێك کە خاوەن سیمای سیاسـیی ناسـراو بێ دەمێنێتەوە و بەکـردەوە حـدك لە ئیختیاریدا بوو. بەڵام کێشە و ناکۆکی و دەستەگەری بەرۆکی ئەم حیزبە بەر نادەن و لە ماوەی نێوان ساڵەکانی (١٣٣٩ ـ ١٣٤٣/ ١٩٦٠ ـ ١٩٦٤) واتە لە دوای ڕۆیشتنە دەرەوەی قاسملوو تا پێکهێنانی کۆنگرەی دووهەمی حدك

---

١. ڕەسووڵ پێشنماز لەدایکبووی ساڵی ١٣١٣ (١٩٣٤) لە شاری مەهابادە. لە هەرەتی لاوەتیدا تێکەڵ بە ڕیزەکانی حدك دەبێ. لە ساڵی ١٩٦٣ەوە لە باشووری کوردستان دەگیرسێتەوە. بۆ ماوەیەك بەشداری ڕاپەڕینی چەکدارانەی (١٣٤٧- ١٣٤٦/ ١٩٦٧- ١٩٦٨)ی کردووە و لە کۆنگرەی ٣ی «حدك»دا بە ئەندامی کومیتەی ناوەندی هەڵدەبژێردرێ و تا ساڵی ١٩٨٢ لە ڕیزی «حدك»دا چالاك بووە. ڕەسووڵ پێشنماز، سەربردەی ژیانم.

٢. هـ. س، ل ٧٤.

٣. جەلیل گادانی، س. پ، ل ١٣٩. محەممەد خزری کە یەکێك لەو لاوانە بووە، دەڵێ: «ئاگری شۆڕشی کوردستان تینی وەبەر گەڕابوو، لاوانی کورد دەستە دەستە لە کوردستانی ڕۆژهەڵاتەوە بەرەو شۆڕش دەهاتن بۆ پێشمەرگایەتی، ئەوانەی دەهاتن بۆ نێو شۆڕش زۆرتریان دەچوونە لای کاك ئەحمەد تۆفیق.» محەممەد خزری، لاپەڕەیەك لە تێکۆشان و جووڵانەوەی ساڵەکانی ٤٢- ٤٧ (١٩٦٣- ١٩٦٨)ی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ل ٣٥.

له ساڵی ١٩٦٤ تووشی دوو جار دابڕان بەهۆی ژمارەیەك له كادره باڵاكان و ئەندامانی دەبێتەوە.

دامەزرانی كۆمەڵەی ڕزگاریی كوردستان له كۆتایی پووشپەڕی ١٣٤٢ (١٩٦٣) له گوندی پیرەكەپری ناوچەی بارزان لەلایەن ژمارەیەك له ئەندامانی ڕێبەرایەتی و پێشمەرگەی «حدك»ـەوه وەك: محەممەد ئیلخانی زاده، مەلا عومەر سادق نگلی، جەمیل مەردۆخ و مەلا ئەحمەد ناسراو به مەلا ئاوارەی شەڵماشی به ڕێبەرایەتیی سەلاحەددین موهتەدی؛ دەتوانرێ به یەكەم هەوڵ دابنرێ بۆ دەستەبەندی و خۆ جیا كردنەوه له حدك و ڕێبەرایەتیی ئەحمەد تۆفیق.[1] كۆمەڵەی ڕزگاریی كوردستان بەرنامه و پرۆگرام بۆ خۆی دادەنێ[2] و چەند كۆپییەكیان له بەرنامه و پرۆگرامی كۆمەڵەی ڕزگاریی به ڕۆنیۆی حدك كه مەلا سەید ڕەشید بەرپرسی بوو به دزی چاپ كرد و له نێو خەڵكی سەر سنوور و لایەنگرەكانیاندا بڵاویان كردۆتەوه و بەرەبەره ژمارەیەك له خزم و دۆستانی خۆیان بەرەو حیزبەكەیان ڕاكێشاوه.[3]

كۆمەڵەی ڕزگاریی كوردستان به نیوه نهێنی له باشووری كوردستان و به نهێنی له نێوخۆی ڕۆژهەڵاتی كوردستان (بۆكان، سەردەشت و له نێو خوێندكارانی زانكۆ له تاران) تا ساڵی ١٩٦٥ بەردەوام بوو له چالاكیی سیاسی و تەشكیلاتی، لەم ساڵەدا دوای ئەوەی ڕژیمی ئێران لێ‌خۆش

---

١. د. یاسین سەردەشتی، ژیان و تێكۆشانی سیاسیی ئەحمەد تۆفیق، ل ١٣٢.

٢. بۆ زانیاری لەسەر دەقی پازده ماده‌كەی بەرنامه و پرۆگرامی كۆمەڵەی ڕزگاریی كوردستان بڕوانه: كەریم حیسامی، له بیرەوەرییەكانم، بەرگی چوارەم (١٩٧٠- ١٩٧٥)، ستۆكهۆڵم، ١٩٩٠، ل ٦١- ٦٣.

٣. حامید گەوهەری، ئەحمەد تۆفیق سەركردەیەكی ون له مێژوویەكی شێوێندراو، هەولێر، ٢٠١٥، ل ١٧٢.

بوونی دەرکردبوو، سەلاحەددین موهتەدی گەڕایەوە بۆ ئێران[١] و بەم جۆرە کۆتایی بە تەمەنی کۆمەڵەی ڕزگاریی کوردستان هات. بە وردبوونەوە لە پەیڕەو و پرۆگرامی کۆمەڵەی ڕزگاریی کوردستان دەردەکەوێ کە ڕێکخراوێکی ناسیۆنالیستیە و هیچ مۆرکێکی تێفکرین و ڕوانگەی چەپڕەوانەی پێوە نییە. کە وا بوو ناتوانێ کێشەی فکری و سیاسی لەگەڵ حدك بووبێ و تەنیا بەهۆی نەحاوانەوە و وێك هەڵنەکردن بووە کە ئەم دابڕانە ڕووی داوە.[٢] ئەمە لە دانیشتنی نێوان مەلا مستەفا بارزانی و سەلاحەددین موهتەدی‌دا بەڕوونی دەخرێتە ڕوو؛ موهتەدی دەڵێ: «ئێمە [خۆی و محەممەد ئێلخانی‌زادە] بە بارزانییمان ڕاگەیاند کە بڕیارمان داوە جیا ببینەوە لە ئەحمەد تۆفیق و ناتوانین لەگەڵی هەڵبکەین.»[٣]

---

١. وت‌وویژ لەگەڵ سەلاحەددین موهتەدی، سلێمانی، ٢٠١٦/٥/١٧. سەلاحەددین موهتەدی ساڵی ١٩٣٨ لە بۆکان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لەدایکبووە، ساڵی ١٩٦١ لە زانکۆی تاران ڕێکخراوی خوێندکاری کورد پێک‌دێنێ و لەگەڵ حیزبی دیموکراتی کوردستان پێوەندی دەگرێ، بۆ ماوەی چەندین ساڵ پەرپرسی باشووری کوردستان بوو و لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی شۆڕش‌دا گیرساوەتەوە، هەڵگری بڕوانامەی یاسایە لە زانکۆی تاران و وەکوو کەسایەتییەکی سیاسی و ئەدەبی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ناسراوە.

٢. لە مادەی چوارەمی پرۆگرامی کۆمەڵەی ڕزگاریی کوردستان‌دا نووسراوە: «کۆمەڵە خەبات دەکا بۆ وەدەست‌هێنانی مافی ئازادی و سەربەخۆیی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران‌دا.» لە مادەی شەشەم‌دا نووسراوە: «کۆمەڵە بە هەموو توانایەوە تێدەکۆشێ بۆ کۆکردنەوە و ڕێکخستنی هەموو چینەکانی گەلی کورد لە نێو ڕێکخراوەیەکی سیاسی و ناسیۆنالیست‌دا.» کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی چوارەم، ل ٦١- ٦٢

٣. وت‌وویژ لەگەڵ سەلاحەددین موهتەدی، سلێمانی، ٢٠١٦/٥/١٧. شایانی باسە کە ئەحمەدی موفتی‌زادە کە دامەزرێنەری یەکەم ڕێکخراوی ئیسلامی (مەکتەبی قورئان ١٩٧٧) لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو، لە ڕێگەی موهتەدییەوە لەو خوێندکارانە بوو کە

ئەم لێك‌ترازانە شوێنەواری کێشە و ململانێی مستەفا بارزانی و مەکتەبی سیاسی پارتی پێوە دیارە، بۆ وێنە لایەنی دابڕاو (کۆمەڵەی ڕزگاریی کوردستان) بە لایەنگری لە باڵی مەکتەبی سیاسی و پشتگیری لەوان دەناسرێن. ڕەسووڵ پێشنماز کە خۆی ئەو کات لە نێو ڕووداوەکاندا بووە، دەڵێ: «سەلاحەددینی موهتەدی لای مام جەلال و مامۆستا برایم ئەحمەدی دەگرت.»[1]

جیابوونەوەی دووهەم لە حدك، بەناوی «کومیتەی ساغکەرەوەی حیزبی دیموکراتی کوردستان» خۆی پێناسە کرد. ئەم کومیتەیە سەرەتا لە پێنج ئەندام پێکهات کە بریتی بوون لە: قادر شەریف (هاشم اقل طلاب)، مەلا ئاوارە، حەسەن ڕەستگار، حوسێن مەدەنی و سەعید کوێستانی.[2]

پێوەندیی بە حیزبی دیموکرات وەك ڕێکخراوێکی ناسیۆنالیستییەوە گرت و لەم سۆنگەیەوە ماوەیەك لەلایەن ڕژیمی پەهلەوییەوە زیندانی کرا. وت‌ووێژ لەگەڵ سەلاحەددین موهتەدی، سلێمانی، ٢٠١٦/٥/١٧. بۆ زانیاریی پتر بڕوانە:
Ezzatyar ،A. (2016) The last Mofti of Iranian Kurdistan. New York: Palgrave Macmillan

١. ڕەسووڵ پێشنماز، سەبردەی ژیانم، ل ١٣٩.

٢. عەبدوڵڵا حەسەن‌زادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، ل ٣١. سەعید کوێستانی کە خۆی لە دامەزرێنەرانی کومیتەی ساغکەرەوە بوو، لەم بارەیەوە دەڵێ: «ئەو برادەرانە کە لەو کاتە سەخت و پڕ تەنگ و چەڵەمەیەدا پێکەوە بووین و خۆمان بۆ خەبات و بەربەرەکانیی درێژخایەن و پتەو کردنی حدك ئامادە دەکرد، بریتی بوون لە ٢٣ کەس کە تەنیا ئەوانەی خوارەوەم لە بیر ماون: عوسمانی مام سەعید، عوسمان عەزیزیان، خەلیل شەوباش، قادر چاپچی، حەسەن نەغەدەیی، جەعفەر کەریمی، محەممەد کاکاغازادە، قادر قازی، ڕەحمان سەدیقی، میرزا خدر ڕۆستەمی، ئەحمەد جەوانمەرد، یونس ئاهەنگەری، سەید فەتاح نیزامی، ڕەسووڵ پێشنماز، حوسێن مەدەنی، حەسەن ڕەستگار، قادر شەریف (هاشم اقل طلاب) و دواتر مەلا ئەبووبەکر فەلەفی و مەلا ئاوارە شەڵماشی.» سەعید کاوە، ئاوڕێك لە بەسەرهاتی خۆم...، ل ٩٨- ١٠٠.

ئەو کـــومیتەیە بە دەرکردنـــی بەیاننـــامەیەك لە ٢٧ی جـــۆزەردانی ١٣٤٣ (١٩٦٤/٦/١٧) بـــوونی خـــۆی ڕاگەیانـــد[١] و دەســـتی بە چـــالاکی کـــرد و سەرنجێکی تـایبەتی دایە کـاری حیزبـی لە ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان و لە چوار دەستەدا بۆ کاری ڕێکخستن چوونەوە نێوخۆی وڵات و دەستیان بە کاری ڕێکخستن کرد.[٢]

بەر لەوەی کـــومیتەی ســـاغکەرەوەی حـــدك جیـــابوونەوەی خـــۆی ڕابگەیەنێ بۆ چارەسەری ناکۆکیەکانی نێوان خۆیان و ئەحمەد تۆفیق دەچنە لای بارزانی. حوسێن مەدەنی[٣] کە بەشداری ئەم کۆبوونەوەیە بووە دەڵـێ: «لە سەنگەسـەر نیزیـك بە ٦ سـەعات لەگەڵ بـارزانی دانیشتین، سەرەنجام گوتی من ئەحمەد تۆفیق نادەم بە ئێوە و ئێوە بەدژی ئەحمەد تۆفیق هـان دراون.»[٤] کە دەبـێ مەبەسـتی لە مەکتەبـی سیاسـیی پـارتی دیموکراتی کوردستان بێ. کومیتەی ساغکەرەوەش کە چەند کەسیان (قادر شەریف و سەعید کوێستانی) پێشتر پێوەندییان لەگەڵ باڵی مەکتەبی سیاسی هەبوو، بەرەو گوندی مالوومە لە دۆڵی جافایەتی، شوێنی نیشتەجێ بـوونی مەکتەبـی سیاسـیی پـارتی دەچـن و لە پەنـا ئەواندا بە یـارمەتیی

١. بۆ زانیاری لەسەر ئەم بەیاننامەیە بڕوانە: پاشکۆی ژمارە ٦

٢. وتووێژ لەگەڵ حوسێن مەدەنی، کۆیە، ٢٠١٦/٩/٣. بۆ زانیـاریی پتر لەم بـارەیەوە بڕوانە: ڕەسووڵ پێشنەماز، سەربردەی ژیانم، ل ١٥٨ ـ ١٦١.

٣. حوسـێن مەدەنـی لەدایکبـووی سـاڵی ١٣١٧ (١٩٣٨) لە شـاری مەهابـادە. سـەرەتای شەسـتەکان بـوّتە ئەنـدامی حـدك و دواتـر لە باشـووری کوردسـتان گیرسـاوەتەوە. لە کۆنگرەکانی ٤ تا ١٢، ئەندامی کومیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکرات بووە.

٤. وتووێژ لەگەڵ حوسێن مەدەنی، کۆیە، ٢٠١٦/٩/٣.

مەکتەبی سیاسی بنکە دادەنێن و پێداویستییەکانیان وەك چەك و ... بۆ دابین دەکرێ.[١]

دابڕانی کومیتەی ساغکەرەوەی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە حدك کە بە نیسبەت دابڕانی پێشوو (کۆمەڵەی ڕزگاریی کوردستان) بەرفرەوانتر بوو، هۆکارەکەی زۆرتر بۆ نەحاوانەوە و ڕێك‌هەڵنەکردن دەگەڕێتەوە و ئەمە لە یەکەم ڕاگەیاندراوی کومیتەی ساغکەرەوەدا بەڕوونی دەردەکەوێ کە تێیدا هێرشێکی توند دەکرێتە سەر ئەحمەد تۆفیق و تاوانبار دەکرێ بە لادان لە ڕێبازی حیزب و پێڕەو کردنی هێڵی خێڵەکی و بە کەسێکی تاکڕەو و پاوانخواز دەناسرێ.[٢]

ئەم دابڕانە شوێنەوارێکی ئەوتۆی کە گوزارشت لە جیاوازیی سیاسی چەپ و ڕاست بکا تێیدا نابینرێ، هەرچەند لەوانەیە لە نێو ئەندامانی کومیتەی ساغکەرەوەدا کەسێك یان کەسانێك خۆیان بە چەپ زانیبێ، بەڵام بەگشتی ئەم دابڕانە ناچێتە ململانێی ئایدۆلۆژی و دوو تێڕوانینی چەپ و ڕاست و تەنانەت لە بەیاننامەیەکی کومیتەی ساغکەرەوەدا بەرچاوڕوونییەك لە بەرنامە، تاکتیك و ستراتیژیی سیاسی دوارۆژی کومیتەی ساغکەرەوە بەرامبەر بە بزاڤی ڕزگاریخوازیی کوردستان نابینرێ. ململانێی نێوان ڕیزەکانی حدك هاوکاتە لەگەڵ توندبوونی کێشە و ناکۆکیی نێوان مستەفا بارزانی و مەکتەبی سیاسی پارتی و

---

١. سەعید کاوە، ل ٩٨- ٩٩. جەلال تاڵەبانی دەڵێ: «مەلا ئاوارە و قادر شەریف لە کۆنەوە پێوەندییان لەگەڵ ئێمەدا هەبوو، لە کاتی ناکۆکیی نێوان مەکتەبی سیاسی و مەلا مستەفادا، ئەوان لایەنی مەکتەبی سیاسییان گرت و لەگەڵ مەلا مستەفا نەبوون.» سەلاح ڕەشید، مام جەلال دیداری تەمەن (لە لاوێتییەوە بۆ کۆشکی کۆماری) بەشی یەکەم، سلێمانی، ٢٠١٧، ل ٢٨١.

٢. بڕوانە بەیاننامەی کومیتەی ساغکەرەوەی حدك، پاشکۆی ژمارە ١٠.

ئەمەش شوێنەواری لەسەر قووڵبوونەوەی ئەو ناکۆکییانە و دواجار لێک ترازان هەبوو.[1]

١. چارەنووسی کومیتەی ساغکەرەوە بە دوای پەنابردنی مەکتەبی سیاسیی پارتی بۆ ئێران لەلایەك و کێشە و ناکۆکیی نێو خۆیان و نەبوونی بەرنامە و ستراتیژییەکی ڕوون لە دوای ١٧- ١٨ مانگ کۆتایی پێ دێ و لە گەڕانەوەیان بۆ باشووری کوردستاندا، بەشێکیان تێکەڵ بە حدك دەبنەوە و چەند کەسیان تەسلیم بە دەوڵەتی ئێران دەبنەوە و ژمارەیەکیشیان لە باشووری کوردستان و لە ناوچەی ژێر دەسەلاتی شۆڕش ژیانی ئاسایی هەڵدەبژێرن و ئەوانی دیکە لەو ناوچانەی کە لەژێر چاوەدێریی شۆڕشدا نەبوون گیرسانەوە. بۆ زانیاریی زیاتر لەم بارەیەوە بڕوانە: سەعید کاوە، س. پ، ل ١٤٠- ١٤٢؛ محەممەد خزری، س. پ، ل ٣٥- ٣٦؛ ڕەسووڵ پێشنماز، س. پ، ل ١٦٥- ١٦٦.

باسی پێنجەم: چالاکیی خوێندکارانی کورد لە زانکۆ و ڕێکخستنی «حدک»دا

لە نێوان سالآنی (١٩٦٠ـ ١٩٦٣/ ١٣٣٩ـ ١٣٤٢) شای ئێران لەگەڵ ئەزموونێکی دژوار بەرەوڕوو بوو. لە نێوخۆ لەگەڵ بزووتنەوە جەماوەرییەکان و لە دەرەوە لەتەک پاڵەپەستۆی ئەنجام دانی چاکسازی، واتە کرانەوەیەکی سنووورداری کەش‌وهەوای سیاسی و بەڕێوەبردنی چاکسازی لە زەوی‌وزاردا.[1] لە ڕاستی‌دا بە هاتنی دیموکراتەکان بۆ کۆشکی سپی لە ساڵی ١٩٦١دا شنەبایەکی نوێ لە ئێران هەڵی کرد و هیوای بە ئازادیی زۆرتر، بەهێز کرد. دەوڵەتی کێنێدی، سەرکۆماری نوێی ئەمریکا چاکسازیی لیبرالیی پێ باشترین لەمپەری پاراستن بوو لە بەرامبەر شۆڕشی

1. ژان پیر دیگار و دیگران، ایران در قرن بیستم (بررسی اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در یکصد سال اخیر)، ترجمە: عبدالرضا (هوشنگ) مهدوی، چاپ دوم، تهران، ١٣٧٨، ص ١٥٨. ١٥ی مانگی مای ١٩٦١ لە ڕاپۆرتی ئەنجومەنی ئاسایشی نیشتمانیی ئەمریکادا هاتبوو کە وەزعی ئێران هەروا بەرەو ئاڵۆزی و بێ‌سەرەوبەرەیی دەچێتە پێش و پێویستە ئەمریکا بەپەلە هەنگاو بنێ. عەباس میلانی، مەتەڵۆکەی هوەیدا، وەرگێڕانی: عەبدوڵلا حەسەن‌زادە، کوردستان، ٢٠١٠، ل ٢٢١.

کۆمۆنیستەکان‌دا. هەر بۆیە پاڵەپەستۆیان خستبووە سەر حەمەڕەزاشا بۆ ئەنجام دانی زنجیرەیەك چاکسازی.[1]

حەمەڕەزاشا ناچار پەنای بردە بەر تاکتیکی کۆنی خۆی، واتە لیبرالیزە کردن و بۆ ئەو مەبەستە لە سەروبەندی هەڵبژاردنی پارلمان لە وتاریك‌دا بەڵێنیی هەڵبژاردنێکی ئازادی دا و ئەوە چرا سەوزێك بوو بۆ هێزە جۆراوجۆرەکانی ئۆپۆزیسیۆن تا سەرلەنوێ دەست بە چالاکی بکەنەوە.[2]

بەشێك لە ڕێبەرانی ئۆپۆزیسیۆن ئەم هەلەیان قۆستەوە و بەخێرایی «بەرەی نیشتمانیی دووهەم»یان پێکهێنا.[3] ڕێکخستنی کۆبوونەوەی جەماوەریی ڕێگەپێدراو لەلایەن عەلی ئەمینی[4]، سەرۆك‌وەزیرانەوە، بووە

---

1. یرواند آبراهامیان، م. ق، ص ۵۱۸.
2. محمدعلی همایون کاتوزیان، اقتصاد سیاسی ایران، ص ۲۵۸.
3. لە ۲۲ی پووشپەڕی ۱۳۳۹ (۱۳ی تەمووزی ۱۹۶۰)دا لەسەر بانگهێشتی غولامحوسێن سەدیقی، ۱۷ کەس لە کەسایەتییە سیاسییەکان لە ماڵی ئەو کۆبوونەوە و لەسەر پێکهێنانی ڕێکخراوێکی سیاسی ڕێککەوتن. ڕۆژی دواتر ناوی «بەرەی نیشتمانیی دووهەم»یان بۆ ئەو ڕێکخراوە پەسند کرد. غلامرضا نجاتی، تاریخ بیست و پنج سالە ایران (از کودتا تا انقلاب)، جلد اول، چاپ ششم، تهران، ۱۳۷۹، ص ۱۴۶. بەرەی نیشتمانیی دووهەم ساڵی ۱۳۴۳ (۱۹۶۴) هەڵوەشایەوە. پێشین، ص ۲۴۷.
4. عەلی ئەمینی ساڵی ۱۲۸۴ (۱۹۱۵) لە تاران لەدایك‌بووە. لە دارولفنوونی تاران خوێندوویەتی. لە زانکۆی پاریس دوکتورای لە زانستی ئابووری وەرگرتووە (۱۳۱۰/ ۱۹۳۱)، لە چەند کابینەدا پۆستی وەزارەتی وەرگرتووە و باڵوێزی ئێران بووە لە ئەمریکا. جان. ئێف کێنێدی، سەرکۆماری ئەمریکا فشاری بۆ شا هێنا تا عەلی ئەمینی، ڕەخنەگری لیبرالیی ڕژیم بۆ جێبەجێ کردنی چاکسازیی زەوی‌وزار بۆ پۆستی سەرۆك‌وەزیران دیاری بکا. لە مانگی بانەمەڕی ۱۳۴۰ (مای ۱۹۶۱)دا بوو بە سەرۆك‌وەزیران. شا لە ئەمینی بێزار بوو. بەهۆی هاوکاریی پێشتری لەگەڵ قەوام و موسەددیق باوەڕی پێی نەبوو و لە گەڵاڵەی ئاڵوگۆڕە سیاسی و چاکسازییە ئابوورییەکانی بەگومان بوو و دواتر دانی بەوەدا نا کە ئەمریکاییەکان بە سەریان‌دا

هۆی ئەوەی بەرەی نیشتمانیی دووهەم لە مانگی مای ١٩٦١دا لە مەیدانی جەلالییە لە تاران نمایشی هێزەکانی خۆی بکا. هەرچەندە ئەوە دوایین کۆبوونەوەی جەماوەریی بەرەی نیشتمانی بوو تا پێش شۆڕشی گەلانی ئێران (١٣٥٧/ ١٩٧٩).[1]

دەوڵەتی ئەمینی لە پووشپەڕی ١٣٤١ (تەمووزی ١٩٦٢) پاش چوار مانگ بەهۆی حەمەڕەزاشا وەلانرا. هەروەك لە ڕاپۆرتی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکادا بەڕاشکاوی هاتبوو، شا دەیەویست لەو ڕێگایەوە چاکسازییەك کە خواستی ئەمریکا بوو بیکاتە هی خۆی.[2] هەرچەندە چاکسازیی زەوی[3] هی دەوڵەتی ئەمینی[1] بوو، شا خۆی

سەپاندووە. جعفر مهدی‌نیا، زندگی سیاسی علی امینی، چاپ دوم، تهران، ١٣٦٨، ص ١٥- ١٨؛ جان فوران، م. ق، ص ٤٦٢؛ یرواند آبراهامیان، م. ق، ص ٥١٩.

١. غلامرضا نجاتی، م. ق، ص ١٧٧. کاتێك کەریم سەنجابی، یەکێك لە وتاربێژان ناوی موسەددیقی هێنا بۆ ماوەی پانزدە چرکە چەپڵە لێ درا و هۆتاف کێشرا. مسعود بهنود، از سید ضیا تا بختیار، ص ٥٦١.

٢. عەباس میلانی، مەتەڵۆکەی هوەیدا، ل ٢٢٩.

٣. چاکسازیی زەوی کە شابەیتی «شۆڕشی سپی»ی شا بوو لە گوندەکانی ئێران هەلا و هەنگامەیەکی زۆری نایەوە، چونکە وێدەچوو کە دەرەبەگ دەسەلاتی تەواوی خۆی بەسەر گونددا لە دەست دەدا و لەمە بەدوا دانیشتووانی گوند بەرەو ئارەزووی خۆیان هەنگاو دەنێن. لە سەرەتا خۆشحاڵی لە چاکسازیی زەوی لەوەڕا سەرچاوەی دەگرت کە جووتیاران بەگشتی دەبنە خاوەنی زەوی و ئەمە بەتەواوی هەڵە بوو. بەپێی سەرژمێریی ڕەسمی و دەوڵەتی لە قۆناغی یەکەمی چاکسازییەوە هەتا ساڵی ١٩٧٢، واتە دە ساڵ دوای دەسپێکی چاکسازیی زەوی‌وزار ئەو یاسایە تەنیا سەدا ٣٠ی گوندەکانی ئێران (١٤٦٤٨) گوندی دەگرتەوە و لەم بەشە تەنیا ١٠٪ (٣٩٢٠) گوند بەتەواوی دابەش کراوە. لە گوندەکانی دیکە تەنیا چەند دانگ (یەك بەش لە شەش بەش) بە جووتیاران فرۆشرا. ژمارەی گشتی ئەو بنەماڵانەی کە لەم قۆناغەدا بوون بە خاوەنی زەوی (٤٦٦٦٩٠) بوو و بە لەبەرچاو گرتنی ئەوە کە ژمارەی دانیشتووانی گوند لە ئێران ٢/٥

لێ بەخاوەن کرد و لایەنی ڕادیکاڵیی ئەو پرۆژەیەی وەلابرد و بە کەڵک وەرگرتن لێی گەڵاڵە شەش ماددەیی‌یەکەی ڕاگەیاند کە بە «شۆڕشی سپی» بەناوبانگە.[2] بەم جۆرە ڕەوتی مۆدێرنگەرایی دەستی پێکرد.[3]

شا دەیهەویست لە ڕێگەی ئەم چاکسازییەوە هەم لە نێو چینی نێونجیی ئێران و بەتایبەت جووتیاراندا پێگەیەکی پتەوی دەسکەوێ و هەم خەونە

میلیۆن بنەماڵە بوو (١٧ میلیۆن کەس)، کە وا بوو تەنیا یەك لە پێنجی جووتیارانی ئێران لەو قۆناغەدا لە چاکسازیی زەوی سوودمەند بوون. فرد هالیدی، دیکتاتوری و توسعەی سرمایەداری در ایران، ترجمە: فضل‌الله نیك‌آیین، تهران، ١٣٥٨، ص ١١٩. چاکسازیی زەوی کە لەلایەن جووتیارانەوە پێشوازیی لێ‌کرا بەپێچەوانە بوو بەهۆی ناڕەزایەتیی دەرەبەگەکان و تەنانەت بوو بەهۆی ڕاپەڕین و پێکداداتیان لەگەڵ هێزەکانی دەوڵەت بەتایبەت لە ناوچە عەشایرییەکان. بۆ وێنە هۆزی قەشقایی کە ڕێکخراوی چەپی ماویستی ڕێکخراوی ئینقلابیی حیزبی توودە هەوڵی دا ئاراستەی سیاسیی پێ‌بدا بەڵام سەرنەکەوت. نورالدین کیانوری، خاطرات نورالدین کیانوری، ص ٤٢٨- ٤٣٩.

1. چاکسازیی زەوی هەر لە دەوڵەتی ئەمینی بەهۆی حەسەن ئەرسەنجانی، وەزیری کشت‌وکاڵ کە لە پێوەندی لەگەڵ چاکسازیی زەوی‌دا لە هەمووان ناسراوتر و لیبراوتر بوو، هەر زوو دەستی پێکرابوو، واتە لە سەرەتای هاوینی (١٣٤٠/ ١٩٦١). غلامرضا نجاتی، م. ق، ص ١٨٥.

2. ئەو شەش ماددەیە بریتی بوون لە: هەڵوەشاندنەوەی پێوەندیی کۆیلەیی زەوی کە لە نێوان خاوەن زەوی و جووتیاراندا لە ئارادا بوو، خۆماڵی کردنی دارستان، فرۆشتنی پشکی کارگەکان بە کرێکاران، دانی مافی دەنگ‌دان بە ژنان، فرۆشتنی کارگە و کارخانە دەوڵەتییەکان بە کەرتی تایبەت و دامەزراندنی دەزگای بنەبڕ کردنی نەخوێندەواری بەتایبەت لە گوندەکان. ژان پیر دیگار و دیگران، ص، ١٦٤. ئەمریکایی‌یەکان بەم شۆڕشەی محەممەدڕەزاشایان دەگوت: «شۆڕشی هەوسارکراو» عباس میلانی، نگاهی بە شاه، تورنتو (کانادا)، ٢٠١٣، ص ٢٨٤.

3. فریدون هویدا، سقوط شاه، ترجمە: ح. ا. مهران، چاپ دوم، تهران، ١٣٦٥، ص ٧.

لەمێـژینەکەی وەدی بێنـێ و ئێـران بکـاتە کـۆمەڵێکی نوێخـواز و هەم دەسەڵاتی تاکەکەسی خۆی قایمتر بکا و بە پشتیوانی و خۆشەویستی خەڵك پشتئەستوور بێ.[1] گۆڕانکارییەکانی ئەم چوار ساڵە (١٩٦٠ ـ ١٩٦٣) پێکهاتەی بنەڕەتی و بنەمای توانای ئابووریی ئێرانی سەرەوژێر کرد و پەرەی دا بە لافاوی کۆچی ملیۆنیی گوندنشینەکان بەرەو شارەکان، کە گەورەترین کۆچی نێوخۆیی مێژووی ئێران بوو، سیستمی دەرەبەگایەتی لەبەریەكهەڵتەکاند و سیستمی سەرمایەداری شوێنی گرتەوە.[2]

بەم جۆرە نیوەی دانیشتووانی ئێران فۆرمی کۆمەڵایەتیان دەگۆڕی و ئامادەی چوون بۆ بازاڕی خەرج کردن دەبوون، بەپێچەوانەی سیستمی دەرەبەگایەتیی داخـراو کە بەرهەمەکـانی خـۆی لـێ سـەروزیاد بـوو.[3] پاڵەپەستۆی ئەمریکا بۆ ئەنجامی چاکسازیی زەوی ئەگەر لایەنێکی ترس لە ناڕەزایەتی و ڕاپەڕینی جوتیاران و قۆستنەوەی بەهۆی هێزە چەپەکان بوو، لایەنێکی دیکەی بۆ وردکردنەوەی کاڵا و فرەوان بوونی بازاڕی کەلوپەلی مەسرەفیی وڵاتەکەی بوو.

لە ساڵانی (١٩٦٠ ـ ١٩٦٣)دا بزووتنەوەی خوێندکاری بە کەڵكوەرگرتن لەو هەلومەرجە سیاسییە کە لە وڵاتدا پێکهاتبوو، ڕۆڵێکی بەرچاوی لە ڕووداوە سیاسییەکاندا گێڕا. پەناگیریی ٥٠٠٠ خوێندکار لە کۆلێژی مافی زانکۆی تاران بۆ ناڕەزایەتی دەربڕین بە دەوری دووهەمی هەڵبژاردنەکانی خولی بیستەمی پارلمان لە تاران،[4] خۆپیشاندان بەدژی هاتنی ئێلیزابێت، شاژنی بریتانیا، پشتیوانیی بەربڵاو لە بزووتنەوەی شۆڕشگێڕانەی خەڵکی

---

١. عەباس میلانی، مەتەڵۆکەی هووەیدا، ل ٢٣٩.

٢. عباس میلانی، نگاهی به شاه، ص ٢٨٨.

٣. مسعود بهنود، از سید ضیا تا بختیار، ص ٤٧٠.

٤. محمدعلی همایون کاتوزیان، اقتصاد سیاسی ایران، ص ٢٥٩.

ئەلجەزایر و ڕاپەڕینی دووبارە بە دوای کرانەوەی زانکۆ لە خاکەلێوەی ١٣٤١ (ئازاری ١٩٦٢)دا، لەبەرچاوترین چالاکییەکانی سەردەمی ئەو بزووتنەوەیە بوون.[١] زانکۆ لەم ساڵانەدا چەند جار لەلایەن هێزەکانی ئاسایش و پۆلیسەوە هێرشی کرایە سەر و سەدان خوێندکار بریندار کران و خرانە بەندیخانەوە. چالاکیی بزووتنەوەی خوێندکاری بەجۆرێك بوو کە شوێنەواری لەسەر ڕووداوەکانی دەرەوەی زانکۆش هەبوو و لەم سۆنگەوەیە ئەم قۆناغە بە سەردەمی زێڕین، بەڵام کورتی بزووتنەوەی خوێندکاری ناو دەبردرێ.

لەم قۆناغەدایە کە بۆ یەکەم جار خوێندکارانی کوردیش کە هەرچەند ژمارەیان زۆر نەبوو[٢] لە زانکۆی تاران لە دەوری یەك کۆ دەبنەوە و «یەکیەتیی خوێندکارانی کورد» دادەمەزرێنن. سەلاحەددین موهتەدی، دامەزرێنەری سەرەکیی ئەو ڕێکخراوەیە دەڵێ: «ئامانجی سەرەکیی ئەم ڕێکخراوەیە ڕزگاریی کوردستان بوو و لە هەمان کاتدا گرینگیدان بە

١. ئیسماعیل بازیار، گرینگیی بزووتنەوەی خوێندکاری لە کۆمەڵگای ئێراندا، گۆڤاری تیشك، بڵاوکراوەی کۆمیسیۆنی فێرکردن و لێکۆڵینەوەی حدکا، ساڵی دووهەم، ١٣٧٨، ل ١١٢ ؛ آ. گرانتوسکی و دیگران، م. ق، ص ٥٧٢- ٥٧٤.

٢. ئەمیر قازی کە ئەو کات خوێندکار و ئەندامی یەکیەتیی خوێندکارانی کورد بوو، ژمارەی خوێندکارانی کورد بە ١٧٠- ١٨٠ کەس دەقەبڵێنێ. ئەمیر قازی، لە بیرەوەرییەکانم، ل ٤٢. ژمارەی خوێندکارانی زانکۆی تاران لە ساڵی ١٣٤٠ (١٩٦١) ١٢ هەزار کەس بوو. ڕێکخراوی‌خوێندکارانی زانکۆی تاران ڕێکخراوی سەرەکیی خوێندکاران لە ئێراندا بوو و پتر لە دە هەزار ئەندامی هەبوو. ئەم ڕێکخراوە سەر بە بەرەی نیشتمانی بوو و ڕێکخەر و بەڕێوەبەری هەموو چالاکییەکانی زانکۆ بوو. گذرستان، نشریه الکترونیکی تاریخ سیاسی معاصر ایران، http://gozarestan.ir/#/start.

زمان و ئەدەب و ڕۆشنبیریی کورد.»[1] لەگەڵ گەرم بوونی خەباتی گەلی کورد لە باشووری کوردستان یەکیەتیی خوێندکارانی کورد ئەرکی یارمەتی کۆ کردنەوەی پیتاك و گەیاندنی بە شۆڕش بە کاری خۆی دانابوو.[2] یەکیەتیی خوێندکارانی کورد پاش ئەوەی لە ساڵی ١٩٦١ لە تاران پێوەندیی بە ئەحمەد تۆفیقەوە دەکەن کە بە نهێنی هاتبووە تاران بە فەرمی بە حدك پەیوەست دەبن و لەوە بەدوا وەك بەشێك لە ڕێکخستنی حدك درێژە بە چالاکیی خۆیان دەدەن.[3]

لە مێژووی «حدك»دا ئەوە بۆ یەکەم جارە کە پێوەندیی نێوان زانکۆ و ئەو حیزبە پێك‌دێ و خوێندکار وەك توێژێکی گەنج، ڕووناکبیر و ڕادیکاڵ دێتە نێو ڕیزی ڕێکخستەکانی و مۆرکی خۆیان کە هەڵگری دوو تایبەتمەندیی ڕادیکاڵیزم و ئارمانخوازییە لە قۆناغەکانی داهاتووی مێژووی حدك دەدەن. لە ڕەوتی چالاکیی خوێندکارانی کورد لە نێوان ساڵەکانی ١٩٦٠ ـ ١٩٦٣دا کۆمەڵێك لە خوێندکارەکان بەرەو هێڵی فکریی چەپ دەڕۆن و لە هێڵی فکریی یەکیەتیی خوێندکارانی کورد لە زانکۆی تاران کە ناسیۆنالیستی بوو، هەڵدەبڕێن. ئەمیر حەسەنپوور کە ساڵی ١٩٦١ دەبێتە خوێندکار لە زانکۆی تاران[4] دەڵێ: «چالاکیی خوێندکارانی کورد

---

١. وتووێژ لەگەڵ سەلاحەددین موهتەدی، سلێمانی، ٢٠١٦/٥/١٧. حەمەدەمین سیراجی، عەلی حەسەنیانی، عەزیز ژیان و ڕەحمان شەریف‌زادە ئەندامانی سەرەتایی یەکیەتیی خوێندکارانی کورد بوون. هەمان سەرچاوە.

٢. ئەمیر قازی، س. پ، ل ٣٦.

٣. وتووێژ لەگەڵ سەلاحەددین موهتەدی، سلێمانی، ٢٠١٦/٥/١٧.

٤. ئەمیر حەسەنپوور بەم شێوەیە ئەو خوێندکارانە ناو دەبا: سمایل شەریف‌زادە، حەمەدەمین سیراجی، فاتحی شێخولئیسلامی، مستەفا ئیسحاقی، عەلی حەسەنیانی،

لەو ساڵانەدا بەتەواوی لەژێر کاریگەریی ناسیۆنالیزمی کورد و خەباتی چەکدارانەی شۆڕشی ئەیلوولدا بوو. باس باسی ئەوانە بوو، بەڵام لە ساڵی ١٣٤٢ (١٩٦٣) خوێندکارەکان بوون بە دوو بەش، بەشێکیان وەك خۆم و فاتحی شێخ و ... بەرەو مارکسیزم ڕۆیشتن و ئەوانەی دیکە لە بەرەی ناسیۆنالیستیدا مانەوە.»[1]

لە دوارۆژەکانی زستانی (١٣٤٢/ ١٩٦٤)دا جاریکی دیکە پۆلیس پەلاماری هێنایە سەر ڕێکخراوەکانی حدك. لەو پەلامارانەدا کە تا دووسێ ڕۆژ پاش نەورۆزیش درێژەی کێشا، دەیان کەس لە تێکۆشەرانی حدك گیران[2] و ژمارەیەکیش کە نەکەوتبوونە دەست پۆلیس شار و گوندەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستانیان بەجێهێشت و خۆیان گەیاندە باشووری کوردستان. لە نێو ئەواندا ژمارەیەك خوێندکاری کوردی زانکۆش هەبوون کە کەوتبوونە بەر هێرش و ڕاوەدوونانی ساواك.[3]

سەلاحەددین موهتەدی، ئەمیر قازی، ڕەحمان شەریفزادە. وتووێژی حەسەنی قازی لەگەڵ ئەمیر حەسەنپوور، Rawej ،Sterk ،Tv، یەکشەممە، ٢٠١٤/١٢/٩.

١. هـ. س.

٢. عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، ل ٣٢.

٣. کەریم حیسامی، پێداچوونەوە، بەرگی٢، ل ١٥٠. ئەو خوێندکارانە بریتی بوون لە: حەمەدەمین سیراجی، سمایل شەریفزادە، سالار حەیدەری و عەبدوڵلا موعینی (دیپلۆم)، ڕەسووڵ پێشنماز، س. پ، ل ١٢٦؛ ئەمیر قازی، س. پ، ل ٨٠

باسی شەشەم: کۆنگرەی دووهەمی حدک و زاڵبوونی باڵی ڕاست

بەگوێرەی دەقی بەیاننامەی کۆنگرە، دووهەمین کۆنگرەی حدك لە مانگی سەرماوەزی (١٣٤٣/ ١٩٦٤) لەژێر سێبەری ئالای شۆڕشگێڕانە و دروشمی «یەکیەتی، خەبات، سەربەخۆیی و دیموکراتی» لە نێوان لوتکەکانی چیای زاگرۆس دەستی پێکرد.[١] کۆنگرە بە یارمەتیی پارتی دیموکراتی کوردستان و ئیزنی بارزانی پێکهاتبوو و ژمارەی بەشدارانی زیاتر لە ٥٠ کەس دەبوو.[٢] کۆنگرەی دووهەم لە پاش ١٩ ساڵ بەسەر یەکەم کۆنگرەی حدك لە ساڵی ١٣٢٤ (١٩٤٥)دا پێکهات و کومیتەی ناوەندیی

---

١. وەرگیراو لە بەیاننامەی دووهەمین کۆنگرەی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە ڕەشید فەلاحی، ناسراو بە ڕەشەی قاچاخچی، بیرەوەرییەکان لە شۆڕشدا، سلێمانی، ٢٠١٠، ل ٩٧. ڕەشید فەلاحی هەم بەشداربووی کۆنگرە بوو و هەم وەك ئەندامی کومیتەی چاوەدێریی بەرز هەڵبژێردراوە. هەمان سەرچاوە، ل ٥، بۆ زانیاریی زیاتر لەسەر بەیاننامەی کۆنگرەی دووهەم بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١١. محەممەد خزری کە یەکێك لە بەشداربووانی کۆنگرەی دوو بوو دەڵێ: «کۆنگرە لە پشت سونێ -گوندێکی سەر بە ناوچەی پشدەر نێزیك لە سنووری ڕۆژهەڵاتی کوردستانە- لە داوێنی چیای مامەندە لە دۆڵێك پێکهات. لەم شوێنە سێ خێوەتی گەورەی لێ هەڵدرابوو کە یەکێك لە خێوەتەکان خێوەتی کۆنگرە بوو.» محەممەد خزری، س. پ، ل ٣٩.

٢. محەممەد خزری، س. پ، ل ٤٠. لە هێندێك سەرچاوەی دیکەدا ژمارەی بەشداربووان بە سەد و سی کەس هاتووە. حامید گەوهەری، ئەحمەد تۆفیق، ل ٢٥١.

نوێی لە ١٥ کەس هەڵبژارد و کومیتەیەکی دیکەش بەناوی کومیتەی چاوەدێریی بەرز هەڵبژێردرا.[١] لەم کۆنگرەیەدا عەبدوڵڵا ئیسحاقی (ئەحمەد تۆفیق) وەك کەسی یەکەم دانرا.[٢] کۆنگرەی دووهەمی حدك یەکێك لەو کۆنگرانەیە کە تا ئێستاش ڕاوبۆچوونی جیاوازی تەنانەت لە نێو ڕیزەکانی

---

١. ئەندامانی کومیتەی ناوەندی بریتی بوون لە: ئەحمەد تۆفیق، سەدیق ئەنجیری‌ئازەر، سولەیمان موعینی، ئەمیر قازی، مەلا سەید ڕەشید حوسێنی، مەلا ڕەحیم ویردی، بابیر شکاك (نحو)، عەزیز یووسفی، غەنی بلووریان، عەبدورڕەحمان شەرەفکەندی (هەژار)، دوکتور عەلی مەولەوی، سەید کامیل ئیمامی، حەبیب قەرەگوێزی (وەرزێر)، دوکتور ڕەحیم سەیفی قازی و سەنار مامەدی. ئەندامانی کومیتەی چاوەدێریی بەرز ئەمانە بوون: ڕەئووف مەلاحەسەن، عەبدوڵڵا موعینی، ڕەشید فەلاحی، مەلا قادر لاچینی، سەید حاجی کەڵەوی، مەلا کەریم ساردەکۆستانی، مەلا نەجمەددین کەوکەبی، سەید تاهیر ئیمامی، مستەفا ئیسحاقی، عەبدوڵڵا مەولەوی و سەید ڕەسووڵ دیهقان. عەبدوڵڵا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، ل ٤٠؛ حامید گەوهەری، ئەحمەد تۆفیق، ل ٢٥٦؛ جەلیل گادانی، س. پ، ل ١٤٥. محەممەد خزری، بەشداربووی کۆنگرەی دووهەم ناوی سەنار مامەدی لە نێو هەڵبژێردراوانی کومیتەی ناوەندیدا نەهێناوە و لە جێگەی ئەو ناوی سارمەددین سادق‌وەزیریی نووسیوە. محەممەد خزری، س. پ، ل ٤٨. لەم پازدە کەسەی هەڵبژێردراوی کومیتەی ناوەندی تەنیا حەوت کەسی پێشەوەیان لە ڕیزی بە کردەوەی خەباتدا بوون و ئەوانەی دیکە هەر لە کۆنگرەشدا نەبوون و دەنگیان پێدرا. عەبدوڵڵا حەسەنزادە، س. پ، ل ٤٢.

٢. جەلیل گادانی، پەنجا ساڵ خەبات، ل ١٤٥. حەسەنزادە لەم بارەیەوە دەڵێ: «ئەمن لە هیچ بڕیارێکی حیزبیدا نەمدیوە کە ئەحمەد تۆفیق وەك سکرتێری حیزب هەڵبژێردراوە. ئەحمەد تۆفیق نەفەری یەکەمی حیزب بوو، بەڵام عینوانی سکرتێری لەسەر نەبوو.» هەیاس کاردۆ، ئەزموونی خەبات، ئاوڕێك لە ژیان و خەباتی عەبدوڵڵا حەسەنزادە، هەولێر، ٢٠١١، ل ٧٢.

«حدک»یش‌دا لەسەرە و لەلایەن مێژوونووسانی حدک[1] و بیرەوەرییەکانی دژبەرانی ئەحمەد تۆفیق و بەتایبەتی باڵی چەپی «حدک»ەوە کەوتۆتە بەر رەخنە و بەپێچەوانەش لەلایەن لایەنگرانی، هەڵوێست و بڕیارەکانی کۆنگرەی دووهەم داکۆکیی لێ‌دەکرێ. ئەوەی وەکوو بەڵگە و دیکۆمێنت لەم کۆنگرەیە لەبەردەستدایە «بڕیارەکانی دووهەمین کۆنگرەی حیزبی دیموکراتی کوردستان» و «بەیاننامەی دووهەمین کۆنگرەی حیزبی دیموکراتی کوردستان»ن. بێجگە لەم دوو بەڵگەنامەیە، هیچ شتێکی دیکە لە بەردەستدا نییە؛ بیرەوەریی دەگمەنی یەک‌دوو کەس نەبێ کە بەشداری کۆنگرە بوون.

لەبارەی هەڵوێست و سیاسەت و بڕیارەکانی کۆنگرەی دووهەم دەکرێ ئاماژە بەم نموونانە بکەین:

١. رەخنەی توند ئاراستەی بەڕێوەبەرانی کۆماری کوردستان دەکا کە کەم‌ئەزموون و سەرکاڵ بوون و لە شوێن ئەوەی کە گرینگی بە خەباتی چەکدارانە بدەن، هیوایان لەسەر خەباتی پارلمانی هەڵچنیوە و خۆیان تەسلیم بە سیاسەتی قەزا و قەدەر کردووە.

٢. سەبارەت بە حیزبی توودە هەڵوێستی کۆنگرە نە تەنیا زۆر لێبڕاوانە بوو بۆ پچڕاندنی هەر جۆرە پێوەندییەک لەگەڵ ئەم حیزبە، بەڵکوو سیاسەت و هەڵوێستەکانی لە نێوان ساڵەکانی (١٣٢٩ - ١٣٣٢/ ١٩٥٠ - ١٩٥٣) خستە ژێر پرسیار و لە بەرامبەردا داکۆکیی لە سیاسەتەکانی بەرەی نیشتمانی و محەممەد موسەددیق لەو ساڵانەدا کرد.

---

[1] مەبەست لە مێژوونووسانی حدک، ئەمانەن: مێژوویەکی کورتی رێبەرایەتیی حدکا، عەبدورڕەحمان قاسملوو؛ نیوسەدە تێکۆشان، عەبدوڵڵا حەسەن‌زادە؛ پەنجا ساڵ خەبات، جەلیل گادانی.

٣. لەسەر شێوازی خەبات، کۆنگرە خەباتی چەکدارانە پێڕەو دەکا و هیوابەستن بە خەباتی شەقام (مەدەنی)ی بەهەڵە و بێسوود لێکدەداتەوە. (هەڵبەت گرتنەبەری شێوازی خەباتی چەکدارانە بەهۆی ڕێبەریی کۆنگرەی دووهەم نەچووە قۆناغی کردەوە و هەر لەسەر لاپەڕەکانی کاغەز مایەوە).

٤. لە کێشە و ملململانێی جیهانی دووجەمسەری (کەمپی سەرمایەداری و کەمپی سۆسیالیستی)، کۆنگرە سیاسەتی بێلایەنی هەڵدەبژێری و وڵاتانی سەربەخۆ و بێلایەن بە دۆست و هاوپەیمانی خۆی دەزانێ.[1]

٥. لە پێوەندی لەگەڵ کێشەی زەویوزار و پێوەندیی نێوان «عەرز» و «ئاغا» و «ڕەعیەت»دا، بەپێی بڕیاری کۆنگرە پەیڕەوی لە ماددەی سیوتۆی پرۆگرام دەکرێ.[2] ئەم ماددەیەی پرۆگرام ڕێکارێکی کۆنکرێت و دیاریکراوی بۆ ئەو پرسە دیاری نەکردووە و تا ڕادەیەکی زۆر لێڵ و ناڕوونە.

---

١. ڕەشید فەلاحی، بیرەوەرییەکان لە شۆڕشدا، (بڕیارەکانی دووهەمین کۆنگرەی حیزبی دیموکراتی کوردستان)، ل ١٦٠- ١٦٢.

٢. ماددەی سیوتۆیەمی پرۆگرامی پەسندکراوی کۆنگرەی دووهەم دەڵێ: «حدك لەسەر ئەم باوەڕەیە کە زەویوزار و کشتوکاڵ، داروودەوەن، ئاوەکانی کوردستان مافی نەتەوەی کوردە و مافی ڕەنیو هێنان و دابەشینی عەرز بەتایبەتی لە مافە تایبەتییە هەرە گرینگەکانی حکوومەتی دیموکراتی کوردە کە بەهۆی بەڕێوەبەرایەتیی حدك وەدی دێ. ئەو کاتەیە کە حاکمیەتی نەتەوایەتی و حدك بە شێوەیەکی دادپەروەرانە عەرز و ئاو و زەویوزار و دار و دارستان دادەبەشێنێ و بەو پێیە مەسەلە و گیروگرفتی عەرز جێبەجێ دەکەین.» هـ. س، ل ١٦٢.

٦. لەسەر پرسی نەتەوەیی کۆنگرە بۆ چارەسەری ئەو پرسە لە ئێرانی فرە نەتەوەدا شێوازی «ئۆتۆنۆمی» یان «فیدرالی» پێشنیار دەکا.[1]

کۆنگرە بەرامبەر بە نەیارانی ئەحمەد تۆفیق کە هەڵوێستیان بەرامبەری گرتبوو و ڕیزی خۆیان لێ جیا کردبۆوە (کۆمەڵەی ڕزگاریی کوردستان و کومیتەی ساغکەرەوەی حدك) بڕیاری توندی دەرکرد و بە خایین و جاسووس ناوی بردن و لە حیزب دەرکران.[2]

هەروەها کۆنگرە بڕیاری لەسەر دەرکردنی قاسملوو وەك نوێنەری سەرەکیی باڵی چەپی نێو حدك دەرکرد و هۆکاری دەرکردنەکەشی ئاوا هێناوە: «ڕەحمان قاسملوو (عەباس ئەنوەری) بە خائین و دزی ناوی حیزب ناسی و پاش ماوەیەك دزی [و] خەیانەت، دەستی پێکرد بە جاسووسی کردن و هاتوچۆ و دراو وەرگرتن لە ساواك، دەزگای جاسووسیی حکوومەتی تاران.» لایەنەکانی دژبەری نێو حدك لەو سالانەدا جگە لە بەکار بردنی ئەدەبیاتێکی زبر و ناشیرین بەرامبەر بە یەکتر، بەبێ ئەوەی هیچ بەڵگە و دیکۆمێنتێك بخەنە ڕوو زۆر بە سانایی بۆ بەدناو کردنی نەیارانی خۆیان کە تا دوێنێ یار و یاوەری یەکتر بوون، تۆمەتی

---

١. مافی هەڵبژاردنی ژمارەیەك لە نوێنەرانی زیر و تێگەیشتوو و خاوەن بیروڕاوێژ لە هەر نەتەوەیەك بۆ دانانی پارلمانتارێکی خۆولاتی و حوکمڕەوایی نەتەوایەتی، چ بەناوی حکوومەتی ئۆتۆنۆمی و چ بەناوی حکوومەتی فیدرالی (یەکگرتوو)، کاروباری سیاسی و کۆمەلایەتی و فەرهەنگی و... خۆی بەڕێوەبەر بێ. هەروەها نوێنەرایەتیی تایبەتیی ئەو نەتەوانە لە حکوومەتی مەرکەزی و لە «پارلمانی گشتیی نەتەوەکان» بەشدار و خاوەن مافی تایبەتین. هـ . س، ل ١٦٠؛ یاسین سەردەشتی، ئەحمەد تۆفیق، ل ٢١٢- ٢١٣؛ حامید گەوهەری، ئەحمەد تۆفیق، ل ٢٧١.

٢. کەریم حیسامی، پێداچوونەوە (٢)، ل ١٧٠؛ حامید گەوهەری، ئەحمەد تۆفیق، ل ٢٥٢؛ د. یاسین سەردەشتی، ئەحمەد تۆفیق، ل ٢١٥.

فورسی «خائین»، «سیخوڕ» و «هاوکاری دەزگا ئەمنییەتییەکانی ئەمریکا، عێراق و ئێران»یان دەخەنە پاڵ.[1] ئەم شێوازە لە هەڵوێست گرتن بەرانبەر بە نەیارانی سیاسی و جیابووەکان دواتریش کەم و زۆر دووپات بۆتەوە، کە سەرچاوەکەی بۆ هەژاریی کولتووری دیموکراتیکی ژینگەی سیاسیی کوردستان و تێڕوانینی فەناتیکی بۆ جیهانبینی و باوەڕەکانی تاکی حیزبی دەگەڕێتەوە و ئەمەیە بۆتە هۆی ئەوەی لە دەلاقەی ڕەش و سپییەوە بڕوانە ڕووداو و دیاردە سیاسییەکان.

شایانی باسە هەشت ساڵ دواتر و بە دوای کۆنفرانسی سێهەمدا (١٣٥٠/ ١٩٧١) کە باڵی چەپ لە حدک (ئێران) باڵادەست دەبێ ئەم جار ئەحمەد تۆفیق (نوێنەری سەرەکیی باڵی ڕاستی ناسیۆنالیستی) بە هەمان چارەنووسی قاسملوو دوچار دەبێ و لە حیزب دەردەکرێ. ڕۆژنامەی کوردستان بە نووسراوەیەکی کورت دەرکردنی ئەحمەد تۆفیقی ڕاگەیاند: «لەبەر زۆر کردەوەی وا کە لەگەڵ ئەندامەتیی حیزبی دیموکراتی کوردستان ڕێکناکەوێ و لەبەر جووڵانەوەی دژی حیزبی، لە حیزبی دیموکراتی کوردستان (ئێران) دەرکرا.»[2]

---

١. بۆ وێنە بڕوانە بەیاننامەی کومیتەی ساغکەرەوەی حدک و وڵامی ئەحمەد تۆفیق بە جیابووەکان و بڕیارنامەی کۆنگرەی دووهەمی حدک. پاشکۆی ژمارە ١٠ و ١١. محەممەد خزری، س. پ، ل ٤٢.

٢. کوردستان، ژمارە ١٢، بەفرانباری ١٣٥٠ (ژانوییەی ١٩٧٢). دیارە ئەحمەد تۆفیق نەیدەتوانی لەگەڵ پێکهاتە و ڕێبازی نوێی حدک (ئێران)دا خۆی بگونجێنێ و لایەنگرانیشی بیوونە کەمینەیەکی لاواز لە نێو حیزبدا، کە وا بوو گەڕانەوەی بۆ نێو حیزب زۆر بە دوور بوو بۆیە پێویست بە بڕیاری دەرکردن نەبوو؛ لێرەدایە کە هەڵە بە هەڵە وڵام دەدرێتەوە.

نەریتــی ئەم شــێوازە لە هەڵوێســتگرتن بەرامــبەر بە جیابووەکــان لە ڕێکخراوی سیاسی و ململانێی نێوخۆیی زۆر پێشتر بۆ حیزبی تـوودەی ئێران دەگەڕێتەوە. بۆ وێنە کاتێك لە ساڵی ١٣٢٦ (١٩٤٧) خەلیل مەلەکی و هــاوبیرانی لە حیزبــی تــوودەی ئێــران جیــا بــوونەوە، چــۆن لەلایەن ســەرکردایەتیی حیزبــی تــوودەوە کەوتــنە بەر هێرشــی تەبلیغــاتی و ناوونـاتۆرەیان لێنان، بەجۆرێك کە کار گەیشتە ڕادیۆ مۆسکۆش کە بەپەلە بێتە سـەر هێڵ و جیابووەکـان پرۆتسـتۆ بکـات. ڕاگەیاندراوی دەسـتەی کارگێڕیی حیزبی توودە بەم جۆرە لەسەریان دەدوێ: «ئەو جیابوونەوەیە پێوەندیی بە چالاکیی نهێنی و گومانـاویی ئیمپریالیزم لە نێوخـۆی حیزبی ئێمە بـووە کە بە هەمـوو ئـامرازێکی ڕاستەوخۆ و ناڕاسـتەوخۆ، لێزانـانە جوولایەوە و لە هەموو لادانە فکری، خۆویستی و بیرتەسکیەکان کەلکی وەرگرت.»[1] لە ڕوانگەی ئیحسان تەبەریش جیابووەکـان تەنیا بـۆ ڕەخـنە، ڕەخنەیان دەگرت و تووشی ئەو تایبەتمەندییە نێگەتیڤـانەی کەسـێتیی بـاو لە کۆمەڵگای ئێرانی ببوون، وەك: ئـاژاوەگێڕی، ڕەشبینـی، کەلبیمەرام و تاكگەرایییەکی پەڕگیر.[2]

هەڵوێســـت و سیاســـەت و بڕیارەکــانی کــۆنگرەی دووهەم لەلایەن نەیارانی ئەحمەد تۆفیق و بەتایبەتی باڵی چەپی نێو حدك بە ڕاستگەری، ناسیۆنالیستی بەرچاوتەنگ و دواکەوتووانە هەڵدەسـەنگێندرێن. کۆنگرەی سێهەمی حدك کە ئەم جارە باڵی چەپ تێیدا باڵادەسـت دەبێ بەرنامەی

---

١. بابك امیرخسروی، نظر از درون به نقش حزب توده ایران، ص ١٥٢.

٢. یرواند آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، ص ٢٨٣. شایانی باسە کە نوورەددین کیانووری دوای ٥٥ ساڵ لە تێپەڕ بوونی ئەم ڕووداوە هەر قەوانی کۆن لێدەداتەوە و بە هەمان شێواز لەسەر جیابووەکان و خەلیل مەلەکی دەدوێ. بڕوانە: خاطرات نورالدین کیانوری، ص ١٦٤- ١٧٠.

کۆنگرەی دووهەم ئاوا لێکدەداتەوە: «بەرنامەی کۆنگرەی دووهەم بێجگە لە پایەی نزمی سیاسی و فەرهەنگی، بەرنامەی حیزبێکی دواکەوتووی ناسیۆنالیستییە کە لەگەڵ ڕابردووی پێشکەوتنخوازی و دیموکراتیکی حیزبی ئێمە ڕێکناکەوێ. هێندێک بڕیاریش لەسەر چەند کەسێک لە تێکۆشەرانی حیزب وەرگیراوە کە نموونەی زاڵبوونی شێوەی پۆلیسییە لە نێو حیزبدا.»[1] کەریم حیسامی کە سەر بە باڵی چەپی حدک بوو، دەڵێ: «بەرنامەی کۆنگرەی دوو هیچ شتێکی کۆنکرێتی لە بارەی ئامانج و تاکتیک و ستراتێژیی خەبات و ڕوانگەی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووریی دوارۆژی کوردستان تێدا نییە. هەموی دانانی شەرت و مەرجی ئەندامەتی و وەرگرتن و دەرکردن و سزادان و فێرکردنی کادر و دانانی کلاسی کادر و بەخشینی پلە و پایە و دەرەجەیە [...] بەرنامە و پێڕەو لەگەڵ سەردەم نەدەگونجا و بە شێوەیەکی گشتی لادانێک بوو لە ڕێبازی پێشکەوتووانەی حیزب.»[2] دەیڤید مەکداول لەم بارەیەوە دەڵێ: «حدک بە ڕێبەرایەتیی ڕێبەرە نوێیەکەی [ئەحمەد تۆفیق] بەخێرایی لە هەڵوێستی چەپی خۆی دوورکەوتەوە.»[3] کریس کۆچێراش پێی وایە: «حیزبی دیموکراتیش هاوشێوەی پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق کە کەوتبووە نێوان ململانێی چەپڕەوەکانی مەیلەو کۆمۆنیزم و ڕاستڕەوەکانی سەرووی نەتەوایەتی لەژێر کاریگەریی ئەحمەد تۆفیقدا بەرەو ڕاست وەرچەرخا و پێشکەوتنخوازەکانی کومیتەی ناوەندیی (١٩٥٤)ی بە تاوانی لادان مەحکووم کرد.»[4]

---

١. ڕاپۆرتی کومیتەی ناوەندیی حدک بۆ کۆنگرەی سێهەم، ساڵی ١٣٥٣، ل ٢٤.

٢. کەریم حیسامی، پێداچوونەوە (٢)، ل ١٦٩.

٣. دەیڤید مەکداول، س. پ، ل ٥٢٤.

٤. کریس کوچرا، جنبش ملی کرد، ص ٤٢٨.

لایەنی دژبەری ئەحمەد تۆفیق چۆنیەتی بەشداربووانی ئەندامانی کۆنگرەش دەخەنە ژێر پرسیار. حەسەنزادە دەڵێ: «هەم لە نێوخۆی وڵاتدا و هەم لە کوردستانی عێراق نوێنەرانی کۆنگرە لە نێو ئەو کەسانەدا گوڵبژێر دەکران کە لە خەتی ئەحمەد تۆفیقدا بوون و بەو پێیە بەشێکی زۆر لە ئەندامانی حیزب لە مافی چوون بۆ کۆنگرە یان ناردنی نوێنەر بۆ کۆنگرە بێبەش کران.»[1] محەممەد خزری کە خۆی بەشداری کۆنگرە بووە، پێی وایە: «بەشی هەرە زۆری نوێنەرانی کۆنگرە لە کەسانی سادەی نەخوێندەوار و لایەنگری خودی ئەحمەد تۆفیق بوون.»[2]

کۆنگرەی دووهەم کە لووتکەی ململانێی باڵی چەپ و ڕاستی نێو حدك بوو، بە گرینگیدان بە پرسی نەتەوەیی وەك تەنیا لایەنی کێشەی کۆمەڵگای کورد و پاکانەحسێب لەگەڵ باڵی چەپ هەم هێژمۆنی باڵی ڕاستی مسۆگەر کرد و هەم لیبڕاوانە کۆتایی بە هەر چەشنە پێوەندییەك

---

١. عەبدوڵڵا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، ل ٣٨. لەگەڵ دەسیکی کۆنگرە ژمارەیەك لە ئۆپۆزیسیۆنی ئەحمەد تۆفیق کە بۆ کۆنگرە بانگهێشت نەکرابوون، هەوڵ دەدەن بەشداریی کۆنگرە بکەن، بەڵام ڕێگریان لێدەکرێ. ڕەسووڵ پێشنماز کە یەکێك لەو کەسانە بوو ڕووداوەکە بەم جۆرە دەگێڕێتەوە: «دوای ئەوەی کە تەمابڕاو بووین لە بانگهێشتنمان بۆ کۆنگرە، ئەو چەند کەسەی خوارەوە بەرەو شوێنی کۆنگرە کەوتینە ڕێ. حەسەن ڕەستگار، حەمەدەمین سیڕاجی، سمایل شەریفزادە، سالار حەیدەری، خدر محەممەدی (مەرەسەنە)، عوسمان عەزیزیان، قادر قازی، ڕەشید سمێل، سەید فەتاح نیزامی، عەبدوڵڵا خەیات (نەورۆز)؛ بەڵام پاش ئەوەی لەگەڵ پێشمەرگەکانی پارێزەری کۆنگرە کە بەربەست بوون لە چوونمان بۆ کۆنگرە تووشی گرژی و ئاڵۆزی هاتین، دواجار پێش بە بەشداربوونمان گیرا.» ڕەسوول پێشنماز، س. پ، ل ١٦٧ ـ ١٦٨.

٢. محەممەد خزری، س. پ، ل ٤٣.

لەگەڵ حیزبی توودە هێنا و بوو بە بەربەست لە بەردەم قووت‌دانی حدك بەهۆی ئەم حیزبەوە.

ناکۆکیی نێو باڵەکانی حدك کە چاوەڕوان دەکرا بە دوای کۆنگرەدا کۆتایی پێ بێ، زۆری نەخایاند سەرلەنوێ سەری هەڵدایەوە و لە نێو ئەندامانی کومیتەی ناوەندی و بەتایبەتی لە نێوان ئەحمەد تۆفیق و سەدیقی ئەنجیری، کەسانی یەکەم و دووهەمی نێو «حدك»دا چڕ بۆوە. ئەمیر قازی، ئەندامی کومیتەی ناوەندی و لە دژبەرانی باڵی چەپی نێو حدك دەڵێ: «سەدیق ئەنجیری لەگەڵ چەند کادرێکی دیکەی حیزب کە ماڵیان لە دەربەند بوو و چونکە خۆیشیان بە چەپ دەزانی، لایەنگر و دۆستی حیزبی شیووعیی عێراق و گوێ ڕادێریان بۆ ئەوان زیاتر بوو، تا لە حیزبەکەی خۆیان [واتە] حیزبی دیموکرات. ئەوان سەریان پێکەوە نابوو و هەر بە پێوانەی خۆیان دەیان پێوا.»[1] نەیارانی ئەحمەد تۆفیقیش نامۆ بوون و خۆ نەگونجاندنی ئەحمەد تۆفیق بە دۆخی نوێی پاش کۆنگرە کە دەبوو پرس و ڕاوێژ بە کومیتەی ناوەندی بکا و نەك تاکەکەسی بڕیار بدا، بە هۆکاری توندبوونی ناکۆکییەکان دەزانن.[2]

درێژەی ڕەوتی ململانێی نێوان سەرکردایەتیی حدك و بێ‌سەروشوێن بوونی سەدیق ئەنجیری[3] و دەست لە کار کێشانەوەی ئەحمەد تۆفیق[1]

---

١. ئەمیر قازی، س. پ، ل ١٣٢.

٢. محەممەد خزری دەڵێ: «سولەیمان موعینی کە پێشتر لە کێشە و ململانێکاندا لایەنگری ئەحمەد تۆفیق بوو، لە پاش کۆنگرە و بە دوای دەست لە کار کێشانەوەی ئەحمەد تۆفیق‌دا گوتی: ئەحمەد تۆفیق هەر بە "گەز و ڕەی" ڕابردوو دەپێوێ و ئیتر چی دی وەهای بۆ ناڵوێ.» محەممەد خزری س. پ، ل ٧٨.

٣. سەدیق ئەنجیری چەند ساڵ دوای کۆدەتای ١٩٥٣ لە حیزبی توودە دادەبڕێ و بەتوندی دژایەتییان دەکا. ماوەیەکی کورت پێش کۆنگرەی دووهەم دێتە باشووری

باسی حەوتەم: ڕاپەڕینی چەکدارانەی (١٣٤٦ - ١٣٤٧/ ١٩٦٧ - ١٩٦٨)

ئەو ڕووداوانە کە لە سەرەتای ساڵی ١٣٤٥ (١٩٦٦)دا تووشی حدك هاتن وەك کوژرانی سەدیق ئەنجیری و دوورخرانەوەی ئەحمەد تۆفیق لەلایەن سەرکردایەتیی پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق بۆ ناوچەی بادینان،[1] دۆخی نێوخۆیی «حدك»ی تووشی قەیران و کێشەی پتر کرد.[2] هەروەها پێشهاتە سیاسییەکانی باشووری کوردستان لەو قۆناغەدا کاریگەرییان لەسەر ڕەوتی ڕووداوکانی نێوخۆی ئەو حیزبە دانا. هەڵگیرسانەوەی شەڕ لە نێوان شۆڕش و حکوومەتی عەبدوسسەلام عارف لە سەرەتای ١٩٦٥دا، گەڕانەوەی ئەندامانی مەکتەبی سیاسیی کۆنی پارتی و لایەنگرانیان لە

---

١. بارزانی بۆ خۆی لەگەڵ ئەحمەد تۆفیق دانیشتووە و دوای ڕوونکردنەوەی دۆخی شۆڕش و داخوازیی ئێران سەبارەت بە ڕادەست کردنەوەی، داوای لێکردووە بۆ ماوەیەك بچێ و میوانی ئەسعەد خۆشەوی لە لەشکری یەکی بادینان بێ و بەم جۆرە ئەحمەد تۆفیق لە مارسی ١٩٦٦دا لەگەڵ شەش پێشمەرگەی هاوڕێی خۆی لە گوندی قومری لە «بەرواری»ی باڵا جێگیر دەبێ. حامید گەوهەری، ئەحمەد تۆفیق، ل ٢٨٧- ٢٨٨.

٢. سەعید کاوە لەم بارەیەوە دەڵێ: «ئەندامانی هەڵبژێردراو بۆ کومیتەی ناوەندی جگە لە سولەیمانی موعینی و سەدیق ئەنجیری و یەك- دووانێکی دی، ئەوانی دیکە بەرچاو نەبوون، یان جێگەی متمانەی کادرەکانی حیزب نەبوون. کاتێك سەدیق ئەنجیری بێسەروشوێن بوو، سولەیمان موعینیش بە تەنیا مایەوە و هەر بە ناو حیزب و کومیتەی ناوەندیمان هەبوو.» سەعید کاوە، س. پ، ل ١٥٧.

لە سەرکردایەتی، دابڕانێکی دیکەی لە نێو «حدك»دا لێکەوتەوە. بە سەرنجدان بە ملململانێ و ناکۆکییەکانی نێو حدك دەردەکەوێ کە بێجگە لەوەی ئەندامانی حدك وەك خۆیان خاوەن ئایدۆلۆژیا و دنیابینیی جۆراوجۆر بوون و ئەمە تێڕوانینی جیاوازی لەسەر پرسە سیاسییەکان لە لا دروست دەکردن؛ بەڵام کێشە و ناکۆکیی پارتە سیاسییەکانی باشووری کوردستانیش چ لە نێوخۆی پارتی‌دا (بارزانی و مەکتەبی سیاسی) و چ لە نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و حیزبی شیوعیی عێراق و دابەش بوونی ئەندامانی حدك بەسەر ئەم ناکۆکییانەدا، لە قووڵتر کردنی کێشە و ململانێی نێو «حدك»دا شوێنەواری بەرچاوی داناوە.

کوردستان و هاوڕێ لەگەڵ ئەحمەد تۆفیق و سولەیمان موعینی ڕۆڵی بەرچاو لە کۆنگرەدا دەگێڕێ. لە ساڵی ١٣٤٥ (١٩٦٦) بە شێوەیەکی گوماناوی لە ناوچەی ژێر دەسەڵاتی پێشمەرگەدا دەکوژرێ. نەیارانی ئەحمەد تۆفیق پەنجەی تاوان بۆ ناوبراو درێژ دەکەن و لایەنگرانی ئەحمەد تۆفیق ئەو بە بێ‌تاوان دەزانن. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: محەممەد خزری، س. پ، ل ١١٣- ١٢٦؛ کەریم حیسامی، پێداچوونەوە (٢)، ل ١٧٧- ١٨٠؛ سەعید کاوە، س. پ، ل ١٥١- ١٥٤؛ عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، ل ١٤٢؛ د. یاسین سەردەشتی، ئەحمەد تۆفیق، ل ١٥٠- ١٥٤؛ حامید گەوهەری، ئەحمەد تۆفیق، ل ٢٩٠- ٢٩٦.

١. لە یەکەم پلینۆمی کومیتەی ناوەندیی پاش کۆنگرەی دووهەمدا کێشە لەسەر نێوەرۆکی بەیاننامەی کۆنگرەی دووهەم پێك‌دێ. بەتایبەتی دوای دەربڕینی نارەزایەتی لەسەر هەڵوێستی ڕەخنەگرانەی بەیاننامەکە بەرامبەر بە ڕێبەرانی کۆماری کوردستان، لە نێوان ئەحمەد تۆفیق و سەدیق ئەنجیری‌دا دەمەقاڵەی توند دێتە ئاراوە و ئەحمەد تۆفیق توورە دەبێ و دەست لە کار کێشانەوەی خۆی رادەگەیەنێ و دواتر کە لێی قەبووڵ ناکرێ داوای شەش مانگ پشوودان دەکا و لە قەندیل بنکەیەك دادەنێ. محەممەد خزری، س. پ، ل ٦٥- ٧٠؛ ئەمیر قازی، س. پ، ل ١٢٤- ١٢٧.

هەمەدانی ئێرانەوە بۆ نێو شۆڕش، بەهێز بوونی پێوەندییەکانی شۆڕش و ڕژیمی شاهەنشاهی ئێران، هەڵاتنی چەند ئەندامێکی مەکتەبی سیاسیی کۆن لە ناوچەی دۆڵەڕەقەوە و کار کردنیان بە شێوەیەکی سەربەخۆ بەناوی پارتی باسکی جەلالییەوە (لایەنگرانی جەلال تاڵەبانی) و گرێدانی پێوەندییان بە ڕژیمی عێراقەوە و قووڵ بوونەوەی دووبەرەکی و هەڵگیرسانی شەڕی کوردکوژیی ناسراو بە «مەلایی و جەلالی»[1] بەشێك لەو ڕووداوانە بوون کە کاریگەریی ڕاستەوخۆیان لەسەر حدك هەبوو.

لەم هەلومەرجەدایە کە کۆمەڵێك لە کادرەکانی حدك کە ناهومێد دەبن لەو چەند کەسەی کومیتەی ناوەندی کە ماون،[2] دەکەونە بیری ئەلتێرناتیڤێك بۆ ئەوەی بتوانن بە گرتنە بەری شێوازێکی نوێ لە خەبات و بە کۆ کردنەوەی کادرەکانی دیکە ڕووحێکی دی وەبەر جەستەی سڕبووی حدك بێننەوە. بۆ ئەو مەبەستەش ڕۆژی ١٤ی سێپتامبری ١٩٦٦ لە گوندی «ئالانێ»ی ناوچەی باڵەکایەتی «کومیتەی شۆڕشگێڕیی حیزبی دیموکراتی کوردستان»یان پێکهێنا. دامەزرێنەرانی کومیتەی شۆڕشگێڕی بریتی بوون لە: سمایل شەریفزادە، حەمەدەمین سیراجی، سالار حەیدەری، مەلا ئاوارە، سەعید کوێستانی، سەنار مامەدی و مەلا عەبدوڵلا سەرباز.[3]

---

١. د. یاسین سەردەشتی، خوێندنەوەیەکی مێژووی جووڵانەوە چەکدارییەکەی...، ل ٤٢.

٢. لەو کاتەدا تەنیا پێنج کەس لە ئەندامانی کومیتەی ناوەندی بەکردەوە مابوون کە بریتی بوون لە: سولەیمان موعینی، ئەمیر قازی، مەلا ڕەحیم ویردی، مەلا سەید ڕەشید، هەڵبەت نحو باشایی (بایز شکاك) لە بەهاری هەمان ساڵدا (١٣٤٥/ ١٩٦٦) لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەهۆی هێزەکانی ڕژیمی شاهەنشاهی لە نێو دەچێ. محەممەد خزری، س. پ، ل ٦.

٣. سەعید کاوە، س. پ، ل ١٥٩.

کومیتەی شۆڕشگێڕی لە یەکەم کۆبوونەوەی خۆیدا وەك سالار حەیدەری باسی دەکا دوو بڕیاری گرینگی دا: «یەکەم ڕۆژنامەیەك بڵاوبکەینەوە کە ناوی «تیشك»، ئۆرگانی کومیتەی شۆڕشگێڕی حیزبی دیموکراتی کوردستان بێ و سمایل شەریفزادە و حەمەدەمین سیراجی بابەتەکانی ئەو ڕۆژنامەیە ئامادە بکەن، دووهەم ئەوە کە ڕێکخستنێکی تۆکمە پێكبێنین.»[1] دامەزرێنەرانی کومیتەی شۆڕشگێڕ جمەوجووڵێکی فکری و ڕێکخراوەیی ڕێكوپێکیان دەستپێکرد و لەگەڵ ئەوەی ئیمکاناتێکی یەكجار کەمیان لە بەردەستدا هەبوو، بەڵام توانییان لە نێو قەوارەی حیزبدا شوێنێك بۆ خۆیان بکەنەوە و بۆ ئەوەی بیروباوەڕی خۆیان بڵاوبکەنەوە «تیشك»یان دەرکرد.[2] کومیتەی شۆڕشگێڕ دواتر پەرەی گرت و دوای تەقینەوەی ناکۆکی لە نێو ڕێبەرایەتیی هەڵبژێردراوی کۆنگرەدا چەند کەس لە ئەندامانی ڕێبەرایەتیشیان چوونە پاڵ، لەوانە: سولەیمان موعینی.[3]

کومیتەی شۆڕشگێڕیی حدك لە ماوەی تەمەنی کورتی خۆیدا ڕاپەڕینێکی چەکدارانەی بۆ ماوەی ١٨ مانگ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەرپا کرد. ئەو ڕاپەڕینە لە مێژووی هاوچەرخی ئێران و کوردستاندا وەك ڕووداوێکی مێژوویی تۆمار کراوە و بە گرینگترین فەسڵی مێژوویی حدك لە نێوان ساڵەکانی پاش ڕووخانی کۆماری کوردستان و سەرکەوتنی شۆڕشی ئێران لە ساڵی ١٣٥٧ (١٩٧٩)دا دادەنرێ.

لەسەر چۆنیەتی و هۆکاری بەرپابوونی ئەم ڕاپەڕینە ڕوانگە و بۆچوونی جیاواز هەیە. ڕاپۆرتی کۆنگرەی سێهەمی حدك لێکدانەوەی بۆ

---

١. حامید گەوهەری، ئەحمەد تۆفیق، ل ٣٠٧.

٢. عەبدوڵڵا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، ل ٣٢.

٣. هەمان سەرچاوە، ل ٣٥.

سەرهەڵدانی ڕاپەڕینەکە بەم جۆرەیە: «بارودۆخی نێوخۆیی حدک لە ساڵەکانی ١٣٤٦ (١٩٦٧)دا لە لایەکەوە و ئەو فشارەی کە بۆ حیزب دەهات لە لایەکی دیکەوە هێندێك لە بەڕێوەبەران و کادرەکانی «حدك»یان ناچار کرد کوردستانی عێراق جێبهێڵن و بێنەوە کوردستانی ئێران. ڕژیمی شا کەوتە ترسەوە و هێزێکی چەکداری زۆری بۆ لەنێوبردنی ئەوان تەرخان کرد. کادر و ئەندامانی حیزب بێجگە لە دەستکردنەوە و بەربەرەکانی کردن هیچ ڕێگەیەکی دیکەیان بۆ نەمایەوە. بەم جۆرە خەباتی چەکدارانە بەسەر هێندێك لە کادر و ئەندامەکانی ئێمە لەلایەن ڕژیمەوە سەپێندرا.»[1]

ئەوەی پرسیار دەخاتە سەر ئەم ڕوانگەیە ئەوەیە کە چۆنە بە دەیان ئەندامی ڕێبەری، کادر و ئەندامی حدک ناچار نەبوون باشووری کوردستان جێبهێڵن و تا کۆتایی ڕاپەڕینەکە و تا ساڵانی دواتریش لە ناوچەی ژێر دەسەڵاتی پێشمەرگەدا حەوانەوە؟[2] کە وا بوو ئەم دەرفەت و مەجالە بۆ بەشداربووانی ڕاپەڕینی چەکدارانەی ڕۆژهەڵاتی کوردستانیش ڕەخسابوو و ئەوانیش دەیانتوانی ناچار نەبن باشووری کوردستان جێ بهێڵن و خەباتی چەکداریان بەسەردا نەسەپێ.

---

١. ڕاپۆرتی کومیتە ناوەندیی حدك بۆ کۆنگرەی سێهەم، ل ٢٤- ٢٥. ئەم بۆچوونە لەلایەن کەسانێکی دیکەشەوە دووپات بۆتەوە، بۆ وێنە بڕوانە: عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، ل ٣٦؛ محەممەد خزری، س. پ، ل ١٤٤- ١٤٥؛ کارۆل پرۆنهۆبێر، س. پ، ل ١٨٢.

٢. بۆ نموونە: ٤٠- ٥٠ کەس لە کادر و ئەندامانی حدك بە سەرپەرستیی ئەمیر قازی و بەناوی کومیتەی ناوەندیی حدك لە سەنگەسەر و دەوروبەری لە ناوەندی دەسەڵاتی شۆڕشدا دانیشتن. برایم جەلال، خوارووی کوردستان و شۆڕشی ئەیلول ١٩٧١- ١٩٧٥؛ بنیاتنان و هەڵتەکاندن، ١٩٦١- ١٩٧٥، چاپی سێهەم، سلێمانی، ١٩٩٩، ل ٢٢٨- ٢٢٩.

گەورەی وەك شەڕی هەندرێن (١٩٦٦)ی کردووە.[١] مەسعوود بارزانی دەڵێ: «پاش ئەو کودەتایە (١٩٦٣) و پاش ئەو کوشتارگە گەورانەی ڕژیمی نوێ بۆ شیوعیەکانی ساز کرد، باری سەرنجی شیوعی گۆڕا و شیوعییەکان هاتنە پاڵ شۆڕش و بەشدارییەکی کاریگەریان لە شۆڕشی ئەیلوولدا کرد (١٩٦٣ ـ ١٩٧٠).»[٢] هاوپەیمانیی حیزبی شیوعی و دەوڵەتی ناوەندی (بەعس) دەگەڕێتەوە سەرەتای حەفتاکان (١٩٧٣)، واتە پاش کودەتای دووهەمی بەعسیەکان لە ١٧ی تەمووزی ١٩٦٨[٣] کە ئەو کات سێ مانگ بوو ڕاپەڕینی چەکدارانەی ١٩٦٧ ـ ١٩٦٨ی ڕۆژهەڵاتی کوردستان کۆتایی پێهاتبوو.

هیچ ڕووداوێکی مێژوویی نە لە عەردی ڕووت‌وقووت شین دەبێ و نە دابڕاو و سەربەخۆیە، بەڵکوو لە پێوەندییەکی دیالیکتیکیدایە لەتەك ئەو قۆناغە کە تێیدا لەدایكبووە بە ڕووداوەکانیەوە. هەروەها هەر ڕووداوێك دەبێ لەو بەستێنەی کە تێیدا دروست بووە پێناسە بکرێ و هەڵبسەنگێندرێ. لەم سۆنگەیەوە تیشك دەخەینە سەر ئەو هەل‌ومەرجە کە فاکتەرێکی گرینگ بوو لە پێکهاتنی ڕاپەڕینی چەکدارانەی ١٩٦٧ ـ ١٩٦٨دا:

١. زەمینەی کوردستانی ـ ئێرانی:

باروودۆخی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە ساڵەکانی دەیەی ١٩٦٠دا بەگشتی سەقامگیر نەبوو. ئاڵوگۆڕەکانی ناسراو بە «شۆڕشی سپی»

---

١. بۆ زانیاریی پتر لەم بارەیەوە: کەریم ئەحمەد، ڕێڕەوی تێکۆشان، و: جەلال دەباغ، سلێمانی، ٢٠٠٦.

٢. مەسعوود بارزانی، س. پ، ل ١٨٧.

٣. کەریم ئەحمەد، س. پ، ل ٢٤٨– ٢٥٦.

لە بواری ئابووری ـ کۆمەڵایەتی لە ئێراندا نەیانتوانی ببنە هۆکاری گۆڕانکارییەکی بەرچاو بەتایبەت لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، چونکی پرسی مافە نەتەوەیی‌یەکانی گەلی کورد هەروەك ڕابردوو لەلایەن ڕژیمی پاشایەتییەوە پشت‌گوێ خرابوون و ڕێگر بوون لە بەردەمی‌دا.[١] پرسی زمان و ئازاد نەبوونی خوێندن و نووسین و تەنانەت چاپی کتێبی ئاسایی بە زمانی کوردی و بە سەرنج‌دان بە لایەنەکانی دیکە؛ ستەمی نەتەوایەتی ناکۆکیی سەرەکیی کۆمەڵگای کوردستان بوون.[٢]

کوردستان پتر لە هەموو بەشەکانی دیکەی ئێران لەژێر پاڵەپەستۆی دەسەڵاتی سپادا بوو. دەسەڵات بەگشتی کەوتبووە ژێر دەستی ئەفسەرانی سپا، پۆلیس و ژاندارمە و بەتایبەتی ساواك؛ کە زۆر بە قورسی چاو دەبڕنە گشت جم‌وجووڵێکی دانیشتووان. بۆ وێنە کە جووتیارێکی کورد سەردانی گوندی دراوسێی بکا، ئەوا دەبێ کوێخای هەر دووك ئاوەدانی ئاگادار بن، چونکە پێویستە سەردانی گشت ئەناسێك بە ژاندارمە ڕابگەیەنن.[٣] ڕێگاوبان زۆرتر سەربازین و لەو ناوچانە کە بە کەلکی بازرگانی نایەن دروست دەکرێن. گرینگی‌دان بە میلیتاریزە بوونی

١. لازاریف و دیگران، م. ق، ص ٢٧۶. لەگەڵ ئەوەی چاکسازیی زەوی نەبوو بەهۆی نەهێشتنی ئایەکانی کۆمەڵایەتی لە گوندەکانی کوردستان و تەنیا ڕادەیەکی کەم لەو کەسانەی کە خاوەن بەتۆو (بەرەجووت) بوون و ئەویش بە شێوەی ئایەکان بوون بە خاوەنی زەوی؛ بەڵام لە بەرامبەردا سیستمی زاڵمانەی ئاغا و ڕەعیەت لەبەریەك‌هەڵوەشا. گوندنشینەکان لە کۆت و زەنجیری کۆیلەتی ڕزگاریان بوو و لە ڕووی ڕووحی و فکرییەوە بەرەو قۆناغێکی نوێتر لە سیستمی داخراوی دەرەبەگایەتی هەڵدەکشان. حسین مدنی، دینامیزم شیوەهای مبارزاتی کردستان ایران، آذرماه ١٣۶٩، ص ٣۴.

٢. حمید مؤمنی، درباره مبارزات کردستان، انتشارات شباهنگ، تهران، ١٣٥٨، ص ٢١.

٣. کەندال نەزان و ئەوانی تر، گەلێکی بەزموورده و نیشتمانی پەرت (کورد و کوردستان)، ل ٢٢٩.

ناوچەکە بەڕوونی دیارە. سەرەڕای سەربازگەکانی سپا، پۆلیس و ژاندارمە بەم دواییانەدا هێزی بەرگریی نیشتمانی و پەروەردە کردنی چریکی دەوڵەتی (جاش)یش لە کوردستان زیاد بووە و شارەکان پڕ بوون لەم تاقمانە.[1] لەم بەشەی کوردستان گرژی و ئاڵۆزییەکان بەخێرایی لە زۆر بووندا بوون و ئەمەش بەهۆی توندوتیژ بوونی زۆرداریی دەسەڵاتداران لە دژی دانیشتووانی کورد؛ چونکی ژاندارمەکانی شا سەربەستیی ڕەهایان هەبوو لەو کردەوانەدا کە لە ناوچەکانی کوردستان ئەنجامیان دەدا بەجۆرێك کە دەستیان کردبوو بە کوشتنی خەڵکی مەدەنی و بە تاڵان بردنی ماڵ و سامانیان و ئەمەش چەند جار تێکهەڵچوونی چەکداریی لە نێوان جووتیارەکان و ژاندارمەی شادا لێکەوتەوە و ئەمەش زەمینەی بۆ ئەو کەسانە خۆش کردبوو کە دەیانهەویست چەك هەڵگرن.[2]

لە ئێراندا کودەتای ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢ (١٩ی ئابی ١٩٥٣) شکستێکی مێژوویی بوو بۆ ئەو دیموکراسیە ڕێژەیی‌یە کە لە ماوەی ١٢ ساڵدا (١٩٤١ - ١٩٥٣) کەم و زۆر لە کەش‌وهەوای سیاسیی ئێراندا هەبوو و ڕێگەی خۆش کرد بۆ سەرەڕۆیی و توندوتیژی. دواجار حەمەڕەزاشا لە ساڵی ١٣٤٢ (١٩٦٣) کۆتایی بەو نیمچە کەشە سیاسیە کراوەیە کە بەهۆی قەیرانی نێوخۆیی و پاڵەپەستۆی دەرەکی (ئەمریکا) پێکهاتبوو هێنا و تێیدا حیزبە ئۆپۆزیسیۆنە یاسایی‌یەکان[3] (بەرەی نیشتمانیی دووهەم) و

---

١. حمید مؤمنی، م. ق، ص ٣١.

٢. کەنداڵ نەزان و ئەوانی تر، ل ٢٢٥.

١. گرووپێکی دی کە لە دەرەوەی بەرەی نیشتمانی چالاکی هەبوو «جامعەی سۆسیالیست»ـەکان بوو بە ڕێبەریی خەلیل مەلەکی کە لە «حیزبی توودە»، حیزبی زەحمەتکێشان و هێزی سێهەم» دابڕابوون؛ بە هاوڕێیەتیی ڕووناکبیرانی وەك جەلال ئالی‌ئەحمەد، مەنووچێهر سەفا، محەممەدعەلی هومایوون کاتووزیان،

بزووتنەوەی خوێندكاری سەرلەنوێ چالاك بوونەوە.[١] سەركوتی خوێناویی ڕاپەڕینی جۆزەردانی ١٣٤٢ (١٩٦٣)[٢] كە ڕووحانییەتی شیعە سەركردایەتیی دەكرد و دواتر دوورخستنەوەی ئایەتوڵڵا خومەینی و دادگایی كردنی ڕێبەرانی «نیهزەتی ئازادی»[٣] و چەند كەس لە پیاوانی ئایینی لێكەوتەوە، سەرەتای دەس پێكردنی سەردەمی دیكتاتۆریی تازەی

داریووش ئاشووری و... بە خێرایی لە نێو خەڵكدا پێگەیان وەدەستهێنابوو. سۆسیالیستەكان باوەڕیان وا بوو كە دەبێ لە ناكۆكیی نێوان دەربار و ئەمینی كەڵك وەربگیرێ بۆ خەبات و پڕوپاگەندە و چالاكیی مەدەنی. مسعود بهنود، از سید ضیا تا بختیار، ص ٤١٢.

١. ئاراس، وەچەیەكی ئەهلی كار و لەخۆبوردوو، كوردستان، ئۆرگانی حیزبی دیموكراتی كوردستان، ژمارە ٦٧٩، ١٢ی بانەمەڕی ١٣٩٥، ل ٥. ئەو هۆكارانە كە بوون بەهۆی پاشەكشەی ڕژیم بریتی بوون لە: شكستی سیاسی و ئابووریی ڕژیمی ئێران، پەرەسەندنی بشێوییەكان، پێكهاتنی ئاڵوگۆڕی بنەڕەتی لە ڕژیمەكانی توركیە و عێراق و گۆڕانكاری لە ڕێبازی سیاسیی دەوڵەتی ئەمریكا لە پێوەندی لەگەڵ ڕژیمە دیكتاتۆرەكاندا. غلامرضا نجاتی، م. ق، ص ٢٢٥.

٢. ڕاپەڕینی ١٥ی جۆزەردان، چاكسازییەكانی شا لەگەڵ ناڕەزایەتیی بەشێكی بەرچاوی ڕووحانییەتی شیعە بەرەوڕوو بۆوە، بەتایبەتی چاكسازیی زەویوزار و دانی مافی دەنگدان بە ژنان. لە ١٥ی جۆزەردانی ١٣٤٢ (ژووەنی ١٩٦٣)دا ڕژیم خۆپیشاندەرانی نارازیی كە سێ ڕۆژ بوو لە تاران و چەند شارێكی دیكە بە هاندانی پیاوانی شیعە ڕاپەڕیبوون بە زەبری هێز دامركاند و لە ئەنجامدا سەدان كەس كوژران. خومەینی ڕێبەری نوێی ڕووحانییەتی شیعە دەسبەسەر كرا و سەرەتا بۆ توركیە و دواتر بۆ عێراق دوور خرایەوە. یرواند آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، ص ٥٢٣. جان فوران، م. ق، ص ٤٦٢.

٣. نیهزەتی ئازادیی ئێران، لە ٢٧ی بانەمەڕی ١٣٤٠ (١٧ی مای ١٩٦١)دا دامەزرا. ڕێبەرانی ئەو ڕێكخراوەیە زۆرتر ڕێبەران یان دامەزرێنەران و چالاكانی بزاڤی بەرگریی نیشتمانی بوون كە لە دوای كودەتای دژی موسەددیق پێكهات. نیهزەتی ئازادی زۆرتر بەرهەمی بیر و ئەندیشەی خەباتكارانی وەك؛ ئایەتوڵڵا سەید مەحموود تاڵەقانی، موهەندس مێهدی بازرگان و دوكتۆر یەدوڵڵا سەحابی بوو. غلامرضا نجاتی، م. ق، ص ١٦٣.

شاهانه بوو به سەرکوت کردنی هەموو نەیارانی سیاسی و مەزهەبی و پێکهێنانی کەشێکی پڕ له تیرۆر و تۆقاندن.[١]

دوو هێزی سەرەکیی ئۆپۆزیسیۆنی ڕژیم که بریتی بوون له بەرەی نیشتمانی و حیزبی توودە له چ بارودۆخێکدا بوون؟ به دوای هەڵوەشانی «بەرەی نیشتمانیی دووهەم» له ساڵی ١٣٤٣ (١٩٦٤)دا هەوڵ درا بۆ پێکهێنانی بەرەی نیشتمانیی سێهەم له ساڵی ١٣٤٤ (١٩٦٥)دا، بەڵام پۆلیس زۆر زوو ئەم هەوڵەی پووچەڵ کردەوە و پێش ئەوەی ئەم بەرەیە هەنگاوێکی جیددی هەڵبگرێ نوێنەران و گرووپەکانی پێکهێنەری دەس‌بەسەر کرد.[٢] بەم جۆرە ڕێبەرانی بەرەی نیشتمانیی ئێران ئیتر نەیانتوانی درێژە به بەرخۆدان بدەن و له تێکۆشان سارد بوونەوە.

حیزبی توودەش دوای کۆدەتای ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢ و ئەو زەبرەی که لەلایەن ڕژیمەوە بەری کەوت، له ڕاستیدا تا شۆڕشی ١٣٥٧ (١٩٧٩) نەیتوانی پشت ڕاست بکاتەوە و لەم ساڵانەدا وەك حیزبێکی دوورخراوە که ڕێبەرانی له لایپزیکی ئاڵمانی ڕۆژهەڵات بارگەوبنەیان خستبوو، زۆرتر له دەرەوەڕا چاولێکەر و بینەری ڕووداوەکان بوو. ئەمە وای کردبوو که پێوەندیی به کۆمەڵانی خەڵکەوە نەبێ و نەتوانێ له ڕووداوەکانی نێو کۆمەڵگادا ڕۆڵی هەبێ. هەروەها گەرم بوونی پێوەندییەکانی ئێران و

١. پەرویز بابایی، مێژووی هاوچەرخی ئێران، و: سەرتیپ زەندی، سلێمانی، ٢٠١٠، ل ١٤٢.

٢. بیژن جزنی، تاریخ سی ساله ایران، ص ١٠٢. گرووپە پێکهێنەرەکانی بەرەی نیشتمانیی سێهەم بریتی بوون له: نێهزەتی ئازادی، حیزبی میللیی ئێران، حیزبی مەردومی ئێران، جامعەی سۆسیالیستەکان و ڕێکخراوی خوێندکاریش نوێنەرێکی لەم بەرەیەدا هەبوو. پێشین، ص ١٠٢.

سۆڤیەت لەوساڵانەدا و هەڵگوتنی ئەو حیزبە بەو پێوەندییانەدا بەجارێک حیزبی توودەی بێ‌ئیعتبار کردبوو.[1]

٢. زەمینەی نێونەتەوەیی:

جیهان لە هەلومەرجێک‌دا پێی نابووە دەیەی ۴۰ (۶۰) کە چەند ڕووداوی گەورە لە پاش شەڕی دووهەمی جیهانی ڕوویان دابوو، چین لە ساڵی ۱۳۲۸ (۱۹۴۹) شۆڕشەکەی بە ڕابەریی حیزبی کۆمۆنیست و لە ڕێگەی خەباتی چەکدارانەی درێژخایەن سەرکەوت.[2] ڤیەتنامییەکان لە شەڕی «دیان بیان فۆ» لە ساڵی ۱۹۵۴دا سپای داگیرکەری فەڕانسەیان تێکشکاند.[3] لە کووبا و لە ئەمریکای لاتین لە بن‌دەستی ئەمریکا شۆڕشی چەکدارانە بە ڕێبەریی فیدل کاسترۆ لە ساڵی ۱۹۵۹دا سەرکەوت.[4] بەم پاشخانەوە جیهان پێی نایە دەیەی ۶۰. ئەو دەیە تۆفانییە کە تێیدا گوتاری ڕادیکالیزم و شۆڕشگێڕی باو بوو.[5]

---

١. محمدعلی همایون کاتوزیان، اقتصاد سیاسی، ص ۲۶۲؛ ئیسماعیل بازیار، خوێندنەوەیەکی سەرهەڵدانی جووڵانەوەی چەکدارانەی ۴۶- ۴۷، تیشک، گۆڤاری سیاسی- ڕۆشنبیری، ساڵی نۆیەم، ژمارە ۱۹، ۱۳۸۶، ل ۶۰.

٢. ئەردەلان عەبدوڵلا، چین زلهێزی نوێی جیهان، لێکۆڵینەوەیەکی سیاسی، مێژوویی، ئابووری و سۆسیۆلۆجییە، هەولێر، ۲۰۱۰، ل ۱۲۸- ۱۲۹؛ دەیڤید پێترۆزا، شۆڕشی کولتووری لە چین، و: هەژار ڕەحیمی، هەولێر، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، ل ۱۶- ۱۷.

٣. الکساندر ماتیل، دایرةالمعارف ناسیونالیسم، جلد سوم، ص ۹۵۵.

٤. آندره فونتن، تاریخ جنگ سرد، جلد دوم، ترجمە: عبدالرضا (هوشنگ) مهدوی، تهران، ۱۳۶۶، ص ۴۶۰- ۴۶۲.

٥. ئێریک هابزباوم لەم بارەیەوە دەڵێ: «لە ساڵەکانی ۱۹۶۸- ۱۹۶۹دا شەپۆلێک لە شۆڕش و ڕاپەڕین سەرتاسەری سێ کیشوەری یان بەشێکی بەرچاوی گرتبۆوە،»

لە ئەمریکا جوولانەوەی مافی مەدەنیی ڕەشپێستەکان[1] و بزاڤی ژنانی ئەمریکایی بۆ یەکسانی و ئازادی (فیمینیزم) بە ئیلهام وەرگرتن لە بزووتنەوەی مافە مەدەنییەکانی دەیەی ١٩٥٠، شەڕە ڕزگاریخوازە خۆجێییەکان لە ئاستی جیهانی لە دەیەی ١٩٦٠دا و بزاڤی دژی شەڕی ڤیەتنام بەتایبەتی لە ئەمریکا و ئورووپا، ڕاپەڕینی خوێندکارانی فەڕانسەیی لە سالی ١٩٦٨دا[2] ئەم وڵاتەی هەژاند و چەندین شاری دیکەی ئورووپای گرتەوە و لەگەل خۆی زۆر نۆرم و بایەخی نوێی هێنان و چەندین بزووتنەوەی دیکە کە سیستمی سەرمایەدارییان کردبووە ئامانج، لە دەیەی ٦٠دا پێچمیان گرت.[3]

لە دوای جەنگی دووهەمی جیهانی و لە ئاکامی سەرکەوتنی جوولانەوە ڕزگاریخوازەکان و شکانی مێژوویی کۆلۆنیالیزم دەیان وڵات بە وەدەر نانی داگیرکەران بە سەربەخۆیی گەیشتن. لووتکەی ئەم سەرکەوتنانە دەیەی ٦٠ بوو. لە ماوەی کەمێك زیاتر لە بیست سالدا پتر

اریك هابزباوم، عصر نهایت‌ها، تاریخ جهان ١٩١٤-١٩٩١، ترجمە: حسن مرتضوی، چاپ دوم، تهران، ١٣٨٣، ص ٥٧١.

١. بزووتنەوەی مافە مەدەنییەکانی ڕەشپێستەکان لە ئەمریکا بەهۆی زنجیرە یاسایەك و دەنگەکانی دیوانی بەرزی وڵاتی ئەمریکا لە بارەی مافەکانی ڕەشپێستەکان و دژایەتی سپی‌پێستەکانی هێندێك ویلایەتەکان لەگەل بەڕێوەبەراتیان؛ ڕەشپێستەکان زنجیرە خەباتێکیان دەستپێکرد. لە سەرەتا خەباتەکە بە ڕێبەریی مارتین لوترکینگ (١٩٢٩- ١٩٦٨) لایەنی هێمنانەی هەبوو، بەلام دواتر ڕەنگی توندوتیژیی بە خۆوە گرت. ڕۆزا لیندرۆزتێیرگ، مێژووی سەدەی بیستەم، زانکۆی کۆلۆمبیا، و: مەسعوود ڕەواندووست، دهۆك، ٢٠٠٩، ل ١٧٦.

٢. بڕوانە: جۆرج ترایشی و ئەوانی تر، شۆڕشی خوێندکارانی ٦٨، و: شوان ئەحمەد، هەولێر، ٢٠١٠.

٣. ڕۆزا لیندرۆزتێیرگ، س. پ، ل ١٧٦.

لە سەد دەوڵەتی نوێ سەریان هەڵدا.[1] ئەوەی کە ئەیارانی شۆڕش و شۆڕشگێڕانی سەرسام کردبوو، شێوەی سەرەکیی خەباتی شۆڕشگێڕی لە جیهانی سێهەم بوو، واتە شەڕی چریکی و پارتیزانی لەمسەر تا ئەوسەری جیهان.[2] مێژوونووس، ئێریک هابزباوم (١٩١٧ - ٢٠١٢) گوتەنی: «لە چارەگی سێهەمی سەدەی بیستەم (١٩٥٠ - ١٩٧٥)دا هەموو چاوەکان بۆ چریکەکانیان دەڕوانی.»[3]

لە هەلومەرجێکدا کە ڕووح و گوتاری شۆڕشگێڕانە و ڕادیکالیزم لە جیهان و بەتایبەتی لە وڵاتانی ئەمریکای لاتین، ئاسیا و ئەفریقا زاڵە و شێوازی خەبات خەباتی چەکدارانە و سیما بەناوبانگەکانیان بوون بە

---

١. اریك هابزباوم، عصر نهایت‌ها، ص ٥٥٨- ٥٧٠. «قەوام نکرومە» لە غەنا؛ «ئەحمەد سیکۆتورە» لە گینە؛ «پاتریس لۆمۆمبا» لە کۆنگۆ؛ «جەمال عەبدوناسر» لە میسر و «جەمیلە بووحیرە» لە ئەلجەزایر سیما ناسراوەکانی جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی بوون لە لای خەباتگێڕانی جیهانی سێهەم. ڕۆزا لیندرۆزنبێرگ، مێژووی سەدەی بیستەم، وەرگێڕانی: مەسعوود ڕەواندووست، دهۆک، ٢٠٠٩. ئیسماعیل بازیار، خوێندنەوەیەکی سەرهەڵدانی جووڵانەوەی چەکداریی ٢٦-٢٧، ل ٣٤- ٣٥.

٢. سەرجەمی خەباتی چەکداری لە چوار کیشوەری گۆی زەوی لە پاش شەڕی دووهەمی جیهانی بەم شێوەیە تۆمار کراوە: ئاسیا ٤٨، ئەفریقا ٥٢، ئەمریکای باشوور ١٢، ئەمریکای ناوەڕاست ١٨، سەرجەم ١٢٠. حیکمەت محەممەد کەریم (مەلا بەختیار)، شۆڕشی کوردستان و گۆڕانکارییەکانی سەردەم، سوید، ١٩٩٢، ل ٢٨٤.

٣. اریک هابزباوم، م. ق، ص ٥٦٣. ماوتسی تونگ، کاسترۆ و گیڤارای سەرنجڕاکێش و ماڵ بە کۆڵ و ڕێژە دیری بە ڕەچەڵەک فەرانسەیی ڕێبەرانی تیۆریکی ئەم ڕەوتە بوون. هەرچەند کۆمۆنیستەکانی ڤیەتنام سەرکەوتووترین و بەشکۆترین بەڕێوەبەرانی شەڕی پارتیزانی بوون و لە ڕووی نموونەیییەوە بەهۆی تێکشکانی فەرانسە و ئەمریکای بەهێز ستایش دەکران. پێشین، ص ٥٦٣.

ئۆلگووی خوێندکار و گەنجە ڕادیکاڵەکان[1] و لە ئێراندا هیچ دەرەتانێك بۆ خەباتی ئاسایی و هێمنانە نەماوە، وەچەیەکی نوێ لە تێکۆشەرانی سیاسی و بەتایبەتی بەشێکی بەرچاویان کە خۆیان لە ڕەوتێکی چەپی نوێدا دەدیتەوە،[2] هاتنە سەر ئەو باوەڕە کە تەنیا ڕێگای بەربەرەکانی لەگەڵ ڕژیم خەباتی چەکدارانەیە. مەهدی بازرگان لە ڕێبەرانی ئۆپۆزیسیۆنی ئەو کات و یەکەم سەرۆکوەزیرانی پاش شۆڕشی ١٣٥٧ (١٩٧٩) ساڵی ١٣٤٣ (١٩٦٤) لە بەردەم دادگای سەربازیدا بەڕێوەبوونی تارمایی سەردەمێکی نوێ لە خەبات ڕادەگەیەنێ و دەڵێ: «ئێمە دوایین

---

١. مەسعود بێهنود، مێژوونووس و ڕۆژنامەنووسی ئێرانی لەم پێوەندییەدا وێنایەك لە کەش‌وهەوای سیاسی ئەو ساڵانە بەدەستەوە دەدا و دەنووسێ: «کاسترۆ نموونە (ئولگوو)ی کۆمەڵگای بێ‌نموونە بوو، دواتر دەرکەوت لەو کۆمەڵگایانەی قارەمانیشیان هەبوو، جێگا و شوێنی کاسترۆ لە تەنیشت پاڵەوانە نەتەوەیی‌یەکان بوو. لاوەکانی مێری هیچ وێنەیەکیان لە عەبدوناسر لە لا خۆشەویستر نەبوو مەگەر ئەو وێنەیەی کە ناسر لە لای ئەو کوویاییە باڵابەرزە ڕاوەستابوو. لەوانە بوو لە یۆگۆسلاڤی و هیندووستان، تیتۆ و نەهرۆش ئەم وێنەیان لە ژوورەی گەنجەکانیان بینیبا.» مسعود بهنود، ما می‌مانیم، تهران، ١٣٧٧، تهران، ١٣٧٧، ص ٢٢٤.

٢. چەپی نوێ ئەو بەشە لەو مارکسیستە گەنجانەی ئێرانن کە لە دەیەی ٤٠ (٦٠)دا بە بەرنامەیەکی نوێوە هاتبوونە گۆڕەپانی خەبات و سیاسەتەوە و سەرەڕای دژواری و گیروگرفتی گەورە، ئامادە بوون بۆ ئەنجام دانی. ئەو دەیەیە نوێنگەی تێپەڕ بوونی قۆناغێك و زیندووبوونەوەی جووڵانەوە بوو، وەچەی نوێی مارکسی لە ڕێکخستن بە شێوازی حیزبی توودە کە تەنیا لە دۆخی یاسایی و نیوە یاسایی دەیتوانی چالاکی هەبێ و پاڵی بە هێزە دەرەکییەکانەوە دابوو. چەپی نوێ ڕێکخستنێکی سەربەخۆ لە نفووزی دەرەکی و گونجاو لەگەڵ هەل‌ومەرجی سەرکوت و دەسەڵاتی پۆلیسی دامەزراند و ئەزموونی شۆڕشەکانی چین، کووبا، ئەلجەزایر و ڤیەتنامی بە لاوە گرینگتر بوو، تا ئەزموونی شۆڕشی بۆلشۆڤیکی. مازیار بهروز، شورشیان آرمانخواه، ترجمە: مهدی پرتوی، تهران، ١٣٧٩، ص ٨٥.

کەسانێکین کە لە ڕێگەی دەستوورەوە (یاسای بنەڕەتیی مەشرووتە) خەباتی سیاسی دەکەین، ئێمە چاوەڕوانیمان لە سەرۆکی دادگا ئەوەیە کە ئەم تێبینییە بە کاربەدەستانی سەرەوەتر ڕابگەیەنێ.»[1] عەلی‌ئەسغەر حاجی سەیدجەوادی، ڕووناکبیر و لە سیما ناسراوەکانی ئۆپۆزیسیۆنی ڕژیم لەم سالانەدا دەڵێ: «ڕووحی سەردەم هیچ ڕێگەیەکی لە بەردەم جەماوەردا نەهێشتۆتەوە بێجگە لەوەی کە مافی خۆی لە جیاتی پارلمان بە خەبات لە لێڕەوار (جەنگەڵ)دا وەدەست بێنێ.»[2]

لەم قۆناغە (دەیەی ٦٠) کە کێشەی نێوان چین و یەکیەتیی سۆڤیەت گەیشتە لووتکەی خۆی و سەرەنجام کەرت بوونی کامپی سۆسیالیستی لێکەوتەوە. ئەو ئاکۆکیانە کە لە دوای کۆنگرەی بیستەمی حیزبی کۆمۆنیستی یەکیەتیی سۆڤیەت (١٩٥٦) بە بیانووی ڕەخنەگرتن لە ستالین و بیردۆزیی «پێکەوە ژیانی ئاشتیخوازانە» ڕۆژبەڕۆژ پەرەی دەگرت.[3]

---

١. غلامرضا نجاتی، م. ق، ص ٢٧٢.

٢. پیمان وهاب‌زاده و دیگران، ساربان سرگردانی، مجله اندیشه پویا، سال دوم، ١٣٩٢، شماره ١٢، ص ٧٢.

٣. لە کۆنگرەی بیستەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەت (١٩٥٦) نیکیتا سێرگێویچ خرۆشچێڤ (١٨٩٤- ١٩٧١) لە بەردەمی نوێنەرانی حیزبە کۆمۆنیستەکانی جیهان ڕەخنەی لە سیاسەتەکانی ستالین و مودیریەتی ناوبراو لە بەڕێوەبردنی یەکیەتیی سۆڤیەت گرت و «ستالین سڕینەوە» و بیردۆزیی «پێکەوەژیانی ئاشتیخوازانە»شی خستە ڕوو، کە بریتی بوو لەوەی کە سەرکەوتنی سۆسیالیزم بەسەر سەرمایەداری‌دا تەنیا بە پەنابردن بۆ شەڕ دەستەبەر نابێ، بەڵکوو لە ڕێگەی کێبەرکێی ئاشتیخوازانەی ئابوورییەوە بە ئاکام دەگا و حیزبە کۆمۆنیستەکانیش بۆ گەیشتن بە دەسەڵات پێویست ناکا لە هەموو شوێنێك دەست بۆ چەك ببەن و بەڵکوو دەتوانن لە ڕێگەی پارلمانەوە سەرکەون. غلامرضا علی‌بابایی، فرهنگ علوم سیاسی، ص ٨٢٥ بۆ زانیاریی پتر بڕوانە: اسماعیل رائین، شوروی و چین جنگ سرد دو ابرقدرت، چاپ دوم، تهران، ١٣٥٢.

ئەو کەرت بوونە بەرۆکی زۆربەی حیزبە کۆمۆنیستەکانی جیهان و یەك لەوان حیزبی توودەی ئێرانیشی گرتەوە.[1] لایەنگرانی بیر و بۆچوونەکانی ماوتسی تۆنگ[2] (ماویستەکان) ڕیزی خۆیان لە حیزبەکانی لایەنگری

١. کۆمەڵێك گەنجی توودەیی لە دەرەوەی وڵات کە زۆربەیان خوێندکار بوون و نارازی لە سیاسەتەکانی حیزبی توودە، بە ئیلهام وەرگرتن لە چین و کوویا بە پێکهێنانی کۆنفرانسی ئامادەکاری لە فێوریەی ١٩٦٤دا لە شاری مونیخی ئاڵمان بناغەی «ڕێکخراوی شۆڕشگێڕی حیزبی توودە»یان دامەزراند. بەشدارانی کۆنفرانس بریتی بوون لە: مەهدی خانبابا تارانی، یووسف ڕێزوانی، کوورش لاشایی، حەسەن قازی، حەمید مەدەنی و خوسرەو سەفایی و چەند کەسی دیکە. دواتر سێ کەس لە ئەندامانی کومیتەی ناوەندیی حیزبی توودە بە ناوەکانی فرووتەن، قاسمی و سەغایی بەهۆی لایەنگری و تێڕوانینی ماویستی لە ساڵی ١٣٤٣ (١٩٦٤)دا ڕیزی حیزبی توودەیان بەجێ هێشت و چوونە پاڵ ڕێکخراوی ئینقلابیی حیزبی توودە. بەڵام پاش ماوەیەك لێی دابڕان و بە ناوێکی دیکە چالاکیان هەبوو. بڕوانە: مهدی خانبابا تهرانی، م. ق، مازیار بهروز، م. ق، ص ٨٩؛ سیروس نهاوندی، باقر مرتضوی، حلقەی گمشدە، چاپ دوم، آلمان (کلن)، ١٣٩٤.

٢. ماویزم: ئەم زاراوەیە ڕوانگە و ئەندێشەکانی ماوتسی تۆنگ (١٨٩٣ - ١٩٧٦) ڕێبەری شۆڕشی کۆمۆنیستی چین لەخۆ دەگرێ کە بەکورتی بریتی بوو لە: گواستنەوەی ناوەندی خەبات لە شارەوە بۆ گوند و لەبری چینی کرێکار گرینگی بە چینی جووتیار دەدرێ و ئەوان دەبنە هێزی سەرەکیی شۆڕش، کە ئەمانە بەپێچەوانەی بۆچوونەکانی مارکس و لێنین بوون. تێکەڵاو کردنی شۆڕشی نەتەوەیی و کرێکاری، ڕزگار کردنی گەلانی ژێردەستەی کۆلۆنیالیزم لە ڕێگای خەباتی پارتیزانی بە پشتیوانیی جووتیاران، گەمارۆدانی شارەکان لە ڕێی گوندەکانەوە، ئیمپریالیزم شێرە بەفرینەیە و هەر بۆیە دژی سیاسەتی پێکەوەژیانی ئاشتیخوازانەی «خرۆشچێف»ـە و خوازیاری شۆڕشی بەردەوام لە سەراسەری جیهان لە دژی پێگەکانی ئیمپریالیزم بوو. غلامرضا بابائی، م. ق، ص ٥٩٨؛ ئەردەڵان عەبدوڵڵا، س. پ، ل ١٣٩.

سۆڤیەت جیا کردەوە.[١] ئەم دیاردەیەش بە لەبەرچاو گرتنی تایبەتمەندیی توندئاژۆیانەی بۆچوونەکانی ماو ئەوەندەی دیکە یارمەتی بە ڕادیکاڵیزە بوونی کەشوهەوای سیاسیی ئەو قۆناغە کرد.

لەسەر بنەمای ئەم زەمینەیە بوو کە چەندین گرووپ و شانەی نوێ لە قەبارەی جۆراوجۆر و بە ئایدۆلۆژیی جیاواز پێکهاتن بە مەبەستی پیادە کردنی ڕێبازی نوێ، واتە خەباتی توندوتیژ (خەباتی چەکدارانە).[٢] لە نێو ئەو شانە و گرووپانەدا دوو ڕێکخراوی «چریکە فیداییەکانی گەل»[٣] و

---

١. ئەم دیاردەیە کوردیشی گرتەوە. جەلال تاڵەبانی دەڵێ: «ناکۆکی کەوتبووە نێوان رووس و چینەوە. ئەپارێك لە نێو ئێمە پەیدا بیوو بۆچوونی چینی بە ڕاست دەزانی و ماوتسی تۆنگی بە سەرکردەیەکی گەورەی شیوعی ئەدایە قەڵەم. ئێمە گەنجانی چەپی نێو پارتی لە ئەنجامدا هەموو بووین بەو ئەپارە و کەوتینە بن کاریگەریی خەتی چینەوە. ماوتسی تۆنگمان خۆش دەویست، کار گەیشتبووە ئەوەی ئێمە لە بارەگاکانی خۆمان لە بەکرەجۆ و قەرەداغ وێنەی ماوتسی تۆنگمان هەڵواسیبوو، مەدالیایەکی ماوتسی تۆنگ بە سینگمەوە بووە. نەوشیروان مستەفا و هەندێکی دیکە و هەموومان لەژێر هەمان کاریگەریدا بووین.» سەلاح ڕەشید، س. پ، ل ٣٢٥.

٢. بیژن جزنی، تاریخ سی سالەی ایران، ص ١٢٩. لایەنگرانی خەباتی چەکداری بەسەر دوو گرووپی فکری- سیاسیدا دابەش دەبوون: گرووپە ئیسلامیەکان و گرووپە مارکسی- لینینیەکان. حسن ماسالی، سیر تحول جنبش چپ ایران و عوامل بحران مداوم آن، چاپ دوم، آلمان، ٢٠٠١، ص ١٠١.

٣. ڕێکخراوی چریکە فیداییەکانی گەلی ئێران: لە کۆتاییەکانی خاکەلێوەی ١٣٥٠ (١٩٧١) لە یەکیەتیی دوو گرووپ پێکهات کە ڕابردووی چالاکیان لە نێوەڕاستی دەیەی ٤٠ (٦٠) دەستپێکردبوو. گرووپی یەکەم لە کۆتایی ساڵی ١٣٤٥دا لە زانکۆی تاران بەهۆی شەش خوێندکار بە ناوەکانی: بیژەن جەزەنی، عەباس سورکی، عەلیئەکبەر سەفایی فەراهانی، محەممەد سەفاری ئاشتیانی، زورار زاهیدیان و حەمید ئەشرەف دامەزرا. گرووپی دووهەمی پێکهێنەری ڕێکخراوی فیداییەکان، دوو خوێندکار بەناوەکانی مەسعود ئەحمەدزادە و ئەمیرپەرویز پوویان ڕێبەریان دەکردن.

«موجاهیدینی گەلی ئێران»[1] شۆڕشگێڕانەترین و بەناوبانگترینیان بوون کە توانییان بە چالاکیی خۆیان ڕژیمی حەمەڕەزاشا لەگەڵ قەیرانی جیددی بەرەوڕوو بکەن.[2] شایانی باسە کە پێکهاتەی سەرەکیی ڕێبەریی ئەم

لە ١٩ی ڕێبەندانی ١٣٤٩ (فێوریەی ١٩٧١)دا گرووپی جەزەنی (جەنگەڵ) بە هێرش بۆ سەر بنکەیەکی ژاندارمە لە «سیاهکەل» لە پارێزگای گیلان دەسپێکی خەباتی چەکداریی بەدژی ڕژیمی شا ڕاگەیاند. غلامرضا نجاتی، م. ق، ص ٣٨٠؛ مازیار بهروز، م. ق، ص ١٠٦.

١. ڕێکخراوی موجاهیدینی گەلی ئێران: لە خەرمانانی ١٣٤٤ (سێپتامبری ١٩٦٥)دا بەهۆی کۆمەڵێك خوێندکار و دەرچووی زانکۆ بە ناوەکانی: محەممەد حەنیفنەژاد، سەعید موحسین، عەلیئەسغەر بەدیعزادەگان، محەممەد عەسکەریزادە، ڕەسووڵ مشکینفام و ئەحمەد ڕەزایی کە پێشتر ئەندامی نێهزەتی ئازادی بوون، دامەزرا. ئەم ڕێکخراوە چالاکیی چریکیی خۆی لە گەلاوێژی ١٣٥٠ (١٩٧١)دا دەستپێکرد. موجاهیدینی گەل مارکسیزمیان وەك شێوازی پێشکەوتووی شیکاریی کۆمەڵایەتی پەسند کردبوو، بەڵام ماتریالیزمیان ڕەت دەکردەوە و ئیسلامیان وەك شێوازی ئیلهام وەرگرتن، کولتوور و ئایدۆلۆژیای خۆیان دادەنا. یرواند آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، ص ٦٠٣-٦٠٧؛ غلامرضا نجاتی، م. ق، ص ٣٩١.

٢. زیندانەکانی ڕژیمی شا لە کۆتایی ئەم قۆناغەدا پڕاوپڕ بوون لەو گەنجانە کە لە پێوەندی لەگەڵ ئەو ڕەوتە و هێزەکانی دیکەی نەیاری ڕژیمدا دەسبەسەر کرابوون. ڕژیم بەجۆرێك بەدەست چریکەکانەوە تەنگەتاو بوو کە محەممەدڕەزاشا چەند مانگێك بەردەوام بۆ خۆی لە چارەنووسی حەمید ئەشرەف، لە ڕێبەرانی چریکە فیداییەکانی دەپرسی و کوژران و گیرانی لە ساواك و نەسیری کە سەرۆکی ساواك بوو، دەویست. مسعود بهنود، از سیدضیا تا بختیار، ص ٥٦٦؛ عباس میلانی، نگاهی به شاه، ص ٣٩١.

ڕێکخراوانە لە خوێندکارانی زانکۆ پێکدەهات و لە ڕاستیدا ئەم چەشنە خەباتە لە هەناوی بزاڤی خوێندکاریدا لەدایکبوو.[1]

ڕاپەڕینی چەکدارانەی (١٣٤٦ ـ ١٣٤٧/ ١٩٦٧ ـ ١٩٦٨)یش کە بەهۆی کومیتەی شۆڕشگێڕیی «حدك»ـەوە بەرپا بوو، دەبێ لەو چوارچێوەیەدا و لەسەر بەستێنی ئەم دۆخەی ئێران و جیهان هەڵبسەنگێندرێ. گوتاری شۆڕشگێڕی و ڕادیکاڵیزمی دەیەی ٦٠ کەش‌وهەوای سیاسیی ڕۆژهەڵاتی کوردستانیشی گرتبۆوە و خەباتی گەلانی ژێردەستەی کۆلۆنیالیزم و شێوازی خەباتەکەیان لە چاوی ڕێبەرانی کومیتەی شۆڕشگێڕیی حدك نە تەنیا ون نەبوو، بەڵکوو وەك نموونە و ئولگوو چاوی لێ‌دەکرا و ئەمە لە نامەی سولەیمان موعینیدا بۆ کەریم حیسامی بەڕوونی دەردەکەوێ: «چاوگێڕانێك بەسەر ڕابردووی گەلانی دیل و ژێرچەپۆکە و تێبینی و بیرکردنەوە لەسەر جووڵانەوەی ئازادیخوازانەی گەلانی ئاسیا و ئەفریقا و ئەمریکای لاتین بۆ قەڵاچۆ کردنی خێرای ئیمپریالیزم و کۆنەپەرستی، ئێمە بەسەر ئەو ڕاستییەدا دەخا کە خەباتمان سەرکەوتنی تێدایە.»[2]

ڕێبەرانی کومیتەی شۆڕشگێڕیی حدك وەك زۆربەی ڕێبەرانی ناوداری جیهانی سێهەم و بزاڤی چریکی، گەنج، خوێندکار و دەرچووی زانکۆبوون و بەشداری سەردەمی زێڕینی بزاڤی خوێندکاری لە ئێراندا

---

١. بۆ وێنە: لە ساڵەکانی (١٣٤٩– ١٣٥٧/ ١٩٧٠– ١٩٧٩) لە شەڕ و پێکدادانی نێوان ئۆپۆزیسیۆنی چەکدار و ڕژیمی محەممەدڕەزاشادا ٣٤١ چریك بە شێوازی جۆراوجۆر کوژران کە ١٣٩ کەسیان خوێندکار و ٤٤ کەسیان پزشك و ئەندازیار و دەرچووی زانکۆکان بوون و ئەو کوژراوانە زۆرترینیان سەر بە ڕێکخراوی مارکسی- لێنینیی چریکە فیداییەکانی گەل بوون. یرواند آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، ص ٥٩٤.

٢. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی سێهەم، ل ٣٦.

بوون (۱۹٦۱ ـ ۱۹٦۳)[1] و ڕاپەڕینەکەیان ئاوێتە بوو بە چەشنێك ڕۆمانتیزمی شۆڕشگێڕی.[2] سمایل شەریفزادە بەهۆی بەشدار بوونی لە بزاڤی خوێندکاری‌دا پێوەندی بە خوێندکاران و ڕووناکبیرانی کورد و ئێرانییەوە دەگرێ، بۆ وێنە پێوەندی بە «عەلیڕەزا نابدڵ»، هاوڕێی سەردەمی خوێندکاریی و «بێهرووز دیهقانی»یەوە دەگرێ کە دواتر لە ڕیزی ڕێکخراوی چریکە فیدایی‌یەکانی گەلی ئێران‌دا کوژران.[3]

---

۱. لە ۷ـ ۸ کەس لە ڕێبەرانی کومیتەی شۆڕشگێڕی سمایل شەریفزادە، حەمەدەمین سیراجی، سالار حەیدەری خوێندکار و دەرچووی زانکۆبوون و سولەیمان موعینی و عەولای موعینیش خاوەن بڕوانامەی دیپلۆم بوون. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: محەممەد خزری، س. پ؛ کەریم حیسامی، کاروانێك لە شەهیدانی کوردستان. سیراجی و شەریفزادە لە سەردەمی چالاکبوونەوەی بزاڤی خوێندکاری لە ساڵانی ۱۹٦۰ـ ۱۹٦۳ لەم بزاڤەدا و لە کومیتەی خوێندکاریی کوردەکان‌دا ئەندام و چالاك بوون. بۆ زانیاریی زیاتر لەسەر ئەم بابەتە بڕوانە: ئەمیر قازی، س. پ؛ ئیسماعیل بازیار، گرینگیی بزووتنەوەی خوێندکاری لە کومەڵگای ئێران‌دا.

۲. مازیار بێهرووز لەو بارەیەوە دەڵێ: «ئەم وەچە نوێیە کە لە دەیەی ٦۰دا هاتە گۆڕەپانی سیاسییەوە و ئامادە بوو لەگەڵ نیزامی شاهەنشاهی شەڕ رابگەیەنێ، لە سفرەوە دەستی پێ‌کرد، بێ‌ئیمکانات بوو، لە خەباتی چەکداری بێ‌ئەزموون بوو و تەنیا دەسمایەکەی ئازایەتی بوو و بێ‌چاوەڕوانی لە یارمەتیی دەرەکی لەسەر پێی خۆیان ڕاوەستان.» مازیار بهروز، م. ق، ص ٥۸ جیا لە خاڵی جیاوازیی ڕاپەڕینی ۱۹٦۷ـ ۱۹٦۸ لەگەڵ شۆڕشی کووبا (۱۹٥۹) لە هێندێك لایەنەوە وێکچوونیان هەیە. ئێریك هابزباوم دەڵێ: «شۆڕشی کووبا خاوەنی هەموو شتێك بوو، کەشی ڕۆمانتیك، قارەمان‌گەرایی لە چیاکان، ڕێبەرانی پێشتر خوێندکار و فیدایی بوونی خۆبەخشانەی سەردەمی لاوەتی.» اریك هابزباوم، م. ق، ص ٥٦٦ سمایل شەریفزادە و عەولا موعینی لە کاتی کوژرانیان‌دا تەمەنیان ۲٦ و ۲٤ ساڵ بوو. محەممەد خزری، س. پ، ل ۹۳ـ ۹٦؛ کەریم حیسامی، کاروانێك لە شەهیدانی کوردستان، ۷۲ـ ۸۱

۳. بیژن جزنی، تاریخ سی ساله‌ی ایران، ص ٥۷

زۆربەی نیزیك بەتەواوی ڕێبەرانی ڕاپەڕینی ١٩٦٧ ـ ١٩٦٨ سەر بە باڵی چەپی حدك بوون و لە هێڵە فكرییە جۆراوجۆرەكانی چەپ لەژێر كاریگەریی بیر و ئەندێشەی «ماویزم»دا بوون. د. یاسین سەردەشتی لەم بارەیەوە دەڵێ: «سولەیمان موعینی كە لە پاش كوژرانی سەدیق ئەنجیری و دوورخستنەوەی ئەحمەد تۆفیق بە تەنیا مابۆوە، ئەویش خۆی بە لای چەپ و ماركسییەكاندا ساغ كردەوە و بەتوندی بانگەشەی بۆ جەنگی پارتیزانی و هەڵگیرسانی شۆڕشی چەكدارانە لە ڕۆژهەلاتی كوردستان بەدژی ڕژیمی شاهەنشاهی دەكرد و بۆ ئەو مەبەستەش چەند ژمارەیەكی لە «گۆڤاری ڕۆژ» بەناوی لقی ٣ی حدك بلاوكردەوە و تێیدا لایەنگریی لە ڕێبازی ماویزم دەكرد و دژی سۆڤیەت بابەتی بلاودەكردەوە و بانگەشەی بۆ هەڵگیرسانی شۆڕشی چەكدارانە بە پشت بەستن بە ئۆردووی جووتیار و زەحمەتكێشان لە ڕۆژهەلاتی كوردستان دەكرد.»[1]

هەمدیسان شوێنەواری ئەو هێڵە فكرییە (ماویزم) لە نامەیەكی سمایل شەریف‌زادە بۆ كەریم حیسامی‌دا لە ساڵی ١٩٦٦ بەڕوونی دەردەكەوێ كە تێیدا بە كەڵك‌وەرگرتن لە ئەزموونی شۆڕشی چین كە پشتی بە گوندەكان و چینی جووتیار دەبەست، هەمان نموونە بۆ ڕۆژهەلاتی كوردستان ڕەچاو دەكا: «ئەمڕۆ تۆفانێكی بەتەوژمی شۆڕشگێڕانە سەرانسەری وڵاتەكەمانی داگرتووە، كۆمەڵانی خەڵك هاتوونە سەر ئەوەی كە تەنیا ڕێگەی ڕزگاری دەبێت دانە چەك و وەشانی كەوتنە. ئەمڕۆكە ڕێگەی ڕزگاریی هەموو نەتەوەیەكی ژێردەست و چەوساوە هەر ڕێگەی ڕاپەڕینی كۆمەڵانی زەحمەتكێشە، واتە شەڕی پارتیزانی كە دەبێ

---

١. د. یاسین سەردەشتی، خوێندنەوەیەكی مێژوویی جووڵانەوە چەكدارییەكەی...، ل ٤٤- ٤٥.

لە پێش‌دا لە دێهاتەوە دەست پێ‌بکرێ و کۆمەڵانی هەراوی جووتیارە تێکۆشەرەکان هان بدا، بۆ خەباتی چەکدارانە.»[١] کاریگەریی ڕێبازی ماویزم بەسەر ڕێبەرانی ڕاپەڕینەکەدا بەجۆرێك بوو کە کوورش لاشایی، ئەندامی کومیتەی شۆڕشگێڕیی حیزبی توودە کە ماوەی چەند مانگێك لەگەڵ ڕاپەڕینەکە بوو، هۆکاری تێکشکانی ڕاپەڕینەکە بۆ شێوازی چەپی چینی دەگەڕێنێتەوە کە لەلایەن خەڵکەوە پێشوازیی لە تەبلیغاتەکەیان نەدەکرا.[٢]

خاڵێکی دیکەی جێی هەڵوێستە کردن لە پێوەندی لەگەڵ ڕاپەڕینی چەکدارانەی (١٣٤٦- ١٣٤٧/ ١٩٦٧- ١٩٦٨)دا، پێوەندیی ڕێکخراوی شۆڕشگێڕیی حیزبی توودەی ئێران بە کومیتەی شۆڕشگێڕیی «حدك»ـەوەیە. سەرەتا ئەم پێوەندییە لەسەر داوای کومیتەی شۆڕشگێڕیی حدك لە ڕێکخراوی شۆڕشگێڕیی حیزبی توودە لە ئورووپا دادەمەزرێ.[٣]

---

١. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی سێهەم، ل ١٠٢. کاریگەریی ڕێبازی ماویزم چەند ساڵ دوای تێکشکانی ڕاپەڕینی ١٩٦٧- ١٩٦٨ لە نێو بەشێك لە ئەندامانی «حدك»دا هەر مابوو. مەلا ڕەسووڵ پێشنماز کە لە سەرەتادا بەشداری ڕاپەڕینەکە بوو، دەڵێ: «کاتی یەکگرتنەوەمان (١٩٧٠) حەمەدەمینی سیڕاجی بەتەواوی لەژێر کاریگەریی کومیتەی شۆڕشگێڕیی حیزبی توودەدا بوو و هەم بەشێك لە برادەران کە لە بەکرەجۆ بوون و هەر یەکێکیان میدالیایەکی ماوتسی تۆنگیان بە سینگەوە هەڵواسیبوو.» ڕەسووڵ پێشنماز، س. پ، ل ٢٦٣.

٢. حمید شوکت، گفتگو با کورش لاشایی، نگاهی از درون به جنبش چپ در ایران، چاپ سوم، نشر اختران، تهران ١٣٨٦، ص ١٣٠، سەلاح ڕەشید، س. پ، ل ٣٢٣.

٣. ئیرەج کەشکولی، ئەندامی ڕێکخراوی شۆڕشگێڕیی حیزبی توودە لە بارەی ئەم پێوەندی گرتنەوە دەڵێ: «هاوڕێیەکی کوردمان لە ئۆتریش هەبوو کە لەگەڵ سمایل شەریف‌زادە لە پێوەندی‌دا بوو. شەریف‌زادە بەهۆی ئەوەوە پەیامی بۆ ناردبووین ئەگەر هاوڕێ چەپەکان بیانەوێ بێنەوە کوردستان و بەشداری خەباتی چەکدارانە بن، پێشوازییان

مەهدی خانبابا تارانی کە لە ڕێبەرانی ڕێکخراوی شۆڕشگێڕیی حیزبی توودە بوو، لەم بارەیەوە دەڵێ: «ئەوان بەهۆی ئەو کوردانەوە کە ئەندامی ڕێکخراوی شۆڕشگێڕیی حیزبی توودە بوون ئاگاداریان کردین کە خوازیاری وتووێژ لەتەك ئێمەن و ئامادەن بۆ یارمەتیدان و گواستنەوە و دامەزراندنی هێزەکانی ئێمە لە کوردستان. ئەم پێشنیارە لە بەرەبەری پێکهاتنی کۆنفرانسی ئامادەکاریدا گەیشتە دەستمان و لە کۆتایی کۆبوونەوەکەدا بڕیارمان دا «کوورش لاشایی» بۆ پێوەندی گرتن بە کوردەکانەوە و هەڵسەنگاندنی بارودۆخەکە سەفەری کوردستان بکا.»[1]

کوورش لاشایی دەگەڕێتەوە کوردستان و لە ڕێگەی جەلال تاڵەبانییەوە بە کومیتەی شۆڕشگێڕیی حدك پەیوەست دەبێ و چەند مانگ لە ناوچەی بانە و سەردەشت لەگەڵ سمایل شەریفزادە و حەمەدەمین سیراجی و پێشمەرگەکاندا هەڵدەسووڕێ.[2] ماوەیەك دوای گەڕانەوەی

لێدەکەین.» حمید شوکت، گفتگو با ایرج کشکولی، ص ٩٨. لاشایی باوەڕی وایە ئەو کەسە ئامۆزای عەبدوڕڕەحمان قاسملوو بوو، کە لەگەڵ شەریفزادە لە پێوەندیدا بوو، دواتر لە ڕێگەی کوردێکی عێراقییەوە کە لە بێرلین نیشتەجێ بوو ڕێوشوێنی گەڕانەوە بۆ عێراقمان دارشت. حمید شوکت، گفتگو با کورش لاشایی، ص ١١٦.

١. مهدی خانبابا تهرانی، نگاهی از درون به جنبش چپ در ایران، ل ١٦٤. کاتێك ڕێکخراوەکەمان ئاگادار بوو کە لە کوردستان خەباتی شۆڕشگێڕانە و چەکدارانە لە ئارادایە بە خێرایی [و] بە هاوکاریی کوردەکانی عێراق ڕێگای چوون بۆ کوردستان بۆ لای کومیتەی شۆڕشگێڕیی «حدك»مان گرتە بەر. حمید شوکت، گفتگو با کورش لاشایی، ص ١١٧.

٢. کوورش لاشایی بیرەوەرییەکانی ئەم سەفەرەی کە بۆ کوردستانی کردووە لە وتووێژێکدا لەگەڵ حەمیدی شەوکەت بەناوی «نگاهی از درون به جنبش چپ» باس کردووە، کە یارمەتیدەرێکی بەکەڵکە بۆ ڕوونکردنەوەی چەند لایەنێکی نادیاری ئەم ڕاپەڕینە. لاشایی دەڵێ: «ئەوان (ڕێبەرانی کومیتەی شۆڕشگێڕیی حدك) مارکسیزمی

لاشایی بۆ ئورووپا ژمارەیەك لە ئەندامانی ڕێکخراوی شۆڕشگێڕی حیزبی توودە لەسەر داوای ڕێبەرانی کومیتەی شۆڕشگێڕی حدك دەگەڕێنەوە بۆ باشووری کوردستان، بەڵام گەڕانەوەیان هاوکاتە لەگەڵ تێکشکانی ڕاپەڕینەکە و کوژرانی زۆربەی ڕێبەرانی.[1]

بە لەبەرچاو گرتنی ئەوە کە ڕێبەرانی ڕاپەڕینی ١٩٦٧- ١٩٦٨ بەتەواوی لەژێر کاریگەریی بیر و ئەندێشەی ماوتسێ تۆنگ و ئەزموونی شۆڕشی چیندا بوون و لەگەڵ ڕێکخراوی شۆڕشگێڕی حیزبی توودەدا کە ڕێکخراوێکی ماویستی دابڕاو و دژبەری حیزبی توودە بوو پێوەندییەکی

چنینیان بە لاوە لۆژیکتر بوو هەتا مارکسیزمی رووسی و ئەو ڕۆژەی لە کوردستان دەگەڕامەوە، عەبدوڵلا موعینی پێی گوتم: کاتێك گەڕایەوە هەرکام لە ئێمە دەسرۆکەیەکی سوور لە مل و کتێبێکی سوور لە دەست، شۆڕش هەڵدایسێنین.» [مەبەست کتێبی سووری ماوتسێ تۆنگە] حمید شوکت، گفتگو با کورش لاشایی، ص ١٣٩.

١. ئیرەج کەشکولی، ئەندامی ڕێکخراوی شۆڕشگێڕی حیزبی توودە کە لەگەڵ ژمارەیەك لە ئەندامانی ڕێکخراوەکەیان گەڕایەوە باشووری کوردستان دەڵێ: «شەریفزادە کە مارکسی بوو و لە کوردستان خەباتی چەکداریی وەڕێخستبوو، پەیامی بۆ ئێمە کە لە ئورووپا نیشتەجێ بووین نارد کە دەتوانن لەو خەباتەدا بەشدار بن، بەتایبەت کە پێویستیان بەوە بوو کە بە یارمەتیی ئێمە بە تیۆریی مارکسیزم ئاشنا بن. بیرۆکەی ئێمە ئەوە بوو کە ئەگەر هەلومەرجەکە لەبار بێ لە کوردستان خەبات درێژە پێبدەین و ئەگەر دەرفەت هەبوو بۆ شوێنەکانی دیکەی ئێران بڕۆین. شەریفزادە پەیامی بۆ ناردبووین کە پێوەندی بە تاڵەبانییەوە بگرین بۆ ئەوەی ئامادەکاریی گەیشتنمان بۆ کوردستان بکا. بەڵام کە گەیشتینەوە کوردستان، هەواڵی کوژرانی موعینییەکان، شەریفزادە و مەلا ئاوارەمان بیست و بەم جۆرە هەموو هیواکانمان بوون بە هەڵم.» حمید شوکت، گفتگو با ایرج کشکولی، ص ١١٨- ١٢١.

گەرم‌وگوڕیان هەبوو، بە بڕوای ئێمە ئەو بۆچوونانەی پێیان وایە ئەم ڕاپەڕینە بە پلانی حیزبی توودە بەرپا بووە لە ڕاستی بە دوورە.[1]

چاوپێکەوتنی ڕێبەرانی کومیتەی شۆڕشگێڕی حدك و سکرتێری حیزبی توودە و هاوڕێیانی لە بەغداش ناتوانێ بەڵگە بێ بۆ ئەم ئیدیعایە، چونکە ئەم چاوپێکەوتنە لە ١٩٦٨/٢/٩ کراوە،[2] لە کاتێکدا کومیتەی شۆڕشگێڕیی حدك لە ١٩٦٦/٩/١٤ دامەزراوە و نیزیك بە دە مانگیش لە ڕاپەڕینەکە تێدەپەڕێ[3] و هەر کام لەلایەنەکانی وتووێژ بە مەبەستی تایبەت بەشداریی وتووێژەکانیان کردبوو. حیزبی توودە بەو مەبەستەی لە ڕێکخراوی ڕکەبەری خۆی (ڕێکخراوی شۆڕشگێڕیی حیزبی توودە) جێ‌نەمێنێ کە جێ‌پێی خۆیان لە کوردستاندا کردبۆوە، بەشداری ئەم وتووێژە دەبێ. کەریم حیسامی کە بەشداری کۆبوونەوەکە بوو دەڵێ:

---

١. ئەمیر قازی پێی وایە: هۆیەکی دیکەی هەڵایسانی ڕاپەڕینی ساڵەکانی ١٩٦٧- ١٩٦٨ دەست لە کاردا بوون و دەستێوەردانی حیزبی توودە بوو لە کاروباری نێوخۆیی «حدك»دا. ئەمیر قازی، س. پ، ل ١٩٨. حامید گەوهەریش ئەمە بە پلانی نوێی حیزبی توودە بۆ حدك دادەنێ. بۆ زانیاریی پتر لەم بارەیەوە بڕوانە: حامید گەوهەری، ئەحمەد تۆفیق، ل ٢٩٩- ٣٠٩.

٢. ڕۆژی ١٩٦٨/٢/٩ کۆبوونەوەی ڕەسمی لە نێوان نوێنەرانی کومیتەی شۆڕشگێڕیی حدك واتە سولەیمان موعینی و حەمەدەمین سیراجی و ڕەزا ڕادمەنیش، سکرتێری حیزبی توودە و عەبدوڕڕەحمان قاسملوو و کەریم حیسامی پێکهات. سولەیمان موعینی هەر لە سەرەتاوە ڕایگەیاند کە ئەوان وەك ڕێکخراوێکی سەربەخۆ هاتوون. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی سێهەم، ل ٩٤.

٣. کومیتەی شۆڕشگێڕیی حدك سەرجەم نیزیك بە سەد کەس دەبوون و لە دوو دەستەدا بەرەو ڕۆژهەڵاتی کوردستان وەڕێ‌کەوتن. دەستەی یەکەم لە کۆتایی مانگی خاکەلێوەی ١٣٤٦ (مارسی ١٩٦٧)دا و دەستەی دووهەم لە بەفرانباری هەمان ساڵدا (١٣٤٦/ ژانوییەی ١٩٦٨)؛ کریس کوچرا، م. ق، ص ٣٢٩.

«لەو کۆبـوونەوەیەدا بڕیـار درا کە نـابێ سـولەیمان مـوعینی و سـێڕاجی لەگەڵ ماویستە ئێرانییەکان (ڕێکخراوی شۆڕشگێڕیی حیزبی تـوودە) کە هاتبوونە لای مام جەلال پێوەندی و هاوکارییان هەبێ.»[1]

ڕێبەرانی ڕاپەڕینەکەش کە لە ماوەی ئەو دە مـانگەدا بەکـردەوە بۆیـان دەرکەوتبوو دەستیان داوەتە چ کارێکی دژوار و لەوپەڕی بێئیمکاناتی و بێپشتیوانیدا بوون، لە هەمـوو دەرگایەکیـان دەدا بۆ ئەوەی بە ڕوویـاندا بکـرێتەوە. دیـارە ئەو دەرگـایەش بە ڕوویـاندا نەکـرایەوە و وادە و بەڵێنەکـانی حیزبـی تـوودەش هیچـی لـێ شـین نەبـوو. ئێـوەرۆکی ئەو ڕێککەوتنە هەر لەسەر لاپەڕەکانی کاغەز مایەوە و حیزبی توودەی ئێران کە زۆریشی بەڵێنی هاوکـاری و پشتگیریی مـالی و سیاسـی بە ڕێبەرانـی ئەم ڕاپەڕینە دابوو، لە کاتی تەنگانەدا هـیچ هەنگـاوێکی هەڵنەهێنـایەوە و «ئـاگر سـوور بـێ، لە مـن دوور بـێ» لە دوورەوە پـالی لێـدایەوە.[2] زۆر بیـــراوە کە دەڵـێن تەنیـا چیاکـان پشـتیوانی کوردەکـانن، ئەم وتەیە لە پێوەنـدی لەگەڵ ڕاپەڕینـی ١٩٦٧ ـ ١٩٦٨دا هـیچ کـات ئەوەنـدە لە ڕاسـتی نیزیك نەبووە.

لە ڕاسـتیدا حیزبـی تـوودە هەر لە بـنەڕەتدا بـاوەڕی بە خەبـاتی چەکدارانە نەبوو و زۆر بەتوندی لە دەزگا تەبلیغاتییەکانییەوە بەرامبـەر بەو

---

١. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی سێیەم، ل ١٠١.

٢. عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، ل ٣٩. پشتیوانیی حیزبی توودە بەکردەوە لە چوارچێوەی دەربڕینی هـاودەردی و ڕەنگدانەوەی هەواڵەکان لە چاپەمەنیی خۆیدا و بەشی ڕادیۆ پەیکی ئێران دەرنەچوو، ئەوەش پاش ئەوەی ڕاپەڕینـەکە تێکشـکا و زۆربەی ڕێبەرانـی کـوژران. جیا لەوەش نە نـاوی حیزبـی دیموکرات و نە ناوی کومیتەی شۆڕشگێڕیی «حدك»ی هێنابوو. کـامران امینآوە، م. ق، ص٦٠؛ کەریم حیسامی، پێداچوونەوە (٢)، ل ١٩٧.

شێوازە نوێیەی خەبات، واتە خەباتی توندوتیژ لە دەیەی ٤٠ (٦٠)دا کە لە ئێراندا هاتبووە ئاراوە ڕاوەستا و بە دەیان وتار و نووسراوەی لە ڕەددی خەباتی چەکدارانەدا لە «ڕادیۆ پەیك» و چاپەمەنییەکانیدا بڵاوکردەوە.[1] هەر بۆیەش ڕێبەرانی کومیتەی شۆڕشگێڕیی حدك نە تەنیا گوێیان بۆ داخوازی حیزبی توودە لە بارەی پێوەندی نەکردن بە ڕێکخراوی شۆڕشگێڕیی حیزبی توودەوە شل نەکرد، بەڵکوو ئاگاداری ئەو ڕێکخراوە دەکەن کە ژمارەیەکی زۆرتر لە ئەندامانیان لە ئورووپاڕا بگەڕێنەوە بۆ کوردستان.[2]

ڕاپەڕینی چەکدارانەی (١٣٤٦ - ١٣٤٧/ ١٩٦٧ - ١٩٦٨)ی کومیتەی شۆڕشگێڕیی حدك پاش ئەوەی ١٨ مانگ بەرامبەر بە هێرشی بەربڵاو و هەمە لایەنەی دەوڵەتی شاهەنشاهیی ئێران خۆی ڕادەگرێ، سەرەنجام بە کوژرانی زۆربەی ڕێبەرانی کۆتایی پێ دێ.[3] تێکشکانی ئەم ڕاپەڕینە بۆ کۆمەڵێك هۆکار دەگەڕێتەوە کە گرینگترینیان بریتین لەمانە: لە کاتی

---

١. نوورەددین کیانووری، سکرتێری حیزبی توودە لەم بارەیەوە دەڵێ: «ئێمە لە دەرەوەی وڵات نووسراوەی چریکەکانمان دەخوێندەوە و بە تێروتەسەلی ڕەخنەمان لێ‌دەگرتن کە لە چاپەمەنییەکانی حیزب لە دەرەوە و ڕادیۆ پەیکی ئێران بڵاودەبوونەوە. بە باوەڕی ئێمە ڕوانگەی ئەوان هەڵە بوو.» نورالدین کیانوری، خاطرات نورالدین کیانوری، ص ٤٦٦. بۆیە کەریم حیسامی دەڵێ: «ڕێبەرایەتیی حیزبی توودە خەڵەتی شۆڕشگێڕی و وزەی خەباتی لە یاراندا نەبوو و هەر بیریشیان لە مەسەلەیەکی ئاوا نە دەکردەوە.» کەریم حیسامی، پێداچوونەوە (٢)، ل ١٩٢.

٢. حمید شوکت، گفتگو با ایرج کشکولی، ص ١٢٠.

٣. لە ڕێبەرانی ڕاپەڕین سولەیمان موعینی، سمایل شەریف‌زادە، مەلا ئاوارە (شەڵماشی) و عەبدوڵلا موعینی و دەیان پێشمەرگە لەو ماوەیەدا کوژران. بۆ زانیاریی زیاتر لەم بارەیەوە و چۆنیەتیی کوژرانیان بڕوانە: محەممەد خزری، س. پ؛ عەبدوڵلا حەسەن‌زادە، نیوسەدە تێکۆشان؛ کەریم حیسامی، کاروانێك لە شەهیدان.

ڕاپەڕینەکەدا نەك هەر لە کوردستان، بەڵکوو لە سەرانسەری ئێرانیش‌دا هەلومەرجی شۆڕش ئامادە نەبوو،[١] هەر لەبەر ئەوە بوو کە پێوەندیی ڕاپەڕین لەگەڵ هێزە سەرانسەرییەکان لە چوارچێوەیەکی تەسك دەرنەچوو و بە تەنیا مایەوە؛ ناوچەی ڕاپەڕین بە سێ‌گۆشەی مەهاباد، بانە و سەردەشت بەرتەسك دەبۆوە، نەبوونی ئیمکاناتی لۆجستیکی[٢] و یەك‌دەست نەبوونی حدك و نەبوونی پشتی جەبهە (مانەوە لە نێوان دوو بەرداش‌دا).

ڕاستە ڕاپەڕینی ١٩٦٧ ـ ١٩٦٨ تێکشکا، بەڵام شوێنەوار و دەنگدانەوەی چ لە ئاست کوردستان و چ لە ئاست ئێران‌دا هەبوو. شای ئێران کە لەو سالانەدا هەستی بە سەقامگیری و ئاسایش دەکرد، ئێرانی بە دوڕگەی ئارامی دەریای پڕ گێژاوی ڕۆژهەلاتی نێوەڕاست ناو دەبرد، هەر بۆیە پاش ٢٦ سال دەسەلات، لە سالی ١٣٤٦ (١٩٦٧) تاجی پادشایی لەسەر نا.[٣] کەچی ڕاپەڕین ئارامیی ئەو دوڕگەیەی شلەقاند و بوو بەهۆی بەخشینی ورە و هیوا بە ڕێبازی چریکی کە هێشتا لە ئێران نەچووبووە قۆناغی کردارییەوە و دوو سال دواتر ڕووداوی «سیاهکەل» بوو بە دەسپێکی

---

١. کەریم حسامی، پێداچوونەوە (٢)، ل ١٩٧. سمایل بازیار، ڕێبەرانی جوڵانەوەی ٤٦-٤٧ کوردستانیان تێکەڵ بە ئەو ڕووحی خەباتگێڕییەی کرد کە لە شەستەکان‌دا لە سەرانسەری جیهان‌دا وەڕێ‌کەوتبوو. کوردستان، ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٧٠٣، بانەمەڕی ١٣٩٢ (مای ٢٠١٧).

٢. کریس کۆچێرا دەڵێ: «بە دەگمەن ڕاپەڕینێکی لەم چەشنە هەبووە کە بەم شێوازە خراپە تەداروك کرابێ. هەموو ئەو چەك‌وچۆڵەی کە ڕاپەڕیوەکان بەدەستیانەوە بوو، بریتی بوو لە چوار کلاشینکوف، دوو تفەنگی ئۆتوماتیك و هەشتا و پێنج تفەنگی کۆنە.» کریس کوچرا، م. ق، ص ٤٣٩.

٣. عباس میلانی، نگاهی به شاه، ص ٤٠٢.

خەباتی چەکدارانەی هێزە سەرانسەرییەکان.[1] هەروەها فۆڕمی خەباتی پێشمەرگانەیان بردە نێو سیاسییەکانی ئەو سەردەم، واتە تۆوی ئەم شێوازە لە خەباتیان بۆ یەکەم جار لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان چاند.

لە ڕووی مەعنەویشەوە بەشداربووانی ئەو ڕاپەڕینە بۆ دوو وەچە پاش خۆیان بوون بە سیمبول و ئیلهام بەخشی خەبات و تێکۆشان لە کوردستان، بەتایبەتی لەسەر ئەو گەنج و خوێندکارە کوردانە کە چەند ساڵ دواتر یەکەم ڕێکخراوی چەپی مارکسی - لێنینییان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان دامەزراند.[2]

---

١. ئاراس، وەچەیەکی ئەهلی کار و لەخۆبوردوو، ل ۶ لە ڕێکەوتی ١٩ی ڕێبەندانی ١٣٤٩ (٨ی فیورییەی ١٩٧١) گرووپێك کە دواتر بە چریکە فیداییەکانی گەل ناسران، هێرشیان کردە سەر پاسگای ژاندارمە لە شارۆچکەی «سیاهکەل» لە پارێزگای گیلان لە باکووری ئێران کە وەك یەکەم ڕووداوی چریکی لە مێژووی خەباتی چریکی لە ئێراندا تۆمار دەکرێ. ئەو ڕووداوە لە باری سەربازییەوە شکستێکی تەواوی هێنا و بە هێرشی هێزەکانی سەرباز و ناوەندەکانی ئاسایش بۆ سەر چریکەکان لە ماوەی چەند ڕۆژدا ١٥ چریك کوژران و بریندار بوون یان دەستگیر کران؛ بەڵام لە ڕووی سیاسییەوە خاڵی کۆتایی حەوت ساڵ بێجووڵەیی و بێگیانی لە بەرامبەر دامودەزگای ڕژیمدا بوو و لانیکەم لە نێو خوێندکاران و گەنجەکاندا هێزی دوارۆژی ئەو گرووپانە ڕەنگدانەوەی بەرفراوانی هەبوو. فرد هالیدی، م. ق، ص ٢٥٢. هەڵبەت نووسەر یان ڕاپەڕینی ١٩٦٧- ١٩٦٨ی لە بیر کردووە، یان ئاگاداری نەبووە؛ دەنا ڕووداوی سیاهکەلی وەك لێدانی یەکەم چەخماخەی خەباتی چریکی لە ئێراندا ناو نەدەبرد.

٢. عەبدوڵڵا موهتەدی و ساعید وەتەندۆست لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵە، ڕێکخراوی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران و یەکەم ڕێکخستنی مارکسی- لێنینی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، بەوردی باسیان لە کاریگەریی ئەم ڕاپەڕینە لەسەر خۆیان کردووە. موهتەدی دەڵێ: «ئێمە بۆ خۆمان ئەو وەختە ڕاستە هێشتا کۆمەڵە پێکنەهاتبوو و وەکوو ڕێکخراو دروست نەکرابوو، بەڵام لە دوو سێ ساڵ پێش دروست کردنی کۆمەڵە زۆر قسە و باسێکی چڕ و پڕ لە نێو سیاسییەکان و ڕۆشنبیران و خوێندکارانی

ڕاپەڕینی چەکدارانەی ١٩٦٧ ـ ١٩٦٨ ئەڵقەیەك بوو لەو زنجیرە بزووتنەوە و ڕاپەڕینانە کە لە دەیەی ٤٠ (٦٠)دا لە گۆشە و کەناری جیهان لە ئارادا بوون و خاوەن تایبەتمەندیی ئازادیخوازانە و یەکسانخوازی و لە هەمان کاتدا دژە کۆلۆنیالیزم و دەرهاویشتەکانی سیستمی سەرمایەداری بوون. ئەم ڕاپەڕینە کوردستانی تێکەڵ بەو ڕووحە ڕادیکاڵ و شۆڕشگێڕانەیە کرد کە لەو ساڵانەدا لە فەڕانسە، ڤیەتنام، ئەلجەزایر، کووبا، چێکۆسلۆڤاکی و گینە (غەنا) لە کەف‌وکوڵدا بوو.

دابڕانی کومیتەی شۆڕشگێڕیی حدك بەپێچەوانەی دوو دابڕانەکەی دیکەی نێو ڕیزەکانی حدك تەنیا بەهۆی نەحاوانەوە و یەکتر تەحەمول نەکردن نەبوو، بەلکوو تێڕوانینی جیاوازی فکریش هۆکارێکی گرینگ و سەرەکیی ئەم دابڕانە بوو. زۆربەی ڕێبەرانی کومیتەی شۆڕشگێڕی

کوردی ئەو وەختە هەبوو. ئێمەمانان کە دیارە من ئەو وەختە تەمەنیشم ئەوەندە زۆر نەبوو کە خۆم سەربەخۆ کار بکەم، هێشتا کەمتر لە ٢٠ ساڵم تەمەن بوو، بەلام بە هەر حال شوێنەوارێکی زۆر قوولی لەسەر دانابین و [...] ئەوان بە خەباتی سیاسی و پێشمەرگانەی خۆیان تەکان و جوولەیەکی زۆریان خستە نێو کۆمەڵگای کوردستانی ئێران، بەتایبەت بەشی موکریانەکەی و شوێنەواری زۆریشیان لەسەر ڕووناکیری ئەو سەردەمی کورد هەبوو،» بەهمەن ساعیدی، پێنج ساڵ لەگەل عەبدوللا موهتەدی، سکرتێری کۆمەڵەی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران، لە بلاوکراوەکانی کۆمەڵە، ٢٠١٠، ل ٦١؛ ساعید وەتەندۆست دەڵێ: «لە ساڵەکانی (١٣٤٦ـ ١٣٤٧/ ١٩٦٧ـ ١٩٦٨) کە هەواڵی پێکهاتنی بزاڤێکی چەکدارانەم بیست و دواتر گیرانی ژمارەیەك لە خەباتکارانی سەر بەم بزاڤە؛ ئێمە لە ڕێگەی سەلاحەددین موهتەدی پێوەندیمان بەو دەستەیەوە کرد و لە کۆتایی ساڵی ١٣٤٦ (١٩٦٨) لە شاری سەقز کۆبوونەوەیەکمان پێکهێنا بە مەبەستی هەڵسەنگاندنی سیاسەتەکانیان و چۆنیەتیی یارمەتی کردن و پێوەست بوون بە ڕاپەڕینەکە.» گلرخ قبادی، شقایق‌ها بر سنگلاخ (زندگی و زمانەی یك زن کرد از کردستان ایران)، سوئد، ٢٠١٥، ص ٦٩ـ ٧٠.

گەنج و خوێندکار بوون و لەژێر کاریگەریی بیری چەپی ماویزم‌دا بوون کە لەو ساڵانەدا باو بوو و ئەمە دەرخەری ئەم ڕاستییە بوو، کە لایەنگری لە بیر و ئەندێشەی چەپ دەتوانێ سەربەخۆ لە حیزبی توودە و تەنانەت لە دژی تێڕوانینی ئەم حیزبە لە کۆمەڵگای کوردستان و لە نێو ڕیزەکانی «حدک»دا سەرهەڵبدا.

بەشی سێهەم

حدک لە دوای بەیاننامەی ١١ی ئازار تا سەرکەوتنی شۆڕشی ئێران (١٩٧٠ - ١٩٧٩)

باسی یەکەم: دەرچوونی بەیاننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ و شوێنەواری لەسەر بووژانەوەی حدک

حیزبی بەعس بۆ جاری دووهەم لە تەمووزی ١٩٦٨دا بە کۆدەتایەکی دوو قۆناغی دەسەڵاتی گرتەوە دەست و لە بەیانیی یەکەمی کۆدەتادا لە ١٧ی تەمووز بەڵێنی بەهێز کردنی پێوەندی لەگەڵ یەکیەتیی سۆڤیەت دابوو، ڕاستییەکەشی دەسەڵاتی بەعس لە سیاسەتی دەرەوەی‌دا هەوڵی بەهێز کردنی پێوەندیی ئابووری، سیاسی، دیپلۆماسی و جەنگی لەگەڵ یەکیەتیی سۆڤیەت و وڵاتانی سۆسیالیستی دا و لەو نێوەش هەوڵی سەودا کردن لەگەڵ حیزبی شیوعی و قەومییەکانی عەرەب و هەوڵی چارەسەر کردنی پرسی کوردی دا.[1] لەم پێوەندییەدا بەعسییەکان و شیوعییەکان بەیەکەوە بەرەیەکی نیشتمانییان دامەزراند و تا ماوەیەك بەیەکەوە مانەوە.[2] لەتەك کوردیش نوێنەرانی پارتی دیموکراتی کوردستان چوونە نێو گفتوگۆ لەگەڵ حیزبی بەعسی فەرمانڕەوادا. ئەو گفتوگۆیەی ئەنجامەکەی ڕاگەیاندنی بەیاننامەی یازدەی ئازاری ١٩٧٠ بوو، کە چارەسەر کردنی بە ئاشتی و دیموکراسیانەی پرسی کوردی لەسەر بنەمای دانان بە مافی گەلی کورد لە چوارچێوەی کۆماری عێراق و بەشداری کردنی نەتەوەی

---

١. نەوشیروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتر ئەشکێنن، چاپی دووهەم، ١٩٩٨، ل ٩٠.

٢. ئەحمەد حەمەدەمین، س. پ، ل ١٩٧.

کورد لە چوارچێوەی ئۆتۆنۆمی بارستایی خۆی لە نەخشەکێشان و دیاری کردنی سیاسەتی وڵات لەسەر بنەمای دیموکراسیەت گرتە خۆ.[1]

مەسعوود بارزانی کە خۆی بەشداری ئەو گفتوگۆیانە بووە لە بارەی ئەم ڕێکەوتننامەیە دەڵێ: «بۆ یەکەمین جار لە مێژووی میللەتی کورددا دەوڵەتێکی خاوەن سەروەری بەهۆی بەڵگەنامەیەکی یاسایییەوە، دانی بە مافە سیاسیەکانی گەلی کورددا دانا و ئەو بەڵگەیە هەتاهەتایە دەمێنێتەوە، نە دەخرێتە پشت‌گوێ و نە کەس دەتوانێ بەهای ئەو بڕیارە کەم کاتەوە کە لەو بەڵگەنامەیەدایە.»[2] بڵاوبوونەوەی بەیاننامەی ١١ی ئازار شەپۆلێك لە خۆشحاڵی و جەژن و شادمانیی نەك هەر لە کوردستان، بەڵکوو لە سەرانسەری عێراق وەڕێخست و کۆمەڵانی گەلی کوردی لە پارچەکانی دیکەی کوردستانیش‌دا هێنایە سەر کەیف و شادی و بەتایبەتی ئەندامانی حدك لە هەمووان پتر بەو ڕووداوە خۆشحاڵ بوون و لە هەمووان زیاتر شایی‌یان لە دڵدا دەگەڕا، چونکی لەمپەرەکانی سەر ڕێگای تێکۆشانیان وەلادەنران و دەرفەتی تێکۆشان و هەڵسووڕانیان بۆ دەڕەخسا.[3]

بارودۆخی حدك لە دوای شکانی ڕاپەڕینی ١٩٦٧ ـ ١٩٦٨ و کوژرانی پۆلێك لە سەرکردەکانی بەتەواوی تووشی قەیران بوو؛ کاریگەریی سایکۆلۆژیی ئەم تێکشکانە بەم زووانە نەدەڕەویەوە، کادر و ئەندامانی لە باشووری کوردستان بە چەند دەستە دابەش بوون و هەر کامەیان لە

---

١. سۆزان کەریم مستەفا، بەعسیزم و کورد، ل ٢١٣.

٢. مەسعوود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بەرگی سێهەم، بەشی دووهەم، س. پ، ل ٤٤.

٣. عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، س. پ، ل ٥٨.

ناوچەیەك جێگیر بوون.[1] پێكهێنانی كۆنفرانسی دووهەم لە ساڵی ١٩٦٩ش دا[2] نەیتوانییوو چارەسەری دۆخی نێوخۆی حدك بكا، هەر بۆیە لە كۆبوونەوەی بەرفرەوانی كادر و ئەندامانی ڕێبەریدا بڕیار دەدەن و داوا لە قاسملوو دەكەن كە بگەڕێتەوە و كومیتەی ناوەندی لە هەموو كاروباری حیزبیدا پرسی پێبكا تا دەگەنە كۆنگرە یان كۆنفرانسێك.[3]

قاسملوو كە هەم داوای لێدەكرێ بۆ گەڕانەوە بۆ كوردستان و هەم هەلومەرجی پاش ١١ی ئازار هەلی تێكۆشان و چالاكی نوێی ڕەخساندبوو، دەگەڕێتەوە بۆ كوردستان و پاش وتوویژ لەگەڵ ڕێبەری حدك لە باشووری كوردستان لەسەر پێكهێنانی كومیتەیەكی كاتیی سەركردایەتیی حدك تا بەستنی كۆنفرانسێك ڕێكدەكەون، ئەم كومیتەیە

---

١. بەشێك لە ئەندامانی حدك لە ناوچەی ژێر دەسەڵاتی شۆڕشدا بوون، ژمارەیەكیان كە بەشداریی ڕاپەڕینی چەكدارانەی (١٩٦٧- ١٩٦٨)یان كردبوو لە بەكرەجۆ لای پارتی دیموكراتی كوردستان (باڵی مەكتەبی سیاسی) گیرسابوونەوە و هەندێكیان لە شارەكانی كوردستان و بەغدا جێگیر بوون. ڕەسووڵ پێشنماز، س. پ، ل ٢٢٦- ٢٢٨.

٢. لە ٢٤ی مانگی گەلاوێژی ساڵی ١٣٤٨ (١٤ی ئاب ١٩٦٩) كۆنفرانسی دووهەمی حدك لە بناری چیای قەندیل پێكهات و چەند ڕۆژێكی خایاند. لەم كۆنفرانسەدا لە هەڵسوكەوتەكانی پاش كۆنگرەی دووهەمەوە تا ڕۆژی بەسترانی كۆنفرانسەكە ئاوڕیان لێ دراوە و پوخت و تەسەل قسەیان لێكرا و جێگای ئەندامانی كومیتەی ناوەندیی گیان بەختكردوو لە ڕێگەی كۆنفرانسەكەوە بە هێنانی چەند هاوڕیەكی دی پڕ كرایەوە، لەوانە: عەبدوڵلا حەسەنزادە، حەسەن ڕەستگار، مامۆستا هێمن موكریانی. ئەمیری قازی، س. پ، ل ١٩٩. شایانی باسە كۆنفرانسی دوو تەنیا بەمەبەستی چارەسەری ئەو پەرشوبلاوییەی كە حدك تووشی هاتبوو بەتایبەتی لە دوای شكستی ڕاپەڕینی ١٩٦٧- ١٩٦٨ و ئەرمیمەی كومیتەی ناوەندی پێكهاتبوو لە ڕووی دارشتنی بەرنامە و ستراتیژی و سیاسەتی نوێوە هیچ هەنگاوێكی هەڵنەگرت.

٣. عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێكۆشان، بەرگی یەكەم، س. پ، ل ٦١.

بریتی بوو لە هەشت کەس. بە پێشنیار و پێداگریی قاسملوو، کەریم حیسامی، حەمەدەمین سیڕاجی و یووسف ڕیزوانی دەبنە ئەندامی ئەم کومیتەیە.[1] هاتنی ئەم سێ کەسە بۆ نێو کومیتەی کاتیی سەرکردایەتی کە خاوەن تێڕوانینی چەپ بوون بە یەکگرتنەوە لەگەڵ قاسملوو، سازان و تەوافوقی باڵی چەپ و ڕاست (ناسیۆنالیست) نێو حدك بوو.

بەیانی ١١ی ئازار هەلومەرجێکی لەباری بۆ حدك ڕەخساند، کە لەو پەرشوبلاوییە ڕزگاری بێ، بەجۆرێك کە تەنانەت خاوەن تێڕوانینە ناکۆکەکانیش (چەپ و ڕاست) پێکەوە بحەوێنەوە، حدك بووژانەوەیەك بە خۆیەوە ببینێ و قۆناغی نوێ لە خەبات و تێکۆشان دەست پێبکا.

---

١. کەریم حیسامی، پێداچوونەوە (٢)، س. پ، ل ٢١٢- ٢١٤، چوار کەسەکەی دیکەی ئەندامانی کومیتەی کاتیی سەرکردایەتی بریتی بوون لە: ئەمیر قازی، عەبدوللا حەسەنزادە، حەسەن ڕەستگار و هێمن موکریانی. هـ. س، ل ٢١٣. ئەمیر قازی کە سەر بە باڵی ڕاستی حدك بوو دەڵێ: «لە پێوەندی و هاوکاری دەگەڵ خودی دوکتۆر قاسملوو قسەیەکمان نەبوو، بەلام لەمەڕ هاوڕێکانی (سیڕاجی، حیسامی و ڕیزوانی) و لەسەر توودەیی بوونی ئەو هاوڕێیانە قسەمان هەبوو.» ئەمیری قازی، س. پ، ل ٢١١. ڕەسوولی پێشنماز پێی وایە ئەمیر قازی بە هیچ جۆر ئەو یەکگرتنەوەیەی پێ خۆش نەبوو. ڕەسوولی پێشنماز، س. پ، ل ١٢٨. ئەمیر قازی، عەبدوللا حەسەنزادە، هێمنی شاعیر و حەسەن ڕەستگار، ئەو چوارە وەك باڵی ناسیۆنالیست لە حیزب دەهاتنە بەرچاو لەلایەکی دیکەشەوە سیڕاجی و ڕیزوانیش بە ئیستلاح باڵی پێشکەوتنخوازی حیزب بوون، عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، مێژوویەکی کورتی ڕێبەرایەتیی حدکا، س. پ، ل ٥.

باسی دووهەم: کۆنفرانسی سێیەم و زاڵبوونی بیری چەپی ڕادیکاڵ

کومیتەی کاتیی سەرکردایەتیی حدك خۆی بۆ پێکهێنانی کۆنفرانس ئامادە کرد بۆ ئەوەی هەم ڕەوایی بە بەڕێوەبەرایەتییەکەی بدا و هەم بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی نوێ پەسند بکا. عەبدوڵلا حەسەنزادە کە خۆی ئەندامی کومیتەی ناوەندی بووە دەڵێ: «پاش ئەوەی کەمێك جێی خۆمان کردەوە، قاسملوو ئەرکی نووسینی بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حیزبی وەئەستۆ گرت و هەر لەو کاتەدا کاردروستایی بۆ کۆنفرانسی حیزبی دەستی پێکرا.»[1] قاسملوو کە ئەرکی نووسین و گەڵاڵە کردنی ڕەشنووسی بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حیزبی وەئەستۆ گرت، دەڵێ: «ئێمە کە ویستمان حیزب وەکار بخەینەوە لە ڕاستیدا ڕێکخستنێك لە گۆڕێدا نەبوو، بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆ نەبوو، ئەوەی کۆنگرەی دووهەمیش پێی ڕازی نەبوون، ڕێبەرایەتیش نەبوو، بە کورتی دەبووایە لە سفرەوە دەست پێبکەین. یەکەم شت کە من پێشنیارم کرد ئەوە بوو کە ئێمە لە پێشدا بەرنامە و پرۆگرام دابنێین هەتا بزانین لە باری سیاسییەوە ئەزەرمان یەکە، پاش ماوەیەك لەژێر سێبەری ئەو بەرنامەیەدا تێبکۆشین، دوای ئەوە پاشماوەی تێکۆشەرانی حیزبی هەرچی هەیە لە ئێران و عێراق ئەوانەی کە

---

١. عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، س. پ، ل ٥٥.

دەستمان کەوێ کۆ بکەینەوە و کۆنفرانسێک پێک بێنین و تێیدا هەڵبژاردنێک بکەین و ڕەوایی بدەین بە بەڕێوەبەرییەکەی.»[1]

ڕۆژی ١٩٧١/٦/٢١ (١١ی جۆزەردانی ١٣٥٠) کۆنفرانسی سێهەم بە بەشداریی ٣٢ ئەندام لە شاری کۆیە لە پارێزگای هەولێر لە ماڵی حەسەن ڕەستگار پێکهات.[2] کۆنفرانس بنەماکانی حیزبی پەسند کرد، ڕێبازی سیاسیی دارشت، بەرنامە و پێڕەوی تازەی بۆ حیزب پەسند کرد و کومیتەی ناوەندیی نوێی هەڵبژارد.[3] گرینگترین بەشی کاری کۆنفرانس پەسند کردنی بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆ بوو، چونکە هەر ڕێکخراوێک پێویستە خاوەن بەرنامەیەکی زانستیی ڕێکوپێک و ڕێبەرایەتییەکی هەڵبژێردراو بێ لە بارەی ئامانجی کۆمەڵایەتی، سیاسی و ئابووریی ڕێکخراوەکەی و بە شێوازی دیاریکراو و بەوردی سیاسەت و بەرنامەی خۆی بۆ وێنە لە بوارە جۆراوجۆرەکانی وەک: پیشەسازی، کشتوکاڵ، قەوارەی دەسەڵات، پرسی نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی و خۆشگوزەرانی و هتد شی بکاتەوە.

لە پێشەکیی ئەو بەرنامەیەدا حدک تێروانینی خۆی بەم شێوەیە بۆ نیشانە و تایبەتمەندییەکانی جیهان و قۆناغی ئەو سەردەمە دەخاتە ڕوو. «سەردەمی ئێمە سەردەمی نەتەوەکانی زوڵم لێکراو و ژێردەستەی ئیمپریالیزمە، قۆناغی لاوازیی بەرەی ئیمپریالیستی لە سەرانسەری جیهان و

١. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، مێژوویەکی کورتی ڕێبەرایەتیی حدکا، س. پ، ل ١٤.

٢. ڕەسووڵی پێشنماز، س. پ، ل ٢٣٧.

٣. عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، س. پ، ل ٦٩. کومیتەی ناوەندی بریتی بوون لە: دکتور قاسملوو، حیسامی، سیراجی، هێمن موکریانی، ڕەستگار، پێشنماز، سەید ڕەسووڵ دیهقان، قادر وردی، کەریم حەدداد، ئەمیر قازی و حەسەنزادە؛ ڕەسووڵی پێشنماز، س. پ، ل ٢٣٨.

سەردەمی دەرکەوتن و بەرفرەوان بوونی سۆسیالیزم و بەرەو پێش چوونی هێزەکانی دیموکراتیك و ئازادیخوازە لە سەرانسەری جیهاندا»[1]، کە هەمان بۆچوونی حیزبە کۆمۆنیستەکانی لایەنگری یەکیەتیی سۆڤیەتە. ئیحسانی تەبەری بیردۆزی سەرەکیی حیزبی توودەی ئێران لەم بارەیەوە دەڵێت: «ناوەرۆکی قۆناغی ئێمە شەڕی دوو سیستمی سەرمایەداری و سۆسیالیستیە و زاڵ بوونی بەرەبەرەی سیستمی سۆسیالیستی لە ڕێگەی سەرکەوتنی شۆڕشە دیموکراتیك و سۆسیالیستیەکانە.»[2]

هەر لەو بەشەدا بە کەڵكوەرگرتن لە چەمكگەلێکی وەك ئیمپریالیزم، کۆلۆنیالیزمی کۆن، بەرەی دژی ئیمپریالیستی، فیئۆدال، بورژوازی، چین، سەرمایەداری، پێویستیی مێژوویی و هتد، لە چوارچێوەی ڕوانگەی مارکسییەوە پێوەندیی نایەکسانی ناوەند و پەراوێز هەڵدەسەنگێندرێ،[3] هەروەها لە پێشەکیی بەرنامەکەدا باس لە بەرەیەکی بەربڵاوی دژە ئیمپریالیستی دەکرێ کە پێکهاتبوو لە وڵاتانی سۆسیالیستی و دیموکرات،

---

١. برنامە و اساسنامەی حزب دمکرات کردستان (ایران) مصوب کنفرانس سوم حزب، خرداد ١٣٥٠ (١٩٧١)، ص ٥. لە ڕاپۆرتی کومیتەی ناوەندیی حدك بۆ کۆنگرەی ٣ کە دوو ساڵی دواتر پێکهات هەمدیسان دەگوترێ: «ناوەرۆکی سەردەمی ئێمە، سەردەمی کزبوونی ئیمپریالیزم، سەردەمی بە یەکجاری لە نێو چوونی کۆلۆنیالیزم و ڕزگار بوونی نەتەوە بە زۆر لکێندراوەکان و سەردەمی پێش‌کەوتنی هێزەکانی سۆسیالیستی و دیموکراتی و دژی ئیمپریالیستیە.» کۆنگرەی سێهەمی حیزبی دیموکراتی کوردستان (ئێران)، ڕەزبەری ١٣٥٢ (سێپتامبری ١٩٧٣)، ل ٣٤.

٢. احسان طبری، نوشته‌های فلسفی و اجتماعی مختصات جهان و دوران ما، انتشارات حزب توده ایران، تهران، ١٣٥٨ ص ٤٠٧.

٣. بڕوانە: برنامە و اساسنامەی حزب دمکرات کردستان (ایران) مصوب کنفرانس سوم، م. ق، ص ٥ و ٦. خالد توکلی، بررسی تأثیر اندیشە چپ بر تفکر اقتصادی حدکا، فصلنامە ڕۆژەف، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، شمارە ٤ و ٥، زمستان و بهار ٨٤- ١٣٨٥، ص ١٣٢.

وڵاتانێك کە تازە ڕزگار کراون و ئەو نەتەوانەی کە لە قۆناغی خەباتی ڕزگاریخوازی‌دان، کە بە پشتیوانیی بیروڕای گشتیی جیهانی پێشکەوتوو بووە بە فاکتەرێکی گرنگ لە سیاسەتی جیهان‌دا.[1] بیرۆکەی پێکهاتنی بەرەیەکی دژە ئیمپریالیستی لەو هێزانە لە ساڵی ١٩٦٩دا لە بەڵگەنامەی سەرەکیی کۆنفرانسی نێونەتەوەیی حیزبە کۆمۆنیست و کرێکارییەکان‌دا هاتووە.[2] ئەم بیرۆکەیە لە ئەدەبیاتی «حدك»دا لانی‌کەم تا ساڵی ١٣٦٤ (١٩٨٥) وەبەر چاو دەکەوێ.[3]

فەسڵی یەکەمی بەرنامەکە ئامانجە گشتییەکان لەخۆ دەگرێ و لە چوار خاڵ‌دا فۆرموولە کراوە. لە یەکەم ماددەدا حدك خۆی وەك حیزبی پێشڕەو پێناسە دەکا،[4] سیفەتی پێشڕەو یان (ڤانگارد)[1] لێنین ڕێبەری شۆڕشی

---

١. برنامه و اساسنامەی حزب دمکرات کردستان (ایران) مصوب کنفرانس سوم، ص ٥.
٢. بەڵگەنامەی سەرەکیی کۆنفرانسی نێونەتەوەیی حیزبە کۆمۆنیست و کرێکارییەکان (١٩٦٩) بەم دێڕانە دەست‌پێدەکا: «لە جیهان‌دا ڕەوتێکی بەهێزی شۆڕشگێڕی پەرە دەستێنێ. لە خەبات لە دژی ئیمپریالیزم سێ هێزی مەزنی هاوچەرخ یەك دەگرن و ئەو سێ هێزە بریتین لە: سیستمی جیهانیی سۆسیالیزم، چینی کرێکاری نێونەتەوەیی و جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی.» خسرو روزبه، واژه‌های نو، برخی از واژه‌های آموزشی، انتشارات حزب توده ایران، تهران، ١٣٥٨، ص ٨٢.
١. بۆ نموونە قاسملوو لەمەڕ هەڵسەنگاندنی کۆماری کوردستانەوە دەڵێ: «کۆماری کوردستان ئاکامی جووڵانەوەیەك بوو کە بۆ یەکەم جار لە مێژووی نەتەوەی کورددا بوو بە بەشێك لە جووڵانەوەی ڕزگاریخوازانە و پێشکەوتووانەی جیهانی کە باڵێکی وڵاتەکانی سۆسیالیستی و جووڵانەوەی کرێکاریی جیهانی و باڵێکی دیکەی جووڵانەوەی ڕزگاریخوازانەی گەلانی زۆر لێ‌کراوی جیهان بوو.» عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، چل ساڵ خەبات...، س. پ، ل ١٦٤.
٤. خاڵی یەکەم لە ئامانجە گشتییەکان‌دا هاتووە: حیزبی دیموکراتی کوردستان حیزبی پێشڕەوی گەلی کورد لە کوردستانی ئێرانە؛ برنامه و اساسنامەی حدك (ایران)، مصوب کنفرانس سوم، م. ق، ص ١٦.

سۆسیالیستی ڕووسیە بۆ حیزبی پرۆلیتاری داهێنا و بەپێی ئەو تیۆرە پێشڕەو تاقمێکی ڕۆشنبیرە کە لە ئامانجەکان و ڕەوتی مێژوو لە گرووپەکانی دیکە باشتر تێگەیشتووە و دەتوانێ بەناوی خەڵك پێشخەری پرۆسەی ئاڵوگۆڕەکان بێ، کە سەرەڕای ئەوەش ئامانجی کۆتایی گەشە کردنی مێژوویی‌یە.[2]

حدك ئامانجی دوارۆژی خۆی لەم بەشەی بەرنامەدا ئامانجە گشتییەکان دیاری کردووە کە بریتییە لە پێکهێنانی کۆمەڵێکی دادپەروەری سۆسیالیستی. ئەوە بۆ یەکەم جارە کە حیزبێکی کوردی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و خودی «حدك»یش بەڕاشکاوی لە بەرنامەکەی خۆیدا باس لە پێکهێنانی کۆمەڵگایەکی سۆسیالیستی بکا. ئەم پرۆژەیە لە هەڵوێستی باڵی چەپی حیزبەوە سەرچاوەی دەگرت، کە بە تازەیی لەگەڵ باڵی ناسیۆنالیستی حدك لەسەر زیندوو کردنەوە و سەرلەنوێ بونیادنانەوەی حیزب ڕێککەوتبوون، ئەمە ئاشت بوونەوەی حدك لەگەڵ ئەندیشەی چەپ بوو، کە نزیك بە دە ساڵ بوو لێی دوورکەوتبۆوە.[3] ئەمە بە مانای ڕەتکردنەوەی سیستمی سەرمایەدارییە و بەم جۆرە حدك ڕێبازی خۆی لەگەڵ ئەو هێز و لایەنانە ڕوون دەکاتەوە کە لایەنگری و پێڕەوی لە سیستمی ئابووریی بازاڕی ئازاد و خاوەندارەتیی تایبەتی دەکەن. ئەو

---

١. ئینگفار کارلسۆن و ئان ماری لینداگرین، سۆسیال دیموکراسی چیە؟ و: کەمال حەسەنپوور، هەولێر، ٢٠١٠، ل ٣٩.

٢. میروس لاوئیسك، تحولات سیاسی در اتحاد شوروی، مترجم: قاسم کبیری، تهران، ١٣٦٤، ص ١١.

٣. ماددەی سێهەم لە ئامانجە گشتییەکان: ئامانجی دوارۆژی حیزبی دیموکراتی کوردستان پێکهێنانی کۆمەڵی دادپەروەرانەی سۆسیالیستییە؛ برنامە و اساسنامەی حدك (ایران) مصوب کنفرانس سوم، م. ق، ص ١٤.

سۆسیالیزمەی کە حدك لە دوارۆژدا بونیادی دەنێ دادپەروەرانەیە و ئەوە بە مانـای ئەوە دێ کە «سۆسـیالیزمی مەوجـوود» واتە ئەو سۆسـیالیزمەی کە لە وڵاتـانی سۆسیالیسـتی دامەزراوە لانـیکەم لە ڕووی سیاسـییەوە (دیموکراسی و ئازادی) دادپەروەریی تێدا ڕەچاو نەکراوە و لەم بارەیەوە کەموکووڕیی هەیە.

بەرنامەی حدك لە بەشی سیاسەتی ئابووری ـ کۆمەڵایەتی‌دا، پێی لەسەر بە پیشەسازی کردنی وڵات داگرتووە و بە ڕێگای سەرەکیی پێش‌کەوتنی ئابووریی داناوە،[1] لەسەر بنەمای ئەو دەسکەوتە مەزنانە کە پێش‌کەوتنی زانست و تێکنیك لە جیهان‌دا بەدەستی هێناون. لە بەشێکی تری سیاسەتی ئابووری ـ کۆمەڵایەتیی «حدك»دا، بەشی گشتیی ئابووری، بە بەشی بنەڕەتی بۆ پێش‌کەوتنی ئابووری دادەنرێ و لە تەنیشت بەشی گشتیی ئابووری، بەشی هەرەوەزی و ئینجا بەشی تایبەتی لە پیشەسازی‌دا بەشدار دەبن.[2] بەو پێیە کەرتی گشتی یان کەرتی دەوڵەتی لە ئابووریی وڵات‌دا، کە بە سەرمایەی دەوڵەت وەڕێ‌دەخرێ، پشکی سەرەکی و هەرە زۆری لە پیشەسازی وڵات‌دا پێ‌دەبڕێ و کەرتی تایبەتی کەمترین پشکی پێ دەبڕێ لە دوای بەشی هەرەوەزی. سیاسەتی ئابووریی حدك هەمان سیاسەتی بیردۆز و خاوەنڕاکانی قوتابخانەی سۆسیالیزمە، کە تەنیا ڕۆڵێك بە دەوڵەتانی ڕەوا دەبینێ بریتی بوو لە دەستێوەردانی هەمە لایەنە یان

---

١. گیت گریفین باوەڕی وایە کە لە ستراتێژیی پەرەسەندنی ئابووری‌دا کە لە یەکیەتی سوڤیەت بەڕێوەچوو پێداگری لەسەر پیشەسازیی خێرا دەکرا بەنرخی باڵەپەستۆ بۆ سەر بەشی کشت‌وکاڵ؛ علیرضا اقبالی، مقدمەای برتشکیل سرمایە و تفکر اقتصادی احزاب و گروەهای سیاسی در ایران، تهران، ١٣٨١، ص ١٧٩.

٢. بڕوانە: مادەی ١٧ و ١٨ برنامە و اساسنامەی حدك (ایران) مصوب کنفرانس سوم، م. ق، ص ١٩ و ٢٠.

ڕۆڵـی تەنیـا کـارگێڕی سیسـتمی ئابووریـان بە دەوڵەت دەبەخشـی، بەپێچەوانەی ئـابووریناسـانی سیسـتمی سـەرمایەداری، کە بە هیچ جۆر لایەنگـری دەسـتێوەردانی دەوڵەت لە ئـابووریدا نەبـوون، بەڵکـو ئەرکـی دیـکە بـۆ دەوڵەت دیـاری دەکەن وەك: بەڕێـوەبردنی نەزم و یاسـا و بەتـایبەتی یاسـای خاوەنـداریەتی و دابـین کردنـی کارئاسـانیی گشتی و دەسەلات.[1]

لە درێژەی سیاسەتی ئابووری ـ کۆمەلایەتیدا بەرنامەی حدك سیاسەتی خۆی بەرامبەر سەرچاوە ژێر زەوییەکان و ئاو و لێڕەوار و لەوەڕگەکان ڕوون کردۆتەوە و هەمووان دەکاتە ملکی گشتی، واتە دەکرێتە ملکی دەوڵەت و بۆ قـازانجی خەڵـك و بـۆ پێشـخستنی وڵات کەلکیـان لـێ وەردەگیرێ،[2] واتە بەپێچەوانەی سەردەمی دەرەبەگایەتی کە بـۆ قـازانجی تایبەتی کەلکیان لێوەردەگیرا. هەروەها ئاوڕی لە باشتر کردنـی دۆخـی ژیـانی چـین و تـوێژە زەحمەتکێش و چەوسـاوەکانی کۆمەڵگـا داوەتەوە بەجۆرێك کە بردنەسەری پلەی ژیـانی خەڵـك بەتـایبەتی زەحمەتکێشـانی کوردسـتان بە ئێـوەرۆکی سیاسـەتی ئـابووریی حکـوومەتی کوردسـتان دادەنـێ و لەم پێوەنـدییەدا بنەمـای ٤٠ سـەعات کـار لە حەوتـوودا و کەم کـردنەوەی کـاری ئەو کرێکـارانەی کە کـاری دژوار دەکەن و بـیمە کردنیان بەرامبەر بە پێشهاتەکانی کار و نەخۆشی و پەککەوتەیی و پیری، لەبەرچاو گیراوە.[3]

بـۆ چارەسـەری مەسـەلەی زەویوزار کە یەکێـك لە کێشـە ئـاڵۆز و گرینگەکـانی ئەو کۆمەڵگایـانەیە کە هێشـتا پاشـماوەی سیسـتمی

١. علیرضا اقبالی، م. ق، ص ١٨٤.

٢. مادەی ١٨، برنامە و اساسنامەی حدك (ایران) مصوب کنفرانس سوم، م. ق، ص ٣٠.

٣. مادەی ٢١ و ٢٢، برنامە و اساسنامەی حدك (ایران) مصوب کنفرانس سوم، م. ق، ص ٣١.

دەرەبەگایەتییان تێدا هەیە و زۆربەی دانیشتووانیان لە گوندەکان دەژین و لە خاوەنداریەتیی زەوی بێبەشن و یەك لەو کۆمەڵگایانە کوردستانی ئەو قۆناغ و سەردەمەیە، حدك فۆرموولی «زەوی هی ئەو کەسەیە کە کاری لەسەر دەکا»ی لە بەرنامەی خۆیدا گونجاندووە[1] و پێی وایە دەبێ لە شێوەی خاوەنداریەتیی زەویدا ئاڵوگۆڕی گرینگ بە قازانجی گوندنشینانی زەحمەتکێش و بێزەوی ڕوو بدا. بەپێی فۆرموولی زەوی هی ئەو کەسەیە کە کاری لەسەر دەکا نەك ئەو کەسەی کە دەیکێڵێ، واتە زەوی بدرێ بەو کەسەی کە خۆی ڕاستەوخۆ کاری تێدا دەکا و ڕەنێوی دێنێ، نەك ئەوە کە کەسێکی سەرمایەدار هەزاران دۆنم زەوی بۆ خۆی پاوان بکا، بە ئامرازی کشتوکاڵی ڕەنێوی بێنێ و سوودێکی زۆری لێ بەدەست بێنێ، بێئەوەی خۆی پێوە ماندوو کردبێ. لە بەرنامەی زۆربەی حیزبە کۆمۆنیستەکانی ئەو وڵاتانەدا کە لەگەڵ کێشەی زەویوزار بەرەوڕوون و یەك لەوان حیزبی توودەی ئێران، هەمان فۆرموولی «زەوی هی ئەو کەسەیە کە کاری لەسەر دەکا»، بۆ چارەسەری کێشەی زەویوزار ڕەچاو کراوە.[2]

پێڕەوی نێوخۆی پەسندکراوی کۆنفرانسی سێهەم لە ماددەی یەکەمدا کە باس لە ناو و نێوەرۆکی حیزب دەکا، حدك بە حیزبی شۆڕشگێڕی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران کە بەتایبەتی کرێکاران، جووتیاران و ڕووناکبیرانی شۆڕشگێڕ لە ڕیزی خۆیدا کۆ دەکاتەوە، پێناسە دەکا.[3] واتە واتە حدك حیزبێکی ڕیفۆرمیست نییە و باوەڕی بە ئاڵوگۆڕی بنەڕەتی لە

١. ماددەی ٢٣، پێشین، ص ٢١.

٢. حیزبی توودە لە بەرنامەی نوێی خۆیدا فورموولی «زەوی هی ئەو کەسەیە کە کاری لەسەر دەکا»ی گونجاند؛ یرواند آبراهامیان، م. ق، ص ٥٦١.

٣. ماددەی یك، برنامه و اساسنامەی حدك (ایران)، مصوب کنفرانس سوم، م. ق، ص ٢٥.

هەمـوو بوارەکـانی سیاسـی، ئـابووری، کـۆمەڵایەتی و کولتـووری له کۆمەڵدا هەیه و بەتایبەتی سێ چینی کرێکار، جووتیار و ڕووناکبیرانی شۆڕشگێڕ له دەوری خۆی کۆ دەکاتەوە، ئەو سێ چینەی که بەپێی بیردۆزیی مارکسیەکان له قۆناغی دامەزراندنی سۆسیالیزمدا تەنیا ئەو سێ چینه دەمێننەوه که دژایەتیی پێکەوەسازانیان (غەیرە ئانتاگۆنیستی) هەیه و ئەم سێ چینه دەتوانن کۆمەڵگا بەرەو قۆناغی سەرووی سۆسیالیستی واته کۆمۆنیستی بەرن.[1]

له هەمان ماددەی پەیڕەوی نێوخۆدا هاتووه حدك له تێکۆشانی سیاسیی خۆیدا پەیڕەوی له تیۆریی زانستی پەرەئەستاندنی کۆمەڵ دەکا،[2] ئەم تیۆریيه لەسەر فەلسەفەی جەبرگرایی (determinism)ی مارکسی دامەزراوه، واته ئەو ڕوانگەیەی که پێی وایه پەرەئەستاندن بەپێی یاساکان بەڕێوەدەچێ و هەر بۆیه هیچ شوێنێك بۆ گفتوگۆ نامێنێ[3] و بەپێی ئەو یاسایانەی فەلسەفەی مارکسی بۆ پەرەسەندنی کۆمەڵ، مێژووی مرۆڤایەتی پێنج فۆرماسیۆنی ئابووری - کۆمەڵایەتیی به خۆوه بینیوه که به دوای یەکدا شوێنی یەکتریان گرتۆتەوه که بریتین له کۆمۆنی سەرەتایی،

---

١. امیر نیك‌آیین، ماتریالیزم تاریخی، ماتریالیزم دیالکتیك، جلد دوم، انتشارات حزب توده ایران، تهران، ١٣٥٩، ص ١٧٢؛ احسان طبری آموزش فلسفه علمی، انتشارات حزب توده ایران، تهران، ١٣٥٨، ص ٨٤ بۆ وێنه: له ساڵی ١٩٨٤دا ژمارەی ئەندامانی حیزبی کۆمۆنیستی یەکیەتیی سۆڤیەت دەگاته ١٨،٢ میلیۆن کەس له کۆی ئەم ژمارەیه ٤٤،٢٪ لەو ئەندامانه کرێکاران و ١٢،٢٪ جووتیاران و ٤،٣٢٪ ڕووناکبیرانی فەنی، بەڕێوەبەران و کارگێرانی خزمەتگوزاری پێکیان دەهێنا. میروس لاوێسك، م. ق، ص ١٣.

٢. مادەی ١، برنامه و اساسنامەی حدك (ایران) مصوب کنفرانس سوم، م. ق، ص ٢٥.

٣. ئینگڤار کارلسۆن و ئان ماری لینداگرین، م. ق، ل ٣٩.

کــۆیلایەتی، دەرەبەگــایەتی، ســەرمایەداری و کۆمــۆنیزم.[١] کە وا بــوو بمانەوێ و نەمانەوێ دوا مەنزڵی هەمــوو کۆمەڵگــای مرۆڤایەتی و یەک لەوان کۆمەڵی کوردەواری، گەیشتن بە قۆناغی سۆسیالیستییە.

پێڕەوی نێوخۆ و بناغەی قەوارەی ڕێکخستنی حیزب، لەسەر بنەمای «سانترالیزمی دیموکراتیک» دادەڕێژرێ.[٢] داهێنەری ئەم بیرۆکەیە لێنین،[٣]

---

١. امیــر نیــک‌آیین، م. ق، ص ٥٥ یاســای ئەو جێگــۆڕکێیە فۆرماســیۆنە ئابووری ـ کۆمەڵایەتیانە، گەشەسەندنی ئامرازەکانی بەرهەم‌هێنان و دواجار نەگونجانی لەگەڵ پێوەندییەکانی بەرهەم‌هێنانە و ململانێی چینی نوێ لەگەڵ چینی کۆنە. احسان طبری، الفبای مبارزه، انتشارات حزب توده ایران، تهران، ١٣٥٨، ص ٢٥- ٢٦.

٢. ئەسڵی بنەڕەتیی دارشتنی قەوارەی حیزب سانترالیزمی دیموکراتیکە، سانترالیزمی دیموکراتیک بەو مانایە کە: هەمــوو ئۆرگــانێکی حیزبــی لە خــوارەوە بــۆ ســەرێ هەڵدەبژێردرێ، ئۆرگانەکانی حیزب بە ڕێکوپێکی ڕاپۆرتی تێکۆشانی خۆیان هەم بەو ئەندامانە کە هەڵیانبژاردوون و هەم بە ئۆرگانی سەرەوەتر دەدەنەوە. ئەندام پەیڕەوی ڕێکخراوە و کەمایەتیی ئەندامان پەیڕەوی زۆرایەتیی ئەندامانە. لە نێو حیزبدا بۆ هەموو ئەندامان بەبێ جیاوازی یەک دیسیپلین هەیە و بڕیاری ئۆرگانەکانی سەرەوە دەبێ لەلایەن ئۆرگانەکانی خوارەوەترەوە جێبەجێ بکرێ. باس کردن و بڕیاردان لە بەرزترین ئۆرگانەوە تا خوارووترین ئۆرگان بە کۆمەڵە، تاکپەرستی و سەرەڕۆیی لە حیزبدا جێگای نییە. مادەی هفتم، ساختمان سازمان حزب، برنامە و اساسنامەی حدک (ایران) مصوب کنفرانس سوم، م. ق، ص ٢٨. بۆ زانیاریی پتر لەم بارەیەوە بڕوانە: احسان طبری، یادداشت‌ها و نوشته‌های فلسفی، م. ق، ص ٢٨٣.

٣. ڤیلادیمیر ئیلیچ ئولیانۆف لێنین (١٨٧٠- ١٩٢٤)؛ لە بنەماڵەیەکی خۆش‌بژێوی شاری سیمبیرسک لە ڕووسیە لەدایک‌بوو، باوکی پشکنەری کاروباری پەروەردەیی بوو. لێنین حیزبی بۆلشۆڤیکی وەک حیزبێکی بە دیسیپلین و پێڕەوی «سانترالیزمی دیموکراتیک» دامەزراند کە ساڵی ١٩١٧ ناوی گۆڕا بۆ حیزبی کۆمۆنیستی یەکیەتیی سۆڤیەت. لە دوای ســەرکەوتنی شــۆڕش لە ئۆکتــۆبری ١٩١٧دا بــوو بە دامەزرێنــەری یەکەم وڵاتــی سۆسیالیستی لە جیهاندا. میروس لاونیک، م. ق، ص ٢٩. بۆ زانیاریی پتر لەم بارەیەوە

ڕێبه‌ری شۆڕشی سۆسیالیستیی ئۆکتۆبری ١٩١٧ له ڕووسیه بوو. هه‌ر بۆیه به یه‌کێك له بنه‌ماکانی بیروباوه‌ڕی لێنینی داده‌نرێ و وه‌ك بنه‌مایه‌کی ڕێکخراوه‌یی له هه‌موو حیزبه کۆمۆنیسته‌کان به کار ده‌هێنرێ.[1] له هه‌ندێك تایبه‌تمه‌ندیی دیکه‌ی ڕێکخراوه‌یی‌دا وه‌ك: شانه (بناغه‌ی ڕێکخراوی حیزب)، کومیته، کومیته‌ی ناوچه، کومیته‌ی گه‌ڕه‌ك، کومیته‌ی شار (به‌ڕێوه‌به‌ری ڕێکخراوه‌کانی حیزب) و کومیته‌ی ناوه‌ندی، بۆرۆی سیاسی و سکرتێری گشتی (سه‌رکردایه‌تی و کارگێڕانی حیزب) و پێکهێنانی کۆنفرانس و کۆنگره (به‌رزترین ئۆرگانی حیزبی)[2] به هه‌مان شێوه که له پێڕه‌وی نێوخۆی حیزبه چه‌پ و کۆمۆنیسته‌کان‌دا هاتووه له پێڕه‌وی نێوخۆی «حدك»یش‌دا ڕه‌چاو کراون[3] و ستراکتۆری ڕێکخستنی حیزبیان له‌سه‌ر دامه‌زراوه.

به‌یاننامه‌ی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ له نێوان ده‌وڵه‌تی عێراق و بزووتنه‌وه‌ی کورددا شوێنه‌واری دیاری‌کراوی له‌سه‌ر ڕووداوه‌کانی ڕۆژهه‌ڵاتی کوردستان هه‌بوو. ئه‌و ڕێککه‌وتنه بوو به‌هۆی پێکهێنانی هه‌ل‌ومه‌رجێکی له‌بار بۆ چالاکیی حدك و سه‌رله‌نوێ وه‌سه‌ریه‌ك که‌وتنه‌وه‌ی ئه‌ندامانی په‌رش‌وبڵاوی ئه‌م حیزبه و خۆڕێکخستنه‌وه‌یان. کۆنفرانسی سێهه‌م خاڵێکی گرنگی وه‌رچه‌رخانی مێژوویی حدك بوو، له‌م

بروانه: بهرام دانش، زندگی و آموزش لنین، نشریه حزب توده ایران، آوریل ١٩٧٠ (اردیبهشت ١٣٤٩).

١. داریوش آشوری، دانشنامه سیاسی، م. ق، ص ١٩٥.

٢. برنامه و اساسنامه‌ی حزب دمکرات کردستان (ایران)، ماده ٨، ٩، ١٠ و ١١، م. ق، ص ٢٩، ٣٠، ٣١ و ٣٢.

٣. بۆ زانیاری له‌م باره‌یه‌وه بڕوانه: حزب توده از شکل‌گیری تا فروپاشی (١٣٢٠- ١٣٦٨)، م. ق، ص ٣٩٥- ٤٥٩؛ میروس لاوئیك، م. ق، ص ١٢ و ٢٣.

کۆنفرانسەدا باڵی چەپ کە ماوەی نزیک بە دە ساڵ لە پەراوێزدا بوو، توانی بەهێز بێتەوە و ڕوانگە و بۆچوونەکانی خۆی لەو کۆنفرانسەدا بچەسپێنێ. ئەگەر سەرکەوتنی باڵی ڕاست لە کۆنگرەی دووهەمدا ناوێتە بە کەڵکوەرگرتن لە ئەمرۆمی دەسەڵات و مێتۆدی دەرکردن بوو، لە کۆنفرانسی سێهەمدا سەرکەوتنی باڵی چەپ بۆ هەژاریی کەسایەتی و فکریی باڵی ڕاست و بەپێچەوانە کەسایەتیی خاوەن ئۆتۆریتەی باڵی چەپ دەگەڕێتەوە کە توانیان هەژموونیی فکریی خۆیان بچەسپێنن.[1]

لە مانگی ڕەزبەری ساڵی ١٣٥٢ (١٩٧٣)دا بە بەشداریی ٤٩ ئەندام کۆنگرەی سێهەمی حدك لە شاری بەغدا پێکهات. کۆنگرە هەمان بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆ و دروشم و پرەنسیپەکانی پەسندکراوی کۆنفرانسی سێهەمی پەسند کردەوە و بێجگە لە ئاڵوگۆڕ لە ئەندامانی ڕێبەریی حیزب کە چەند کەسێکی دیکەی پێ زیاد بوو، ئاڵوگۆڕێکی ئەوتۆ پێکنەهات. لە ڕاستیدا کۆنگرە بۆ ئەوە بەسترا کە هەموو ئاڵوگۆڕەکانی نێوخۆی حیزب و هەموو هەنگاوەکانی کۆنفرانس بارێکی

1. کوژرانی ژمارەیەك لە کادرە بەوەجەکانی حدك لە ڕاپەڕینی ١٩٦٧- ١٩٦٨دا، بەجێ هێشتنی کوردستان و نیشتەجێ بوونی ئەحمەد توفیق لە بەغدا و بەشدار نەبوونی لە کۆنفرانس‌دا و دواجار دەرکرانی لە حدك لە بەفرانباری ١٣٥٠ (١٩٧٢)دا، گۆڕەپانەکەی بۆ قاسملوو وەك کۆنترین و بەئەزموونترین کادری حدك کە لەم ماوەیەدا لە ئورووپا بوو و لە زانستی ئابووری‌دا پلەی دوکتورای وەرگرتبوو، فەراهەم کرد تا بە هاوکاریی هاوبیرانی وەك حیسامی، سیراجی و ڕێزوانی بۆچوون و تێڕوانینەکانی خۆی بچەسپێنێ. حەسەنزادە لەم بارەیەوە دەڵێ: «پاش چەند ڕۆژ کێشە و هەرا جەبهەکەی ئێمە (ڕاستی ناسیۆنالیست) کەلێنی تێکەوت، حەسەن ڕەستگار ڕایگەیاند کە من شەڕی قاسملووم پێناکرێ و ئەگەر ئێوە لەگەڵی ڕێکناکەون ئەمن خواحافیز. ئەم بڕیارە هەڵوێستی ئێمەی زۆر لاواز کرد.» عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، س. پ، ل ٦٢

باسی سێهەم: قاسملوو لە چەپێکی کوردەوە بۆ کوردێکی چەپ

بەرنـامە و پێـڕەوی نێوخـۆی حـدك سـاڵی ١٩٧١ وەك دەسـتووری هەر حیزبێك، پێناسەیەکی نوێی بەم حیزبە بەخشی. ئەرکی دانانی گەڵاڵەی بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆ بە قاسملوو دەسپێردرێ. حیسامی لەم بارەیەوە دەڵێ: «دانان و ئامادە کردنی گەڵاڵەی پێڕەو و پڕۆگرام بە قاسملوو ئەسپێردرا و لە ڕاستی‌دا ئەنجام‌دانی ئەم ئەرکە هەر لە دەست ئەو هاتووە، چونکە ئەوانی دیکە هیچیان ئەهلی نووسین و بیر و دانانی پێڕەو و پڕۆگرام نەبوون. قاسملوو گەڕایەوە بۆ چێکۆسلۆڤاکی و خەریکی ئامادە کردنی پێڕەو و پڕۆگرام بوو.»[1]

بەرنامەی نوێی حدك لەسەر چارەسەر کردنی دوو پرسی گرینگ دارێژرابوو، چارەسەری پرسی نەتەوەیی و دابین کردنی دادپەروەریی کۆمەڵایەتی، کە بۆ چارەسەری پرسی نەتەوەیی «خودموختاری بۆ کوردستان»[2] و بۆ دابین کردنی دادپەروەریی کۆمەڵایەتی «سۆسیالیزم» دیاری دەکات،[3] بەڵام پرسی نەتەوەیی پێ پرسی سەرەکی و بنەڕەتیی کوردستانە و چارەسەری ئەم پرسە بەلایەوە لە ئەولەویەت‌دایە و ئەمە لە

---

١. کەریم حیسامی، پێداچوونەوە (٢)، س. پ، ل ٢١٥.

٢. برنامە و اساسنامەی حدك (ایران) مصوب کنفرانس سوم، م. ق، ص ١٦.

٣. پیشین، ص ١٦.

شەرعی و ئوسوولی بە خۆیانەوە بگرن.[1] شایانی باسە لە هەر دوو کۆنفرانس و کۆنگرەدا عەبدوڕڕەحمان قاسملوو بە سکرتێری گشتیی حدك هەڵبژێردرا.[2] قاسملوو تا ئەو کاتەی زیندوو بوو ئەم پۆستەی بەدەستەوە بوو.

پەسندکرانی بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدك پەسندکراوی کۆنفرانسی سێهەم کە گوزارشتی لە بەرنامەیەکی چەپ و ڕادیکاڵ دەکرد لە کۆنگرەی سێهەمدا، نیشانەی زاڵبوونی خاوەن تێڕوانینە چەپەکان لە نێو «حدك»دا بوو. ئەم زاڵبوونە تا کۆنگرەی نۆهەم (١٩٩١) درێژەی هەیە. باڵی ڕاست لەم ماوەیەدا نە تەنیا نەیتوانی شوێن بە پێگەی باڵی چەپ لێژ بکا، بەڵکوو بە لاوازی و لە پەراوێزدا مایەوە و ململانێی فکریی زۆرتر لە نێوان لایەنگرانی چەپی ڕادیکاڵ و چەپی میانەدا بوو. ئەم ئاڵوگۆڕە کەمەش کە لە بەرنامە و پێڕەو لە کۆنگرەکانی دیکەدا کران زۆرتر پێوەندیی بەم ململانێیەوە هەبوو و بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی پەسندکراوی کۆنفرانسی سێهەم لە چوارچێوەی گشتیدا وەك خۆی دەمایەوە.

---

١. عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، س. پ، ل ٧٩.

٢. هۆشمەند عەلی مەحموود، عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، س. پ، ل ٨٥؛ جەلیل گادانی، س. پ، ل ١٩٦.

ماددەی یەکەمی ئامانجە گشتییەکاندا ڕەنگی داوەتەوە.[1] بەم جۆرە بەلای نووسەری بەرنامەوە کێشەی چینایەتی لە کوردستان کێشەی بنەڕەتی نییە و پرسی نەتەوایەتی لە کانالی خەباتی چینایەتی تێناپەڕێ و ناکۆکیی نێوان کار و سەرمایە بە ناکۆکیی سەرەکیی کۆمەلگای کوردستان دانانرێ.

ئەم تێڕوانینە نوێیەی قاسملوو بەو مانایە بوو کە ئەو مالاوایی لە میتافیزیکی کۆمۆنیزم کردووە، میتافیزیکی کۆمۆنیزم کێشەی چینایەتی وەك پرسی بنەڕەتیی هەموو ڕاڤە کردنێکی سیاسی بەکار دەهێنن و پرسەکانی دیکە وەك پرسی نەتەوەیی، ژنان، کولتوور و ڕەگەز، تەنانەت بوونیان بە شێوازی نیوە سەربەخۆش لە لێکدانەوەی مارکسیدا وەلانراون.[2]

قاسملوو لە قۆناغێکی ژیانی سیاسیدا (١٩٤٨ ـ ١٩٧١) وەك چەپێکی کورد پێناسە دەکرا، واتە پرسە چینایەتییەکان بۆ ئەو گرینگیی سەرەکییان هەیە و وەك هەموو مارکسییەکان کە چین و بەرژەوەندیی چینایەتی لە سەرووی نەتەوە و بەرژەوەندیی نەتەوەیی دادەنێن، بیری دەکردەوە. بەلام لەمە بە دواوە وەك کوردێکی چەپ پێناسە دەکرێ چون بۆ ئەو پرسی نەتەوەیی لە سەرووی هەموو پرسەکانی کۆمەلی کوردەوارییەوەیە و دواتر پرسە چینایەتییەکان و ئەوە بەو مانایە نییە کە پرسی چینایەتیی پشت

---

١. حیزبی دیموکراتی کوردستان بۆ وەدەستهێنانی مافی دانانی چارەنووسی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران خەبات دەکا. ئامانجە گشتییەکان، ماددەی یەکەم، بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدك (ئێران) پەسندکراوی کۆنفراسی سێهەم، س. پ، ل ٦

٢. عباس ولی، مارکسیسم، هویت ملی و طبقاتی، نوریسا، شمارە ٢، تابستان، ١٣٨٣، ص ٧٣. کارۆل پرزنهویێر کە لە سەرەتای هەشتاکان چاوی بە قاسملوو کەوتووە دەلێ: «لە دیمەنی ئەودا پیاوێکم دەدی کە لە کۆمۆنیزم دوورکەوتۆتەوە.» کارۆل پرزنهویێر، س. پ، ل ٢١٨.

گوێ خستبێ، قاسملوو لەم بارەیەوە دەڵێ: «ئەو حیزبەی زیاتر بە گیروگرفتەکانی نەتەوەیی بایەخ دەدا و مەسەلەکانی کۆمەڵایەتی کەم و زیاد لە بیر دەباتەوە و چ ئەو حیزبەی تەنیا مەسەلەی کۆمەڵایەتی لەبەرچاو دەگرێ و پرسی نەتەوەیی گەلی کورد کە لەم قۆناغەدا پرسێکی بنەڕەتییە لە بیر دەباتەوە یان بایەخی کەمتری بۆ دادەنێ ناتوانن لە قۆناغی ئێستای خەباتدا بەڕێوەبەرایەتیی جووڵانەوەی گەلی کورد بەدەست بگرن و بیگەیەننە پلەی ئاخری سەرکەوتن.»[1]

پاش ئەوەی قاسملوو بەناچاری کوردستان جێدەهێڵێ (١٩٦٠) و لە ئورووپای ڕۆژهەڵات (چێکۆسلۆڤاکی) جێگیر دەبێ، لە نێوخۆ و لە نیزیکەوە شاهیدی تێڕوانینی ناسیۆنالیستیی زۆربە (نزیک بەتەواو)ی ڕێبەرانی بە ڕەگەز فارسی حیزبی توودە[2] بەرامبەر پرسی نەتەوەیی و هەوڵدان بۆ بە «فیرقە» کردنی حدك دەبێ، لە کاتێکدا لە بنەڕەتدا نابێ ڕێکخراوێکی چەپ کە ئایدۆلۆژیای مارکسی ـ لینینیی هەیە خاوەن ئەم تێڕوانینە ناسیۆنالیستانەیە بێ، ئەمە کاریگەریی لەسەر ئاڵوگۆڕی فکریی قاسملوو هەبوو.

---

١. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم، لە بڵاوکراوەکانی کۆمیسیۆنی ئینتشارات و تەبلیغاتی کومیتەی ناوەندیی حدکا، گەلاوێژی ١٣٦٢، ل ٢.

٢. دوای ٤٠ ساڵ لە دامەزراندنی حیزبی توودە، لە ساڵی ١٣٦٠ (١٩٨١) و لە پلێنۆمی ١٧ی حیزبی توودەدا دوو کورد دەبن بە کومیتە ناوەندی (عەلی گەلاوێژ و حەسەن قزلجی) لە پاش کۆنگرەی دووهەمی حیزبی توودە (١٣٢٧/ ١٩٤٨) محەممەد قازی وەك ڕاوێژکار هەڵبژێردرا؛ بڕوانە: نورالدین کیانوری، خاطرات کیانوری، م. ق، ص ٥٢٣؛ سەردار محەممەد، کورد لە یادداشتەکانی سەرانی حیزبی توودە (ئیحسان تەبەری و نوورەددین کیانووری)دا، گەلاوێژی نوێ، گۆڤاری ئەدەبی و ڕووناکیری، بنکەی ئەدەبی و ڕووناکیری گەلاوێژ، ژمارە ١٦، ل ٦٦- ٨٥.

قاسملوو لەم قۆناغەدا بەردەوام لەسەر پرسی کورد و سەرنج نەدانی ڕێبەرایەتیی حیزبی توودە بەم پرسە لە کێشە و ناکۆکیدا بوو و لە نامەیەکدا کە بۆ کەریمی حیسامیی نووسیوە بەئاشکرا دەردەکەوێ کە لە هەڵوێستی ڕێبەرانی حیزبی توودە بەرامبەر بە پرسی کورد ناڕازی و گلەمەندە،[1] قاسملوو نووسیویەتی: «ڕۆژنامەی کوردستان وەك شتێکی پلە چوار و پلە پێنجە و لە هەموو لایەکیش بە ناسیۆنالیست و لادەرمان دەزانن بەتایبەتی من.»[2] هەمدیسان لە نامەیەکی دیکەدا دەنووسێ: «چاوم بە ڕام (ڕادمەنیش سکرتێری گشتیی حیزبی توودە) کەوتووە، دەڵێ: «هەمووتان ناسیۆنالیستن و دەبێ وەزعی خۆتان ڕوون کەنەوە و دەست لە حدك هەڵگرن.»[3]

ڕەخنە گرتن لە ڕوانگەی قاسملوو لەسەر پرسی کورد لەو ساڵانەدا هەرچەند هاوڕێی حیزبیشیانە تەنانەت لە بڵاوکراوەکانی حیزبی توودەشدا بەئاشکرا دەردەکەوێ. ئیحسانی تەبەری لە گۆڤاری «دنیا»دا لە ناساندنی کتێبی «کوردستان و کورد»ی قاسملوو بە خوێنەران، ڕەخنە لە قاسملوو دەگرێ کە بۆ لوڕەکانی باکووری ڕووباری ئاودز بە کورد دەزانێ و بۆ کوردی پێ ئێرانی نییە. تەبەری لەم بارەیەوە دەڵێ: «ناکرێ هێندێك

۱. لە پلینۆمی حەوتەم (بەرفراوان)ی حیزبی توودەدا لە گەلاوێژی ۱۳۳۹ (ئاگوستی ۱۹۶۰) ڕێوشوێنی یەکیەتیی حیزبی توودە و فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان لەلایەن ئەندامانی ڕێبەری و کادرەکانەوە پەسند کرا و بە دوای پێکهێنانی کۆنفرانسی یەکگرتنەوەدا، فیرقەی توودە وەك ڕێکخراوی ئەیالەتیی حیزبی توودە لە ئازەربایجان ناسرا و فیرقەی دیموکرات ڕاکێشی نێو حیزبی توودە کرا. احسان طبری، کژراهە، م. ق، ص ۱۹۵.

۲. کەریم حسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی سێهەم، س. پ، ل ۹.

۳. کەریم حسامی، لە بیرەوەرییەکانم، بەرگی سێهەم، س. پ، ل ۹.

شوێنی ئەم کتێبە هەڵوێستەی لەسەر نەکرێ. بۆ وێنە: دابەش کردنی لوڕەکان بە دوو بەشی دانیشتووانی باکوور و باشووری ڕووباری ئاودز و بە کورد زانینی لوڕەکانی بەشی باکوور.» وە ئەوە کە قاسملوو دەڵێ: «هەندێك کەس بەهۆی خزمایەتیی زمانی کوردی و فارسی، کوردەکان بە ئێرانی دەزانن و ئەوە واتە فارس.»[١]

پاش ئەوەی قاسملوو بەڕەسمی ڕیزی حیزبی توودەی ئێرانی جێ هێشت (١٩٧٠) و گەڕایەوە کوردستان و بە هاوکاریی ئەندامانی دیکەی حدك ڕێکخستەکانی ئەم حیزبەیان سەرلەنوێ بووژاندەوە، حیزبی توودە بەم دۆخە و سەربەخۆ بوونی حدك ناڕازی و بەتایبەتی لە قاسملوو تووڕە بوو. ئەمە لە دان پێدانانی ئیحسانی تەبەری دەردەکەوێ کە دەڵێ: «ڕەحمانی قاسملوو ڕێگەی خۆی لە حیزبی توودە جیا کردەوە و لە بەغدا جێگیر بوو و ڕۆژنامەی کوردستانی بە قسەی نەرم لە دەست ڕێبەریی حیزبی توودە دەرهێنا و لە بەغدا ڕێکخراوی سەربەخۆی «حدك»ی پێکهێنا.»[٢]

ڕێکخراوی سەربەخۆی حدك، حیزبی توودەی زۆر تووڕە کرد، بەتایبەتی لە قاسملوو ئەم ناڕازی بوونە لە سەربەخۆ بوونی حدك لە دوایین کۆبوونەوەی نوێنەرانی هەر دوو حیزب لە مانگی تەمووزی ١٩٧٥دا لە بێرلین بەئاشکرا ڕادەگەیەنن.[٣] کەریم حیسامی کە بەشداری

---

١. دنیا، نشریەی سیاسی ـ تئوریك کمیتە مرکزی حزب تودە ایران، تقریظ کتاب کردستان و کردها، شمارە ٤، سال ششم، ١٣٤٤، ص ١١١ ـ ١١٢، بڕ: پاشکۆی ژمارە ١٢.

٢. احسان طبری، کژراهە، م. ق، ص ٢٠٣.

٣. بەشدارانی کۆبوونەوەکە بریتی بوون لە: عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، کەریمی حیسامی و حەمەدەمینی سیراجی لەلایەن «حدك»ەوە و ئیرەج ئەسکەندەری،

کۆبـوونەوەکە بـوو دەڵـێ: «کیـانووری گـوتی موخـالیفم، حیزبـی ئـێمە «حـدك»ی بەڕەسـمی نەناسـیوە و [...] دەبـێ بنووسـرێ ئەم کۆبـوونەوەیە لەگەڵ چەنـد کـوردی ئێرانـی بـوو و دواتـر بە تـووڕەیی گـوتی مـن بەشداریی ئەو کۆبوونەوە ناکەم و بەجێیهێشت.»[1] بەم جۆرە پێوەندیی نێوان ئەو دوو حیزبە بەرەو ساردی ڕۆیشت، بەتایبەتی دوای بانگەوازی حیزبی توودە بۆ ئەندامانی حدك بەتەواوی تێك چوو. حیزبی تـوودە داوا لە هەمـوو تێکۆشـەرانی کـورد دەکـا وەك تێکۆشـەرە شۆڕشـگێڕەکانی ئازەربایجان و گەلانی تری ئێران پاڵ وە حیزبی توودەوە بدەن و نەریتـی شۆڕشگێڕانەی یەکیەتیی ڕێکخراوەیـی و سیاسـیی حیزبـی دیمـوکراتی کوردسـتان لەگەڵ حیزبـی دایـك، حیزبـی تـوودەی ئێـران، حیزبـی سەرانسەری چینی کرێکاری ئێران دووباره زیندوو بکەنەوە.[2]

نـوورەددین کیـانووری و عەلـی گەولایـێز لەلایەن حیزبـی تـوودەوە و بە بەشـداریی حەسەنی قزڵجی؛ کەریمی حیسامی، بیرەوەرییەکانم، بەرگی چوارەم، س. پ، ل ١٦٣- ١٦٤.

١. هەمان سەرچاوە، ل ١٦٤.

٢. مردم، ارگان مرکزی حزب توده ایران، شماره ١٣۶، مرداد ماه ١٣۵۴. (وەرگیـراو لە بیرەوەرییەکانی کەریمی حیسامی، بەرگی پێنجەم، س. پ، ل ۴۶.) حیزبی تـوودە لە ئاراستەی سیاسەتی هێنانی حدك بۆ ژێر باڵی خۆی هەر بە دوای ئەم بانگەوازەدا لە بەفرانبار (ژانویە)ی هەمان ساڵ (١٣۵۴/ ١٩٧۶)دا بە بۆنەی ٣٠ ساڵەی دامەزرانی کۆماری کوردستانەوە، کومیتەی ناوەندیی حیزبی توودە لە ڕاگەیاندراوێکدا دەنووسێ: «حیزبی تـوودە بە ئەرکی خۆی دەزانی کە یارمەتی بە زینـدوو کـردنەوەی خەبـاتکارانی شۆڕشگێڕی کورد لە ئێران بکا، بە لەبەرچاو گرتنی بنەماکانی کاری نهێنی و ڕێنوێنییە ڕێکخراوەییەکان، بە جیا گرووپەکانی حدك پێكبهێنێ، لەگەڵ ناوەندی حیزبی توودە پێوەندی بکەن.» مردم، ارگان مرکزی حـزب تـوده ایـران، شـماره ١۵٠، پـازدهم ١٣۵۴. بڕوانە: پاشکۆی ژمارە ١٢.

«حدك»یش لە بەرامبەر ئەم بانگەوازەدا کاردانەوەی نیشان دا. لە ڕۆژنامەی کوردستان‌دا بە نووسینی وتارێك لەژێر ناوی «وڵامی پەیامێك»دا، پێداگریی «حدك»ی لەسەر سەربەخۆ بوون دووپات کردەوە و بانگەوازی حیزبی توودەی بە هەند وەرنەگرت و دەنووسێ: «کاتێك لە ڕۆژی (٢٥ی گەلاوێژی ١٣٢٤/ ١٦ی ئابی ١٩٤٥)دا حدك دامەزرا، نە حیزبی توودە لەو مەڵبەندەدا ڕێکخراوی هەبوو و نە فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجانیش هەبوو.»[١]

حیزبی توودە هەڵوێستی سەربەخۆ بوونی ڕێکخراوەیی «حدك»ی لە قاسملوو دەزانی. کیانووری لەم بارەیەوە دەڵێ: «قاسملوو سەردەمێك ئەندامی حیزبی توودە بوو، دواتر لە حیزب دەرکرا، بەهۆی ئەو ڕێبازە هەڵەیەی کە گرتبوویە بەر، ئەو دەرکردنە ڕاگەیاندرا، ڕێکەوتی دروستی نازانم، دەبێ ١٢ ساڵ پێش لە ئێستا بێ، واتە ساڵی ١٩٧٠.»[٢] واتە ئەو کاتەی کە قاسملوو ڕیزی حیزبی توودەی بەجێ‌هێشت و هاتەوە کوردستان و لەگەڵ هاوڕێیانی ڕێکخراوەکانی «حدك»یان بووژاندەوە. هەمدیسان کیانووری لە شوێنێکی دیکەدا سیاسەتی حیزبەکەی بەرامبەر «حدك»ی سەربەخۆ و قاسملوو دووپات دەکاتەوە: «سەرەڕای هەوڵەکانی چەند ساڵەی دوکتۆر قاسملوو، ئامادە نەبوو بەناوی ڕەسمیی حدك لەگەڵی دانیشێ.»[٣]

---

١. کوردستان، ئۆرگانی کومیتەی ناوەندی حیزبی دیموکراتی کوردستان (ئێران)، ژمارە ٣٧، گەلاوێژی ١٣٥٤ (ئابی ١٩٧٥).

٢. مردم، دوره هفتم، سال اول، شماره ۶۲ چهار شنبه ۱۱ مهرماه ۱۳۵۸ (۱۹۷۹).

٣. پرسش و پاسخ، مسائل داخلی و خارجی انقلاب ایران، شماره ۹، ص ۷۶. (وەرگیراو لە کامران امین‌آوە، م. ق، ص ۶۲)

باسی چوارەم: ڕەنگدانەوەی بیری چەپ لە خولی نوێی ڕۆژنامەی کوردستان‌دا

پاش ئەوەی ڕێکخستەکانی حدك تا ڕادەیەك جێی خۆیان کردەوە، سەرکردایەتیی حدك بڕیار دەدەن بۆ بلاوکردنەوەی بیروباوەڕی حیزب ڕۆژنامە دەربکەن و بە پەسندی کومیتەی ناوەندی ناوی «کوردستان» بۆ ئۆرگانی حیزب هەڵدەبژێرن، کە پێشتریش هەم لە سەردەمی کۆماری کوردستان و هەم لە قۆناغی خەباتی نهێنیی‌دا ئۆرگانی حیزب بەو ناوە دەردەچوو.[1] یەکەم ژمارەی ڕۆژنامەی کوردستان لە ڕێبەندانی ۱۳۴۹ (ژانوییەی ۱۹۷۱) بلاوبۆوە. لە ژمارەی یەکەمی کوردستان‌دا لەژێر ناوی «دیسان کوردستان» نووسراوە: «... خوێنەرانی خۆشەویست! ئەوە یەکەمین ژمارەی کوردستان، ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستان لەبەرچاوتانە...» کوردستان لە ساڵەکانی ۱۳۲۴ - ۱۳۲۵ (۱۹۴۵ - ۱۹۴۶) وەك بلاوکراوەی بیری حدك بە نهێنی

---

۱. عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، س. پ، ل ۶۶

کەواتە بە وەپێش خستنی چارەسەری پرسی نەتەوەیی لە کوردستان لەسەر هەموو پرسەکانی تر، لەگەڵ ئەوەی باوەڕی بە دامەزراندنی کۆمەڵێکی سۆسیالیستی هەیە بۆ دابین کردنی دادپەروەریی کۆمەلایەتی، پێناسی سیاسیی قاسملوو لە چەپێکی کوردەوە بۆ کوردێکی چەپ جێ گۆڕکێی بەسەردا دێ.

بڵاوكرایەوە، لە ساڵی ١٣٤٣ (١٩٦٥)یش لە دەرەوە بڵاوكرایەوە هەرچەندە ئەم جارە ئۆرگانی حدك نەبوو.[1]

ئەگەر بابەتەكانی «كوردستان» بەپێی نێوەرۆك و سروشتی وتارەكان هەڵوەژێرین، نێوەرۆك و سروشتی بابەت و وتارەكانیش ئەم بوارانە دەگرێتەوە: بەیاننامە و هەڵوێستە رەسمییەكانی حیزبی دیموكرات، پرسەكانی تایبەت بەم حیزبە، مەسەلە نێونەتەوەیی‌یەكان، بارودۆخی رژێم، سیاسەتە نێوخۆیی‌یەكان، سیاسەتی دەرەوەی رژێم، بارودۆخی ئێران و كوردستان، مێژووی پرسی نەتەوایەتی، دیموكراسی و ئەڵتێرناتیڤی سیاسی لە ئێران، پرسی چینایەتی، خەباتی خەڵك، ستراتێژییەكانی خەبات، خەباتی چەكداری و ...[2] بەڵام ئەوەی ئێمە مەبەستمانە رەنگدانەوەی هەڵوێستی چەپگەرایی حدك لە رۆژنامەی كوردستان، ئۆرگانی كومیتە ناوەندی لەم قۆناغەدایە.

رۆژنامەی كوردستان لەم قۆناغەدا (١٩٧١- ١٩٧٩) كە سەرجەم ٥٣ ژمارەی لێ‌دەرچوو، پشتگیریی خەباتی گەلانی ئازادیخواز دەكا كە بۆ سەربەخۆیی نەتەوەیی لە دژی داگیركەرانی كۆلۆنیالیست و ئیمپریالیست

---

١. كوردستان، ئۆرگانی كومیتەی ناوەندیی حیزبی دیموكراتی كوردستان، ژمارە ١، (رێبەندانی ١٣٤٩/ ژانوییەی ١٩٧١)، ل ٣. ٢. رۆژنامەی كوردستان لە دەرەوەی وڵات، ئەو رۆژنامەیە بوو كە لە (رێبەندانی ١٣٤٣/ ژانوییەی ١٩٤٥) تا (خاكەلێوەی ١٣٤٩/ مارسی ١٩٧٠) ٢٦ ژمارەی لە پراگ پێتەختی چێكۆسلۆڤاكی لێ بڵاوكرایەوە. ئەم رۆژنامەیە پاش ناكۆكی و مشتومڕێكی زۆر لەگەڵ رێبەرانی حیزبی تودە، دواجار بەناوی «كوردستان» و بە كوردی دەرچوو؛ قاسملوو سەرنووسەر، حیسامی، قزڵجی و عەلی گەلاوێژ دەستەی نووسەرانی بوون؛ كەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەكانم، بەرگی سێیهەم، س. پ، ل ٧- ٨

٢. ئاسۆ حەسەن‌زادە، مەنسوور مروەتی، بیبلیۆگرافیای سیاسی رۆژنامەی كوردستان، بەهاری ١٣٩٦ (٢٠١٧)، ل ٤.

خەبات دەکەن، هەروەها پشتیوانی لە خەباتی خەڵکی ڤیەتنام و پرۆتێستۆ کردنی دەستێوەردانی سەربازیی ئەمریکا لەم وڵاتە هەوێتی چەندین وتار و بابەتی ڕۆژنامەی کوردستانە.[١] لە پەیامی کۆنگرەی سێهەم بۆ گەلانی ئاسیا و ئەفریقا و ئەمریکای لاتین‌دا هاتووە: «کۆنگرەی سێهەمی حدك بۆ هەموو نەتەوەکانی ئاسیا و ئەفریقا و ئەمریکای لاتین چ ئەوانەی کە سەربەخۆیی سیاسییان وەرگرتووە و چ ئەوانەی بۆ وەدەستهێنانی سەربەخۆیی خەبات دەکەن، سڵاو دەنێرێ و هیوادارە کە خەباتی شێلگیر و هاودەردی و هاوپێوەندیی گەلانی تێنووی ئازادی و سەربەخۆیی و پشتیوانیی وڵاتانی سۆسیالیستی و بزووتنەوەی کرێکاری و دیموکراتیی دنیا لەو خەباتە بتوانێ بە یەکجاری نفووزی ئیمپریالیزم لەو سێ کیشوەرە خاشەبڕ بکا.»[٢]

١. بڕوانە: ڕۆژنامەی کوردستان، ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدك، شکستی ئەمریکا لە لائۆس سەرکەوتنی هەموو گەلانی ئازادیخوازە، ژمارە ٣، بانەمەڕی ١٣٥٠/ مای ١٩٧١؛ ڕۆژنامەی کوردستان، سیمای دڕندانەی ئەمریکا لە ڤیەتنام، ژمارە ١٦، بانەمەڕی ١٣٥١/ مای ١٩٧٢؛ ڕۆژنامەی کوردستان، گەلی ڤیەتنام هەر سەردەکەوێ، ژمارە ٢٢، سەرماوەزی ١٣٥١/ دیسامبری ١٩٧٢؛ ڕۆژنامەی کوردستان، بەیاننامەی حدك (ئێران) لەسەر ڕێککەوتنی ڤیەتنام، ژمارە ٢٣، ڕێبەندانی ١٣٥١/ فێورییەی ١٩٧٣؛ ڕۆژنامەی کوردستان، پاش هیند و چین نۆرەی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستە، ژمارە ٢٤، ڕەشەمەی ١٣٥١/ مارسی ١٩٧٣؛ ڕۆژنامەی کوردستان، پەیام بۆ گەلی کامبۆج، ژمارە ٢٩، خەزەڵوەری ١٣٥٢/ نوامبری ١٩٧٣؛ ڕۆژنامەی کوردستان، سەرکەوتنی مێژوویی گەلانی ڤیەتنام و کامبۆج، ژمارە ٣٦، جۆزەردانی ١٣٥٤/ جوولای ١٩٧٥.

٢. ڕۆژنامەی کوردستان، ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدك (ئێران)، ژمارە ٣٠، سەرماوەزی ١٣٥٢/ دیسامبری ١٩٧٣.

هەروەها پشتیوانی کردن لە خەباتگێڕانی زوفار لە عومان کە هێزە چەپەکان ڕێبەریی جووڵانەوەکەیان بەدەستەوە بوو[1] و پێشوازی کردن لە دامەزراندنی کۆماری گەلی ئانگۆلا لە ساڵی ١٩٧٥دا کە لەلایەن وڵاتانی سۆسیالیستییەوە پشتیوانیی لێدەکرا.[2] جێی ئاماژە پێکردنە پشتیوانی لە خەباتی گەلی زوفار لە عومان و پێشوازی کردن لە کۆماری گەلی ئانگۆلا لە هەمان ساڵدا لە بڵاوکراوەکانی حیزبی توودەدا ڕەنگی داوەتەوە.[3]

لە ماوەی ئەم هەشت ساڵەدا (١٩٧١ ـ ١٩٧٩) ڕۆژنامەی کوردستان، چوار جار لە یادی ساڵڕۆژی شۆڕشی سۆسیالیستیی ١٩١٧ لە ڕووسیەی کردۆتەوە و وتاری دووروودرێژی لەسەر نووسیوە و تێیدا باسی: «دەسکەوتە مەزنەکانی ئەو شۆڕشە و کاریگەریی لەسەر خەباتی گەلانی

---

١. ڕۆژنامەی کوردستان، ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدك (ئێران)، بەیاننامەی حدك (ئێران) لە بارەی شەڕی زوفارەوە، ژمارە ٣٨، خەزەڵوەری ١٣٥١/ نوامبری ١٩٧٢؛ خەباتی گەلی زوفار درێژەی هەیە، هـ. س، ژمارە ٤٥؛ بۆچی سەربازە کوردەکان لە زوفار بەکوشت دەدەن، هـ. س، ژمارە ٣٦؛ شەڕی چریکی لە زوفار لە دژی ڕژیمی سەدەکانی نێوەڕاستی سوڵتان قابووس، بەهۆی گرووپێکی ناسیۆنالیست کە زمانی تایبەتی «مارکسی- لێنینی»یان بە کار دەهێنا، بەڕێوەدەچوو، ڕژیمی حەمەڕەزاشای پەهلەوی بە ناردنی هێز، یارمەتیی سوڵتان قابووسی دەکرد و بەمەنی دیموکراتیك پشتیوانی شۆڕشگێڕانی زوفاری دەکرد؛ د. محمدعلی همایون کاتوزیان، اقتصاد سیاسی ایران، م. ق، ص ٣٦٨.

٢. کوردستان (ڕۆژنامە) ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدك (ئێران)، دامەزراندنی کۆماری گەلی ئانگۆلا، ژمارە ٣٨، خەزەڵوەری ١٣٥٤/ نوامبری ١٩٧٥.

٣. دنیا، نشریه سیاسی ـ تئوريك كميته مركزى حزب توده ايران، مبارزان ظفار قهرمانانه پيكار مى كنند، شماره ٩، آذرماه ١٣٥٤، ص ١١٧؛ دنيا نشريه سياسى ـ تئوريك كميته مركزى حزب توده ايران، جمهورى جوان آنگولا، شماره ١١، بهمن ١٣٥٤، ص ٣٢ ـ ٣٠.

ژێردەستە»[1] کردووە. کوردستان هەر بەوەندە ڕازی نەبووە و لە یەکێك لە ژمارەکانیدا بە بۆنەی ٥٠ ساڵەی مردنی ڕێبەری ئەو شۆڕشە (لێنین) هەندێك لە وتەکانی گوڵبژێر کردووە و چاپی کردوون.[2]

ڕۆژنامەی کوردستان زۆرتر لە هەر چینێکی دیکە ئاوڕی وەسەر جووتیارانی کوردستان داوەتەوە، بەهۆی ئەوەی کە لە پێکهاتەی دانیشتووانی کوردستاندا گوندنشینەکان زۆرترین ژمارەیان پێ‌دەبڕا و بەهۆی ڕیفۆرمی زەویی شا، کە نووسەرانی کوردستان نە تەنیا پێیان ڕادیکاڵ نییە، بەڵکوو بە بڕوای ئەوان بۆتە هۆی زیان گەیاندن بەم چینە لە کوردستان. ڕۆژنامەی کوردستان دەنووسێ: «محەممەدڕەزاشا لە شوێن چارەسەر کردنی مەسەلەی زەوی بە قازانجی وەرزێران و زەحمەتکێشانی لادێ، مەیدانی تێکۆشانی سەرمایەداریی لە دێهات خۆش کردووە، ئەمڕۆ ئەو جووتیارانەی کە بەڕواڵەت بوونە خاوەن‌زەوی و گۆیا دەستی خاوەن ملکەکانیان لەسەر هەڵگیراوە»[3] لەلایەن بانك و کۆمپانیا و ژاندارمە و

١. ڕۆژنامەی کوردستان، ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدك (ئێران)، ئۆکتۆبر و جووڵانەوەی ئازادیخوازیی کورد، ژمارە ١٠، خەزەڵوەری ١٣٥٠/ نوامبری ١٩٧١؛ باجی شۆڕشی مەزنی ئۆکتۆبر، هەمان سەرچاوە، ژمارە ٢١، خەزەڵوەری ١٣٥١/ نوامبری ١٩٧٢؛ دامەزراندنی یەکیەتیی سۆڤیەتی سۆسیالیستی نموونەیەکی نوێی پێوەندیی نێو نەتەوەکان، هـ. س، ژمارە ٢٢، سەرماوەزی ١٣٥١/ دیسامبری ١٩٧٢؛ بیرەوەریی شۆڕشی مەزنی ئۆکتۆبر، هـ. س، ژمارە ٥٠، خەزەڵوەری ١٣٥٦/ نوامبری ١٩٧٧.

٢. کوردستان (ڕۆژنامە) ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدك (ئێران)، لە قسەکانی لێنین، ژمارە ٣٢، ڕێبەندانی ١٣٥٢/ فێورییەی ١٩٧٤.

٣. ڕۆژنامەی کوردستان، ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدك (ئێران)، بەرووبوومی ئیسلاحاتی زەویی شا پاش دە ساڵ، ژمارە ٢٠، ڕەزبەری ١٣٥١/ ئۆکتۆبری ١٩٧٢؛ شۆڕشی سپیی شا و جووتیاران، هەمان سەرچاوە، ژمارە ٢٢، سەرماوەزی ١٣٥١/ دیسامبری ١٩٧٢؛ سەری ساڵی «ئینقلابی سپی»ی شا، هەمان سەرچاوە، ژمارە ٤١،

باسی پێنجەم: شۆڕشی ئێران (١٩٧٩/١٣٥٧) و چالاکیی ئاشکرای حدک (ئێران)

پاش زیاتر لە یەک ساڵ ڕاپەڕین و قوربانی دان، گەلانی ئێران لە ٢٢ی ڕێبەندانی ١٣٥٧ (١١ی شوباتی ١٩٧٩)دا توانیان کۆتایی بە دەسەڵاتی حەمەڕەزاشا (١٣٢٠- ١٣٥٧/ ١٩٤١- ١٩٧٩) و ڕژێمی پتر لە ٥٠ ساڵەی شاهنشاهیی بنەماڵەی پەهلەوی بێنن.[1] بەم جۆرە قۆناغێکی نوێ لە مێژووی ئێران بەگشتی و گەلی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەتایبەتی دەستی پێکرد. گەلی کوردیش چالاکانە لە شۆڕشی سەرانسەریی ئێراندا بەشداریی کرد و بە سەدان کەس لە ڕۆڵەکانی لە ڕەوتی شۆڕشدا گیانیان لە دەست دا، هەر بۆیە کوردستانیش وەک ناوچەکانی دیکەی ئێران پێشوازیی لە ڕووخانی ڕژێمی پەهلەوی کرد و کوردەکان

1. کاتژمێر ٦ی دوانیوەڕۆی ٢٢ ڕێبەندان ١١ی فێبریوار ڕادیۆی تاران ڕایگەیاند: «ئێرە تارانە دەنگی ڕاستیی ئێران، دەنگی شۆڕشە.» بەم جۆرە دوای دوو ڕۆژ شەڕ و پێکدادان لە ڕۆژەکانی ٢١- ٢٢ی ڕێبەندان (١٠- ١١ی فێوریە) شۆڕشی ئیسلامی تەکمیل کرا و سەڵتەنەتی ٢٥٠٠ ساڵە بەتەواوی هەرەسی هێنا؛ یرواند آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، م. ق، ص ٦٥٢؛ جان فوران، م. ق، ص ٥٦٦.

سپای جۆربەجۆر و سوود و سەلەم خۆرەکانی لادێ و شارەوە دەڕووتێنەوە و هەر تێتۆڵێکیان بەدەست یەکێکەوەیە.[١]

هەر لە درێژەی ئەم سەرنجدانە بە چینی جووتیاراندایە کە کوردستان یادی ڕاپەڕینی ساڵی ١٣٣١ (١٩٥٢)ی جووتیارانی ناوچەی موکریان دەکاتەوە، کە یەکەم تەقینەوەی چینایەتی بوو لە مێژووی هاوچەرخی ڕۆژهەڵاتی کوردستان و بە خاڵێکی گرنگی مێژووی جووڵانەوەی ڕزگاریخوازیی کورد دەژمێردرێ.[٢] پاش بیست ساڵ لە تێپەڕ بوونی ڕاپەڕینی جووتیاران بۆ یەکەم جار بوو کە حدك باسی لەو ڕاپەڕینە دەکرد و پێشتر لە هیچ بەڵگەنامە یان نووسراوەیەکدا باسی لێنەکردبوو.

ڕیبەندانی ١٣٥١/ فێوریەی ١٩٧٣؛ نامەی جووتیارێکی کورد لە پەراوێزی ئیلاحاتی ئەرزیدا، هەمان سەرچاوە، ژمارە ٣، خاکەلێوەی ١٣٥٠/ ئاوریلی ١٩٧١.

١. ڕۆژنامەی کوردستان، شۆڕشی سپی شا و جووتیاران، ژمارە ٢٢، سەرماوەزی ١٣٥١/ دیسامبری ١٩٧٢.

٢. ڕۆژنامەی کوردستان، ڕاپەڕینی وەرزێرانی کوردستان، ژمارە ٢٣، ڕیبەندانی ١٣٥١/ فێوریەی ١٩٧٣.

ئەم هەلەيان بۆ وەدىهێنانى ئامانجەكانيان قۆستەوە،[1] ئەو ئامانجانە كە بەهۆى دەسەلاتى بنەماڵەى پەهلەوى (١٣٠٤ ـ ١٣٥٧/ ١٩٢٥ ـ ١٩٧٩)، كە بريتى بوو لە ماف و ئازاديە نەتەوەييەكان پێى نەگەيشتبوون.

حدك كە لە دواى ڕووخانى كۆمارى كوردستان (١٣٢٥/ ١٩٤٦) چالاكى سياسيى لێ قەدەغە كرابوو و بە شێوازى نهێنى خەباتى كردبوو، هەلى بۆ ڕەخسا دواى ٣٢ ساڵ بە كەلكوەرگرتن لەو دۆخە سياسييە كە بەهۆى سەركەوتنى شۆڕشەوە بۆى ڕەخسابوو، چالاكى ئاشكراى خۆى ڕابگەيەنێ.

ڕۆژى ١١ى ڕەشەمەى ١٣٥٧ (١ى ئازارى ١٩٧٩) حدك بۆ ڕاگەياندنى سياسەت و هەڵوێستەكانى خۆى مىتينگێكى گەورەى لە ياريگاى شارى مەهاباد پێكهێنا. لەو ميتينگەدا بێجگە لە خەلكى ناوچەى مەهاباد، نوێنەرانى هەموو ناوچەكانى كوردستان و زۆر لە حيزب و ڕێكخراوە سياسييەكان و ژمارەيەك لە ڕۆژنامەنووسانى نێوخۆى وڵاتيش بەشدار بوون. پاش زياتر لە سى ساڵ خەباتى نهێنى حدك ڕايگەياند كە لەمەودوا خەباتى ئاشكرا و ياسايى خۆى دەستپێدەكا.[2]

---

١. دەيڤيد مەكداول، س. پ، ل ٥٤٣ لە كوردستانيش زۆرينەى زۆرى چين و توێژە جياوازەكانى كۆمەڵى كوردەوارى بەشدار بوون لە خۆپيشاندانى شارەكانى كوردستان، كە ئەم چينانە بريتى بوون لە: مامۆستايان، خوێندكاران، ژنان، لاوان، پياوانى ئايينى، كرێكاران، جووتياران و... كە هەر يەكە هەڵگرى ئايديا و بۆچوونێكى سياسى جياواز لە يەكترى بوون و لە ڕەوتە نەتەوەيى، چەپ و ماركسى و ئايينييەكان پێكهاتبوو؛ د. هۆشمەند عەلى مەحموود، ڕۆژهەڵاتى كوردستان، لێكۆڵينەوەيەك لە دۆخى سياسى بزووتنەوەى ڕزگاريخوازى كورد (١٩٧٩- ١٩٨٩)، هەولێر، ٢٠١٢، ل ٤٩.

٢. عەبدوڵلا حەسەنزادە، نيوسەدە تێكۆشان، ب ١، س. پ، ل ١٣٧. چەند مانگ پێش سەركەوتنى شۆڕش چەند كەس لە ئەندامانى ڕێبەريى حدك لەژێر ناوى «كوميتەى زاگرۆس» بە نهێنى هاتبوونەوە ڕۆژهەڵاتى كوردستان و لە نزيكەوە ئاگادارى

لەو قۆنـاغە دوورودرێـژەدا کە حـدك دوورخـراوە بـوو، کۆمەڵگـای کوردستان زۆر ئاڵوگۆڕی بەسەردا هـاتبوو، هێزی کۆمەڵایەتیی نوێ و نوێبـاو، هـاتبوونە کایـەوە، خوێنـدەواری و ڕۆشـنبیری لە شـار و لە دێ پەرەی ئەستاندبوو، ڕێکخراوی گەنج و نوێخـواز (کـۆمەڵەی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران) ژیانی سیاسـی کوردسـتانی گـۆڕیـبوو، شێخ عیـززەددین حوسـێنی[1] وەك کەسـایەتییەکی سیاسـی ـ ئاینی لە نێو خەڵـکدا لایەنگـری زۆری هەبـوو، ڕێکخـراوی چەپ و کۆمۆنیسـتی خەریکی چالاکی بوون.[2] خەڵکی کوردستانی ڕۆژهەڵات بۆ یەکەم جار

ڕووداوەکان بوون کە بریتی بوون لە: عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، عەبدوڵلا حەسـەنزادە، هاشم کەریمی، حەمەدەمین سیراجی، حەسەن شیوەسەڵی، سەید ڕەسوول دیهقان، ئەمیر قازی و سەلیم بابانزادە؛ هـ. س، ل ١٧٠.

١. شێخ عیززەددین حوسێنی سـاڵی ١٩٢١ لە ناوچەی بانە لەدایكبووە، لە سـەردەمی دەسـەڵاتداریی محەممەدڕەزاشـادا بـووەتە پێشـنوێژ و وتـارخوێنی نـوێژی هەینـی لە مزگەوتی سووری مەهاباد، هەستی کوردایەتیی بەهێزی هەبووە و ئەندامی کۆمەڵەی ژ. ك بـووە. بەهـۆی ئەو پێگە کـۆمەڵایەتی- ئاینییەی کە هەیـبوو خەڵکێکـی زۆری لە دەوری خۆی کۆ کردەوە و هەم لە ڕۆژانی خۆپیشـاندانەکانی شاری مەهاباد و هەمیش لە دوای سـەرکەوتنی شۆڕش و هەوڵەکانی گەلی کورد بۆ بەدەسـتهێنانی مافەکـانی لە چوارچێوەی ڕژێمی نوێدا ڕۆڵـی هەبوو. دژایەتیی خـۆی بـۆ خـومەینی و سیـستمی حـوکمڕانیی وەلـی فەقیـە دەربڕیـوە و لە بەرامـبەریدا ڕاوەسـتاوە. بە یەکێـك لە هاوکارەکانی «کۆمەڵە» ناسراوە. ڕۆژی ٢٠١١/٢/١١ لە وڵاتی سوید کۆچیدوایی کـرد و لە باشووری کوردستان لە گردی سـەیوانی سلێمانی بەخاك سـپێردراوە؛ د. هۆشـمەند عەلی، س. پ، ل ٤٨.

٢. عەلـی کەریمـی، ژیـان و بەسـەرهاتی عەبـدوڕڕەحمانی زەبیحـی، ل ٣٣. لە پـاش سەرکەوتنی شۆڕش هەنـدێك ڕێکخراوی چەپ و سۆسیالیـستی لە ئێران و لە هەمان کاتدا لە کوردسـتان چالاکیـان هەبوو، وەك: ڕێکخراوی پەیکار و ئازادیی چینی کرێکار، ڕێکخراوی یەکیەتیی کۆمۆنیسـتەکان، حیزبی ڕەنجبەران، ڕێکخـراوی ڕێگـای

بوو هەست بە ئازادی بکەن؛ چەندین تاقمی سیاسی لە شارەکانی کوردستان کەوتنە هەوڵی پێکەوەنانی ڕێکخستن. کادرەکانی حدك کە تازە گەڕابوونەوە، خەریکی خۆ کۆ کردنەوە و سازدانی خەڵك و پێکەوەنانی ڕێکخراوی ئاشکرا بوون، کادرەکانی کۆمەڵەی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران (سازکا)ش خەریکی پێکەوەنانی «ڕێکخراوی چەتر» بوون بەناوی جیاجیاوە، چریکی فیدایی و حیزبی توودە و دەیان ڕێکخراوی دیکەی وەکوو: سازمانی موجاهدین، پەیکار، وەحدەتی کۆمۆنیست و هیتر خەریکی خۆ ڕێکخستن بوون و ئەمەش ڕەنگدانەوەی هەلومەرجی سیاسی ئێران بوو.[1] دیارە لە نێو ڕێکخراوە چەپ و سەرانسەرییەکاندا حیزبی توودە بەهۆی ڕابردووی چالاکی و چریکە فیدایی‌یەکان بەهۆی خەباتی لەخۆبردووانەیان لە دژی ڕژیمی شا ڕۆڵی بەرچاوتریان لە شانۆی سیاسی کوردستاندا هەبوو.

حدك کە تا پێش لە سەرکەوتنی شۆڕش تاقانە حیزبی گۆڕەپانی سیاسی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو، لەگەڵ دۆخێکی نوێ بەرەوڕوو بوو. کارنامەی درەوشاوەی سیاسی ئەم حیزبە بەهۆی چالاکیی ڕابردووی لە دژی ڕژیمی شا و بۆ وەدەستهێنانی ماف و ئازادییەکانی گەلی کورد و تۆمار کردنی چەند ڕووداوی مێژوویی و خاوەنداره‌تی لە سیما ناسراوەکانی خەبات و تێکۆشان کە لە نێو کۆمەڵانی خەڵکدا بیوون بە

کرێکار. ئەم ڕێکخراوانە لە نێوان خوێندکاران، ڕووناکبیران، چینی ناوەندیی نوێ، پسپۆڕان، کرێکارانی پیشەسازی و نەتەوەکان وەك: کورد، تورکمان و بەلووچدا چالاك بوون؛ سمیع فارسون، مهرداد مشایخی، فرهنگ سیاسی در جمهوری اسلامی، ترجمە: معصومە خالقی، تهران ١٣٧٩، ص ٣١.

١. ئەنوشیروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن، ل ٢٢.

سیمبول،[1] وای کردبوو کە ئەم حیزبە لە یادەوەریی مێژوویی کۆمەڵانی خەڵکدا بمێنێتەوە، بەتایبەت لە ناوچەکانی موکریان و سەرووی موکریاندا، هەر بۆیە بەخێرایی لە نێو چین و توێژە جوراوجۆرەکانی خەڵکدا جێ‌پێی خۆی کردەوە.[2] نەوشیروان مستەفا لەم بارەیەوە دەڵێ: «حدک بەهۆی ئەو ناو و ناوبانگەی کە لە سەردەمی قازی محەممەدەوە و جەمهوورییەتی مەهابادەوە بە میرات بۆی بەجێ مابوو، لە ماوەیەکی کورتدا، هەزاران کەسیان کۆ کردەوە و هەزاران چەکداریان ڕێکخست و توانیان بین بە حوکمڕانی ڕاستەقینەی زۆر شار و ناوچە.»[3]

بەرنامەی حدک کە لەسەر چارەسەری دوو پرسی گرینگی نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی داڕێژرابوو، جۆرێک بوو کە کۆمەڵانی خەڵک هەم چین و توێژە نەریتییەکان کە تەنیا پرسی نەتەوەیی‌یان بە لاوە گرینگ بوو و هەم بۆ گەنج و خوێندەوار و ڕووناکبیران کە ئایدۆلۆژیای چەپ کەمەندکێشی کردبوون، سەرنج‌ڕاکێش بوو. هەر بۆیە هەموویان خۆیان لەم بەرنامەیەدا دەدۆزییەوە.

---

١. قاسملوو لە یەکەم کۆبوونەوەی جەماوەریی ئاشکرا بوونی چالاکیی «حدک»دا دەڵێ: «حیزبی ئێمە حیزبی شەهیدانی چوارچرا، حیزبی مەلا ئاوارەکان، موعینییەکان و عەزیز یووسفییەکانە و تا وەدەست‌هێنانی هەموو مافە نەتەوایەتییەکانی گەلی کورد ناوەستێ.» وەرگیراو لە کاسێتی تۆمارکراوی ڕێوڕەسمی مێتینگی ١١ی ڕەشەمەی ١٣٥٧ (١ی مارسی ١٩٧٩) لە ستادیۆمی مەهاباد.

٢. لە خولی یەکەمی هەڵبژاردنی مەجلیسی شووڕای میللی لە ١٣٥٨/١٢/٢٤ (١٩٨٠/٣/١٤)دا بێجگە لە دوو-سێ حەوزە کە هەڵبژاردن کەوتە قۆناغی دووهەم، یان بە هەندێک بڕوبیانوو لەلایەن دەوڵەتەوە ڕاگیرا، لە هەموو ناوچەکاندا ئەو کاندیدانە سەرکەوتن کە حدک پشتیوانیی لێ کردبوون. عەبدوڵڵا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، س. پ، ل ٢٢٧.

٣. نەوشیروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن، ل ٢٢.

گرتنی کۆنگره له هەلومەرجی نوێی تێکۆشاندا بۆ حدك پێویستییەکی جیددی بوو. لەلایەك شەش ساڵ بەسەر بەستنی کۆنگرەی سێهەمدا تێپەڕیبوو و لەلایەکی دیکەشەوە دەبوو ڕێکخراوەکانی حیزبی بۆ دۆخی نوێ ڕێك بخرێن. له ئێران و کوردستان ئاڵوگۆڕی بنەڕەتی ڕووی دابوو. ڕژیمێکی سیاسیی نوێ (کۆماری ئیسلامی) ئێرانی بەڕێوەدەبرد و ڕووحانییەتی شیعه دەسەلاتداری سەرەکی له وڵات بوون و دەبوو حیزب هەڵویست و لێکدانەوەی بۆ ئەم دۆخە نوێیه هەبێ و سیاسەت و دروشمەکانی گەڵاڵه بکا.

ڕۆژی ١٣٥٨/١١/٣٠ تا ١٣٥٨/١٢/٥ (١٩٨٠/٢/١٩ تا ١٩٨٠/٢/٢٤) به بەشداریی ٣١٠ ئەندام کۆنگرەی چوارەمی حدك له شاری مەهاباد بەڕێوەچوو.[١] له کۆنگرەدا مشتومڕێکی زۆری سیاسی و فکری هەبوو. قاسملوو ڕەوتەکانی نێو کۆنگره بەم جۆره دابەش دەکا: «یەکەم: ڕەوتی توودەیی که نوێنەری هەره گەورەی غەنی بلووریان و هێندێکی دیکەی وەك حەمەدەمینی سیراجی[٢] و ئەوانی دیکه بوون؛ دووهەم: دیسان نوێنەرانی ئەو شێوه عەشیرەتییه که هەر مابوو؛ سێهەم: ژمارەی هەره زۆری بەشدارانی کۆنگره که له هیچ لایەك نەبوون و ئەوانه بوون که تازه هاتبوون و نوێنەرانی هەر کام لەو سێ ڕەوته بۆ کومیتەی ناوەندی هەڵبژێردران.»[٣]

به چاوخشاندن به ڕاپۆرتی کومیتەی ناوەندی و بڕیارنامەی کۆنگره و ئەو ئاڵوگۆڕانەدا که له بەرنامەی «حدك»دا هاتبوو، دەردەکەوێ که

---

١. جەلیل گادانی، س. پ، ل ٢٥٩.

٢. سیراجی که پێشتر لایەنگری ڕێبازی ماویزم بوو دەبێ لەم ساڵانەدا به لای سۆڤیەت و حیزبی توودەدا وەرسووڕابێتەوە.

٣. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، مێژوویەکی کورتی ڕێبەرایەتیی حدکا، س. پ، ل ٢٢.

ڕەوتی چەپی ڕادیکاڵ (توودەیی) لە کۆنگرەدا توانیویەتی زۆر لە بیروبۆچوونەکانی خۆی بچەسپێنێ. لە ڕاپۆرتی کومیتەی ناوەندیدا سیاسەتەکانی ئەمریکا لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست ڕەخنەی توند دەکرێن. هەوڵەکانی ئەمریکا بۆ ئاشتیی میسر و ئیسرائیل لە کامپ دەیڤید لە دژی بەرژەوەندیی گەلی فەلەستین هەڵدەسەنگێندرێ و هۆشداریی دەدرێتە ئەمریکا کە دەست لە دوژمنایەتی بەرامبەر بە شۆڕشی ئێران هەڵگرێ و لە ئەگەری هەر چەشنە دەستێوەردانی سەربازیدا لەگەڵ بەربەرەکانیی توندی کۆمەڵانی خەڵك بەرەوڕوو دەبێ[1] و ئەمە لە کاتێکدایە کە سپای سووری سۆڤیەت ئەفغانستانی دراوسێی ئێرانی داگیر کردووە و لەگەڵ بەربەرەکانیی توند بەرەوڕووە، بەڵام ڕاپۆرتی کومیتەی ناوەندی نە تەنیا لە ئاستیدا بێدەنگیی هەڵبژاردووە، بەڵکوو یەکیەتیی سۆڤیەت بە لەمپەرێکی دیکەی سەر ڕێگەی دەستێوەردانی ئەمریکا لە ناوچە و کەنداو دەزانێ.

---

١. لە ڕاپۆرتی کومیتە ناوەندی بۆ کۆنگرەی چواردا هاتووە: «ئەمریکا هەوڵ دەدا کە میسر و ئیسرائیل بە ئاراستەی بەرژەوەندیی خۆی و ئیسرائیلدا لێك نزیك بکاتەوە و لە دژی بەرژەوەندیی گەلی فەلەستین هەنگاو بنێ. ئیمپریالیزمی ئەمریکا بۆ دەستێوەردان لە ناوچەی دەوڵەمەند بە نەوتی کەنداو لەگەڵ لەمپەری گەورە بەرەوڕوویە. پاش ئەزموونی ڤیەتنام و بەو هەموو تەبلیغاتە زەهراوییەی کە لە دژی شۆڕشی ئێران وەڕێی خستووە، بۆ بیروڕای گشتیی ئەمریکا و جیهان هەروا بە ئاسانی قەبووڵ ناکرێ و هەرچەشنە دەستێوەردانێکی سەربازی لەگەڵ بەربەرەکانیی ئازایانەی هەموو گەلانی ئێران بەرەوڕوو دەبێ و ئەگەر پێویست بێ ئێران دەبێ بە گۆڕستانی ئیمپریالیزمی ئەمریکا و هەروەها هۆشدارییەکانی یەکیەتیی سۆڤیەتیش بە ئەمریکا دەبێ بە هەند وەربگیرێ.» اسناد کنگرەی چهارم، حزب دمکرات کردستان ایران، کمیسیون انتشارات و تبلیغات کمیته مرکزی حزب دمکرات کردستان ایران، اسفند ١٣٥٨ (فوریەی ١٩٨٠)، ل ٦٨ و ٦٩

ڕاپۆرت پێی وایە سیستمی سەرمایەداری کە لەسەر بنەمای بەرژەوەندیی تایبەتی سەرمایەداران و پاوانکاری ڕاوەستاوە، بۆتە خولقێنەری دەیان گیروگرفتی چارەسەر نەکراو وەك هەڵاوسانی بێوێنەی دراوی، بە میلیۆنان کەسی بێکار و دارمانی ئەخلاقی و کولتووری، ئەمە پاڵی بە خەڵکانی ئەو وڵاتانەوە ناوە بۆ خۆ ڕزگار کردن لە سیستمی سەرمایەداری و ئەمە مەیلی سۆسیالیستی لە نێو زەحمەتکێشاندا بەهێز دەکا.[1]

ڕاپۆرت ڕەخنە لە حدك دەگرێ کە لە کاتێکدا زۆربەی ئەندامانی حیزب لە زەحمەتکێشان پێك‌دێ و بەڕێکەوت نیە کە بە حیزبی دیموکرات دەگوترێ حیزبی زەحمەتکێشانی کوردستان؛ «بەڵام ژمارەی ئەوبەرپرسانەی حیزبی کە سەر بە چین و توێژە زەحمەتکێشەکانن کەمن.»[2] لەم سۆنگەیەوە ڕاپۆرت داوا لە کۆنگرە و کومیتەی ناوەندیی نوێ دەکا: «سەرنج‌دان بە کەسانی زەحمەتکێش لە نێوخۆی حیزب‌دا و پەروەردە کردنیان بۆ وەرگرتنی بەرپرسیاریی حیزبی کە لە ئەرکە سەرەکییەکانی ڕێکخراوەکانی حیزبییە و لەم بوارەدا دەبێ سەرنجی تایبەتی بە گوندەکان بدرێ کە بەشی سەرەکیی زەحمەتکێشانیان تێدا نیشتەجێن، بەجۆرێك کە هەر گوندێك لە کوردستان دەبێ ڕێکخراوی حیزبیی خۆی هەبێ.»[3]

---

١. بڕوانە: ڕاپۆرتی کومیتەی ناوەندی بۆ کۆنگرەی چوارەم، س. پ، ل ٧٠.

٢. هەمان سەرچاوە، ل ٨٠

٣. هـ. س، ل ٨١ ساڵی ١٣٥٩ (١٩٨٠) کە شەڕ لە کوردستان لە دژی دەوڵەتی ناوەندی دەستی پێکردەوە، هێزی پێشمەرگە زۆر زوو شارەکانی جێهێشت و قورسایی و ئێچووی ئەم شەڕە بەپێی سروشتی خەباتی پارتیزانی و سروشتی شاخاویی کوردستان کەوتە سەر گوندەکانی کوردستان و لەم سۆنگەیەوە پێکهاتەی چینایەتی (ئەوارە و

هەڵوێستی حدک بەرامبەر بە شۆڕش و کۆماری ئیسلامی و ڕێبەریی خومەینی، ڕوون و ڕاشکاوە و دەڵێ: «ئێمە جارێکی دیکە ڕایدەگەیەنین هاوڕێ لەگەڵ هێزە شۆڕشگێڕەکانی سەرانسەری ئێران داکۆکی لە دەسکەوتەکانی شۆڕشی ئێران دەکەین. ئێمە پشتیوانیی دووبارەی خۆمان لە ڕێبەریی ئیمام خومەینی و سیاسەتی دژی ئیمپریالیستی ئەو ڕادەگەیەنین و ئامادەین ئەو پشتیوانییە بەکردەوە بسەلمێنین.»[1]

سەرکردایەتی)ی حدک وەک هێزی سەرەکیی بزاڤەکە بەجۆرێک بوو کە ٨٠٪ی خەڵکی گوندەکان بوون و ئەو ٢٠٪ە کە خەڵکی شار بوون سەر بە چینی مامناوەندی و کەم داهات و گەڕەکە پەراوێزخراوەکان بوون. ئیسماعیل بازیار، سمیناری ڕۆڵی هێزی پێشمەرگە لە سێ قۆناغی جیاواز لە کوردستاندا، Tv- kurd chanel، ٢٦ی سەرماوەزی ١٣٩٥ (١٧ی دیسامبری ٢٠١٦).

١. ڕاپۆرتی کومیتە ناوەندی بۆ کۆنگرەی چوارەمی حدک، س. پ، ل ٨٣ یەکێک لەو پرسانە کە لە کۆنگرەی چوارەمدا زۆرترین کێشە و مشتومڕیان نایەوە، هەڵوێست بەرامبەر بە کۆماری ئیسلامی بوو. دیارە هێڵی چەپی لایەنگری حیزبی توودە توانی هەڵوێست و بۆچوونەکانی خۆی بچەسپێنێ، بەڵام ئەوە بەو مانایە نەبووە، کە ڕوانگەی پێچەوانەی ئەو باڵە لە کۆنگرەدا نەبووبێ. بۆ وێنە: مانگێک پێش پێکهاتنی کۆنگرە لە بەفرانباری ١٣٥٨ (ژانویەی ١٩٨٠)دا شاندێکی حیزبی کۆمۆنیستی ئیتالیا بە سەردان دێنە ئێران و لە ماوەی سەفەرەکەیاندا لەگەڵ قاسملوو و کیانووری، سکرتێری حیزبی توودە دیدار و چاوپێکەوتنیان دەبێ. ئەم چاوپێکەوتنە لەگەڵ قاسملوو لەسەر بانگهێشتی حدک (ئێران) بوو. بڕوانە: پاشکۆی ژمارە ١٢. شاندەکە لە گەڕانەوەدا ڕاپۆرتێکی نهێنی لەو چاوپێکەوتنانە و نامەیەکی قاسملوو بۆ حیزبی کۆمۆنیستی ئیتالیا دەدەنەوە بە حیزبەکەیان. لەو ڕاپۆرتەدا باس لە داکۆکی، خۆشباوەڕی و هیواهەڵچنی کیانووری بە خومەینی دەکەن و بەپێچەوانە، قاسملوو جۆرێکی دیکە بیر دەکاتەوە. قاسملوو پێیان دەڵێ: «چۆن دەکرێ لەسەر هەندێک پرسی وەک دەسەڵاتی خەڵک، پلۆرالیزم، مافی کەمینەکان و... لەگەڵ کەسێک وتووێژ بکەی کە خۆی بە نوێنەری خوایە لەسەر زەوی و گەورەترین ناکۆکیی خۆی لەگەڵ خومەینی لە تێنەگەیشتنی خومەینی لە

ئەم سیاسەتەی حدك کاریگەریی ڕەوتی توودەیی نێوخۆی ئەو حیزبەی بەتەواوی بەسەرەوەیە و لە ڕاستیدا ئەمە هەڵوێستی حیزبی توودە بوو کە هەر لە دوای سەرکەوتنی شۆڕش بەرامبەر بە کۆماری ئیسلامی و خومەینی گرتبوویە بەر و تیۆریزەشی کردبوو. جەوانشێر، دەبیری دووهەمی حیزبی توودە لەم بارەیەوە دەڵێ: «پشتیوانی ئێمە لە ئیمام خومەینی بەپێچەوانەی بانگەشەی تێکدەران و گومانی ناڕاستی منالانە، هەلپەرستی نییە، بەرهەمی چل ساڵ شەڕ لە دژی ئیمپریالیزم و خوێناو هەڵێنان لە دەستی سازشکارانە.»[1]

لە بەشی بڕیارنامەی کۆنگرەدا دوو خاڵی بڕیارنامەکە بە شێوازێکی ڕادیکاڵ سەرنجی داوەتە ژیان و گوزەرانی چینی کرێکار و زەحمەتکێشان و جووتیاران. داوا کراوە کە کرێکاران و زەحمەتکێشانی شار و گوندەکانی ئێران دەبێ لە بەڕێوەبردنی چارەنووسی خۆیاندا بەشدار بن تا لەم دۆخە بەزەیی بزوێنە ڕزگاریان بێ، کە مەبەست پێکهێنانی شووراکانی کرێکارییە و لە پێوەندی لەگەڵ جووتیاراندا داوا دەکرێ و بە ئەنجامدانی یاساکانی شۆڕشگێڕی کێشەی خاوەنداریەتیی زەوی بە قازانجی جووتیارانی بێزەوی کۆتایی پێ بێ.[2]

دیموکراسی دەبینێ و پێی وایە ڕووحانییەتی شیعە لەگەڵ چەمکی دیموکراتیك تەواو بێگانەیە.» سەرچاوە:

https://events.manchester.ac.uk/event/event:u2j- jainnybn- z377tk/under- 8- diverse- hammer- and- slele- interlinkayes- between- earoppean- and- iraniancommunisms1917- 1991.

١. ف. م. جوانشیر، م. ق، ص ٢٢٨. حیزبی توودە لە ئاراستەی پشتیوانی لە هێڵی دژە ئیمپریالیستی خومەینی تەنانەت ڕابردووی مێژوویی بۆ دانا. بەهاری ساڵی ١٣٦٠ (١٩٨١) کتێبێکی لەژێر ناوی «١٨٠ ساڵ پشتیوانی حیزبی توودەی ئێران لە هێڵی ئیمام و جووڵانەوەی خوێناویی ١٥ی جۆزەردان»دا چاپ و بلاوکردەوە. پاشکۆی ژمارە ٩.

٢. اسناد کنگره چهارم حدکا، م. ق، ص ١١٠.

بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی «حدک»یش ئاڵوگۆڕی تێدا ئەنجام درابوو؛ لە فەسڵی یەکەم و لە ئامانجە گشتییەکاندا، ئامانجی دوارۆژی حدک کە پێکهێنانی کۆمەڵێکی سۆسیالیستیی دادپەروەرانە بوو، گۆڕا بۆ پێکهێنانی کۆمەڵێکی سۆسیالیستی کە بنچینەکانی لەسەر پرەنسیپی زانستیی بینای سۆسیالیزم دامەزراوە.[1] لابردنی پاشگری «دادپەروەرانە» بەو مانایە بوو کە سۆسیالیزم پێویستیی بە پاشگری دادپەروەرانە نییە و خۆی لە خۆیدا ئەو نیزامە لە هەموو ڕوویەکەوە دادپەروەرە و ئەگەر بەکار هێنانی زاراوەی «دادپەروەر» لە بەرنامەی پەسندکراوی کۆنفرانسی سێهەم و دواتر کۆنگرەی سێهەم (١٣٥٢/ ١٩٧٣) سنووربەندیی لەگەڵ سۆسیالیزمی مەوجود (سۆسیالیزمی دامەزراو لە یەکیەتیی سۆڤیەت و وڵاتانی دیکەی سۆسیالیستی) کردبوو، ئەم سنووربەندییە نامێنێ، واتە سۆسیالیزمی مەوجود لە ڕووی ئابووری ـ کۆمەڵایەتی و سیاسییەوە بێ‌کەم‌وکوورییە. ئەم ئاڵوگۆڕە داشکاندن بوو بەلای سۆڤیەتدا و پێکهێنانی کۆمەڵگای سۆسیالیستی لەسەر بنەمای سۆسیالیزمی زانستی، ئەو ناوونیشانەیە کە مارکسیزم بە خۆی داوە لە بەرامبەر «سۆسیالیزمی خەیاڵی»دا،[2]

١. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا پەسندکراوی کۆنگرەی چوارەم، کومیسیۆنی ئینتشارات و تەبلیغاتی کومیتەی ناوەندیی حدکا، ڕەشەمەی ١٣٥٨ (فێورییەی ١٩٨٠)، ل ١٤.

٢. سۆسیالیزمی خەیاڵی: مارکس و ئەنگلس، سۆسیالستەکانی پێش لە خۆیان بە سۆسیالیستی خەیاڵی ناو دەبرد، چونکە پێیان وا بوو لایەنگرانی ئەو ئەندیشەیە هەوڵی پێکهێنانی کۆمەڵگایەکی ئایدیالیستی دەدەن بەبێ لەبەرچاو گرتنی یاسامەندیی مێژوو و بەبێ ناسینی پێویستی و ئیمکانیاتی کۆمەڵگا و ڕوانگەکانیان زۆرتر مرۆڤ‌دۆستانە و ئەخلاقی بوو تا مێژوویی. مارکسیزم بە هێنانەئارای «ماتریالیزمی دیالێکتیک» و «ماتریالیزمی مێژوویی» هەوڵی دەدا نیشان بدا کە سۆسیالیزم بەپێی «جەبری مێژوو» قوناغێکی ناچارییە لە گەشە کردنی فورماسیۆنەکانی کۆمەڵایەتی- ئابووری. سان

کە بنەماکەی لەسەر ڕاڤە کردنی کۆمەڵایەتی، مێژوویی و دۆزینەوەی یاساکانی ناچاریی مێژوو (determinism) دانراوە.[١]

حدك کە لە بەرنامەی پەسندکراوی کۆنفرانسی سێهەم و کۆنگرەی سێهەم (١٣٥٢/ ١٩٧٣) لە ماددەی چوارەمی ئامانجە گشتییەکانی بەرنامەدا پشتیوانیی خۆی لە خەباتی ڕزگاریخوازیی گەلان بەدژی ئیمپریالیزم ڕاگەیاندبوو، ئەم جارە لە خەباتی گەلان بەدژی ئیمپریالیزم، ناوی ئەمریکاش دەهێنێ وەك سەرکردەی جیهانیی ئیمپریالیستی[٢] و لەوە بەدوا دژایەتی کردنی ئیمپریالیزمی ئەمریکا وەك سەرکردەی ئیمپریالیزمی جیهانی لە ئەدەبیاتی سیاسیی حیزبی دیموکراتدا و لە ماددەی چوارەمی ئامانجە گشتییەکانی بەرنامەدا تا کۆنگرەی نۆهەم (١٣٧٠/ ١٩٩١) دەمێنێتەوە.

لە ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢ (١٩ی ئابی ١٩٥٣)ـەوە تا ساڵی ١٣٥٧ (١٩٧٩) کە ڕژیمی سەڵتەنەتی لە ئێران ڕووخا، واتە نزیك بە ٢٥ ساڵ، قۆناغی باڵادەستیی سیاسەتی ئەمریکا لە ئێرانە و بێجگە لە قۆناغی کورتی سەرەتای حوکمڕانیی کێنێدی لە ساڵی ١٩٦١ و سەرەتای سەرکۆماریی کارتەر لە ساڵی ١٩٧٧دا سەرکۆمارەکانی ئەمریکا پشتیوانی بێ ئەملاوئەولای ڕژیمی پەهلەوی بوون.[٣] ڕووخاندنی دەوڵەتی

سیمۆن، شارل فۆریە، ڕۆبێرت ئۆوێن و لویس بلان لە سیما ناسراوەکانی سۆسیالیزمی خەیاڵی بوون. حسن علی‌زادە، م. ق، ص ٢٦٥؛ غلامرضا علی بابایی، م. ق، ص ٢٨٦.

١. داریوش آشوری، دانشنامه سیاسی، م. ق، ص ٢٠٦.

٢. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی چوارەم، ل ١٤.

٣. محمود طلوعی، خواندنی‌های تاریخی، چاپ چهارم، تهران، ١٣٨١، ص ٢٨٠. لەو قۆناغەدا ئەمریکا تاقە سواری گۆڕەپانی سیاسەت و ئابووریی ئێرانە. ئەمریکا گەورەترین هەناردەکەری کەل‌وپەلی بازرگانی بۆ ئێرانە و گەورەترین کڕیاری چەك لە ئەمریکا لە جیهاندا ئێرانە. لە سەرەتای ساڵی ١٩٧٨ (١٣٥٦- ١٣٥٧) پتر لە ٤٠ هەزار

موسەددیق و گەڕاندنەوەی شای ڕاکردوو پتر لە هەر ڕووداوێکی دی ڕق و بەدگومانیی ئێرانییەکانی لە ئەمریکا هان دابوو،[١] ڕووداوێك کە دوای ٥٠ ساڵ وەزیری دەرەوەی ئەمریکا، مادلین ئۆلبرایت داوای لێبووردنی لە ئێرانییەکان کرد.[٢] لە کوردستانیش دوژمنایەتیی ئەمریکا و بریتانیا لە دژی کۆماری کوردستان حاشاهەڵنەگر بوو، قاسملوو دەڵێ: «ئیمپریالیزمی ئەمریکا و بریتانیا ئەوەندە لە کۆماری کوردستان بێزار بوون و ئەوەندەیان ڕق لە پێشکەوتنی جووڵانەوەی گەلی کورد لە کوردستان هەستابوو، کە بۆ تێکشکاندنی بە هەموو هێزیانەوە یارمەتیی دەوڵەتی ناوەندیی ئێرانیان دەدا.»[٣] بەجۆرێك کە ئەفسەرانی ئەمریکا لە داگیر کردنەوەی کوردستان و ئازەربایجاندا ڕۆڵێکی گرینگیان هەبوو و تەنانەت دوکتۆر عەزیز شەمزینی پێی وایە بە فەرمانی باڵوێزی ئەمریکا لە تاران و بەپێی پێشنیاری ژەنەڕاڵ شوارتسکۆفی ئەمریکایی کە لە ئێران بوو، قازی محەممەد و حەمەحوسێنخانی سەیفی قازی دەستگیر کران.[٤]

ئەمریکایی لە ئێران بە کار مەشغوڵن کە بەشێکی گرنگ لەمانە وەك ڕاوێژکار و پسپۆڕ بە نێو هێزە چەکدارەکانی ئێراندا بڵاوبوونەوە. پیشین، ص ٢٨٠.

٢. محمود طلوعی، مصدق در پیشگاه تاریخ، تهران، ١٣٧٩، ص ٣٢٥.

٢. پیشین، ص ١٧۶. هەروەها «ساواك» کە بە ڕێکخراوێکی ئیتلاعاتیی ترۆتێنەر و بەدناو لە نێو کۆمەڵانی خەڵك ناوی دەرکردبوو، دامەزراندنی بەهۆی ئەمریکاییەکانەوە لە چاوی خەڵك شاراوە نەبوو. حوسێن فەردووست ئەفسەری پلەبەرزی سپا کە ماوەی دە ساڵ جێگری سەرۆکی ساواك بوو، دەڵێ: «ڕێکخراوی ئیتلاعاتیی «ساواك» بەهۆی ئەمریکاییەکانەوە ساڵی ١٣٣٥ (١٩٥۶) لە ئێران دامەزرا و تا ساڵی ١٣٤٢ (١٩۶٣) دە ڕاوێژکاری ئەمریکایی لەو ڕێکخراوەدا چالاکانە بوونیان هەبوو.» حسین فردوست، م. ق، ص ٣٣٧.

٣. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، چل ساڵ خەبات لە پێناو ئازادیدا، س. پ، ل ١٣٢.

٤. عەزیز شەمزینی، س. پ، ل ٣١٣.

ئەم هەڵوێست و سیاسەتانەی ئەمریکا لە بیرەوەریی مێژوویی کۆمەڵانی خەڵکدا نەسڕدرابوونەوە و ئەمەش یارمەتیدەر بوو بۆ گرتنی هەڵوێستی ڕادیکاڵ بەرامبەر بە ئەمریکا بۆ ماوەی پتر لە دەیەیەك لە سیاسەتی حیزبی دیموکراتدا.

لە کۆنگرەی چوارەمدا ئاڵوگۆڕ بەسەر ناوی حیزب دیموکراتدا هات. دیارە لە کۆنفرانسی سێهەمدا (١٩٧١) ناوی «ئێران» بە دوای ناوی «حدك»دا و لە نێو کەوانەدا زیاد بوو، بەڵام بە وتەی حەسەنزادە: «ڕێکخراوە سیاسییەکانی ئێران کە لەسەر دانانی ناوی ئێران لە کەوانەدا تێبینیان هەبوو و ئەمەیان بە نیشانەی ئەوە دادەنا، کە حیزبی دیموکرات بۆ هەموو بەشەکانی کوردستان یەك حیزبە و دانانی ناوی «ئێران» لە کەوانەدا بۆ ئەوەیە نیشان بدا لقی حیزب لە ئێراندا مەبەستە و بۆ لابردنی ئەم گومانە لە کۆنگرەی چوارەمدا کەوانەکە لابرا و ناوی حیزب بوو بە **حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران.**»[1] ئاڵوگۆڕ لە ناوی «حدك»دا هەم کاریگەریی ڕێکخراوە چەپەکانی ئێرانی بەسەرەوە بوو، چونکە هەموویان لەسەر سەروەریی خاکی ئێران مکوڕ بوون[2] و هەم خاوەن تێڕوانینە چەپەکانی نێو «حدك»یش، بەتایبەتی لایەنگرانی حیزبی توودە نەیان دەویست وەك حیزبێکی ناسیۆنالیست پێناسە بکرێن.

گەڕانەوەی ڕێبەرانی حیزبی توودە بۆ ئێران و دەستپێکردنی چالاکیی ئاشکرای ئەم حیزبە و هەوڵدانی بۆ بەرەو پێش بردنی سیاسەتەکانی لە کوردستان بەتایبەتی لە ڕێگەی لایەنگرانی لە نێو «حدکا»دا، بوونی دەیان

١. عەبدوڵڵا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی دووهەم، س. پ، ل ٦٩.

٢. لە یەکەم مەرامنامەی حیزبی توودەی ئێراندا و لە یەکەم ماددە لەسەر پاراستنی سەربەخۆیی و سەروەریی ئێران جەخت کراوەتەوە؛ تحسین مرامنامه حزب توده ایران، راه توده، شماره ٣٤٧، ١٩ دی‌ماه ١٣٦٠.

ڕێکخراوی چەپگەرای کوردستانی و زۆرتر ئێرانی لە کوردستان کە پتر لە هەموو شوێنێکی ئێران مەجالی چالاکیان هەبوو بەتایبەتی بۆ پیادە کردنی تیۆرییە شۆڕشگێڕانەکان،[1] داگیر کردنی باڵوێزخانەی ئەمەریکا لە تاران،[2] لە زاڵبوونی گوتاری چەپ بەسەر کەشوهەوای فکری لە کوردستان و ڕادیکالیزە بوونی جەوی کوردستاندا، ڕۆڵی سەرەکییان بینی.[3] کۆنگرەی چوارەمی «حدکا»ش شوێنەواری ئەم کەشوهەوایەی

---

١. بۆ وێنە: لە بەهار و سەرەتای هاوینی (١٣٥٨/ ١٩٧٩)دا ڕێکخراوی چریکە فیدایی‌یەکانی گەلی ئێران (لقی کوردستان) لە ئاوایی ئەرمنی‌بلاغی لە ناوچەی چۆمی مەجیدخان سەر بە مەهاباد لە هەوڵی پێکهێنانی چەشنێك «کالخۆز» (زەوی و مەزرای هاوبەشی سۆسیالیستی کە لە سۆڤیەت هەبوو)دا بوون. پەرەپێدانی شۆڕش، کوردستان، ئۆرگانی کومیتە ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، ژمارە ١٠٢، بەفرانبار و ڕێبەندانی ١٣٦٣/ ژانوییە و فێورییەی ١٩٨٥، ل ٣٣.

٢. نەسرین قاسملوو دوای پتر لە ٢٠ ساڵ لە ئورووپاوە پاش سەرکەوتنی شۆڕش دەگەڕێتەوە بۆ کوردستان و دەچێتە مەهاباد (ناوەندی چالاکیی حدکا) کە لە ڕیزی بزووتنەوەی چەپدا بوو و تازە لە دۆخی نایاسایی بوون هاتبووە دەرەوە، هێشتا پێگەی خۆی لە کومەڵگەی سەرانسەری و ئاڵۆزیی ئێراندا قایم نەکردبوو کە لەگەڵ شەڕ ڕووبەڕوو بۆوە. «زۆرێك لە کوردەکان ڕاستگۆیانە باوەڕیان بەوە هەبوو کە کۆمۆنیزم، ئازادییان بۆ دەستەبەر دەکا. هەرچەند باوەڕم بە کۆمۆنیزم تێدا کاڵ بۆوە، بەڵام ئەمویست بەهۆی برینداری کردنی ئەو گەنجانەی بە هەموو مانا ئۆگری ئەو بزووتنەوەیە بوون.» نەسرین قاسملوو، س. پ، ل ٣١١ و ٣١٢.

٣. ڕۆژی ١٣ی خەزەڵوەری ١٣٥٨ (٤ی نوامبری ١٩٧٩) دەوروبەری سەعات ١١ی بەیانی ٤٠٠ لاو کە خۆیان بە «خوێندکارانی پەیڕەوی ڕێبازی ئیمام» دەناساند، هێرشیان بردە سەر باڵوێزخانەی ئەمریکا لە تاران و داگیریان کرد، سەعات ٣ی پاشنیوەڕۆ خوێندکاران ڕاگەیاندراوێکیان بڵاوکردەوە کە تێیدا هاتبوو: «ئێمە خوێندکارانی موسوڵمانی پەیڕەوی ڕێبازی ئیمام خومەینی بە مەبەستی ناڕەزایەتی دەربڕین بە پیلانەکانی ئیمپریالیستی و سەهیۆنیستی، باڵیۆزخانەی سیخوڕیی ئەمریکا لە تارانمان

بەسەرەوە بوو، بۆیە ئەو بەشەی کە قاسملوو لە پێکهاتەی کۆنگرەدا بە زۆرینەی بێلایەنی ناو دەبا، بە لای هێڵی چەپی توودەییدا دایشکاند. کۆنگرەی چوارەم گوزارشت لە لووتکەی ڕوانگەی چەپی ڕادیکاڵ لە مێژووی حیزبی دیموکراتدا دەکا و ئەمە بەتایبەتی بە بەراوردکردنی پێگەی کۆمەڵایەتی ڕێبەرانی ئەم کۆنگرەیە لەگەڵ کۆنگرەی یەکەم، کە لە بەرنامەی حدك لەو سەردەمەدا، کونسێرڤاتیزم ڕەنگی دابۆوە، دەتوانێ بەڵگەیەکی دیکە بێ بۆ نیشان دانی ئاڵوگۆڕی قووڵ لە بەرنامە و هەروەها پێگەی کۆمەڵایەتی ڕێبەرانی ئەم حیزبە لە دوو قۆناغی جیاوازدا.[1]

داگیر کرد تا دەنگی ناڕەزایەتی خۆمان بە گوێی دنیا بگەیەنین.» مسعود بهنود، ٢٧٥ روز با بازرگان، چاپ دوم، تهران، ١٣٧٨، ص ٧٩٩. ئەم ڕووداوە لەلایەن بەشی زۆری هێزە چەپەکان و لە سەرووی هەمووان حیزبی توودەی ئێرانەوە پشتیوانی لێ کرا و ئەوەندی دیکە کەشوهەوای دژی ئیمپریالیستی لە ئێران گەرمتر بوو.

١. زۆربەی نزیك بەتەواوی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی ئەندامانی ڕێبەریی کۆنگرەی چوارەمی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران (١٣٥٨/ ١٩٧٩) سەر بە چینی مامناوەند و ڕووناکبیرن، کە ئەمە لەچاو پێکهاتەی کۆمەڵایەتی ڕێبەریی کۆنگرەی یەکەم (١٣٢٤/ ١٩٤٥) کە پتر لە نیوەی تەواوی ئەندامانی ڕێبەریی حیزب خاوەن زەویی گەورەن و لە چینی دەرەبەگ و سەرۆك عەشیرە و بازرگانان پێکهاتبوون. حامید گەوهەری، کۆماری کوردستان، س. پ، ١٢٥- ١٢٦؛ ئەوشیروان مستەفا ئەمین، کورد لە گەمەی سۆڤیەتدا، س. پ، ل ٨٣ و ٨٤ ئەم خشتەیە بەهاوکاریی عەبدوڵلا حەسەنزادە، بەشداربووی کۆنگرەی چوارەم و هەڵبژێردراوی ڕێبەریی کۆنگرە، ڕێکخراوە:

١- عەبدوڕڕەحمان قاسملوو	مامۆستای زانکۆ	١٤- ئەبووبەکر هیدایەتی	مامۆستا
٢- سادق شەرەفکەندی	مامۆستای زانکۆ	١٥- جەهانگیر ئیسماعیلزادە	ئەندازیار
٣- حەبیبوڵلا عەباسی	ئەفسەری سپا	١٦- ڕەحمان کەریمی	مامۆستا
٤- عەبدوڵلا حەسەنزادە	ڕ ووناکبیر	١٧- ئەحمەد عەزیزی	ڕووناکبیر
٥- جەلیل گادانی	ڕووناکبیر	١٨- مستەفا شەڵماشی	ڕووناکبیر
٦- مستەفا هیجری	مامۆستا	١٩- سەید ڕەسووڵ دیهقان	جووتیار
٧- حەسەن ڕەستگار	ڕووناکبیر	٢٠- کەماڵ دەباغی	مامۆستا
٨- حوسێن مەدەنی	مامۆستا	٢١- سەتار مامەدی	سەرۆک عەشیرەت
٩- هاشم کەریمی	مامۆستا	٢٢- فەوزیە قازی	خانەدار
١٠- ئەمیر قازی	ڕووناکبیر	٢٣- غەنی بلووریان	ڕووناکبیر
١١- حەسەن شیوەسەڵی	ڕووناکبیر	٢٤- فارووق کەیخوسرەوی	ئەندازیار
١٢- قادر عەبدی	مامۆستا	٢٥- ئەوید موعینی	مامۆستا
١٣- ڕەحیم سەیفی قازی	مامۆستای زانکۆ	٢٦- مامۆستا هێمن	ڕووناکبیر

بەشی چوارەم

حدکا لە چەپێکی ڕادیکاڵەوە
بۆ چەپێکی سۆسیال دێموکرات (١٩٨٠ - ١٩٩١)

باسی یەکەم: دابڕانی باڵی چەپی توودەیی لە حدکا

بەهاری ١٣٥٩ (١٩٨٠) ئاکامی وتووێژەکانی نوێنەرانی گەلی کورد لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی، کە لە دوای شەڕی «سێ مانگە»وە[1] دەستی پێکردبوو و چەند قۆناغی جیاوازی بڕیبوون (گەڵاڵەی ٢٦ ماددەیی و گەڵاڵەی ٦ ماددەیی) کە داواکانی نەتەوەی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانیان تێدا گەڵاڵە کرابوو، بە بنبەست گەیشت[2] و بە هێرشی سەربازیی دەوڵەتی ناوەندی بۆ سەر هەندێك شار و شارۆچکەی کوردستان و بەرگریی هێزی پێشمەرگە، دووبارە دۆخی کوردستان بەرەو گرژی و ئاڵۆزی ڕۆیشت و شەڕ دەستی پێکردەوە.[3]

---

١. شەڕی سێ مانگە: بەو شەڕە دەگوترێ کە لە ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٥٨ (١٩ی ئابی ١٩٧٩) بە دوای فتوای جیهادی خومەینی بۆ هێرش کردنە سەر کوردستان، دەستی پێکرد و تا پەیامی خومەینی بۆ خەڵکی کوردستان لە ٢٦ی خەزەڵوەر (١٧ی نوامبر)ی هەمان ساڵ کە ئاگربەسی لە نێوان هێزی پێشمەرگە و هێزەکانی کۆماری ئیسلامی لێ کەوتەوە، درێژەی هەبوو. (جەلیل گادانی، س. پ، ل ٢٤٣- ٢٥٧.)

٢. کریس کۆچێرا، بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد و ویستی سەربەخۆیی، وەرگێڕانی: حەسەن ڕەستگار، هەولێر، ٢٠١٣، ل ٢٩٧.

٣. دەیڤید مەکداول، س. پ، ل ٥٦٦- ٥٦٧. قاسملوو بە هەواڵدەریی فرانس پرێسی ڕاگەیاندبوو: «حکوومەت کوردەکان بەرەو شەڕێکی هەمەلایەنە ڕادەکێشێ، بەنیسەدر وەك سەرکۆمار بەڵێنی دابوو کە بیرورای ئێمە لە بەرنامەیەکی ٦ ماددەییدا سەبارەت بە

حیزبی توودە لەلایەك بە دەستپێکردنەوەی شەڕ لە کوردستان ڕازی نەبوو، لە لایەکی دیکە چەك دانەنان و نەرمی نەنواندنی هێزە کوردییەکانی لە ئاست ویست و داخوازییەکانیان بۆ گەلی کورد، بە هۆکاری پێکهاتنی ئەم دۆخە دەزانی و لە بنەڕەتیش‌دا پرسی نەتەوەیی بۆ حیزبی توودە وەك پرسێکی پلە ٣ و ٤ بوو، هەر وەك عەلی گەلاوێژ؛ ئەندامی بە ڕەگەز کوردی سەرکردایەتیی ئەم حیزبە ئاماژەی پێ دەکات و لە کۆبوونەوەیەکی ئەندام و لایەنگرانی ئەم حیزبەدا لە شاری مەهاباد دەڵێ: «مەسەلەی گرینگی ئەوڕۆی ئێران ڕزگار کردنی شۆڕش و وەدە رنانی ئیمپریالیزمە، مەسەلەکانی دیکە لەچاو ئەم دووە ناگرینگن. مەسەلەی ئەمڕۆکەی ئێمە یەکیەتییە، یەکیەتیی ئوسوولی لەسەر بنچینەی هاوکاریی تەواوی هێزەکانی مەردومی لەژێر ڕابەرایەتیی ئیمام خومەینی‌دا کە سەلماندوویەتی دەتوانێ تەواوی میللەت لە دژی شەیتانی گەورە (ئەمریکا) یەکگرتوو بکا.»[1]

کێشەی حیزبی توودە لەگەڵ حیزب و ڕێکخراوە نەتەوەیی‌یەکان (خودموختاریخوازەکان) ئەوە بوو، کە ئەم حیزبانە پرسی نەتەوەیی‌یان بە لاوە گرینگتر بوو تاکوو تەواوەتیی خاکی وڵات (ئێران) و خەبات لە دژی ئیمپریالیزم[2] و ئەمە پێچەوانەی سیاسەتی حیزبی توودە بوو، هەر بۆیە

خودموختاری دابین بکا، بەڵام پێش هەموو شتێك داوا لە ئێمە دەکا چەکەکانمان دا بنێین، واتە دەستەکانمان ببڕینەوە.» کریس کۆچێرا، ل ٢٩٧.

١. د. یاسین سەردەشتی، هەڵوێستی حیزبی توودە، س. پ، ل ١٠١. بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٤.

٢. اصغر شیرازی، مدرنیته و شبهه مدرنیست و دمکراسی، برمبنای یك بررسی موردی درباره حزب توده ایران از آغاز تا سال ١٣٧٨، تهران، ١٣٨٦، ل ٢٨٣.

لەگەڵ قووڵبوونەوەی ناکۆکییەکانی هێزە سیاسییەکانی کورد و کۆماری ئیسلامی حیزبی توودە لە ڕیزی داکۆکی لە کۆماری ئیسلامیدا ڕاوەستا.

حیزبی توودە کاتێک لەوە تێگەیشت کە ناتوانێ حدکا کە هێزی سەرەکیی جووڵانەوەی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو بخاتە ژێر ڕکێفی سیاسەتەکانی خۆی بڕیاری دا ئەو بەشە لە لایەنگرانی خۆی لە نێو «حدکا»دا لەم حیزبە دابڕێ تا بە شێوەیەکی سەربەخۆ چالاکییان هەبێ.[1] حیزبی توودە لەم کەرتکردنەی حدکا چەند ئامانجی هەبوو؛ لە ڕێگەی جیابووەکان سیاسەتەکانی خۆی لە کوردستان کە پێشوازی لێ نەدەکرا، پیادە بکا. کیانووری بە سەربەخۆیی حیزبی دیموکراتی کوردستان هەر لە سەرەتای حەفتاکانەوە تووڕە بوو و ئەوەی لە قاسملوو دەزانی و لە بیری نەچووبۆوە و ئەمە هەلێک بوو بۆ قەرەبوو کردنەوەی ئەو زیانەی وێیان کەوتبوو. هەروەها بۆ نیشاندانی وەفاداری بە کۆماری ئیسلامی و کۆتایی هێنان بە سیاسەتی «کجدار و مەریز» لەگەڵ حدکا و دواجار بۆ ئەوەی هیچ شک و گومانێک لە لای ڕێبەرانی کۆماری ئیسلامی نەمێنێ و پابەند بوونی خۆی بۆ سەروەریی خاکی ئێران

---

١. حیزبی توودە سەرەتا ویستی لە ڕێگەی وەلانانی قاسملوو لە سکرتێریی حدکا و پڕکردنەوەی پلە و پۆستەکەی بەهۆی غەنی بلووریانەوە بە ئامانجی خۆی بگا کە سەری نەگرت. کە ئەم هەوڵە سەری نەگرت کیانووری بە حەمەدەمین سیراجی دەڵێ: «ئەگەر دەتانەوێ حیزبی توودە و حیزبی دیموکرات وەک دوو حیزبی سەربەخۆ کە ڕێز لە یەکتر دەگرن و هاوکار بن و تەنانەت حدکا لە هەموو ئیمکاناتی ئێمە بۆ خەبات کەڵک وەربگرێ، دەبێ بۆ ماوەی ٢ - ٥ مانگیش بێ قاسملوو لە سکرتێری وەلابنێن.» بۆ زانیاریی پتر لەم بارەوە بڕوانە: عەبدوڵڵا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، س. پ، ل ٢٣٠- ٢٣١؛ کریس کۆچێرا، بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد، س. پ، ل ٣٠٠؛ قاسم احمدی، کرد و اندیشەی چپ، فصلنامە ڕۆژەف، س. پ، ل ١١١.

بەسەلمێنێ، چون لە ڕابردوودا و لە سەردەمی کۆماری کوردستان و حکوومەتی میللیی ئازەربایجان‌دا بە پشتیوانیی بزووتنەوە جودایی‌خوازەکان ناسرابوو.[1]

سیاسەتی حیزبی توودە بەرامبەر بە حدکا لە پاش شۆڕشی ئێران بە هێڵێکی ڕاستەوخۆدا تێنەدەپەڕی و هەوراز و نشێوی بە خۆیەوە بینی، هەر کات حدکا بەرامبەر بە کۆماری ئیسلامی نەرمیی نواندبێ بە هەنگاوێکی پۆزەتیف سەیری کردووە و پێچەوانەکەی بە نەگەتیف هەڵسەنگاندووە و ڕەخنە و گازەندەی ئاراستە کردووە. واتە بەستراوبۆوە بەوەی کە هەڵوێستی حدکا چەندە لە ئاراستەی ستراتێژیی حیزبی توودەدایە، کە ئەویش پشتیوانی لە کۆماری ئیسلامیی ئێران، بە پاساوی خەباتی دژە ئیمپریالیستیی ئەو ڕژیمە بوو.[2]

---

۱. کیانووری خۆی دان بە دەستێوەردانی ئەم کەرت‌بوونەی «حدکا»دا دەنێ و دەڵێ: «عەلی گەلاوێژ، ئەندامی کومیتەی ناوەندیی حیزبی توودە لە ڕەوتی دابڕانی غەنی بلووریان لە گرووپی قاسملوودا ڕۆڵێکی گرینگی هەبوو و لە هەموو بوارێک‌دا ئەوانی ڕێنوێنی دەکرد.» نورالدین کیانوری، خاطرات کیانوری، م. ق، ص ۵۲۳.

۲. بۆ وێنە کیانووری لە ۲۲ی بەفرانباری ۱۳۵۸ (۱۹۸۰/۱/۱۲) حدکا لە ڕیزی ڕێکخراوە شۆڕشگێڕە دیموکراتەکان، بەلام هەڵەشە و چەپ‌ئاژۆ دادەنێ؛ جمعی از پژوهشگران، حزب توده از شکل‌گیری تا فروپاشی...، م. ق، ص ۲۸۲. لە ۲۲ی هەمان مانگ‌دا لە ڕێگەی عەلی گەلاوێژەوە حیزبی توودە نامەیەکی دۆستانە ئاراستەی حدکا دەکا و دواتر بلاوکرایەوە و تێیدا داوای لێ‌دەکا کە لەگەڵ گرووپە دژە شۆڕشەکان و خەیانەت‌پیشەکان سنووربەندی بکا؛ نامه مردم، ارگان مرکزی حزب توده ایران، نامه کمیته مرکزی حزب توده ایران به کمیته مرکزی حزب دمکرات کردستان، شماره ۱۳۲، چهارشنبه ۲۶ دیماه ۱۳۵۸. هەمدیسان کیانووری مانگێک دواتر (ڕێبەندانی ۱۳۵۸/ فێبریوەی ۱۹۸۰) لە کۆبوونەوەی ولام و پرسیاردا، لە بابەتی قەیرانی کوردستان و هێزە شۆڕشگێڕ و دژە شۆڕشگێڕەکان‌دا حدکا لە هیچ کام لەو دوو

ڕۆژی ٢٥ /٢/ ١٣٥٩ (١٩٨٠/٦/١٥) بەشێك لە ڕێبەرانی حدکا[1] بە دەرکردنی نامیلکەیەکی ٢٨ لاپەڕی، وێڕای شیکردنەوە و پێداچوونەوەی هۆیەکانی ناتەبایی دوو ساڵی ڕابردووی حدکا دابڕانی خۆیان ڕاگەیاند و لەژێر ناوی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران (پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم)دا دەستیان بە چالاکی کرد و هەموو ئەو کادر و ئەندام و پێشمەرگانەی کە لە ڕیزەکانی «حدکا»دا لایەنگریان بوون، ڕەگەڵیان کەوتن. پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم، «حدکا»یان بە لادان لە ڕێباز و پەسندکراوەکانی کۆنگرەی چوارەم و پێوەندی کردن بە ڕژیمی عێراقەوە تاوانبار دەکرد.[2] مەبەست لە لادان لە ڕێبازی کۆنگرەی چوارەم ئەوە بوو کە دەبێ بەپێی بڕیاری پەسندکراوی کۆنگرە پشتیوانی لە شۆڕشی ئێران (کۆماری ئیسلامی بە ڕێبەریی ئیمام خومەینی) بکرێ و هەوڵ بدرێ لە ڕێگەی وتوویژەوە بە شێوەی ئاشتیخوازانە پرسی کورد

ڕەوتەدا دانانێ و لە بنەڕەتدا هەر ناوی ناهێنێ؛ نورالدین کیانوری، مواضع ما درباره شوراها، مسئلەی کردستان و جبهه متحد خلق، پرسش و پاسخ، شماره ٦ بهمن ماه ١٣٥٨. چەند مانگ دواتر بە دەستپێکردنەوەی شەڕ لە کوردستان، حیزبی توودە ئیتر ساغ بۆوە و حدکا (قاسملوو)ی لە ڕیزی دژە شۆڕش دانا و قاسملوو و حیزبەکەی وەك «باند» و «بەکرێگیراوی بەعسی» و «بەکرێگیراوی ناتۆ» ناو دەبا؛ نامە مردم، کردستان جبهەها آشکارتر می‌شود، ارگان مرکزی حزب توده، شماره ٢٧٨٥، چهارشنبە، ١٨ تیرماه ١٣٩٥. بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٥.

١. ئەم کەسانە بریتی بوون لە: غەنی بلووریان، محەممەدئەمین شێخولئیسلامی (هێمنی شاعیر)، فارووق کەیخوسرەوی، ڕەحیم سەیفی قازی، ئەحمەد عەزیزی، فەوزیە قازی، نەوید موعینی. اعلام مواضع بخشی از رهبری حزب دمکرات کردستان ایران (پیروان کنگره چهارم)، ل ٢٧.

٢. پیشین؛ چرا اعلام موضع کردیم؟ کوردستان، ارگان کمیته مرکزی حزب دمکرات کردستان ایران (پیروان کنگره چهارم)، دورەی جدید، دوشنبه ١٦ تیرماه ١٣٥٩.

چارەسەر بکرێ و خەباتی چەکدارانە و هەر چەشنە بەرگرییەکی بەرامبەر بە دەوڵەتی ناوەندی ڕەت دەکردەوە.

حیزبی توودە هەر لە یەکەم ڕۆژی دوای جیابوونەوەی پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم لەگەڵ دەربڕینی خۆشحاڵی، پشتیوانیی خۆی لە دابڕاوەکان دەربڕی[1] و ئەم جار بەڕوونی و ئاشکرایی بەرامبەر بە حدکا هەڵویستی گرت و لە ڕێگەی بڵاوکراوەکانی خۆی و بەتایبەتی «نامە مردم»، ئۆرگانی ناوەندیی ئەو حیزبەوە هێرشی توندی دەکردە سەر ئەم حیزبە،[2] بەڵام ئەوەی جێگای سەرنجە حیزبی توودە نەك هەر بە وتەی غەنی بلووریان، کەسی یەکەمی پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم کە دەڵێ:

---

1. نامه مردم، ارگان مرکزی حزب توده، شماره ۲۶۲، پنجشنبه، ۲۹ خرداد ۱۳۵۹. لەو ژمارەیەی «نامە مردم»دا لە لاپەڕەی یەکەم و بە مانشێتی گەورە ئەم جیابوونەوەیە ڕاگەیاندرابوو و وەك «هەنگاوی گەورە بەرەو دابین کردنی ئاشتی لە کوردستان» لێك درابۆوە. ئاشتییەك کە تا ئێستاش هەر دابین نەکرا. لە ژمارەیەکی دیکەی «نامە مردم»دا کە سێ ڕۆژ دواتر بڵاوبۆوە دەنووسرێ: «ئاڵوگۆڕی ئەرێنی لە حدکا هەڵویستی لیبڕاوانەی بەشێکی گرنگە لە ڕێبەریی ئەو حیزبە لە دژی شەڕ هەڵایسێنەران، دژی بۆچوونی ناسالمانەی بەشەکەی دیکەی ڕێبەریی حیزب و هەڵویستی لیبڕاوانەی ئەو بەشە لە ئاراستەی پشتیوانی لە ڕێبەری شۆڕش و دەسکەوتەکانی شۆڕش و لە دژی ئیمپریالیزمی ئەمریکا و ڕێژیمی بەعس، گورزی توندی لە پەیکەری پیلانەکانی دژە شۆڕش وەشاند.» نامه مردم، ارگان حزب توده، شماره ۲۶۴، یکشنبه ۱ تیرماه ۱۳۵۹. بڕوانە پاشکۆی ژمارە ۱۶.

2. لەم هێرشانەدا، حدکا (قاسملوو) تاوانبار دەکرا بە پێوەندی لەگەڵ ئیمپریالیزمی ئەمریکا، ئاڵمانی ڕۆژاوا، ناتۆ و بەعسی عێراقی و وەرگرتنی ۹ میلیۆن دۆلار لە ناتۆ، چاوپێکەوتن لەگەڵ شاپووری بەختیار، دیداری نوێنەرانی حدکا لەگەڵ ئووەیسی، پالیزبان و ئەشرەف پەهلەوی لە نزیك هەڵەبجە. نامه مردم، ارگان مرکزی حزب توده، شماره ۲۷۶، تیرماه ۱۳۵۹؛ نامه مردم، شماره ۳۰۵، ۳۰ مرداد ۱۳۵۹؛ نامه مردم، شماره ۳۱۵، دوم شهریور ۱۳۵۹.

«بە داخەوە یارمەتییە ماددییەکانی حیزبی توودە زۆر بەرچاو تەنگانە بوو.»[1] بەڵکوو دواتر تەنانەت خۆشیان لە بەرپرسیارێتیی ئەم دابڕانە دەرهاویشت و عەلی گەلاوێژ کە بە قسەی ڕێبەرانی حیزبی توودە (کیانووری و ئیحسان تەبەری) ئەندازیاری ئەم دابڕانە و نووسەری نامیلکەی ڕاگەیاندنی هەڵوێستی بەشێك لە کادری ڕێبەرانی حدکا (پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم) بوو، ئەم جیابوونەوەیەی بەهەڵە لێکداوەتەوە.[2]

حیزبی توودە پاش ئەوەی لە لێکدانەوەی خۆیدا کە پێی وا بوو بەم دابڕانە بەشی هەرە زۆری حدکا بە لای پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەمدا دەکەوێ، تووشی هەڵە بوو و نەیتوانی ئالتێرناتیڤێکی توودەیی لە بەرامبەر «حدکا»دا پێك بێنێ و کۆمەڵانی خەڵك پێشوازییان لەم هەڵوێستەی پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم نەکرد، خۆی لێدزییەوە و لە کەش‌وهەوای سیاسیی ئەو کاتی کوردستان ـ کە بەهۆی بوونی حیزب و ڕێکخراوە چەپە شۆڕشگێڕەکان لە لایەك و خۆگێل کردنی کۆماری ئیسلامی لە ئاست چارەسەری پرسی نەتەوەیی و دەست‌پێکردنەوەی شەڕ لە بەشێکی

---

١. غەنی بلووریان، ئاڵەکۆك، س. پ، ل ٣٢٧.

٢. غەنی بلووریان لەم بارەیەوە دەڵێ: «ئەمن دیداری خۆم و عەلی گەلاوێژم بۆ حەمەدەمین سیراجی گێرایەوە و گوتم ناوبراو بەو کارەی ئێمە (دابڕان لە حدکا) ڕازی نییە و دەیگوت من لێرە بایەم ڕازی نەدەبووم لە حیزبی دیموکرات جیا بینەوە و دژتان ڕادەوەستام. سیراجی بە بیستی ئەمە سەری ڕاوەشاند و گوتی: ئەگەر من لە لای ئێوە بایەم، عەلی گەلاوێژ نەیدەتوانی ئەو قسەیە بکا، چونکە عەلی گەلاوێژ بۆخۆی دەقی ئەو نووسراوەیەی نووسیوە و داوێتیە دەستی من و فارووق کەیخوسرەوی و بەناوی (بیروبۆچوونی بەشێك لە کادرەکانی ڕێبەرایەتیی حیزبی دیموکرات) بلاومان کردۆتەوە.» هـ. س، ل ٣٢٧.

کوردستان لەلایەکی دیکە بەتەواوی ڕادیکاڵیزە ببوو ـ سروشتی بوو کە سیاسەتی چەکدانان و گرینگیدان بە خەباتی دژی ئیمپریالیستی کە پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم بانگەشەیان بۆ دەکرد، لەگەڵ پێشوازیی کۆمەڵانی خەڵك بەرەوڕوو نەبێ.[١]

لە ڕاستیدا حیزبی توودە لە بنەڕەتڕا باوەڕی بە چالاکی حیزبێکی سەربەخۆی نەتەوەیی لە کوردستان نەبوو، ئەوە نییە لە بەیاننامەی کومیتە ناوەندیی ئەو حیزبە لە ساڵی ١٣٥٤ (١٩٧۶) بە بۆنەی «سی ساڵەی حکوومەتی میللیی کوردستان»دا، داوا دەکا کە ڕۆڵەکانی گەلی کورد ڕیزی حدك جێبهێڵن و بێنە نێو ڕیزی حیزبی توودە؛[٢] دواجار دەبینین کە لە ساڵی ١٣۶۴ (١٩٨٥)دا «پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم» لەسەر داوای حیزبی توودە خۆیان هەڵوەشاندەوە و تێکەڵ بە حیزبی توودە بوون.[٣]

حدکا هۆکارە سەرەکییەکانی ئەم جیابوونەوەیەی بەم شێوەیە دیاری کردووە: «هۆی ئەسڵیی جیابوونەوەکە جیا لە لاوازیی فکری و بیروباوەڕی، دەتوانین بڵێین دوو شت بوو: یەکیان دەستێوەردانی

---

١. حەسەنزادە کە لە دوای دابڕانی «پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم» بەڕێوەبەری یەکەم مێتینگی حدکا لە شاری مەهاباد بوو، کە تێیدا قاسملوو وتاری دا، دەڵێ: «قاسملوو گوتی: فەلسەفەبافیی پێناوێ، مەسەلەکە ئەوەیە چەك دادەنێین یا دایناننێین؟ زیاتر لە شەست هەزار کەس بەیەك دەنگ هاواریان دەکرد، دای نانێین.» عەبدوڵڵا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، س. پ، ل ٢۴١.

٢. مردم، ارگان مرکزی حزب توده ایران، فرخنده یاد سی‌امین سال جنبش ملی و مترقی کردستان ایران، شماره ١٥٠، ١٥ دیماه ١٣٥۴.

٣. حوسێن بەخشی، س. پ، ل ۶۶ـ ۶٧ غەنی بلووریان لەم بارەیەوە دەڵێ: «عەلی خاوەری، سکرتێری نوێی حیزبی توودە و حەمیدی سەفەری، جێگری ناوبراو داوایان لێ‌کردم کە پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم تێکەڵ بە حیزبی توودە بن.» غەنی بلووریان، ئاڵەکۆك، س. پ، ل ٣۶٣.

ڕاستەوخۆ و هاندانی حیزبی توودە و دووهەمیان ماندوویەتی و بێوورەیی ئەم گرووپە لە خەبات بەرامبەر بە کۆماری ئیسلامی.»[١] ڕێبەریی حدکا بەرامبەر بەم دابڕانە هەڵوێستی توندی گرت و لە یەکەم ڕۆژی دوای بڵاوبوونەوەی بەیاننامەی «پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم»، ئاگادارییەکی زۆر بەکورتی لەژێر ناوی «خەیانەتی گرووپی حەوت کەسی»ی‌دا بڵاوکردەوە و لەوێ‌دا وێڕای ڕاگەیاندنی ڕۆیشتنی ئەم چەند کەسەی حدکا، باسی کۆبوونەوەی کومیتە ناوەندیی هێنابووە گۆڕێ و هیواخوازی ئەوە بوو لەو کۆبوونەوەیەدا، ئەوانە بە جاش بناسرێن.[٢] سروشتی بوو هەڵوێستی لەم چەشنە هەڵسوکەوتی توندوتیژی لێ‌بکەوێتەوە و لە درێژەی ڕەوتی ڕووداوەکان‌دا ئەندامانی «پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم» لەلایەن «حدکا»وە تووشی زیندان بوون و تەنانەت لێیان کوژرا.[٣]

«پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم» لە درێژەی چالاکی خۆیان‌دا بەتەواوی دەچنە ژێر ڕکێفی حیزبی توودە و سیاسەتەکانی ئەم حیزبە لە کوردستان پیادە دەکەن. حوسێن بەخشی، ئەندامی کومیتەی ناوەندیی پەیڕەوانی کۆنگرە چوارەم، لەو پێوەندییەدا دەڵێ: «چارەنووسی پەیڕەوانی کۆنگرە چوارەم بەتەواوی کەوتە بەردەستی حیزبی دایك (توودە) و هەر چەشنە سەربەخۆیی بڕیاردانیان لێ زەوت کرا. سیاسەتی حیزبی توودە لە کوردستان بە شێوەی سەرەکی و ڕاستەوخۆ بەدەستی پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم بەڕێوەدەچوو و سەرکردایەتیی حیزبی توودەش بەبێ ئەوەی

١. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، مێژوویەکی کورتی ڕێبەرایەتی حدکا، س. پ، ل ٢٥.

٢. حزب دمکرات کردستان ایران، دفتر سیاسی: اطلاعیه در بارەی خیانت گروه ٧ نفری، ١٣٥٩/٣/٢٨.

٣. بۆ زانیاریی زیاتر لەم بارەیەوە بڕوانە: حامید گەوهەری، ڕۆژهەلاتی کوردستان لە دە ساڵ‌دا، بەرگی دووهەم، س. پ، ل ٢١٠؛ غنی بلوریان، ئاڵەکۆك، س. پ، ل ٣٢٨.

تایبەتمەندییەکانی خەباتی ڕزگاریخوازانەی کورد لەبەرچاو بگرێ لە مەسەلەی کوردستان، بە قازانجی پتەو کردنی جێ‌پێی خۆی لەلای کاربەدەستانی ئێران کەلکی وەردەگرت.»[1]

بەهاری ١٣٦٠ (١٩٨١) سێ ئەندامی دیکەی کومیتەی ناوەندیی حدکا بە ناوەکانی (سەنار مامەدی، جەهانگیر ئیسماعیل‌زادە و ڕەحمان کەریمی) چوونە نێو ڕیزەکانی پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم[2] و بە پەیوەست بوونی ئەم سێ کەسە پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم چوونە نێو کایەیەکی مەترسیداری سیاسییەوە. بەهۆی پێگە و نفووزی ئەم سێ کەسە لە ناوچەکانی باکووری ڕۆژهەلاتی کوردستان و بوونی بنکە و بارەگاکانی پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق (قیادە موەقەتە) لەم ناوچەیە، کە لەگەڵ حدکا لە ناکۆکیی توندا بوون، کۆماری ئیسلامی توانی هاوپەیمانییەك لەم هێزانە بە ڕاوێژکاریی ڕاستەوخۆی حیزبی توودە لە ناوچەکە پێك‌بێنێ[3] و لە ئۆپەراسیۆنێکی سەربازیی هاوبەش‌دا لە دژی حدکا بە کاری هێنان و ناوچەیەکی بەرفراوانی پێ چۆڵ کردن.[1]

---

١. حوسێن بەخشی، لێك‌دابڕان (پێداچوونەوەیەك بەسەر چۆنیەتیی پێکهاتنی پێڕەوانی کۆنگرەی چواری حدکا)، ئاڵمان (بۆن)، ٢٠٠٧، ل ٣٩. حیزبی توودە ماوەیەك دوای دابڕانی «پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم» سێ کادری کوردی خۆی ناردە نێو «پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم»، کە دوو کەسیان لە کۆبوونەوەکانی کومیتەی ناوەندی‌دا بەشدارییان دەکرد هـ. س، ل ٣٨.

٢. غەنی بلووریان، ئاڵەکۆك، س. پ، ل ٣٥١- ٣٥٢.

٣. حیزبی توودە بە ڕێگەی ڕاسپاردەکانی وەك ڕەزا شەڵتوکی، ئەندامی مەکتەبی سیاسی و عەلی گەلاوێژ بۆ لای پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم بەتایبەت سەنار مامەدی ڕاستەوخۆ بەشداریی لە هەڵوێست و بڕیارەکانی‌دا دەکرد. حوسێن بەخشی، س. پ، ل ٣٤. بۆ وێنە بڕوانە «اطلاعیە»ی سەنار مامەدی لە پێوەندی لەگەڵ جیابوونەوەکەی کە تەواو لەژێر کاریگەریی سیاسەتی حیزبی توودەدایە و ئەدەبیاتی ئەم حیزبەی پێوە دیارە.

سەرنجڕاکێش ئەوە بوو کە حیزبی توودە کە بەتوندی دژی چەکدار بوونی حدکا بوو[٢] و «پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم»یش هۆکاری سەرەکیی جیابوونەوەیان بۆ دەسبردن بۆ چەك و دژایەتی لەگەڵ شەڕ و خوێنڕشتن دەگەڕاندەوە، بەڵام بۆ وەدەرنانی حدکا لە ناوچەکانی باکووری ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە پەنا بردن بۆ توندوتیژی سڵیان نەدەکردەوە.

١٧ی ڕێبەندانی ١٣٦١ (٦ی شوباتی ١٩٨٣) لەلایەن دەزگا ئەمنییەتییەکانی کۆماری ئیسلامییەوە هێرشێکی بەربلاو کرایە سەر حیزبی توودە و بەشێکی بەرچاو لە ڕێبەریی ئەو حیزبە و لە سەرووی هەمووانەوە

بۆ وێنە: هێرش بۆ سەر ئیمپریالیزمی جیهانی بە سەرکردایەتیی ئیمپریالیزمی ئەمریکا، لایەنگری لە وڵاتانی سۆسیالیستی و تاوانبار کردنی قاسملوو بە سیخوڕیی «CIA»، و بەعسی بوون. بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٨. شایانی باسە کە سەنتار مامەدی پیرەوەرییەکانی خۆی لەژێر ناوی «حمله، اعدام، یورش، یاوەسرایی بلوریان و فهرستی از خاطرات سیاسی من»، نشر باران، سوئد، ١٩٩٩ بڵاوکردەوە و ئاوڕی وەسەر ئەم ڕووداوانەی باکووری ڕۆژهەڵاتی کوردستان داوەتەوە کە لە هەندێك شوێن لەگەڵ بیرەوەرییەکانی غەنی بلووریاندا لە ناتەبایی‌دایە.

١. جەلیل گادانی، پەنجا ساڵ خەبات، بەرگی یەکەم، س. پ، ل ٣٠٢؛ حامید گەوهەری، ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە دە ساڵدا، بەرگی دووهەم، س. پ، ل ٣٠٩.

٢. حیزبی توودە نە تەنیا دژی چەکدار بوونی حدکا بوو، بەڵکوو دژی بوونی هێزی چەکداری «پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم»یش بوو، غەنی بلووریان لەسەر ئەم هەڵوێستەی حیزبی توودە دەڵێ: «کیانووری بەردەوام داوای ڕاگرتنی پێشمەرگەی دەکرد، دەیگوت: ئەمن نامەوێ لەگەڵ حیزبێکی کە «پێشمەرگەبازی» بکا پێوەندییم هەبێ. ئەگەر ئێوە حیزبێکی چەکدارن ئەمن ناتوانم لەگەڵ ئێوە پێوەندی بگرم، ئەوە یاسا هەیە، فەرموون بچن تفەنگی دانێن.» برایم فەرشی، سەدەی کارەسات، س. پ، ل ٢٤٩.

نوورەدین کیانووری دەستگیر کران.[1] چەند مانگ دواتر ڕۆژی ١٣٦٢/٢/١٥ (١٩٨٣/٥/٥) دادوەری گشتیی شۆڕشی ئیسلامی، حیزبی توودەی بە حیزبێکی هەڵوەشاوە ڕاگەیاند و ڕاوەدوونان و گرتنی بەربڵاوی پاشماوەی کادری ڕێبەری و ئەندامان و لایەنگرانی ئەو حیزبە لەلایەن کۆماری ئیسلامییەوە دەستی پێکرد.[2]

بە دوای هێرش بۆ سەر حیزبی توودەدا، ڕێکخراوی فیدایی‌یانی گەل (زۆرینە) کە لە ڕووی سیاسییەوە بە شوێن‌پێی حیزبی توودەدا هەنگاوی دەنا و پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم کە بەشێوەی نیوە نهێنی و نیوە ئاشکرا چالاکیان هەبوو، کەوتنە بەر مەترسی و هەر بۆیە ڕێکاری خۆگونجاندن لەگەڵ دۆخی نوییان گرتە بەر. لە سەرەتای ساڵی ١٣٦٢ (١٩٨٣)دا زۆربەی نزیک بەتەواوی ڕێبەران و ئەندامانی پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم لە ترسی ڕاوەدوونان و گرتن بەهۆی دەزگا ئەمنییەکانی کۆماری ئیسلامییەوە ڕۆژهەڵاتی کوردستانیان جێهێشت و

١. احسان طبری، از دیدار خویشتن (یادنامه زندگی) بەکوشش: ف. م. شیوا، سوئد، ١٩٩٧، ص ٣٢.

٢. بۆ وردەکارییەکانی هێرشی دەزگا ئەمنییەکانی کۆماری ئیسلامی بۆ سەر حیزبی توودە کە لە دوو قۆناغدا (١٣٦١/١١/١٧/ ١٩٨٣/٢/٦) و (١٣٦٢/٢/٧/ ١٩٨٣/٤/٢٧) لەژێر ناوی «عملیات امیرالمؤمنین (ع)» بەڕێوەچوو، بڕ: جمعی ازپژوهشگران، حزب توده از شکل‌گیری تا فروپاشی، م. ق، ص ٧٩٢- ٧٩٦. لە دوای ساڵی ١٣٦٢ (١٩٨٣) حیزبی توودە ئیتر لە نێوخۆی وڵات چالاکی سیاسیی نەما و زۆربەی ڕێبەرایەتییەکەی لە زیندان بوون، چەند ئەندامی ڕێبەری لە سۆڤیەت و ئاڵمانی دیموکرات هەوڵیان دا کە ئەو حیزبە زیندوو بکەنەوە و ئەو هەوڵانە پێکهاتنی چەند گرووپی بەرهەڵستکاری لێ کەوتەوە. لەبەریەکهەڵوەشانی وڵاتانی سۆسیالیستی و دواجار یەکیەتیی سۆڤیەت، پاشماوەی حیزبی توودەی لە پشتیوانیی ماڵی و لۆجستیکی بێبەش کرد و بەم جۆرە ئەو حیزبە بەکردەوە لە گۆڕەپانی سیاسیی ئێران ماڵاوایی کرد؛ مازیار بهروز، م. ق، ص ٢٢١.

سەرەتا لەلای پارتی دیموکراتی کوردستان و دواتر لەلای حیزبی شیوعی (سەرکردایەتیی هەرێمی کوردستان) لە ناوچە ڕزگار کراوەکانی باشووری کوردستان گیرسانەوە.[1]

١٠ی خاکەلێوەی ساڵی ١٣٦٤ (١٩٨٥) لە دانیشتنی نێوان عەلی خاوەری، سکرتێری حیزبی توودە، حەمید سەفەری، جێگری سکرتێر و غەنی بلووریان لە چێکۆسلۆڤاکی لەسەر پێشنیاری حیزبی توودە پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم تێکەڵ بە ڕیزەکانی حیزبی توودە دەبن و ئەم ڕێکخستنە کۆتایی بە تەمەنی کورتی دێ.[2] ئەم یەکگرتنە زۆری نەخایاند و لە ساڵی ١٣٦٩ (٣٠ی ئاداری ١٩٩٠)دا پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەمی پێشوو و کوردەکانی نێو حیزبی توودە بەیاننامەیەکیان بەناوی بەشی زۆربەی ئەندامان و کادرە کوردەکانی حیزبی توودە لە دەرەوەی وڵات بڵاوکردەوە و تێیدا دابڕانی یەکجارەکیی خۆیان لە حیزبی توودە ڕاگەیاند و بە دوای ئەمەش‌دا غەنی بلووریان و حەمەدەمین سیڕاجی، دوو کوردی ئەندامی سەرکردایەتیی حیزبی توودەش بەیاننامەیەکی کورتی دووقۆڵییان لە هەمان ڕێکەوت‌دا (٣٠ی ئاداری ١٩٩٠) ڕاگەیاند و جەختیان کردەوە کە هیچ پێوەندییەکیان بە حیزبی توودەوە نەماوە.[3]

لە تووش بوون بەم چارەنووسەی «پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم»دا دوو فاکتەری سەرەکی ڕۆڵیان هەبوو:

---

١. حوسێن بەخشی، س. پ، ل ٥٥؛ هۆشمەند عەلی مەحموود، س. پ، ل ٢٢١.

٢. برایم فەڕشی، سەدەی کارەسات، س. پ، ل ٢٩٤؛ غەنی بلووریان، ئاڵەکۆک، س. پ، ل ٣٦٢- ٣٦٣.

٣. هۆشمەند عەلی مەحموود، ئیسماعیل عەبدوڕڕەحمان سەعید، س. پ، ل ٢٢٥؛ حوسێن بەخشی، س. پ، ل ٩٠- ٩١.

١. پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم لە لێکدانەوەی خۆیاندا بەرامبەر بە کۆماری ئیسلامیی ئێران پێیان وا بوو کە توانایی و بەهرەی ئەوەیان هەیە کە پرسی کورد لە ڕێگەی ئاشتیخوازانەوە چارەسەر بکەن و لەم پێناوەدا لە دروشمە سیاسییەکانیاندا ویست و داخوازییە نەتەوەیی‌یەکانی کوردیان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان کاڵ کردەوە.[1] هەمدیسان لە سۆنگەی ئەم متمانەیە بە کۆماری ئیسلامی بوو کە تەنانەت بەرامبەر بە چالاکیی چەکدارانەی بزووتنەوەی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ڕاوەستان، بەڵام ئەم متمانەیە یەکلایەنە بوو،[2] کۆماری ئیسلامی هیچ کات گوێی بۆ سیاسەت و پێشنیارەکانی «پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم» شل نەکرد. لە ڕاستیدا کۆماری ئیسلامی بەپێی ئایدۆلۆژی و دنیابینیی خۆی هەر لە بنەڕەتڕا باوەڕی بە پرسی نەتەوایەتی لە ئێرانێکی فرە نەتەوەدا نەبوو، چونکە لە ڕوانگەی «ئوممەتی ئیسلامی»یەوە دەیڕوانییە پرسی نەتەوایەتی.

---

١. دروشمی ستراتیژیکی پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم خودموختاری بۆ کوردستان و دیموکراسی بۆ ئێران بوو، بەڵام دواتر لە کۆنفرانسێکدا کە پاییزی ١٣٦١ (١٩٨٢) بەسترا، دروشمی ستراتیژیکی دەگۆڕێ بۆ «سەرکەوتنی شۆڕشی خەڵک و دژە ئیمپریالیستیی ئێران و دابین کردنی خودموختاریی ئیداری و فەرهەنگیی کوردستان لە ئێرانی [...]»؛ حوسێن بەخشی، س. پ، ل ٣٩.

٢. غەنی بلووریان دەڵێ: «کاربەدەستانی کۆماری ئیسلامی بەو ئاکامە گەیشتوون کە پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم پیلانێکی سازکراوی یەکیەتیی سۆڤیەت و حیزبی توودەیە بۆ بەدەستەوە گرتنی دەسەڵات لە ئێراندا و لە هەرێمی کوردستانی ڕۆژهەڵات، پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەمی دامەزراندووە.» غەنی بلووریان، ئاڵەکۆک، س. پ، ل ٣٥٧. لە نووسراوەکانی سپای پاسداران ئاماژە بۆ ئەوە کراوە کە غەنی بلووریان خواستی ئەوەیە کە هەرچی زووتر ئیمتیازات لە دەوڵەت وەرگرێ، بەو نیازەی کە کوردستان بکاتە پێگەی کۆمۆنیزمی سۆڤیەتەکان؛ دفتر سیاسی، پاسداران انقلاب اسلامی، کردستان، امپریالیزم و گروه‌های وابسته، ١٣٦٠، ص ٣٩.

٢. گرێدانی چارەنووسی سیاسیی خۆیان بە حیزبی توودەی ئێران، وەك حیزبێکی کۆمۆنیستیی سەرانسەری، کە پرسی نەتەوایەتی بە لایەوە پلە ٢ و ٤ بوو، کە دەبووە پاشکۆی «خەباتی چینایەتی» و لەو قۆناغەدا پاشکۆی «خەباتی دژی ئیمپریالیستی»ی کۆماری ئیسلامی. ئەوە لە کاتێكدا بوو کە پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم ڕێکخراوێکی لۆکاڵی و نەتەوەیی بوو کە پرسی نەتەوەیی بۆ ئەو سەرەکی بوو.

پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم کاتێك لەو ئەزموونە پەندیان وەرگرت و بڕیاریان دا کە بۆ هەمیشە ماڵاوایی لە حیزبی توودە بکەن، کە ئیتر درەنگ ببوو و لە بیرەوەریی مێژوویی خەڵكدا سڕابۆوە و هیچ ڕۆڵێکیان لە شانۆی سیاسیی کوردستاندا نەمابوو، بەتایبەتی غەنی بلووریان کەسی یەکەمی ئەو ڕەوتە، کە نزیك بە ٢٥ ساڵ تەمەنی لە زیندانەکانی ڕژیمی شاهەنشاهیدا بەسەر بردبوو، وەك قارەمانێکی سەرەنجام تراژیك لە مێژوودا ناوی تۆمار کرا.

باسی دووهەم: سۆسیالیزمی دێموکراتیک و هەنگاونانی حدکا بەرەو سۆسیال دێموکراسی

لە نیوەی دووهەمی مانگی (گەلاوێژی ١٣٦٢/ ئابی ١٩٨٣)دا، واتە پێنج مانگ بەر لە پێکهاتنی کۆنگرەی شەشەم، لەلایەن «قاسملوو»ڕا نامیلکەیەك بەناوی «کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم» لە نێو ڕێکخستنەکانی «حدکا»دا بلاوبۆوە، بۆ ئەوەی کادر و ئەندامانی حیزبی بە ڕوانگە و بۆچوونەکانی لە بارەی «سۆسیالیزمی دیموکراتیك» ئاشنا بن، تا لە کۆنگرەدا بخرێتە بەر باس و وەك ئامانجی دوارۆژی حدکا پەسند بکرێ.[1] قاسملوو هەر لە کۆنفرانسی سێیەم (١٣٥٠/ ١٩٧١) لەسەر بیرۆکەی «سۆسیالیزمی دیموکراتیك» کە خۆی هێنابوویە نێو حیزب پێداگر بوو، بەلام بەهۆی ئەوەی بەشێك لە بەشدارانی کۆنفرانس لەگەل پاشگری دیموکراتیك نەبوون، لە شوێنی دیموکراتیك وشەی «دادپەروەر» بە سۆسیالیزمەوە لکێندرا.[2] بەم جۆرە دەردەکەوێ کە بالی چەپی نێو حدکا لەسەر چەشنی سۆسیالیزم کۆك نەبوون و خوێندنەوەی جیاوازیان بۆ سۆسیالیزم هەبوو.

---

١. حامید گەوهەری، ڕۆژهەلاتی کوردستان لە دە سالدا، بەرگی دووهەم، س. پ، ل ٢٤٩.

٢. عەبدوللا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی دووهەم، س. پ، ل ٤٢- ٤٣. لە کۆنگرەی چوارەمدا (١٣٥٨/ ١٩٨٠) «سۆسیالیزمی زانستی»، و لە کۆنگرەی پێنجەمدا (١٣٦٠/ ١٩٨١) «سۆسیالیزمێك کە ولامدەری هەلومەرجی تایبەتیی ولاتمان» بێ پەسند

سۆسیالیزمی پێناسەکراو له «کورتەباس»دا کۆمەڵێك سنووربەندیی لەگەڵ بیروبۆچوونی باو له نێو هێزه چەپه کلاسیکەکان‌دا دەکرد، لەوانە:

١. سنووربەندی لەگەڵ ئەو کەس و لایەنانه که بێ ئەملاوئەولا پەیڕەوییان له وڵاتانی سۆسیالیستی دەکرد و «سۆسیالیزمی مەوجوود»یان به بێ‌کەم‌وکووڕی دەدی.[1] قاسملوو له «شی‌کردنەوەی کورتەباس»دا لەم بارەیەوە دەڵێ: «هەڵوێستی حیزبی ئێمه بەرامبەر به وڵاتانی سۆسیالیستی نه دژایەتی کردن و نه پەیڕەوی کردنی بێ ئەملاوئەولایە، بەڵکوو هەڵوێستێکی دۆستانه و هەر لەو کاتەش‌دا ڕەخنەگرانەیه. به چاوێکی ڕەخنەگرانه سەیری سۆسیالیزمی مەوجوود دەکا، له هەموو لایەنه ئەرێنییەکانی کەڵك وەردەگرێ و هەموو لایەنه نەرێنییەکانی وەلادەنێ.»[2] له نێوان دوو بەرەی سۆسیالیزم و سەرمایەداری‌دا، سۆسیالیزمی دێموکراتیك به لای سۆڤیەت‌دا دایشکاندووه و به دۆستی ستراتێژیی خۆی داناوه،[3] بەڵام کلکایەتیی لێ‌نەکەوتەوە.

کرا. بەرنامه و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی چوارەم، س. پ؛ بەرنامه و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی پێنجەم، سەرماوەرزی ١٣٦٠/ دیسامبری ١٩٨١.

١. بەراشکاوی دەبێ پێ لەوە بنێین که شێوه هەڵدانی «سۆسیالیزمی مەوجوود» له وڵاتانی سۆسیالیستی‌دا بەتەواوی جێگای ڕەزامەندی نییه و هەندێك هەڵه لەم بارەوە کراون که زۆربەیان له هەلومەرجی تایەتی و بابەتییەوە سەرچاوەیان گرتووە. کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم، له بڵاوکراوەکانی کۆمیسیۆنی ئینتشارات و تەبلیغاتی کومیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، گەلاوێژی ١٣٦٢، ل ٥- ٦.

٢. شی‌کردنەوەی «کورتەباس»، له بلاوکراوەکانی کۆمیسیۆنی ئینتشارات و تەبلیغاتی کومیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، پووشپەڕی ١٣٦٣، ل ١٢.

٣. ئێمه له خەباتی درێژخایەنی نەتەوەکەمان‌دا یەکیەتیی سۆڤیەت به دۆست و هاوپەیمانی ستراتێژیی خۆمان دەزانین؛ کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم، ل ٢٥.

٢. سنووربەندی لەگەڵ بیروباوەڕی توودەیی کە لە نێوخۆی «حدکا»دا پاشماوەی مابوو. مەبەستی «سۆسیالیزمی دیموکراتیك» لە پاشماوەی بیروباوەڕی توودەیی، سیاسەت و هەڵوێستەکانی حیزبی توودە بەرامبەر بە کۆماری ئیسلامی نەبوو، بەڵکوو لە خوێندنەوەیان بوو بۆ سۆسیالیزم لە ئێراندا. لە شیکردنەوەی «کورتەباس»دا هاتووە: «ساڵەهای ساڵ ئەدەبیاتی سۆسیالیستی لە ئێراندا ئەگەر زێدەڕۆیی نەبێ نەوەد لە سەدی هی بەڕێوەبەرانی حیزبی توودەیە کە پڕە لە بیروباوەڕی ناڕاست و چەوت.»[١]
لە مێژووی حیزبی دیموکراتدا سەرەتا ئەحمەد تۆفیق بە پێداگری لەسەر ناسیۆنالیزمێکی تۆخ و دواتر قاسملوو بە خوێندنەوەیەکی نوێ بۆ سۆسیالیزم و پێدانی پێناسەیەکی چەپی دیموکرات بەم حیزبە، توانیان لە دوو قۆناغ و بە شێوازی جیاواز لەگەڵ حیزبی توودە سنووربەندی بکەن و ئەم حیزبە (توودە) لە گەیشتن بە ئامانجی بە پاشکۆ کردنی حیزبی دیموکرات ناکام بکەن.

«سۆسیالیزمی دیموکراتیك»ی پێناسە کراو لە «کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم»دا لە خوێندنەوەی بۆ سۆسیالیزم پێداگریی لەسەر ئەم پرەنسیپانە دەکا:

١. پێداگری لەسەر پێگەی ئازادی و دیموکراسی و ڕەتکردنەوەی هەر چەشنە دیکتاتۆرییەك لەژێر هەر ناوێکدا. قاسملوو دەڵێ: «سۆسیالیزم نانی دەدا، خانووی دەدا، خوێندن و لەشساخیی دەدا، بەڵام مرۆڤ تەنیا بە نان ناژی؛ کە وا بوو لە بەرامبەر ئەوانەدا، نەك تەنیا نابێ ئازادییەکەی لێ بستێنێ، بەڵکوو بەپێچەوانە دەبێ زۆر زیاتریش لە سەردەمی سەرمایەداریی بداتێ. ئێمە دەبێ سۆسیالیزمێك دروست بکەین کە نە تەنیا

---

١. شیکردنەوەی کورتەباس، ل ٧.

دیموکراسی بەربەست نەکا، بەڵکوو پەرەشی پێبدا.»[١] لە پێوەندی لەگەڵ «دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا»ش‌دا وەك بنەمایەکی گرینگی ڕێبازی حیزبە کۆمۆنیستەکان لەسەر ئەو باوەڕەیە کە لایەنگری لە دیکتاتۆریی پرۆلیتار بۆ ئەندامێکی حیزبێکی میللی ـ دیموکراتیك وەك حیزبی ئێمە بێ‌مانایە و لەلایەکی دیکەش تەنانەت ئەگەر وەك مارکسییەك چاو لە مەسەلەکە بکەین بە هیچ جۆر لایەنگری لە دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا وەك بنەمایەکی بێ‌ئەم‌لاوئەولا نابێ سەیری بکرێ.[٢]

٢. بە لەبەرچاو گرتنی تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵی کوردەواری، «سۆسیالیزمی دیموکراتیك» لە هەر چەشنە مۆدێل و نموونەسازییەك خۆ دەپارێزێ و سۆسیالیزمێکی دەوێ کە وڵامدەری هەل‌ومەرجی وڵاتەکەمان بێ. لە شی‌کردنەوەی «کورتەباس»دا هاتووە: «لە پرۆسەی دروست کردنی سۆسیالیزم‌دا ئەو کارانە بکەین کە وڵاتانی سۆسیالیستی تێیدا سەرکەوتوو بوون و ئەو کارانە نەکەین کە تێیدا سەرکەوتوو نەبوون و زیانیان هەبووە. بەڵام گرینگ ئەوەیە کە هیچ کام لەم وڵاتانە کە ئێمە بە سۆسیالیستیان دەزانین بە نموونە و ئولگوو دانەنێین، چ یەکیەتیی سۆڤیەت بێ و چ چین و یۆگۆسلاڤی یان ڤیەتنام بێ.»[٣] کۆمەڵی کوردەواری هێشتا خۆی لە پێوەندییەکانی سەردەمی دەرەبەگایەتی ڕزگار نەکردووە، پێکهاتەی کۆمەڵایەتیی وڵاتەکەمان و پێکهاتەی چینایەتیی کۆمەڵی ئێمە، جیاوازییەکی تەواوی لەگەڵ کۆمەڵی سەرمایەداری هەیە و کولتوور و داب‌ونەریتی گەلەکەشمان تایبەت و لەگەڵ کولتوور و داب‌ونەریتی گەلانی دیکە جیاوازیی هەیە. هەر بۆیە

---

١. کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم، ل ٢٥.

٢. هەمان سەرچاوە، ل ٢٥.

٣. شی‌کردنەوەی کورتەباس، س. پ، ل ۶

زۆر ڕوونە ئەو سۆسیالیزمەی دەمانەوێ دایمەزرێنین، دەبێ لەگەڵ ئەو سۆسیالیزمەی یەکیەتیی سۆڤیەت، فەڕانسە یا ڤیەتنام یا هەر شوێنێکی دیکە جیاوازیی هەبێ.[1]

سۆسیالیزمی دیموکراتیك بە پێداگری لەسەر سۆسیالیزمێك کە لەگەڵ هەلومەرجی وڵاتەکەمان بگونجێ، ئەو ئامانجەشی مەبەستە کە چێی دیکە چەپی کورد نەیێتە پاشکۆی چەپی سەرانسەری هەر وەك کە لە ڕابردوودا بووە. چەپێك کە کاریگەریی ناسیۆنالیزمی ئێرانیی بەسەرەوە بووە و بەردەوام هانی چەپی ناوچەیی و بەتایبەتی چەپی کوردی داوە، کە بە لای کوردایەتی‌دا نەچێ و پرسی چینایەتیی بە لاوە گرینگ بێ.[2]

٣. ڕەچاوکردنی سیاسەتێکی سەربەخۆ لە بەرامبەر وڵاتانی سۆسیالیستی‌دا و دەستنیشانکردنی کەموکوورییەکانی نیزامە سۆسیالیستییەکانی بەرەی ڕۆژهەڵات (سۆسیالیزمی مەوجوود) تایبەتمەندییەکی دیکەی «سۆسیالیزمی دیموکراتیك»ـە. «سۆسیالیزمی دیموکراتیك» پێوەندیی خۆی لەگەڵ وڵاتانی سۆسیالیستی لەسەر بنەمای

---

١. کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم، س. پ، ل ٢٣.

٢. ئیسماعیل بازیار، قاسملوو، ناسیۆنالیزم و ئەندیشەی چەپ، قاسملوو تیتۆی کورد، کوردستان، ژمارە ٧٠٩، ١٥ی خەرمانانی ١٣٩٦/ ٦ی سێپتامبری ٢٠١٨، ل ٢. ئیرەجی کەشکۆلی لە کادرەکانی ڕێکخراوی شۆڕشگێڕیی حیزبی توودە دەڵێ: «قاسملوو لە وەی کە مارکسیسە ئێرانییەکان لە کوردستان لاوانی کورد بەرەو کۆمۆنیزم کەمەندکێش بکەن نارازی بوو.» حمید شوکت، نگاهی از درون به جنبش چپ ایران، گفتگو با ایرج کشکولی، م. ق، ص ١٢٩. ڕێکخراوی چەپی بچووکی سەرانسەریی «اتحاد مبارزان کمونیست» (سهند) بە تێکەڵبوون لەگەڵ کۆمەڵەی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی ئێران، ئەم ڕێکخراوەی لە هێڵی نەتەوەیی بەتەواوی دوور خستەوە. بۆ زانیاریی پتر لەم بارەیەوە بڕوانە: بەهمەن سەعیدی، ٥ ساڵ لەگەڵ عەبدوڵڵای موهتەدی، س. پ، ل ٦٧- ٩٠؛ وحید عابدی، بازنگری کومله در مسیر تاریخ، سلیمانیه، ٢٠١٢.

«پێوەندیی دۆستانە» دادەمەزرێنێ، واتە نە دوژمنانە کە هەندێك دەستە و تاقم کە یەکیەتیی سۆڤیەت بە «سۆسیال ئیمپریالیست»،[1] یا بە ئیمپریالیستی تەواوی دادەنێن و نە وەك حیزبی توودە کە هەر سیاسەتێك کە لەلایەن دەوڵەتی سۆڤیەتەوە بەڕێوەبچێ بەخێرایی پەسندی دەکەن و تەپڵی بۆ هەڵدەگرن.[2] «سۆسیالیزمی دیموکراتیك» دەیهەوێ خۆی لەژێر هەژموونیی «ئینتێرناسیۆنالیزمی پرۆلیتاری»[3] ڕزگار بکا، چونکە لەژێر دروشمی پاراستنی پرۆلیتاریای جیهانی بەرژەوەندیی یەکیەتیی سۆڤیەتی دەپارێزرێ.

قاسملوو داهێنەری بیرۆکەی «سۆسیالیزمی دیموکراتیك» لە کوردستاندا ساڵانێکی زۆر لە وڵاتانی سۆسیالیستی ژیابوو، لە نزیکەوە

---

١. دوای دەرکەوتنی ناکۆکییەکانی چین و سۆڤیەت لەسەر پرسی ئایدۆلۆژی، چینییەکان ئەو ناو و نیشانەیان لە سۆڤیەت نا و لەسەر ئەو باوەڕە بوون کە سۆڤیەت هێزێکی ئیمپریالیستییە تا بەکەڵکوەرگرتن لە ناوی سۆسیالیزم بەسەر وڵاتانی دیکەدا زاڵ بێ. گرووپەکانی وەك: کۆمەڵە، یەکیەتیی کۆمۆنیستەکان (سەربەداران)، پەیکار و چەند گرووپی دیکە بە هەمان شێوە دەیانڕوانییە سۆڤیەت؛ حسن علیزادە، م. ق، ص ٢٦٢.

٢. کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم، س. پ، ل ٣٢.

٣. ئینتێرناسیۆنالیزمی پرۆلیتاری: ئەم زاراوەیە بۆ یەکەم جار بەهۆی مارکس و ئەنگلس لە مانیفێستی حیزبی کۆمۆنیست و لە دروشمی «کرێکارانی جیهان یەك گرن»دا هاتە ئاراوە، کە مەبەست هاوپێوەندیی پرۆلیتاریای هەموو جیهان لە شەڕی دژی سەرمایەدارییدایە. بە دوای پێکهاتنی یەکیەتیی سۆڤیەت و بەتایبەتی لە سەردەمی ستالیندا، ئەم وڵاتە بانگەشەی ئەوەی دەکرد کە ناوەندی ئینتێرناسیۆنالیزمی پرۆلیتارییە و نازناوی ناوەندی زەحمەتکێشانی جیهانی بە خۆی دا. ئینتێرناسیۆنالیزمی پرۆلیتاری لەلای ستالین مانای پەیڕەو کردنی بێئەملاوئەولا لە یەکیەتیی سۆڤیەتی بوو؛ بڕوانە: کارل مارکس و فریدریك ئەنگلس، مانیفێستی حیزبی کۆمۆنیست، وەرگێرانی: م. ا. ڕەوەند، ب. ش. چ، ١٩٧٠؛ داریوش آشوری، دانشنامه سیاسی، م. ق، ص ٢٥؛ حسن علیزاده، م. ق، ص ٢٤٢.

کەموکوورییەکانی سیستمی سۆسیالیستیی ئەو وڵاتانەی بۆ دەرکەوتبوون، بەتایبەتی لە بواری نەبوونی دیموکراسی و ئازادی و بوونی دەوڵەتانی تۆتالیتاردا. ئەمانە و ڕووداوەکانی پۆلۆنیا،[1] هەنگاریا (مەجارستان)[2]

١. لە ١٩ی ئۆکتۆبری ١٩٥٦دا «ڤلادیسلاف گومولکا» بوو بە سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی پۆلۆنیا (لەهێستان) کە لە ڕوانگەی کۆمەڵانی خەڵکەوە بە سیمبولی بەربەرەکانی لە بەرامبەر زێدەخوازی و دەسڕۆیشتوویی سۆڤیەت لەو وڵاتە دادەنرا. لە کۆتایی هەشتەمین پلینۆمی حیزبدا، بڕیار درا سنوورێك بۆ دەسەڵاتی پۆلیسی ئاسایش دابنرێ، سانسۆر کز بکرێ، ئەنجومەنە تازە دامەزراوەکانی کرێکاران کرانە ڕەسمی و بڕیاری ڕەچاو کردنی سیاسەتێکی هێور و ماقووڵ بەرامبەر کۆمەڵەی جووتیاران و کلیسەی کاتۆلیك درا و نرخ و بایەخی پارلمانی زیادی کرد. لە سەرتاسەری پۆلۆنیادا و بە لای سنووریشەوە، هیوای هەڵتەکاندنی سیستمی برۆکراتی و بەرقەرار کردنی سیستمێکی سۆسیالیستانەی دیموکراسیانە گەشەی کرد. ڕێبەرانی سۆڤیەت بەم ڕووداوانە تووڕە بوون و هەڕەشەی دەستێوەردانی سەربازییان کرد. گومولکا، ڕێبەرانی سۆڤیەتی دڵنیا کردەوە کە پۆلۆنیا وەك هاوپەیمانی بلۆکی سۆڤیەت دەمێنێتەوە و ساڵی ١٩٥٨ دەزگای برۆکراتی جێپێی خۆی قایم کردەوە و کۆتایی بە گشت هەنگاوە دیموکراسییەکانی هێنرا و ژیانی سیاسی لە قەفەز خزێندرایەوە و گومولکا لە بوونی هێزەکانی سۆڤیەتی لە پۆلۆنیا خۆی گێل کرد. عباسقلی غفاریفرد، تاریخ اروپا از آغاز تا پایان قرن بیستم، چ سوم، تهران، ١٣٨٧، ص ٦١٠- ٦١١؛ ڤۆلگانگ لیۆنهارد، کۆمۆنیزمی ئورووپایی، ڕاست بوونەوەیەك بە ڕووی خۆرهەڵات و خۆرئاوادا، وەرگێرانی: د. کوردۆ عەلی، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ٢٠٣- ٢٠٤.

٢. لە ساڵی ١٩٤٥، ئیمیرە ناگی بوو بە سەرۆکوەزیرانی هەنگاریان (مەجارستان) و لە وڵات ئازادیی ڕاگەیاند و یاسای دەسەڵاتی تاكحیزبیی کۆمۆنیستی هەڵوەشاندەوە و کۆمۆنیستەکانی سەر بە سۆڤیەتی لە کار وەلانا و خۆی دەوڵەتێکی بێلایەنی پێکهێنا و لە پەیمانی وارشەو هاتەدەرێ. لە بەرامبەریدا بەرەیەکی کۆمۆنیستی بە ڕێبەریی یانوش کادار پێکهات و داوای یارمەتیی سەربازی لە سۆڤیەت کرد. سپای سۆڤیەت دەستێوەردانی کرد و بە کوشتاری هەزاران مەجاریی ئازادیخواز کە لایەنگری ناگی بوون، ڕاپەڕینی خەڵکی سەرکوت کرد. ناگی لە ساڵی ١٩٥٦دا ئیعدام کرا و لایەنگرانی

لە دەیەی ٥٠ی زایینی و بەتایبەتی ڕووداوی «بەهاری پراگ»[1]ی ساڵی ١٩٦٨ لە چیکۆسلۆڤاکی، کە بۆخۆی نیشتەجێی ئەو وڵاتە بوو، شوێنەواری قووڵیان لەسەر دانا، بەجۆرێک کە لە ڕوانینی خۆیدا سەبارەت بە «سۆسیالیزمی مەوجود» پێداچوونەوە بکا. ئەو ڕووداوانەی کە ئامانجیان سەربەخۆ لە سۆڤیەت بڕیاردان و بالکشانی دیموکراسی بەسەر گشت لایەنەکانی ژیاندا بوو. هەروەها دەرکەوتنی ڕەوتەکانی فکری «چەپی نوێ»[2] و «ئوروکۆمۆنیزم»[1] کە هەر کامەیان بە شێوازێک لەگەڵ چەپی

دەسبەسەر کران و دەوڵەتی کادار بەهێز کرا. محمود محجوب، فرامرز یاوری، گیتی شناسی کشورها، جغرافیای طبیعی، سیاسی، اقتصادی و تاریخی، چاپ چهارم، تهران، ١٣٦٥، ص ٣١١.

١. لە ساڵی ١٩٦٨ ئەلێکساندر دۆبچێک بوو بە سەرۆکوەزیرانی چیکۆسلۆڤاکی و بوو بە هۆکاری سەرەکی جووڵانەوەی لیبرالیزم لەو وڵاتە و سانسۆر لەسەر چاپەمەنی کەم بۆوە، ڕێگری لەسەر هاتنی چاپەمەنیی دەرەکی لابرا و ڕۆژبەڕۆژ هەنگاوی نوێ لە پێناوی وەدیهاتنی «سۆسیالیزم بە سیمای مرۆڤ دۆستانە»دا دەهاوێژرا. لە پرۆگرامی نوێی چاکسازیخوازانی نێو حیزبی کۆمۆنیستی چیکۆسلۆڤاکیدا کە بەهاری ١٩٦٨ ڕاگەیاندرا، هاتبوو: «ئێمە مۆدێلێکی نوێی سۆسیالیزممان دەوێ، دەمانەوێ هەوڵی هێنانە کایەی مۆدێلێکی نوێی ئەوپەڕی دیموکراسیانە بدەین کە لەگەڵ هەلومەرجی چیکۆسلۆڤاکی گونجاو بێ.» ئەم دۆخە جێی پەسندی ڕێبەرانی یەکیەتیی سۆڤیەتی نەبوو و هەر بۆیە بڕیاریان دا کۆتایی بە مۆدێلی «سۆسیالیزم بە سیمای مرۆڤانە» بهێنن. لە ٣٠ی ئاگۆستی ١٩٦٨دا هێزەکانی پەیمانی وارشەو بە ٢٤ لەشکر چوونە نێو چیکۆسلۆڤاکی و کۆتاییان بە «بەهاری پراگ» هێنا و دوبچێکیان لەسەر کار لابرد. غلامرضا علی بابایی، م. ق، ١١٩؛ عباسقلی غفاریفرد، م. ق، ص ٦٢٢؛ ڤۆلگانک لیۆنهارد، س. پ، ل ٢٧٥.

٢. چەپی نوێ بزاڤێکی سیاسی بوو کە لە دوو دەیەی ١٩٥٠ و ١٩٦٠دا لە ئورووپا و ئەمریکا و ژاپۆن دەرکەوت و هۆکاری دەرکەوتنی ناڕازی بوون لە چەپی کۆن بوو. ئارمانخوازی (ئایدیالیزم)ی چەپی نوێ لێڵتر و ڕۆمانسیتر لە چەپی کۆنە و زۆرترین

کلاسیك و ئەرسەدۆکس (ئۆرتۆدۆکس) سنووربەندییان دەکرد، وای کرد کە قاسملوو لە دەلاقەیەکی نوێوە بڕوانێتە پرسە سیاسی و فکرییەکان.

مەیلی بە «کردەوەی ڕاستەوخۆ»یە تا شێوازێکی بەرنامە بۆ دارێژراوی چەپی کۆن. چەپی نوێ پانتاییەکی زۆر و ئاراستەی سیاسیی جۆراوجۆر لەخۆ دەگرێ وەك: سۆسیالیزم، ئانارشیزم، کاسترۆئیزم، ترۆتسکیزم، ماویزم و فۆرمی جۆراوجۆری مارکسیزمی نوێ. گرنگترین دەرخستنی پراکتیکی بزاڤی فکریی چەپی نوێ ڕاپەڕینی مانگی مای ١٩٦٨ بەتایبەت لە فەڕانسە بوو. ئەو بزاڤە بوو بەهۆی سەرسام بوونی زۆر لە مارکسی و سۆسیالیستەکان، چون دەرکەوت کە پێکهاتنی دۆخی شۆڕشگێڕی لە کۆمەڵگا پێشکەوتووە پیشەسازییەکان لە دۆخی ئارام و سەقامگیری سیاسی و خۆشگوزەرانی ئابووریش‌دا مەیسەرە. لە بزاڤی چەپی نوێ ئیتر حیزب و ئەنجومەن و تەنانەت چینی کرێکار بە هۆکاری ڕزگاری دانانرێن. ئەم بزاڤە بەتایبەت لە دەیەی ١٩٦٠ لە نێو خوێندکاران، لاوەکان و کەمینە ڕەگەزییەکان لە وڵاتانی ئورووپایی و ئەمریکایی پێگەی هەبوو. کاردانەوەی هەموو حیزبە کۆمۆنیستەکانی ئورووپای ڕۆژهەڵات و ڕۆژاوا بە چەپی نوێ دوژمنانە بوو؛ حسین بشیریه، اندیشه‌های مارکسیتی، چاپ دوم، تهران، ١٣٧٨، ص ٢٠٥- ٢١١؛ داریوش آشوری، م. ق، ص ١٢١.

١. ئەم زاراوەیە بۆ یەکەم جار ساڵی ١٩٦٧ بەهۆی ڕۆژنامەنووسێکی ئیتالیایی خەڵکی میلان بەناوی «فرانکۆ باریری» بە کار هێنرا و بە واتەی وەلانانی پرەنسیپی مارکسی «دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا» و پێداگری لەسەر ئازادییە گشتییەکان و هەڵبژاردنی ئازاد بوو. ئەو ئامانجە هاوبەشانەی کۆمۆنیزمی ئورووپا تێیدا یەك دەگرنەوە لە کۆتایی حەفتاکان‌دا بریتین لە: سەربەخۆیی و مافی وەك یەك، گرتنە بەری ڕێبازێکی دیموکراسیانە بۆ گەیشتن بە سۆسیالیزم، بەرەیەکی سیاسیی بەربلاو بەبێ داواکردن بۆ پێشڕەوایەتی، مارکسیزمێکی کراوەتر و پشت‌بەستن بە دیالۆگ، هەڵوێستی ڕەخنەگرانە بەرامبەر سۆڤیەت و ئورووپای خۆرهەڵات، هەوڵ‌دان بۆ هێنانە کایەی سیستمێکی سۆسیالیستیی پلۆرالیستی دیموکراسیانە و سەربەخۆیی سیاسەتی دەرەوە. گرینگترین پارتەکانی کۆمۆنیزمی ئورووپایی بریتین لە حیزبی کۆمۆنیستی ئیتالیا، حیزبی کۆمۆنیستی فەڕانسە، پارتی کۆمۆنیستی سوید، پارتی کۆمۆنیستی یۆنان و پارتی کۆمۆنیستی ئیسپانیا؛ ئۆلگانگ لیۆنهارد، س. پ، ل ٢٢- ١٢٧ حسن علی‌زاده، م. ق، ص ١٠٧.

سۆسیالیزمی دیموکراتیك خوێندنەوەیەکی نوێ بوو لە سۆسیالیزم، کە بۆ یەکەم جار لە کوردستان دەهاتە ئاراوە[1] و گرینگترین ئامانجەکانی بریتی بوون لە: هاوسەنگ کردنی دوو چەمکی دادپەروەری و ئازادی کە لە وڵاتانی سۆسیالیستی ناڕێك بوون؛ ڕەتکردنەوەی هەر چەشنە دیکتاتۆرییەك لەژێر هەر ناوێك؛ ڕەچاو کردنی سەربەخۆیی بڕیاردان و بەپیرۆز نەکردنی بیردۆزە سیاسییەکان. سۆسیالیزمی دیموکراتیك لە کەشوهەوای سیاسیی ئەو کاتی کوردستان‌دا کە تێیدا چەپی ڕادیکاڵ گوتاری زاڵ بوو، وەك مەلەکردن بەپێچەوانەی ئاراستەی ڕووبار بوو؛ هەر بۆیەش نە تەنیا لەگەڵ پێشوازیی هێزە چەپ و مارکسی - لێنینییەکان و بەشێکی بەرچاوی کادر و ئەندامانی حدکا بەرەوڕوو نەبوو، بەڵکوو ڕەخنەی لێ‌گیرا و هێرشی توندیشی کرایە سەر.

«کۆمەڵە» ڕێکخراوی چەپی مارکسی - لێنینی لە وتارێك‌دا بەناوی «حیزبی دیموکرات: سۆسیالیزم یا سەرمایەداری؟» هەوڵ دەدا بیسەلمێنێ

---

١. پیرۆکەی لە چەشنی «سۆسیالیزمی دیموکراتیك» لە ئێران‌دا بۆ خەلیل مەلەکی، ئەندامی سەرکردایەتیی حیزبی توودە دەگەڕێتەوە کە ساڵی ١٣٢٦ (١٩٤٧) لەو حیزبە جیابۆوە. هۆکاری سەرەکیی جیابوونەوەی مەلەکی لە حیزبی توودە بەستراوەیی بێ‌مەرجی ئەو حیزبە بە سیاسەتی دەوڵەتی سۆڤیەت و گوێڕایەڵیی کوێرانە بوو. مەلەکی بە ڕەتکردنەوەی سەرمایەداریی ڕۆژاوا و کۆمۆنیزمی ڕۆژهەڵات، ڕێگا چارەی سێهەمی هێنایە ئاراوە، واتە پێکهاتەیەك لە ئەندێشەی سۆسیالیستی و نەتەوەیی کە بە سۆسیالیزمی ئێرانی ناوی دەرکرد. مەلەکی یەکەم ئێرانی بوو کە ساڵی ١٣٤٠ (١٩٦١) لەلایەن ڕێکخراوی «ئینتێرناسیۆناڵ سۆسیالیست»، وەك نوێنەری «کۆمەڵەی سۆسیالیستەکانی بزووتنەوەی نیشتمانیی ئێران» وەك چاوەدێر بەشداریی لە کۆنگرە و کۆنفرانسی ئەو ڕێکخراوەیە لە نەمسا (ئۆتریش) و ئیتالیا کردووە. خەلیل مەلەکی، خاطرات سیاسی، با مقدمە محمدعلی همایون کاتوزیان، چاپ دوم، اروپا، آذر ١٣٦٠؛ محمد طیبیان، اندیشە آزادی، م. ق، ص ٤٦- ٤٧ و غلامرضا نجاتی، م. ق، ص ١٥٧.

کە «سۆسیالیزمی دیموکراتیک»ی حدکا ڕەتکردنەوەی دیکتاتۆریی پرۆلیتاریایە و وەفاداریی خۆی بۆ سیستمی سەرمایەداری دووپات کردۆتەوە.[1] ڕێکخراوی کرێکارانی شۆڕشگێڕی ئێران (ڕێگای کرێکار) لە وتارێکی ڕەخنەگرانەدا پێی وایە تا ڕۆژی قیامەت دەبێ چاوەڕوانی وەدیهاتنی ئەم پرۆژەیەی حدکا بین، چونکە سۆسیالیزم بەبێ دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا وەدەی نایە و «سۆسیالیزمی دیموکراتیک» ئەو چەمکەی ڕەت کردۆتەوە.[2]

کۆنگرەی شەشەمی حدکا لە ٢ی ڕێبەندانی ١٣٦٢ (٢٢ی ژانوییەی ١٩٨٤)دا بە بەشداریی ٢٣٠ ئەندام پێکهات. لە کۆنگرەدا پرسی «کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم» (سۆسیالیزمی دیموکراتیک) خرایە بەر باس. ئەو باسە چەند کۆبوونەوەی کۆنگرەی بە خۆیەوە خەریك کردن و تەنانەت دوو ـ سێ جاریش فەزای کۆنگرەی ئاڵۆز کرد.[3] سۆسیالیزمی دیموکراتیک دوای باسێکی زۆر لەلایەن نوێنەرانی کۆنگرەوە دەنگی پێویستی نەهێنا،[4] چون لە سەرەتاوە نەیارانی زۆرتر بوون، بەڵام دواجار

---

١. جەعفەر شەفیعی، حیزبی دیموکرات: سۆسیالیزم یا سەرمایەداری؟ کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم، پێشڕەو، ئۆرگانی سازمانی کوردستانی حیزبی کۆمۆنیستی ئێران (کۆمەڵە)، ژمارە ١٠، ٣٠ی سەرماوەزی ١٣٦٣/ ١١ی دیسامبری ١٩٨٤.

٢. سارا محمود، سوسیالیزم دمکراتیک «یا انتظار برای روز قیامت»، نقدی بر نگرش حزب دمکرات، راه کارگر توریک، ارگان سازمان کارگران انقلابی ایران (راه کارگر)، شماره ۶ مرداد ۱۳۶۷.

٣. عەبدوڵڵا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی دووهەم، س. پ، ل ٥٣. گادانی پێی وایە ئەم کۆنگرەیە تا ئەو کات پڕ کێشەترین کۆنگرەی حیزب بووە. جەلیل گادانی، س. پ، ل ٢٣٥.

٤ د. حوسێن خەلیقی، ژان و ژیان، بەرگی سێهەم، ١٩٨٣– ١٩٨٨، سوید، ٢٠٠٢، ل ١٢٥؛ حامید گەوهەری، ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە دە ساڵدا، س. پ، ل ٤٥٥.

پەسند دەکرێ و پێکهاتەی کۆمەڵی دیموکراتیکی سۆسیالیستی دەبێتە ئامانجی دوارۆژی حدکا.[١]

بەشێکی بەرچاوی نەیارانی سۆسیالیزمی دیموکراتیک لە نێوخۆی «حدکا»دا ئەم بیرۆکەیەیان بە هاوشێوەی «سۆسیال دیموکراسی»ی ئورووپا دەزانی[٢] و ئەمە لە کاتێکدا بوو کە قاسملوو بەڕوونی و بەراشکاوی لە «کورتەباس»دا، دەڵێ: «مەبەستی لە سۆسیالیزمی دیموکراتیک، سۆسیال دیموکراسی نییە، سۆسیالیزمی دیموکراتیک، لەگەڵ سۆسیال دیموکراسی جیاوازیی هەیە، سۆسیال دیموکراسی ڕێبازێکی ڕیفۆرمیستییە کە بەناوی سۆسیالیزم، سەرمایەداری دەپارێزێ و هەڵیدەسووڕێنێ؛ بەناوی سۆسیالیزم کرێکاران هان دەدا بۆ ئەوەی سەرمایەداری پەسند بکەن و بەکورتی دەیەوێ گیروگرفتە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکانی کرێکاران لە چوارچێوەی سەرمایەداری‌دا چارەسەر بکا، بێ‌ئەوەی ئەم چوارچێوەیە تێک‌بدا؛ لە حاڵێکدا

١. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، پەسندکراوی کۆنگرەی شەشەم، ڕێبەندانی ١٣٦٢/ فێورییەی ١٩٨٤.

٢. حامید گەوهەری کە لە نەیارانی «سۆسیالیزمی دیموکراتیک» بوو دەڵێ: «سۆسیالیزمی دیموکراتیک» لادان بوو لە ئامانجی حدکا لە سۆسیالیزمەوە بۆ سۆسیال دیموکراسی؛ حامید گەوهەری، ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە دە ساڵدا، س. پ، ل ٤٥٢. حوسێن خەلیقی، ئەندامی کومیتەی ناوەندیی هەڵبژێردراوی کۆنگرەی شەشەم پێی وایە: «سۆسیالیزمی دیموکراتیکی پێناسەکراو لە «کورتەباس»دا بە کورتی و پوختی سۆسیال دیموکراسی ئورووپای ڕۆژاوایە.» د. حوسێن خەلیقی، س. پ، ل ١٣٢. کەریم حیسامی کە بەشداری کۆنگرە نەبوو، دواتر ئامیلکەیەکی لەسەر کورتەباس بڵاوکردەوە و تێیدا «کورتەباس» بە ڕێبازی سۆسیال دیموکراسی دادەنێ. بڕوانە: کەریم حیسامی، لێکۆڵینەوە، کورتەباسێک لەسەر سۆسیالیزم، بەفراتباری ١٩٨٤.

سۆسیالیزم بە مانای ڕووخاندنی سەرمایەداری بەتەواوی و پێکهێنانی کۆمەڵێکی نوێیە.»[1]

بە سەرنجدان بە نامیلکەی «کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم» جیاوازییەکانی دوو چەمکی «سۆسیالیزمی دیموکراتیك» و «سۆسیال دیموکراسی» پتر دەردەکەون. سۆسیال دیموکراسی ڕێبازێکی چاکسازیخوازییە و ڕیفۆرمیستی، لە کاتێکدا حدکا خۆی بە حیزبێکی شۆڕشگێڕ پێناسە دەکا[2] و ئەمە بەو مانایە دێ کە خوازیاری ئاڵوگۆڕی بنەڕەتییە لە هەموو بوارەکانی کۆمەڵدا. «سۆسیالیزمی دیموکراتیك»ی پێناسەکراو لە «کورتەباس»دا سیستمێکی ئابووری ـ کۆمەڵایەتییە کە تێیدا هەر کەس بەپێی لێهاتوویی کاری پێدەسپێردرێ و بەپێی کارەکەی مافی لە کۆمەڵ وەردەگرێ،[3] بەپێچەوانە سۆسیال دیموکراسی تێڕوانینی بۆ سۆسیالیزم، ئەخلاقی (مۆراڵی)یە،[4] نە وەك سیستمی ئابووری ـ کۆمەڵایەتی. «سۆسیالیزمی دیموکراتیك» سەرەڕای ئەو جیاوازییە نێوەرۆکیانە کە لەگەڵ سۆسیال دیموکراسی هەیەتی، بۆ پێداگری لەسەر دیموکراسی و ڕەتکردنەوەی هەر چەشنە دیکتاتۆرییەك و ئەو پاوانخوازی (تۆتالیتاریزم)ـەی کە سۆسیالیزمی مەوجوود بەڕێوەدەبا، هاوڕا و هاودەنگە.

---

١. کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم، س. پ، ل ٢٧.

٢. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی شەشەم، ل ٢١.

٣. کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم، ل ٩.

٤. داریوش آشوری، م. ق، ص ٢٠٦.

لە «کورتەباس»دا نە تەنیا ڕەخنەی توند ئاراستەی سیاسەتەکانی ستالین کراوە، بەڵکوو بەگشتی ڕەت کراوەتەوە،[1] بەڵام هەرچەندە لەگەڵ هەندێک بنەمای مارکسیزم ـ لێنینزم مالاویی کراوە، وەک «دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا»، هەمدیسان شوێنەواری تێڕوانینی مارکس و لێنین بە سەریەوە دیارە. لە پێوەندی لەگەڵ سیستمی سەرمایەداری‌دا بۆچوونی مارکسی لەسەر سەرمایەداری بەکارهێناوە: «سەرمایەداری وەک نیزامێکی کۆمەڵایەتی لەلایەن مێژووەوە مەحکوومە.»[2]

---

١. «کورتەباس» لەسەر ستالین بەم چەشنە دەدوێ: «ڕێزدانان بۆ پێڕەوی نێوخۆی حیزب بۆ ستالین بێگانە بوو. لە زەمانی دەسەڵاتدارەتیی «ستالین»دا زۆربەی ئەوانەی کە لەگەڵ شێوەی بەڕێوەبەریی ستالین هاودەنگ نەبوون وەلانران و پاک کرانەوە، نموونەی بەرچاوی ئەو کارە کومیتەی حیزبی بۆلشۆڤیک بوو لە لێنینگراد کە لە نێو بران، هەروەها شکستی پرۆژەکانی ستالین لە ڕووی ئابوورییەوە بەتایبەتی لە بواری کشت‌وکاڵ‌دا و بە زۆر دروست کردنی کاڵخۆز و ساڵخۆز کە چ شوێنەوارێکی خراپی لەسەر بەرهەمی کشت‌وکاڵیی سۆڤیەت دانا. کورتەباسێک لەسەر سۆسیالیزم، ل ١٥.
٢. کورتەباسێک لەسەر سۆسیالیزم، س. پ، ل ٧. مارکس لە بارەی سیستمی سەرمایەدارییەوە دەڵێ: «پێوەندییەکانی بەرهەمهێنان تێیدا یەکی دەکەوێ و دەبێتە ئاستەنگ لە بەردەم هێزی بەرهەمهێنان‌دا، بەتایبەتی لە نێوان تەنگژە ئابوورییەکانی نێودەوڵەتی و شەڕی بەردەوام و درێژخایەن و هەژاریی کرێکاران و کەڵەکە بوونی زیادەی بەرهەم لەلایەن سەرمایەدارەکانەوە، ئەم ناسازییانە لە سیستمی سەرمایەداری‌دا کاتێک دەگەنە ئەوپەڕی خۆیان ئیدی هیچ چارەیەکی نابێ و دەبێتە مایەی بەرپا بوونی شۆڕش و چینی کرێکارانیش دەسەڵات و دەوڵەت و ئامرازی بەرهەمهێنان بەدەستەوە دەگرن و سەردەمێکی نوێ پەیدا دەبێ.» د. هاشم یەحیا ئەلمەلاح، دەروازەیەک لە فەلسەفەی مێژوو، لێکۆڵینەوەیەکی شیکارییە لە فەلسەفەی مێژوو، وەرگێڕانی: دەوەن حەسەن، چاپی دووهەم، هەولێر، ٢٠١٣، ل ٣٦٨. ئیدریس ئەحمەدی پێی وایە ڕاستە قاسملوو وەک نووسەری «کورتەباس» بەپێی تێگەیشتنی دیالێکتیکی پێی وابوو سەرمایەداری کۆتایی پێ دێ، بەڵام پێمان نالێ کە حەتمەن دواشێوەیەک لە کۆمەڵگادا

لێنین، ڕێبەری شۆڕشی سۆسیالیستیی ئۆکتۆبری ١٩١٧ی ڕووسیە، بۆ گەیشتنی وڵاتەکەی بە قۆناغی سۆسیالیستی بیردۆزیی «ڕێگەی گەشەی ناسەرمایەداری»[١]ی هێنایە ئاراوە، چونکە هێشتا پێوەندییەکانی سیستمی

بەدوایدا دێ و بەو شێوەیە مێژوو کۆتایی پێ دێ. بە واتایەکی دیکە قاسملوو بۆچوونی دیتێرمینیستی (determinist)ی نیە و ئەوەش ئەوەک تەنیا لە مارکسیستەکان جیای دەکاتەوە بەڵکوو لە مارکسیش جیا دەکاتەوە؛ ئیدریس ئەحمەدی، لە هێگڵەوە هەتا قاسملوو، تیشک، گۆڤارێکی سیاسی- ڕۆشنبیری گشتییە، ژمارە ٢١، کۆمیسیۆنی لێکۆڵینەوە و فێرکردنی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران دەریدەکا، ١٣٨٧، ل ١٥- ٦٥.

١. پاش بە دەسەلات گەیشتنی خرۆشچێف (١٩٥٥- ١٩٦٤) و پێکهێنانی کۆنگرەی بیستەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەت، پرۆفیسۆر ئولیانۆوسکی و هاوکارانی دیکەی بیردۆزیی «گەشەی ناسەرمایەداری»یان بۆ وڵاتە گەشە نەکردووەکانی ئاسیایی و ئەفریقایی داڕشت. بنەمای ئەو بیردۆزییە لە سیاسەتی دەرەوەدا داشکان بە لای وڵاتانی سۆسیالیستیدا، بەتایبەتی ئەگەر تێکەڵ بە سیاسەتی دژە ئەمریکا دەبوو لەلایەک و لەلایەکی دیکە لەسەر پەرەسەندنی دەوڵەت (فراوان کردنی بەشی پیشەسازیی قورس) دامەزرابوو. هۆکاری سەرەکیی ئاڵوگۆڕ لەم بیردۆزییە دەوڵەتانی «دیموکراتیکی نەتەوەیی» بوون کە بریتی بوون لە: دەسەلاتێکی سیاسی لە هاوپەیمانییەتیی بەربڵاوی زەحمەتکێشان، وەک پرۆلیتاریای گەشەکردوو؛ توێژەکانی وردەبۆرژوازی لە شار و گوند و هەروەها بۆرژوازیی نەتەوەیی کە لە هەڵوێستی دژە ئیمپریالیستی بۆ پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی هاتوونەتە مەیدان. مهرداد مشایخی، جنبش سوسیالستی و پروبلماتیك وابستگی، گفتگو، فصلنامە فرهنگی و اجتماعی، شمارە ٣١، تهران، ١٣٨١، ص ٩٦. بنەمای ستراتیژیی حیزبی توودە، بیردۆزیی «گەشەکردنی ناسەرمایەداری» بوو، خاوەنڕایەکانی سۆڤیەتی ئەم بیردۆزییەیان داهێنا و دەیانگوت کە ڕیشەی لە ئەندیشەی «لێنین»دا هەیە. بەهۆی ئەم بیردۆزییە ئەو وڵاتانە کە بەرەو گەشەکردن دەچوون بە ڕێبەریی شۆڕشگێرانی ڕەگەزەکانی غەیری کۆمۆنیست بە مەرجی هاوکاریی نزیک لەتەک سۆڤیەت دەتوانن، سەرمایەداری تێپەڕێنن یا بەتوندی بەربەستی بکەن و دواجار بەرەو سۆسیالیزم هەڵکشێن. مازیار بهروز، م. ق، ص ٢١٦. بۆ زانیاریی پتر لەم بارەیەوە

سەرمایەداری لە ڕووسیە نەبیوونە سیستمی زاڵ و پێوەندییەکانی سیستمی دەرەبەگایەتیی تێدا بەهێز بوون. «کورتەباس» ئەم بیردۆزییەی بۆ گەیشتنی کوردستان بە قۆناغی سۆسیالیستی بە لاوە پەسندە، چونکە کوردستانیش بە هەمان شێوەی ڕووسیەی ١٩١٧ هێشتا پێوەندییەکانی دەربەگایەتی تێدا ماون و سیستمی سەرمایەداریی تێدا جێگیر نەبووە. شیکردنەوەی کورتەباس ئەم بیردۆزییەی بۆ گەیشتنی کوردستان بە قۆناغی سۆسیالیستی کە هێشتا پێوەندییەکانی سەرمایەداریی تێدا دانەمەزراوە، ڕەچاو دەکا. لە «شیکردنەوەی کورتەباس»دا هاتووە: «لێنین لەسەر ئەم بڕوایە بوو کە سەرمایەداری لە نێوان ئەو سیستمانەی کە لە مێژوودا ناسراون سیستمێک نییە کە بە زۆر بێ، سیستمێکە دەکرێ بەسەریدا باز دەی، بەو مەرجە وڵاتێکی دیکەی سۆسیالیستی هەبێ یارمەتیی دەسەڵاتی سیاسی لەم وڵاتەدا بدا، ئەو کاتە ئەم وڵاتە بۆخۆی دەتوانێ بەرەو سۆسیالیزم بڕوا، مێژوو نیشانی دا کە ئەم بۆچوونە دروست بوو.»[1]

بەڵام لە بیرمان بێ یەکێك لە گرینگترین هۆکارەکانی هەرەسهێنانی یەکیەتیی سۆڤیەت (١٩٩١) بۆ ئەمە دەگەڕێتەوە کە هێشتا پێوەندییەکانی سەرمایەداری بەتەواوی لەم وڵاتە جێگیر نەبیوون کە شۆڕشی سۆسیالیستی تێیدا بەڕێوەچوو. لە کاتێك‌دا لە ڕوانگەی مارکسەوە شۆڕشی پرۆلێتێری دەبوو ئاکامی کۆتایی پیشەسازی بوون بووایە نە پێچەوانەی و لەم سۆنگەیەوە مارکس مەزەندەی دەکرد ئەو شۆڕشە سەرەتا لە وڵاتانی پیشەسازی و زۆر دواتر لە ڕووسیە ڕووی دابا، کەچی لێنین بە هێنانە ئارای بیردۆزیی پچڕانی زنجیری ئیمپریالیزم لە لاوازترین ئەڵقەی‌دا

بڕوانە: شولودونیکوف و بوگوسلافسکی، تجربه تاریخی راه رشد غیرسرمایەداری، ترجمە: غلامحسین متین، علیرضا جباری، تهران، ١٣٥٩.

١. شیکردنەوەی کورتەباس، س. پ، ل ٢٢– ٢٣.

شۆڕشی پرۆلیتێریی لە ڕووسیە بەڕێوەبرد. هەروەها لە بیرمان نەچێ لێنین ئەم تێپەڕاندنەی بەهۆی حیزبی کۆمۆنیست و چینی پرۆلیتاریا ئەنجام دا نەك بەهۆی دیموکراتە نەتەوەیی‌یەکانی سەر بە چینی نێوەڕاست و بوورژوازیی نەتەوەیی.

هەروەها نموونەکانی تری پرۆژەی گەشەی ناسەرمایەداری لە نیوەی دووهەمی سەدەی بیستەم لە وڵاتانی ئاسیایی و ئافریقایی بەهۆی «دیموکراتە شۆڕشگێڕەکان» و نە «پرۆلیتاریای شۆڕشگێڕ»یش و لە ئاکامدا هەڵکشان بەرەو سۆسیالیزم هەر زۆر زوو هەرەسی هێنا. نزیکترین نموونەکانی بەردەست، عێراقی سەردەمی دەسەڵاتداریی حیزبی بەعس و ئێرانی سەردەمی کۆماری ئیسلامی بوون، کە حیزبی شیوعیی عێراق و حیزبی توودە بۆ بەڕێوەچوونی ئەم پرۆژەیە هیوایان لەسەر هەڵچنیبوو.

شی کردنەوەی کورتەباس بۆ سەلماندنی سەرکەوتنی ڕێگەی گەشەکردنی ناسەرمایەداری نموونە بە وڵاتی مەغوولستان دێنێتەوە کە لە قۆناغی شوانی و کۆچەریدا بە بازدان بەسەر سەرمایەداریدا بەرەو سۆسیالیزم دەچێ.[1] هێنانەوەی مەغوولستان بە نموونەی سەرکەوتووی «ڕێگەی گەشەی ناسەرمایەداری» جێی هەڵوێستە کردنە، چونکە مەغوولستان لە ڕووی ئابوورییەوە لە ئاست وڵاتانی سۆسیالیستی دواکەوتووترینیان بوو.[2]

---

١. هەمان سەرچاوە، ل ٢٢- ٢٣.

٢. ساڵی ١٩٢٤ کە کۆمۆنیستەکان لە مەغوولستان بە دەسەڵات گەیشتن، پاش ٥٥ ساڵ (١٩٧٩) گرینگترین پیشەسازیی ئەو وڵاتە بریتیە لەو پیشەسازییە کە پێوەندیی بە بەرهەمی ئاژەڵییەوە هەیە. بەرهەمی نەپاڵێوراوی مەغوولستان لە ساڵی ١٩٧٩دا ١٠٣ میلیارد دۆلار بووە و لە هەمان ساڵدا بەرهەمی نەپاڵێوراوی ئاڵمانی ڕۆژهەڵات (سۆسیالیستی)

تێڕوانینی کورتەباس بۆ قۆناغی ئێستای سیستمی سەرمایەداری هەمان بۆچوونی «لینین»ە لەم بارەیەوە کورتەباس دەڵێ: «ئێمە کاتێك دەڵێین «بمرێ ئیمپریالیزم» لە ڕاستیدا لە دژی سەرمایەداری دروشممان هەڵگرتووە، چونکە ئیمپریالیزم سیستمی جیهانیی قۆناغی ئێستای سەرمایەدارییە.[1] لینین پێی وابوو سیستمی سەرمایەداری لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەمەوە پێی ناوەتە دوایین قۆناغی خۆی، واتە قۆناغی ئیمپریالیستی (قۆرغکاری) و سەردەمی کێبەرکێی ئازادی سەرمایەداری کۆتایی پێ هاتووە. لینین بۆ شرۆڤە کردنی ئەم بیردۆزییەی بوو کە لە ساڵی ١٩١٦دا کتێبی «ئیمپریالیزم وەك بەرزترین قۆناغی سەرمایەداری»ی نووسی.»[2]

کورتەباس هەڵگری پارادۆکسە. کورتەباس پێی وایە لە دوای بەدەسەڵات گەیشتنی سۆسیالیستەکان لە فەڕانسە تاقی کردنەوەیەکی نوێ دەستی پێکردووە کە ئەگەر سەرکەوێ دەبێتە نموونەیەك لە سۆسیالیزمی دیموکراتیك،[3] بەڵام سۆسیالیستەکانی فەڕانسە دژی سیستمی

٨٩٠٨ ملیارد دۆلار بووە. محمود محجوب، فرامرز یاوری، گیتاشناسی کشورها، م. ق، ص ٣٢٢ و ٤.

١. کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم، ل ٧.

٢. لنین، آثار منتخب در دو جلد، امپریالیسم به مثابه بالاترین مرحله سرمایەداری، ترجمه: م. پ هرمز، مسکو، ١٩٥٧.

٣. ساڵی ١٩٨١ لە هەڵبژاردنی سەرکۆماریی فەڕانسەدا، فرانسوا میتران لە حیزبی سۆسیالیست سەرکەوت و سێ وەزیری لە حیزبی کۆمۆنیست لە کابینەدا بەشدار کرد. دەوڵەتی سۆسیالیستیی میتران لە ساڵانی ١٩٨١- ١٩٩٢ پێداگر بوو لەسەر بەرپرسیارەتیی دەوڵەت بۆ کاروباری کۆمەڵایەتی، بەڵام توانای ڕکەبەری لەگەڵ دژبەرەکانی وەك تاچێر و «ڕەیگان»ی نەبوو کە خوازیاری کەم کردنەوەی ڕۆڵی دەوڵەت لە کاروباری کۆمەڵایەتیدا بوون و دواجار بە ئاراستەی ئەواندا هەنگاوی نا. عباسقلی غفاری‌فرد، تاریخ اروپا، م. ق، ص ٥١٨.

سەرمایەداری نەبوون؛ ئەوان خوازیاری چاکسازی لە چوارچێوەی ئەم سیستمەدا بوون و ئەو سۆسیالیزمەی کە بەنیازن دایمەزرێنن وەك سیستمێکی ئابووری ـ کۆمەلایەتی نییە. لە کاتێکدا خوێندنەوەی کورتەباس بۆ سۆسیالیزمی دیموکراتیك بەڕوونی و بەئاشکرایی دژی سیستمی سەرمایەدارییە و ئەو سۆسیالیزمەی کە لە دواڕۆژی کوردستان بونیادی دەنێ سیستمێکی ئابووری ـ کۆمەلایەتییە، کە تێیدا هەر کەس بەپێی لێهاتوویی کاری پێدەسپێردرێ و هەر کەسیش بەپێی کارەکەی مافی خۆی لە کۆمەڵ وەردەگرێ.[١] بەو پێیە ئەم دوو «سۆسیالیزمی دیموکراتیك»ـە لە نێوەرۆکدا جیاوازن، کە وا بوو چۆن دەکرێ «سۆسیالیزمی دیموکراتیك»ی فەڕانسەیی نموونە و ئەزموونێك بێ بۆ سۆسیالیزمی دیموکراتیکی پێناسەکراو لە «کورتەباس»دا؟[٢]

سۆسیالیزمی دیموکراتیکی پێناسەکراو لە «کورتەباس»دا ڕێگەی سێهەم بوو لە نێوان سۆسیال دیموکراسی و سۆسیالیزمی مەوجوود، واتە هەم سنووربەندی لەگەڵ سۆسیالیزمی مەوجوود بوو، هەم لەگەڵ سۆسیال

---

١. میشێل ڕۆکار، سەرۆکی ئینتێرناسیۆنال سۆسیالیست لە حیزبی سۆسیالیستی فەڕانسە لە وتارەکەی خۆیدا لە بەردەم کۆنگرەی ئەو ڕێکخراوە لە «لیما»، پێتەختی پیرۆ لە سالی ١٩٨٦دا دەلێ: «ئەزموونی کۆمۆنیستی نیشانی داوە هەرچەندە لەوانەیە بە دلی ئێمە نەبێ هیچ شتێك ناتوانێ ئالتێرناتیڤی هاندانی بەرهەمهێنان لەسەر بنەمای قازانجی تایبەت بێ. ئەو هاندانەی دەبێ کونترۆڵ و بەربەست بکرێ، بەلام وەلانانی بە مانای سەقەت کردنی کومەلگەیە و گشتگیر کردنی خاوەنداریەتیی گشتی لەسەر ئامرازەکانی بەرهەمهێنان و ئالوویر، دواجار گرفت و کێشەی زۆرتر و ئالۆزتر لەوەی کە خۆی چارەی دەکا، بەدوادا دێ و ئیدارە کردنی بە هیچ کەس ناکرێ.» سخنرانی میشل روکار در کنگره اینترناسیونال سوسیالست، م. ق، ص ۶

٢. کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم، ل ٩.

دیموکراسی و هەوڵێك بوو بۆ دابین کردنی سۆسیالیزمێك تێکەڵ بە دیموکراسیەکی حەقیقی.

لەگەڵ ئەوەدا کە حدکا حیزبێکی مارکسی ـ لێنینی یان کۆمۆنیست و بەگشتی حیزبی چینی کرێکار نەبوو و سەرەڕای جیابوونەوەی «پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم» و شکستی مێژوویی حیزبی توودە لە ئاکامی هێرشی کۆماری ئیسلامی بۆ سەر ئەم حیزبەدا، بەجۆرێك کە نە لە کوردستان و نە لە ئێراندا ڕۆڵی نەما، بەرهەڵستکاریی لەگەڵ سۆسیالیزمی دیموکراتیك لە نێوخۆی حدکا نیشانەی قووڵایی هاوسۆزیی ئەندامانی ئەم حیزبەیە بۆ گوتاری چەپی ڕادیکاڵ و لەوە بەدوا کێشە و ململانێ لە نێوان باڵی چەپ و باڵی ڕاستدا نیيە لە نێوخۆی «حدکا»دا، بەڵکوو لە نێوان چەپەکاندایە لەسەر خوێندنەوەی جیاواز بۆ سۆسیالیزم، واتە تێڕوانینی ڕادیکاڵی و نێوەند.

بایەخنەدانی یەکیەتیی سۆڤیەت و بلۆکی سۆسیالیستی بە ڕووداوەکانی کوردستان، ڕێبەرانی جووڵانەوەی نەتەوەیی ـ دیموکراتیکی کوردی ناچار کرد، بە ڕوانگەکانی خۆیاندا بچنەوە. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو توانی لەگەڵ حیزبە سۆسیال دیموکراتەکانی ئورووپا کە لە چوارچێوەی بەرنامەی مافی مرۆڤدا یارمەتی ماددی و مەعنەوییان دەکرد، پێوەندی بگری.[1] لە چوارچێوەی ئەم سیاسەتە نوێیەدا کە قاسملوو داوای لە سۆسیالیستەکانی فەڕانسە کرد بۆ دامەزراندنی پێوەندیی حیزبەکەی دەگەڵ حیزبە سۆسیالیستەکانی دیکە یارمەتی بدەن و لە ئاکامدا پشتیوانیی فەڕانسەیی‌یەکان، نەمساوییەکان و سوێدییەکانی وەدەستهێنا. حیزبی

---

١. او. ای. ژیگالینا و دیگران، کردستان معاصر، مترجم: کامران امین‌آوه، نشر روشنگری، ١٣٩٥، ص ١٣٩.

سۆسیالیستی فەڕانسە لە ڕێگەی ڕێکخراوی ٢١ی ژووئیەوە یارمەتی بە حدکا دەکرد.[1] کریس کۆچێرای فەڕانسەیی لەم بارەوە دەڵێ: «سکرتێری حدکا زۆر زوو بەکردەوە دەبێتە لایەنێکی کەمڕێنە بۆ دیپلۆماتەکانی وەزارەتی دەرەوەی فەڕانسە و حیزبی سۆسیالیستی فەڕانسە. قاسملوو کە پێشتر بەهۆی لیۆنێل ژۆسپەن، سکرتێری یەکەمی حیزبی سۆسیالیستی فەڕانسە ڕێگەی دیداری پێدرابوو، لەمە بە دوا هەمیشە بۆ کۆنگرەکانی حیزبی سۆسیالیست بانگهێشت دەکرێ و لە ڕەوتی ئەو پێوەندییە دۆستانەیەدا، لەگەڵ ڕێبەرانی چەپی ئورووپاش پێوەندی دادەمەزرێنێ.»[2] بێگومان گرتنە بەری ڕێبازی سۆسیالیزمی دیموکراتیک لەلایەن «حدکا»وە لەم پشتیوانی و پێشوازییەی حیزبە سۆسیالیستەکانی ئورووپادا ڕۆڵی سەرەکیی هەبووە.

توندوتۆڵ بوون و بەردەوامیی ئەو پێوەندییانە دواجار بوو بەهۆی ئەوەی کە حدکا ڕێگەی بۆ گەورەترین ڕێکخراوی حیزبە سۆسیالیست و سۆسیال دیموکراتەکانی دنیا بکرێتەوە. ساڵی ١٩٨٦ حەڤدەهەمین کۆنگرەی «ئینتێرناسیۆنال سۆسیالیست»[3] لە شاری «لیما»ی پێتەختی پێرۆ

---

١. کارۆل پرۆنهوبێر، س. پ، ل ١٤٤- ١٤٥. لە کۆنگرەی حەوتەمی حدکا (١٣٦٤/ ١٩٨٥) ئەم حیزبانە پەیامی پیرۆزبایییان ناردبوو: حیزبی کۆمۆنیستی ئیتالیا، حیزبی سۆسیالیستی فەڕانسە، حیزبی کۆمۆنیستی فەڕانسە، حیزبی کۆمۆنیستی بەلجیکا (بێلژیك)، حیزبی کۆمۆنیستی نەمسا (ئۆتریش)، حیزبی کاری سوێس؛ اسناد کنگره هفتم حدکا (٢٦- ٢٩ آذرماه ١٣٦٤)، کمیسیون انتشارات کمیته مرکزی حدکا، اسفند ماه ١٣٦٤.

٢. کریس کۆچێرا، بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد و ویستی سەربەخۆیی، س. پ، ل ٣١٣.

٣. ئینتێرناسیۆنال سۆسیالیست بریتییە لەو هاوپەیمانەتییە جیهانییەی حیزبەکانی سۆسیالیست، سۆسیال دیموکرات و کار. ئینتێرناسیۆنال سۆسیالیست بە شێوەی ئێستای ساڵی ١٩٥١ دامەزرێندرا، هەرچەندە پێش لە جەنگی جیهانیی دووهەم و پاشتریش پێشینەی جیاجیای هەبووە. ئەندامەکانی پێك‌دێن لە ١٦٢ حیزب یان ڕێکخراوی سیاسی.

پێکهات. قاسملوو بە نوێنەرایەتیی حدکا لەم کۆنگرەیەدا بەشدار بوو. لەو کاتەوە حدکا بۆ هەموو کۆنگرە و کۆبوونەوەکانی ئەو کۆمەڵە جیهانییە بانگهێشت کراوە و دواجار لە ١١ی سێپتامبری ١٩٩٦ لە بیستەمین کۆنگرەی ئینتێرناسیۆنال سۆسیالیست‌دا بە ئەندام وەرگیرا.[1] ڕێبەریی حدکا لەسەر ئەو باوەڕە بوو کە دەبێ سیاسەتێکی بەهێزی کۆمەڵایەتی لە کوردستان پیادە بکا، مەیلی زۆری ئەوان بە ئەزموونەکانی سۆسیال دیموکراتەکانی ئورووپا لە بوارەکانی کۆمەڵایەتی و ئیداری، لەوەڕا سەرچاوەی دەگرت؛ بەتایبەتی کە دەسکەوتەکانی سۆسیال دیموکراتەکان بە پلەی یەکەم لەگەڵ داکوکی لە بارودۆخی ماددیی زەحمەتکێشان، چوونە سەری ڕادەی خۆشگوزەرانییان و هەنگاوی کاریگەر لە بواری ئابووری‌دا بوو.[2]

ئینتێرناسیۆنال سۆسیالیست هاوپەیمانێکی حیزبە خوبەڕێوەبەرەکانە و لەبەر ئەوە، ئەو مافە بە خۆی نادا کە هیچ بڕیارێکی ناچاری لەبری ئەندامانی بدا. گردبوونەوە سەرەکییەکەی بریتییە لە کۆنگرە، کە هەر سێ یان چوار ساڵ جارێك دەبەسترێ. لە ماوەکانی ئەم نێوانەدا، ئەنجومەن هەموو ساڵێك کۆبوونەوە دەکا. سکرتاریەتی سۆسیالیست ئینتێرناسیۆنال (SI) لە لەندەنە؛ کارزان کاوسین، ئاشنا بوون بە سۆسیال دیموکراتی، زنجیرە بیری سۆسیال دیموکراتی (٦)، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیر و هۆشیاریی (ی.ن.ك)، ٢٠٠٨، ل ٢٧. دوو ئامانجی سەرەکی لە بەرنامەی ئینتێرناسیۆنال سۆسیالیست‌دا بریتین لە: بەرهەڵستی توندی بەرنامە دارشتنێکی سەرمایەداری و هەر چەشنە بەرنامەڕێژییەکی تۆتالیتار، چونکە هەر دووکیان لەمپەرن لە بەردەم چاوەدێریی گشتی بەسەر بەرهەمهێنان و دابەش کردنی دادپەروەرانەی بەرهەمدا. سۆسیالیزم بەبێ دیموکراسی پیادە ناکرێ و بە «سۆسیالیست» ناوبردنی ئەو کۆمەڵگەیانەی کە بە مێتۆدی تۆتالیتار یان دیکتاتۆری بەڕێوەدەچن هەڵەیە. داریوش آشوری، م. ق، ص ٢٠٩.

١. عەبدوڵڵا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی دووهەم، س. پ، ل ١٣٢.

٢. ژیگالینا، م. ق، ص ١٣٩.

حدکا ڕێبازی نوێی خۆی کە لە کردەوەدا بەرەو سۆسیال دیموکراسی ڕۆیشتبوو لە ڕووی سیاسی - تیۆرییەوە بە دیکومێنت نەکرد،[1] ئەگەر مەرگ مەجالی بە قاسملوو دابا[2] ئەم کارەی دەکرد، بەتایبەتی تیرۆر کردنی لە ١٣ی تەممووزی ١٩٨٩دا تا ڕووخانی دیواری بێرلین لە نوامبری هەمان ساڵدا کەمتر لە چوار مانگی خایاند. ڕووخانی دیواری بێرلین و هەرەسهێنانی وڵاتانی سۆسیالیستی کە شکستێکی گەورە بوو بۆ بەرەی چەپ، بێگومان شوێنەواری جیددی لەسەر خاوەن تیروانینە چەپە

1. تەنیا بەڵگەیەك کە لە بارەی ڕێباز و بەرنامەی سۆسیال دیموکراسی لەلایەن «حدکا»وە چاپ و بلاوکرایێتەوە، تا ئەم سەردەم وتاری «میشێل ڕۆکار»، سەرۆکی ئەو کاتی ئینتێرناسیۆنال سۆسیالیست بوو کە لە کۆنگرەی لیما (پێرو) سەبارەت بە ڕێباز و ئامانجی سۆسیال دیموکراتەکان پێشکەشی کردبوو؛ سخنرانی میشل روکار در کنگره اینترناسیونال سوسیالیست، لیما (پرو)، خرداد ١٣٦٥.

2. لە ١٣ای زووئیەی ١٩٨٩ عەبدوڕڕەحمان قاسملوو سکرتێری گشتی حدکا لەگەل دوو کوردی دیکە بە ناوەکانی عەبدوڵلا قادری، ئەندامی سەرکردایەتیی حدکا و نوێنەری ئەم حیزبە لە ئورووپا و فازل مەلا مەحموود (فازڵ ڕەسووڵ) کوردی باشووری کوردستان لە ڤیەنا، پێتەختی نەمسا، لەکاتی وتوویژ بۆ چارەسەری پرسی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، بەهۆی نوێنەرانی کۆماری ئیسلامییەوە تیرۆر کران، کە وەك لایەنی وتوویژکەر لە کۆبوونەوەکەدا بەشدار بوون؛ بەیاننامەی کومیتەی ناوەندیی حدکا لەسەر تیرۆری هاوڕێی تێکۆشەر، دوکتۆر عەبدوڕڕەحمانی قاسملوو، سکرتێری گشتی؛ کوردستان، ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدکا، ژمارە ١٥١، پووشپەڕی ١٣٦٨/ ژووئیەی ١٩٨٩. بۆ زانیاریی پتر لەم بارەیەوە بڕوانە: کارۆل پرۆنهوێتر، س. پ؛ عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، س. پ؛ هۆشمەند عەلی مەحموود، عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، س. پ؛ پیتێر پیلچ، ئیسکورت بەرەو تاران، قاسملوو چۆن بەرەو مەرگ ڕاکێش کرا؟، وەرگێڕ: حەسەن ئەیووبزادە، ب. س، ب. ش.

ڕادیکاڵەکــان لە نێـو «حـدکا»دا[1] دەبـوو و قاسـملوو کە ئەزمـوونی وەرنەگرتنی «سۆسیالیزمی دیموکراتیکی» لەلایەن چەپە ڕادیکاڵەکانەوە هەبوو، ئیتر نیگەران نەدەبوو لــە بە سیاســی - تیــۆریزە کردنــی ئــەو ڕێبازە نوێیە.

١. قاسـملوو دەیگوت: «بەشـی زۆری کادرەکان، لانیکەم لە هەر سـێ کەسـان دوو کەس بە بیروبڕوای حیزبی توودە پەروەردە کراون، بۆیە پێکهێنانی ئاڵوگۆڕ لە شێوەی فکر و بیریاندا کارێکی ئاسان نییە.» کارۆل پرۆنهوبێر، س. پ، ل ١١٧.

باسی سێهەم: ڕاگەیاندنی حدکا ـ ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ

دوای کۆتایی هاتنی کۆنگرەی هەشتەمی حدکا لە ساڵی ١٣٦٦ (١٩٨٨)دا بۆ جاری دووهەم، حدکا لە پاش شۆڕشی ١٣٥٧ (١٩٧٩) تووشی لێک ترازانی سیاسی هات. لە ڕۆژی ١٣٦٧/١/١ (١٩٨٨/٣/٢١) پازدە کەس لە ئەندامانی سەرکردایەتیی کۆنگرەی حەوتەم (١٣٦٤/ ١٩٨٥) لە ڕاگەیاندراوێکی دە ماددەیی‌دا کاری ڕێکخراوەیی خۆیان لەژێر ناوی «حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران - ڕێبەرایەتی شۆڕشگێڕ»دا ڕاگەیاند و دەستیان بە کاری حیزبی و پێشمەرگانەی خۆیان کرد، بە هەمان ناو و شێوەی حدکا.[1] هۆکاری سەرەکیی ئەم دابڕانە بۆ شێوازی هەڵبژاردنی ئەندامانی ڕێبەری لە کۆنگرەدا دەگەڕێتەوە، کە بەشێک لە ئەندامانی بەشدار لە کۆنگرەدا لە هەڵبژاردن بە شێوازی «لیستی فیکس»[2] ناڕازی بوون و بە نادیموکراتیکیان دەزانی.[3]

---

١. د. هۆشمەند عەلی مەحموود، ڕۆژهەڵاتی کوردستان...، س. پ، ل ٢٣٠.

٢. «لیستی فیکس» بریتی بوو لە ناوی ٢٥ کەس، کە لەسەر بۆچوونی قاسملوو و هاودەنگەکانی ڕێکخرابوو. هیچ کەسی دیکە نەیدەتوانی خۆی کاندید بکا بۆ ڕێبەری و بەشداربووانی کۆنگرەش دەبوو دەنگ بە لیستەکە بدەن، نە بە یەک یەکی ناوەکان؛ چاوپێکەوتن لەگەڵ حەسەن ڕەنگار، کۆیە، ٢٠١٧/٥/٦.

٣. جەلیل گادانی، پەنجا ساڵ خەبات، بەرگی دووهەم، س. پ، ل ١٥- ١٩.

مەبەست لە بەکارهێنانی «لیستی فیکس» چ بوو؟ قاسملوو لەم بارەیەوە دەڵێ: «ئێمە پێمان وا بوو وەختی ئەوە هاتووە ڕیشەی شێوەکاری عەشایری کە پاشماوەی زەمانی کۆن بوو بە یەکجاری لە نێو بچێ و هەم دەرویشی بۆ وڵاتانی سۆسیالیستی (توودەئیزم)؛ واتە ئەو بیر و باوەڕە چەوتە کە هەر مابوو کۆتایی پێ بێ.»[1] بەکارهێنانی ئەم شێوازە (لیستی فیکس) بۆ هەڵبژاردنی ڕێبەرایەتیی حدکا بە مەبەستی کۆتایی هێنان بە لایەنگرانی سۆسیالیزمی مەوجوود (توودەئیزم) و هەڵتەکاندنی شێوەکاری عەشایری،[2] گەورەترین جیابوونەوەی مێژوویی حیزبی دیموکراتی لێکەوتەوە.

حدکا بەتوندی بەرامبەر ئەم دابڕانە هەڵوێستی گرت و بەتایبەتی هەڕەشەی بە کار نەهێنانی ناوی «حدکا»ی لە جیابووەکان کرد، بەم شێوەیە دووبەرەکی، کوشتن، ڕاونان و هەڵبەستنی ناوناتۆرە و ڕیسواکردنی یەکتری، لەوپەڕی توندوتیژیدا بوو.[3] بەکارهێنانی چەك لەلایەن «حدکا»وە بەدژی «ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ» بڕیارێکی هەڵە بوو کە بەپێچەوانەی بانگەشەی دیموکراتیی ئەم حیزبە بوو کە بەردەوام پێداگریی

---

١. د. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، مێژوویەکی کورتی ڕێبەرایەتیی حدکا، س. پ، ل ٨

٢. لە «لیستی فیکس»دا تەنیا حەسەن ڕەستگار، هاشم کەریمی و نەبی قادری دەرهاویژرابوون کە پێشتر ئەندامی دەفتەری سیاسی و کومیتەی ناوەندی بوون؛ چاوپێکەوتن لەگەڵ حوسێن مەدەنی، کۆیە، ٢٠١٦/٦/٧؛ بەو پێیە دەبێ لە ڕوانگەی «قاسملوو»وە ئەم سێ کەسە نوێنەرانی هێڵی توودەئیزم و شێوەکاری عەشایری بووبن.

٣. د. هۆشمەند عەلی مەحموود، ڕۆژهەڵاتی کوردستان، س. پ، ل ٢٢٨. بۆ وێنە بڕوانە: لە فیتنە و پیلانگێڕانەوە بەرەو خیانەت و جینایەت، بانەمەڕی ١٣٦٨، بڵاوکراوەی کۆمیسیۆنی تەبلیغات و چاپەمەنیی حدکا- ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ؛ ڕوونکردنەوەیەك لەسەر ڕاگەیاندراوی کۆمیسیۆنی سیاسی- نیزامی، کوردستان، ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدکا، ژمارە ١٣٦، خاکەلێوەی ١٣٦٧/ ئاوریلی ١٩٨٨.

لەسەر دەکرد و خۆی پێ ئالاهەلگری ئەم بایەخە لە نێو پارتە سیاسییەکانی ڕۆژهەلاتی کوردستان‌دا بوو.[1]

---

١. عەبدوللا حەسەن‌زادە لەم بارەیەوە دەڵێ: «بڕیاری بەکارهێنانی چەك بەدژی ئەو دۆستانە بە بڕیارێکی دروست دانانێ. ئەو بڕیارە بوو بەهۆی شەڕی براکوژی و چەند پێشمەرگەی کوردی تێدا لە دەست چوون کە دەکرا لە بەرەکانی شەڕ لەگەڵ دوژمن‌دا لە نێو چووبان.» عەبدوللا حەسەن‌زادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی دووهەم، س. پ، ل ١٧٠. جێی ئاماژە پێکردنە کە لە نێوان حدکا و ڕێکخراوی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران (کۆمەڵە) کە ڕێکخراوێکی چەپی مارکسی- لینینی بوو، بۆ ماوەی چەند ساڵ شەڕ و پێکدادان ڕووی دا. سەپاندنی ئیرادەی کۆمەڵە و حدکا لە بەڕێوەبردنی دەسەلات لەو ناوچانەی کە تێدا بالادەست بوون و پێداگریی حدکا لە بە شۆڕشگێڕ ناساندنی لەلایەن کۆمەڵەوە بە پاساوی دووپات نەبوونەوەی شەڕ، یارمەتیدەر بوو بۆ درێژە کێشانی ئەم شەڕە. بێجگە لەمانە تێگەیشتنی هەڵە لە مارکسیزیم- لینینیزم و لەم سۆنگەیەوە لێکدانەوە بۆ حدکا وەك هێزێکی بوورژوازیی دژی پرۆلیتاریا لەلایەن کۆمەڵەوە، فاکتەرە سەرەکییەکانی هەلایسانی ئەم شەڕە بوون. لەم پێوەندییەدا عەبدوللا موهتەدی، یەکەم سکرتێری حیزبی کۆمۆنیستی ئێران خوێندنەوەی بۆ ئەم شەڕە لە ڕوانگەی ئایدۆلۆژییەوە بەم شێوەیە فۆرمولە دەکا: «ئێوە لە کوردستان تەنیا لەگەڵ ڕووبەڕوو بوونەوەیەکی سادە و دوو لایەنەی بوورژوازی و پرۆلیتاریا تووش نەهاتوون، بەلکوو لەگەڵ سێ گۆشەیەکی سیاسی - جینایەتی بەرەوڕوون. سێ گۆشەیەك کە سەرێکی پرۆلیتاریا و دوو سەرەکەی تریشی بوورژوازی پێکی دێنێ. لەگەڵ ئەوەش‌دا هەڵەیەکی زەقە ئەگەر وا بیر بکەینەوە کە ئێمە تەنیا بە ئامرازە سیاسییەکان دەتوانین - یا توانیومانە - کە پێش بە هێرشکاریی چەکدارانەی بوورژوازیی کورد لە کوردستان بگرین. دەستەبەر کردنی دۆخێکی دیاری‌کراوی لەم چەشنە لە خەباتی سیاسی و جینایەتی لە کوردستان پێویستی بە ئامادەبوونی تەواو بۆ بەرەنگاریی هەمە لایەنە لە بەرامبەر هەر ئاستێك لە دەستدرێژی (توندوتیژی)ی بوورژوازی هەیە و هەروەها پێویستی بە ڕەچاو کردنی جۆرێك سیاسەتی کرداری هەیە کە حیزبی دیموکرات بێتێتە سەر ئەو باوەڕە کە دەست بردن بۆ ئەم شێوازە بێ‌سوودە و بەپێچەوانەش پەشیمانی نەسیبی دەبێ.» نشریە کمونیست، ارگان مرکزی

«ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ» لە بەیاننامەی ڕاگەیاندنی مەوجوودییەتی خۆیدا «ڕێبازی بنەڕەتیی سیاسەتەکانی» لە دە خاڵدا فۆرموولە کردبوو، ئەو بنەمایانەی کە وەك ئەوان دەیانگوت حدکا لە زۆر بارەوە دەسکاری و پێشێلی کردبوون. جیابووەکان ڕێبەریی «حدکا»یان بە سازش لەگەڵ وڵاتانی ئیمپریالیستی و دژە شۆڕش؛ بایەخ نەدان بە پێوەندی لەگەڵ وڵاتانی سۆسیالیستی؛ کەمڕەنگ کردنەوەی خەباتی دژە ئیمپریالیستی و بەگشتی هەنگاونان بەرەو ڕاستئاژۆیی تاوانبار دەکرد.[1]

هەڵوێستی ڕادیکاڵ و چەپاژۆی ئەم بەیاننامەیە وا دەکا کە لێکۆڵەری ڕووس، ژیگالینا ڕێبەرانی جیابوو بە «مارکسیی ئەرسەدۆکس»[2] ناوزەد بکا[3] و نادری ئینتسار لێکۆڵەری بە ڕەگەز فارس دەڵێ: «یەکیەتیی چەپ لە دەوری ئەندامە دەرکراوەکانی حیزبی دیموکرات کۆبوونەوە و بزووتنەوەیەکی نوێیان بەناوی «حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران - ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ» دروست کرد.» ئەوان واتە

حزب کمونیست ایران، عبدالله مهتدی، تعرض مسلحانه به کومله نشان هراس و درماندگی بوورژوازی کرد، شماره ١۶- ٢٠ آذر ١٣۶٢.

١. جەلیل گادانی، س. پ، ل ٢۶.

٢. مارکسی ئەرسەدۆکسی بە مارکسیزمی سەرەتایی یان ئەریتی دەوترێ، بەپێی ئەم ڕوانگەیە تەنانەت دەبێ سەرنج بدرێتە وردەکارییەکانی وتەکانی مارکس و نابێ بە لەبەرچاو گرتنی پێداویستییەکانی سەردەم ئاڵوگۆڕیان تێدا بکرێ. بەگشتی لە مارکسیزمی ئەرسەدۆکسیدا، تایبەتمەندیی گەشەکردنی مێژوویی لەسەر بنەمای هاوکاریی خودی و زەینی (سوبژە و ئۆبژە) شوێنی خۆی دەگۆڕێ بۆ ئەندێشەی گەشەکردنی سروشتی لەسەر بنەمای یاسا سروشتییەکان. کارل کائوتوسکی (١٨۵۴- ١٩٣٨) و گیئۆرکی پلیخانۆف (١٨۵۶- ١٩١٨) لە بەناوبانگترین مارکسیە ئەرسەدۆکسیەکانن. حسین بشیریە، م. ق، ص ٢۴- ۴٢؛ حسن علیزاده، م. ق، ص ٩٨.

٣. ژیگالینا، م. ق، ص ١۴۴.

چەپە غەیرە توودەیی‌یەکانی نێو حدکا، قاسملوو و بوورژوازیی کوردیان بە دوورکەوتنەوە لە دۆزی کورد تاوانبار دەکرد، ئەویش بەهۆی وازهێنانیان لە بنەما سەرەتایی‌یەکانی ئەو پارتە و حەز کردنیان لە بنیات نانی سیاسەتێك کە مەبەستی ئاشت بوونەوەیەکی نیشتمانی بوو لەگەڵ بوورژوازیی نیشتمانیی فارس‌دا و لەگەڵ کۆماری ئیسلامی.[1]

لە یەکەم کۆنفرانسی «ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ»دا کە پووشپەڕی ١٣٦٧ (ژوونیەی ١٩٨٨) پێکهات و بە کۆنفرانسی چوارەم ناودێر کرا، ڕاپۆرتی کومیتەی ناوەندی بۆ کۆنفرانس، حدکا بەم جۆرە پێناسە دەکا، کە بەرەو ڕێبازی سۆسیال دیموکراسیی ڕۆژاوا و سازش لەگەڵ کۆڕ و کۆمەڵە ئیمپریالیستییەکان ڕۆیشتووە و کەوتۆتە خانەی ڕاست و دواکەوتووانە و سازش‌کارانەی جووڵانەوەی کوردستان.[2] ڕاپۆرت دووبارە پێداگری لەسەر ئەوە دەکا کە وڵاتانی سۆسیالیستی، جووڵانەوەکانی کرێکاریی جیهان و جووڵانەوەکانی ڕزگاریخوازی نیشتمانی، هاوپەیمانی سروشتیی گەلی زوڵم لێ‌کراوی کوردن و ڕێبەریی حیزب دەبێ بۆ بە کرداری بوونی ئەم واقعیەتە هەنگاو بنێ.[3] لە بەرنامە و پێڕەوی پەسندکراوی کۆنفرانس‌دا دروشمی ستراتێژیکی هەر وەك بەرنامە و پێڕەوی پەسندکراوی کۆنگرەی هەشتەم مایەوە، واتە: «دیموکراسی بۆ ئێران و خودموختاری بۆ کوردستان»، بەڵام ئاڵوگۆڕی بەرچاو لە ماددەی دووهەمی فەسڵی یەکەم (ئامانجە گشتییەکان)دا پێکهاتبوو و بەم شێوەیە گۆڕابوو: «ئامانجی دوارۆژی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران

---

١. نادر ئینتسار، س. پ، ل ٩٥- ٩٦.

٢. اسناد کنفرانس چهارم، حزب دمکرات کردستان ایران- رهبری انقلابی، ص ١٣- ١۶.

٣. پیشین، ص ٢٩.

پێکهێنانی کۆمەڵێکی سۆسیالیستییە»[1]، نەک «کۆمەڵێکی دیموکراتیکی سۆسیالیستی»، ئەمەش بە مانای ڕەتکردنەوەی «سۆسیالیزمی دیموکراتیک»ی پێناسەکراو لە «کورتەباس»دا بوو، کە لە کۆنگرەی شەشەمی حدکا (١٣٦٢/ ١٩٨٤) پەسند کرابوو.

ئەو ئاڵوگۆڕانەی کە هەر ساڵێک دوای کۆنفرانسی چوارەمی (١٣٦٧/ ١٩٨٨) «ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ» لە وڵاتانی سۆسیالیستی ڕووی دا (١٣٦٨/ ١٩٨٩) و بوو بەهۆی لەبەریەکهەڵوەشانی سیستمی سۆسیالیستی لەم وڵاتانە، دەریدەخا کە ئەم گۆڕانکارییانە بەپێچەوانەی خوێندنەوەی ڕێبەرایەتی شۆڕشگێڕ بەرامبەر بە سۆسیالیزمی مەوجود بوو، کە بە خاڵی سەرەکیی ناکۆکیی نێوان خۆی و «حدکا»ی دادەنا. کاتێک کە یەکیەتیی سۆڤیەت لە دیسامبری ١٩٩١دا لەبەریەکهەڵوەشا، ڕاپۆرتی کومیتە ناوەندیی ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ بۆ کۆنگرەی دەهەم، هۆکاری ڕووخانی یەکیەتیی سۆڤیەتی بۆ ئەو هۆکارانە دەگەڕاندەوە کە زۆر پێش لە ڕووخانی ئەو وڵاتە وەک کەموکووڕی لە سیستمی سۆسیالیستیدا لە «کورتەباس»دا ئاماژەی پێکرابوو[2] و ئەوەش نیشاندەری تێڕوانینی واقعبینانەی «کورتەباس» بوو لە خوێندنەوە بۆ ڕەوتە جیهانییەکاندا.

---

١. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران- ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ، پەسندکراوی کۆنفرانسی چوارەم، پووشپەڕی ١٣٦٧/ ژووئیەی ١٩٨٨.

٢. لە ڕاپۆرتی کومیتەی ناوەندی بۆ کۆنگرەی دەیەمدا هاتووە: «حیزبی کۆمۆنیست و ڕێبەرەکانی لە یەکیەتیی سۆڤیەت بە کەڵکوەرگرتن لە تەبلیغات و بەکارهێنانی زەبر و زەنگ و ڕۆژبەڕۆژیش توندوتیژ کردنیان، سەر پۆشیان لەسەر نارەسایی و کەموکوورییەکان دادەنا و بە دەمارگرژیی هەرچی زیاترەوە پێشی هەر چەشنە ڕیفۆرمێکیان دەگرت و تا ئەو جێگایەی لەبەر درێژە دانی سیاسەتە چەوتەکانیان،

لە بەرنامە و پێڕەوی پەسندکراوی هەمان کۆنگرەدا (کۆنگرەی دەهەمی ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ) ئەم جارە ناوێك لە سۆسیالیزم نامێنێ و لە فەسڵی یەکەم و بەشی ئامانجە گشتییەکاندا «پێکهێنانی کۆمەڵێکی سۆسیالیستی» دەگۆڕدرێ بۆ «پێکهێنانی سیستمێکی دادپەروەری کۆمەڵایەتیی دوور لە چەوسانەوە»[1]، ئەوە لە کاتێکدا بوو حدکا کە لەلایەن «ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ»ەوە بە «ڕاست و ڕیفۆرمیست» پێناسە دەکرا، هەروا بە نەریتی سۆسیالیستیی خۆی پابەند بوو و لە بەرنامە و پێڕەوی پەسندکراوی کۆنگرەی نۆهەم (١٣٧٠/ ١٩٩١) و کۆنگرەی دەهەم (١٣٧٤/ ١٩٩٥)دا پێکهێنانی کۆمەڵێکی دیموکراتیکی سۆسیالیستی ئامانجی دوارۆژی ئەو حیزبە بوو[2].

بەم جۆرە ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ کە «حدکا»ی بە کەمتەرخەم بەرامبەر بە وڵاتانی سۆسیالیستی و ڕاست و ڕیفۆرمیست پێناسە دەکرد، خۆی ماڵاوایی لە پرەنسیپەکانی چەپ و سۆسیالیستی دەکا. دیارە هەرچەندە لە سەرەتای جیابوونەوەدا خاڵە ناکۆکە سەرەکییەکانی خۆی لەگەڵ حدکا بۆ ئەم پرەنسیپانە دەگەڕاندەوە، بەڵام دەردەکەوێ پێداگریی ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ لەسەر ڕادیکالیزم و چەپبوونی هەڵوێست و سیاسەتەکانی، زۆرتر بە مەبەستی تۆخکردنی هێڵە سنوورییەکانی خۆی و حدکا بووە،

ماڵەکەیان کە لە بناغەوە سەقفت بوو بە سەریاندا ڕووخا» ڕاپۆرتی کومیتەی ناوەندیی حدکا- ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ بۆ کۆنگرەی دەیەم، ١١- ١٥ بانەمەڕی ١٣٧٣، ل ١٨.

١. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا - ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ، پەسندکراوی کۆنگرەی دەیەم، بانەمەڕی ١٣٧٢/ مای ١٩٩٣، ل ١٩.

٢. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی نۆهەم، سەرماوەزی ١٣٧٠/ دیسامبری ١٩٩١. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی دەهەم، خاکەلێوەی ١٣٧٤/ ئاوریلی ١٩٩٥.

چونکە خاڵە هاوبەشەکانی هەر دوو لایەن وەك: مێژوو، سیمبولەکان، شەهیدەکان، بەرنامە و پێڕەو، ستراتێژی، دروشمەکان، ستراکتۆری حیزبی و چارتی ڕێکخراوەیی پاساوی سروشتی بوونی دوو حیزبی بەناوی هاوبەش لە هەمان کات‌دا جیاواز، لاواز دەکرد. کە وا بوو دابڕانەکە بۆ گیروگرفتی حیزبی و یەکتر تەحەمول نەکردن دەگەڕایەوە، نەك کێشەی ئایدۆلۆژی و فکری، هەر وەك لە یەکەم بەیاننامەی «ڕیبەرایەتی شۆڕشگێڕ»دا هەوڵ دراوە لە چوارچێوەی سیاسی ـ فکری‌دا بیگونجێنێ. لە بنەڕەت‌دا وەلاتانی سێ کەس پێویستی بە «لیستی فیکس» نەدەکرد، دیاردەیەك کە بۆ ڕێکخستنی حدکا بەتەواوی نامۆ و زوو بوو لە هەمان کاتیش‌دا کاندید نەکردنی سێ کەس نەدەبوو دابڕانێکی قورس و گرانی لێبکەوێتەوە، کە هەم بزافی ڕزگاریخوازی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لاواز بکا، بەجۆرێك کە خەباتی چەکدارانەی کوردیشی دوچاری پەرتەوازەیی و شپرزەیی کرد و هەم شوێنەواری نەرێنیی سایکۆلۆژیی لەسەر خەڵکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان دابنێ، بەجۆرێك کە تووشی ناهومێدی و ورە دابەزین بن.

باسی چوارەم: لێکهەڵوەشانی سیستمی سۆسیالیستی و حدکا

سالی ١٩٨٥ میخائیل گۆرباچۆف بە سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی یەکیەتیی سۆڤیەت هەڵبژێردرا و پێداگر بوو کە سۆڤیەت لەژێر سێبەری قورسی مێژوویی ستالین[1] و ئابووریی بەرەو پووکانەوە ڕزگار بکا. ئەو لە شەش مانگی یەکەمی ڕێبەری کردنی سۆڤیەتدا سیمایەکی تەواو جیاواز و نوێی لە شێوازی حوکمڕانی لە سۆڤیەت نیشانی جیهانییان دا،[2] گۆرباچۆف پرۆژەی چاکسازییەکانی لە دوو بواردا هێنایە ئاراوە: «پریسترۆیکا» کە لە زمانی ڕووسیدا بە مانای بونیاتنانەوە (نوژەن کردنەوە)یە و لە یەکیەتیی سۆڤیەت بە بونیاتنانەوەی شۆڕشگێڕانەی کۆمەڵگا دەگوترێ، بەتایبەتی لە بواری ئابووریدا؛ «گلاسنۆست» کە بە مانای شەفافیەت دێ، مەبەست لێی دیموکراتیزە کردنی کەشوهەوای

١. ابل آقابگیان و دیگران، درباره پریسترویکا (مجموعه مقالات)، ترجمه: کاظم فرهادی، سیاوش مریدی، تهران، ١٣۶٨، ص ١١. بۆ زانیاریی پتر لەم بارەیەوە بڕوانە: میخائیل گورباچوف، پریسترویکا دومین انقلاب روسیه، مترجم: عبدالرحمان صدریه، چاپ هشتم، تهران، ١٣۶۶.

٢. عباسقلی غفاری، م. ق، ص ۶٠١- ۶٠٢.

سیاسییە کە پێویستیی بێئەملاوئەولای گەشەی ئابوورییە و تەواوکەری پریسترۆیکایە.[١]

حدکا بەرامبەر بەو چاکسازییانەی کە لە یەکیەتیی سۆڤیەت دەکران، هەڵویستی گرت و بە گەشبینییەوە دەیڕوانییە دەرەنجامی و لە نامیلکەیەکدا کە لەم بارەیەوە بڵاوی کردەوە دەڵێ: «نێوەرۆکی سەرەکیی ئەو چاکسازی و ئاڵوگۆڕانە لە یەک دێڕدا کورت دەکرێتەوە ئەویش [بریتییە لە] پەرەسەندنی دیموکراسی و پێکهێنانی زەمینەی پێویست بە مەبەستی بەشداریی داهێنەرانەی کۆمەڵانی خەڵک لە ئیدارەکردنی وڵاتدا.»[٢] نامیلکەی «گلاسنۆست» ئەم چاکسازییانەی وەک بەڵگە بۆ دروست بوونی ڕوانگەکانی «سۆسیالیزمی دیموکراتیک»ی پێناسە کراو لە «کورتەباسێک لەسەر سۆسیالیزم»دا هێناوەتەوە و لە کۆتاییدا هیوای سەرکەوتن بۆ میخایل گۆرباچۆف و حیزبی کۆمۆنیستی یەکیەتیی سۆڤیەت و هەموو خەلکی ئەو وڵاتە دەخوازێ لە - بەرەوپێش بردنی ئامانجی پیرۆز و مەزنی دامەزراندنی دیموکراسیی سۆسیالیستی و «بونیات نانەوەی کۆمەڵگای سۆسیالیستی بە مەبەستی وەدیهاتنی - ئارمانە

---

١. میخائیل گورباچوف، گلاسنوست، کمیسیون انتشارات کیمته مرکزی «حدکا»، اسفند ماه ١٣۶۵ (١٩٨٧)، ص ۶

٢. لە «کورتەباس»دا هاتبوو: «ئایا لە وڵاتانی سۆسیالیستیدا تاک دەتوانێ ڕای خۆی لەسەر سیاسەتی دەسەلات دەربڕێ و ئەم ڕایە لە کۆمەڵدا بڵاوبکاتەوە؟ بەداخەوە دەبێ بڵێین لە وڵاتانی سۆسیالیستیدا ئەم دیموکراسییە بوونی نییە.» کورتەباسێک لەسەر سۆسیالیزم، ل ٢١. بەڕێکەوت نییە کە گورباچۆف دەڵێ: «دەبێ لە یەکیەتیی سۆڤیەتدا یاساگەلێك پەسند بکرێ کە تاک بتوانێ بەرامبەر بە دەزگا دەوڵەتییەکان بەرگری لە مافی خۆی بکا و دەبێ لە هەموو لایەنەکانی ژیانی سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی و کولتووریی یەکیەتیی سۆڤیەتدا، دیموکراسی پەرە بستێنێ». میخائیل گورباچوف، گلاسنوست، ل ٢.

ئینسانییەکانیە.[١] هەروەها ڕۆژنامەی کوردستان، ئۆرگانی کومیتە ناوەندیی حدکا لە چەند ژمارەی خۆیدا و لە ڕاپۆرتی کومیتەی ناوەندی بۆ کۆنگرەی حەوتەم (١٣٦٤/ ١٩٨٥)، ئاوڕیان لەو مەسەلەیە داوەتەوە و گرینگیان پێداوە.[٢]

ساڵی ١٩٨٩ هەوڵە بەگوڕوتینەکانی گورباچۆف بۆ زیندوو کردنەوە و ئازاد کردنی سیستمی یەکیەتیی سۆڤیەت، هانی دا کە ئەو ئاماژەیە بدا بە ئورووپای ڕۆژهەڵات کە لەو وڵاتانەش چاکسازیی دیموکراتیك دەکری. ئەو پەیامە کاریگەرییەکی زۆری هەبوو و لە ماوەی چەند مانگێکدا ڕژیمە کۆمۆنیستەکان لە سەرانسەری ئورووپای ڕۆژهەڵاتیش ڕووخان و دیواری بێرلین تێکدرا (نوامبری ١٩٨٩) و ئاڵمان سەرلەنوێ یەکی گرتەوە.[٣]

١. میخائیل گورباچوف، گلاسنوست، ل ٢.

٢. بڕوانە: کوردستان، کۆنگرەی بیست و حەوتەمی حیزبی کۆمۆنیستی یەکیەتیی سۆڤیەت، ژمارە ١١٢، خاکەلیوەی ١٣٦٥/ ئاوریلی ١٩٨٦؛ کوردستان، نوێ کردنەوە لە یەکیەتیی سۆڤیەت، ژمارە ١٣٢، خەزەڵوەری ١٣٦٦/ نوامبری ١٩٨٧؛ کوردستان، گۆڕانێکی شۆڕشگێڕانە، ژمارە ١٣٩، پووشپەری ١٣٦٧/ تەمووزی ١٩٨٨؛ کوردستان، قەیران لە ڕێکخراوە چەپەکاندا، ژمارە ١٤٨، خاکەلیوەی ١٣٦٨/ ئاوریلی ١٩٨٩؛ کوردستان، ڕۆژی گەشبینی لە بارەی دوارۆژەوە، ژمارە ١٤٩، بانەمەڕی ١٣٦٨/ مای ١٩٨٩؛ کوردستان، ئاوڕێك بۆ سەر ڕووداوەکانی وڵاتانی سۆسیالیستی، ژمارە ١٥٤، ڕەزبەری ١٣٦٨/ ئۆکتوبری ١٩٨٩؛ کوردستان، پرێسترۆیکا لە بەرامبەر ئەزموونێکی مێژوویی‌دا، ژمارە ١٥٨، ڕێبەندانی ١٣٦٨/ فێورییەی ١٩٩٠؛ کوردستان، پرێسترۆیکا لە مەترسی‌دا، ١٦٩، بەفرانباری ١٣٦٩/ ژانوییەی ١٩٩١؛ ڕاپۆرتی کومیتەی ناوەندی بۆ کۆنگرەی حەوتەمی حدکا، سەرماوەزی ١٣٦٤/ دیسامبری ١٩٨٥.

٣. ڕۆزا لیندرۆزنبێرگ، س. پ، ل ٢٧٢.

هەوڵەکانی گۆرباچۆف بۆ چاکسازی لەگەڵ بەرەنگاریی کۆنەپارێزەکانی نێو حیزبی کۆمۆنیست بەرەوڕوو بوون. دواجار کۆنەپارێزەکان لە ١٩ی مانگی ئابی ١٩٩١دا ئەنجومەنێکی ولاتیان پێکهێنا و باری نائاساییان ڕاگەیاند و بانگەشەیان کرد بۆ ڕزگاریی ولات لە مەترسیی لەبەریەکهەڵوەشان و دابەش بوون، هەموو دەسەلاتیان بەدەستەوە گرتووە. بەلام بەربەرەکانی بووریس یەلتسین (١٩٣١ ـ ٢٠٠٧)، ڕێبەری تازە هەڵبژێردراوی کۆماری ڕووسیە هەوڵەکانی کودەتاچییەکانی پووچەڵ کردەوە و گۆرباچۆف سەرلەنوێ دەسەلاتی بەدەستەوە گرتەوە.[١] گەڕانەوەی گۆرباچۆف زۆری نەخایاند و لە ٢٦ی دیسامبری ١٩٩١دا یەلتسین شوێنی گرتەوە[٢] و بەم جۆرە یەکیەتیی کۆمارەکانی سۆڤیەتیی ٧٤ ساڵە، بە مردوو داندرا. ڕێبەرانی نوێی ڕووسیە و دەوڵەتانی دیکەی جێنشین، بەخێرایی سۆسیالیزمیان ڕەت کردەوە و وەفاداریی خۆیان بۆ کاپیتالیزم، نەتەوەخوازی و گەلسالاری ڕاگەیاند.[٣]

لەبەریەکهەڵوەشانی سۆسیالیزمی مەوجوود زۆر لە هێز و ڕەوتە چەپەکانی لە سەرانسەری جیهاندا ڕاچڵەکاند و بەشێکیانی تووشی سەرلێ شێواوی و ناهومێدی کرد، بەجۆرێک کە تەنانەت هەندێکیان بەلای ڕاستدا دایانشکاند، بەتایبەتی ئەو لایەنانەی کە سۆسیالیزمی مەوجوود لەلایان شێوازێکی پیرۆزبوونی بەخۆوەگرتبوو. شوێنەواری ئەم ڕووداوە لەسەر حدکا و هەڵوێستی ئەم حیزبە بەرامبەر بەم ئاڵوگۆڕانە چۆن بوو؟

لەبەریەکهەڵوەشانی سۆسیالیزمی مەوجوود بۆ حدکا ڕووداوێکی لەناکاو و سەرسوڕهێن نەبوو، حدکا زۆر پێشتر مەترسیی جیددیی کەم

---

١. عباسقلی غفاری، م. ق، ص ٤٠٢.

٢. پێشین، ص ٤٠٢.

٣. ڕۆزا لیندرۆزنبێرگ، س. پ، ل ٤٧٢.

وکووڕییەکانی «سۆسیالیزمی مەوجوود»ی بۆ سەر ئەم سیستمە مەزەندە کردبوو. لە «کورتەباس»دا لەسەر سۆسیالیزم هاتووە: «هیچ گومان لەوەدا نییە کە ئەگەر ئیمکان بدرێ خەڵک بە ئازادی ڕای خۆیان دەربڕن، گیروگرفتەکانی وڵاتانی سۆسیالیستی باشتر چارەسەر دەکرێن و سۆسیالیزم نەک لە مەترسی ناکەوێ، بەڵکوو زۆریش قازانج دەکا.»[1] هەروەها حدکا ئەم ئاڵوگۆڕانە لە وڵاتانی سۆسیالیستیی پێشوو وەک سەرکەوتنی دیموکراسی شرۆڤە دەکا و لەسەر ئەو باوەڕەیە کە: «ڕووتکەی سەرکەوتنی دیاردەی دیموکراتیزاسیۆن کە بەتایبەتی لە دە ساڵی ڕابردوودا ڕەوتێکی ڕوو بە گەشەی لە جیهاندا بە خۆیەوە بینیوە دەبێ لەم ئاڵوگۆڕانەی وڵاتانی سۆسیالیستیدا سەیر بکرێ.»[2] هەروەها پێی وایە یەکێک لە ئاکامەکانی سەرکەوتنی دیموکراسی لە وڵاتانی سۆسیالیستیی پێشوو ئەم ڕاستییە دەسەلمێنێ کە دەسەڵاتی ئایدۆلۆژی، واتە دەسەڵاتێک کە لەسەر تەوەری بیروباوەڕێکی فکری و ئایینی پێکهاتبێ بەکردەوە لەگەڵ دیموکراسی و بنەماکانی دیموکراتییەت ناکۆک دەبێ.[3]

پێکهاتنی کۆنگرەی نۆهەمی حدکا (٣٠ی سەرماوەز بۆ ٦ی بەفرانباری ١٣٧٠/ ٢١ - ٢٧ دیسامبری ١٩٩١) هاوکات بوو لەگەڵ ڕووتکەی ئاڵوگۆڕەکانی وڵاتانی سۆسیالیستی، واتە لەبەریەکهەڵوەشانی یەکیەتیی سۆڤیەت (٢٥ی دیسامبری ١٩٩١). لە ڕووی سیاسییەوە ئەم ڕووداوە بوو بەهۆی ئەوەی کە دابەش کردنی جیهان بەسەر دوو بەرەی ڕۆژاوا و ڕۆژهەڵات یان سەرمایەداری و سۆسیالیستیدا فۆرم و شێوازی ڕابردووی

---

١. کورتەباسێک لەسەر سۆسیالیزم، ل ٢٢.

٢. اسناد کنگرە نهم حدکا (کنگرە قاسملو)، گزارش سیاسی کمیتە مرکزی بە کنگرە، دیماه ١٣٧٠/ دسامبر ١٩٩١، ص ١٥.

٣. پێشین، ص ١٥.

ئەمێنێ و قۆناغی شەڕی سارد، واتە کێبەرکێی هەمە لایەنەی نێوان ئەو دوو بەرەیە کۆتایی پێ بێنێ،[١] هەروەها خێرا بوونی ڕەوتی جیهانی بوون، سەرکەوتنی ئابووریی ئازاد، شۆڕش لە تێکنۆلۆژیی زانیاری و پێوەندی گرتن، پەرەسەندنی دیموکراسی، گەشەی ناسیۆنالیزم و پەیدا بوونی دەیان وڵاتی تازە لەسەر نەخشەی جوغرافیا و زۆر ئاڵوگۆڕی دیکە[٢] سیمای جیهانیان گۆڕیبوو.

کۆنگرەی نۆهەمی حدکا بە لەبەر چاوگرتنی ئەو ئاڵوگۆڕە نوێیانە کە لە سیستمی جیهاندا پێکهاتبوون، بە بەرنامە و پێڕەوی نێوخودا دەچێتەوە و هەوڵ دەدا خۆی لەگەڵ پێوەر و دۆخی سیستمی نوێی نێونەتەوەیی بگونجێنێ و ئەم ئاڵوگۆڕانەی لە بەرنامە و پێڕەودا پێکهێنا:

بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆیی پەسندکراوی کۆنگرەی هەشتەم (١٩٨٨)	بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی پەسندکراوی کۆنگرەی نۆهەم (١٩٩١)
١. سەردەمی ئێمە سەردەمی سەرکەوتنی دیموکراسی لە سەرانسەری جیهان، سەردەمی پەیدا بوون و پەرەگرتنی سۆسیالیزم و گەشە کردنی هێزە دیموکرات و ئازادیخوازەکانە لە جیهاندا. ٢. شۆڕشی پڕ شکۆی ئێران ئاکامی سروشتیی ئەو وەزعە نالەبارە و دژکردەوەی بێئەملاوئەولای خەڵک بەدژی دیکتاتوریەتی پادشایەتی و	١. سەردەمی ئێمە سەردەمی سەرکەوتنی دیموکراسی و سەردەمی گەشە کردنی هێزە دیموکرات و ڕزگاریخوازەکانە لە جیهاندا. ٢. شۆڕشی پڕ شکۆی ئێران ئاکامی سروشتیی ئەو وەزعە نالەبارە و دژکردەوەی بێئەملاوئەولای خەڵک بەدژی دیکتاتوریەتی پادشایەتی و بەستراوەیی ئەو ڕژیمە بە ئیمپریالیزم بوو.

١. اسناد کنگره نهم حدکا، گزارش سیاسی کمیته مرکزی، م. ق، ص ١١.
٢. سمایل بازیار، خوێندنەوەیەکی نوێ بۆ سۆسیالیزمی دیموکراتیک، ل ٢٠.

بەستراوەیی ئەو ڕژیمە بە ئیمپریالیزمی ئەمریکا بوو. ٣. حدکا لە خەباتی ڕزگاریخوازیی هەموو گەلان دژی ئیمپریالیزمی جیهانی بەتایبەتی ئیمپریالیزمی ئەمریکا و دژی ڕژیمە زۆردار و کۆنەپەرستەکان پشتیوانی دەکا و لایەنگری ئاشتی و دۆستایەتیی گەلانی وڵاتانە. ٤. دەوڵەتی مەرکەزیی ئێران سیاسەتێکی دەرەوەی بێلایەن (غیرمتعهد) و سەربەخۆ بگرێتە پێش و لەگەڵ هەموو دەوڵەتان لەسەر بنچینەی ڕێزگرتنی یەکتر و مافی دەسەڵاتی نیشتمانی و دەستوەرنەدان لە کاروباری یەکتر پێوەندی دابمەزرێنێ و لەگەڵ وڵاتانی سۆسیالیستی و ئەو وڵاتانە کە سیاسەتێکی دێموکراتیکی و دژە ئیمپریالیستیان هەیە، پێوەندیی دۆستانە پێک بێنێ.[1]	٣. حدکا لە خەباتی ڕزگاریخوازانەی گەلانی جیهان بۆ ڕزگاری و بەدژی ڕژیمە زۆردار و کۆنەپەرستەکان پشتیوانی دەکا و لایەنگری ئاشتی و دۆستایەتیی گەلانی هەموو وڵاتانە. ٤. دەوڵەتی مەرکەزیی ئێران سیاسەتێکی دەرەوەی بێلایەن (غیرمتعهد) و سەربەخۆ بگرێتە پێش و لەگەڵ هەموو دەوڵەتان لەسەر بنچینەی ڕێزگرتنی یەکتر و ناسینی مافی دەسەڵاتی نیشتمانی، پێوەندی دابمەزرێنێ و لەگەڵ وڵاتانی پێشکەوتنخواز و دێموکرات و ئەو وڵاتانەی کە ڕێز بۆ مافی مرۆڤ دادەنێن پێوەندیی دۆستانە پێک بێنێ.[2]

لە بەشی پێڕەوی نێوخۆ، لە ماددەی یەکەم، ناو و نێوەرۆکی حیزب، خاڵی سێهەم کە بریتی بوو لە: حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران لە تێکۆشانی سیاسیی خۆی‌دا لە «تیۆری زانستیی پەرەئەستاندنی کۆمەڵ

١. بڕوانە: بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی هەشتەم، ڕێبەندانی ١٣٦٦/ ژانویەی ١٩٨٨.

٢. بڕوانە: بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی نۆهەم، بەفرانباری ١٣٧٠/ دیسامبری ١٩٩١.

پەیڕەوی دەکا»،[1] ئەم خاڵە کە لە کۆنفرانسی سێهەمەوە (١٣٥٠/ ١٩٧١) لە پێڕەوی نێوخۆدا مابوو، لابرا کە لێکدانەوەیەکی مارکسی بوو لەسەر پەرەئەستاندنی کۆمەڵ، کە بەپێی یاساگەلێک کۆمەڵگای مرۆڤایەتی ڕەوتی گەشەی خۆی بۆ دوا مەنزڵگەی مێژوو، واتا قۆناغی «کۆمۆنیزم» دەپێوێ.

حدکا هەروا بە نەریتی سۆسیالیستیی خۆی وەفادار مابۆوە و «ئامانجی دوارۆژی پێکهێنانی کۆمەڵێکی دیموکراتیکی سۆسیالیستی»[2] بوو. تەنانەت سادق شەرەفکەندی،[3] جێنشینی قاسملوو کە پاش کۆنگرەی نۆهەمی حدکا بەڕەسمی بوو بە سکرتێری گشتی و لە ڕابردوودا لە ململانێی نێوان دوو هێڵی فکریی چەپی ڕادیکاڵ و چەپی دیموکرات‌دا پشتیوانی بێ ئەملاوئەولای چەپی دیموکرات بوو، کە قاسملوو نوێنەرایەتیی دەکرد،[4]

---

١. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی هەشتەم، س. پ.

٢. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی نۆهەم، س. پ.

٣. سادق شەرەفکەندی، ناسراو بە د. سەعید لەدایکبووی ١٣١٦ (١٩٣٧) لە گوندی تەرەغەی سەر بە شاری بۆکانە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان. دوکتورای لە کیمیا لە فەڕانسە بەدەست هێناوە، مامۆستای زانکۆ بووە لە تاران. لە ساڵی ١٣٥٢ (١٩٧٣) بۆتە ئەندامی حدك. لە کۆنگرەی چوارەمەوە تا کۆنگرەی هەشتەم ئەندامی دەفتەری سیاسی حدکا بووە لە پاش کوژرانی قاسملوو وەك جێنشینی ئەو، بوو بە سکرتێری گشتی و لە کۆنگرەی نوهەم (١٣٧٠/ ١٩٩١) بەڕەسمی بوو بە سکرتێری گشتیی حدکا. ٢٦ی خەرمانانی ١٣٧١ (١٧ی سێپتامبری ١٩٩٢) لە بێرلینی ئاڵمان تیرۆر کرا. کوردستان، ژمارە ١٩٠، ڕەزبەری ١٣٧١/ ئۆکتۆبری ١٩٩٢. بۆ زانیاریی پتر لەسەر ژیان و تێکۆشانی سیاسی سادق شەرەفکەندی، بڕوانە: د. هۆشمەند عەلی مەحموود، محەممەدسادق شەرەفکەندی ژیان و تێکۆشانی سیاسی (١٩٣٧- ١٩٩٢)، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، بلاوکراوەی زانکۆی کۆیە، ژمارە ٣٦، ٢٠١٦.

٤. ئیسماعیل بازیار، دوکتۆر سەعید سیمای تێکۆشەرێکی نەتەوەیی و چەپێکی دیموکرات، گۆڤاری تیشك، ژمارە ١١.

بوونی حیزبێکی سۆسیالیستیی گەورە بۆ ئێران بە پێویست دەزانی.[١] ئەم ئاڵوگۆڕانەش زۆرتر بە مەبەستی خۆگونجاندن لەگەڵ سیستمی نوێی نێونەتەوەیی بوو، کە لە پاش هەڵوەشانی سۆسیالیزمی مەوجوود هاتبووە ئاراوە. حدکا بەتایبەتی لە بەشی پێڕەوی نێوخۆ و ستراکتۆری ڕێکخستنی حیزبدا هەروا لەژێر کاریگەریی کلێشەی حیزبە کۆمۆنیستەکانی سەردەمی جیهانی دووجەمسەریدایە.

لەبەریەکهەڵوەشانی سۆسیالیزمی مەوجوود و پاشەکشەی هێزە چەپەکان لە هەموو جیهان، کۆتایی بە تەمەنی تێڕوانینی چەپی ڕادیکاڵ ـ هەرچەندە بەتەواوی بێتوانا بیوو ـ لە نێو «حدکا»دا هێنا. ئەو ڕەوتەی کە پاساوی دوو دابڕانی لە حدکا لە پاش شۆڕشی ١٩٧٩ لە هەڵوێستە چەپئاژۆ و ڕادیکاڵەکانی وەردەگرت. لە هەمان کاتدا ئەم ئاڵوگۆڕە یارمەتیبەخش بوو بۆ تێڕوانینی چەپی دیموکراتی نێو حدکا کە سیاسەت و ڕێبازی خۆی جێگیر و پتەو بکا.

حوسێن بەشیریە، مامۆستای زانستی سیاسی، حیزبە سیاسییەکان بە چوار دەستەی سەرەکی دابەش دەکا:

١. حیزبە سیاسییەکانی ڕاستی دیموکرات، وەک حیزبە لیبراڵ و کۆنسێرڤاتیڤ (کۆنەپارێز)ەکان و دیموکرات مەسیحییەکان.

٢. حیزبە سیاسییەکانی چەپی دیموکرات، وەک حیزبە سۆسیال دیموکرات و کرێکارییەکان.

٣. حیزبە ڕاستە دەسەڵاتخوازە تۆتالیتارەکان، وەک حیزبە فاشیست و نەتەوەیییەکان.

---

١. سعید رهنما، حزب دمکرات کردستان و تحولات چپ در ایران، مصاحبه با صادق شرفکندی، مهرگان، نشریه سیاسی- فرهنگی، سال دوم، شماره ٣، پائیز ١٣٧٢، ص ٧٣.

٤. حیـــزبە چەپە دەســـەڵاتخوازە تۆتالیتارەکـــان، وەك حیـــزبە کۆمۆنیستەکان.[١]

ئەگەر ئەم پۆلێن بەندییەمان پەسند بێ، حدکا لە دوای پەسند کردنی سۆسیالیزمی دیموکراتیـك (١٣٦٢/ ١٩٨٣) و ڕەچـاو کردنـی لە ڕادەی وێژمان و ستراتێژیی درێژخایەنی سیاسی‌دا، بوون بە ئەندام لە ڕێکخراوی «ئینتێرناسیۆنال سۆسیالیست»دا (١٣٧٥/ ١٩٩٦) و دەسکاری کردنی بەرنامە و پێـڕەوی خـۆی لە کـۆنگرەی نـۆهەمدا (١٣٧٠/ ١٩٩١)، بە مەبەسـتی خۆگونجاندن لەگەڵ سیستمی نێونەتەوەیی نوێی دوای نەمانی جیهانی دووجەمسـەری و شەڕی سارد، لە خانەی حیزبە سیاسییەکانی چەپی دیموکرات‌دا جێ‌دەگرێ.

١. حسین بشیریه، آموزش دانش سیاسی (مبانی علم سیاست نظری)، م. ق، ص ١٦٦.

ئەنجام

١. بیری چەپ لە ڕێگەی جۆراوجۆر وەك بزاڤی سۆسیال دیموكراسی، حیزبی كۆمۆنیستی ئێران، حیزبی توودەی ئێران و هاتنی هێزەكانی سپای سوور بۆ ئێران و پشتیوانییان لە كۆماری كوردستان هاتۆتە كوردستان.
٢. بانگەشەی چەپ بۆ دادپەروەری و نەهێشتنی هەر چەشنە ستەمێك و ڕزگار بوونی بەشێكی ناوچە كوردییەكان لەژێر ستەمی دەوڵەتی ناوەندی، لە ئەنجامی هاتنی سپای سوور، سەرنج و پێشوازیی ڕووناكبیران و بەشێكی دەستەبژێری كوردی لە بیری چەپ لێكەوتەوە.
٣. یەكەم ڕێكخراوەكانی كورد لە ڕۆژهەڵاتی كوردستان، حیزبی ئازادیی كوردستان و كۆمەڵەی ژیانەوەی كوردستان (ژ. ك) كە پێناسی نەتەوەیی ـ ئایینییان لەلایەن هێندێك لێكۆڵەرەوە پێدرابوو، بەجۆرێك لە جۆرەكان كاریگەریی بیر و ئەندێشەی چەپیان بەسەرەوەیە.
٤. حیزبی دیموكراتی كوردستان لەسەر داروپەردووی ژ. ك دامەزرا. بەهۆی پێكهاتەی كۆمەڵایەتیی ڕێبەرانی حدك بەرنامەی ئەم حیزبە ڕادیكاڵیزمی «ژ. ك»ی پێوە دیار نییە و بە بەراورد لەگەڵ حكوومەتی میللیی ئازەربایجان؛ كۆماری كوردستان، هەنگاونانی بۆ چاكسازیی كۆمەڵایەتی، خۆپارێزانە بوو. خاوەن تێڕوانینە چەپەكان كە

لە «ژ. ک»دا دەسڕۆیشتوو بوون لە «حدک»دا خراونەتە پەراوێزەوە و گوتاری نەتەوەیی باڵادەستە.

٥. لە پاش ڕووخانی کۆماری کوردستان، حیزبی توودە لە بووژانەوەی «حدک»دا یارمەتیدەر بوو، لەم سۆنگەیەوە توانی بەهۆی کەمئەزموونیی ئەو لاوانەی کە بۆ بووژانەوەی حدک هەوڵیان دەدا، ئەم حیزبە بخاتە ژێر باڵی خۆی و سیاسەتەکانی خۆی پێ دیکتە بکا، دواجار بەکردەوە حدک وەک لقی کوردستانیی ئەم حیزبە چالاکیی دەکرد و بەهۆی بەرجەستەبوونی ناتەبایی چینایەتی و هاندانی حیزبی توودە بۆ دوورکەوتنەوە لە پرسی نەتەوەیی، دروشمە نەتەوەییەکان کاڵ دەبنەوە.

٦. سەردەمی دەسەڵاتداریی محەممەدی موسەددیق هەلێکی لەبار بوو بۆ حدک تا ڕێکخراوەکانی گەشە بکەن و پەرە بستێنن و لە ڕووداوەکانی وەک: هەڵبژاردنی خولی حەڤدەهەمی پارلمان، ڕاپەڕینی جووتیاران و ڕیفراندۆمی هەڵوەشانی پارلمان‌دا، ڕۆڵی بەرچاو بگێڕێ.

٧. شکستی ستراتێژیکی حیزبی توودە لە ئەنجامی کودەتا لە دژی موسەددیق‌دا، کە بوو بەهۆی بێ‌شوێنەوار بوونی ئەم حیزبە لە کۆمەڵگای ئێرانی‌دا، ئەو هەلەی بۆ بەشێک لە ئەندامانی ڕێبەریی حدک ڕەخساند کە چیتر هەیمەنەی حیزبی توودە بەسەریانەوە پەسند نەکەن و گرینگی بە پرسی نەتەوەیی بدەن تاکوو پرسی چینایەتی؛ ئەمە بوو بەهۆی ململانێی نێوان دوو باڵی چەپ و ڕاستی نێو حدک.

٨. گواستنەوەی سەرکردایەتی و بەشێکی بەرچاو لە ئەندامانی حدک بۆ باشووری کوردستان لە دوای ڕووخانی ڕژیمی پادشایەتی لە عێراق، دابەش‌بوونی ئەوانی بەسەر باڵە ناکۆکەکانی نێو پارتی دیموکراتی کوردستان و ململانێی نێوان پارتی و حیزبی «شیووعی»دا لێکەوتنەوە و

ئەمە توندبوونی ململانێی نێوان باڵی چەپ و ڕاستی نێو «حدك»ی پتر کرد، بەجۆرێك کە لەسەر لێكترازانی ڕیزەکانی کاریگەریی هەبوو.

٩. کۆنگرەی دووهەمی حدك لە باشووری کوردستان یەکلا کردنەوەی ململانێی نێوان باڵی چەپ و ڕاستی نێو حدك بوو، کە تێیدا باڵی ڕاست سەرکەوت و بە پێداگری لەسەر بەرجەستە بوونی پرسی نەتەوەیی؛ مەترسیی قووتدانی حدك بەهۆی حیزبی توودەوە ڕەوییەوە.

١٠. هاتنی توێژی خوێندکار بۆ نێو ڕیزەکانی حدك کە هەڵگری دوو تایبەتمەندیی ڕادیکالیزم و ئارمانخوازی بوون، مۆرکی خۆیان لە قۆناغەکانی داهاتووی مێژووی حدك دەدەن.

١١. ململانێی دوو باڵی چەپ و ڕاست بوو بەهۆی جیابوونەوەی باڵی چەپی حدك کە کەوتبوونە ژێر کاریگەریی فکریی ماویزم و گوتاری شۆڕشگێڕی و باوی ئەو سەردەم (چەپی نوێ) و بە چاو لێکەریی ئەزموونی شۆڕشی چین لە ساڵی ١٩٦٧ - ١٩٦٨ ڕاپەڕینێکی چەکدارانەیان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان وەڕێخست.

١٢. کۆنفرانسی سێهەم و بەدوای‌دا کۆنگرەی سێهەم ئاشت بوونەوەی حدك بوو لەگەڵ بیری چەپ، کە ماوەی نزیك بە دە ساڵ بوو لێی دوورکەوتبۆوە: حدك بوو بە خاوەن بەرنامە و پێڕەوێکی کۆنکرێت. سیاسەتی ئابووری - کۆمەڵایەتیی گونجاو لە بەرنامەدا گوزارشتی لە چەپێکی ڕادیکاڵ دەکرد و پێڕەوی نێوخۆش کۆپیی پێڕەوی حیزبە کۆمۆنیستەکان بوو. پێکهێنانی کۆمەڵێکی سۆسیالیستی بۆ یەکەم جار لە بەرنامەی «حدك»دا وەك ئامانجی دوارۆژ دیاری کرا، باڵی ڕاستی حدك بە یەکجاری چووە پەراوێزەوە و کۆتایی بە ململانێی ئەو دوو باڵە هات، کە وەك هێڵێکی سووری ململانێ لە دامەزراندنی «ژ. ك»ەوە بە مێژووی ئەم

حیزبەدا تێدەپەڕی. لەوە بەدوا ململانێی فکری لە نێو «حدك»دا تایبەت بوو بە لایەنگرانی چەپی ڕووسی و چەپی دیموکرات.

١٣. بێ‌هیوا بوونی حیزبی توودە لە ڕاکێشانی حدکا بە ئاراستەی سیاسەتەکانی‌دا بەتایبەت لە دوای شۆڕشی ئێران، دابڕانی باڵی چەپی توودەیی نێو «حدکا»ی لێکەوتەوە.

١٤. بە هێنانە گۆڕی سۆسیالیزمی دیموکراتیك، کە خوێندنەوەیەکی نوێ بوو بۆ سۆسیالیزم، حدکا سنووربەندیی لەگەڵ سۆسیالیزمی مەوجوود، ستالینیزم و توودەئیزم کرد و دواجار بە چوونە نێو ڕێکخراوی ئینتێرناسیۆنال سۆسیالیست؛ بەکردەوە بەرەو ڕێبازی سۆسیال دیموکراسی هەنگاوی نا.

١٥. نارازی بوون بە سۆسیالیزمی دیموکراتیك، بە سنووربەندی لەگەڵ سۆسیالیزمی مەوجوود، ڕەتکردنەوەی دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا و شێوازی غەیرە دیموکراتیکی بەڕێوەبەری و ئیدارەی حیزب، پاساوی «ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ» و چەپە ڕادیکاڵەکان بۆ دابڕان لە حدکا بوو.

١٦. لەبەریەك‌هەڵوەشانی سۆسیالیزمی مەوجوود و نەمانی جیهانی دووجەمسەری ڕادیکاڵیزمی بەرنامەی «حدکا»ی کەمڕەنگ کردەوە، بەڵام لە نەریتی سۆسیالیستی دووری نەختەوە و لە خانەی حیزبە سیاسییەکانی چەپی دیموکراتیك‌دا مایەوە.

سەرچاوەکان

١ ـ سەرچاوە کوردییەکان

یەکەم: بەڵگەنامەکان:

بڵاونەکراوەکان:

بە زمانی کوردی:

١ـ نامەی دوکتۆر عەبدورڕەحمان قاسملوو بۆ حیزبی کۆمۆنیستی ئیتاڵیا، ١٩٧٩.

بڵاوکراوەکان:

(١) بە زمانی کوردی:

١. بڕیارەکانی دووهەمین کۆنگرەی حیزبی دیموکراتی کوردستان.
٢. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی نۆهەم، سەرماوەزی ١٣٧٠/ دیسامبری ١٩٩١.
٣. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی هەشتەم، ڕێبەندانی ١٣٦٦/ کانوونی دووهەمی ١٩٨٨،
٤. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی پێنجەم، سەرماوەزی ١٣٦٠/ دیسامبری ١٩٨١.
٥. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی دەهەم، خاکەلێوەی ١٣٧٤/ نیسانی ١٩٩٥.
٦. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی دەهەم، ١٣٦٠/ ١٩٨١.

٧. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا، پەسندکراوی کۆنگرەی چوارەم، کۆمیسیۆنی ئینتشارات و تەبلیغاتی کومیتەی ناوەندیی حدکا، ڕەشەمەی ١٣٥٨/ شوباتی ١٩٨٠.
٨. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حدکا - ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێڕ، پەسندکراوی کۆنگرەی دەیەم، ١٣٧٣.
٩. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران - ڕێبەرایەتی شۆڕشگێڕ، پەسندکراوی کۆنفرانسی چوارەم، پووشپەڕی ١٣٦٧/ ژووئیەی ١٩٨٨.
١٠. بەرنامە و پێڕەوی نێوخۆی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، پەسندکراوی کۆنگرەی شەشەم، ڕێبەندانی ١٣٦٢/ شوباتی ١٩٨٤.
١١. د. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، کورتە مێژووی ڕێبەرایەتیی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، بڵاوکراوەی چاپەمەنیی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، ١٣٦٨.
١٢. ڕاپۆرتی کومیتەی ناوەندیی حدکا - ڕێبەرایەتی شۆڕشگێڕ بۆ کۆنگرەی دەیەم، ١١ - ١٥ بانەمەڕی ١٣٧٣.
١٣. ڕاپۆرتی کومیتەی ناوەندی بۆ کۆنگرەی حەوتەمی حدکا، سەرماوەزی ١٣٦٤/ دیسامبری ١٩٨٥.
١٤. ڕاپۆرتی کومیتەی ناوەندی بۆ کۆنگرەی سێهەم، ساڵی ١٣٥٣.
١٥. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، شیکردنەوەی «کورتەباس»، ١٣٦٣.
١٦. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم، لە بڵاوکراوەکانی کۆمیسیۆنی ئینتشارات و تەبلیغاتی کومیتەی ناوەندیی حدکا، گەلاوێژی ١٣٦٢.
١٧. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، کورتەیەك لە مێژووی ڕێبەرایەتیی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، پاشکۆی تێکۆشەری ژمارە ٢٧، ١٣٦٨.
١٨. کۆنگرەی سێهەمی حیزبی دیموکراتی کوردستان (ئێران)، ڕەزبەری ١٣٥٢/ سێپتامبری ١٩٧٣.

(٢) بە زمانی فارسی:

١. اسناد کنفرانس چهارم، حزب دمکرات کردستان ایران - رهبری انقلابی.

٢. اسناد کنگره چهارم، حزب دمکرات کردستان ایران، کمیسیون انتشارات و تبلیغات کمیته مرکزی حزب دمکرات کردستان ایران، اسفند ١٣٥٨/ فوریه ١٩٨٠.
٣. اسناد کنگره نهم حدکا (کنگره قاسملو)، گزارش سیاسی کمیته مرکزی به کنگره، دی‌ماه ١٣٧٠/ دسامبر ١٩٩١.
٤. اسناد کنگره نهم، حدکا گزارش سیاسی کمیته مرکزی.
٥. اسناد کنگره هفتم حدکا (٢٦ ـ ٢٩ آذرماه ١٣٦٤)، کمیسیون انتشارات کمیته مرکزی حدکا، اسفند ماه ١٣٦٤.
٦. اعلام مواضع بخشی از رهبری حزب دمکرات کردستان ایران (پیروان کنگره چهارم).
٧. برنامه و اساسنامه‌ی حدك (ایران)، مصوب کنفرانس سوم، ١٣٥٠/ ١٩٧١.
٨. حزب دمکرات کردستان ایران ـ دفتر سیاسی: اطلاعیه درباره‌ی خیانت گروه ٧ نفری، ١٣٥٩/٢/٢٨.
٩. سخنرانی میشل روکار در کنگره اینترناسیونال سوسیالیست، لیما (پرو)، خرداد ١٣٦٥.
١٠. میخائیل گورباچوف، گلاسنوست، کمیسیون انتشارات کیمته مرکزی حدکا، اسفند ماه ١٣٦٥/ ١٩٨٧.
١١. نخستین مرامنامه حزب توده ایران، راه توده، شماره ٣٢٧، ١٩ دی‌ماه ١٣٩٠.
١٢. نورالدین کیانوری، مواضع ما درباره شوراها، مسئله‌ی کردستان و جبهه متحد خلق، پرسش و پاسخ، شماره ٦ بهمن ماه ١٣٥٨.

دووهەم: گۆڤار و ڕۆژنامەکان:

بە زمانی کوردی:

یەکەم/ گۆڤارەکان:

١. ئۆرگانی سازمانی کوردستانیی حیزبی کۆمۆنیستی ئێران (کۆمەڵە)، جەعفەر شەفیعی، حیزبی دیموکرات، سۆسیالیزم یا سەرمایەداری؟ کورتەباسێك لەسەر سۆسیالیزم، پێشڕەو، ژمارە ١٠، ٣٠ی سەرماوەزی ١٣٦٣/ ١١ی دیسامبری ١٩٨٤.

٢. ئیدریس ئەحمەدی، لە هێنگلەوە هەتا قاسملوو، تیشک، گۆڤاری سیاسی - ڕۆشنبیریی گشتییە، ژمارە ٢١، کۆمیسیۆنی لێکۆڵینەوە و فێرکردنی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران دەریدەکا، ١٣٨٧.
٣. ئیسماعیل بازیار، چەپ و هەڵوێستی ئێمە، تیشک، گۆڤاری سیاسی - ڕۆشنبیری، ژمارە ١، هەولێر، ١٣٧۵.
۴. ئیسماعیل بازیار، خوێندنەوەیەکی سەرهەڵدانی جووڵانەوەی چەکدارانەی ۴۶ - ۴٧، تیشک، گۆڤاری سیاسی - ڕۆشنبیری، ساڵی نۆیەم، ژمارە ١٩، ١٣٨۶.
۵. ئیسماعیل بازیار، گرینگیی بزووتنەوەی خوێندکاری لە کۆمەڵگای ئێراندا، تیشک، بلاوکراوەی کۆمیسیۆنی فێرکردن و لێکۆڵینەوەی حدکا، ساڵی دووهەم، ١٣٧٨.
۶ ئینقلابی گەورەی ئۆکتۆبر، نیشتمان، ژمارە ۵، ساڵی یەکەم، ڕێبەندانی ١٣٢٢.
٧. ئیسماعیل بازیار، دوکتور سەعید سیمای تێکۆشەرێکی نەتەوەیی و چەپێکی دیموکرات، تیشک، گۆڤاری سیاسی - ڕۆشنبیری، ژمارە ١١، هەولێر، ٢٠٠٠.
٨ ئامانجی ئێمە، نیشتمان، ژمارە ١، ساڵی یەکەم، پووشپەڕی ١٣٢٢/ تەمووزی ١٩۴٣.
٩. ئێمە و مەردم، نیشتمان، ژمارە ٢، ساڵی یەکەم، خەزەڵوەری ١٣٢٢.
١٠. بلاوکراوەی بیری حیزبی دیموکراتی کوردستان، کوردستان، ژمارە ١، ١۵ی سەرماوەزی ١٣٢۴/ ۶ی دیسامبری ١٩۴۵.
١١. د. هۆشمەند عەلی، ئیسماعیل عەبدوڕڕەحمان سەعید، غەنی بلووریان، ژیان و تێکۆشانی سیاسی (١٩٢۴ - ٢٠١١) لێکۆڵینەوی مێژوویی، ئەکادیمیای کوردی، ژمارە ٣۴، هەولێر.
١٢. د. هۆشمەند عەلی مەحموود، سادق شەرەفکەندی، ژیان و تێکۆشانی سیاسی (١٩٣٧ - ١٩٩٢)، زانکۆی کۆیە، بلاوکراوەی زانکۆی کۆیە، ژمارە ٣۶، ٢٠١۶.
١٣. دوو کچە کورد لە تورکیە، نیشتمان، ژمارە ٧ - ٨ - ٩، ساڵی یەکەم، خاکەلێوە، بانەمەڕ، جۆزەردانی ١٣٢۴.

١٤. سکالایەك لەگەڵ نیشتمان، نیشتمان، ژمارە ٦، ساڵی یەکەم، ڕەشەمێی ١٣٢٢.
١٥. سەردار محەممەد، کورد لە یادداشتەکانی سەرانی حیزبی توودەدا، ئیحسان تەبەری و نوورەدین کیانووری، گەلاوێژی نوێ، گۆڤاری ئەدەبی و ڕووناکیری، بنکەی ئەدەبی و ڕووناکیریی گەلاوێژ، ژمارە ١٦، ١٩٩٩.
١٦. شێعری م. ش. هێمن، نیشتمان، ژمارە ٣ و ٤، ساڵی یەکەم، سەرماوەز و ڕێبەندانی ١٣٢٢.
١٧. عەبدوڕڕەحمان زەبیحی: وڵامێکی نامیلکەی بەڕێز ئارچی ڕووزڤێلت، ئایندە، و: جووتیار حاجی تۆفیق، گۆڤاری ئەدەب و هونەر و هزری هاوچەرخ، ژ ٤، ساڵی پێنجەم، سلێمانی، ٢٠٠٢.

دووەهەم/ ڕۆژنامەکان:

١. ئاوڕێك بۆ سەر ڕووداوەکانی وڵاتانی سۆسیالیستی، کوردستان، ژمارە ١٥٤، ڕەزبەری ١٣٦٨/ ئۆکتۆبری ١٩٨٩.
٢. ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدکا، کوردستان، ژمارە ١٣٦، خاکەلێوەی ١٣٦٧/ نیسانی ١٩٦٨.
٣. ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدك (ئێران)، کوردستان، ژمارە ٣٠، سەرماوەزی ١٣٥٢/ دیسامبری ١٩٧٣.
٤. ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدك، شکستی ئەمریکا لە لائۆس سەرکەوتنی هەموو گەلانی ئازادیخوازە، کوردستان، ژمارە ٤، بانەمەڕی ١٣٥٠/ مای ١٩٧١.
٥. ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدك (ئێران)، بەرویۆومی ئیسلاحاتی زەویی شا پاش دە ساڵ، کوردستان، ژمارە ٢٠، ڕەزبەری ١٣٥١/ ئۆکتۆبری ١٩٧٢.
٦. ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدك (ئێران)، دامەزراندنی کۆماری گەلی ئەنگۆلا، کوردستان، ژمارە ٣٨، خەزەڵوەری ١٣٥٤/ نوامبری ١٩٧٥.
٧. ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدك (ئێران)، ئۆکتۆبر و جووڵانەوەی ئازادیخوازیی کورد، کوردستان، ژمارە ١٠، خەزەڵوەری ١٣٥٠/ نوامبری ١٩٧١.

٨. ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حدك (ئێران)، لە قسەکانی لێنین، کوردستان، ژمارە ٣٢، ڕێبەندانی ١٣٥٢/ شوباتی ١٩٧٤.
٩. ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستان (ئێران)، کوردستان، ژمارە ٣٧، گەلاوێژی ١٣٥٤/ ئاگوستی ١٩٧٥.
١٠. ئۆرگانی کومیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستان (ئێران)، کوردستان، ژمارە ٢٣، ١٩٧٣.
١١. ئەسای بیداخەش پیاوان بەکام، بە ڕاوێژی هەورامی گوتراوە، کوردستان (مەهاباد)، ژمارە ٧٨، ساڵی یەکەم، ١٣٢٥.
١٢. الوداع ئەی کالێنینی عظیم، کوردستان (مەهاباد)، ژمارە ٥٦، ساڵی یەکەم، ١٣٢٥.
١٣. ئۆرگانی حزبی دیموکراتی کوردستان، کوردستان (مەهاباد)، ژمارە ٧٢، ساڵی یەکەم، ٨ی گەلاوێژی ١٣٢٥.
١٤. ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، کوردستان (مەهاباد)، ژمارە ٧٩، ساڵی یەکەم، ٢٩ی گوڵانی ١٣٢٥.
١٥. ئاونگی سوور، بە مناسبەتی ڕۆینی لەشکری سوور گوتراوە، شێعری هێمن، کوردستان (مەهاباد)، ژمارە ٤٤، ساڵی یەکەم، ١٣٢٥.
١٦. بایەخی شۆڕشی مەزنی ئۆکتۆبر، کوردستان، ژمارە ٢١، خەزەڵوەری ١٣٥١/ نوامبری ١٩٧٢.
١٧. بەیاننامەی حدك (ئێران) لەسەر ڕێککەوتنی ڤیەتنام، کوردستان، ژمارە ٢٣، ڕێبەندانی ١٣٥١/ شوباتی ١٩٧٣.
١٨. پاش هیند و چین نۆرەی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستە، کوردستان، ژمارە ٢٤، ڕەشەمەی ١٣٥١/ ئازاری ١٩٧٣.
١٩. پریسترۆیکا لە بەرامبەر ئەزموونێکی مێژوویی، کوردستان، ژمارە ١٥٨، ڕێبەندانی ١٣٦٨/ شوباتی ١٩٩٠.
٢٠. پرویسترۆیکا لە مەترسیدا، کوردستان، ژمارە ١٦٩، بەفرانباری ١٣٦٩/ ژانوییەی ١٩٩١.

٢١. پەرە پێدانی شۆڕش، کوردستان، ژمارە ١٠٢، بەفرانبار و ڕێبەندانی ١٣٦٣/ ژانویە و فێوریەی ١٩٨٥.
٢٢. پەیام بۆ گەلی کامبۆج، کوردستان، ژمارە ٣٩، خەزەڵوەری ١٣٥٢/ نوامبری ١٩٧٣.
٢٣. تاڵ و شیرین، شێعری هێمن، کوردستان (مەهاباد)، ژمارەی ٣٢، ساڵی یەکەم، ١٣٢٤.
٢٤. جێژنی ئازادی، شێعری هێمن، کوردستان (مەهاباد)، ژمارەی ١٢، ١٣٢٤.
٢٥. دامەزراندنی یەکیەتیی سۆڤیەتی سۆسیالیستی نموونەیەکی نوێی پێوەندیی نێونەتەوەکان، کوردستان، ژمارە ٢٢، سەرماوەزی ١٣٥١/ دیسامبری ١٩٧٢.
٢٦. دەرەوەی سۆویاتی، کوردستان مەهاباد ژمارە ٤٧، بانەمەڕی ١٣٢٥.
٢٧. ڕابەرینی وەرزێرانی کوردستان، کوردستان، ژمارە ٢٣، ڕێبەندانی ١٣٥١/ شوباتی ١٩٧٣.
٢٨. ڕۆژی گەشینی لە بارەی دوارۆژەوە، کوردستان، ژمارە ١٤٩، بانەمەڕی ١٣٦٨/ مای ١٩٨٩.
٢٩. ژنرالیسیمۆس ستالین (بە بۆنەی شەست و شەشەمین ساڵی لەدایکبوونی)، کوردستان (مەهاباد)، ژمارە ١، ساڵی یەکەم، ١٣٢٤.
٣٠. ساڵح بێچار، ئەمیری حەسەنپوور، کوردستانی نوێ، سلێمانی، ژمارە ٧٣٣٣، ٢٠١٧.
٣١. سمایل بازیار، ڕێبەرانی جووڵانەوەی ٤٦ ـ ٤٧ کوردستانیان تێکەڵ بەو ڕۆحە خەباتگێڕییە کرد کە لە شەستەکاندا لە سەرانسەر جیهاندا وەڕێ کەوتبوو، کوردستان، ژمارە ٧٠٣، بانەمەڕی ١٣٩٢/ مای ٢٠١٧.
٣٢. سمایل بازیار، قاسملوو، ناسیۆنالیزم و ئەندیشەی چەپ، قاسملوو تیئۆری کورد (٣)، کوردستان، ژمارە ٧٠٩، ١٥ی خەرمانانی ١٣٩٦/ ٦ی ئەیلوولی ٢٠١٨.
٣٣. سەرکەوتنی مێژوویی گەلانی ڤیەتنام و کامبۆج، کوردستان، ژمارە ٣٦، جۆزەردانی ١٣٥٤/ ژوونیەی ١٩٧٥.

٣٤. سەری ساڵی «ئینقلابی سپی»ی شا، کوردستان، ژمارە ٤١، ڕێبەندانی ١٣٥١/ شوباتی ١٨٧٢.
٣٥. سپای سوور، کوردستان (مەهاباد)، ژمارە ٢٠، ساڵی یەکەم، ١٣٢٤.
٣٦. سیمای دڕندانەی ئەمریکا لە ڤیەتنام، کوردستان، ژمارە ١٦، بانەمەڕی ١٣٥١/ مای ١٩٧٢.
٣٧. سەد بەهار نۆکەری ئەو زستانە، شیعری هەژار، کوردستان (مەهاباد)، ژمارە ١١، ساڵی یەکەم، ١٣٢٤.
٣٨. سەربەستیی دین لە ڕووسیەی ئیشتراکی، کوردستان (مەهاباد)، ژمارە ٧٣، ساڵی یەکەم، ١٣٢٥.
٣٩. سەمەد سیامەندۆف: ڕۆڵەی ڕەشیدی میللەتی کورد، کوردستان (مەهاباد)، ژمارە ٤، ساڵی یەکەم، ١٣٢٤.
٤٠. شۆڕشی سپیی شا و جووتیاران، کوردستان، ژمارە ٢٢، سەرماوەزی ١٣٥١/ دیسامبری ١٩٧٢.
٤١. قانوونی ئەساسیی «ستالینی» ژنراڵیسمۆس ستالین پێشەوای بەرزی یەکەتی شۆڕەوی، کوردستان (مەهاباد)، ژمارە ٤، ساڵی یەکەم، ١٣٢٤.
٤٢. قەیران لە ڕێکخراوە چەپەکاندا، کوردستان، ژمارە ١٤٨، خاکەلێوەی ١٣٦٨/ نیسانی ١٩٨٩.
٤٣. کوردستان، ژمارە ١٢، بەفرانباری ١٣٥٠/ کانوونی دووهەمی ١٩٧٣.
٤٤. کوردستان، نوێ کردنەوە لە یەکیەتیی سۆڤیەت، کوردستان، ژمارە ١٣٢، خەزەڵوەری ١٣٦٦/ نوامبری ١٩٨٧.
٤٥. کۆنگرەی بیست و حەوتەمی حیزبی کۆمۆنیستی یەکیەتیی سۆڤیەت، کوردستان، ژمارە ١١٣، خاکەلێوەی ١٣٦٥/ نیسانی ١٩٨٦.
٤٦. گەلی ڤیەتنام هەر سەردەکەوێ، کوردستان، ژمارە ٢٢، سەرماوەزی ١٣٥١/ کانوونی یەکەمی ١٩٧٢.
٤٧. گۆڕانێکی شۆڕشگێرانە، کوردستان، ژمارە ١٣٩، پووشپەڕی ١٣٦٧/ تەمووزی ١٩٨٨.

۴۸. لە جێژنی شیرکەتی تەرەقی کوردستان خوێندراوەتەوە، کوردستان (مەهاباد)، ژمارە ۲۴، ساڵی یەکەم، ۱۳۲۴.
۴۹. م. ای. کالێنین، کوردستان، ژمارە ۲۴، ساڵی یەکەم، ۱۳۲۴.
۵۰. میللەتی گەورەی ڕووس، کوردستان (مەهاباد)، ژمارە ۳۰، ساڵی یەکەم، ۱۳۲۴.
۵۱. نامەی جووتیارێکی کورد (لە پەڕاوێزی ئیسلاحاتی ئەرزیدا)، کوردستان، ژمارە ۳، خاکەلێوەی ۱۳۵۰/ ئاوریلی ۱۹۷۱.
۵۲. هاوپرسەکی ژنرالیسیمۆس ستالین دەگەڵ پەیامنووسی ڕۆژنامەی «پراودا»، کوردستان (مەهاباد)، ژمارە ۲۹، ساڵی یەکەم، ۱۳۲۴.
۵۳. هۆردووی پێشکەوتن، کوردستان (مەهاباد)، ژمارە ۲۳، ساڵی یەکەم، ۱۳۲۴.

بەزمانی فارسی

یەکەم/ گۆڤارەکان:

۱. افشین متین، از سوسیال دموکراسی تا سوسیال دموکراسی، گفتوگو فصلنامه فرهنگی و اجتماعی، تهران، شماره ۳۱، بهار ۱۳۸۰، ص ۳۹.
۲. امیر سجادی، ژ. ك از پارادایم فربەسازی فرهنگی تا رادیکالیسم سیاسی، ڕۆژهەڵات، ژ ۱۷.
۳. باباعلی، اصلاحات قطرەچکانی، آرش، نشریە فرهنگی و اجتماعی، شمارە ۷۵ ـ ۷۶، پاریس، ۲۰۱۱، ص ۳۴.
۴. پیمان وهاب‌زادە و دیگران، ساربان سرگردانی، مجلە اندیشە پویا، سال دوم، شمارە ۱۲، ۱۳۹۲.
۵. حسین جودت، ۲۱ آذر یك روز تاریخی در جنبش انقلابی ایران، دنیا، نشریە سیاسی ـ تئوریك، کمیتە مرکزی حزب تودە ایران، شمارە ۸، آبان‌ماە ۱۳۵۴.

۶ خالد توکلی، بررسی تاثیر اندیشه چپ بر تفکر اقتصادی حدکا، فصلنامه ڕۆژەڤ، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، شماره ۴ و ۵، زمستان و بهار ۸۴ ـ ۱۳۸۵، ص ۱۳۲.
۷. دنیا، نشریه سیاسی - تئوریك کمیته مرکزی حزب توده ایران، تقریظ کتاب «کردستان و کردها»، شماره ۴، سال ششم، ۱۳۴۴.
۸ دنیا، نشریه سیاسی - تئوریك کمیته مرکزی حزب توده ایران، جمهوری جوان آنگولا، شماره ۱۱، بهمن ۱۳۵۴، ص ۳۴ ـ ۴۰.
۹. دنیا، نشریه سیاسی - تئوریك کمیته مرکزی حزب توده ایران، مبارزان ضفار قهرمانانه پیکار می‌کنند، شماره ۹، آذرماه ۱۳۵۴، ص ۱۷.
۱۰. دنیا، نشریه سیاسی - تئوریك کمیته مرکزی حزب توده ایران، مبارزان ضفار قهرمانانه پیکارمی کنند، شماره ۴، سال ششم ۱۳۴۴.
۱۱. راه کارگر تئوریك، ارگان سازمان کارگران انقلابی ایران (راه کارگر)، سارا محمود، «سوسیالیزم دمکراتیك» یا انتظار برای روز قیامت، نقدی بر نگرش حزب دمکرات، شماره ۶ مرداد ۱۳۶۷.
۱۲. سامان رجائی، نگاهی به ریشه‌های چپ مذهبی، نشریه راه آزادی، ژمارە ۵۹. سعید رهنما، حزب دمکرات کردستان و تحولات چپ در ایران، مصاحبه با صادق شرفکندی، مهرگان، نشریه سیاسی ـ فرهنگی، سال دوم، شماره ۳، پائیز ۱۳۷۲، ص ۷۳.
۱۳. صلاح‌الدین خدیو (دکتر)، در دفاع از تاریخ نقدی بر مقاله احسان هوشمند در (چشم‌انداز ایران) پیام کردستان، ۲۱ دسامبر ۲۰۰۰.
۱۴. ع. شهباز، مارکسیسم ـ لنینسم و آموزش آن، دنیا، نشریه سیاسی و تئوریك کمیته مرکزی حزب توده ایران، سال اول، دوره چهارم، شماره ۲، ۱۳۵۸.
۱۵. ع. م. ناظر، چپ دمکرات با اندیشه‌های کهن در قالب نو، نشریه راه آزادی، شماره ۵۱، ۱۳۷۶.

١٦. عباس ولی، ناسیونالیزم کرد در ایران، دوره تکوینی ١٩٤٢ - ١٩٤٧، ت: رشید احمدرش، نویسا، گاهنامەی سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، شماره ٢، تهران، ٢٠٠٤.
١٧. عبدالله ابریشمی (دکتر)، کردستان همیشه قابل کشف، چشم‌انداز ایران، ویژەنامە، نشریه سیاسی - راهبردی، تهران، شماره ٣، ١٣٨٣.
١٨. گلناز سعیدی (دکتر)، شکل‌گیری احزاب سیاسی در ایران، مجله سیاسی - اقتصادی، تهران، شماره ١٩٣ - ١٩٤، ١٣٨٣.
١٩. مهرداد مشایخی، جنبش سوسیالیستی و پروبلماتیك وابستگی، گفتوگو، فصلنامه فرهنگی و اجتماعی، شماره ٣١، تهران، ١٣٨١.

دووهەم/ ڕۆژنامەکان:

١. نامه مردم، ارگان مرکزی حزب توده ایران، شماره ٥٢، دی‌ماه، ١٣٥٨.
٢. نامه مردم، کردستان جبهه‌ها آشکارتر می‌شود، ارگان مرکزی حزب توده، شماره ٢٧٨٥، چهارشنبه، ١٨ تیرماه ١٣٥٩.
٣. نامه مردم، شماره ٣١٥، دوم شهریور ١٣٥٩.
٤. نامه مردم، شماره ٣٠٥، ٣٠ مرداد ١٣٥٩.
٥. نامه مردم، ارگان مرکزی حزب توده ایران، نامه کمیته مرکزی حزب توده ایران به کمیته مرکزی حزب دمکرات کردستان، شماره ١٣٢، چهارشنبه ٢٦ دی‌ماه ١٣٥٨.
٦. نامه مردم، ارگان مرکزی حزب توده، شماره ٢٧٦، تیرماه ١٣٥٩.
٧. نامه مردم، ارگان حزب توده، شماره ٢٦٤، تیرماه ١٣٥٩.
٨. مردم، دوره هفتم، سال اول، شماره ٦٢، چهارشنبه ١١ مهرماه ١٣٥٨ (١٩٧٩).
٩. مردم، ارگان مرکزی حزب توده ایران، شماره ١٥٠، پانزدهم دی‌ماه ١٣٥٤.
١٠. مردم، ارگان مرکزی حزب توده ایران، شماره ١٣٦، مرداد ماه ١٣٥٤.
١١. مردم، ارگان مرکزی حزب توده ایران، فرخنده باد سی‌امین سال جنبش ملی و مترقی کردستان ایران، شماره ١٥٠، ١٥ دی‌ماه ١٣٥٤.

سێهەم: کتێبەکان

یەکەم/ بەزمانی کوردی

١. برایم جەلال، خواروی کوردستان و شۆڕشی ئەیلوول (١٩٧١ - ١٩٧٥)، بنیاتنان و هەڵتەکاندن، ١٩٦١ ـ ١٩٧٥، چاپی سێهەم، سلێمانی، ١٩٩٩.

٢. برایم فەرشی، سەدەی کارەسات، گفتوگۆ لەگەڵ غەنی بلووریان، سلێمانی، ٢٠٠٨.

٣. بەهمەن ساعێدی، ٥ ساڵ لەگەڵ عەبدوللا موهتەدی سکرتێری کۆمەڵەی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران، لە بلاوکراوەکانی کۆمەڵە، ٢٠١٠.

٤. پەرویز بابایی، مێژووی هاوچەرخی ئێران، وەرگێڕانی سەرتیپ زەندی، سلێمانی، ٢٠١٠.

٥. جوتیار حاجی تۆفیق، بیلۆگرافیای ڕۆژنامەگەریی کوردی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و دەرەوەیدا (١٩٠٨ ـ ١٩٩٨)، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٧.

٦. جۆرج ترایشی و ئەوانی تر، شۆڕشی خوێندکارانی ٦٨ وەرگێڕانی: شوان ئەحمەد، هەولێر، ٢٠١٠.

٧. جەعفەر عەلی، ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی کوردی، لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکارانەیە لە بارەی سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی کوردی و گەشەسەندنی لە ڕۆژگاری بزووتنەوەکانی شێخ مەحموود و قازی محەممەددا، سلێمانی، ٢٠٠٤.

٨. جەلیل گادانی، پەنجا ساڵ خەبات، کورتە مێژووی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، بەرگی یەکەم، چاپی دووهەم، دهۆك، ٢٠٠٨.

٩. حامید گەوهەری، ئەحمەد تۆفیق سەرکردەیەکی ون لە مێژوویەکی شێوێندراو، هەولێر، ٢٠١٥.

١٠. حامید گەوهەری، کۆماری کوردستان، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١١.

١١. حامید گەوهەری، کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٩.

١٢. حوسێن بەخشی، لێکدابڕان (پێداچوونەوەیەك بەسەر چۆنیەتی پێکهاتنی پێڕەوانی کۆنگرەی چواری حدکا)، ئاڵمان (بۆن)، ٢٠٠٧.

١٣. حوسێن مەدەنی، کوردستان و ستراتیژیی دەوڵەتان، ب ٢، هەولێر، ٢٠٠١.
١٤. حیکمەت محەممەد کەریم (مەلا بەختیار)، شۆڕشی کوردستان و گۆڕانکارییەکانی سەردەم، سوید، ١٩٩٢.
١٥. دەیڤید پیترۆزا، شۆڕشی کولتووری لە چین، وەرگێڕانی: هەژار ڕەحیمی، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١١.
١٦. دەیڤید مەکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، و: ئەبووبەکر خۆشناو، سلێمانی، ٢٠٠٢.
١٧. ڕیچارد. ئەی. موبلی، پەیوەندییەکانی کۆماری کوردستان و کۆماری ئازەربایجان، و: حەسەنی قازی، ب. ش. چ، ب. س.
١٨. ڕۆزا لیندرۆزتبیرگ، مێژووی سەدەی بیستەم، زانکۆی کۆلۆمبیا، و: مەسعوود ڕەواندووست، دهۆك، ٢٠٠٩.
١٩. ڕەحمان محەممەدیان، بۆکان لە سەدەی بیستەمدا، تاران، ١٣٨٩.
٢٠. ڕەشاد مەلا یەحیا، ژان و ژیانی جووتیارانی دەشتی هەولێر، ڕاپەڕینی ١٩٥٣، سلێمانی، چاپخانەی گەنج، ٢٠٠٦.
٢١. سالار سیامەند عەبدوڵلا، دەروازەیەك بۆ ڕاپەڕینی جووتیارانی دەشتی هەولێر (١٩٥٣)، کەرکووك، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، ٢٠٠٦.
٢٢. سەلاح ڕەشید، مام جەلال دیداری تەمەن - لە لاوێتییەوە بۆ کۆشکی کۆماری - بەشی یەکەم، سلێمانی، ٢٠١٧.
٢٣. سۆزان کەریم مستەفا، بەعسیزم و کورد، توێژینەوەیەکی مێژوویی - سیاسیە (١٩٤٧ - ١٩٧٥)، سلێمانی، ٢٠٠٧.
٢٤. سەید محەممەدی سەمەدی، ژ. ك چی بوو، چی دەویست و چی لێ بەسەر هات؟ بلاوکراوەی چاپەمەنیی سەیدیان، مەهاباد، ١٣٦١.
٢٥. شێرکۆ فەتحوڵلا عومەر، پارتی دیموکراتی کوردستان و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی نەتەوەی کورد لە عێراقدا (١٩٤٦ - ١٩٧٥)، وەرگێڕانی سوارە قەلادزەیی، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، سلێمانی، ٢٠١٣.

٢٦. عزیز شەمزینی، جوولانەوەی ڕزگاریی نیشتمانی، وەرگێڕانی: فەرید ئەسەسەرد، چاپی چوارەم، سلێمانی، ٢٠٠٦.
٢٧. عەلائەددین سەجادی، شۆڕشەکانی کورد و کۆماری عێراق، بەغدا، چاپخانەی مەعاریف، ١٩٥٩.
٢٨. عەباس میلانی، مەتەڵۆکەی هووەیدا، وەرگێڕانی عەبدوڵلا حەسەنزادە، کوردستان، ٢٠١٠.
٢٩. عوسمان عەلی (دوکتۆر)، چەند لێکۆڵینەوەیەك دەربارەی بزاڤی هاوچەرخی کورد، و: کامەران بابانزادە، ب ٢، چاپخانەی ڕێنوێن، سلێمانی، ٢٠١٠.
٣٠. عەباسی وەلی، پەیدابوون و بناغەی ناسیۆنالیزمی کوردی لە ئێران، و: حەسەن قازی، سوید، ١٩٩٥.
٣١. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، کوردستان و کورد (لێکۆڵینەوەیەکی سیاسی - ئابووری)، و: عەبدوڵلا حەسەنزادە، بنکەی پێشەوا، ١٩٧٣.
٣٢. عەبدوڕڕەحمانی قاسملوو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی، فەسڵی سێهەم (١٣٣٢ - ١٣٣٦)، کۆمیسیۆنی تەبلیغاتی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، ١٩٩١.
٣٣. عەبدولقادر دەباغی، ڕاپەڕینی کۆمەڵەی ژ. ك، بلاوکراوەی چاپەمەنیی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، ١٣٦٧.
٣٤. عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی دووهەم، بلاوکراوەی کۆمیسیۆنی چاپەمەنیی حدکا، ١٩٩٧.
٣٥. عەبدوڵلا حەسەنزادە، نیوسەدە تێکۆشان، بەرگی یەکەم، بلاوکراوەی کۆمیسیۆنی چاپەمەنیی حدکا، ١٩٩٧.
٣٦. عەلی کەریمی، ژیان و بەسەرهاتی عەبدوڕڕەحمانی زەبیحی (مامۆستا عولەما) چ ٢، سلێمانی، ٢٠٠٥.
٣٧. فاتح ڕەسووڵ، بنچینەی مێژوویی بیرۆکەی چەپ لە کوردستان، چاپی دووهەم، سلێمانی، ٢٠٠٥.

٣٨. فیبی مار، مێژووی نوێی عێراق، وەرگێڕانی حەمەشەریف حەمەغەریب و شێرکۆ ئەحمەد حەوێز، هەولێر، ٢٠١٠.
٣٩. فەرید ئەسەسەرد، ڕەهەندەکانی بیری سیاسیی کورد پاش جەنگی دووهەمی جیهان، بلاوکراوەی ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادران، سلێمانی، ٢٠١٢.
٤٠. ڤۆلگانگ لێۆنهارد، کۆمۆنیزمی ئورووپایی، ڕاستبوونەوەیەك بە ڕووی خۆرهەلات و خۆرئاوادا، وەرگێڕانی: د. کوردۆ عەلی، سلێمانی، ٢٠١٤.
٤١. ویلیام ئیگلتۆن، کۆماری مەهاباد (١٩٤٦)، و: سەید محەممەد سەمەدی، چاپەمەنیی سەیدیان، مەهاباد، ١٣٥٨.
٤٢. کارۆل پرۆنهوبێر، خولیا و مەرگی قاسملوو، وەرگێڕانی فەتاح کاویان، پێداچوونەوە: عەبدوللا حەسەنزادە، هەولێر، ٢٠٠٩.
٤٣. کریس کۆچێرا، بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد و ویستی سەربەخۆیی، وەرگێڕانی: حەسەن ڕەستگار، هەولێر، ٢٠١٢.
٤٤. کەریم حیسامی، کۆماری دیموکراتی کوردستان یا خودموختاری؟ چ ٢، ستۆکهۆلم، ١٩٨٦.
٤٥. کەریم حیسامی، پێداچوونەوە، کوردستانی ئێران (١٩٤٧ - ١٩٧٨)، بەرگی یەکەم، ستۆکهۆلم، ١٩٩٦.
٤٦. کەریم حیسامی، پێداچوونەوە، کوردستانی ئێران (١٩٤٧ - ١٩٧٨)،
٤٧. بەرگی دووهەم، ستۆکهۆلم، ١٩٩٧.
٤٨. کەریم حیسامی، کاروانێك لە شەهیدانی کوردستانی ئێران، بلاوکراوەی پێشەوا، ١٩٧١.
٤٩. کەندال نەزان و ئەوانی تر، گەلێکی پەژموردە و نیشتمانی پەرت (کورد و کوردستان)، وەرگێرانی: م. گۆمەیی، سوید، ١٩٨٨.
٥٠. محەممەد خزری، لاپەڕەیەك لە تێکۆشان و جوولانەوەی ساڵەکانی ٤٢ - ٤٧ (١٩٦٣ - ١٩٦٨)ی حیزبی دیموکراتی کوردستان.

٥١. محەممەدڕەزا سەیفی قازی، نهێنییەکانی دادگایی کردنی قازی محەممەد و هاوڕێیانی - بەڵگەنامەکان - و: عەلی ئەکبەر مەجیدی، سلێمانی، ٢٠٠٨.
٥٢. مەسعوود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی کورد، شۆڕشی ئەیلوول (١٩٦١ - ١٩٧٥)، بەرگی سێهەم، بەشی دووهەم، ب. ش، چ، ب. س.
٥٣. موجتەبا بۆرزوویی، باروودۆخی سیاسیی کوردستان (١٨٨٠ - ١٩٤٦)، وەرگێڕانی نازناز محەممەد عەبدولقادر، سۆران عەلیپوور، یووسف خزرچوویان، هەولێر، ٢٠٠٥.
٥٤. مەحموودی مەلا عیززەت، کۆماری میللیی مەهاباد، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی - سیاسی، بەرگی دووهەم، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، ١٩٨٤.
٥٥. مەهدی محەممەد قادر، پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستانی عێراق (١٩٤٥ - ١٩٥٨)، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٥.
٥٦. نادر ئینتسار، ئێتنۆنەتەوایەتیی کوردی، و: عەتا قەرەداخی، چاپخانەی تیشک، سلێمانی، ٢٠٠٤.
٥٧. نازناز محەممەد عەبدولقادر، سیاسەتی ئێران بەرامبەر بە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی نەتەوەی کورد لە کوردستانی عێراقدا (١٩٦١ - ١٩٧٥)، هەولێر، ٢٠٠٨.
٥٨. نەوشیروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن (دیوی ناوەوەی ڕووداوەکانی کوردستان عێراق ١٩٧٩ - ١٩٨٣) چاپی دووهەم، ١٩٩٨.
٥٩. نەوشیروان مستەفا ئەمین، بەدەم ڕێگاوە گوڵچنین، قوتابخانەکانی ڕۆژنامەڤانیی کوردی و سەردەمی قەڵەم و موراجعات، کتێبی دووهەم، بەرگی دووهەم، بەیرووت، ٢٠١٣.
٦٠. نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکومەتی کوردستان (کورد لە گەمەی سۆڤیەت دا)، چاپی دووهەم، هەولێر، ١٩٩٣.
٦١. هاشم یەحیا ئەلمەلاح (دوکتۆر)، دەروازەیەک لە فەلسەفەی مێژوو، لێکۆڵینەوەیەکی شیکارییە لە فەلسەفەی مێژوو، وەرگێڕانی: دەوەن حەسەن، چاپی دووهەم، هەولێر، ٢٠١٣.

٦٢ هۆشمەند عەلی مەحموود (دوکتۆر)، ڕۆژهەڵاتی کوردستان، لێکۆڵینەوەیەکە لە دۆخی سیاسی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی کورد (١٩٧٩ - ١٩٨٩)، هەولێر، ٢٠١٢.

٦٣ هۆشمەند عەلی مەحموود (دوکتۆر)، عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، ژیان و ڕۆڵی سیاسی لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی کورددا (١٩٣٠ - ١٩٨٩)، هەولێر، ٢٠٠٧.

٦٤ هیمداد حوسێن (دوکتۆر)، ڕۆژنامەوانیی کوردی (سەردەمی کۆماری دیموکراتی کوردستان ١٩٤٢ ـ ١٩٤٧)، هەولێر، ٢٠٠٨.

٦٥ هێمن موکریانی، دیوانی هێمن، سلێمانی، بەهاری ٢٧٠٨ی کوردی (٢٠٠٧).

٦٦ هیوا عەزیز سەعید، خۆبیوون، هیوا، ژ. ك (لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکاری)، سلێمانی، ٢٠٠٦.

٦٧ هەیاس کاردۆ، ئەزموونی خەبات، ئاوڕێك لە ژیان و خەباتی عەبدوڵلا حەسەنزادە، هەولێر، ٢٠١١.

٦٨ وەدیع جوەیدە (دوکتۆر)، جووڵانەوەی نەتەوەیی کورد و بنەما و پەرەسەندنی، و: د. یاسین سەردەشتی، سلێمانی، ٢٠٠٨.

٦٩ ئارچی ڕووزڤێلت، کورد لە یادداشتەکانی ئارچی باڵد ڕووزڤێلت، و: کارزان محەممەد، سلێمانی، ٢٠٠٣.

٧٠. ئاسۆ حەسەنزادە، مەنسوور مروەتی، بیبلیۆگرافیای سیاسیی ڕۆژنامەی «کوردستان»، بەهاری ١٣٩٦ (٢٠١٧).

٧١. یاسین سەردەشتی (دوکتۆر)، ژیان و تێکۆشانی سیاسیی ئەحمەد تۆفیق (عەبدوڵلا ئیسحاقی)، سلێمانی، ٢٠٠٧.

٧٢. یاسین سەردەشتی (دوکتۆر)، هەڵویستی حیزبی توودە لە ئاست کێشەی نەتەوایەتیی گەلی کورد لە ئێران (١٩٤١ ـ ١٩٨٣)، سلێمانی، ٢٠٠٥.

٧٣. یاسین سەردەشتی (دوکتۆر) و بەرزانی مەلا تەها، مێژووی هاوچەرخی ئێران، چ ٢، سلێمانی، ٢٠٠٩.

٧٤. یاسین سەردەشتی (دوکتۆر)، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد لە ڕۆژهەلاتی کوردستان، ب ١، سلێمانی، ٢٠٠٧.
٧٥. یاسین سەردەشتی (دوکتۆر)، کوردستانی ئێران (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی لە جوولانەوەی ڕزگاریخوازیی نەتەوەیی گەلی کورد (١٩٣٩ - ١٩٧٩))، چاپی دووهەم، سلێمانی، ٢٠١١.
٧٦. یاسین سەردەشتی (دوکتۆر)، خوێندنەوەیەکی مێژوویی جوولانەوە چەکدارییەکەی کوردستانی ئێران لە ساڵەکانی ١٩٦٧ ـ ١٩٦٨، سلێمانی، ٢٠٠٢.
٧٧. ئیبراهیم خەلیل ئەحمەد (دوکتۆر)، خەلیل عەلی موراد (دوکتۆر)، مێژووی ئێران و تورکیە، وەرگێڕانی: بەهائەددین جەلال مستەفا، هەولێر، ٢٠١١.
٧٨. ئینگڤار کارلسۆن و ئان ماری لیندا گرین، سۆسیال دیموکراسی چییە؟ وەرگێڕانی: کەماڵ حەسەنپوور، هەولێر، ٢٠١٠.
٧٩. ئەحمەد حەمەدەمین، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی نوێ و هاوچەرخی عێراق، هەولێر، ٢٠١٠.
٨٠. ئەردەلان عەبدوللا، چین زلهێزی نوێی جیهان، لێکۆڵینەوەیەکی سیاسی، مێژوویی، ئابووری و سۆسیولۆجییە، هەولێر، ٢٠١٠.
٨١. ئەفراسیاو هەورامی (دوکتۆر)، پێوەندییەکانی کوردستان و ئازەربایجان و هەرەسهێنانی هەر دوو لا لە ساڵی ١٩٤٦ (لە بەڵگە و سەرچاوەکاندا)، سلێمانی، ٢٠٠٨.
٨٢. ئەفراسیاو هەورامی (دوکتۆر)، ڕۆژهەلاتی کوردستان لە دووهەم جەنگی جیهانیدا، بەپێی بەڵگەنامەکانی ئەرشیڤی یەکیەتیی سۆڤیەت، بلاوکراوەی بنکەی ژین، ٢٠٠٦.
٨٣. ئەمیر حەسەنپوور، ڕاپەڕینی وەرزێرانی موکریان لە ١٣٣١ - ١٣٣٢ (١٩٥٢ ـ ١٩٥٣)دا، پرۆژەی لێکۆڵینەوەیەك، مای ٢٠١٧.
٨٤. ئەنوەر سوڵتانی و حەسەن قازی، ژیان و شێعرەکانی سەیفولقوزاتی قازی (١٨٧٦ ـ ١٩٤٥)، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٨.

٨٥. ئەنوەر سوڵتانی، ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا (وەرگێڕاوی کوردی ١٣٠ بەڵگەنامە)، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٥.
٨٦. ئەیووب ئەیووبزادە، لە «ژ. ک»ـەوە بۆ کۆمار (مێژوونووسی حیزب لەژێر تیشکی ڕەخنەدا)، هەولێر، ٢٠٠٨.

دووهەم/ بە زمانی فارسی:
١. ا. آ. گرانتوسکی و دیگران، تاریخ ایران از زمان باستان تا امروز، ترجمه: کیخسرو کشاورز، چاپ سوم، تهران، ١٣٦١.
٢. ابل آقاییگیان و دیگران، درباره پرسترویکا (مجموعه مقالات)، ترجمه: کاظم فرهادی، سیاوش مریدی، تهران، ١٣٦٨.
٣. احسان طبری، یادداشت‌ها و نوشته‌های فلسفی، انتشارات حزب توده ایران، ١٣٥٠.
٤. احسان طبری، الفبای مبارزه، انتشارات حزب توده ایران، تهران، ١٣٥٨.
٥. احمد بنی‌جمال، آشوب، مطالعه‌ای در زندگی و شخصیت دکتر محمد مصدق، چاپ دوم، تهران، ١٣٨٧.
٦. احمد کسروی، تاریخ مشروطه ایران، چاپ دوم، تهران، ١٣٧٨.
٧. ادوارد براون، تاریخ ادبیات ایران (از صفویه تا عصر حاضر)، ترجمه: د. بهرام مقدادی، چاپ دوم، تهران، ١٣٧٥.
٨. اریك هابزباوم، عصر نهایت ها (تاریخ جهان ١٩١٤ - ١٩٩١)، ترجمه: حسن مرتضوی، چاپ دوم، تهران، ١٣٨٣.
٩. اسماعیل رائین، حیدرخان عمواوغلی، چاپ سوم، ١٣٥٥.
١٠. اسماعیل رائین، شوروی و چین، جنگ سرد دو ابرقدرت، چاپ دوم، تهران، ١٣٥٢.
١١. اسماعیل مختاری، نگرشی بر جنبش مسلحانه‌ی ١٣٤٦ - ١٣٤٧، کردستان (مکریان) در رژیم شاه، سلیمانیه، ٢٠١٧.
١٢. اصغر شیرازی، مدرنیته و شبهه مدرنیست و دمکراسی، برمبنای یك بررسی موردی درباره حزب توده ایران از آغاز تا سال ١٣٧٨، تهران، ١٣٨٦.

١٣. امیر نیک‌آیین، ماتریالیزم تاریخی، ماتریالیزم دیالکتیک، جلد دوم، انتشارات حزب توده ایران، تهران، ١٣٥٩.
١٤. احسان طبری آموزش فلسفه علمی، انتشارات حزب توده ایران، تهران، ١٣٥٨.
١٥. آندره فونتن، تاریخ جنگ سرد، جلد دوم، ترجمه: عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران، ١٣٦٦.
١٦. انور خامه‌ای، پنجاه نفر و سه نفر، (خاطرات سیاسی)، تهران، نشر علم، ١٣٧٢.
١٧. او. ای. ژیگالینا، کردستان معاصر، مترجم: کامران امین‌آوه، نشر روشنگری، ١٣٩٥، ص ١٣٩.
١٨. بابك امیرخسروی، نظری از درون به نقش حزب توده ایران، نقدی بر خاطرات نورالدین کیانوری، تهران، ١٣٧٥.
١٩. بهرام دانش، زندگی و آموزش لنین، نشریه حزب توده ایران، آوریل ١٩٧٠/ اردیبهشت ١٣٤٩.
٢٠. بهروز طیرانی، اسناد احزاب سیاسی ایران، ١٣٢٠ - ١٣٣٠، انتشارات سازمان ملی ایران، تهران، ١٣٧٦.
٢١. بهزاد کریمی، طرح اولیه پیرامون سیر گفتمانی ما، آلمان (کلن)، ١٩ بهمن ماه ١٣٩٤.
٢٢. بیژن جزنی، طرح جامعه‌شناسی و مبانی استراتژی جنبش انقلابی خلق ایران، تهران، ١٣٥٧.
٢٣. پیتر آوری، تاریخ معاصر ایران، از تأسیس سلسله پهلوی تا کودتای ٢٨ مرداد، جلد دوم، ١٣٣٢، ترجمه: محمد رفیعی مهرآبادی، تهران، ١٣٧٧.
٢٤. تورج اتابکی، آذربایجان در ایران معاصر، ترجمه: محمدکریم اشراق، تهران، ١٣٧٦.
٢٥. جامی، گذشته چراغ راه آینده است، چاپ سوم، تهران، ١٣٨١.
٢٦. جان فوران، مقاومت شکننده، تاریخ تحولات اجتماعی ایران از سال ١٥٠٠ میلادی تا انقلاب ١٩٧٩، ترجمه: احمد تدین، تهران، رسا، ١٣٧٧.

۲۷. جعفر مهدی‌نیا، زندگی سیاسی علی امینی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۶۸.
۲۸. جمعی از پژوهشگران، حزب توده از شکل‌گیری تا فروپاشی (۱۳۲۰ ـ ۱۳۶۸) چاپ دوم، تهران، ۱۳۸۷.
۲۹. چپ در ایران به روایت اسناد ساواک (کتاب سوم)، عنکبوت سرخ، مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، تهران، ۱۳۷۸.
۳۰. حسن ماسالی، سیر تحول جنبش چپ ایران و عوامل بحران مداوم آن، آلمان (سارو برگن)، ۲۰۰۰.
۳۱. حسن علی‌زاده، فرهنگ خاص علوم سیاسی، تهران، ۱۳۷۷.
۳۲. حسین فردوست، ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، جلد اول، چاپ ششم، تهران، ۱۳۶۹.
۳۳. حسین مدنی، دینامیزم شیوه‌های مبارزاتی کردستان ایران، آذرماه ۱۳۶۹.
۳۴. حمید شوکت، گفتگو با مهدی خان‌بابا تهرانی (نگاهی از درون به جنبش چپ در ایران)، آلمان.
۳۵. حمید شوکت، گفتگو با ایرج کشکولی، (نگاهی از درون به جنبش چپ در ایران)، ۱۳۸۰.
۳۶. حمید شوکت، گفتگو با کورش لاشایی، (نگاهی از درون به جنبش چپ در ایران)، چاپ سوم، ۱۳۸۶.
۳۷. حمید مؤمنی، درباره مبارزات کردستان، انتشارات شباهنگ، تهران، ۱۳۵۸.
۳۸. خسرو روزبه، واژه‌های نو، برخی از واژه‌های آموزشی، انتشارات حزب توده ایران، تهران، ۱۳۵۸.
۳۹. د. حمید احمدی، ایران (هویت، ملیت، قومیت)، تهران، ۱۳۸۳.
۴۰. د. ر. فوبلیکوف و دیگران، تاریخ معاصر کشورهای عربی، ترجمه: د. محمدحسین روحانی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۶۷.
۴۱. د. عزیزالله بیات، تاریخ معاصر ایران، تهران، ۱۳۵۷.

۴۲. د. محمدعلی همایون کاتوزیان، اقتصاد سیاسی ایران (از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی)، ترجمه: محمدرضا نفیسی و کامبیز عزیزی، چاپ دوازدهم، تهران، ۱۳۸۵.
۴۳. داریوش آشوری، دانشنامه سیاسی (فرهنگ اصطلاحات و مکتب‌های سیاسی)، چاپ سیزدهم، تهران، ۱۳۸۵.
۴۴. درك كينان، كردها و كردستان، ترجمه: ابراهیم یونسی، تهران، ۱۳۷۲.
۴۵. دفتر سیاسی پاسداران، انقلاب اسلامی، کردستان، امپریالیزم و گروه‌های وابسته، ۱۳۶۰.
۴۶. دکتر عزیزالله بیات، تاریخ تطبیقی ایران با کشورهای جهان، تهران، ۱۳۸۱.
۴۷. دکتر نصرالله شیفته، زندگینامه و مبارزات سیاسی دکتر محمد مصدق، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۱.
۴۸. ریچارد کاتم و دیگران، نفت ایران، جنگ سرد و بحران آذربایجان، ترجمه: کاوه بیات، تهران، ۱۳۷۹.
۴۹. ریچارد کاتم، ناسیونالیزم در ایران، ترجمه: احمد تدین، تهران ۱۳۷۱.
۵۰. زهرا شجیعی، نخبگان سیاسی ایران: از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی، وزرات و وزیران در ایران، جلد سوم، تهران، ۱۳۷۲.
۵۱. ژان پیر دیگار و دیگران، ایران در قرن بیستم (بررسی اوضاع سیاسی ـ اجتماعی ـ اقتصادی و فرهنگی ایران در یك صد سال اخیر)، ترجمه: عبدالرضا (هوشنگ) مهدوی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۸.
۵۲. سپهر ذبیح، ایران در دوره دکتر محمد مصدق، ترجمه: محمد رفیع مهرآبادی، چاپ سوم، تهران، ۱۳۸۱.
۵۳. سعید زاهد، جنبش‌های اجتماعی معاصر ایران، تهران، ۱۳۸۱.
۵۴. ستار مامدی، حمله، اعدام، یورش و یاوه‌سرائی بلوریان و فهرستی از خاطرات سیاسی من، نشر باران، سوئد، ۱۹۹۹.
۵۵. سیروس نهاوندی و باقر مرتضوی، حلقه گمشده، چاپ دوم، آلمان (کلن)، ۱۳۹۴.

۵۶. شولودونیکوف و بوگوسلافسکی، تجربه تاریخی راه رشد غیرسرمایه‌داری، ترجمه: غلامحسین متین و علیرضا جاری، تهران، ۱۳۵۹.
۵۷. ضیاالدین الموتی، فصولی از تاریخ مبارزات سیاسی و اجتماعی ایران (جنبش‌های چپ)، تهران، ۱۳۷۰.
۵۸. عباسقلی غفاری‌فرد، تاریخ اروپا از آغاز تا پایان قرن بیستم، چ سوم، تهران، ۱۳۸۷.
۵۹. علیرضا اقبالی، مقدمه‌ای بر تشکیل سرمایه و تفکر اقتصادی احزاب و گروه‌های سیاسی در ایران، تهران، ۱۳۸۱.
۶۰. غلامرضا علی‌بابایی، فرهنگ علوم سیاسی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۶۹.
۶۱. غلامرضا نجاتی، تاریخ بیست و پنج ساله ایران (از کودتا تا انقلاب)، جلد اول، چاپ ششم، تهران، ۱۳۷۹.
۶۲. ف. م جوانشیر، تجربه ۲۸ مرداد، نظری به جنبش ملی شدن نفت ایران، انتشارات حزب توده ایران، تهران، ۱۳۵۹.
۶۳. فرد هالیدی، دیکتاتوری و توسعه سرمایه‌داری در ایران، مترجم: فضل‌الله نیک‌آیین، تهران، ۱۳۵۸.
۶۴. فرد هالیدی، دیکتاتوری و توسعه‌ی سرمایه‌داری در ایران، ترجمه: فضل‌الله نیک‌آیین، تهران، ۱۳۵۸.
۶۵. فریدون کشاورز، خاطرات سیاسی، تهران، ۱۳۸۰.
۶۶. فریدون آدمیت، اندیشه‌های میرزا آقاخان کرمانی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۵۷.
۶۷. فریدون آدمیت، فکر دمکراسی اجتماعی در نهضت مشروطیت ایران، تهران، ۱۳۸۸.
۶۸. کامران امین‌آوە، چپ سنتی و جنبش ملی کرد در ایران، نشر روشنگری، آلمان، ۱۳۹۵.
۶۹. کاوه بیات، کردها و فرقه دموکرات آذربایجان، گزارش‌هایی از کنسولگری آمریکا در تبریز، دی ۱۳۲۳ ـ اسفند ۱۳۲۵، تهران ۱۳۸۹.
۷۰. کریس کوچرا، جنبش ملی کرد، ت: ابراهیم یونسی، تهران، ۱۳۷۳.

۷۱. گلرخ قبادی، شقایق‌ها بر سنگلاخ (زندگی و زمانه‌ی یك زن کرد از کردستان ایران)، سوئد، ۲۰۱۵.
۷۲. الکساندرماتیل، دایرةالمعارف ناسیونالیسم، ت: کامران فانی و محبوبه مهاجر، ج ۲، تهران، ۱۳۸۱.
۷۳. لازاریف و دیگران، تاریخ کردستان، ت: منصور صدقی و کامران امین‌آوه، کلن، ۲۰۰۷.
۷۴. لنین، آثار منتخب، امپریالیزم به مشابه بالاترین مرحله سرمایه‌داری، ترجمه: م. پ هرمز، مسکو، ۱۳۵۷.
۷۵. م. س. ایوانف، تاریخ نوین ایران، ترجمه: حسن قائم‌پناه و هوشنگ تیزابی، انتشارات طوفان، تهران، ۱۳۵۷.
۷۶. مازیار بهروز، شورشیان آرمانخواه، (علل ناکامی چپ در ایران)، ترجمه: مهدی پرتوی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۸۰.
۷۷. محمدسالار کرایی، چالش سنت و مدرنیته در ایران (از مشروطه تا ۱۳۲۰)، تهران، ۱۳۷۹.
۷۸. محمدعلی سلطانی، احزاب سیاسی و انجمن‌های سری در کرمانشاه (از فراموش‌خانه تا خانه سیاه)، جلد اول، تهران، ۱۳۷۸.
۷۹. محمدعلی سلطانی، احزاب سیاسی و انجمن‌های سری در کرمانشاه، جلد دوم، ۱۳۷۸.
۸۰. محمد طبیبیان و دیگران، اندیشه آزادی (نگاهی به اندیشه‌ی چپ‌گرایانه در نهضت مشروطه)، چاپ سوم، تهران، ۱۳۹۱.
۸۱. محمود محجوب و فرامرز یاوری، گیتا شناسی کشورها، جغرافیای طبیعی، سیاسی، اقتصادی و تاریخی، چاپ چهارم، تهران، ۱۳۶۵.
۸۲. محمود نکوروح، نهضت خداپرستان سوسیالیست، تهران، ۱۳۷۷.
۸۳. مزدك، اسناد تاریخی، جنبش کارگری، سوسیال دمکراسی و کمونیستی ایران (۶)، ایتالیا (فلورانس) اکتبر ۱۹۷۶.
۸۴. مسعود بهنود، از سید ضیا تا بختیار، چاپ هفتم، تهران، ۱۳۷۷.

۸۵. مسعود بهنود، ما می‌مانیم، تهران، ۱۳۷۷.
۸۶. مسعود بهنود، ۲۷۵ روز با بازرگان، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۸.
۸۷. مصطفی علم، نفت، قدرت و اصول، ملی شدن نفت و پیامدهای آن، ترجمه: غلامحسین صالحیار، تهران، ۱۳۷۷.
۸۸. میخائیل گورباچوف، پرسترویکا (دومین انقلاب روسیه)، مترجم: عبدالرحمان صدریه، چاپ هشتم، تهران، ۱۳۶۶.
۸۹. میروس لاوئیسک، تحولات سیاسی در اتحاد شوروی، مترجم: قاسم کبیری، تهران، ۱۳۶۴.
۹۰. وحید عابدی، بازنگری کومله در مسیر تاریخ، سلیمانیه، ۲۰۱۲.
۹۱. ناصر باباخانی، عبدالرحمان ذبیحی کاریزمایی ناتمام، انتشارات سیدیان، مهاباد، ۱۳۷۸.
۹۲. نورالدین کیانوری، حزب توده ایران و دکتر محمد مصدق، تهران، ۱۳۵۹.
۹۳. ی. استالین، مارکسیسم و مسئله‌ی ملی، نشر پابدانا، تهران، ۱۳۵۸.
۹۴. یحیی آرین‌پور، از صبا تا نیما، جلد اول، چاپ چهارم، تهران، ۱۳۵۵.
۹۵. یرواند آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، ترجمه: احمد گل‌محمدی و محمدابراهیم فتاحی، تهران، چاپ نهم، ۱۳۸۳.
۹۶. یرواند آبراهامیان، مردم در سیاست ایران، ترجمه: بهرنگ رجبی، چاپ پنجم، تهران، ۱۳۹۴.

سێهەم/ بە زمانی عەرەبی:

۱. کمال مظهر احمد (دکتر)، دراسات فی تاریخ ایران الحدیث و المعاصر، الأمانه العامه الثقافه و الشباب، بغداد، ۱۹۸۵.
۲. مسعود البارزانی، البارزانی و الحرکة التحرریة الکردیة الکرد و الثورة ۱۴ تموز ۱۹۵۸ ـ ۱۱ ایلول ۱۹۶۱.

چوارەم/ کتێبی ئینگلیسی:

1 .Ezzatyar, A. (2016) The last Mofti of Iranian Kurdistan. New York: Palgrave Macmillan.

2. Roosevelt, Kermit Jr, countercoup the struggle for the control of Iran, 1979, New York, N,Y: Mc Graw - haill.

چوارەم: بیرەوەرییەکان:

یەکەم/ بە زمانی کوردی:

١. حوسێن خەلیقی (دوکتۆر)، ژان و ژیان، بەرگی سێیەم، (١٩٨٣ - ١٩٨٨)، سوید، ٢٠٠٢.

٢. ڕەسووڵ پێشنماز، سەربردەی ژیانم، سلێمانی، ٢٠١٢.

٣. ڕەشید فەلاحی، ناسراو بە ڕەشەی قاچاخچی، بیرەوەرییەکان لە شۆڕش‌دا، سلێمانی، ٢٠١٠.

٤. سدیق ساڵح، بیرەوەرییەکانی محەممەد شاپەسندی، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٧.

٥. سەعید کاوە، ئاوڕێک لە بەسەرهاتی خۆم و ڕووداوەکانی نێو حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، ب . ج، ١٩٦٦.

٦. عەبدوڕڕەحمانی شەرەفکەندی (هەژار)، چێشتی مجێور، پاریس، ١٩٧٧.

٧. غەنی بلووریان، ئاڵەکۆک، بەسەرهاتەکانی سیاسیی ژیانم، ستۆکهۆڵم، سوید، ١٩٩٧.

٨. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم (لە منداڵییەوە تا ساڵی ١٩٥٧)، بەرگی یەکەم، ستۆکهۆڵم، ١٩٨٦.

٩. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم (١٩٥٧ - ١٩٦٥)، بەرگی دووهەم، ستۆکهۆڵم، ١٩٨٧.

١٠. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم (١٩٦٥ - ١٩٧٠)، بەرگی سێیەم، ستۆکهۆڵم، ١٩٨٩.

١١. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم (١٩٧٠ - ١٩٧٥)، بەرگی چوارەم، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٠.

١٢. کەریم حیسامی، لە بیرەوەرییەکانم (١٩٧٥ - ١٩٧٩)، بەرگی پێنجەم، ستۆکهۆلم، ١٩٩١.
١٣. کەریم ئەحمەد، ڕێڕەوی تێکۆشان، و: جەلال دەباغ، سلێمانی، ٢٠٠٦.
١٤. ناهیدە شێخ سەلام، ئەوەی لە بیرمە، ئامادەکردنی چیمەن سالح، هەولێر، ١٩٩٩.
١٥. نەسرین قاسملوو، ئورووپایی‌یەك لە وڵاتی کوردانددا، وەرگێڕانی: ناهید حوسێنی، کوردستان، ٢٠١٤.
١٦. هاشم سەلیمی، پێشەوای ڕابوون (بیرەوەرییەکانی محەممەدسەعید هومایوون)، و: ڕەسووڵ سوڵتانی، هەولێر، ٢٠٠٧.

دووهەم/ بە زمانی فارسی

(خاطرات):

١. احسان طبری، از دیدار خویشتن (یادنامه زندگی)، بەکوشش ف. م. شیوا، نشر باران، سوئد ١٩٩٧.
٢. احسان طبری، کژراهه (خاطراتی از تاریخ حزب توده)، تهران، ١٣٦٧.
٣. خاطرات سیاسی ایرج اسکندری، به اهتمام: بابك امیرخسروی و فریدون آذرنور، نشر جنبش توده‌ای‌های مبارز انفصالی، پاییز ١٣٦۶.
۴. خلیل ملکی، خاطرات سیاسی، با مقدمه محمدعلی همایون کاتوزیان، چاپ دوم، اروپا، آذر ١٣٦٠.
۵. ستار مامدی، حمله، اعدام، یورش و یاوەسرائی بلوریان و فهرستی از خاطرات سیاسی من، نشر باران، سوئد، ١٩٩٩.
۶. د. محمود قادرزاده، خاطرات زندگی پر ماجرای دکتر آسو (چهره مهاباد)، تهران، ١٣٧۴.
٧. علی عمویی، درد زمانه (خاطرات) چاپ چهارم، نشر اشاره، ١٣٨٠.
٨. نورالدین کیانوری، خاطرات نورالدین کیانوری، موسسه تحقیقاتی و انتشاراتی دیدگاه، تهران، ١٣٧١.

پێنجەم: چاوپێکەوتنەکان:

١. چاوپێکەوتن لەگەڵ سەلاحەددین موهتەدی، سلێمانی، ٢٠١٦/٥/١٥.

٢. چاوپێکەوتن لەگەڵ حوسێن مەدەنی، کۆیە، ٢٠١٦/٦/٧.

٣. چاوپێکەوتن لەگەڵ حەسەن ڕەستگار، کۆیە، ٢٠١٧/٥/٦.

۴. چاوپێکەوتن لەگەڵ عێزەدەین مستەفا ڕەسووڵ، سلێمانی، ٢٠١٧/٥/٩.

شەشەم: میدیاکان:

یەکەم/ بە زمانی کوردی:

١. ئیسماعیل بازیار، سمیناری ڕۆڵی هێزی پێشمەرگە لە سێ قۆناغی جیاواز لە کوردستاندا، kurdchanel- Tv، ٢۶ی سەرماوەزی ١٣٩٥/ ١٧ی دیسامبری ٢٠١۶.

٢. کاسێتی تۆمارکراوی ڕێورەسمی میتینگی ١١ی ڕەشەمەی ١٣٥٧ (١ی ئازاری ١٩٧٩) لە ستادیۆمی مەهاباد.

٣. وتوویژی حەسەن قازی لەگەڵ ئەمیر حەسەنپوور، tv sterk، ٢٠١۴/١١/٩.

۴. وتوویژ لەگەڵ ئەمیر حەسەنپوور، Rawej Sterk, Tv، یەکشەممە، ٢٠١۴/١٢/٩.

٥. هەواڵەکان، kurdchannel، تەلەڤیزیۆنی حیزبی دیموکراتی کوردستان.

دووهەم/ بە زمانی ئینگلیسی:

1.https//:events.manchester.ac.uk/event/event:u2j - jainnybn - z377tk/under - 8 - diverse - hammer - and - slele - interlinkayes - between - earoppean - and - iraniancommunisms1917 - 1991

پاشکۆ

پاشکۆی ژمارە ١

دەقی مانیفێستی سۆسیال دیموکراتەکانی ئێران (تەبریز ١٩٠٩)

مانیفست

سوسیال دموکراتهای ایران[۱] [تبریز ۱۹۰۹]

رنجبران جهان متحد شوید!
به پیش، ای همراهان آذربایجان، مسلح شوید!
اعمال بیشرمانه نمایندگان محمد علی میرزا خونریز، معین و بستهٔ قشون عین‌الدوله، صمد خان، رحیم خان، در صوفیان و سرد رود، دلاله و دیگر نقاط، قلب ملت را پاره پاره کرده است.
این دولتیان حتی در برخی نقاط که به دعوت و حمایت چند مالک وارد شده‌اند، به قهر مفرط ستمدیده نگرده، با قرار گذاشته اند، از هیچ تجاوز و ستم به زنان فروگذاری نکرده‌اند. و استحاست که آذربایجان دیگر قیام کرده و علاوه بر جنگ برای تامین ترین حقوق، به شورای برای دفاع از شرف ما خواسته است. مسلح شوید، مسلح شوید! در خارج از شهر، دهقانان روستائی، کشاورزان، شهرنشینان، که زیر پای جانیان قرجه داغ [رحیم خان] باید تا آخرین قطره خون جان بکنند، چگونه میتوانستند از خواهران و همسران و دختران خویش محافظت کنند!
مسلح شوید، مسلح شوید! امروز دیگر امیدی نمانده است، راهی نمانده است، مگر از طریق اسلحه هایمان!
نداشتن اسلحه دیگر عذری برای کسی نمیتواند باشد! امروز بیل، کلنگ، و هر چه دست در دست مردان شجاع به اسلحه بدل میگردد!
برای کسانی که اسلحه هم ندارند، نمی خواهند به امر شب بپردازند. سوسیال دموکراتهای ایران دعوت میکنند که صرفنظر از مذهب، از خانواده‌هایی که در مسائل در گذشته، برای دفاع حقوق خود و برای دفاع از شرف خویش مسلح شوید! باشد که هر روز بر پرچم داوطلبین
برای بدست گرفتن اسلحه وارد شوید! باشد که ایمان به متحد ساختن نیروهائی که قادر است نجات ملت ایران و وجود استقلال امپراطوری ایران ... به پیش، مسلح شوید! در راه دفاع از حقوق و دفاع از شرف خویش گام گذاریم! در راه مرگ یا زندگی گام برداریم! زنده باد ملت! مرگ بر دولت جبار! زنده باد مشروطیت! مرگ بر استبداد!

(۱) – منبع – آرشیو وزارت خارجه فرانسه – از ترجمه فرانسوی اعلامیه بفارسی برگردانده شده است. اعلامیه دیگری در همین زمینه از طرف سوسیال دموکراتها منتشر شده که همراه اسناد دیگر در مجموعه‌ای از اسناد بفرانسه منتشر خواهند شد. (ویراستار)

وەرگیراو لە: مزدك، اسناد تاريخى جنبش كارگرى، سوسيال دمكراسى و كمونيستى ايران، ٦، ص ٢٦.

دەقی نامەی سۆسیال دیموکراتەکانی تەبریز بۆ کارێل کائۆتۆسکی

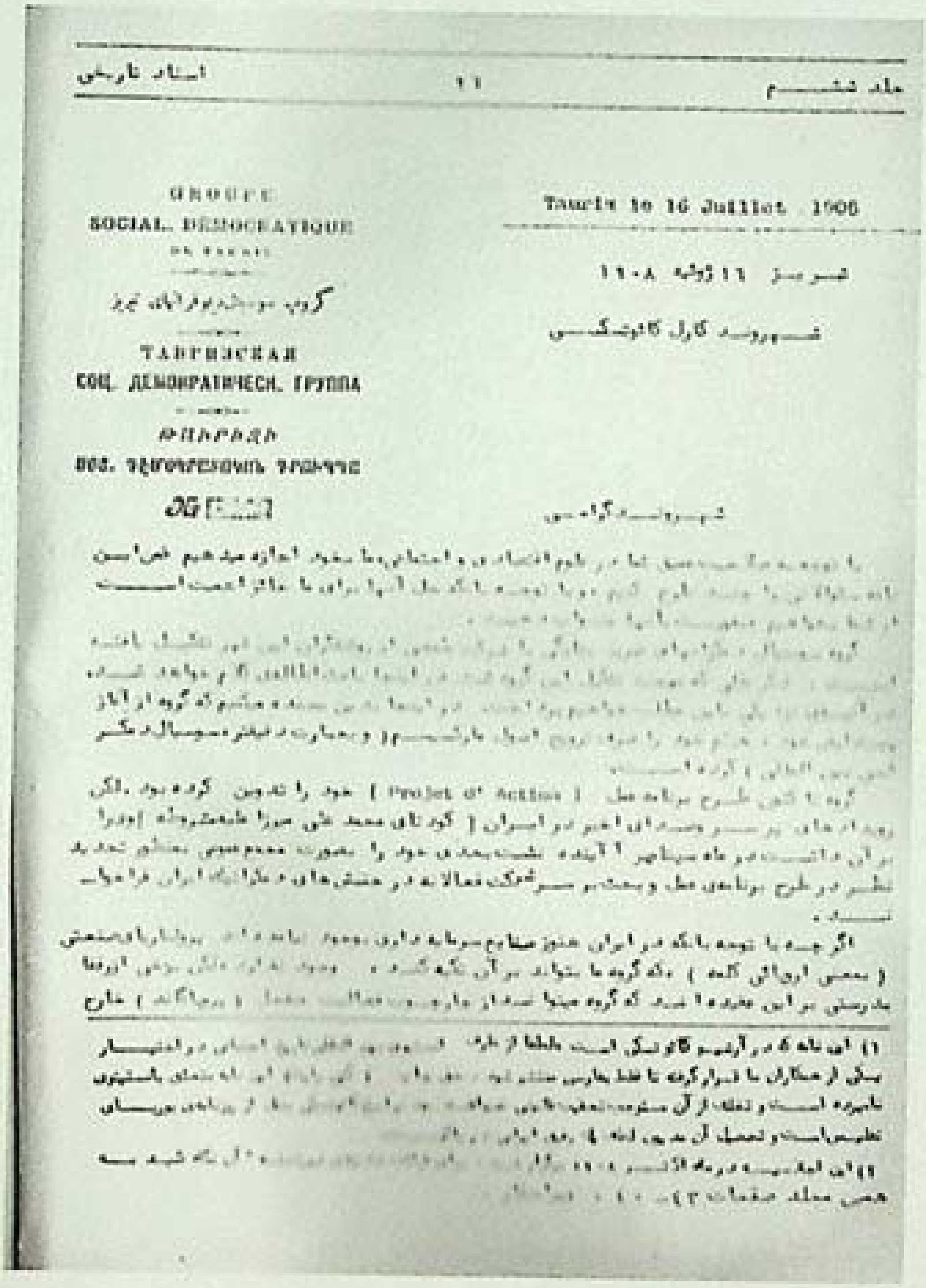

اسناد تاریخی — ١١ — جلد ششم

GROUPE
SOCIAL-DÉMOCRATIQUE
DE TAURIS

گروپ سوسیال‌دموکرات‌های تبریز

ТАВРИЗСКАЯ
СОЦ. ДЕМОКРАТИЧЕСК. ГРУППА

Tauris le 16 Juillet 1908

تبریز ۱۶ ژوئیه ۱۹۰۸

شهروند کارل کائوتسکی

شهروند گرامی

شده‌اند و نه تنها میتوانند، بلکه باید در عین کوشش بخاطر دمکراسی و بهبود اقتصادی و اجتماعی کشور، بدون چشم‌پوشی از اصول اساسی خود، فعالانه در جنبش‌ها شرکت جویند.

این طبیعی است که یکعده سوسیال دمکرات، از آنجا که نه تنها در دست سوسیالیست بلکه بعلاوه دمکرات، پیگیرترین دمکراتها نیز هستند، نمیتوانند در یک جنبش دمکراتیک بیکار بنشینند. از این روست که گروه اصل شرکت در جنبش‌ها را مورد قبول قرار داد. اگرچه برخی از رفقا از دفاع از این نظریه خودداری کنند. با اینحال آنان بهیچ وجه مطلق نبوده، نسبی و مشروط است. طرز تلقی آنان از اینجا ناشی میشود که ماهیت انقلاب ایران بنظر آنان ابهام آمیز مینماید. شاید بدانید که برسر خصلت جنبشهای کشور ما دو نقطه نظر وجود دارد: موافق نقطه نظر اول، انقلاب ایران دارای هیچگونه مضمون مترقی نیست، طرفداران این دسته مدعی هستند که جنبش علیه سرمایه‌ی خارجی، یعنی تنها عاملی که میتواند با تکامل سریع [صورتبندی؟] اقتصادی کشور کمک کند، متوجه است. بعبارت ساده‌تر، هدف جنبش اینست که بر سر راه تمدن ارتجاعی سد بپا کند.

بعکس، هواداران نقطه نظر دوم اظهار میدارند که جنبش مترقی است زیرا علیه نظام فئودالی متوجه است، زیرا که جنبش است متعلق بتوده‌هائی که بدست اربابان زمیندار (لاندلوردها) استثمار میشوند.

جنبش بورژوازی بزرگ و خرده (نه صنعتی بلکه تجاری) علیه مالکین بزرگ ارضی است که از طریق فعالیت اقتصادی خویش و بهره [illegible] را در فقر نگهداشته، از تکامل تجارت جلوگیری میکنند. ایشان همچنین [illegible] که هرچند جنبش در مرحله نخستین خود حاوی گرایشهای [illegible] است، که از عناصر ارتجاعی ناشی میشود، اما این گونه تمایلات با [illegible] از میان خواهند رفت. ایشان در دفاع از نظر خود این واقعیت را گوشزد میکنند که با وجود [illegible] علیه سرمایه‌ی خارجی، واردات فرآورده‌های ارتجاعی طی سال‌های ۱۹۰۶–۱۹۰۷ یعنی سالیکه ایران دارای مجلس بود، و هنگامیکه جنبشها در اوج [illegible] خود را طی میکردند، افزایش یافته است.

ضمن ارائه خلاصه‌ای از دو نقطه نظر ما علاقمند هستیم که در عین حال شما نیز آن عقاید در جریان واقعیت کشور ما قرار دارید، [illegible] بتوانید نظر شخصی خودتان را درباره‌ی خصلت انقلاب ایران بما بنویسید.

آنچه معلومات تاریخی شما را در این زمینه تکمیل خواهد کرد عبارتست از اطلاعات مندرجه [در مطبوعات] و پاره‌ای کتب آلمانی و تحقیقات انجام شده درباره‌ی وضع اقتصادی و اجتماعی ایران. اما هرگاه شما داده‌های لازم برای فرموله کردن نظریات خود را در اختیار نداشته باشید، ما آماده‌ایم که همه نوع اطلاعاتی را که در اینجا جمع‌آوری توانستیم کرد در اختیارتان بگذاریم. بدین منظور کافیست که شما برای ما پرسشنامه‌ای ارسال دارید تا ما آنرا پر کرده، مجددا بشما باز گردانیم.

در صورتیکه داده‌های لازم را در اختیار دارید، بسیار سپاسگزار خواهیم بود که به سئوالات زیر که مربوط بمسائل نظری و عملی است، جواب دهید. این مسائل باید در مجمع آینده‌ی ما مورد بحث قرار گیرند، و جوابهای شما خواهند توانست [illegible] تصمیمات ما را بسی تسهیل کند.

۱) نظر شما درباره‌ی خصلت انقلاب ایران چیست؟ و توضیح: آیا فئودالی است؟

دەقی نامەی سۆسیال دیموکراتەکانی تەبریز بۆ کاریل کائۆتۆسکی و وڵامی ناوبراو بۆ ئەوان

(توضیح) .
۲- شرکت سوسیال دمکراتها در یک جنبش کاملا مترقیانه پیشرو و مترقی یا در یک جنبش پیش فیودالی از چه نوع میتوانند باشند؟ (توضیح). بدیهی است که این شرکت جنبش نباید با اصول اساسی ما خدشه وارد سازد.

میتوانید پاسخ خود را بفرانسه نوشته بنشانی زیر ارسال دارید.

افزون بر این ما خرسند خواهیم شد بدانیم که آیا میتوانیم برای همه‌ی مسائل مورد علاقه‌مان بشما رجوع کنیم؟ ما اطمینان داریم که تئوریسین های ما از کمک بما دریغ نخواهند ورزید.

ت. چلنگریان
[ترجمه از فرانسه]

پاسخ کارل کائوتسکی

برگون، بهاریوهان سین ! ایزر فرانسه
اول اوت ۱۹۰۸

رفیق گرامی،

از اینکه بنامه‌ی شما پاسخ نگفته ام طلب پوزش میکنم. این تاخیر ناشی از کمبود علاقه از جانب من نسبت بمسئله مطرح نیست، من برای نامه‌ی شما اهمیت قائلم. لکن من زیاد در مسافرتم و نامه‌ی شما تنها امروز بدستم رسید.

برای من میسر نیست جواب کافی بنامه‌ی شما بدهم، زیرا در حالیکه در حرکت هستم، مدارک لازم را در اختیار ندارم. بایستی خود را بچند سطر محدود سازم. در رابطه با سئوال شما، مشکل میتوان وضع کشوری را که کم میشناسیم و در آن تاکنون نیروها و اقشار [اجتماعی] نوینی ظاهر گشته اند و تا لحظه‌ی تظاهرشان در کشور خویش نیز ناشناخته باقی مانده بودند، [کشورها] که در آن از روزی بروز دیگر تحولات شدیدی رخ میدهد، داوری کنم.

لکن بنظرم با راحتی وجدان میتوان گفت که سوسیالیستهای ایرانی وظیفه دارند در جنبش دمکراتیک شرکت جویند. سوسیالیستها چنین دمکراتهای ساده در میان دمکراتهای بورژوا و خرده بورژوا در مبارزه شرکت میجویند، لکن نزد آنان مبارزه برای دمکراسی یک مبارزه ی

۱) آرشاویر چلنگریان، بخانه‌ی اسرائیل یسری، تبریز، ایران.

پاشکۆی ژمارە ٢

نموونەی شێعری سۆز و خۆشەویستی بۆ بیری چەپ و یەکیەتیی سۆڤیەت، لە نێو ڕووناکبیرانی موکریان

ڕووسوورە هەر کەسێ کە «قزل ئۆردوو»ە پەنای
بۆ مە ئەوە بەسە کە پەنای دیکەمان نیە
تەبریکی فەتحی تازە، دوعای خێری بۆ دەکەم
بۆ ئەو ڕەفیقە گەورە کەوا بۆ مە حامییە

بڕوانە: ژیان و شێعرەکانی سەیفولقوزاتی قازی (١٨٧٦ - ١٩٤٥)، ئامادەکردنی ئەنوەر سوڵتانی و حەسەن قازی، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ٩٠ ـ ٩٢.

کاری خۆمان بەدەستی خۆمانە
تا هەزار ساڵی دیکەش ئێستالێن
چونکە دەربەست حەقی زەعیفانە
بۆ ئەوەی بێ‌کەسان بکا مەسروور

ئێستا با کوێر بێ چاوی بێگانە
هەر بژی یارەبی، بڵێین ئامین
لاگری دیل و بێ‌نەوایانە
پایەدار بێ بمێنێ، هۆردووی سوور

بڕوانە: کوردستان، ئۆرگانی ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستان، هێمن، ژمارە ١٢، ١٣٢٤/١١/٢٠.

یووسف ئیستالین کە ئەوڕۆکە لەسەر هەر هەردووبۆ
ئێوی هۆردووی سوور بڵێن، دەڕژێ زراوی زاڵمان
تۆ لە لات وایە چیبە هۆردووی سوور
سووری چی؟ کاکە بڵێن کۆگای نوور
وا بە چاوسووری گەلی لاواز لە گێتی ئێو برا
تا ڕێگایی کوردسانی دیت و لیی هەلکرد چرا
مستی خۆی کردە گرێ بۆ خوێنمژانی مورتەجیع
حەق وەسەر ناحەق کەوت لەو ئێوە حەققی کورد درا

بڕوانە: کوردستان، هەژار، ژمارە ١١، ١٣٢٤/١١/١٧.

پاشکۆی ژماره ۳

دەقی نامەی وەزیری جەنگ (ئیبراهیمی زەند) بۆ وەزارەتی جەنگ (ستادی ئەرتەش) سەبارەت بە دامەزاندنی حیزبی ئازادیی کوردستان

[وزیر جنگ به نخست‌وزیر، ۲۰/بهمن/۱۳۲۲]

۱

وزارت جنگ، ستاد ارتش، شماره ۲۱۱۹/۷۰۲۹/۶، تاریخ ۲۲/۱۱/۲۰، محرمانه، مستقیم

جناب آقای نخست‌وزیر

گزارش لشگر چهار کردستان حاکی است اخیراً حزب آزادی کردستان[1] در مهاباد تشکیل و مرامنامه حزب نامبرده به زبانهای کردی، ارمنی، آسوری نوشته شده ولی به طوری که در اطراف این موضوع بازجوئیهای لازم به عمل آمده است، مؤسس آن عزیزالله زندی شخص بی‌سروپایی می‌باشد که سابقه مشارالیه نیز در بین اکراد خیلی بد و تاکنون هم از اقدامات خود نتیجه مطلوبه بدست نیاورده، فقط در مهاباد یک عده به مثل خود که عموماً از اشخاص ولگرد می‌باشند به دور او جمع و مشغول پروپاگاند و تبلیغات در بین اهالی می‌باشند. بنابراین چون موضوع تا اندازه‌ای حائز اهمیت و عملاً هم ارتش در مهاباد پادگانی ندارد و ممکن است رفته رفته این عمل اذهان مردمان ساده‌لوح آن حدود را مشوب و مشکلاتی را برای کشور فراهم نماید. متمنی است مقرر فرمایند به هر طریقی که مقتضی است از اقدامات حزب مزبور جلوگیری نمایند. گزارش موضوع از شرف عرض پیشگاه اعلیحضرت همایون شاهنشاهی گذشت. اوامر شاهانه شرف صدور یافت که باید از عملیات این شخص جلوگیری شود. ضمناً رونوشت ترجمه مرامنامه حزب مزبور که به وسیله لشگر نامبرده واصل گردید، لفاً جهت استحضار خاطر عالی ایفاد می‌گردد.

وزیر جنگ - ابراهیم زند [امضاء]

[۲۱۴۵-۱۰۹۰۴۲]

سەرچاوە: بهروز طیرانی، اسناد احزاب سیاسی ایران، ۱۳۲۰ - ۱۳۳۰، ص ۲۵.

دەقی مەرامنامەی حیزبی ئازادیی کوردستان

[مرامنامه حزب آزادی کردستان] ۲

وزارت جنگ ـ ترجمه مرامنامه حزب آزادی کردستان از زبان کردی به فارسی

بسم‌الله الرحمن الرحیم

نشانه حزب: سه خوشه گندم، دو خنجر متقاطع سه ماه و یک ستاره، خدای متعال.

۱۹۴۲ ـ مرامنامه

بسم‌الله الرحمن الرحیم

عقلی نیست که هر حزب سیاسی که در دنیا تشکیل دهند و خط سیر خود را قبلاً در نظر نگیرد و مقصود و مرام خود را به جامعه ای که آن حزب در آنجا تشکیل می‌شود نشان ندهد؟ چون که تشکیلات فرقه یا حزب قطعاً دارای تمام مزایای اجتماعی و به تمام معنی مسایل نژادی و جرقیت و مذهبی و غیره را در نظر گرفته می‌شود. بعد از آن یک هیئت سیاسی به وجود می‌آورند و مقدورات ملت را از هر حیث به دست می‌گیرند. هر اندازه که موسس حزب یا فرقه قوه و علم و فکرش زیادتر باشد و تاریخ عادت و روحیات و مخصوصاً دوره مدنیت و زمان ترقی و انحطاط آن ملت را بهتر درنظر بگیرد زودتر به نجات ملت و به شاهراه مقصود نایل می‌شود. طبیعی است که حزب و کارکنان احزاب در صحنه جان بازی ملت بازیگران سیاسی هستند و بلکه موسس حزب ضامن دوره حیات ملی است و هر اندازه پایه سیاسی را بهتر کار گذارد به خوشبختی ملت تمام می‌شود و حقیقتاً موسس حزب مشهور عالم و نابغه زمانه خواهد شد.

قبل از اینها هر فرقه و یا حزب باید دارای مسلک و مرام مخصوصی باشد که روی آن مرام و مسلک بتواند هادی و رهبر ملت خود واقع شود.

ما قبلاً گفتیم که بایستی جنبه تاریخی و نژادی و ملی و سیاسی موسس حزب خیلی

زیاد باشد تا اینکه از نژاد ...[۱] بتواند از اصل ریشه خود طرفیت کند در این صورت مسلم است تاریخ نژادی و سیاسی ملت کرد از اکثر محل دنیا خیلی زیادتر و مشکلتر است. چون که طوایف زیادی از نژاد مادی منشعب شده و در هر قطعه آسیا پراکنده، هستند و اختلاف زبان و عادات در بین آنها پیدا شده مخصوصاً ملت ارمن تقریباً ۱۹ قرن قبل از عادات دین روگردان شده‌اند و ظالم‌های بی‌وجدان هم دائماً آن دو برادر را که از یک ریشه قدیمی بدی به وجود آمده بودند قربانی آرزو و آمال بد خود کردند. علاوه بر آن خاک کردستان را به چند قسمت تقسیم کردند و همه را غارت کردند. حتی این ملت رشید و قدیمی و صاحب تمدن ارتباط ملی خود را با سایر برادرانش از دست دادند و تا بیست سال قبل از آن اکثر ملت ما را که کردهای شامات سوریه و کردهای ارمن، روم، فارس بایزید حاوه و عراق را با برادرانش بهم انداختند. چه رسد به طایفه ارمنی و ترکها غیر نژاد که همه آنها از ریشه صحیح ماد هستند و ابداً آریایی نیستند. در این صورت تشکیلات حزب کردستان از سایر ملت ها به مراتب زحمت‌دارتر بود. موسس حزب آزادی کردستان عزیزالله زندی بعد از تحصیلات کامل تمام محل‌ها و ملتهای هم نژاد خود به چشم خود نگاه کرد و برای امتزاج و تشکیل حزب تمام قطعات ملت را گشت و اکثر خاک اروپا را نیز سیاحت کرد و مدت ۲ سال در راه مرام آزادی زحمت کشید. بعد از تجربیات فوق‌العاده در تاریخ ۱۹۲۹ موفق به تشکیل حزب آزادی کردستان شد. در مقابل دیکتاتوری با وجود حبس و مخارج زیاد قد علم کرد و مشغول تبلیغ آزادی بدون تفاوت گذاردن بین کرد و ارمنی و آسوری و ترک گردید و مطابق مسلک خود مرامنامه را که بعد از آن به تصویب عقلا و معمرین آزادی رساند تنظیم نمود و این مرامنامه به چند زبان ارمنی، کردی، ترکی و غیره منتشر شده تا ملت و برادران هم نژاد و آزادی طلب از آن استفاده کنند و تشکیلات اجتماعی خود را برپایه آزادی عمومی و فردی قرار دهند.

مرامنامه

۱ ـ اتفاق و اتحاد عمومی بدون تفاوت و اختلاف کرد و ارمنی و ترک و آسوری که در تمام

۱- [illegible]

سرتاسر کردستان سابق ساکن هستند.

۲ـ توسعه و ارتباط مادی و معنوی برادران کردستانی بدون ملاحظه تفاوت به زبان و لباس و مذهب و سرحدات کردستان و لرستان قدیم به حالت اولیه خود.

۳ـ اعاده و برگرداندن مهاجرانی که سالهای پیش به حکم امپراطوری عثمانی به بلغارستان و آلبانی و یوگوسلاوی و لیبی تبعید شده‌اند.

۴ـ برگرداندن جماعتی که در ایران نیز در زمان شاه عباس تا روز سقوط پهلوی به ولایات دوردست فرستاده شده‌اند.

۵ـ توسعه و ترویج زبان کردی و ارمنی و ترکی و تشکیل مدارس در تمام شهرها و دهات به زبان کردی و ارمنی.

۶ـ ترجمه و انتشار کتابهای خارجه که کمک به روح آزادی هستند و تقویت آزادی عمومی و فردی و اجتماعی تا آخرین نفس.

۷ـ وسعت و قوت دادن مجالس حزب آزادی یا فرقه در تمام شهرها و دهات بوسیله نطق و بیانیه‌ها و نشریات و روزنامه‌ها.

۸ـ تلقین و تدریس علم اقتصاد و زندگانی آبرومندانه به ملت بدون تفاوت کرد و ارمنی و ترک و آسوری و رعایت حیثیت اجتماعی و ملی به تمام معنی.

۹ـ تسلیحات و تهیه وسایل دفاع کردستان و مبارزه سخت در مقابل دیکتاتوری و فاشیستی.

۱۰ـ حاضر کردن فردافرد ملت برای فداکاری در جبهه فاشیست و تجدید رشادت تاریخی ملت کرد و ارمنی و نژاد مادی.

۱۱ـ حفظ امنیت و آرامی و تولید محبت و برادری و رفع نگرانی و ناامنی در تمام مملکت بدون ملاحظه فرق زبان و عادات و مذهب.

۱۲ـ تشکیل دادن مجلس و انجمن رنجبران و کارگران در تمام ولایات و محال به منظور آزادی و دفاع در [مقابل] دیکتاتوری و ترمیم خرابکاری‌های سیاسی قبل.

۱۳ـ حفظ و نگهداری آثار ملی و تاریخی کردستان و سایر ولایات خصوصاً عمران مملکت

۱۴ ـ استحکام و راستی و احترامات ملی و اجتماعی با دولتهای دمکراسی در صورتی که آنها نیز حقوق و آزادی برای ما قایل باشند.

۱۵ ـ تبلیغ و یاد دادن مرام دمکراسی و آزادی مطلق طبق اصول جمهوریت به تمام مردم کردستان.

۱۶ ـ مربوط و متحد کردن عموم رنجبران و فلاحان و کارگران و مالکین و مالداران به منظور همکاری و توسعه فلاحت و ازدیاد محصولات ارضی و مالی و نظامنامه آن هم به مقامات مربوطه برسد.

۱۷ ـ از بین بردن بیکاری و نداری و پریشانی از میان تمام ملت و رفع احتیاجات ملی مهمترین منظور است.

۱۸ ـ کمک مالی به تمام دهاتی که مالکین آنها بی‌قدرت‌اند و رعیتشان ندار هستند و نمی‌توانند از نعمتهایی که خداوند به خاک آنها عطا فرموده استفاده کنند.

۱۹ ـ فروش محصول و مال زارع و رنجبر به قیمت گران و پیدا کردن وسیله ارزان خریدن احتیاجات آنها تا اینکه ترقی کنند.

۲۰ ـ الغای تمام امتیازات و قوانین دیکتاتوری و استبداد و تشکیل شرکتهای تعاونی تا اینکه زارع و فلاح به کلی آسوده شوند.

۲۱ ـ محصولات و زراعات زمینی و صنعتی و طبیعی فلاحتی و رنجبران بدون گمرک و تعرفه به خاک دول دمکراسی و آزادی فرستادن و فروختن.

۲۲ ـ بدست آوردن امتیازات خارجی برای تاسیس کارخانجات و تراکتور و سایر احتیاجات صنعتی.

۲۳ ـ آزادی فرهنگی و ادبی و قلمی و زبانی تمام ملتهای کوچک و محترم شمردن ملیت آنها.

۲۴ ـ تمام قوانین مملکتی از اصول شریعت اسلام بهره‌مند و رغبت دادن به عادات و قوانین مذهب سایر ملتها برای مواردی که مخالف قانون اسلامی است.

۲۵ ـ تشکیل و تاسیس مدارس طبی و فلاحتی و حقوقی و تاریخی مجانی در تمام

[illegible]

مملکت و تأسیس مدارس عالی در ایالات شهرها برای ملت بدون تفاوت [illegible]

ثروتمند و کرد و غیر کرد.

۲۶ ـ برای توسعه تجارت و ترقی پایه اعاشه ملت استخراج معادن و درست کردن راه‌آهن و راههای شوسه و دایر کردن ارتباط عموم ملت و مراوده تجارتی و اقتصادی.

۲۷ ـ تاسیس و تشکیل کلوپ و تاتر و سینماهای زیاد به منظور تربیت و پرورش جنبه سیاسی و اجتماعی و مدنی ملت.

۲۸ ـ انتشار انواع و اقسام روزنامه‌ها و مجلات آزادی و ملی و اجتماعی و فلاحتی و اقتصادی و تجارتی.

[۲۱۴۵ـ۱۰۹۰۴۲]

سەرچاوە: بهروز طیرانی، اسناد احزاب سیاسی ایران،
۱۳۲۰ - ۱۳۳۰، ص ۲۵ - ۳۰.

پاشکۆی ژمارە ۴

چەند نموونەیەك لەو بابەتانەی کە لە گۆڤاری «نیشتمان»دا، چینی ئاغاوەت دەکەوێتە بەر تیر و توانج و هێرش

لە زۆربەی ژمارەکانی «نیشتمان»دا لە بابەتێك‌دا بەناوی «دەردی دەروون» کە دەمەتەقەیەکی دوو کەسییە لە نێوان بایز و باپیردا چینی ئاغاوەت دەکەوێتە بەر تیر و توانج و هێرش. بڕوانە: نیشتمان، ژ ۲، ۳، ۴، ۵، ۷، ۸، ۹. هەژار موکریانی کە یەکێك لە ئەندامە چالاکەکانی «ژ. ك» بوو لەم بارەیەوە دەڵێ: «جارێك ڕووسان زۆر پیاوماقووڵی ولاتیان بۆ باکۆ بانگ کرد کە عەلیاغا و قەرەنیاغا و حاجی بابەشێخ و زۆر ئاغای تریش لەو بانگ‌کراوانە بوون، کە هاتنەوە بیستمان باقرۆفی سەرۆکی وەزیری ئازەربایجانی سۆڤیەتی گوتبووی چیتان دەوێ بۆتان پێك‌بێنین، یەك دەڵێ: شەکر، یەك دەڵێ: زینی عرووسی، دەمانچە. من دەمەتەقەیەکم لەسەر نووسین و لە نیشتمان‌دا چاپ کرا، تێرم گاڵتە بە عەقڵیان کردبوو، عەلیاغا هەڕەشەی کردبوو کە ئەو شاعیرە هەر دەکوژم، ماوەیەکی زۆر نەم‌دەوێرا بە گوندی ئەودا بڕۆم و ڕێگەم بۆ شاری سابلاغ گۆڕیبوو.»

عەبدوڕڕەحمانی شەرەفکەندی (هەژار)، چێشتی مجێور، پاریس، ۱۹۷۷، ل ۷۰.

ئەمەش نموونەیەك لەم دەمەتەقەیە:

بابیر: دەك خوا بتکوژێ، تۆ چت داوە لە شەڕ، دەردی خۆمان کەمە؟

بایز: بۆچی دەردمان کەمە، کێ هەیە دەرد و داخی نەبێ؟

باپیر: ها ئەو جارە بوویتە پیاویکی باش وەرە گویت لێ بێ تازە پیاویك هاتووە بۆ گەنم کرین، دراویکی زۆریشی هێناوە.
بایز: جا کێ هەیە هێندە نەفام بێت گەنمی پێ بفرۆشێ؟!
باپیر: بەخوای تێنەگەیشتووی، دراو بەردی نەرم نەکا، لە پێش هەموو کەسێك‌دا ئاغا گەنمەکەی ئەفرۆشێ!
بایز: ئەی بۆخۆی چی ئەکا؟
باپیر: مام بایز وەها دیارە چونکو باسی دراوم کرد عەقڵ و هۆشت لا نەماوە کورە هەی نەفامی تێنەگەیشتو، ئەی گەنمی ئەو جووتیارە چارەڕەشانە هی کێیە؟ ماڵی جووتیار هی ئاغایە!

نیشتمان، ژمارە ۱، پووشپەڕی ۱۳۲۲/ ژانوییەی ۱۹۴۳.

لە فۆرمی شێعریش‌دا ئەم نموونانە دەبینین:

مەنعی پێشکەوتن ئەکەن لەم خاکمانە چوار گرووه
سۆفی یەك، دەرویش دوو، بەگزادە سێ، ئاغا چوار

نیشتمان، قانع، ژمارە ۵، ساڵی یەکەم، ڕێبەندانی ۱۳۲۲، ل ۱۷.

ئەوی ئاغا بێ بێکارە، جەبوون و قەڵس و لاسارە
دزی و ڕێگرتنی کارە، ئەمن دەیڵێم و بێباکم
گەلێ بێ‌فیکر و ئیدراکن، گەلێ بێ‌خێر و ناپاکن
توخواکەی کامەیان چاکن، ئەمن دەیڵێم و بێباکم
ئەوەندە گێژ و بێ‌هۆشن، حەیا و ناموس دەفرۆشن
لەبۆ ئازادی ناکۆشن، ئەمن دەیڵێم و بێباکم

نیشتمان، هێمن، هـ. س، ل ۲۱.

هەتـــا شـــێخێ لە کوردســـتان بمێنێـــ‌ێ
ئومێـــدی زینـــدەگانییت پـــێ نەمێنـــێ
تەریقی ... و ...
بە بـــای دا ڕەونەق و ئـــاهەنگی کـــوردی
هەموویـان بـوونە سۆفی و پیر و دەرویش
بە بەرمـــاڵ و ســـەبیحە و ڕشـــتە و ڕێـــش
هەمـــوو بـــێ‌نیش و بـــێ‌کـــار و تەوەزل
ورگ پـــان و مـــل ئەســـتوور و ســـەلك زل
لە وان و ئەرزەڕۆم تـــا حەددی جافـــان
تەوەلا بـــوون لە عەقـــڵ و عـــیلم و عیرفـــان

دیاریی کۆمەڵەی «ژ. ك» بۆ لاوەکانی کورد، ۱۳۲۲/ ۱۹۴۳، ل ۷.

شێخ نیم کە بە تەزویر و ڕیاکاری و ئەفسوون
وەك ئـاش بە دانـی ئەم و ئەو لا بـێ ئەشـاتم
پـا کـۆلکەمەلای بە عەبـا و مێزەری پڕ فێڵ
دەربووزەیی ئیحسان کەم و سەرفیتر و زەکـاتم

نیشتمان، گیوی موکریانی، ژمارە ۲، ساڵی یەکەم،
خەزەڵوەری ۱۳۲۲، ل ۱۷.

ســـەیاحەت کەن بچـــن بـــۆ سۆوەتســـتان
بـــزانن چـــۆن بەخێرایـــی هەڵســـتان
لە قەومـــی ڕووس چ زوڵمێکـــی ئەکـــرد «چـار»
هەمـــووی ژەهـــری ئەخـــوارد مـــیللەت بەناچـــار

لەپڕ لێنین هەڵستا وەك دلێران
بناغەی زوڵمی چاری کرد وێران
بینای نا دەوڵەتێکی سۆسیالیست
لەناوی برد بەجارێك ئیمپرالیست
لە ناو کۆمەڵ بە زۆری دەرکرا «خان»
بە تێلا «بەگ» خرایە بەند و زیندان
بە مەحزی هەلکرانی بەیرەقی سوور
لە ناو خەلکا نەما فیتنە و شەڕوشوور
نەلەرزێت کاکی «ئاغا» وەك بنی ئاو
کە ئالای سوور و ئالی دێتە بەرچاو
تەماشا کەن لە مەیدانی هەرا و شەڕ
چلۆن سەربازی سوور، ئازا و دلاوەر
شەو و ڕۆژ بێوچان وا تێتەکۆشن
لە جەبهەی شەڕ ئەڵەی شەربەت ئەنۆشن
بە فەرمانی ستالین، پیاوی شەڕکەر
ئەدەن بەر با هەموو ئەیرووبی هیتلەر
بەیانی بولبولی سووتاو لە بۆ گوڵ
وەها ئەیخوێند بە دلسۆزی لەسەر چڵ

دیاریی کۆمەڵەی ژ. ك بۆ لاوەکانی کورد، بیژەن (عەبدوڕڕەحمان زەبیحی)، ۱۹۴۳/۱۳۲۲، ل ۱۴ ـ ۱۵.

پاشکۆی ژمارە ٥

وێنەی لێنین، ڕێبەری شۆڕشی سۆسیالیستی ڕووسیە

(ئۆکتۆبری ١٩١٧)

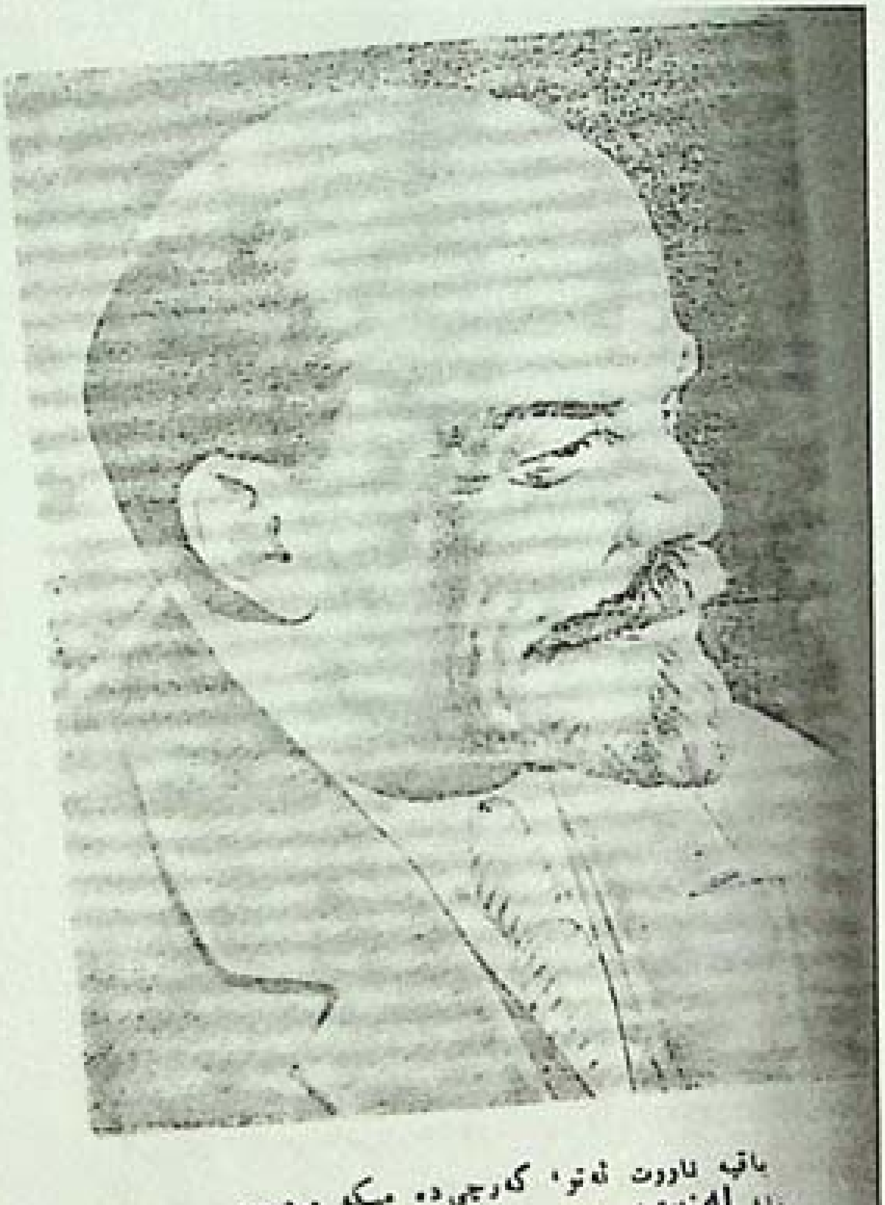

سەرچاوە: گۆڤاری نیشتمان، ژمارە ٦

پاشکۆی ژمارە ٦

لیستی ناو و پێگەی کۆمەڵایەتیی ئەو ٧٣ کەسەی کە بەیاننامەی دامەزراندنی حیزبی دیموکراتیان واژۆ کردبوو:

ئەم ٧٣ کەسە بریتی بوون لە:

١. قازی محەممەد ٢. قازی محەممەد خزری ٣. مەلا سەید عەبدوڵڵا (ڕووحانی) ٤. مەلا حوسێن ئەمیری (ڕووحانی) ٥. محەممەدڕەسوڵ زەکەوی (ڕووحانی) ٦ نووریبەگ (ڕەئیسی عەشایر) ٧. مارفئاغا (ڕەئیسی عەشایر) ٨ عومەرخان شەریفی (ڕەئیسی عەشایر) ٩. شێخ عەبدولقادر (ڕەئیسی عەشایر) ١٠. عومەرئاغا جەلالی (ڕەئیسی عەشایر) ١١. کەریمئاغای قومقەڵا (ڕەئیسی عەشایر) ١٢. ئیبراهیمئاغای مەنگوڕ (ڕەئیس عەشایر) ١٣. ڕەشید جەهانگیری (ڕەئیس عەشایر) ١٤. کاك عەلی مەنگوڕ (ڕەئیسی تایفە) ١٥. حەسەن هەنارە (ڕەئیسی تایفە) ١٦. جەعفەر هەنارە (ڕەئیسی تایفە) ١٧. غەنی خوسرەوی (ڕەئیسی شەهرداری) ١٨. عەباسئاغای فەنەك (ڕەئیس طایفە) ١٩. عەزیز سەدیقی (مالیك) ٢٠. محەممەدحوسێن سەیفی قازی (مالیك) ٢١. عەبدولقادر جەعفەری (مالیك) ٢٢. یووسف شەریفی (مالیك) ٢٣. قادر شەریفی ٢٤. حەبیب شەریفی (مالیك) ٢٥. حەسەن جەلالی (مالیك) ٢٦. مەناف کەریمی (مالیك) ٢٧. ئیبراهیم ئیبراهیمیان (مالیك) ٢٨. کاك حەمزە (تایفەی مەنگوڕ) ٢٩. کاك خدر (مالیك) ٣٠. کاك حەمزە (تایفەی مامەش، مالیك) ٣١. کاك عەبدوڵڵا (مالیك) ٣٢. قاسمئاغای ئیلخانیزادە (مالیك) ٣٣. مامەند قادری (ڕەئیسی تایفە) ٣٤. مەعرووف قادری (مالیك) ٣٥. حەسەن مەعرووفی

(مالیك) ٣٦. محەممەدئەمین بایزیدی (ڕەئیسی تایفە) ٣٧. گوڵاوی بایزیدی (مالیك) ٣٨. پیرۆت ئەمیرعەشایری (مالیك) ٣٩. قادر مامەندپوور (مالیك) ٤٠. سەلیم ئەمیرعەشایری (مالیك) ٤١. عەبدوڵلا عەزیزی (مالیك) ٤٢. مووسا زەرزا (مالیك) ٤٣. قەرەنی زەرزا (ڕەئیسی تایفە) ٤٤. محەممەدئەمین عەشایری مافرا (مالیك) ٤٥. كاك حەمزەی عەزیزی (مالیك) ٤٦. مەعرووف بەرزنجی (مالیك) ٤٧. ڕەحیم حەسەنی (تاجر) ٤٨. سەید عەلی حەسەنپوور (تاجر) ٤٩. حاجی مستەفا داودی (تاجر) ٥٠. ئەحمەد وەلیزادە (تاجر) ٥١. سەعیدی ساڵحیان (تاجر) ٥٢. سەدیق حەیدەری (تاجر) ٥٣. حەمید بلووریان (تاجر) ٥٤. قاسم وەتەمیشی (تاجر) ٥٥. محەممەدخەلیل خوسرەوی (تاجر) ٥٦. ئەحمەد ئیلاهی (تاجر) ٥٧. هاشم یووسفی (تاجر) ٥٨. حەمید حەمیدی (تاجر) ٥٩. ئیسماعیل شەریفی (تاجر) ٦٠. قادر كەریمی (تاجر) ٦١. عەلی ڕەیحانی (تاجر) ٦٢. خزر سەیدنیزامی (تاجر) ٦٣. محەممەدئەمین شەرەفی (تاجر) ٦٤. حاجی عەلی دەبباغی (تاجر) ٦٥. سەید محەممەد حەمیدی (موستەخدیمی دەوڵەت) ٦٦. محەممەد یاهوو (موستەخدیمی دەوڵەت) ٦٧. سوڵتان وەتەمیشی (موعەللیم) ٦٨. حاجی سەید ڕەحیم نیزامی ٦٩. سەید محەممەد تەهازادە (دەوافرۆش) ٧٠. مستەفا سوڵتانیان (موهەندیسی فەلاحەت) ٧١. ڕەحیم لەشكری (موعەللیم) ٧٢. محەممەدئەمین موعینی (گاراژدار) ٧٣. حاجی ڕەحمان شێربەگی (تاجر).

سەرچاوە: پاشكۆی ٢ی ڕۆژنامەی كوردستان، پرۆژەی هاوبەشی بنكەی ژین و دەزگای ئاراس، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ٣٥٣ ـ ٣٥٥.

پاشکۆی ژمارە ٧

تێکستی یەکەم مەرامنامەی حیزبی دیموکراتی کوردستان

فەسلی یەکەم:

١. ناوی حیزب: حیزبی دیموکراتی کوردستانە.

٢. حیزب لەسەر ئەم بناغانە دامەزراوە: حەقیقەت، عەداڵەت، تەمەددون. هەموو نیزامنامە و قانوونەکانی حیزب پاش پەسندکرانی لەلایەن کۆنگرەوە جێبەجێ دەکرێن.

٣. قەڵەم و گوڵەگەنم بۆ عەلامەتی حیزب قوبووڵ کراوە.

فەسلی دووهەم:

٤. لە قۆناغی ئێستادا گەورەترین ئامانجی حیزب بریتییە لەوەی کە لە نێو سنوورەکانی دەوڵەتی ئێراندا، پارێزگاریی مافەکانی کورد بکا و بۆ جێگیر کردنی ڕێگەی خودموختاری هەڵبژێرێ. لە هەموو ئەو ئەیالات و ولایاتانەدا کە بە درێژایی مێژوو کوردیان تێدا ژیاوە و زەحمەتی کێشاوە. هەروەها لە کوردستان دەبێ لەسەر بنچینەی دیموکراسی، قازانجەکانی کۆمەڵانی خەڵك ڕەچاو بکرێ، ئەبێ بێ گوێ دانە جیاوازیی میللی و قەومی و مەزهەبی، بۆ هەڵبژاردنی نوێنەر بۆ مەجلیسی شوورای میللی مافی وەکوو یەکیان هەبێ.

٥. ئامانجی حیزب بریتیە لە پەرەپێدانی دیموکراسی، لەسەر ئەو بنچینەیە تێدەکۆشێ بۆخۆشیی مرۆڤایەتی.

٦. حیزب هیچ دوژمنایەتی و ناکۆکییەکی لەگەڵ حکوومەتی ناوەندی نییە، بەڵام ئەوپەڕی بە ڕێگای هێمنانە تێبکۆشێ بۆ گەشەپێدانی

فەرهەنگ و لەش‌ساخی و کشت‌وکاڵی گەلی کورد کە لە ئەنجامی دەسەڵاتی چەوسێنەراندا بە دواکەوتوویی ماوەتەوە، بۆ ئەمەش داواکاری مافی خودموختاریی میللییە.

فەسڵی سێهەم:

٧. هەموو ماڵیات و عەوارز بە شێوەی زەروو‌ری کۆ ئەکرێتەوە و لەسەر بنچینەی بودجە ڕێکئەخرێ و دابەش ئەکرێ.

٨. یەکەمین هەنگاوی حکوومەتی میللی ئەوەیە دەس ئەکا بە ئاوا کردنەوەی وڵات و پەرەپێدانی ڕێکخراوەی ئابووری و سیاسی، لەبەر ئەوە ناتوانێ زیاتر لە ٣٠٪ی ماڵیاتی کۆکراوە بە حکوومەتی مەرکەزی بدا.

٩. ئەبێ هەموو مەئموورانی کیشوەری و سیاسی و دائیرەکانی کشت‌وکاڵ کورد بن و حکوومەتی میللی هەر کاتێ بە پێویستی زانی ڕاوێژکارانی بێگانە بانگ ئەکا. هەموو کارەکانی کۆمەڵایەتی و دەوڵەتی و دادگوستەری ئەبێ بە زمانی کوردی بنووسرێن و بەڕێوەببرێن.

١٠. حیزب تێئەکۆشێ بۆ گەشەپێدانی کشت‌وکاڵ ماشێن بکڕێ و هەوڵ ئەدا ئەو بەروبوومەی جووتیاران بەرهەمی ئەهێنن بە باشی بفرۆشێ.

١١. حیزب تێئەکۆشێ بۆ ئاوەدانی و پاراستنی لەش‌ساخیی دێهات و بۆ نەهێشتنی ئەو کۆسپانەی لە ڕێی هات‌وچۆدایە، لەدێیەکەوە بۆ دێیەکی تر.

١٢. حیزب بەبێ جیاوازیی نەتەوایەتی و قەومی و مەزهەبی حیمایەت لە ژیانی سیاسی و ئابووری و فەرهەنگی و لەش‌ساخیی هەموو زەحمەتکێشان ئەکا کە لە کوردستاندا ئەژین.

١٣. بە مەبەستی پەرەپێدانی زانست و شارستانییەت لە نێو خەڵکی کوردستاندا خوێندنی قۆناغەکانی سەرەتایی و ناوەندی ئەکرێتە

ئیجباری و لە هەموو قوتابخانەکاندا ئەبێ بە زمانی کوردی دەرس بخوێنرێ.

١٤. بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی زانین و ژیان و شارستانێتی خەڵک ژمارەیەکی زۆر ناوەندی زانستی، کتێبخانە، قەرائەتخانە، کلووب، تیاتر و مەیدانی وەرزش دائەمەزرێنێ.

١٥. هەموو مەئموورانی کوردی کە لە ئەیالات و ویلایاتی دیکەدا لە ئیدارە و ئەرتەش‌دا کار ئەکەن ئەبێ بگەڕێنەوە کوردستان.

١٦. حکوومەتی میللی بە لەبەرچاو گرتنی قازانجەکانی خۆی پێوەندیی فەرهەنگی و ئابووری لەگەڵ دەوڵەتانی تر، لە پلەی یەکەم‌دا لەگەڵ دەوڵەتی گەورەی یەکێتیی سۆڤیەتی، دائەمەزرێنێ.

١٧. حکوومەتی ناوچەیی کوردستان لە هەموو کۆنفرانسە جیهانییەکان‌دا کە بۆ ژیانی مرۆڤایەتی ئەبەسترێن، بەپێی ژمارەی خۆی، داوای بەشدار بوون ئەکات.

١٨. حکوومەتی خودموختاری کوردستان ئەبێ دەسەلاتی هەبێ کە ئیمتیازی دەرهێنانی کانە دەرهێنراو و دەرنەهێنراوەکانی کوردستان بدا بە هەر کەسێ کە بیەوێ.

فەسلی چوارەم:

١. حکوومەتی میللی بۆ داین کردنی پێویستییەکانی خەلکی کوردستان بە ڕێگای هەرزان و ڕەحەت بەتوندی دژی سەلەم و گرانفرۆشی و موحتەکران ڕادەوەستێ.

٢. حکوومەتی میللی پەرە بە ئابووریی کوردستان دەدا و لە هەموو شارەکان‌دا کارگە دادەمەزرێنێ، ئەبێ دەستی گلاوی ئیستیعمار لە سامانی

سروشتیی ئێمە بیڕێ؛ ئەبێ بۆخۆمان سوود لەم سامانە وەربگرین و لە هەمان کاتدا سوود بە مرۆڤایەتیش بگەیەنین.

۳. ئەبێ لە هەموو کاروباری سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی‌دا ژنان وەکوو پیاوان مافی وەکوو یەکیان هەبێ.

٤. ئەبێ مافی کەمە نەتەوەییەکان کە لە کورستان دەژین وەکوو ئازەربایجانی، ئەرمەنی و ئاسووری بەتەواوی دابین بکرێ.

حیزبی دیموکراتی کوردستان، سەرماوەزی ۱۳۲۴.

سەرچاوە: نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکوومەتی کوردستان (کورد لە گەمەی سۆڤیەت‌دا)، س . پ، ل ۸۷ ـ ۸۹

پاشکۆی ژمارە ٨

نموونەی ئەو وتار و بابەتانەی کە لە ڕۆژنامەی کوردستان‌ەی سەردەمی کۆماری کوردستان، لەپێوەندی لەگەڵ یەکیەتیی سۆڤیەت‌دا بلاویبوونەوە دەکرێ ئاماژە بەم بابەتانە بکەین:

ژنرالیسمۆس ستالین سیمۆن (بەبۆنەی شەست و شەشەمین سالی لەدایکبوونی) (کوردستان، ژمارە ١، سالی یەکەم، ١٣٢٤)؛ قانوونی ئەساسیی «ستالینی»؛ ژنرالیسمۆس ستالین پێشەوای بەرزی یێکەتی شووڕەوی (کوردستان، ژمارە ٤، سالی یەکەم، ١٣٢٤)؛ سەمەند سیامەندۆف، ڕۆلەی ڕەشیدی میللەتی کورد (کوردستان، ژمارە ٥، سالی یەکەم، ١٣٢٤)؛ سپای سوور (کوردستان، ژمارە ٢٠، سالی یەکەم، ١٣٢٤)؛ هۆردووی پێشکەوتن (کوردستان، ژمارە ٢٢، سالی یەکەم، ١٣٢٤)؛ م. ای. کالێنین (کوردستان، ژمارە ٢٤، سالی یەکەم، ١٣٢٤)؛ هاوپرسەکی ژنرالیسمۆس ستالین دەگەڵ پەیامنووسی ڕۆژنامەی «پراودا» (کوردستان، ژمارە ٢٩، سالی یەکەم، ١٣٢٤)؛ میللەتی گەورەی ڕووس (کوردستان، ژمارە ٣٠، سالی یەکەم، ١٣٢٤)؛ دەرەوەی سۆویاتی (کوردستان، ژمارە ٤٧، بانەمەڕی ١٣٢٥)؛ ئەلویداع ئەی کالێنینی عەزیم (کوردستان، ژمارە ٥٦، سالی یەکەم، ١٣٢٥)؛ سەربەستیی دین لە ڕووسیەی ئیشتراکی (کوردستان، ژمارە ٧٣، سالی یەکەم، ١٣٢٥)؛ سەد بەهار نۆکەری ئەو زستانە، شێعری هەژار (کوردستان، ژمارە ١١، سالی یەکەم، ١٣٢٤)؛ جێژنی ئازادی، شێعری هێمن (کوردستان، ژمارەی ١٢، ١٣٢٤)؛ تال و شیرین، شێعری هێمن (کوردستان، ژمارەی ٢٢، سالی یەکەم، ١٣٢٤)؛ لە جێژنی شیرکەتی تەرەقیی کوردستان خوێندراوەتەوە (کوردستان، ژمارە ٢٤، سالی یەکەم، ١٣٢٤)؛ ئاونگی سوور، بە مناسبەتی ڕۆینی لەشکری سوور گوتراوە، شێعری هێمن (کوردستان، ژمارە ٤٤، سالی یەکەم، ١٣٢٥)؛ «ئەسای پیداخەش پیاوان بەکام»، بە ڕاوێژی هەورامی گوتراوە (کوردستان، ژمارە ٧٨، سالی یەکەم، ١٣٢٥).

پاشکۆی ژماره ۹

وێنەی حاجی قاسم کەریمی لە ڕۆژنامەی «جبهه آزادی» ئۆرگانی ناوەندیی حیزبی ئێران

یادگاز از نهضت ملی در کردستان

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

پایه‌گذار نهضت ملی در کردستان

حاج قاسم کریمی یکی از رفقای مبارز و فداکار ما و پایه‌گذار مبارزات ضد استعماری در کردستان و بوکان می‌باشد وقتی ایشان شروع به مبارزه کردند عده‌ای از افراد و جوانان کرد را در زیر پرچم حزب متشکل نمودند. دشمنان بدست و یا افتاده علیه حزب ما بنای تلاش و دسیسه را گذاشته، باند «توده نفتی» بکمک سرهنگ مظفری علیه رفقای ما دست بکار شدند تا دنباله این تحریکات منجر بایجاد وقایع خونینی شده عده‌ای از جوانان کرد زخمی گردیدند. ولی رفقای ما دست از مبارزه نکشیدند ضربات خود را مهلکتر از پیش بر پیکر فئودالیسم وارد آوردند.

سرهنگ مظفری رئیس پادگان دست به ایجاد محیط خفقان و ترور زده شروع بآزار و توقیف جوانان رزمنده ما کرد ولی این عملیات هم نتوانست رفقای ما را متفرق و پراکنده نماید. اینقدر به مبارزه خود ادامه دادند تا سرهنگ مظفری را با افتضاح و رسوائی از بوکان بیرون کردند.

چون حاج قاسم کریمی پایه گذار این مبارزات میباشد بجاست که مجاهدت ایشان را در نهضت ستوده نقش این رفیق شجاع را به نظر رفقا برسانیم.

(به نقل از روزنامه جبهه آزادی، ارگان مرکزی حزب ایران ـ
سال سوم شماره ۱۸۳ ـ ا‌شنبه ۳ اردیبهشت ۱۳۳۲)

سەرچاوە: ڕەحمان محەممەدیان، بۆکان لە سەدەی بیستەمدا، لاپەڕەی ۱۴۱.

پاشکۆی ژمارە ١٠

دەقی بەیاننامەی کومیتەی ساغکەرەوەی حیزبی دیموکراتی کوردستان و وڵامی ئەحمەد تۆفیق بە جیابووەکان

١ بەیاننامەی کۆمیتەی ساخکەرەوەی حیزبی دیموکراتی کوردستان
دەربارەی چۆنیەتی ماهیەتی حیزب و ناکارە گلاوەکانی ئەحمەد تۆفیق
(عەبدوڵڵا ئیسحاقی)

حیزبی دیموکراتی کوردستان کە حیزبێکی میللی و دیموکراتییە بنەڕەتی لەسەرشانی زوربەی خەڵکی کوردستانە و ڕیشەی قووڵ و مێژوویی لەنێو جەرگەی نەتەوەکەماندا بنجبەست بووە بۆ وەدیهێنانی ڕزگاری و سەربەخۆیی پێکهاتووە و دامەزرێنەری جمهوری میللی و دیموکراتی کوردستانە کە حورمەت و پرستشیکی گشتیی جیهانی بەخۆیەوە گرتووە و تا ئێستا لەپێناوی ڕەوت و

ڕێبازی ناوەرۆکە پێشکەوتووە مێژووییەکەیدا بە هەزاران ڕۆڵەی نەبەز و شەرافەتمەند گیانی شیرین و تەمەنی لاویەتیان بەختکردووە و بوونەتە قوربانیی نەتەوە و نیشتمانەکەیان.

هەرچەندە دامودەزگای کۆنەپەرستان و داگیرکەران بە پشتیوانی ڕاستەوخۆی ئیمپریالیزمی جیهانی بۆ تێکدانی ڕیزی حیزب کە ئاڵاهەڵگری ئامانجی بەرزی نەتەوەکەمانە هەوڵ و تەقەلایەکی بێوێنەیان داوە. بەڵام بیروباوەڕی ڕاستەقینەی حیزبی دێموکراتی کوردستان وێڕای بەکارهێنانی تاکتیک و ئامۆژگارییەکانی لەنێو جەرگەی خەڵکی کوردستاندا ڕۆژبەڕۆژ پتەو تر و بەهێز تر شەقامی پان و بەرینی تێکۆشانی بڕیوە و لە هەموو هەل و کاتێکی ناسکدا بە ئەرکی مێژوویی خۆی هەستاوە، هەر ئەوە بوو کە لەبەرهەمی ئەو خەبات و تێکۆشانە دەرفەتێکی هەرە لەبار و واقیعی لە ساڵەکانی ۳۷-۳۵ بۆ حیزبمان خوڵقا بەم جۆرە.

١. بە نیسبەتی نێوخۆ: گەلەکەمان بەهۆی ستەمی نەتەوایەتی و بێبەشی لە تەواوی پێویستیی مرۆڤایەتی و چەوسانەوەی هەمەچەشنەیی هەستی هاتە جۆش و بە عیشق و عەلاقەیەکی گەرمەوە پێشوازی لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەدا دەکرد، هەروا ڕێکخراوەکانی حیزبمان ڕێکوپێک پەرەگرتوو تر لە جاران زۆربەی مەڵبەندەکانی نیشتیمانی گرتەوە و دامودەزگای حکومەتی تاران بەو هەموو هێزەوە لە بەرامبەر بزووتنەوەی نەتەوە و حیزبمان دۆش دامابوو.

٢. بەنیسبەتی گشتی ئێران: تا لەم حەلەدا نەتەوەکانی فارس و ئازەر و کەمایەتیەکانی تر بەهۆی زاڵبوونی دامودەزگای ساواک و پەیمانی شەڕاوی سەنتۆ کەوتبوونەژێر توندترین باری ئازار و بەند و کوشتوبڕی لێ وەتەنگ هاتبوو و بە هیوایەکی زۆر چاویان بڕیوەتە بزووتنەوەی نەتەوەکەمان کە ببێتە سەرچاوەی جووڵانەوەی گشتی لە سەرتاسەری ئێراندا.

٣. بەنیسبەتی جیهان: مەسەلەی مێژوویی نەتەوەی کورد و هەڵکەوتی تەبیعیی کوردستان کە بڕبڕەی پشتی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستە لەلایەکەوە و لەلایەکی ترەوە بەهۆی زاڵبوونی ئیمپریالیزم و نۆکەرانی وێڕای تووتبوونەوەی پەیمانی شەڕاوی سێنتۆ کە گەورەترین مەترسی بۆ بەرەی میللەتان و هەروەها بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەیان پێکهێنابوو سەرنجی گشتیی وڵاتانی دیموکراتی و هەروا کۆڕ و کۆمەڵەکانی پێشکەوتەی جیهانی ڕاکێشا بە جۆرێک کە لە

هەموو رۆژنامە و رادیۆکانی عالەمدا خراپەیش چاو و دەنگی دایەوە. لەو سەردەمەدا دوو مەسەلەی مێژوویی هەرە گرنگ بۆ حیزبمان هاتەگۆڕێ.

یەکەم کۆنگرە، دووەم ڕاپەڕین: لەمەڕ کۆنگرە وە کۆمیتەی ناوەندی لەسەر داخوازی و پێشنیازی زۆربەی ئەندامانی پێشکەوتووی کۆڕی خەبات لە نەورۆزی ١٣٣٨دا بە ئیتفاقی کۆمیتەی ئەیالەتی بڕیاری قەتعیان دا بۆ بەستنی کۆنگرە لە پوشپەڕی ١٣٣٨دا نوێنەرانی کۆمیتەکانی حیزب بۆ هاوبەشی لە کۆنگرە هەڵبژێردران و جێگای تایبەتی دیاریکرا.

لە بارەی ڕاپەڕین: جووڵانەوەی ڕزگاریخوازانەی میللەتان لە جیهاندا بەتایبەتی لە ئاسیا و ئەفریقا لە دژی ئیرتیجاع و ئیستعمار تەئسیرێکی قووڵی کردەسەر بەهێزتربوونی هەستی بزواوی نەتەوەکەمان بۆ ڕاپەڕینی ئازایانە. ئەوە بوو لە هەندێک لە مەڵبەندەکانی نیشتیماندا وەکو سۆما، برادۆست، شپیران و هەروەها جوانڕۆییەکان چەکدارانە دژی داگیرکەران ڕاپەڕین، تەنانەت لە ڕۆژنامەکانی جیهانی و هەتا ئێرانیشدا دەنگی دایەوە.

کادرەکان بە ئەرکی ویجدانی حیزبیان زانی کە ئەوی مەسەلەی گرنگە بخەنە بەرچاوی ناوەندی بۆ کەڵکوەرگرتن و پێهەستانی. کۆمیتەی ناوەندیش لە پووشپەڕی ١٣٣٦دا لە ڕووی لێکۆڵینەوە و بەرژەوەندیی وەزعی گشتیی ئێران و بەتایبەتی کوردستان و هەروەها وەزعی گشتیی جیهانی هاتەسەر ئەو ڕایە کە بە هەموو هێز و توانایەکەوە هەوڵ و تەقەلا بدرێ بۆ کەڵکوەرگرتن لەو هەلە هەڵکەوت و بەنرخە. بەم جۆرە دەستکرا بە دانانی نەخشە و پیلان لە هەر بارێکەوە و بڕیاردرا کە بۆ وەرگرتنی ئەزەری گشتیی جیهانی هەروا ڕاکێشانی سەرنجی گەلانی ئازادیخواز دوو کەس بنێردرێنە دەرەوە. ئەوە بوو ئەحمەد تۆفیق بە ناوەی مەسئول و ڕەحمانی قاسملو بە ناوەی مشاویر ڕەوانەکران.

ئەو مەئموریەتە کە پێویست بوو زۆر گورجوگۆڵانە ئەنجام بدرێ ١٢ مانگی خایاند و لەو ماوە دووروودرێژەدا ئەحمەد تۆفیق نەک هەر ئەرکە پێسپێردراوەکانی بەجێ نەگەیاند بەڵکو بە پێچەوانەوە دەستیدایە ئەو کردەوە گڵاو و تاوانبارییانە:

١. لادانی لە ڕەوت و ڕێبازی حیزبایەتی و هەروا لەخۆدا تواندنی حیزب لەبەرچاوی هەموو کۆڕ و کۆمەڵە دیموکراتیەکانی هەندەران.

هەروا زۆرنای ناو و ناتۆری بەم جۆرە لێدەدا، دەیوت: پارتی بورژوازیە، ناتوانێ ئامانجەکانی زۆربەی خەڵکی کوردستان بێنێتەدی. پارتی کۆمۆنیستە، لەگەڵ کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان جووڕنایەتەوە. پارتی دەگەڵ ناصر ڕێککەوتووە ... هتد. پیاوە سەربەخۆیەکانی کوردیش بەکرێگیراون. دیموکراتییەکانیش لە مەبدأ لایانداوە. مەبەستی ئەو تاوانبارە لە ڕێکخستنی ئەو بەندوباوانە تەنیا و تەنیا هاندانی کۆماری ١٤ی گەلاوێژ بوو لەدژی هەموو ئەحزابە سیاسییەکانی عێراق بەتێکرایی و پارتی دیموکراتی کوردستان بەتایبەتی. هەروا گۆڕینی نەزەری گشتیی کۆمەڵە پێشکەوتووەکانی جیهانی بەرامبەر جووڵانەوەی ڕزگاریخوازانەی گەلەکەمان.

دیارە ئەو کردەوە ناپیاوانە یارمەتییەکی گرنگە بۆ هێزەکانی کۆنەپەرست و ئیمپریالیزم لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا: لەسەر ئەو کردەوە چەوت و چەوێڵانە چەند گوزارشتێک درایەوە بە کۆمیتەی ناوەندی حیزب بەم جۆرە:

ئ) لە یەکەمی مانگی خاکەلێوەی ١٣٣٨دا ڕاپۆرتێکی دوورودرێژ لەلایەن هاوڕێکی حیزبەوە پێشکەش بە کۆمیتەی ناوەندی کرا، هەواڵان بە هاودەنگی بە نووسراوەیەکی بەرین تاوانباریان ئاگادار کرد کە دەست لەو تاوانانە هەڵبگرن و بەرەو ڕێبازی حیزب بگەڕێتەوە. تەنانەت لە نووسراوەیەکی دۆستانەی حیزبیشدا داوا لە بارزانی کرا کە بەرهەڵستی جووڵانەوەی ئەم تاوانبارە بکات بەڵام نووسراوەکە بەرلەوەی بگاتە بارزانی کەوتەدەست تاوانبار ئەحمەد تۆفیق و لەنێوی برد.

ب) لە مانگی بانەمەڕی ١٣٣٨دا هەواڵێکی مشاویری کۆمیتەی ئەیالەتی لەلایەن کۆمیتەی ناوەندیی حیزبەوە نێردرایە بەغدا بۆ گێڕانەوەی تاوانبار بەڵام ئەو جارەش سەرپێچی کرد.

ج) لە مانگی جۆزەردانی ١٣٣٨دا تا ڕەزبەری هەمان ساڵ ٦ نووسراوەی دیکەی لەلایەن کۆمیتەی ناوەندییەوە بۆ نووسراوە کە بە زووترین کات بگەڕێتەوە و دەست لە هەڵوێستی تاوانباری و سەرپێچی لە دەستوراتی حیزبی هەڵبگرن دەنا بەپێی یاسای حیزب غیابا سزا دەدرێ دیسان تاوانبار فرمانی حیزبی خستەپشتگوێ ئەوە بوو لە نووسراوەی دواییدا سەلبی مەسئولیەتی لێکرا.

پێویستە ئەوەش بزانرێ کە ماوەیەک پێش سەلبی مەسئولیەتی وەسایلی چاپەمەنی حیزبی ڕفاند و بەتەنیایی ئەشریاتی لەسەر بیر و باوەڕی لادەرانە

بە ناوی حیزبەوە بڵاودەکردەوە. هەروەها بە دەستتێوەردان لە کاروباری کۆمیتەکانی نزیک سنوور "و بڵاوکردنەوەی نهێنییەکانی حیزب و ئیعترافاتی خائینانەی اسماعیل قاسملو" لە کاتی گیرانی کە بەرهەمی تەئسیراتی ناحەزانەی ئاوانبار ئەحمەد تۆفیق بوو سەرئەنجامی پەلاماری دڕندانەی ١١ی خەزەڵوەری ١٣٣٨ی بۆسەر حیزبمان پێکهێنا، ئەوە بوو لە ئەنجامی ئەو هێرشە دڕندانەدا بە سەدان هەواڵی پێگەیشتووی کۆڕی خەباتی حیزبمان وێڕای زۆربەی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی خرانە بەندیخانەکانی دەوڵەتی زۆرداری تارانەوە بێ مەحکەمە و دادگای قانوونی کەوتنەژێر ئەشکەنجە و ئازار و چەرمەسەریەوە. هەروا چەندان ئەندامی بەدیمەنی حیزب و لاوی نیشتیمانپەروەر ئاوارەی هەندەران بوون کە لەوانە نزیکەی ١٥٠ رۆڵەی قاڵبووی مەیدانی تێکۆشان لە کوردستانی عێراق، شاری سلێمانی، کۆبوونەوە. لەوێدا بەهۆی هەلکەوتی لەباری کۆماری و هەستی بەتینی هاونەتەوەکەمان شەرایت و هەلێک پێکهات کە هەواڵان توانیان بکەونەخۆ بۆ چارەسەریی گیرگرفتەکانیان لەبەرئەوە کۆمیتەیەکی کاتی بۆ بەڕێوەبەرایەتی حیزب پێکهات و دەستیکرد بەم ڕیزە کارانە:

١. ئیقداماتی ڕێکوپێک وەکو دەرکردنی بەیان "ئۆرگانی حیزب نووسین و بڵاوکردنەوەی مەقالات لە رۆژنامەکانی هەندەراندا" تێلگرافاتی ئیعتراز بۆ سازمانی میللەل و باڵوێزخانەکانی ئێران و...

٢. داناني نەخشە و پیلان بۆ پڕکردنەوەی سەنگەرەکانی حیزب و بەجێهێنانی بڕیارەکانی پێشووی حیزب.

٣. ڕەنگدانەوەی ئەو بزووتنەوەیەی لە هەندەران بوو بە هۆی هێمن بوونەوەی باری گرژی سەر نەتەوەکەمان هەروا کەمکردنەوەی حوکم و ئازاردانی گرتووەکانمان لە بەندیخانەدا.

دیسان ئاوانبار ئەحمەد تۆفیق کەوتە تەقەلا بۆ تێکدانی ئەو بنچینەیە بە کەڵکوەرگرتن لە بەزیو و مەسڵەحەتپەرستان، هەروا بە یارمەتی سازمانی ئەمنی عێراق کە پەیوەندییەکی بەهێزی لەگەڵدا بەستبوو بەرهەمی ئەو کردەوە خائینانە بوو بە هۆی بڵاوبوونەوە و لێکبڕانی هاوڕێیان هەریەکەو بە جۆرێک. دوابەدوای پەرتەوازەیی و دەربەدەری برادەرانمان (کۆمیتەی کاتی) کەوتە هەوڵ و تەقەلادان بۆ ئەوەی ئەحمەد تۆفیق بهێننە بەردەمی لێکۆڵینەوە و پرسیار بەهێی توانا حورمەت و گیانی حیزبە پێشڕەوەکەمان لە کەڵبەی

خوێناوی ئەو گورگە هارە بپارێزێت بە هەر قیمەت و هەوڵێک بوو تاوانبار سازکرا بۆ ئەوەی بێتە کۆڕی کۆبوونەوە بۆ لێکۆڵینەوە و حساب دەگەڵاکردنی گە ڕۆژی دیاریکراو کۆبوونەوە دەستیپێکرد دوای ٨ ڕۆژ درێژەپێدان بەو کۆبوونەوەیە تاوانبار ئەحمەد تۆفیق بە مەرگە مەلەو پەلەقاژەکردنی بۆ هەڵاتن و خۆدزینەوە لە بەردەمی لێپرسینەوەی مێژوویی هیچ چارەسەرێکی بۆ تەقلەبازی و خۆلنگدان نەمایەوە بێجگە لەوەی کە سەر شۆڕ بکات و چاوی پڕ لە خیانەت و تاوانباری لە عەرزی بێدەنگی ببڕێ و ئیستعفای لە هەموو مەسئولیەتێکی کە بەخۆیەوە دەبینی، بە دەستخەتی خۆی تەقدیم کرد کە ئێستا لە لامانە وا لە خوارەوە ئەیخەینە بەرچاو:

"هاوڕێیانی بەڕێز، بەڕێوەبەرانی کاتی ناوەندی حیزبی دیموکراتی کوردستان

وێڕای سڵاو و حورمەت سەرەڕای ئەوەی کە دەزانم دەبوایە زۆر بەدرێژی لەو نووسراوەدا بدوابام و نووسیبام بەڵام چونکو چکاوەکەم بە زار بۆتان باس کرد نیتر بە پێویستم زانی لێرەش لەسەری نەڕۆم. دیارە درێژەی ئەو نووسراوە لە دواییدا بەدرێژی پێشکەشی دەکەم.

هەل و هەوایەکی کەوا ئێستا دەنێو هاوڕێیاندا خوڵقاوە لەپێشدا بە زۆر بوونانەوە بەرامبەر من. بە هەموو لاو سەرێکەوە لێکدراوەتەوە (قۆناخی) ئەرکی چۆلکردنی (کورسی) و مەسئولیەتی خستۆتەسەر ئەستۆم وا بەدوای دوازدە ساڵ ئەندامیەتی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیموکراتی کوردستان بۆ ماوەیەک لە کەنار دادەنیشم تا کۆبوونەوەی بەڕاست و بەرزی (کۆنگرە) حیزبی دیموکراتی کوردستان بەم جۆرە لەو جۆرە لەو بەروارەدا پێشکەش دەکەم.
دیسان سڵاو و حورمەت هاوڕێتان عبدلله اسحاقی

١١ی بانەمەڕی ١٣٤٠- ١٩٦١/٤/٢٩

جێگای سەرنجە کە بزانین خەیانەتکار ئەحمەد تۆفیق ئەو دەرچوون و گۆشەنشینەی بردەسەر؟. دەبێ بڵێین نەخێر، "بەڵکو دوای چەند ڕۆژێک لە بەسەرچوونی کاتی ئیستعفاکەی دەستیکردەوە بە ڕیزە ناکارێکی ئەوتۆ کە لاپەڕەی مێژووی ڕەشی خیانەتکاران لە بەخۆوەگرتنی ئەو کردەوانەی شەرم دەکات. پاش ئەوەی خەیانەتکار ئەحمەد تۆفیق بۆی دەرکەوت کە تەواوی کۆڕ و کۆمەڵە سیاسییەکان هەروا زۆربەی ئەندامانی حیزبمان هەستیان بەو ناکارە

تاوانبارییانەی کردووە و لەنێو ڕیزەکانی پێگەیشتووی خەڵکدا بێجگە لە تف و نەعلەت چی دیکەی بۆ نەماوەتەوە.

ئەوجا ڕاستەوخۆ خۆی هاویشتە باوەشی قیبلەگای لەمێژینەی ئیمپریالیزم، ئەوە بوو بەهۆی چەند زۆڵە کوردێکی سەر بە ئەمریکایان دەگەڵ ویلیام نیگلتن، بەڕێوەبەری دەردەوە، دوو دەزگای جاسوسی ئەمریکا لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست پەیوەندی بەست و بۆ ڕیزە ئیتصالاتێکی جاسووسی خۆی گەیاندە مەنتیقەی هەورامان و مەریوان و دەگەڵ ش.م. ع. کە شا و دەزگاکانی بەتایبەتی ئەمریکایەکان حیسابی لەسەر دەکێشن کەوتە گفتوگۆ تا بەهۆی وەرگرتنی گەلێکی خیانەت لە ناوبراو پەیوەندی ڕاستەوخۆ لەگەڵ ئەمریکاییەکان ساز بکەن، دوو ڕۆژ درێژەکێشانی وتوویژ لەو بارەیەوە بڕیاردرا ش. م. ع بە ئەدارەکاتی پێویستی هەڵبەستی و ئەتیجەکەی بەهۆی پۆستەی تاران - بەغداوە لە ئەحمەد تۆفیق مەعلوم بکاتەوە. لەسەر ئەو بڕیارە خیانەتکارە گەیشتە بەغداوە ش.م.ع. بۆ قسەوباسی پێشپێڕەزاوی خائین بۆ شوێنەکانی دیاریکراوە ڕۆیشتە تاران ئەمریکاییەکان بۆئەوەی باشتر بتوانن ئەو خائینە بگرنە باوەشی وایان بە باش زانی لە نزیکەوە ببینن جا بەر ئەوە لە تارانەوە بە نووسراوی پێویست ئاگادار کرا ئەحمەد تۆفیقی خائین کەوتە ڕێگا و هاتە سلێمانی و لێرەوە خۆی گەیاندە شاری سنە و هەر لەوێ لەگەڵ ناوبراو بە ماشێنی تایبەتی چوونە تاران.

ویلیام نگلتن بۆ چاوپێکەوتنی خائین ئەحمەد تۆفیق لە شیرازەوە هاتە تاران بە هاوبەشی دوو کەس لە ئەندامانی باڵوێزخانەی ئەمریکا بە ناوی گیڤ و ریسک لە دەرەوەی باڵوێزخانە جێگای تایبەتی بۆ کردبوونەوە، دیاریکراو خائین ئەحمەد تۆفیق لەم کۆبوونەوەیەدا کە بە مەسئولیەتی ریسک پێکهاتبوو بەتەواوی خۆی لە باوەشی دەزگای جاسوسی ئەمریکا هاویشت و بۆ ئەنجامدانی ئەو مەبەستە تەعلیماتی تایبەتییان دانا و نوختەی ئیتصالاتیان مسیو زەکیان، ڕەئیس خیریەی ئیسرائل لە تاران، بوو. ئەمریکاییەکان ئەودەم وایان بە باش زانی کە لەلایەن خۆیانەوە محەمەد ڕەزا شا ئاگاداری ئەو مەسەلە بکەن. ئەوە بوو لە دواییدا لە جەلسەیەکی تایبەتی، سپەهبود عەلەوی کیا، ڕەئیسی ئیدارەی دووەمی سیاسی کە ڕاستەوخۆ لەژێر چاودێری حەمە ڕەزا شادایە بەشدار کرا. ش. م. ع بۆ ئەوەی پێکهاتنی ئاڵوگۆڕێکی سیاسی لە داوڕۆژدا تووشی گیروگرفت نەبێ شا و ڕەئیسی ستادی ئەرتەش،

ساواک، ئاگاداری ئەو وەسیلەیە گەریەکرد و ئەتیجەی بیروڕای ئەوانی بە خانین ئەحمەد تۆفیق ڕاگەیاند و بە پێویستی دەزانین کە بەپێی ئەرکی ویجدانی و ئینسانیەت ڕوونی بکەینەوە کە خانین ئەحمەد تۆفیق لەژێر ناوی مەسڵەحەتی کورددا ش.م.ح تەفرەدابوو. سەبارەت بەو جەریانە گیف چووە بۆ ئەمریکا. زۆری پێ ئەچوو ریسکیش بەدوایدا ڕۆیشتەوە.

خانین ئەحمەد تۆفیق پاش بەجێهێنانی ئەرکەکانی پێسپێردراوی لە سەرەتای شۆڕشی کوردستانی عێراقدا لەلایەن دەزگای جاسوسی ئەمریکاوە ئەمری پێکرا بۆ وەرگرتنی تەعلیماتی جاسوسی هەروەها پەیوەندی بە (مەرکەزی سەرپەرشتیکەری دەزگای ساواک)ی ئەمریکا لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست بچێتە لوبنان.

بەو جۆرە گوایە خانین ئەحمەد تۆفیق بۆ مەسڵەحەتی شۆڕش چۆتە لوبنان بەڵام ناوبراو لەپێناوی بەئەنجامگەیاندنی ویستەکانی دەزگای جاسوسیدا ئەندامەتی ڕەسمی و مەوقیعیەتی تایبەتی بۆ دیاری کرا. هەروەها کارتی تایبەتی بۆ شوێنەکانی پێویست درایە کە ئێستاش لەلایەتی.

لە کاتی گەڕانەوەی بۆی دانرا کە هەواڵدەری نیویۆرک تایمز، دانا شمیت، کە عوزوێکی بەرزی دەزگای جاسوسی ئەمریکایە بێ پاسپۆرت لە ڕێگای سوریاوە بیهێنێتە نێو شۆڕشی کوردستانی عێراق. ئەوە بوو پێکەوە ماوەی مانگێک لەنێو سەنگەرەکانی شۆڕشگێڕاندا خولانەوە دوای ئەنجامدانی فەرمانەکانیان دانا شمیت بێ بەرگری پرسیاری کاربەدەستانی ئێران خۆی گەیاندەوە مەرکەزی ـ پایەگای نیزامی خانێ و بە فڕۆکەی تایبەتی یەکسەر چووە تاران. ئەو هەواڵدەرە لە بڵاوکردنەوەی هەواڵەکانیدا لەمەڕ شۆڕشی کورد دەربارەی خانین ئەحمەد تۆفیق لەژێر وێنەکەیەوە زۆر بە نایوتایەوە مەدحی لێ دەکا و نووسیویەتی لاوی ئازا، دڵسۆزی کورد، کوڕی عەلی خانێ!!

خانیێتی خۆفرۆش بێجگە لەو دۆلارانە کە لە سوریا و بەغدا گۆڕیویەتیوە ئەوەندەی ئێمە ئاگادار بووین لە تاران و تەورێزیش شەست هەزار و سەد دۆلاری بۆ گۆڕاوە بە ئەسکەناس بەم جۆرە:

لە بووشپەڕی ١٣٤٢دا بەهۆی د. ع ـەوە پازدە هەزار و سەد دۆلار.

بەهۆی ف. ق ـەوە پێنج هەزار دۆلار.

بەهۆی م. ر حەوە بە هەشت جار چل و چوار هەزار دۆلار کە هەموو دەکاتە چوارسەد و هەشتا هەزار و شەشسەد تمەن.

تێبینی: ئەم کەسانەی کە ئەم پارەیان بۆ خانینی گەلفرۆش گۆڕیوەتەوە هەموو دڵسۆز و بەشەرفن تا ئەم بەیانە بڵاودەکرێتەوە ئاگاداری کردەوەی خیانەتکارانەی ئەحمەد تۆفیق نین.

بەم جۆرە ئەو خائینە ویستویەتی و دەیەوێ:

١. دەژێر ناو و حورمەت و پەرستشی بەرزی حیزبیدا ئەرکی (کۆمەڵی شۆڕش)ی گۆڕکراوی سوپەهود بەختیار لە هەر باریکەوە جێبەجێ بکات.

٢. هاوکاری و یارمەتیدانی بیروباوەڕی ڕەگەز پەرستی (شۆڤێنیەت) بۆ وەدیهێنانی ئامانجی دوژمنانی گەلەکەمان هەروەها کوێرکردنەوەی ڕەوت و ڕێبازی دیموکراتیەت و پێشەکەوتوانە لە کوردستاندا.

٣. بێجگە لە پەلامارە دڕندانەکەی ١١ی خەزەڵوەری ١٣٣٨ بۆسەر حیزبمان ئەو خائینە تا ئێستا سەدان ئەندامی دڵسۆز و بەجەرگی هەر یەکە بە شێوەیەک لە مەیدانی تێکۆشان دەرپەڕاندووە. هەروەها بە مەرجی ئەساسی بنچینەیی داناوە کە هەواڵانی زیندانمان ئازاد نەکرێن. بۆ ئەوەی بتوانێ بە ئاسانی ئەسپی سەرکێشی بێ هەوساری خۆی لە مەیدانی خیانەتکاراندا تاو بدات.

٤. پارەیەکی ئەستوور کە لە ساڵەکانی ٣٧- ٣٨دا بەهۆی بڵاوکردنەوەی بەڵگەی یارمەتی کۆکرایەوە کە بریتی بوو لە شەش هەزار دیناری عێراقی= سەد و بیست هەزار تمەن، لەو پووڵە تەنیا سێ سەد و شەست دینار= حەوت هەزار و دووسەد تمەن، وددەست حیزبمان کەوت، باقیەکەی خائین ئەحمەد تۆفیق وەک هەژدیها هەڵیلووشی. سەرەڕای ئەوەی ئەو هەموو پووڵە کە لە کوردستانی ئێران لەم ساڵانەدا بە ناوی شۆڕش کۆکراوەتەوە تا ئەو جێگەی ئێمە ئاگادارین لە ١٠%ی لەلایەن خائین ئەحمەد تۆفیق ـەوە بە شۆڕشگێڕان نەدراوە.

لێرەدا بە پێویست دەزانین سەرلەنوێ کورتەی کردەوە و ئاکارە گڵاوەکانی خائین ئەحمەد تۆفیق (عەبدوڵڵای ئیسحاقی) بخەینەوە بەرچاوی گشتی:

١. بەجێنەگەیاندنی ئەرکی پێسپێردراوی حیزبی لە دەرەوە و خۆخڵافاندنی بۆ ماوەی ١٢مانگ.

٢. گێڕانی دەوری گێرەشێوێنی لەنێو کۆڕ و کۆمەڵە سیاسیەکانی دەرەوەدا کە بوو بە هۆی نزمبوونەوەی حورمەت و پەرستیژی حیزبمان.

٣. سەرپێچی لە دەستور و فەرمانی حیزب بۆ گەڕانەوەی کە بە شەش مانگ نووسرا و پێی ڕاگەیێندرا.

٤. ڕفاندنی کەرەسە (وەسایل)ی چاپەمەنی و بڵاوکردنەوەی نەشریات لەسەر بیروبڕوای لادەرانەی فەردی بە ناوی حیزبی دیموکراتی کوردستانەوە.

٥. دەربڕینی نهێنییەکانیش حیزب و تەفسیری کردەوە نالەبارەکانی لەسەر ڕۆحیە مەعنویاتی ئیسماعیلی قاسملو کە بوو بە هۆی پەلاماردانی بەرینی ساڵی ١٣٣٨ی دوژمن بۆسەر حیزبمان.

٦. تێکەڵاوی پەیوەندی دەگەڵ ئەمنی عێراق و پەرتەوازەکردنی هاوڕێیانی حیزب بە شێوەی تەبعید و خۆشاردنەوە و خۆبەدەستەوەدان بە حکومەتی ئێران.

٧. ئیستعفاکردنی لە مەسئولیەتی حیزب و تێهەڵچوونەوە و دەستپێکردنەوە بە ناکاری ناپەسەند و لادەرانە بە پێچەوانەی ئیستعفاکە.

٨. خۆفرۆشتن و تەسلیم بوونی بە دامودەزگای جاسوسی ئەمریکا.

٩. گێرەشێوێنی لە نێوان پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق و پارتی دیموکراتی سوریە و دەرچوونی بەیاننامەی ئەو دوو حیزبە لەسەر خەیانەتکار ئەحمەد تۆفیق.

١٠. خۆنواندنی بە دۆلاری ئەمریکا و دزینی پارەیەکی ئەستوری حیزب.

١١. لادان لە جەوهەر و ماهیەتی حیزبە و بەجێهێنانی ئەرکی (کۆمەڵی شۆڕش)ی گۆڕکراوی سوپەهود بەختیار لەژێرناو و حورمەتو پەرستیژی حیزبدا.

١٢. نانەوەی ئاژاوە و پێکهێنانی دووەڵی لەنێوان هێزەکانی لەشکری شۆڕشگێری کوردستانی عێراقدا کە ناوبراو دەستێکی باڵای هەیە لە قووڵکردنی ئەو ناکۆکییە.

١٣. گێرەشێوێنی لە نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و مەلا مستەفا بارزانی و چاندنی تۆوی دووبەرەکی لە نێوانیاندا بە چەشنێک کە زیانێکی گەورەی هەیە بۆ شۆڕشە پیرۆزەکەی کوردستانی عێراق.

هاونیشتیمانانی خۆشەویست، دڵسۆزانی هەمیشەیی گەلە بەشخوراوەکەمان، ئەندامانی بەشەرەف و پێگەیشتووی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ئەوا حیزبە پێشرەوەکەمان پێ دەنێتە تەمەنی ١٩ ساڵییەوە، وێڕای دەور و زەمان بەسەر ڕێبازی مێژوویی خۆیدا بەرەوپێش دەڕوات، گە بەردەمی خەبات و تێکۆشانی تاقە پێشڕەوەکەمان دوژمنانی خوێنمژ بەدرێژایی ئەو تەمەنەی بە دەیان

پیلان هەست و بڕوای پیرۆزەمان کوێر بکەنەوە" بەڵام قارەمانانی پێگەیشتووی ئەو شۆڕشە و پیاوانی خەباتکەر و شۆڕشگێڕی نیشتمانپەروەر زۆر چالاکانە و ژیرانە دەپێناوی پاراستنیدا تێکۆشاون و هەرگیز تەسلیم نەبوون و نابن.

لاپەڕە خوێناوییەکانی مێژووی نەتەوەکەمان شاهیدی دەردەوەی ئەو هەڵمەت و خۆبەختکردنەن کە لە پێش هەموویانەوە وێنەی پێشەنگی کاروانی ڕێگای سەربەستی شەهیدی نەمرمان پێشەوا قازی محەمەد دەخاتەبەر چاو کە تەمامی (مردن بۆ ژیان) لە ئاسۆیەکی دوارۆژدا بۆ ڕزگاریی گەلەکەمان ئاوەدێر دەکات. حیزبی دیموکراتی کوردستان لە بەرەنگاری دەگەڵ ڕۆژانی ڕەش و تەماویدا قۆناغی دوورودرێژی خۆی بڕیوە و بە پشتیوانی شەپەقی بیروبڕوای ڕاستەقینە بەسەر ناهەمواریەکانیدا تێپەڕیوە و لە هەنگاوی پەرەوپێشچوونی لە بزتەی تێکۆشانەدا قاڵ بووە و هۆشیارانە و ژیرانە نەزەر و فەلسەفەی دوژمنانی گۆڕ کردووە.

پاش ئەوەی دوژمن بۆی ڕوون بووەوە کە نەتەوەی کورد بەتایبەتی ڕێبەرانی حیزبە پێشڕەوەکەی پلەی پێگەیشتن و زانستی گەیشتۆتە ڕادەیەکی ئەوتۆ کە بە هیچ داو و تەڵەکەیەکی دەرەوە ئەو بڕوا پیرۆزەی کە شارەگی لەمێژینەی لەنێو جەرگەی زۆربەی خەڵکی کوردستاندا کوتاوە قابیلی هەڵکەندن و لەنێوبردن نییە هاتەسەر ئەو ڕایە کە بە هەر جۆرێک بێ خەیانەتکارێکی وەک ئەحمەد تۆفیق لەنێو ڕیزی حیزبدا بەکری بگرن بەڵکو لەو ڕێگەیەوە بتوانن ئامانجە پیس و پەڵۆخەکەی وەدیبێنن و هەر لە درێژەی ناوی کوردایەتی و حیزبایەتیدا هەستی پاک و خاوێنی نەتەوایەتیمان بنجبڕ و شوێن ون بکات. بەڵام دیسانەوە دوژمنانی کورد سەری خۆیان دا لە بەرد بە خەیاڵێکی خاوەوە خۆیان ماندوو کرد و ئەو پووڵ و پارە و دۆلارەیان بە فیڕۆدا "دەبێ بڵێین وەک قومارچی دۆڕاو بە هەناسەساردی و داخ لە دڵی دەستەوئەژنۆ کەوتنە گۆڕێ، هەروا خائینی نیشتیمانفرۆش ئەحمەد تۆفیقیش بێجگە لە سەرشۆڕی چی دی بۆ نەمایەوە. هەر وەکو دەبینین لەنێو تەواوی کۆڕ و کۆمەڵە سیاسییەکانی جیهان بەتایبەتی ئەحزابە دیموکراتیەکانی کوردستاندا ئابڕو و شەرەفی تکا و نەما". هەروەکو شەیتان بۆ هەتا هەتایە بە لەعنەت کرا.

بۆیە کۆمیتەی ساغ کەرەوەی حیزبی دێموکراتی کوردستان داوا لە هەموو ئەحزاب و نەتەوە ئازادیخوازەکانی جیهان و بەتایبەتی خەڵکی دڵسۆزی

کوردستان دەکات کە بە هیچ جۆرێک بڕوا و اعتماد نەکەنە سەر ئەو بەیان و ڕۆژنامانەی کە لەلایەن ئەحمەد تۆفیق و کلکەکانی وەکو فایەق ئەمین (سلێمان مەعینی) کە شەریکی تاوانەکانی ناوبراوە لە ساڵەکانی پێشوو ئێستا بە ناوی حیزبەوە دەردەچن تاکو بە هەوڵ و تەقەلای دڵسۆزانەی (کۆمیتەی ساخکەرەوەی حیزبی دیموکراتی کوردستان) بە بەستنی کۆنگرە و هەڵبژاردنی قانوونی کۆمیتەی مەرکەزی بۆ حیزب پێکدێتەوە چونکە تەنیا و تەنیا هەر ئەوە جەنایەتکارە کە چەند ساڵە لەژێر ناوی حیزب، سکرتێر، مەکتەبی سیاسی، کۆمیتەی مەرکەزی، نوێنەری کورد هتد چارەنووسی حیزبمان دەپێناوی بنیات و مەسڵەحەتی فەردی و ئاواتی ئاغاکانی بەرەو هەڵدێرگە بردووە.

جووتیاران، کرێکاران، ڕووناکبیران، مامۆستایان، پیشەوەران، عەشیرەتە نیشتمانپەروەرەکان، لەو هەلە بەنرخ و مێژووییەدا کە پەردەی خەیانەت و جینایەت لەسەر ڕووی ڕەشی ئەحمەد تۆفیق (عبداللە ئیسحاقی) هەڵدەدرێتەوە وەرن یەک بگرن هاوقەول و پەیمان لەسەر شەرەف و کەرامەتی ڕابردووی حیزبمان دەستبدەینە یەکتر بۆ یەکیەتی و هاوکاری و خەباتی تێکرایی بۆ ڕوونکردنەوەی ئەو سەرچاوە مێژووییەمان کە حیزبی دیموکراتی کوردستانە.

پاش بڵاوکردنەوەی ئەو بەیانە هەر کەسێک پەیوەندی موستەقیم یا غەیری موستقیم بە جنایەتکار ئەحمەد تۆفیق (عبداللە ئیسحاقی) بکات بە لادەرە لە ڕێبازی ڕاستەقینەی کوردایەتی و دەرچوو لە قانوونی حیزبایەتی دەدرێتە قەڵەم.

سەرکەوتن بۆ حیزبە مێژووییەکەمان حیزبی دیموکراتی کوردستان، تاقە ئاڵاهەڵگری ئامانجی بەرز و دروشمی تایبەتی گەلەکەمان. پتەو و بەهێز تر بێ ڕیزی حیزبمان دەپێناوی یەکگرتنەوە و یەکیەتی ڕاستەقینە.

شانازی بۆ شەهیدە قارەمانەکانی ڕێگای ئازادی و ڕزگاریی کوردستان. سەرکەوتوو بێ بزووتنەوەی نەتەوەکانی ئێران بۆ ئازادی و دیموکراتی دژی ئیرتیجاع و ئیمپریالیزم. پەرەگرتوو تر بێ جووڵانەوەی شۆڕشگێڕانەی نەتەوەکانی جیهان دەپێناوی ئازادیی و ڕزگاریی بۆ گۆڕکردنی کەلاکی کەوتووی ئیستعمار و ئیمپریالیزم. سەرشۆڕی بۆ خائینانی ڕەوت و ڕێبازیی نەتەوە و حیزبمان.

ئەحمەد تۆفیق سەرکردەیەکی ون لە مێژوویەکی شۆڕشگێڕانەدا 226

سەرکەوتوو بێ شۆڕشی پیرۆزی کورد لە کوردستانی عێراق بە رابەری پارتی دیموکراتی کوردستان.

کۆمیتەی ساخکەرەوەی حیزبی دیموکراتی کوردستان

٢٧ی جۆزەردانی ١٣٤٣ - ١٩٦٤/٦/١٧ (پاشبەندی ٢٥)

لادان و سەرشێواوی چەند خۆپەرستی ناجوامێر بە ناوی "کۆمیتەی ساخکەرەوە"

ئەمساڵ لە ٢٥ی خەرمانانی ١٣٤٣- ٢٥ی گەلاوێژ دروستە- نوسەر- میللەتی کورد بەتایبەت تێکۆشەرانی ڕێگای ژیانەوەی نەتەوایەتی کورد و ئەندامانی حیزبی دێموکراتی کوردستان جەژنێکی مەزنیان تێپەڕاند و لە زۆر جێگادا لەو ڕۆژە جەژنیان گێرا. لەو ڕۆژەدا حیزبی دێموکراتی کوردستان پێی نایە بیستەمین ساڵی تەمەنی پڕشانازیی خۆی. لە تەواوی ئەو ماوەیەدا هەموو کۆششی خۆی لەڕێگەی خەبات و فیداکاری لەپێناوی ئازادیی میللەتی کورد و ڕزگاریی نیشتمانی خۆشەویست کوردستان بەخەرج داوە.

حیزبی دێموکراتی کوردستان بە شانازییەوە لە ماوەی ١٩ ساڵی ڕابردوودا بەردەوام و بێ هیچ پشوودانێک لە ڕێگای یەکریزی و یەکێتیی خەڵکی کوردستان و لەپێناو جەنگ و بەرگریی لە بەرامبەر دوژمنان تێکۆشانی زۆری هەبووە و لەپێناو ئەو کۆسپانەی کە لەبەردەم ڕێچکەی نەتەوەیی کورد بوونتدا تێکۆشاوە. لە هەموو دەرفەت و ئیمکانێتێک بۆ پەکخستنی ڕیزەکانی تێکۆشانی گەلی کورد سوودی وەرگرتووە و بە باشترین شێوە ئاستی زانیاری سیاسیی گشتیی بردۆتە سەرێ و یادەوەرییەکانی تێکۆشانی گەلی لە دڵی میللەتدا بە پارێزراویی و زیندوویی هێشتۆتەوە. لە ئەنجامی کارە پڕ فیداکارییەکانی حیزب کە پەیوەندی نەپچڕاوی لەگەڵ کۆمەڵانی خەڵکدا پەیدا کردووە بەتایبەت لەم چەند ساڵەی دوایی کە هەوڵ و کۆششی خۆی لەگەڵ ڕاپەڕین و شۆڕشی میللەتی کورددا هاوجووت کردووە و پێوەی پەیوەست بووە بە تەواوی شانازییەوە لەنێو دڵی جەماوەردا شوێنی خۆی کردۆتەوە. ئەم جارە بەشی زۆری کادرەکانی سیاسەتی دەرەوە و پڕوپاگەندە لەنێو بەڕێوەبەرانی ڕۆژنامەکانی جیهان و بڵاوکردنەوەی بەیاننامە و ئاگادارییەکانی بە باشترین شێوە ئەنجامداوە. ئازایەتی و چارەنەترسیی کەسایەتی بەتوانامان کاک عیسمەت شەریف وانلی، سکرتێری کۆمیتەی بەرگریی لە مافەکانی گەلی کورد، و سکرتێری حیزبی دێموکراتی کوردستان لە بەیروت لە ساڵی ١٣٤١- ١٩٦٢ شایەنی ئافەرینە.

لە ئاکامی خۆنەویستی و فیداکاری نوێنەری لێهاتووی ئێمە کاک ئەحمەد تۆفیق "ع-١" بوو کە بۆ یەکەمین جار ڕێگا بۆ هەواڵنێران و ڕۆژنامەوانانی جیهان کرایەوە و لە ئەنجامی ئەو خۆنەویستییەی ئەحمەد تۆفیق، کە حیزبی

دێموکراتی کوردستان گەیشتۆتە ئەو شوێن و پایەیە. کۆشش و تەقەلای ئەندامان و تێکۆشەرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان لە ماوەی ئەم ١٩ ساڵەدا لەگەڵ شاڵاو و پەلاماری بەردەوامی دوژمن ڕووبەڕوو بووە و دەیان جار بە مەبەستی دەستەبەرکردنی چەند کەسی ئازای سەر بە حیزبمان شاڵاویان هێناوە بەڵام ئایا بە کۆمەڵگرتن و ئازار و شکەنجە خەڵکانی ئێمە کۆتاییان هاتووە.

لە ساڵی ١٣٢٦- ١٩٤٧ چل و نۆ کەسیان لە ئەندامانی دەستەبژێری حیزبەکەمان لە سێدارەدا. بەڵام دوژمن بەم چەشنە دەستی لە جەنگ لەگەڵ میللەتی ئێمە نەکێشاوەتەوە. ئەم جارەیان دەستیداوەتە حیزبسازی و دەستەبەندی و هەر ڕۆژەی بەناو و نیشانێکی جیاواز گورز لە پەکریزی حیزبەکەمان دەوەشێنێ. لەسەر کێلی گۆڕستانی دوژمن ئەو بەشەی کە لە جەنگدا لەگەڵ حیزبی دێموکراتی کوردستان تێکشکاوە بەم شێوەیە ناودەبرێت.

حیزبی پان ئێرانیست، حیزبی سادات، سعادت ملی، کۆمیتەی ئنورش، دەستەبەندی ڕەحمانی قاسملو و خیانەت و خۆفرۆشی ئیسماعیلی قاسملو، دەستەبەندی ئەو شوێنکەوتە شکستخواردووە، واتە هاشمی حوسێن زادە "قادر حسن"، ئەو مرۆڤە ناکام و تازەکارە کە هێشتا دەمی بۆنی شیری لێ دێت واتە سەلاحەدینی ئیلخانی زادەی موهتەدی "مستەفا" "م. پ. س" مەلا ئەبوبەکرە شەڵەی فەلەفی، کێلی مەزاری تازە داڕێژراو بە ناوی "کۆمیتەی ساخکەردوە" کە دوا سەرکەشیی و خیانەتەکانی قادر شەریفە. نووسراوەی سەر کێلی مەزاری ئەو سەگوەڕەی دوایی و ڕەنگرێژی ئەو کارە مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەدی ڕاونراوە کە خودی خۆی پەروەردەی دەستی "سەنتۆ" و ساواکە.

ئەمە بەشێکە لەو نووسراوەی بەیاننامەکەی ڕێبەرایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان و فەرماندەی لەشکری شۆڕشی کوردستان و کۆنگرەی شەشەمی پارتی دیموکراتی کوردستان لە بەرواری ١٩٦٤/٧/٧ پێیان ڕادەگەیەنین "بە تەواوی بۆ کۆنگرەی شەشەمی پارتی دیموکراتی کوردستان ڕوون بووە "م. س" ی دەرکراو و زۆربەی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی کە پەیوەندیان بە بێگانەوە هەبووە و هەیە هەموو مانگێک بڕی پەنجا هەزار دینار "دە ملیۆن ڕیال" لە بێگانە بۆ دوژمنایەتی گەلی کورد وەرئەگرن. ئەمە بەشێک لە بەیاننامەکەی کۆنگرەی شەشەمی پارتی دیموکراتی کوردستان و ڕابردووی تێکۆشانی گەلی کوردە.

بەڵێ بێگانە لەپێناوی بەملا و ئەولا بردن و پەرتکردنی ڕیزەکانی حیزبەکەمان ئەو پارە و پاداشتانەی داوەتە ئیبراهیم ئەحمەد و ناوبراویش ئەو پارانەی لەلایەن خۆیەوە بە ناوی هاوکاری داوەتە سەلاحەدین و مەلا ئەبوبەکرە شەلە و قادر شریف و چەند کەسی دیکە لە هەڵخەڵتاوان و لادەران. لە دوایین قۆناغدا ئەو پارانە دراونەتە ئەندامانی داوێن پاکی کۆمیتەی ساخکەرەوە بەڵام ئەوان نەیانتوانی کە بەو پارەیە لەنێو شارەکاندا بە ژیانی پڕ زەوق و خۆشگوزەرانی ڕابوێرن بەڵکو پارەکەیان داوەتە کەوشی توندوتۆڵ و سووکەڵە تا بە هۆیەوە لە بەردەم تووڕەیی و غەزەبی میللەت و لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان هەڵبێن و گیانی خۆیان نەجات دەدەن. ئایا ئەوانە بە یەکجاریی ڕۆیشتن، مەگەر لە کوردستاندا سۆزاخخوازان لایەنێک هەیە پەنایان بدات. ئەوانە لەلایەن جەماوەرەوە چەک کراون، سەرشۆڕ و سەرگەردان و وێڵ و شەرمەزارن. بەهەر لایەکدا بچن سەرئەنجام ڕۆژێک دێت گرفتاری میللەت و ئەندامە تێکۆشەرەکانی ئەم گەلە دەبن. کۆمیتەی ساخکەرەوە لە سەفەری خۆی بەرەو مەزاری مەرگ بەرگێکی ڕەشی لە ژیانی خۆی جێهێشت بەتایبەت مامۆستای "دانا" و "دووربین" و "گێوەشاوە" واتە قادر شریف و شەش کەس لە هاوکارانی هاوشێوەی خۆی کە چەندن لەوانە هەڵخەڵەتابون و پاشتر لە ڕێگەی نووسینی ئەفرەتنامە لەم کۆمیتەیە و ڕووڕەشی قادرە کوێر و سەعیدە کوێر و مەلا شەلە بەرەو دادگای دادپەروەری ڕێبەرایەتی تێکۆشانی میللەتەکەمان واتە حیزبی دێموکراتی کوردستان گەڕانەوە و ئەوەش بەشێک لە نووسینی یەکێک لە ئەندامانی کۆمیتەی ساخکەرەوەیە کە لەخوارەوە دەیخەینە بەرچاوی هاونیشتمانانی خۆشەویست، بەتایبەت ئەندامانی حیزبی دێموکراتی کوردستان. ئەو بەم شێوەیەی نووسیوە:

- "... لە منتان پرسیار فەرمووە تا بیر و باوەڕی خۆم دەربارەی ئەو لایەنە لە کۆمیتەی ساخکەرەوەتان پێ ڕابگەیەنم. وا لە خوارەوە وەڵامی پرسیارەکەتان دەدەمەوە.

۱. بەڵێ من ئەندام بووم لە کۆمیتەی ساخکەرەوەدا...! بەڵام ئەم کۆمیتەیە بەدەست نەخۆشی جیاوازیی بیر و باوەڕەوە گرفتارە چونکە ڕاستگۆیی و پاکی کەمتر تێدا دەبینرێت هەربۆیە پاش ماوەیەک هەڵوەشایەوە "انا لله وانا الیه راجعون".

٦. سەبارەت بەو بەیاننامەیەی کە لەلایەن کۆمیتەی ساخکەرەوە نووسراوە پێویستە بڵێم کە نێوەرۆکەکەی دوور لە ڕاستی و دروستی دەزانم هەربۆیە خۆم لە بڵاوکردنەوەی پاراست و بەشێکم سووتاند چونکە ئەو هەواڵانەی تێیدا هاتبوو کەسێک نووسیبووی "مەبەستی قادر شەریفە" کە ئەومان وەک کەسێکی ڕاستگۆ و پاک نەهاتە بەرچاو. بە ئێوە و هەموو هاوڕێیانی حیزبی ڕادەگەیەنین کە پێویستە ئەو بەیاننامەیە وەک مەسەلەیەکی گینە و مەبەستی نووسەرەکەی چاولێبکەن "مەبەستی قادر شەریفە" نەک وەک بەیاننامەیەکی حیزبی بەتایبەت ئەوەی دەربارەی کاک ئەحمەد تۆفیق نووسراوە. ئیمزای نووسەر..."

لە بەدبەختی نووسەر بەیاننامەی هەمان نووسراوی ئەم برادەرە پەشیمانە ئێستا لەبەردەست حیزب دایە. حیزب لە بنەڕەتەوە بە پێویستی نازانێت تا دەربارەی بەرگی ڕەشی ئەو ڕووڕەشانە واتە قادر شەریف و مەلا ئەبوبەکرە شەلە شتێک بڵێت چونکە بێئابروویی و درۆ و ڕیاکاریی ئەوانە لە ڕووخساریان بەتەواوی ئاشکرایە و بەکورتی کاتێک دەبێت دەرکەوێت کە تەواوی قسەکانیان دژ و پێچەوانەن و بەو چەشنە خۆیان وەڵامی درۆکانی خۆیان داوەتەوە. شاڵاوێک کە بۆسەر ڕیزەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستان لەلایەن ئەم دەسترشانەوە دەبینرێت پەلاماری ناجوامێرانەیە بۆسەر سکرتێری حیزبی دێموکراتی کوردستان، هاوڕێی چاونەترس و بێباک کاک ئەحمەد تۆفیق "عبدالله اسحاقی".

میللەتی کورد نەک تەنیا لە کوردستانی ڕۆژهەڵات بەڵکو لە بەشەکانی دیکەی کوردستانیش شانازی بەم مرۆڤە ئازا و تێکۆشەرەوە دەکات کە بە ئەندازەی تەواوی تەمەنی حیزب فیداکاریی و لێهاتوویی و خۆنەویستیی و پاکیی و ڕاستگۆیی نیشانداوە و هەمیشە لە ڕیزی پێشەوەی خەباتدا لەگەڵ تێکڕای مرۆڤە دلێر و تێکۆشەرەکانی حیزبمان هەنگاوی ناوە، ئەوش مایەی شانازیی حیزبمانە. ناوی ئەم هاوڕێ دلێرە لە ڕیزی ڕابەرانی تێکۆشەری حیزبەکەمان دایە کە بەشێک لەوانە تا ئێستا لە زیندانان و گەنجێکی زێڕینیان لە مێژووی تێکۆشانی حیزب و میللەتی کورد پێکهێناوە.

کاک عیسمەت شەریف وانلی کە مایەی شانازی میللەتی کوردە لە نامەیەکیدا کە بە ناوی ڕابەری تێکۆشانی هەموو کورد نووسیویە: "... بۆ جێبەجێکردنی فەرمانەکانی ئەو جەنابە کاک ئەحمەد تۆفیق هاتە بێروت و

ئێمە دوای ئەوە هەردووکمان گەیشتینە بێروت لە بەرواری ١٤ی حوزەیران "یونیۆ"ی ١٩٦٢ گفتوگۆ و کاری گرنگمان ئەنجامدا. لە ڕاستیدا کاک ئەحمەد تۆفیق لە هاوکاریکردنی لێپرسراوانی پارتی سوریە و ئازادیی میللەتی کورد لە سوریا و لوبنان چالاکیی کاریگەر و بەرچاوی هەبووە. کاک ئەحمەد تۆفیق لە سوریا چەند کاری ئازایانەی کردن لەوانە بانگەوازێکی ئەو بەڕێزە بۆ ڕێکخراوی نێودەوڵەتی و هەروەها چاپکردنی بڵاوکراوە جۆربەجۆرەکان وەکو "دیسان بارزانی و چاپکردنی سەرلەنوێی دوا ژمارەی ڕۆژنامەی خەبات" و بڵاوکردنەوەیان لەنێو هەواڵنامەکان و هەروەها پەیوەندیگرتنی ژیرانە و بەسوودی شۆڕش لەگەڵ ڕۆژنامەنیگارانی جیهانی. بۆ بانگەوازەکەی ئەو بەڕێزە بۆ ڕێکخراوی نێونەتەوەیی کە بە زمانی عەرەبی چاپی کردبوو لە ڕاستیدا زۆر پاراو و سەرنجڕاکێش بوو کە هەڵبەتە خودی کاک ئەحمەد تۆفیق لەنێو بەڕێوەبەرانی ڕۆژنامەکاندا بڵاویکردنەوە و یەک کۆپیشی لەوانە بۆ ئێمە ناردۆتە ئەورووپا، ئێمەش پێکەوە لەوێ لەگەڵ کاک فریاد ڕەواندوزی وەرمانگێڕاوەتە سەر زمانی فەرەنسی و ئەڵمانی و بڵاومان کردەوە. پێویستە عەرزتان کەم کە ئەم بانگەوازە کاریگەرییەکی زۆر چاکی هەبوو و شوێنێکی ڕێکوپێکی لە بۆچوونی جیهانی لە دەرەوە هەبوو. کاریگەرە موسبەتەکانی ئەم بانگەوازە تا ئەو شوێنە بوو کە ژمارەیەکی زۆر لە ئیستگەکانی ڕادیۆیی جیهان بڵاویان کردەوەو لە زۆربەی شوێنە جیاوازەکانی دنیا لێی ئاگادار بوون.

کاک ئەحمەد بەردەوام وەک سەربازێکی نەترس و بێباک لەم ڕێگایەدا چاوی لە گەنجێتی و خۆشگوزەرانی خۆی پۆشیوە و بێ هیچ کەمترین لادان بە کارەکانی هەستاوە. ناوبراو یەک لە ئەندامە هەرە چالاک و ئازاکانە کە هەمیشە شانبەشانی هاوڕێ ئەحمەد تۆفیق کە لە ڕاستیدا لەو پێناوەدا ڕەنجیان کێشاوە و ئەرکی نەتەوایەتی خۆی لە چوارچێوەی حیزبی دێموکراتی کوردستان لەگەڵ ناوبراودا بەجێهێناوە کە تێکڕا مایەی شانازیی میللەتی کوردە. هەر برایەکی کورد بە چاوێکی دڵسۆزانە و نەتەوەییانە بڕوانێتە ژیانی ڕابردووی هەڵسووڕێنەرە چالاک و گیانبازە شەرەفمەندەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستان، بۆی دەردەکەوێت کە ئەم ئەفرادە شەرەفمەندانە کەسانێکن کە لە دامێنی حیزبی دێموکراتی کوردستان دا پەروەردە بوون و لە هەموو کات و شوێنێکدا بەوپەڕی شانازیی و سەربڵندییەوە بەرەوپیری مەرگ و

لەنێوچوونی خۆیان بوونەتەوە تاکو هەستی نەتەوەیی و ئازادیخوازی لەنێو میللەتی کورددا بە زیندوویی بهێڵنەوە.

قادرە کوێر و مەلا شەلە لە دامێنی گڵاوی بەرگی ڕەشی خۆیان هێرشیان کردۆتە سەر هەڤاڵی ئازا و خەباتگێڕمان کاک فایەق ئەمین "سولەیمانی موعینی" کە لە سەرتاسەری ژیانی خۆیدا بە دڵسۆزیی و تەواو پاکی و ڕاستگۆییەوە لە حیزبی دێموکراتی کوردستاندا گیانبازیی کردووە. هاوڕێیانی حیزبی زۆر باش ئاوبراو دەناسن و ئەو ئەندامێکی چالاکی حیزبمانە. لەبەرئەوە میللەتی کوردی خۆشەویست بەتایبەت ئەندامانی یەکگرتووی حیزبی دێموکراتی کوردستان، بڕواننە ئەم ئاگادارییەی خوارەوە:

١) ئەندامانی کۆمیتەی ساختەکەرەوە بریتین لە: ١- قادر شەریف "هاشم اقل گلاب"، ٢- مەلا ئەبوبەکر فەلسەفی گەرماوی "مەلا شەلە"، ٣- سەعیدی مەلا کەریم "سەعیدە کوێر"، ٤- سەید حوسێنی مەدەنی، ٥- عەبدوڵڵا سەدیق، ٦- مەلا ئەحمەدی شەڵماشی "مەلا ئاوارە" کە بە نێوەیان دەناسێنین.

٢) لە بەرواری یەکی خاکەلێوەی ١٣٤٣ و بەپێی پێداگریی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب و بە ڕەزامەندیی ڕابەری خەباتی تێکڕای کورد و بە بەیاننامەی ڕەسمی قادر شەریف و سەعیدە کوێر، لە حیزب دەرکران و هەموو لایەک لەو بارەیەوە ئاگادار کراونەتەوە.

٣) مەلا ئەبوبەکرە شەلە لەبەرەوەی کە ئەندامی حیزبی ئێمە نییە تەنیا پێدانی ناونیشانی خائین و خۆفرۆش و شوێنکەوتەی بەسە.

٤) لە پلێنۆمی کۆمیتەی ناوەندی بە بەشداری ژمارەیەکی زۆر لە ئەندامان و هەڵسووڕێنەرانی حیزب بڕیاردرا کە سەید حوسێنی مەدەنی و عەبدوڵڵا سەدیق بە تۆمەتی دەستەبەندی و شوێنکەوتەیی و بوونە ئامرازی دەستی چەند کەسی ناشایستە لە ڕیزی کەسانی باش وەلابنرێن.

٥) لەم ڕێگایەوە مەلا ئەحمەدی شەڵماشی ئاگادار دەکەینەوە کە لە بەرواری دەرچوونی ئەم بەیاننامەیەوە تا سێ مانگی دیکە ئەگەر لە کردەوەی خۆی پەشیمان بێتەوە و پەنا بۆ بارەگای حیزبی دێموکراتی کوردستان بێنێت سزای ئەو تەنیا دەرکردن دەبێت لە حیزب و بەم شێوەیە بە هەموانی ڕادەگەیەنین "ئەوانەی خوازیاری گەڕانەوەن حیزب سزایەکی کەمتریان بۆ لەبەرچاو دەگرێت.

٦) باقی دیکەی ئەندامانی کۆمیتەی بەناو ساخکەرەوە کە گەڕاونەتەوە هێندێک نامەیان نووسیوە ئەگەر دەتوانن لە گەیشتن بە ئامانجی نەتەوایەتیی کورد لەگەڵ ئەندامانی یەکگرتووی حیزب هەنگاو هەڵێنن و بەو ڕێگایەدا وەفادار دەمێنن دەتوانن دوبارە بگەڕێنەوە بارەگای بەخشندەی حیزب.

لەم ڕێگایەدا ئاگادارتان دەکەینەوە کە قادر شەریف "هاشم اقل گلاب" و سەعیدی مەلا کەریم کە هەردووکیان لەوانەن لەخوایییەوە کوێر و نابینان هەروەها ئەو مرۆڤە فێڵبازە واتە مەلا ئەبوبەکرە شەلەی هەڵاتوو مقدارێکی زۆریان پارە و چەکی حیزب دزیوە هەربۆیە ناوبراوان بە تەواوی هاونیشتمانان بەتایبەت ئەندامانی حیزب دەناسێنین و خوازیارین ئەو سێ کەسە خەتابارەیان لە هەر کوێ دەستکەوت بێ وەستان دەستگیریان کەن و تەسلیم بە دەرگای دادپەروەری حیزبی دیموکراتی کوردستانیان بکەنەوە.

پەندێکی ناسراوە "ئەگەر کەسێک مرد چەندە خراپ و پیسیش بێت نابێت نەفرەتی لێبکرێت چونکە بۆ مردووان رەحمەت چاکترە". لێرەوە ئەگەرچی کۆمیتەی ساخکەرەوە مردووە بەڵام لە ئەنجامی پێداگریی ژمارەیەک لە ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی کە لە بەرواری ۱۳۴۳/۵/۲٤-۱۹٦٤/۸/۱٥ پێکهات تا بەم هۆیەوە دواکار و هەواڵی ژمارەیەک لادەر لە حیزبمان کە لە واقیعیەت دوورکەوتوونەوە بە جەماوەر بناسێنین و بزانن کە شوێنکەوتەیی لە حیزبی مەدا کە "ساواک" لەڕێگەی ئیبراهیم ئەحمەدی هەڵاتوو هێناویەتە بوون خەڵکی لێ ئاگادار بکەینەوە. بەڵکو زیانی ئەنگین و نەفرەت ئەنگیزی ئەم شوێنکەوتانە و تێکڕای ئەو دەستانەی پێشتر خراونەتە ژێرگڵ بتوانێت وانەیەکی باش بداتە ناحەزان و دوژمنان کە لە تاریکیدا تیغی ژەنگاویی و داپۆشراوی خۆیان لەپێناو دژایەتی لەگەڵ حیزبەکەماندا تیژ دەکەنەوە.

لێگەڕێ هەمیشە لە ئازاردا بمێنن   کەسانێک لە ڕاستی بێ ئاگا بمێنن.

هەر شەکاوە بێت ئاڵای خەبات و تێکۆشانی ریزی یەکگرتوویی حیزبی دیموکراتی کوردستان. شەرەف و شانازیی و دڵسۆزیی بۆ ئەندامانی وەفادار و دڵسۆزی حیزبی دیموکراتی کوردستان. مردن و ڕووڕەشی بۆ دوژمنانی میللەتی کورد و ناحەزانی یەکریزی حیزبی دیموکراتی کوردستان.

سەرکەوتوو بێت خەباتی شۆڕشگێرانەی کورد. بژی کورد، بژی کوردستان.

حیزبی دیموکراتی کوردستان (پاشبەندی ٣٧)

سەرچاوە: حامید گەوهەری، ئەحمەد تۆفیق سەرکردەیەکی ون لە مێژوویەکی شێوێندراو، هەولێر، ۲۰۱۵، ل ۲۱۳ – ۲۴۹.

پاشکۆی ژمارە ١١

دەقی بەیاننامەی دووهەمین کۆنگرەی حیزبی دیموکراتی کوردستان

وا ئێستا:
دیاره حزب لەسەرەتای کاردا لەلایەن خۆی دەیتوانی لەگەڵ دوولای شەپات پاش پەرلەمانی و چەکداری ریکرا بگرێتە پێش و بەرژێری و رووسایی لەشەوری هەڵ و فرسەتە پێشهاتووەکان سوود وەربگرێت و فریو نەخوا. بەڵام لەپێش ئەو کارەدا ح د ک ئەوەیە لەشێکی ساغ و بیر و پاوێژێکی ئەوار و شارەزا و تێبینی گرنگی لەسەر ئەشەوەی خۆیی و دوژمنەکانی هەبا.
لەشەوای ئەوڕۆدا مرۆ دەگرێت هەم خودای بوونی هەم خورما بەڵام لەپێش ئەو کارانەدا لەسەری پێویست و فەرزە کەخۆی بناسێ و خودا و خورماش بناسێ ئاینجا و شێوەی خورما خۆی لێ نەگۆڕێ و بەهەڵە نەچێت و بەبەرەی ناوی خودا خۆی لەکەر و لووتا و خەڵکیش بەفریو نەبا.
کورتی و کەم و کوری گەورەی خەباتی ح د ک ئەوەبوو لەخەباتی چەکدارانەی سمکۆ و لەحەمە خێر و ... هتد، دەرس و سەرمەشقی وەرنەگرت، شێوەی ژینەوو و ئەوەی ئەو کارەسانانەی رێگای رزگاری و خەباتی بۆ خەڵک و سوود هێنایەوە.

لەمەر تەسلیم بەدوژمن و هاتنەوەی سوپای داگیرکەر

هەروەها گۆتکرە هاتنەسەر باسی کشانەوە و تەسلیمی بێ لەپەیوە و شەڕی حکومەتەکانی کوردستان و ئازەربایجان لەلایەن خۆی حزبی دیموکراتی قەوام السلطنة لەگەڵ زۆر لەکاربەدەستان و خاوەن بیر و باوەڕ پێشکەوتنی سیاسی و حزبی لەتاران قەرار و سەدریان بەستبوو بەچوونی قەوام السلطنة بۆ مسکۆ و گۆبوونەوە لەگەڵ ستالین و دەروویەرەکەی ئەوی پۆڕی بەدەنگیی دانانەوار بۆنی خەڵکیان بەوە سارێژ دەکرد کەگوایا زۆری خستنی چارەنووس و رەنگە و کوێرەوەری ئەشەوەکانی کورد و ئازەربایجان بۆتە قوربانی و بەلاگەردانی ئازادی گەلی چین.
لەولاشەوە حزبی توودەی ئێران و دەستەکانی میللی لە کەپێشوو بەرزمان و قەڵەم و قەول و قەرار پشتیوانیان لەبزووتنەوەی رزگاریخوازانەی دوو ئەشەوەی کورد و ئازەربایجان کرد بوو ئەوانەت بەچووڵانەوەی ئازادی ئێران بان ئازەدەرە و ویستیان بەو متعێنە چووپوچانە خۆ حەشارەدەن و رەک قەوەکە سەریان لەبەفر گرتبوو لەشیان بەدەرەوە بوو دەیانەویست ئەو راستییە بشارنەوە کەئەو کاتەدا ئەوری هێزی رەش و بەدقەری شا ئیمپریالیزە و دوژمنە سوێندخۆرەکان کلکیان لیە بەستبوو لەکارەنەوە بەشەڵتای پوویان کردە کوردستان و ئازەربایجان و شەوانیش لەحیاتی بەربەستی لەپەلاماری ئەو دوژمنە هاریەشیە بکەن وەپیا لانی کەم لەپشتی جەبهە زەرەبانی قەوس و بەشێوەی تێکەوەرانە و سابوتاژ لەدوژمن بدەن خۆیان خستبووە گوێی گا و چوونە ناو خەوی سەرە مەرگەوە بەو مانایە مرۆڤیان لەخۆیان بیری و هەتا بەشاوی شارەزایی بەشەووبادووی شۆڕشگێڕانە و دیموکراتانەیان دەرنەبڕی تابەو جۆرە لەو دەسەوە تا ئێستا شا و ئیمپریالیزە و کۆنەپەرست و دوژمنانی هاربەشی ئەشەوەکانی ئێرانیان لەسەر ملی ئەشەوەی ئازادی خوازانەی گەلەکانی ئێراندا زاڵ کرد و دواییش دیتمان قەوام السلطنة بەپێشی موبارەکی هارپەیمانەکان و مسکۆ - تاران پێدەکەنی.
خۆبوردنی سەرۆک و سەرانی ئەو جۆرە حزبانە لەسەر ئەو دەست ئەو دەست کردن بۆ رەشاندنی زەبرە و خۆشکاندن و خۆدەشەو خستن لەلایەن مەحکەمەی شۆڕشگێڕانە لەپاشەڕۆژەکانی داهاتوودا پاش رزگاری رەش و تەنگانەی کوردەکانی ٢٨ سالە دا پووناکە ئەو و ئاشکرای وەکی هاتە ئێرەدا بۆ جێی نییە کەپەندی پەروەکی شاعیری سەرۆ لەو بابەتەوە بێنینە بەر چاو کەئەڵێ: هرکه ناموخت از گذشت روزگار   هیچ ناموزد زهیچ اموزگار

لەخشی شۆڕشگێڕە پێشووا بارزانی

پێویستە بزانین کەهەر لەو کاتانەدا بوو کەهێزی بارزان لەکوردستانی گەورەیان بەرامبەرێنی پێشوا بارزانی سەنگەری لەتوانای خەباتی چەکدارانەی خۆیان بۆ ناو کوردستانی ئێران گوێستبووە پاش ئەوەی کەئەمەرییەی خۆشاوری و پرلەشانازی ئەوان دژی ئیمپریالیزمی ئینگلیز و حکومەتی شای بوکەڵەی نۆکەری عێراق لەلایەن پێویست و ئەنگاتە ح د ک بەکاری ئەهێنا.
بارزانیان بۆ ئەوەی چەند دانێژ بەسەربەرزی و زۆری و

K21 [illegible] / ٢٠٠٩-٠٦-١١

گەنجینەی بەڵگەنامەکان - کنز الوثائق

کورج و گوڵی دەستیان پێکشاندەوەیەکی چەکدارانەی شۆڕشگێڕی بۆ لای یەکێتی شووره‌وی کرد

کەتەنیا چەند و تەواوی هێزی حکومەتەکانی ئێران و عێراق و تورکیا و فرۆڤێکی ئیستعمار نەیتوانی بەرهەڵستیان بکا. بەڵکو گشت پەیوەرەکانی سیاسی و جەنگی تەنیا لەدۆست و دوژمن لەسەر بەرزی بیروباوەڕی چەکدارانە و شۆڕشگێڕانەی بارزانییان و پێشەوا (مستەفا بارزانی) کۆڵنەدەر سەریان تێدا سوڕماوە

بەم هۆیەوە نەتەنیا شانازی و شەرەفی شۆڕشگێڕانەی نەتەوەی کوردییان کردەوە بەڵکو دەرسێکی مەزنی مرۆڤایەتی و بەرهەڵست و سەربەرزی بوو بۆ هەموو تێکۆشەرانی خەباتکەری گیتی

ئەم گەڕانەوە شاز و پڕ لەخاوەماتییە بۆتە شەڵای سەربەخۆیی بیروباوەڕی نەتەوەی کورد و بەو پەندەمرول و جوامێرانە نەتەوەی کورد بەدنیای راگەیاند. کەپۆلێکی سیاسی و چەکداری یەکگرتوو و ژیر و پشوو لەژێر سێبەری بیروباوەڕی مرۆڤێکی فیکری و جەنگی ئەتوانێ نەتەنیا لەگەڵ لەشکرێکی پڕچەک و چەوسێنەری دەولەمەندیک بەرەبەرەکانێ بکا و پرووسەر و سەربەرز سەرکەوێ بەڵکو توانای ڕووخاندن و تێکدانی ئەو حکومەتانەیشی هەیە کەبەهەموو چەک و چۆڵ و ئالاق و پارەیەک لەلایەن دەولەتە گەورەکانی ئیستعماریش یارمەتی بکرێن

بەڵام زۆر لەسەرۆک و رابەرانی ئەحزاب و دەستە سیاسییەکان کەلەسەر بەخەڵەچوون لەسەر بیر و باوەڕی ناوخۆوڵاتان لەم‌ێباری کردەوە و دەستی شۆڕشگێڕانە و چەکدارانە لەڕۆژ و کاتی تەنگانە و پێویستدا دەستە و ئەژنۆ لەدوژمن رادەمێنن داماو و کەساس و بەستەزمان و تەنیا و خۆیان بۆ گەل و حزب بێ کەلک و سوود دەهێنایەوە لێرەدا پێویستە بەسەربەرزییەوە بڵێین کەڕێزەی ئەو هەڤاڵانەی کەلەماوەی ١٧ ساڵی ژیانی رابردووی حزبمان خاوەن بیر و باوەڕێکی ژیر و پشەر و خاوەن مەسئولییەت و شەرەف و خاوەن قەڵەم و دڵ و دەروونێکی خاوێنی مرۆڤایەتی و کوردایەتی بوون. لەماوەی ئەو ١٩ ساڵەی خەباتدا بیر و کردەوەی سەرۆکی فیکری بارزانییان لەیاد نەکرد. ئەم ئەرانەی شەڵای یەکێتی: خەبات، سەربەخۆیی و دیموکراتییان لەدەست دوژمن رفاند و کوڵان بەکوڵان شار بەشار و پایتەخت بەپایتەخت لەسەر شان و شەپێلی خوێناوی خۆیان راگرت و پاراستییان تاکاتێکیانە سەر ئورنگەی شاخەکانی زاگرۆس و ئەماو دڵ و هەناوی دووهەمین کۆنگرەی حزبی دیموکراتی کوردستان بەرزیان کردەوە

لەماو نوێنەری کۆنگرەدا کەم نەبوون ئەوانەی کەلەزیندان و رەشەچاڵەکانی شاران وەک (قزل قەلا) و (لەشکری ٢ ی زرەیی) و (قەسری قاجار) ئەزیەت و شکەنجە و چەرمەسەریان کێشابوو و هەزاران کۆسپە و کوێرەوەری و هەرەشە و گوڕەشەی دوژمن سەربەرزی و ژیری و بیروباوەڕی مرۆڤایەتی و کوردایەتی و ورانی تێدا شکاندبوو

لاڵانی کۆمیتە چییەکانی حزبی توودەی ئێران

هەروەها لەکۆنگرەدا کەم نەبوون ئەو نوێنەرانەی کەبیر و کردەوەی خۆیان شاهیدی زیندووی لالان و بەخەڵەچوونی سەران و رابەرانی توودەی ئێران لەدوری هاتنە سەر کاری حکومەتی رەشی (رەزم ئارا) و بەرەبەرەکانی لەگەڵ دروشمی (میللی کردنی نەوت) و تووڕەهەڵدانی نەتەوەی شاخوونی و سیاسی ئیستعماری ئینگلیز لەئێران دکتور محەمەد مصەدق و هاوڕێ و هاوخەباتەکانی وی لەجەبهەی میللییان دەکرد و لەکاتی تەنگانە و گرنگی مێژوویی و نەتەوایەتی دا بەدروشمی چەوت و چەپەڵ و ناتەبا و ناوبەیانی بەکوێرەکەی ئاشتی دوژمنانی سوێند خۆری نەتەوەکانی ئێران دا ئەکرد لەکاتی گرنگدا کە دکتور مصەدق بۆ بەرەبەرەکانی لەگەڵ ئیمپریالیزم و دیکتاتۆری لەئەنجامی حزب و دەستەکانی سیاسی لەماو مەجلیسی شورای میللی دا داوای دەکرد کەهەموو لەبەرەیەکی خەباتی ئیشتمان یەک بگرن. زۆربەی سەرانی ئەو حزبە لەخەباتی ئێتیلافی دوور و خۆیانیشیان لەخەباتی گشتی نەتەوەکانی ئێران گۆشیان بۆ زەرە و هێزی چەکەی دیکتاتۆری رەزم ئارا شل کردبوو. هەر ئەم لالانە رابەرانی ح. ت. ئێران لەکۆنگرەی ٢ ی دەسی حزبی توودە بەکەم و کورتی بڕیاری لەسەر درابوو بوو بەهۆی خۆپیشاندانی چەوت و چەپەڵ لەزۆربەی بەرەکانی خەباتی نەتەوەکانی ئێرانییان سەر سوڕاوە و گەلێک هێشتووە و ئەمەر و دوژمنایەتییەکی گرنگیان لەگەڵ حزب و نەتەوەی خۆیان

K21 دیاریی نوو وەرز / [illegible]

گەنجینەی بەڵگەنامەکان- کنز الوثائق

شۆڕشگێڕانەی ح د ک بکەن، پەدل و دەروونێکی خاوێن بەبێ و هەستێکی تازە دەستی پێکبکەن و خەبات بەدەست دەست ح د ک لەسەر وەدی هێنانی بەڵێنییەکانی پێشوو نیشتمانی بۆ ئازادی ئێران و ڕزگاری نەتەوەکانی

ئەزموونەی شۆڕش لەئوروپا و جەزایر و گەلێک جێگای تر پیشانی وەدری خست کەرێگای سەرکەوتنی شۆڕش بەهان دان و ڕێکخستنی چینی جووتیار و وەرزێر و کێشانی وان بۆ ژێر ئاڵای خەباتی چەک و چەکدارانە لەچیا و دەشت و کێو و پەیوەندیی لەگەڵ چینە زەحمەتکێش و بەشخوراوەکانی نەتەوایەتییە. ئەشارەکان شۆڕش سەرناکەون و دابەزی لوتکە و هیوا بەستن بەخەباتی سەر شەقامی خەڵکیەکی گەورە و پەنجە بەخشاریەکی زۆری پێوەیە

هەروەها پێویستە بزانسرێت کەهۆمووشتی حیزبێکی سیاسیی تەنها لەڕووی گوفت و گوفتار پەکو لەمەیدانی کردەوەدا نیشان دەدرێت و لەئێران لەمەلەوەی خەباتی خوێناوی گەل ئێران دژی ئیستعمار و شا و نۆکەرەکانی ڕێگای پەرلەمانتاریزم تەنیا و تەنیا ڕێگای خەبات لەژێرزەوی و بۆ جەبهەی میللی و چ بۆ ح د ئێران وەچ بۆ حیزب و دەستە سیاسییەکانی تر، لەم ڕێگایەدا تەنیا جەبهەی میللی بەڕابەرایەتی مصدق توانی پەقوول و قەراری خۆی عمەل بکا و بیر و باوەڕی خۆی بەدی بێنێ. لەسەر ئەم ڕێگایەدا بەحکومەت بگا و نەوتی میللی کا هەروەها ئیستعمار و شا و هێندێ حاکمەی ئاران وەعاتەکەعاتە بخا و ئیروگیانی کا، جەبهەی میللی گەرچی بۆ ماوەیەک توانی گەلێک کاری شۆڕشگێڕانە بکا بەڵام نەیتوانی پاگرانی و پاراستنی ئەم دەسکەوتە بەرز و شۆڕشگێڕانەی حوکمی میللی دکتور مصدق ئەبوو

گەورەترین کۆسپ و بەربەستێ لەم بابەتەوە دووبەرەکی و ناکۆکی و لادانی بەرپرسیارانی ح د ئێران لەگەڵ جوراوجۆری نەتەوایەتی ئێران بەسەرۆکایەتی مصدق بوو، ئەم حیزبەی کەچەندبەتی کۆمەڵایەتییەکی باشی پێکهێنا بوو بەڵام لەسەر چۆنییەتی شۆڕشگێڕانی حیزبی داماو و کەسانی کەوتبوو و لەڕۆژی ئەنگانە و پێویستدا شەوور و قامی دیتنەوەی ئەم تاقمە زنجیرەی کەبەهۆی وەدەست هێنانی ئەو ئەوانی لەنێو زنجیرەکەدا دەکێشرێن نەیانبوو

مەسەلەی جووتیار و گیروگرفتی ئەرزی

گوندێکە لەسەر وەرزی ڕەش و ناکۆک و ژیانی ناهەمواری جووتیار و ئوتراوە زەحمەتکێشەکانی لادێ بێبارسدا کەگوزانی ژیانی تاڵ و پڕ لەنەگبەتی ئەوان پێویستە بەبێ و پارێزێکی تێبینیانەی زانستی چارە بکرێت

زەوی و ئاو و بەرهەم بەبێ هێزی باسە و گوزەروەری جووتیار و ئارەقەی نێوچەوانی وی هیچ کەلک و سوودێکی لێ وەرناگیرێ، دەرمەکی کەنیشانەی پاشکەوتوویی و چارە پەشییە ئەمن لەپێشەوەدا هەڵەیەئێنرێت ریفۆرمی (پروانەت) شەرزی کەبەناوی اصلاحاتی شەرزی لەنێو ئێراندا کراوەتە پاڕێز و باو

شێوەیەکی ناڵۆز ئێکدان و هەڵوەشاندنی پەیوەندی زاڵمانەی ئەرباب و رەعیەت لەئێران دا بەدەست ئاڵقەیەکی ئارازی و اصلاح خواز پێشنیارکرابوو دامرکاندنی دەماری خەباتی شۆڕشگێڕانە لەناو جووتیاران و زەحمەتکێشانی لادێکانی ئێران فئۆدالیزم و دەرمیەکی گەورە کەئێران پاڵ وەپاڵ حکومەتی شا و ئیستعمار داوە، وەخاتایەکی ژیان و ئاقایەتی خۆی دەمەتێرسی دەنێت دەستی بخلو و فیل و بەرهەڵست کرد ئاگەیشتە پادەیەک کەبەپارمەتی شا و ئیستعمار و بەرهێزی خەڵک نوانی شەرە و ئەقەلای ئەم ئاقمەیەی کەلک و سوود بگا وەخۆزەی جێگاکان نەدەنیا لەخشونی دانەرانی خۆی لایەدا پەکو بۆ سەرکوتکردن و شاژاوە نانەوە لەناو خان وەدەرمەکەکانی کوردستان و هەروەها بۆ وەسەرخستن و ئاوانەنەوەی دەرمەکەکانی کوردستان هەروەها بۆ وەسەرخستن و ئاوانەنەوەی دەرمەگەکانی زۆرتەماری لەزمانگان نەخشەی شەیتانی خۆی عەمەل بکا بێ ئەوەی کەئەوزێ جووتیار بەتوانی خۆی بکا. لەمێندێ جێگا شەوزۆر بەقەم و کووتی بەشێوەیەکی وەپاشکەوتوو پارچەزەوییەکیان بەسەر جووتیاراندا بەشکردووە لەبەر ئەوە کەخۆی ئازاد نییە لەژێر سێبەری حکومەتێکی دڵڕەق و نیشتمانیدا نییە هیچ دوارۆژێکی ئەمین و ئارام و بەختیار و کامەران شک نابا

شێوەیەکی شۆڕشگێڕانە، دابەشکردنی زەوی و زار و لەبەین بردنی پەیوەندی زاڵمانەی ئەرباب و رەعیەت کەبۆ ح د ک لەپێشدایە بەخێکانەوەیەکی قوول و تێبینییەکی

کرد، بەداخەوە دەری چین و خەتایەک لەسەری شەپران هاتە خوار کەنار لەلاش برابوو کودەتای ٢٨ی مرداد سەرکەوت هەر لەو دەمیش لەیان ئەوانی بەرزیی و ووبەیی هێز و تاقەتی خەبات خرکەشەوە بەکۆزینی هەڵوێست دەست پەیەلاماردان بۆسەر دوژمن بکەن بەلام لەو وەختەیش هەرچەند بەرپرسانی حزبی دیموکراتی کوردستان لەگەڵ کەمێک لەکادرەکانی حزبی تودەی ئێران بەخۆی کۆکردەوەی ئەستا و یەکگەی حزبی بۆ نیشان دانی ئاسوسیتی رێگای رابردوو و دۆزینەوەی رێبازێکی پڕۆشە لەسەر ئەو دروشمانە:

١- ئەفلای بۆ هێنانەوە سەر کاری حکومەتی میللی دکتۆر محەمەد مصدق

٢- پەراوە پروخستنەوەی میللی بوونی نەوت

٣- بەپێ لایەنی ئیرانی بەکۆمپینەی ئاوەشەی ح ت ئێران پێشنیار کرا

بەلام پێشنیارەکانیان لەلایەن هاوبەشت، هەروەها پێشنیاری بەرپرسیمبران و هەروالی ح د ک لەسەر گۆڕین و گۆڕینەوەی لەگەڵ حزبی لەدوای پانی تێکەڵ کردنی رێگای خەباتی چەکدارانە لەگەڵ رێگای خەباتی شەقامی و پەرلەمانی بەتایبەتی لەدوای کوردستان و ئازەربایجان وەپاش گوێنەدراو لەپاڵدرێست سەر لەڵێن کورتەرێکای پێ لەمەف و گیرمەشێوێنی کۆنیسان بۆ حزبی دیموکراتی کوردستان بەرەنگێشەوە، لەوکاتەدابوو کەسەستوران و رابەرانی حزب لەش و گیانی ح د ک یان لەو رابەرانە جوێ کردەوە و رێبازێکی تازە و خۆیان وەبەرچاوی خەڵک خست و بەکۆی ح ت ئێرانیان راگەیاند کە براسان برایەتی و چیلمان جوودایەتی

ح.د.ک و سیاسەتی دەرەوە

کۆنگرە بڕیاری دا ح د ک لەسەر بەپاشی و ژیری و گوڕ و گوڵی لەو ئەتک و چەلەمەی سیاسی و ئابووری ئێران و دەمەڵۆیست و وەزعی تایبەتی نەتەوەی کورد لەرۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەتایبەتی لەگەڵ حکومەتە ئیمپریالیستییەکانی بێ لایەن، لەگەڵ دەوڵەتە پێشکەوتووەکانی گیتی پەیوەست خەڵک و سوود وەرگرتن لەو حال و فرسەتە دەرئەنە بۆ رزگاری نەتەوەی کورد و نەتەوەکانی تری ئێران لەهیچ فیداکاری و

گیانبازییەک دریغی نەکا.

لەسەر ح د ک فەرز و پێویستە کەبەگوێرەی هەڵوێستی تایبەتی خۆی شاری یەکی خەباتی چەکدارانە و رزگارکەرانە بۆ ئێران و نەتەوەکانی بدۆزێتەوە و پشتیوانیی شۆڕشگێرانە بەهاوکاری و هاوخەباتی حزب و دەستە سیاسییەکانی تری ئێران رەچاو بکا.

حیزبی دیموکراتی کوردستان و شۆڕش

کۆنگرە بڕوای وا بوو کەپێش گرتنی رێگای خەباتی پارلەمانتاریزم و هێمنی دانیشتنی شەقامی بێجگە لەوە کەخەڵکی ئێران زیاتر دووچاری سەرکوتی و ملەهوڕی و شل و شەلەتی و سەرشۆڕی بکا، بەخیانەتێکی گەورەشدەم بەنەتەوەکانی دەژمێردرێ؛ سوود و کەڵکی نییە.

کۆنگرە سەلماندی کەرێگای خەباتی راستەقینە رێگای رزگاری نەتەوایەتی خەباتی چەکدارانە و شۆڕشگێڕانە لەدژی ئیستعمار و چڵکاو خۆرانی رژیم و حکومەتی تاران و لەت و تورووناکردنی بناغەی دەسەڵاتی هاڵقەی ئێران (سەرمایەداری و دەرەبەگی کەورە)؛

بەڵێ تەنیا رێگای خەباتی چەکدارانە و شۆڕشگێڕانەی خۆڕێکاورییە کەلەسەر بیر و رابوونێکی نوێ و ئیدیۆلۆژیی زیرانە ئەتوانی لەتەک و چەلەمە و چارەرەشی حزبایەتی لەکاو خەڵکی ئێران بلەرەت بکا.

بەکەیلییەکی شەرەف پشەو و نیشتمانی بۆ رزگاری نەتەوەکانی ئێران تەنیا لەکاو کورەی ئاگری شۆڕش دا وەدی دێت.

کۆنگرە بڕیاری دا کەلەسەر شانی رابەرانی ح د ک فەرز و پێویستە کەهەرچی لەتوانایان دایە بەشداری هێز و بیر و رابوونی حیزبایەتی بۆ کەیشتن بەئامانجی سەرانی نەتەوەکانی ئێران یانی ئێک و پێکەدان و پووچاندنی رژیمی بۆگەنیوی شایەتی و هەڵوەشاندن و لەکاوبردنی پاسا رەشەکانی دەسەڵاتی هاڵقەی تاران و شاخ و لات و پۆلیسەکانی لەسەرانسەری ئێران لەمەن لەهاوکاری حیزب و دەستە سیاسییەکانی پێشکەوتووی ئێران بکۆشێتەوە و داوا بکا کەبۆ کەیشتن بەئامانجی گشتی کورترینرێگای خەباتی پارلەمانتاریزم کە دەتەوێ خەڵک لێی ماندووبوون و پێی وەستاون؛ لەوێوە هەڵدەمن و پوو لەرێگای شۆڕش

K21 هەفتەنامەی کوردستانی ڕۆژ / (٠١-٠٦) ٢٠٠٩

گەڕانەوەی بەڵگەنامەکان - گەلاوێژ

شاژ و هەڕاب پاشان وەبیر ئێتکەداتی ڕێبەری حیزب لەحیج گیرەشێوێنێکی چەپەڵ و چەپەڵ کۆتـایی و دریفییـان ئەکردووە

ئەم دوو چەشنە دوژمنانە گەرچی لەدوو لاوە لەلایەن دوو تاقمـەی ناجۆر لەگیان و لەشی حیزب بەربوبوون بەڵام مەبەست و ئامانجی هەردوویان لەناوبردن و کوژاندنەوەی ئاگری خەباتی ح د ک بووە کەئەم ئاواتەی خۆیان دەبەنە بن گڵ و ژێر لەم

کۆنگرە بڕیاری لێ بووردن و بەخشینی ئەم تاقمە کورد پەروەرانەی دەربڕی کەدەست و دڵ و دەروونی بەدبیاوەری کوردایەتییان پاک ماوەتەوە بێجگە لەم کەسانی کەجاسووسی و خیانەت دەستیان ئالوودەکردووە، ڕێگەی گەڕانەوە و لێبووردن بۆ ئەو دەستە کورد پەروەرانە کراوەتەوە کەپاش دەربڕینی پەشیمانی و هۆی بەهەڵە چوونیان لەکارەساتەکانی ڕابردوو بەدڵ و دەروونێکی خاوێن و بیر و باوەڕێکی تازە خۆیان لەباوەشی ح د ک باوێژنەوە

مەسەلەی نەتەوایەتی

کۆنگرە لەسەر مەسەلەی نەتەوایەتی بەشێوەیەکی تایبەتی و بەپڕاوەندانە و لێبینینەکی ڕاستی دوا، نەتەوەکەی و زوڵم و زۆرداری نەتەوەیەکی بەدەسەڵات و لەسەر هەموو لەسەر نەتەوەکانی تری ئێران (کەلەسەر سەرزەمین و هەرە هاوبەشییەکی گرنگیان هەیە و هەرکامیان خاوەن زمان و مێژوو و خووڕەوشت و لیباس و ئاکار و سوننەتی تایبەتی) لەمێژ زەمانەوە لەئێران باو و بەردەوام بووە

ئنقلابی مەشروتیەت تەنیا مەبەستی لێکدان و سەرنگوون کردنی پاشایەتی قاجار نەبوو بەڵکو هەڵوەشاندنی دەسەڵات و زۆرداری حکوومەتی مەرکەزی یانی ئاغایەتی نەتەوەی زاڵ بەسەر نەتەوەکانی تری خستە بەرچاو، بەڵکو دوای هاوبەشییەکی ڕاستەقینەی نەتەوەکانی لەکار حکوومەتی ئێراندا دەکرد (بۆ پێنە و پێنە خستنی حکوومەتێکی دیموکراتی و برایەتی هەموو نەتەوەکان لەمەڕ کار و باری سیاسی و جەنگی و ... هتد) هەروەها سەربەخۆیی ئەنجومەنی و ئەوەکانی ئێران کەبرێتییە لەئەیالەت و ویلایەت بوون بەشێوەیەکی گرنگ خرا ناو قالبی قانوونەوە بەناوی

(قانوونی ئەساسی ئێران) هەروەها مەبەست لەماقی هێنانە سەرکاری، ئەنجومەنی ئەیالەتی و ویلایەتی لەقانوونی ئەساسی کەبەرهەمی خوێناوی ئینقلابی مەشرووتییەت بۆ وەدی هێنانی ئەو ئاواتە مێژووی سەرەوە بوو کەئەمڕۆ دەرگاتەکانی ئەورووپادا بە (AUTONOMIE و AUTODEI EMINATION) ئەناسرێ

پاش لەکارچوونی بەرهەم و سەمەری ئینقلابی مەشرووتییەت بەتایبەتی دوای کودەتای ١٢٩٩ و هێنانە سەر لەحکومەتی پاشایەتی (ڕەزا خان) بەدەست ئیستعمار، ئەتەنیا نەتەوەکانی ئازەربایجان و کورد و عەرەب بەڵکو خودی نەتەوەی فارس کەبناغەی زۆرداری و دیکتاتۆری پاشایەتی لەکاران لەسەر سینگی ئەو دامەزرا وەنەتەوەکانی تری دەبەرەساندەوە دووچاری ڕێژیمی و کەساسی و زوڵم و زۆری کرد

شا و هەیئەتی حاکمەی تاران کەچەتاوخۆر و نۆکەری ئیستعماری ئەت گوێی خۆیان بۆ دەکار خستن وەدیهێنانی ئەو بەشە گرنگەی قانوونی ئەساسی شل کردوە بەڵکو بەشەوانی هێزی ڕەش و قەر و قێڵ لەحیج بوختان و ساختەچی و گێرەشێوێنی لەم بارەوە کوتاهی ناکەن، ڕووداوی جووڵانەوەی نەتەوایەتی کوردستان و ئازەربایجان لەساڵی ٢٤-١٣٢٥ بڕیاری ئیشان دان وەنەبەرپێشی هەست و قینی نەتەوەکان دژی دیکتاتۆری شا و حکوومەتی تاران بوو بۆیەش‌چەن جار لەئازەربایجان و کوردستان بەگوێرەی قانوونی ئەساسی دەستیان کرد بەدەکارخستنی ئەنجومەنی ئەیالەتی و ویلایەتی وەدیهێنانی مافی نەتەوایەتی بەماناى AUTONOMIE ئۆتۆنۆمی

بەڵام هەموو شاهید بووین کەحکوومەتی شا و ئیستعمار بۆ پاراستنی ئەوان و خوێن مژی خۆیان چ بەزە و بەرەنگی خوێناوی و دڕندانەیان گیرا و حاڵ نەبوو، ساڵێکی نەتەوایەتی کەمیان ساڵ لەسەربەر بەعێزی چەکداری و شۆڕش کەمافی ئێران قانوونی گرانبوو، وەمەبەستی مافی (ئۆتۆنۆمی - خود مختاری) بەئاشکرایی و ڕوونی ئێمە کوتهاتەرانبوو بینێتە دی

پێویستە ئێرەدا سەرنج بدرێت کەحکوومەتی شا و ئیستعمار ئەک تەنیا لەم بابەتەوە بەڵکو بۆ بەشەکانی تریش لەقانوونی ئەساسی تریش بەرەکاوەبکیشی بۆ قایل نەبوون

ئەندامێتی بەسترابێتەوە بەڕزگاری سەرزەمینی کوردستان لەدەست داگیرکەر و چەوسێنەر و کەمکردنەوەی زەوی و زار و ئاوەدانی لاسایی (٩٠٪) دانیشتوانی کوردستان پێک دێنن وەکو (٩٠٪) ڕەنگ و پێست و لەش و خوێن و ئێسکی حیزبی دیموکراتی کوردستانیان پێکهێناوە.

کۆنگرە دەری بڕی کە ئەمڕۆ حیزبێکی شۆڕشگێڕ بەخۆی دامەزراندنی حکومەتێکی دیموکراتی ڕاستەقینەی ئەندامێتی ئەتوانێ ئازادی زۆڵم و زۆرداری کە هەزاران ساڵە باوە لەبەین بەرێ جووتیار و وەرزێری کورد خاوەنی زەوی و زار و سەربەخۆ و ئازاد و بەختیار بکا.

ئاغاوەت و عەشیرەتە ئێستاکە پەروەرەکان پێویستە ئاگەیشتن بەحکومەتێکی دیموکراتی و ئێستایشیانی کورد مەڵۆیستی خۆیان بەرانبەر بەڕێ و شۆڕشی سیاسی و ئابووری حیزبی دیموکراتی کوردستان بەکربخەوە و کردار لەگەڵ ئێستا چینی زەحمەتکێش و کوێرەوەری کێشی دێهات ڕوون بکەنەوە و خۆیان ئەکەنە دار دەست و وەرگێڕکەی حکومەتی بۆگەنی شا و ئیستیعماری بۆگەنی بێگانە.

حیزبی دیموکراتی کوردستان لە حیاتی اصلاحاتی ئەرزی بێ جێ و ڕێی شا شۆڕشی ئەرزی یانی ڕزگاری بەکۆیاری و بەشەری خوای جووتیار و سەرزەمینی بێ پێی جووتیار و گشت دانیشتوانی کوردستان دەخاتە بەرچاو. هەروەکی ئەو ڕێبازە لەپڕۆگرام مەرامنامەی حیزبەکەدا بەجۆری خوارەوە دەنووسرێت:

حیزبە ئێمە سوودی خۆی بەوە دا دەزانێ کە هەرێکای خەبات و ڕزگاری کوردستان لەخان و خاوەن مڵکەکانی بەشەرەف و کورد پەروەر بگرێتەوە کە پشتی حکومەتی ئاران بەشەراوی بەرەبەن و بەحەڵێکی خاوێن بیر و باوەڕی کوردانەوە خۆیان لەباوەشی دایکی ئێستاکەمان و ڕێبازی کوردایەتی باوێنن و پاڵ وەپاڵی حیزبی دیموکراتی کوردستان حیزبی ڕزگارکەر و شۆڕشگێڕی ئەتەوەی کورد بدەن و دەستی خەباتی ئەندامانی حیزب لەدەست بگرن و بۆ ڕووخاندنی ئیستیعمار و حکومەتی ئاران لەکوردستان و سەرتاسەری ئێران هاوخەباتی حیزبەمان بن. جا بۆیە ح د ک لەسەر اصلاحاتی ئەرزی لەکوردستان بەشێوەیەکی کۆمەڵایەتی و زانستی کوردانە هەنگاو هەڵ دێنێ.

ح د ک لەسەر ئەو بیر و باوەڕەیە کە زەوی و زار و کشتوکاڵ دار و دەوەن و ئاو و کانی کوردستان ماڵی نەتەوەی کوردە و ماڵی ڕەنجبەرێتان و دابەشینی ئەرز بەتایبەتی لەماڵە تایبەتییە هەرە گرنگەکانی حکومەتی دیموکراتی کوردە کە بەخۆی بەرپرسیاری ح د ک وەدی دێت.

ئەوکاتیش کە ماڵکییەتی ئەندامێتی و حیزبی دیموکراتی کوردستان بەشێوەیەکی دادپەروەرانە ئەرز و ئاو و زەوی و زار و دار و دارستان دابەشێت. (ماددەی ٣٩- بەندی نۆهەم- بەشی شەشەم)

بەعەر ئاوەندییەتی حیزبی

کۆنگرە دەری بڕی کە بەخۆی فشار و گرتن و بڕین و ئەبوونی هەل و فرسەت ح د ک نەیتوانیوە کۆنگرە پێک بێنێ و خاوەن سەرکەوتنێکی قانوونی هەڵبژاردەی کۆنگرەیانی کۆمیتەی ناوەندی و خاوەن قانوون و یاسای حیزبی یانی پەیڕەو و پڕۆگرام بێ. وەهەر بەو بۆنەشەوە ح د ک دووچاری گەلێک لادان و بەهەڵەچوون و گێرەشێوێنی ئەندامان و هێندێک لەکادرەکانی خۆی بووە چەپ گەری و ڕاست گەری سەربەخۆیەکی ناکۆکی و ناڕەحاتی لەناو حیزب خستبووە. ڕابەرانی حیزب لەسەر گیروگرفت و دەرچوون لەشوێنی خۆیان و بەشێ شیوون لەجێگای پەنەکی تایبەتی و هەروەها دەربازبوونی هێندێک لەئەندامانی ڕابەر بۆ ناوچەی تر و کوردستانەوەی قۆناغی خەبات جاروبار بۆتە هۆی شێوەیەکی کاری فەردی.

بێجگە لەگەڵ و کۆیری سامانی و گیان و لەشی حیزب لەلایەن دوژمنانی جۆر بەجۆر و ڕەنگ بەڕەنگ وەبەر شاڵاو و ئێدان دراوە لەلایەن ئیستیعمار و حکومەتی شا بۆ ئێستا شکاندنی لەشی ح د ک زۆربەی فشاری دوژمنانی خۆی لەڕێگای جەزرەبەی زیندان و کوشتن و بڕین و جاسووسی و ... بەشەراوی هێزە ڕەشەکانی خۆیان وەستووریانە لەشی حیزبی ئێمە زامدار و بریندار و گرماوی بکەن. لەلایەکی ترەوە دوژمنانی بیر و باوەڕی حیزبی بەهێزپاڵکەنە و هێز و دەستە و گێڕ... و بەهەڵە بردنی هێندێک (ناسراوی پووچەڵ) کە مەرحەتی خۆی بە گرتنی سەری خۆیان بۆ خزمەتی سازمانی ئەمنییەت شۆڕ کردووە و لەکاتێکدا هەم لەتووەرەکانیان دەخوارە و هەم لەناوخۆوە و گەلێک کارەساتی دیکە وەستوویانە گیانی حیزبی ئێمە دووچاری مەترسی و

ئازار و ئەزیەت بکەن وەبۆ ئێکەکانی پیری حیزب لەهیچ گیرەشێوێنێکی چەوت و چەپەڵ گۆتەبایی و مرەخییان نەکردووە.

ئەم دوو چەشنە دۆزمنانە گەرچی لەدوور لاوە لەلایەن دوو تاقمی ناجۆر لەگیان و لەشی حیزب بەرەنگاربوون بەڵام مەبەست و ئامانجی هەردووکیان لەناوبردن و گۆڕاندنەوەی ئاگری خەباتی ح د ک بووە کەئەو ئاورەی خۆیان مەبەست بۆ کۆل و زۆر لەبن.

کۆنگرە بڕیاری لێ بووردن و بەخشینی ئەو تاقمە کورە پەروەردەی مەرەبی کەمەست و دڵ و دەروونی بووبارەی کوردپەیەنیان پیاد ماردەوە پێچکە لەسەر کەسانی کەخەجاسووسی و خیانەت دەستیان ئالوودەکردووە، رێگەی گەڕانەوە و لێبووردن بۆ ئەو دەستە کورە پەروەردە کراوەتەوە کەئەوان دەرپێنی پەشیمانی و هۆی بەهەڵە چوونیان لەکارەسەتەکانی رابردوو بەحەڵ و دەروونێکی خاوێن و بیر و باوەڕێکی تازە خۆیان لەبارەکەسی ح د ک بابیزانەوە.

مەسەلەی نەتەوایەتی

کۆنگرە لەسەر مەسەلەی نەتەوایەتی بەشێوەیەکی تایبەتی و بەرژەوەندانە و ئێبیئیپیەکی زانستی دوا، نەتەوەگەری و زوڵم و زۆرداری نەتەوەیەکی بەدەسەڵات و لەسەر هەوکم لەسەر نەتەوەکانی تری ئێران (کەلەسەر سەرزەمین و عەرە هاوبەشییەکی کۆنگیان هەیە و هەرکامیان خاوەن زمان و مێژوو و خووڕەوشت و لیباس و ئاکار و سوننەتی تایبەتین) لەمێژ زەمانەوە لەئێران باو و بەرەدەوام بووە.

ئینقلابی مەشرووتیات تەنیا مەجیستی ئێکدان و سەرنگووین کردنی پاشایەتی قاجار نەبوو بەڵکو هەڵوەشاندنی دەسەڵات و زۆرداری حکوومەتی مەرکەزی پەلی ئاگاییەتی نەتەوەی زاڵ بەسەر نەتەوەکانی تری خستە بەرچاو، بەڵکو دوای هاوبەشییەکی راستەقینەی نەتەوەکانی لەکار حکوومەتی ئێراندا دەکرد (بۆ رێگە و پێگە خستنی حکوومەتێکی دیموکراتی و برایەتی هەموو نەتەوەکان لەمەی کار و باری سیاسی و جەنگی و ... هتد) هەروەها سەربەخۆیی نەتەوە و قەومەکانی ئێران کەبریتییە لەئەیالەت و ویلایەت بوون بەشێوەیەکی گەرنگ خرا ئەو قانیی قانوونەوە بەکاری

(قانوونی اساسی ئێران) هەروەها مەبەست لەمافی هێنانە سەرکاری، ئەنجوومەنی ئەیالەتی و ویلایەتی لەقانوونی ئەساسی کەبەرهەمی خوێناوی ئینقلابی مەشرووتییەت بۆ وەدی هێنانی ئەو ئاواتە مەزنەی سەرەوە بوو کەئەمڕۆ مەزاختەکانی ئەمڕۆیەدییە (AUTONOMIE و AUIODEI EMINATION) لەقەڵەم دراوە.

پاش لەکارچوونی بەرهەم و سەمەرەی ئینقلابی مەشرووتییەت بەتایبەتی دوای کودەتای ١٢٩٩ و هێنانە سەر تەختی پاشایەتی (رەزا خان) بەدەست ئیستعمار، نەتەنیا نەتەوەکانی ئازەربایجان و کورد و عەرەب بەڵکو خودی نەتەوەی فارس کەبناغەی زۆرداری و دیکتاتۆری پاشایەتی لەئێران لەسەر سینگی ئەو دانەنرا وەنەتەوەکانی تری دەمەوەستانەوە دووچاری پێگرتنی و کەساسی و زوڵم و زۆری کرد.

شا و هێمنایەتی حاکمەی ئاران کەهێشکارەگۆ و نۆکەری ئیستعمارن نەک گۆڕینی خۆیان بۆ دەکار خستن وەدیهێنانی ئەو بەشە گرنگەی قانوونی ئەساسی شل کردووە بەڵکو بەئەمراری مێژووی پەش و قەر و قیل لەهیچ بڕخشتان و ساختەچی و گێرەشێوێنی لەم بارەوە کۆتاهی ناکەن، رووداوی جوورئەمەی نەتەوایەتی کوردستان و ئازەربایجان لەساڵی ٢٤-١٣٢٥ بڕیاری ئیشان دان وەدەربڕینی هەست و ئیتر نەتەوەکان دژی دیکتاتۆری شا و حکوومەتی ئاران بوو. بۆیەکەمین جار لەئازەربایجان و کوردستان بەگوێرەی قانوونی ئەساسی دەستیان کرد بەوەکارخستنی ئەنجوومەنی ئەیالەتی و ویلایەتی وەدیهێنانی مافی نەتەوایەتی بەمانای ئۆتۆنۆمی AUTONOMIE.

بەڵام هەموو شاهید بووین کەحکوومەتی شا و ئیستعمار بۆ پاراستنی ئەوان و خوێن مژی خۆیان چ بەزۆ و بەزێنکی خوێناوی و دڕندانەیان گیرا و هەتا ئەمڕۆ، ساڵێکی نەتەوایەتی کەمیان ساڵ لەسەریەر بەخێری چەکدارانە و شۆرش کەکانی ئێران قانوونی گرانبوو، وەمەبەستی مافی (ئۆتۆنۆمی- خودموختاری) بەئاشکرایی و پووناکی لێیدا گوێنەکراوبوو بێتە دی.

پێویستە ئێرەدا سەرنج بەمرێت کەحکوومەتی شا و ئیستعمار نەک تەنیا لەم بابەتەوە بەڵکو بۆ بەشەکانی تریش لەقانوونی ئەساسی ترخی پەرەکانیەکیشی بۆ قابیل نەبوون.

بۆ نموونە: وەختایەک حکوومەتی میللی مسەدق بۆ پاراستنی مالی گەل و حکوومەتی خۆی بەگوێرەی قانوونی ئەساسی کەمتێ: شا هەقی نیە حکومەت بکا بەڵکو تەنیا هەقی شایەتی هەیە و سەرۆک وەزیر لەبەرانبەر مەجلیس و قانوون دا بۆ پرسراوە و مەسئوولییەتی هەیە شا یەکی سەقامێکی تەشریفاتییە و ئەوانی وەزیران لەبەرانبەر سەرۆک وەزیردا مەسئوولن نەک لەمقابل شادا. بیر و باوەڕ و گرەوەی خۆی وەدەرخست: هەموو دنیا شاهید بوو ئیستعمار و شا و چەقاو خۆرەکانی چ کاربەساتێکی خوێناوی و چەوت و چەپەڵیان بەسەر حکوومەتی میللی دکتور مسەدق و گەلی ئێران هێنا

جا ئێرەدا بەباشی و گرنگی روون دەبێتەوە کەمێتانە سەرکاری حکوومەتێکی دیموکراتی لە ئێران بەستراوەتەوە بەرەدەبێتانی مافی نەتەوەکانی ئێران وەتەو دوو مافە لێک نابەستێنرێنەوە.

ئەگەر هات و بەچاوێکی زانستی کۆمەڵایەتی لەو بابەتەوە بروانین بەباشی دەردەکەوێ کە پاش دامەزرانی حکوومەتێکی پەڵگرتووی نەتەوایەتی و دیموکراتی لە ئێران فەرز و پێویستە ئەتەوانی ئەو هەرێم و بەشانەی ئێران کە کورد و فارس و ئازەربایجانی و هەرەمین بەگوێرەی مەڵوێست و وەزعی تایبەتی نەتەوایەتی (کەمێنیە لەهاوبەشی زمانی و مێژوویی، هاوبەشی ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتی، هاوبەشی سەرزەمین و عەرد، هاوبەشی ئاکار و سوننەت و کار و خەباتی نەتەوایەتی ...) لەمێژ مافی حوکم دانان و حوکم کردنی ناوخۆیی، مافی دانانی یاساکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی و فەرهەنگی و ... هتد، بەسەربەستی سەر بەخۆیی نەتەوایەتی وەدی بێت.

هەروەها مافی هەڵبژاردنی ژمارەیەک نوێنەرانی ژیر و تێگەیشتوو خاوەن بیر و پاوێژ هەر نەتەوەیەک بۆ دانانی پارلمانێکی خۆ ڕاتی و حوکم ڕەوایی نەتەوایەتی چ بەشێوەی حکومەتی ئۆتۆنۆمی و چ بەشێوەی حکومەتی فیدرال بەگشتی کاروباری سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی و ... نەتەوەی خۆی بەڕێوەبەرێت. هەروەها نوێنەرانی تایبەتی ئەو نەتەوانە لەحکوومەتی مەرکەزی لەپارلمانی گشتی نەتەوەکان بەشدار و خاوەن مافی تایبەتی بن

ڕێگای ڕزگاری و خۆش بەختی و بەرزیبەتی ئێران و ئەوانی ئەو وڵاتە زۆر نەتەوانە (کثیر الملە) بەلێک دانەوە و حەل کردنی مەسئەلەی میللی بەو شێوە و ڕێبازە گرنگانەی ح د ک بەستراوەتەوە کە لەمادەکانی (۷)ی بەرنامەدا بڕیاری لەسەر دراوە.

جا بۆیە ح د ک لەکۆنگرەدا بۆی وەدەرکەوت لەمەو وەدیهێنان و پرۆسێسی کردنەوەی ئەو حەقیقەتانەی سەرەوە ئەمن ئەتەوانی حیزب و دەستە سیاسییەکانی پێشکەوتوو لەگشت گەلەکانی ئێران بگرێتەوە و داوا بکا کە:

لەپێناو پەیوەندییەکی پتەو و بەتەوەت داری نیشتمانی و نیشتی و بیر و پاوێژێکی دنیا پەسەند، دەستی ئێشێکی چەند داوانە بەسە دەست بەگشتی و لەمەرێگای خەڵەمشاندن و تێک و پێنگ دانی بناغەی زوڵم و زۆرداری حکوومەتی پەهلەوی و چەپەڵی (شا) و ئیستعمار، هەوڵ و فرسەت لەدەست ئەدەن.

دووهەمین کۆنگرەی
حیزبی دیموکراتی کوردستان
کۆمیتەی ناوەندی
سەرماوەزی ۱۳۴۳
(نوامبر ۱۹٦٤)

جا بۆیە ح د ک لەکۆنگرەدا بۆی وەدەرکەوت لەمەو وەدیهێنان و پرۆسێسی کردنەوەی ئەو حەقیقەتانەی سەرەوە ئەمن ئەتەوانی حیزب و دەستە سیاسییەکانی پێشکەوتوو لەگشت گەلەکانی ئێران بگرێتەوە و داوا بکا:

لەپێناو پەیوەندی پتەو و بەتەوەت داری نیشتمانی و نیشتی و بیر و پاوێژی دنیا پەسەند دەستی ئێشێکی چەند داوانە بەسەدەست بەگشتی و لەمەرێگای خەڵەمشاندن و تێک و پێنگ دانی بناغەی زوڵم و زۆرداری حکوومەتی پەهلەوی و چەپەڵی (شا) و ئیستعمار، هەوڵ و فرسەت لەدەست ئەدەن.

دووهەمین کۆنگرەی
حیزبی دیموکراتی کوردستان
کۆمیتەی ناوەندی

سەرماوەزی ۱۳۴۳ (نوامبر ۱۹٦٤)

....

سەرچاوە: K21، گۆڤارێکی کولتووری، زانستی، مێژوویی، بەڵگەنامەیی، نەتەوەیی، وەرزیی ئازادە، ژمارە ٥ - ٦، هەولێر ۲۰۰۹، ل ٤٦۹ - ٤۷۷.

پاشکۆی ژمارە ١٢

ناساندنی کتێبی «کوردستان و کورد»ی عەبدوڕڕەحمان قاسملوو لە گۆڤاری «دنیا» بەهۆی ئیحسان تەبەری

تقریظ کتاب

کردستان و کردها

رفیق ما دکتر عبدالرحمن قاسملو کتابی در ۲۰۱ صفحه به انگلیسی و چک تحت عنوان "کردستان و کردها" انتشار داده است. این کتاب نشریه اداره انتشارات فرهنگستان علوم چک "اکادمیا" است و ضمناً به مثابه نشریه ای از انگلیسی نیز منتشر و به انگلیسی آن را چاپ کرده است. توجه قرار [illegible] که این یک کتابهای [illegible] به ما "چه رفیق قاسملو محسوب داشته اند محصول اهمیت و فعالیت موضوع کتاب است". پیروز اسپور پارسکو مارشینچ رئیس دانشگاه "۱۷ نوامبر" پراگ، پیشگفتاری که بر این اثر نگاشته است مینویسد:

"کتاب "کردستان و کردها"ی عبدالرحمن قاسملو یک تک تحقیق استثنائی ارزشمند به اطلاعات عام در باره مسئله مطرح کرد بطور عام و برخی از جهات اساسی این مسئله بطور اخص است ... این کتاب بطور استثنائی توفیق آمیز است."

ما بسهم خود می افزائیم که کتاب رفیق قاسملو کتابی است جامع، محتوی اطلاعات وسیع و فشرده در باره کردستان و کردها، کتابی است که از موضع مارکسیسم در این مسئله نگاشته شده است و توفیق رفیق ما در این امر شایسته [illegible] ساخت.

کتاب مرتب است از سه بخش. در بخش اول آن مؤلف طرح فشرده ای از جغرافیا و تاریخ کردستان بعنوان مسئله به مت [illegible] مذهب و زبان و ادبیات و فرهنگ و بیه اشده ... "کرداد [illegible] تحولات تاریخی کرد را تشریح مینماید و سرانجام در باره تقسیم نهائی کردستان در ترکیه و عراق و ایران و سوریه و اتحاد شوروی سخن میگوید.

در بخش دوم مؤلف به بررسی وضع اقتصادی کردستان میپردازد و سطح تولید کشاورزی و آسیاب رفت و چهره عمومی اقتصادی این سامان و شکل مالکیت و زمینه اری و اشکال استثمار کشاورزی و سطح زندگی در شهر و ده و صنعت و بازرگانی را مورد بحث قرار میدهد. در همین بخش از کردستان بعنوان بخشی از بازار جهانی، از مسئله نفت و جای آن در اقتصاد کردستان، از تغییراتی که در نظام اقتصادی جامعه کرد شده است صحبت میشود.

بخش سوم کتاب مسئله کرد نام دارد. در این بخش رفیق قاسملو ویژگیهای مسئله کرد را در شرایط کنونی و مسئله قوام کردها بصورت یک ملت و خصلت مبارزه رهائی بخش خلق کرد و حق آنها در تعیین سرنوشت خود و راه رهائی کردها را طرح میسازد. در پایان کتاب مؤلف بخشی در باره مسائل رشد اقتصادی کردستان بمیان می آورد و از استقلال سیاسی و ترقی اقتصادی کرد، ارتباط صنعت و کشاورزی در این سامان و ضرورت و سود بندی رشد صنعتی، مسئله اصلاح ارضی و مسئله راه رشد سرمایه داری یا سوسیالیستی صحبت میکند.

همین نگاه فهرست وار بمندرجات کتاب نشان میدهد که کتاب "کردستان و کردها" علی کمی بیش از ۲۰۰ صفحه کلیه مسائل قابل طرح را در بر میگیرد و نوعی دائرة المعارف مسئله کرد است.

برخی نکات در کتاب "کردستان و کردها" نمیتواند قابل بحث شناخته نشود. از آنجمله است نظر مؤلف در باره تقسیم قبایل کرد به دو بخش ساکنین شمال و جنوب آیدیز و متعلق شمردن بخش شمال آیدیز به کردها (صفحه ۴۲). با آنکه مؤلف تصریح میکند که زبان کردی از شاخه زبانهای ایرانی است (صفحه ۲) ولی مسئله خویشاوندی نژادی کردها با اقوام دیگر ایرانی را مبهم میگذارد و چنین میگوید:

- ١١١ -

«... برخی دیگر با سوء استفاده از قرابت زبانی کردی و فارسی کردها را [illegible] فارسی» (صفحه ۲۲).

البته اگر کسی بگوید کرد همان فارسی است خطا کرده است ولی اگر گفته شود که [illegible] هستند (مانند فارسها، افغانیها، بلوچها، تاجیکها، [illegible]) [illegible] مسئله خویشاوندی نژادی کردها و دیگر اقوام [illegible] اهمیت عملی است.

در بخش سوم کتاب مؤلف مسائل حاد و [illegible] را مطرح [illegible]

[illegible]

«[illegible]

[illegible]

«تأمین حقوق ملی و بویژه حق تعیین سرنوشت [illegible]

[illegible] (صفحات ۲۹۱ - ۲۹۲).

بدینسان مؤلف ضرورت اتحاد زحمتکشان خلق کرد را در هر کشور با زحمتکشان ملت حاکم برای مبارزه در راه [illegible] امپریالیسم و [illegible]

[illegible]

سودمند میبود اگر اثر رفیق قاسملو بفارسی منتشر میگردید و رفقای حزبی با قرائت آن درباره جوانب مختلف مسئله کرد اطلاعات لازم را بدست میآوردند.

ا. ط.

سەرچاوە: دنیا، نشریەی سیاسی - تئوریك کمیته مرکزی حزب توده ایران، تقریظ کتاب کردستان و کردها، شماره ۴، سال ششم، ۱۳۴۴، ص ۱۱۱ - ۱۱۲.

پاشکۆی ژمارە ١٣

دەقی بانگەوازی حیزبی توودە بۆ ئەندامانی حیزبی دیموکراتی کوردستان لەمەڕ پەیوەستبوونیان بەم حیزبەوە

مردم ارگان مرکزی حزب توده ایران — 1354 — شماره صد و پنجاه

فرخنده باد سی امین سال جنبش ملی و مترقی کردستان ایران!

(اطلاعیه کمیته مرکزی حزب توده ایران)

[illegible]

16

حزب توده ایران مبارزه قهرمانانه حزب دمکرات کردستان را عامل مهمی برای سد راه دیکتاتوری و تامین دمکراسی در سراسر ایران ارزیابی کرده است و جنبش توده مردم را بخش جدائی ناپذیر جنبش دمکراتیک همه مردم ایران میداند. حزب ما بر اینست که در کشور کثیرالمله ایران تامین برابری کامل حقوق همه خلقهای ایران لازمه وحدت و همبستگی تزلزل ناپذیر آنان است و ریشه کن ساختن ستم ملی تنها در چارچوب پیروزی جنبش دمکراتیک و ضد امپریالیستی سراسر ایران امکان پذیر است. در شرایط دشوار مبارزه علیه رژیم ترور و اختناق محمد رضاشاه، حزب توده ایران، حزب واحد طبقه کارگر در سراسر ایران کمک به احیاء سازمانهای حزب دمکرات کردستان را یکی از مهمترین وظایف خود میداند و بدین منظور از همه سازمان انقلابی کرد در ایران دعوت میکند که با مراعات کامل اصول پنهانکاری و رهنمودهای سازمانی، گروههای جداگانه حزب دمکرات کردستان را ایجاد کرده و با مرکز حزب توده ایران رابطه برقرار کنند. تنها از این طریق است که آنان خواهند توانست با پیگیری انقلابی مبارزه خود را برای سرنگون کردن حکومت مطلقه محمد رضاشاه و رژیم ترور و اختناق فردی آن گسترش دهند و هماهنگ با همه خلقهای ایران در راه تحقق آزادی خلق کرد و حاکمیت ملی گام بردارند.

تنها اتحاد همه نیروهای انقلابی و تشدید مبارزه علیه دشمن مشترک یعنی ارتجاع سیاه ایران و امپریالیستهای غارتگر ضامن پیروزی ماست.

کمیته مرکزی حزب توده ایران

سەرچاوە: مردم، ارگان مرکزی حزب توده ایران، شماره ۱۵۰.

پاشکۆی ژمارە ١٤

دەقی نامەی بانگهێشتی حدکا، بۆ حیزبی کۆمۆنیستی ئیتالیا

سەرچاوە: ئەرشیڤی تایبەتی دوکتۆر هێمن سەیدی.

پاشکۆی ژماره ۱۵

پشتیوانی له ئایەتوڵلا خومەینی لەلایەن کومیتەی ناوەندیی حیزبی توودەی ئێرانەوە

مَردُم

ئیعلامیەی کومیتەی ناوەندی حیزبی توودەی ئیران

پیروزبی

هەوەلین سال تیوە رسوور رانەوەی شورشی گەورەی مەردمی، دژی ئیمپیریالیستی ودژی دیکتاتوری خەلکی ئیران بەرابەرایەتی ئیمام خومەینی

ئیمام خومەینی

هێندی کەس و دەستە وتاقم بەناوی خەلکی کورد، لەگەل سەرلەپیناو

سەرچاوە: مردم، ارگان مرکزی حزب توده ایران، شماره ۸، سالی ۱۳۵۸.

پاشکۆی ژمارە ١٦

دەقی نامەی سەرئاوەڵای کومیتەی ناوەندیی حیزبی توودە بۆ حیزبی دیموکراتی کوردستان لە پاش شۆڕشی ١٣٥٧ (١٩٧٩)

نامه کمیته مرکزی حزب توده ایران به کمیته مرکزی حزب دمکرات کردستان ایران

دوستان گرامی!

سەرچاوە: مردم، ارگان مرکزی حزب توده ایران، ٢٢ دی‌ماه ١٣٥٨.

پاشکۆی ژمارە ۱۷

پشتیوانیی حیزبی توودە لە دابڕانی باڵی توودەیی ئێو حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران

نامهٔ مردم

ارگان مرکزی حزب توده ایران

گامی بزرگ بسوی تامین صلح در کردستان

سیاست خارجی ما بر روی کدام «خط» حرکت می کند؟

قیمت گوشت رسماً طبقاتی است!...

سی امین سال خلع ید از شرکت غاصب نفت انگلیس - پیروزی تاریخی مردم ایران در مبارزه بر ضد امپریالیسم

در صفحات بعد

حقایقی درباره افغانستان

مژده طلوع

برای مبارزه با امپریالیسم امریکا، دشمن اصلی مردم ایران، متحد شویم!

سەرچاوە: مردم، ارگان مرکزی حزب توده ایران، شماره ۲۶، ۱۳۵۹.

پاشکۆی ژمارە ١٨

دەقی «اطلاعیە»کەی سەنتار مامەدی سەبارەت بە جیابوونەوەی لە حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران

اطلاعیه

28.01.1360

[illegible]

... (C.I.A) ...

[illegible]

... ۱۳۵۹ ...

[illegible]

رفقای مؤمن و [illegible] پیشمرگان [illegible]

اینک بار دیگر با تجدید عهد و پیمان [illegible] ساله (عهد و پیمانی که هرگز خدشه دار نشده) اعلام میداریم

تا جان در بدن داریم برای پیشبرد اهداف [illegible]

و کسب حقوق [illegible] مبارزه خواهیم کرد و همچنین [illegible]

خلق کرد و همه خلقهای ایران را داشته باشند [illegible]

تا [illegible]

[illegible] معمول دارند.

[illegible]

[illegible] آن

[illegible]

مستحکم باد پیوند [illegible] با همه احزاب و سازمانهای [illegible] و دموکرات [illegible]

[illegible]

۱۳۶۰/۱/۲۸

لیزگەی ناوەکان

آ

آرش (نشریه)، ۳۷، ۳۸۱
آندره فونتن، ۲۲۸، ۳۹۲

ا

ا. آ. گرانتوسکی، ۴۴، ۱۲۲، ۱۲۳، ۳۱۵، ۱۴۲، ۱۳۹
ابراهیم یونسی، ۵۶، ۷۳، ۱۰۹، ۳۹۴، ۳۹۵
ابل آقاییگیان، ۳۵۸، ۳۹۱
اتحاد مبارزان کمونیست (سهند)، ۴۲، ۳۳۰
احسان نوری‌پاشا، ۲۱، ۱۱۴
احسان هوشمند، ۶۴، ۳۸۲
احمد بنی‌جمال، ۱۳۰، ۳۹۱
احمد تدین، ۳۹، ۱۵۶، ۳۹۲، ۳۹۴
احمد کسروی، ۳۲، ۳۹۱
احمد گل‌محمدی، ۳۲، ۳۹۷
اختر (روزنامه)، ۲۹
ادوارد براون، ۲۹، ۳۹۱
اسماعیل بختیاری، ۱۶۱
اسماعیل رائین، ۳۱، ۲۴۲، ۳۹۱
اسماعیل مختاری، ۱۱۱، ۳۹۱
اصغر شیرازی، ۴۰، ۳۱۲، ۳۹۱
افشین متین، ۳۱، ۳۴، ۳۵، ۳۸، ۴۱، ۳۸۱
اقتصاد ایران (روزنامه)، ۳۴
الکساندر ماتیل، ۲۶، ۵۳، ۱۲۲، ۲۳۸
امیر سجادی، ۵۳، ۶۱، ۳۸۱
امیرالمؤمنین، ۳۲۲
انتشارات حزب توده ایران، ۳۱، ۱۵۷، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۵
انتشارات رسا، ۳۹، ۳۹۲
انتشارات سیدیان (سەیدیان)، ۵۵، ۶۰، ۱۰۱، ۳۸۵، ۳۸۷، ۳۹۷
انتشارات شباهنگ، ۲۲۴، ۳۹۳
انتشارات فروغ، ۴۸، ۱۴۳
انتشارات مروارید، ۲۵
انتقاد برای دهقانان ایران (روزنامه)، ۱۴۶
اندیشه پویا (مجله)، ۲۴۲، ۳۸۱
انور خامه‌یی، ۳۷

ئـ

ئارارات، ۸۹
ئارچی باڵد رووزڤێلت، ۱۰۲، ۱۱۰، ۳۷۷، ۳۸۹
ئارداشێس ئاواتسیان، ۳۸
ئازاد وەتەن، ۱۰۰
ئازەربایجان (ئازەری)، ۹، ۲۱، ۳۰، ۳۱، ۵۴، ۷۳، ۸۸، ۹۷، ۹۸، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۵، ۱۰۹، ۱۱۹، ۱۲۱، ۱۲۴، ۱۲۶، ۱۳۶، ۱۶۲، ۲۸۱، ۲۸۳، ۳۰۴، ۳۱۴، ۳۶۹، ۳۸۵، ۳۹۰، ۴۲۵
ئاسووری، ۵۶، ۸۸، ۴۲۵
ئاسۆ حەسەنزادە، ۲۸۷، ۲۸۹
ئاسیا، ۱۴۱، ۲۴۰، ۲۴۶، ۲۸۸، ۳۴۰، ۳۴۲
ئاغا سەدیقی ئەسعەدی یازیلاغی، ۱۰۹

ئاغای زوبەید، ۸۹
ئاغای شێرۆ، ۸۹
ئاغای عەبدی، ۸۹
ئاغای عەزۆ، ۸۹
ئاغای فەخری، ۸۹
ئاغای مراد، ۸۹
ئاغای نورکۆ، ۸۹
ئالانی، ۲۲۹
ئاڵمـان (آلمـان)، ۲۶، ۳۱، ۳۹، ۴۲، ۵۰، ۵۵، ۱۴۳، ۲۳۷، ۲۴۳، ۲۴۴، ۳۲۰، ۳۲۲، ۳۴۲، ۳۶۰، ۳۶۵، ۳۸۴، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵
ئالیاوێ، ۱۷۰
ئانارشیزم، ۳۳۴
ئانگۆلا (آنگولا)، ۲۸۹، ۳۷۷، ۳۸۲
ئان لەمبتۆن، ۷۰
ئان ماری لینداگرین، ۲۶۹، ۲۷۳، ۳۹۰
ئایزنهاوێر، ۱۵۲
ئاینده (گۆڤار)، ۵۹، ۳۷۷
ئایەتوڵڵا بێهبەهانی، ۱۵۹
ئـایەتوڵڵا خـومەینی (خـومەینی)، ۲۳۶، ۲۹۴، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۶، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۵، ۴۶۳
ئایەتوڵڵا سەید مەحموود تاڵەقانی، ۲۳۶
ئایەتوڵڵا کاشانی، ۱۳۹، ۱۵۲
ئورجینیکدزە، ۳۱
ئورۆکۆمۆنیزم، ۱۰، ۳۳۲
ئورووپـا (ئورووپـایی)، ۲۸، ۳۲، ۳۳، ۱۶۳، ۱۸۷، ۱۹۲، ۱۹۴، ۱۹۷، ۲۳۹، ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۵۴، ۲۷۶، ۲۸۰، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۷، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۶۰، ۳۸۷، ۳۹۹
ئولیانۆونـسکی، ۳۴۰
ئووەیـسی، ۳۱۶
ئۆرزگوا، ۱۷۸
ئـۆ. ی. ژیگالینـا، ۴۷، ۸۶، ۳۴۵، ۳۴۷، ۳۵۳، ۳۹۲
ئەبولحەسەن بەنیسەدر، ۳۱۱
ئەبولقاسم سەدری قازی، ۱۰۹
ئەبولقاسم لاهووتی، ۴۶
ئەبولقاسم ئەسەدی، ۳۸
ئەبووبەکر خۆشناو، ۶۱، ۱۱۰، ۳۸۵
ئەبووبەکر هیدایەتی، ۳۰۸
ئەبووجەهل، ۶۸
ئەتلی، ۲۵
ئەحـمەد تۆفیـق (عەبـدوڵڵا ئیـسحاقی)، ۱۲۳، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۸۸، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۶، ۱۹۷، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۱۵، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۳۰، ۲۴۸، ۲۵۲، ۲۷۶، ۳۲۸، ۳۸۴، ۳۸۹، ۴۲۹، ۴۴۹
ئەحمەد جەوانمەرد، ۲۰۵
ئەحمەدخانی شەجیعی، ۱۰۹
ئەحمەدخانی فارووقی، ۱۰۹
ئەحمەد ڕەزایی، ۲۴۵
ئەحمەد سیکۆتوورە، ۲۴۰
ئەحمەد عیلمی، ۶۰
ئەحمەد عەزیزی، ۳۰۸، ۳۱۵
ئەحمەدی کاخدر، ۸۹
ئەحمەدی موفتیزادە، ۲۰۴

ئەخنەس، ٦٨
ئەردەلان عەبدوڵڵا، ٢٣٨، ٢٤٣، ٣٩٠
ئەرمەنستان (ئەرمەن/ ئەرمەنی)، ٤٨، ٥٠، ٥٦، ٨٨، ٤٢٥
ئەرمەنی‌بلاغی، ٣٠٦
ئەستەمبوول، ٣٩، ٧٦
ئەسعەد خۆشەوی، ٢٢٨
ئەسەدوڵڵا غەفارزادە، ٣٤
ئەشرەف پەهلەوی، ٣١٦
ئەفراسیاو هەورامی، ١٩، ٥٩، ٧٢، ١٠٠، ١٠٣، ٣٩٠
ئەفریقا، ٢٤٠، ٢٤٦، ٢٨٨، ٣٤٠
ئەفغانستان، ٢٩٨
ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادران، ٧٥، ٢٨٧
ئەلجەزایر، ٢١٤، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٥٧
ئەڵلایار ساڵح، ٩٨
ئەلێکساندر دۆبچێك، ٣٣٣
ئەمریکا (ئەمریکایی)، ١٤٠، ١٥٥، ١٦٠، ١٩٣، ٢١٠، ٢١٢، ٢٤٠، ٢٨٨
ئەمیرپەرویز پوویان، ٢٤٤
ئەمیر حەسەن‌پوور، ١٣٦، ١٣٨، ١٤٠، ١٤٦، ١٥٠، ٢١٥، ٣٩٠، ٤٠٠
ئەمیر قازی، ٢١، ١٤٥، ١٤٦، ١٦٩، ١٧١، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٦، ٢١٨، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٩، ٢٣١، ٢٣٢، ٢٤٧، ٢٥٢، ٢٦٤، ٢٦٦، ٢٩٤، ٣٠٨
ئەنزەلی، ٣٤
ئەنگلس، ٣٠٢، ٣٣١
ئەنوەر سوڵتانی، ١٩، ٧١، ٧٢، ١٠٠، ١٠٥، ١٤١، ١٤٢، ١٤٨، ٣٩٠، ٣٩١، ٤٠٧
ئەیووب ئەیووب‌زادە، ٩٢، ٩٥، ٣٩١
ئیبراهیم خەلیل ئەحمەد، ٤٥، ١٢٢، ١٣٥، ١٥٧، ٣٩٠
ئیبراهیم عەلی‌زادە، ٤٣، ٨٩
ئیتالیا (ایتالیا)، ٣٢، ١٥٧، ٣٠٠، ٣٣٥، ٣٩٦
ئیتۆپی، ١٧٨
ئیجتماعیون، ٢٩، ٣٠، ٣٢، ٣٣
ئیحسان تەبەری (احسان طبری)، ٢٠، ٢٩، ٣١، ٣٢، ٣٤، ٣٦، ٤٦، ٥١، ٥٧، ١١٦، ١٧٤، ٢٢٣، ٢٦٧، ٢٧٣، ٢٧٤، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٢، ٣١٧، ٣٢٢، ٣٧٧، ٣٩١، ٣٩٢، ٣٩٩، ٤٥٨
ئیحسانوڵڵا، ١٢٦
ئیدریس ئەحمەدی، ٣٣٩، ٣٧٦
ئێران (ایران)، زۆربەی لاپەڕەکان
ئیرشاد (وەزارەت)، ٦٤
ئێریك هابزباوم (اریك هابزباوم)، ٤٠، ٢٣٩، ٢٤٠، ٢٤٧، ٣٩١
ئیرەج کەشکوڵی (ایرج کشکولی)، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥١، ٢٥٤، ٣٣٠
ئیرەج ئەسکەندەری (ایرج اسکندری)، ٣٨، ١٧٣، ٢٨٢، ٣٩٩
ئیریڤان، ٤٨
ئیسرائیل، ١٧٧، ١٨٠، ٢٩٨
ئیسفەهان، ٣٤، ١٢١
ئیسماعیل بازیار (ئیسماعیل عەبدوررەحمان سەعید/ سمایل بازیار)، ١، ٣، ٢٥، ١٨٤،

١٨٥، ٢١٤، ٢٢٨، ٢٤٠، ٢٤٧، ٢٥٥، ٣٠٠،
٣٢٢، ٣٣٠، ٣٦٢، ٣٦٦، ٣٧٦، ٣٧٩، ٤٠٠
ئیسماعیلی (ریبازی دینی)، ٢٩
ئیلیزابیت، ٢١٣
ئینگفار کارلسۆن، ٢٦٩، ٢٧٣، ٣٩٠

ب

باباعلی، ٢٧، ٣٨١
بابەك ئەمیرخوسرەوی (بابك امیرخسروی)،
٢٠، ١٥٣، ١٥٨، ١٦٦، ١٦٩، ١٧٣، ١٨٨،
٢٢٢، ٣٩٢، ٣٩٩
بادینان، ٢٢٨
بارزان، ٢٠٠، ٢٠١، ٢٠٣
باقر مرتضوی، ٢٤٣، ٣٩٤
باقروف، ٨٦، ١٠١، ١٠٢
باکۆ، ٣٥، ١٠١، ٤١٥
باڵەکایەتی، ٢٠١، ٢٣٩
بانوش کادار، ٣٣٢
بانە، ١٥٢، ١٦١، ٢٥٠، ٢٩٤
برادۆست، ٨٩
برایم جەلال، ٢٣١، ٣٨٤
برایم فەرشی، ٤٥، ١٢٥، ١٢٧، ١٤٣، ١٤٩،
١٥٢، ١٨٦، ٢٢١، ٢٢٣، ٣٨٤
برایم ئەحمەد، ٧٨، ١٨١، ١٩٦، ٢٠٠، ٢٠٥
بریتانیا (ئینگلیس/ ئینگلیسی)، ١٨، ٣٠، ٦٨،
٦٩، ٧٠، ٧٢، ٧٦، ٨٦، ٩٤، ١٠٠، ١٠٤،
١٠٩، ١١٢، ١١٥، ١٢٢، ١٢٣، ١٤٠، ١٥٥،
١٥٦، ١٧٩، ١٨٠، ٢١٣، ٣٠٤، ٣٩٧

بزاڤی خواپەرستانی سۆسیالیست (نهضت
خداپرستان سوسیالیست)، ٧٥، ٧٦
بزاڤی سۆسیال دیموکراسی، ٣٦٩
بزاڤی مەشرووتە (نهضت مشروطه)، ٩، ٣٠،
٣١، ٣٢، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٣٩٥، ٣٩٦
بسوی آینده (روزنامه)، ١٢٥، ١٤٥
بلاوکراوەی زانکۆی کۆیە (گۆڤار)، ٣٦٥،
٣٧٦
بنکەی پێشەوا، ٣٨٦
بنکەی ژین، ٥٠، ٦٠، ٦٧، ٧١، ٧٢، ١١٣،
٣٨٤، ٣٩٠، ٣٩١، ٣٩٨، ٤٠٧، ٤٢١
بنکەی ئەدەبی و رووناکبیریی گەلاوێژ، ٣٧٧
بوگوسلافسکی، ٣٤١، ٣٩٥
بووریس یەلتسین، ٣٦١
بۆکان، ٨٩، ١٠٩، ١١٢، ١٣٦، ١٣٧، ١٣٩،
١٤١، ١٤٢، ١٤٣، ١٤٥، ١٤٧، ١٤٨، ١٨٤،
٢٠٣، ٢٠٤، ٣٦٥، ٣٨٥، ٤٢٨
بولیڤیا، ١٧٨
بهرام دانش، ٢٧٥، ٣٩٢
بهرام مقدادی، ٢٩، ٣٩١
بهرنگ رجبی، ١٣٧، ٣٩٧
بهروز طیرانی، ٥٤، ٥٦، ٥٧، ٣٩٢، ٤٠٩، ٤١٢
بهزاد کریمی، ٤٢، ٣٩٢
بەردەسپیری کرمان، ٢٩
بەرزانی مەلا تەها، ٣٦، ٩٩، ١٦١، ٣٨٩
بەرواری، ٢٢٨
بەرەی نیشتمانی (جبهه ملی)، ١٢١، ١٣٢،
١٤٠، ١٤٦، ١٤٧، ١٥٣، ١٥٦، ١٦٠، ١٦٥،
١٦٨، ٢١٠، ٢١٤، ٢١٩، ٢٢٥، ٢٣٧

بەعس (بەعسی)، ٢٣٣، ٢٦١، ٣١٥، ٣١٦، ٣٢١
بەغدا (بغداد)، ٥٥، ٥٨، ٥٩، ٧١، ١٥٨، ١٧٢، ١٧٧، ١٧٩، ١٨١، ١٨٢، ١٩١، ١٩٣، ١٩٦، ١٩٧، ٢٠٠، ٢٥٢، ٢٦٣، ٢٧٦، ٢٨٢، ٢٨٦، ٣٩٧
بەکرەجۆ، ٢٤٤، ٢٤٩، ٢٦٣
بەلووچ، ٢٩٥
بەندیخانەی قزڵقەڵا، ١٨٤
بەهائەددین جەلال مستەفا، ٤٥، ٣٩٠
بەهمەن سەعیدی، ٤٢، ٣٣٠
بەیرووت، ١٧٨، ٢٨٨
بێرلین، ٢٥٠، ٢٨٢، ٣٤٨، ٣٦٠، ٣٦٥
بێرمە، ١٧٨
بیژەن جەزەنی (بیژن جزنی)، ١٦٨، ٢٣٧، ٢٤٤، ٢٤٧، ٣٩٢
بێستوون، ١١٤
بێلژیك، ٣٤٦
بێهرووز دیهقانی، ٢٤٧
بێهنام، ١٢٦
بەرازیل، ١٧٨

پ

پ. گالوپ، ١٧٧
پاتریس لۆمۆمبا، ٢٤٠
پارتی دیموکراتی کوردستان (پدك)، ١٧٨، ١٧٩، ١٩٣، ١٩٤، ١٩٥، ١٩٨، ٢٠٠، ٢٠٥، ٢٠٦، ٢٠٧، ٢٠٨، ٢١٧، ٢٢٤، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٦١، ٢٦٣، ٣٢٠، ٣٢٢، ٣٧٠، ٣٨٥
پارتی کۆمۆنیستی سوید، ٣٣٤
پارتی کۆمۆنیستی یۆنان، ٣٣٤
پارتی کۆمۆنیستی ئیسپانیا، ٣٣٤
پاریس، ٣٧، ١٢٧، ١٣٢، ٢١٠، ٣٨١، ٣٩٨، ٤١٥
پاشکۆی تێکۆشەر، ١٢٣، ٣٧٤
پاکستان، ١٧٩
پالیزبان، ٣١٦
پراگ، ١٩١، ١٩٤، ٢٨٧
پراودا (ڕۆژنامە)، ٣٨١، ٤٢٦
پشدەر، ٢١٧
پۆرتوگال، ١٧٨
پۆلۆنیا، ٣٣٢
پەهلەوی (سلسلە پهلوی)، ٤١، ٩٩، ١٢٧، ١٨٤، ١٨٦، ٣٠٥، ٣٩٢، ٣٩٤

پەیکار، ٣٤، ٢٩٤، ٢٩٥، ٣٣١
پەیمانی بەغدا، ١٧٩، ١٨١
پەیمانی وارشەو، ٣٢٢، ٣٣٣
پێتر آوری، ١١٩، ١٣٦، ٣٩٢
پێتێر پیلج، ٣٤٨
پیران، ٨٩
پیرۆ، ١٧٨، ٣٤٤، ٣٤٦، ٣٤٨
پیرۆت‌ئاغای ئەمیرعەشایری، ٨٩
پیرەکەپر، ٢٠٣
پێشڕەو (گۆڤار)، ٢٣٦، ٣٧٥
پیشەوەری (جەعفەر)، ٩٨، ١٠٥
پەیمان وەهابزادە، ٢٤٢، ٢٨١

ت

تاجیکستان، ٤٦
تاچێر (مارگاریت)، ٣٤٣
تاران (تهران)، زۆربەی لاپەڕەکان
تاهیرخانی سمکۆ، ٨٩
ترۆتسکی، ٢٦
ترۆتسکیزم (ڕێباز)، ٣٣٤
تفلیس، ٣١
تورج اتابکی، ٣٩، ١٠٥، ٣٩٢
تورکمان، ٢٩٥
تورکیە (تورکی)، ٣٠، ٧٨، ٧٩، ٩٤، ١٢٢، ١٣٥، ١٧٩، ١٩٤، ٢٣٦، ٣٧٦، ٣٩٠
توودەئیزم (ڕێباز)، ٣٥١، ٣٧٢
تۆرێنتۆ (تورنتو)، ١٤٠، ٢١٢
تەرەغە، ٣٦٥
تەقی ئەرانی، ٣٦
تەمووتە، ١٠٩
تەمەرخان، ٨٩
تەورێز (تەبریز)، ٣١، ٣٢، ٣٤، ٤٢، ٤٦، ٧٢، ٩٨، ١٠٠، ١٠١، ١٠٣، ١٠٥، ١٠٨، ١١٣، ١٣٧، ١٤٠، ١٤٢، ١٦١، ١٦٢، ١٦٣، ١٨٤، ٤٠٣، ٤٠٤، ٤٠٦
تەیمووری بەختیار، ١٨٨
تیتۆ، ٢٤١، ٣٣٠، ٣٧٩
تیشک (گۆڤار)، ٢٥، ٢١٤، ٢٣٠، ٢٣٨، ٣٤٠، ٣٦٦، ٣٧٦

ج

جامی، ١٠٣، ١٥٧، ١٦٥، ٣٩٢
جان فـوران، ٣٩، ١٠٤، ١١٦، ١٢٢، ١٢٣، ١٥٢، ١٥٩، ١٦٠، ٢١١، ٢٢٦، ٢٩٢، ٣٩٢
جان. ئێف کێنێدی، ٢١٠
جبهە آزادی، ١٤٠، ٤٢٧
جوانان دمکرات (روزنامە)، ١٢٥
جووتیار حاجی تۆفیق، ٥٩، ١١٣، ١١٩، ١٨٥، ٢٧٧، ٣٨٤
جووڵانەوەی جەنگەڵ، ٣١
جۆرج ترایشی، ٢٣٩، ٣٨٤
جۆرجیا، ٣١
جەزائیر، ٤٢
جەعفەرخانی حەیدەری، ١٣٢
جەعفەر شەفیعی، ٢٢٦، ٣٧٥
جەعفەر عەلی، ٥٢، ٥٦، ٩٣، ٣٨٤
جەعفەر کەریمی، ٨٧
جەعفەرۆف، ٤٨
جەلال تاڵەبانی (مام جەلال/ جەلالی)، ٢٠٠، ٢٠٥، ٢٠٧، ٢٣٩، ٢٥٠، ٢٥٣، ٢٨٥، ٤٢٠
جەلال دەباغ، ٢٣٣، ٣٩٩
جەلال ئالی‌ئەحمەد، ٢٣٥
جەلیـل گـادانی، ١٨، ٢٢، ١٢٧، ١٢٨، ١٤٢، ١٥٩، ١٦٧، ١٦٩، ١٧٢، ١٨٣، ١٨٤، ١٨٥، ١٨٦، ١٩٣، ٢٠٢، ٢١٨، ٢١٩، ٢٧٧، ٢٩٧، ٣٠٨، ٣١١، ٣٢١، ٣٣٦، ٣٥٠، ٣٥٣، ٣٨٤
جەمیل مەردۆخ، ٢٠٣
جەهانگیر ئیسماعیل‌زادە، ٣٠٨، ٣٢٠

جەوهەری، ١٢٦، ١٦٦

چ

چاپخانەی ئیشك، ٦٦، ٣٨٨
چاپخانەی شەهاب، ٥٣، ٣٨٤
چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، ١٤١، ٢٠٠، ٣٨٥
چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، ٣٨٨
چاپخانەی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان، ١٦٢
چاپخانەی گەنج، ١٤١، ٣٨٥
چاپخانەی مەعاریف، ٥٥، ٣٨٦
چریکە فیداییەکانی گەلی ئێران (ڕێکخراوی فیداییانی گەل - زۆرینە)، ٤٣، ٧٦، ٢٤٤، ٢٤٥، ٢٤٦، ٢٤٧، ٢٥٦، ٢٩٥، ٣٠٦، ٣٢٢
چشم‌انداز ایران (نشریە)، ٦٥، ٨١، ٣٨٢، ٣٨٣
چوارچرا (مەیدانی چوارچرای مەهاباد)، ٩٣، ١٠٩، ٣٩٦
چۆمی مەجیدخان، ١٣٩، ٣٠٦
چەشم‌ئازەر، ٥١
چیای پیرس، ٢٠١
چیای زاگرۆس، ٢١٧
چیای مامەندە، ٢١٧
چیکۆسلۆڤاکی، ١٢٧، ١٨٨، ١٩١، ١٩٤، ٢٥٧، ٢٧٨، ٢٨٠، ٢٨٧، ٣٢٢، ٣٣٢
چیمەن سالح، ٧٩، ٣٩٩
چین (چینی)، ٢٦، ١٤٩، ٢٢٨، ٢٤٢، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٤٨، ٢٥١، ٢٨٨، ٣٢٩، ٣٣١، ٣٧١، ٣٧٨، ٣٩٠

ح

ح. ا. مهران، ٢١٢
حاجك چەمی، ٢٠١
حاجی بابەشێخ، ١٠٦، ١٠٨، ٤١٥
حاجی سەید عەبدوڵلا ئەفەندی، ٨٩
حاجی قاسم کەریمی، ١٤٠، ١٤٢، ١٤٥، ١٤٦، ١٤٨، ٤٢٧
حاجی وەتمان، ٨٩
حامید گەوهەری، ١٩، ٥٣، ٥٦، ٧١، ٧٣، ٨٦، ٩٥، ١٠١، ١٠٣، ٢٠٣، ٢١٧، ٢١٨، ٢٢١، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٣٠، ٢٥٢، ٣٠٧، ٣١٩، ٣٢٢، ٣٢٦، ٣٣٦، ٣٣٧، ٣٨٤، ٤٤٩
حامید مازووجی، ١٠٩
حسن قائم‌پناه، ٣٤، ٣٩٦
حسن ماسالی، ٣١، ٣٥، ٢٤٤، ٣٩٣
حسن مرتضوی، ٤٠، ٢٢٩، ٣٩١
حمید مؤمنی، ٢٢٤، ٢٢٥، ٣٩٣
حوسێن بەخشی، ٣١٨، ٣١٩، ٣٢٠، ٣٢٣، ٣٢٤، ٣٨٤
حوسێن بەشیریە (حسین بشیریە)، ٢٥، ٣٧، ٣٢٤، ٣٥٣، ٣٦٦، ٣٦٧
حوسێن جەودەت (دوکتور)، ١٢٦، ١٦٧
حوسێن خەلیقی (دوکتور)، ٣٢٦، ٣٣٧، ٣٩٨
حوسێن فاتحی، ١٤٨
حوسێن فاتمی (دوکتور)، ١٦٠

حوسێن فرووهەر (حوسێنی زێرینگەران)، ٥٤، ٥٥، ٥٩، ٦٠، ٧٧، ٨١
حوسێن محەممەدی، ٨٩
حوسێن میکانیلی، ٥٤
حوسێن مەدەنی (حسین مدنی)، ٢٢، ٥٨، ٦٦، ٩٥، ١٠٨، ٢٠٥، ٢٠٦، ٢٣٤، ٣٠٨، ٢٥١، ٢٨٥، ٣٩٣، ٤٠٠
حوسێن فەردووست (حسین فردوست)، ١٥٦، ١٨١، ٣٠٤، ٣٩٣
حوسێنییەی ئیرشاد، ٧٦
حەبیب قەرەگوزلی، ٢١٨
حەبیبوڵلا عەباسی (سەرگورد عەباسی)، ٣٠٨
حەسەن ئیلو، ٨٩
حەسەن حەبیبی، ٣٧
حەسەن قازی، ٦١، ١٥٠، ٢٤٢، ٢٨٦، ٣٩٠، ٤٠٠، ٤٠٧
حەسەن قزلجی، ١١٠، ٢٨٠
حەسەن ئەغەدەیی، ٢٠٥
حەسەن هەنارە، ٨٩، ٤٢٠
حەسەن ئەرسەنجانی، ٢١٢
حەسەن ئەرفەع (حسن ارفع)، ٩٩، ١٠٧
حەسەنئاغای دلاپی، ٨٩
حەسەنئاغای کانینیاز، ١٠٩
حەمید عوسمان، ١٩٥
حەمید ئەشرەف، ٢٤٤، ٢٤٥
حەمیدی سەفەری، ٣١٨
حەمیدی شەوکەت (حمید شوکت)، ٢٠، ٣٩، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥١، ٢٥٤، ٣٣٠
حەمەحوسێنخانی سەیفی قازی، ٨٩، ١٠٨، ١٠٩، ٣٠٤، ٤٢٠
حەمەخانی دانیشوەر، ١٠٩
حەمەدبەگی باباخانبەگ، ١٠٩
حەمەدەمین سیراجی (م. ا. ڕەوەند)، ٢١٥، ٢١٦، ٢٢٥، ٢٢٩، ٢٣٠، ٢٤٧، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥٢، ٢٥٣، ٢٦٤، ٢٦٦، ٢٧٦، ٢٨٢، ٢٩٤، ٢٩٧، ٣١٣، ٣١٧، ٣٢٣، ٣٣١
حەمەڕەسووڵ (ئەنجیریئازەر)، ١١٨
حەمەشەریف حەمەغەریب، ١٧٩، ٣٨٧
حەمەهەتیو، ٤٥
حەیرانخانمی دونبولی، ٧٨
حەیدەر عەمووئۆغلی (حیدرخان عمواوغلی)، ٣١، ٣٥، ٣٩١
حیزبی ئازادیی کوردستان، ٧، ١٣، ٥٢، ٥٣، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٥٩، ٨١، ٣٦٩، ٤٠٩، ٤١٠
حیزبی ئێران، ٩٨، ١٤٠، ١٤٧، ٤٢٧
حیزبی بەعس، ٢٣٢، ٢٦١، ٣٤٢
حیزبی توودەی ئێران (حزب توده ایران)، زۆربەی لاپەڕەکان
حیزبی جەنگەڵ، ٩٩
حیزبی دیموکراتی کوردستان (حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران/ حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران - ڕێبەرایەتیی شۆڕشگێر/ حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران - پەیڕەوانی کۆنگرەی چوارەم / حدك/ حدکا)، زۆربەی لاپەڕەکان
حیزبی دیموکراتی ئێران، ٩٩

حیزبی ڕزگاریخواز، ٥٦
حیزبی ڕزگاریی کورد، ٧٤
حیزبی ڕەنجبەران، ٢٩٤
حیزبی سۆسیال دیموکرات، ٩، ١٢، ٢٦، ٣٠، ٤٥، ٤٦
حیزبی سۆسیالیست، ٤٧، ٩٩، ٣٤٣، ٣٤٤
حیزبی سۆسیالیستی فەرانسە، ٣٤٦
حیزبی شیوعیی عێراق، ١٩٥، ١٩٦، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٣٢، ٢٦١، ٣٢٣، ٣٤٢
حیزبی عەدالەت، ٣٤
حیزبی کاری سویس، ٣٤٦
حیزبی کۆمۆنیستی بەلجیکا، ٣٤٦
حیزبی کۆمۆنیستی پۆلۆنیا، ٣٣٢
حیزبی کۆمۆنیستی چین، ٢٦
حیزبی کۆمۆنیستی ئەمسا، ٣٤٦
حیزبی کۆمۆنیستی ئیتالیا، ٣٠٠، ٣٢٤، ٣٤٦، ٣٧٣، ٤٦٢
حیزبی کۆمۆنیستی ئێران، ١٠، ٣١، ٣٤، ٣٥، ٤٣، ١٠٥، ١١٧، ٣٥٢، ٣٦٩، ٣٧٥
حیزبی کۆمۆنیستی یەکیەتیی سۆڤیەت، ٧١، ٢٤٢، ٢٧٣، ٢٧٤، ٣٥٨، ٣٥٩، ٣٦٠، ٣٨٠
حیزبی میللیی ئێران، ٢٣٧
حیزبی مەردومی ئێران، ٢٣٧
حیزبی هیممەت، ٣١
حیزبی هیوا، ٧٣، ٧٤
حیشمەت مستەفاسوڵتانی، ٤٣
حیکمەت محەممەد کەریم (مەلا بەختیار)، ٢٤٠، ٢٨٥

خ

خالد توکلی، ٢٦٧، ٢٨٢
خانی، ١٨٤
خدر محەممەدی (مەرەسەنە)، ٢٢٥
خلیل ملکی، ٣٩٩
خوسرەو توفیق، ١٩٥
خوسرەو ڕووزبیهـ (خسرو روزبه)، ١٨٧، ١٨٨، ٢٦٨، ٣٩٣
خوسرەو سەفایی، ٢٤٣
خۆیبوون (حیزب)، ٥٨، ٢٨٩
خەلیل شەوباش، ٢٠٥
خەلیل عەلی موراد، ٤٥، ١٢٢، ١٣٥، ١٥٧، ٣٩٠

د

د. ر. فویلیکوف، ١٨٠، ٣٩٣
د. ئاسۆ (قادر مەحموودزادە/ دکتر آسو)، ٦٨، ١١٦، ١١٧، ٣٩٩
دارولفنوونی تاران، ٢١٠
داریووش ئاشووری (داریوش آشوری)، ٢٥، ٢٧، ٣٥، ١٧٩، ٢٧٥، ٣٠٣، ٣٣١، ٣٣٤، ٣٣٨، ٣٤٧، ٣٩٤
داشامەجید، ١٦٩
دلشاد ڕەسووڵی، ٨٧
دنیا (نشریە)، ٢٨٢، ٤٥٩
دوکتۆر قاسملوو (عەبدوڕڕەحمان قاسملوو)، ٨، ١٦، ١٨، ٥٨، ٦٥، ٦٦، ٨٥، ٩٢، ٩٣، ٩٤، ٩٥، ٩٩، ١٠١، ١٠٤، ١١٢، ١١٣، ١٢٣،

١٢٤، ١٢٥، ١٢٦، ١٢٧، ١٢٨، ١٣٢، ١٣٣،
١٣٤، ١٣٦، ١٣٨، ١٤١، ١٤٩، ١٥٠، ١٥١،
١٥٢، ١٥٨، ١٦٢، ١٦٣، ١٦٤، ١٧١، ١٧٢،
١٧٣، ١٧٤، ١٨٢، ١٨٩، ١٩١، ١٩٢، ١٩٤،
١٩٦، ١٩٧، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢١٩، ٢٢١، ٢٢٢،
٢٥٠، ٢٥٢، ٢٦٣، ٢٦٤، ٢٦٥، ٢٦٦، ٢٦٨،
٢٧٦، ٢٧٧، ٢٧٨، ٢٧٩، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٢،
٢٨٤، ٢٨٥، ٢٨٧، ٢٩٤، ٢٩٦، ٢٩٧، ٣٠٠،
٣٠٤، ٣٠٦، ٣٠٧، ٣٠٨، ٣١١، ٣١٣، ٣١٥،
٣١٦، ٣١٨، ٣١٩، ٣٢١، ٣٢٦، ٣٢٧، ٣٢٨،
٣٣٠، ٣٣١، ٣٣٧، ٣٣٩، ٣٤٥، ٣٤٧، ٣٤٨،
٣٤٩، ٣٥٠، ٣٥١، ٣٥٤، ٣٦٥، ٣٧٣، ٣٧٤،
٣٧٦، ٣٧٩، ٣٨٦، ٣٨٧، ٣٨٩، ٤٥٨
دوکتور سادق شەرەفکەندی، ٣٠٨، ٣٦٥، ٣٧٦
دووشەنبە، ٤٦
دۆلەڕەقە، ٢٢٩
دۆلی جافایەتی، ٢٠٦
دەبیرستانی پەهلەوی، ٤٨
دەربەند، ٢٢٦
دەشتی مەرگەوەڕ، ٨٩
دەشتی هەولێر، ١٤١، ٣٨٥
دەنگی گێتیی تازە (گۆڤار)، ٧١
دەیڤید پیترۆزا، ٢٣٨، ٣٨٥
دەیڤید مەکداول، ٦١، ٨٦، ٩٠، ١٧٢، ١٨٤، ١٩٥، ٢٠٠، ٢٢٤، ٢٩٣، ٣١١، ٣٨٥
دیان بیان فۆ، ٢٣٨
دیبوکری (عەشیرەت)، ١٤٢

ڕ

ڕاپەڕینی ژاندرمەکان، ٤٦
ڕادمەنیش، ١٦٨، ١٧٣، ١٨٢، ٢٨١
ڕادیۆ پەیکی ئێران، ٢٥٣، ٢٥٤
راه آزادی (نشریه)، ٣٧، ٧٦، ٢٨٢
راه توده (نشریه)، ١٤٥، ١٤٨، ٣٠٥، ٣٧٥
راه کارگر (نشریه)، ٣٢٦، ٣٨٢
رشید احمدرش، ٧٧، ١٠٧، ٢٨٣
روش خلق (روزنامه)، ١٤٥
ڕووس (ڕووسی)، ٣٢، ٤٤، ٤٧، ٤٨، ٧٠، ٨٦، ١٠٩، ٢٤٤، ٢٥١، ٣٥٣، ٣٧٢، ٣٨١، ٤١٧، ٤٢٦
ڕۆبێرت ئۆوین، ٣٠٣
ڕۆزا لیندرۆزێنبێرگ، ٢٣٩، ٢٤٠، ٣٦٠، ٣٦١، ٣٨٥
ڕۆژنامەی پەیکار، ٣٤
ڕۆژنامەی حەقیقەت، ٣٤
ڕۆژنامەی خەبات، ٢٠٠
ڕۆژنامەی کار، ٣٤
ڕۆژنامەی کوردستان، ٨، ١٦، ٧١، ٨٧، ٨٨، ١٠٦، ١١٠، ١٤٠، ١٤٤، ١٦١، ١٦٢، ٢٢٢، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٨٤، ٢٨٦، ٢٨٧، ٢٨٨، ٢٨٩، ٢٩٠، ٢٩١، ٣٦٠، ٣٨٩، ٤٢١، ٤٢٦
ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ١٤٠
ڕۆژنامەی ئێران، ٢٩
ڕۆژهەڵاتی ئاسیا، ١٤٠
ڕۆناڵد ڕەیگان، ٣٤٣
ڕۆم، ١٥٧

ڕەئووف مەلاحەسەن، ۲۱۸
ڕەحمان حەلەوی، ۶۰
ڕەحمان سەدیقی، ۲۰۵
ڕەحمان شەریف‌زادە، ۲۱۵، ۲۱۶
ڕەحمان کەریمی، ۳۰۸، ۳۲۰
ڕەحمان محەممەدیان، ۱۳۷، ۱۳۹، ۱۴۸، ۳۸۵، ۴۲۸
ڕەحمەت شەریعەتی، ۱۲۴، ۱۸۳، ۱۹۰
ڕەحیم خەرازی، ۱۱۶، ۱۲۳
ڕەحیم سەیفی قازی، ۲۱۸، ۳۰۸، ۳۱۵
ڕەحیمی سوڵتانیان، ۱۱۵، ۱۱۷
ڕەزا ڕادمەنیش، ۳۸، ۱۷۳، ۲۵۲
ڕەزا ڕووستا، ۳۸، ۵۷
ڕەزاشای پەهلەوی، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۵۲، ۵۴، ۵۸، ۶۰، ۹۸، ۱۲۱، ۱۵۶
ڕەزا شەڵتووکی، ۳۲۰
ڕەزا (مستەفاسوڵتانی)، ۴۳
ڕەزمارا، ۱۵۴
ڕەسووڵ سوڵتانی، ۹۹، ۳۹۹
ڕەسووڵ مشکین‌قام، ۲۲۵
ڕەسووڵ نەغدەیی، ۱۰۹
ڕەسووڵ‌زادە، ۳۲
ڕەسووڵ‌ئاغای مەحموودی، ۱۰۹
ڕەشاد مەلا یەحیا، ۱۴۱، ۲۸۵
ڕەشت، ۳۱، ۳۴
ڕەشید سەپێل، ۲۲۵
ڕەشید عەلی‌زادە، ۸۹
ڕەشید فەلاحی (ڕەشەی قاچاخچی)، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۲۰، ۳۹۸
ریچارد کاتم، ۱۵۳، ۱۵۶، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۶، ۳۹۴
ریچارد، ئەی. موبلی، ۱۰۲، ۳۸۵
ڕێژە دیری، ۲۴۰
ڕێکخراوی ئەفسەرانی ئازاد، ۱۷۷، ۱۸۰
ڕێکخراوی ئینتێرناسیۆنال سۆسیالیست، ۳۷۲
ڕێکخراوی ئینقلابیی حیزبی توودە، ۲۱۲، ۲۴۳
ڕێکخراوی ڕزگاریی کورد، ۷۴
ڕێکخراوی ڕێگای کرێکار (راه کارگر)، ۳۹۵
ڕێکخراوی شۆڕشگێڕی حیزبی توودە، ۲۰، ۴۳، ۲۴۳، ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۴، ۳۳۰
ڕێکخراوی کرێکارانی شۆڕشگێڕی ئێران، ۳۳۶
ڕێکخراوی یەکێتیی کۆمۆنیستەکان، ۲۹۴
ڕیا تازە (ڕۆژنامە)، ۴۸

ز

زاخۆ، ۱۷۸
زانکۆی ئالاباما، ۷۴
زانکۆی ئیلینۆی، ۱۴۰
زانکۆی بوغازیچ، ۷۶
زانکۆی بێرکلی، ۱۳۲
زانکۆی پراگ، ۱۲۷
زانکۆی تاران، ۴۲، ۱۱۹، ۱۴۰، ۱۸۵، ۲۰۴، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۴۴
زانکۆی کۆلۆمبیا، ۲۳۹، ۳۸۵
زانکۆی کیل، ۷۶

زانکۆی لەندەن، ۷۶
زانکۆی ویلز، ۷۶
زوفار (ظفار)، ۲۸۹
زورار زاهیدیان، ۲۴۴
زهرا شجیعی، ۹۹، ۳۹۴
زەکیە بابان، ۷۸

ژ

ژاپۆن، ۱۴۰، ۳۳۳
ژان پیر دیگار، ۲۰۹، ۲۱۲، ۳۹۴
ژەنەراڵ زاهیدی، ۱۵۹
ژیرار شالیان، ۱۹۵

س

سارا محمود، ۳۳۶، ۳۸۲
سارمەددین سادقوەزیری (صارم‌الدین صادق‌وزیری)، ۲۱، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۶، ۱۱۹، ۱۲۴، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۵، ۱۴۵، ۱۴۶، ۲۱۸
سارۆبرگن، ۳۱، ۳۹۳
سازمان کارگران انقلابی ایران، ۳۳۶، ۳۸۲
سازمانی جەوانانی حیزبی توودە، ۱۸۵
سازمانی جەوانانی کورد، ۴۸، ۱۸۴
سازمانی کوردستانی حیزبی کۆمۆنیستی ئێران، ۳۳۶، ۳۷۵
ساعید وەتەندۆست، ۲۵۷
سالار حەیدەری، ۲۱۶، ۲۲۵، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۴۷
سالار سیامەند عەبدوڵڵا، ۱۴۱، ۳۸۵
سالح بێچار، ۱۴۰، ۳۷۹
سالحی خوارزای مەلا مستەفا، ۱۹۶
سامان رجائی، ۷۶، ۳۰۲
سان سیمۆن، ۳۰۳
ساواک، ۱۶۷، ۱۸۱، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۲۱۶، ۲۲۱، ۲۳۴، ۲۴۵، ۳۰۴، ۳۹۳
سایینقەڵا، ۱۸۴
سپێهری زەبیح (سپهر ذبیح)، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۵، ۳۹۴
سپەهبود حوسێن مویەسیر، ۱۶۶
ستاره سرخ (نشریه)، ۳۴
ستالین، ۲۶، ۳۱، ۳۵، ۷۲، ۱۱۶، ۲۴۲، ۳۳۱، ۳۳۹، ۳۵۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۴۱۸، ۴۲۶
ستالینیزم (ڕێباز)، ۴۰، ۴۱، ۳۷۲
ستۆکهۆڵم، ۴۵، ۴۸، ۵۴، ۷۶، ۹۰، ۹۲، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۵، ۱۱۷، ۱۴۶، ۲۰۳، ۳۸۴، ۳۸۷، ۳۹۸
سدیق سالح، ۶۰، ۷۳، ۸۸، ۳۹۸
سعید رهنما، ۳۶۶، ۳۸۲
سعید زاهد، ۱۵۲، ۳۹۴
سلێمانی (سلیمانیە)، ۳۶، ۴۳، ۴۵، ۵۰، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۶، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۶، ۶۷، ۷۱، ۷۴، ۷۵، ۹۲، ۹۴، ۹۹، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۳، ۱۲۵، ۱۴۱، ۱۴۸، ۱۷۷، ۱۹۳، ۱۹۷، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۴، ۲۰۷، ۲۱۵، ۲۱۷، ۲۳۱، ۲۳۳، ۲۳۷، ۲۳۰، ۲۳۲، ۲۷۷، ۳۷۹، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۷، ۴۲۱

سمایل شەریف‌زادە، ٢١٥، ٢١٦، ٢٢٥، ٢٢٩، ٢٣٠، ٢٤٧، ٢٤٨، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥٤
سمایل قاسملوو، ١٨٣
سمایل موسەللایی، ١٢٦
سمیع فارسون، ٢٩٥
سندووس، ٨٩، ١١٥، ١٣٣، ١٣٩، ١٤٧، ١٤٨، ١٧٠
سنە، ٤٦، ٤٧، ١١٣، ١٢٤، ١٨٤
سوارە قەلادزەیی، ٢٠٠، ٢٨٥
سوڵتان قابووس، ٢٨٩
سولەیمان موحسین ئەسکەندەری، ٣٨
سولەیمان موعینی، ١٧١، ٢١٨، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣٠، ٢٤٦، ٢٤٧، ٢٤٨، ٢٥١، ٢٥٢، ٢٥٣، ٢٥٤، ٢٩٦
سولەیمان ئەنوشیروانی، ١٣٢
سونی، ٢١٧
سوید (سوئد)، ٤٦، ٦١، ١١٠، ١٣٨، ١٤١، ١٤٢، ١٩٥، ٢٤٠، ٢٥٧، ٢٩٤، ٣٢١، ٣٢٢، ٣٢٦، ٣٨٥، ٣٨٦، ٣٨٧، ٣٩٤، ٣٩٦، ٣٩٨، ٣٩٩
سویس، ١٢١، ١٥٧
سۆزان عەلی‌پوور، ٩٧، ٣٨٨
سۆزان کەریم مستەفا، ١٩٩، ٢٦٢، ٢٨٥
سۆسیال دیموکراسی، ٩، ١٠، ١٧، ٢٩، ٣٠، ٣٣، ٤٥، ٥١، ٢٦٩، ٣٢٦، ٣٣٧، ٣٣٨، ٣٤٤، ٣٤٨، ٣٥٤، ٣٧٢، ٣٩٠
سۆسیالیزم (قوتابخانە/ ڕیباز)، ١٧، ٢٩، ٦٨، ٧٥، ١١٦، ٢٤٢، ٢٦٧، ٢٦٨، ٢٧٨، ٢٨٠، ٣٠٢، ٣٢٦، ٣٢٧، ٣٢٨، ٣٢٩، ٣٣٠، ٣٣١، ٣٣٣، ٣٣٤، ٣٣٥، ٣٣٦، ٣٣٧، ٣٣٨، ٣٣٩، ٣٤٠، ٣٤١، ٣٤٢، ٣٤٣، ٣٤٤، ٣٤٥، ٣٤٧، ٣٥٦، ٣٥٩، ٣٦٢، ٣٦٣، ٣٧٢، ٣٧٤، ٣٧٥
سۆما، ٨٩
سەدری قازی (ئەبولقاسم)، ٩٩، ١٠٨
سەدیق حەیدەری (م. ح. لاو. ١٠)، ٦٠، ٧٨، ٤٢١
سەدیق ئەنجیری (سەدیق ئەنجیری‌ئازەر)، ١١٨، ١٢٠، ١٢٤، ١٦٢، ١٧٠، ١٧١، ٢١٨، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٤٨
سەدیقی، ٨٧
سەرتیپ زەندی، ٢٣٧، ٢٨٤
سەردەشت، ١٦١، ١٨٤، ٢٠٣، ٢٥٠، ٢٥٥
سەرهەنگ سیامەك، ٣٦
سەرهەنگ موزەففەری، ١٤١
سەعید کوێستانی (سەعید کاوە)، ٢١، ١٣٨، ١٥٠، ١٧٠، ١٨٣، ١٩١، ١٩٤، ١٩٧، ٢٠٥، ٢٠٦، ٢٠٧، ٢٠٨، ٢٣٧، ٢٣٨، ٢٣٩، ٣٩٨
سەعید موحسین، ٢٤٥
سەغایی، ٢٤٣
سەلاح ڕەشید، ٢٠٧، ٢٤٤، ٢٤٩، ٢٨٥
سەلاحەددین موهتەدی، ٢٠٣، ٢٠٤، ٢٠٥، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٦، ٢٥٧، ٤٠٠
سەلماس، ٣١، ١٨٤
سەلیم بابان‌زادە، ٢٩٤
سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، ٧٤، ٣٨٨
سەنگەسەر، ٢٠٦، ٢٣١
سەتار مامەدی، ٢١٨، ٢٤٩، ٣٠٨، ٣٢٠، ٤٦٦

سەیداوا، ۱۷۱
سەید تاهیر ئیمامی، ۲۱۸
سەید جەمالەددینی ئەفغانی، ۳۰
سەید حاجی کەلەوی، ۲۱۸
سەید حەسەن ئیمامی، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴
سەید ڕەسوول دیهقان (سەید ڕەسوولی بابی گەورە)، ۱۷۱، ۲۱۸، ۲۶۶، ۲۹۴، ۳۰۸
سەید عەبدولعەزیز شەمزینی (عەزیز)، ۵۰، ۷۵، ۹۱، ۱۰۰، ۱۰۶، ۳۰۴
سەید عەبدوللا ئەمازادە، ۸۷
سەید فەتاح نیزامی، ۲۰۵، ۲۲۵
سەید کامیل ئیمامی، ۲۱۸
سەید محەممەد ئەمازادە، ۸۷، ۴۲۱
سەید محەممەد سەمەدی، ۶۰، ۶۳، ۶۴، ۶۷، ۷۹، ۸۰، ۱۰۱، ۲۸۵، ۲۸۷
سیاهکەل، ۲۴۵، ۲۵۵، ۲۵۶
سیاوش مریدی، ۳۵۸، ۳۹۱
سیتەك، ۱۱۰
سید ضیا، ۱۱۶، ۱۶۷، ۱۸۰، ۲۱۱، ۲۱۳، ۲۳۶، ۳۹۶
سیروس نهاوندی، ۲۴۳، ۳۹۴

ش

شاپووری بەختیار (بختیار)، ۱۱۶، ۱۶۷، ۱۸۰، ۲۱۱، ۲۱۳، ۲۳۶، ۲۴۵، ۳۱۶، ۳۹۶
شارل فۆریە، ۳۰۳
شارویران، ۱۳۹
شام، ۱۹۴
شامات، ۱۳۹
شنۆ، ۸۹، ۱۱۵، ۱۸۴
شوان ئەحمەد، ۲۳۹، ۲۸۴
شۆڕشی چین، ۲۴۸، ۲۵۱، ۳۷۱
شۆڕشی سپی، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۳۳، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۸۰
شولودونیکوف، ۳۴۱، ۳۹۵
شهباز (روزنامه)، ۱۱۳، ۱۲۵
شهرزاد مجاب، ۸۰
شەعبان جەعفەری، ۱۵۹
شەفیقە سەعید (خێزانی جەمال خەففاف)، ۷۸
شیلی، ۱۷۸
شێخ ئەحمەد ڕووحی، ۲۹
شێخ ئەمین ئەسعەدی کەسنەزانی، ۱۰۹
شێخ حەسەن، ۸۹
شێخ حەسەن شەمسی‌بورهان، ۱۰۶
شێخ عیزەددین حوسێنی، ۲۹۴
شێخ کێ، ۸۹
شێخ لەتیفی بەرزنجی، ۱۱۰
شێخ مەحموود، ۷۸، ۹۳، ۲۸۴
شێرکۆ ئەحمەد حەویز، ۱۷۹، ۲۸۷
شێرکۆ فەتحوللا عومەر، ۲۰۰، ۲۸۵

ص

صبا، ۳۰، ۳۹۷
صفویە، ۲۹، ۳۹۱
صلاح‌الدین خدیو (دکتر)، ۶۴، ۳۸۲

ض

ضیاءالدین الموتی، ۳۶، ۱۶۷

ع

ع. م. ناظر، ۲۷، ۳۸۲
ع. شهباز، ۳۸۲
عامیوون، ۲۹، ۳۰، ۳۲، ۳۳
عباس کاکەیی، ۴۷
عباسقلی غفاری‌فرد، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۴۳، ۳۹۵
عبدالرحمان صدریه، ۳۵۸، ۳۹۷
عبدالرضا (هوشنگ) مهدوی، ۱۶۶، ۲۰۹، ۲۳۸، ۳۹۲، ۳۹۴
عبدالله برهان، ۱۵۱
عزیزالله بیات، ۱۲۲، ۱۵۷، ۳۹۳، ۳۹۴
علی عمویی، ۴۹، ۳۹۹
علیرضا اقبالی، ۴۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۳۹۵
علیرضا جاری، ۳۴۱، ۳۹۵
عوزێر دۆڵەمەری، ۲۰۱
عوسمان دانش، ۸۷
عوسمان عەزیزیان، ۲۰۵، ۲۲۵
عوسمان عەلی، ۶۲، ۲۸۶
عوسمانی مام سەعید، ۲۰۵
عومان، ۲۸۹
عومەرخانی جەلالی، ۸۹
عومەرخانی شەریفی، ۸۹
عەباس سورکی، ۲۴۴
عەباس میلانی، ۲۰۹، ۲۱۱، ۲۱۳، ۲۸۶
عەباس ئەسکەندەری، ۳۸
عەباس وەلی (عباس ولی)، ۶۱، ۷۶، ۷۷، ۱۰۷، ۲۹۷، ۳۸۳، ۳۸۶
عەباس‌ئاغای فەنەك، ۸۹، ۴۲۰
عەبدورڕەحمان زەبیحی (عبدالرحمن ذبیحی)، ۵۴، ۵۵، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۸۱، ۹۲، ۱۱۰، ۲۹۴، ۳۷۷، ۳۸۶، ۳۹۷، ۴۱۸
عەبدورڕەحمان شەرەفکەندی (هەژار موکریانی)، ۵۵، ۷۷، ۸۶، ۸۷، ۸۹، ۱۹۳، ۲۱۸، ۲۲۸، ۳۸۰، ۳۸۵، ۳۹۸، ۴۰۸، ۴۱۵، ۴۲۶
عەبدورڕەحمان کەیانی، ۶۰
عەبدورڕەحمان ئیمامی، ۶۰
عەبدوسەلام عارف، ۲۲۸، ۲۳۲
عەبدوسەمەد کامبەخش (عبدالصمد کامبخش)، ۳۱، ۳۴، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۵۷
عەبدولحوسێن نووشین، ۳۸
عەبدولکەریم قاسم، ۱۷۷، ۱۹۹
عەبدوڵلا ئەبریشەمی (عبدالله ابریشمی)، ۶۵، ۸۱، ۳۸۳
عەبدوڵلا ڕەوشەنفکر، ۱۰۹
عەبدوڵلا قادری، ۳۴۸
عەبدوڵلا موعینی، ۲۱۶، ۲۱۸، ۲۴۷، ۲۵۱، ۲۵۴، ۲۹۶
عەبدوڵلا موحتەدی، ۴۳، ۲۵۶، ۳۵۲، ۳۸۴
عەبدوڵلا مەولەوی، ۲۱۸
عەبدوڵلائاغای قادری، ۸۹
عەبدوڵلائاغای مەلان، ۸۹
عەبدوناسر (جەمال)، ۱۸۰، ۲۴۰، ۲۴۱

عەتا قەرەداغی، ٦٦، ٧٤، ٣٨٨
عەزیز حیسامی، ١٢٣
عەزیز زەندی (ئاڵمانی)، ٥٤، ٥٥، ٦٠، ٨١
عەزیز ژیان، ٢١٥
عەزیز کرمانج، ٦٨
عەزیز وەلیانی، ٤٤
عەزیز یووسفی، ١٢٤، ١٤٣، ١٦٢، ١٧١، ١٧٢، ١٨٣، ١٨٥، ١٩٠، ٢١٨، ٢٩٦
عەزیزی فەرهادی، ٦٨
عەلائەددین سەجادی، ٥٥، ٢٨٦
عەلیاغا (عەلییار)، ٤١٥
عەلیئاغای جەوانمەردی تەمووتە، ١٠٩
عەلیئەسغەر بەدیعزادەگان، ٢٤٥
عەلیئەسغەری حاجی سەیدجەوادی، ٢٤٢
عەلیئەکبەر سەفایی فەراهانی، ٢٤٤
عەلیئەکبەر مەجیدی، ٩٤، ٣٨٨
عەلی ئەمیرخیزی، ٣٨
عەلی ئەمینی، ٢١٠
عەلیبەگی شیرزاد، ١٠٩
عەلی حەسەنیانی، ٢١٥
عەلیخانی فاتح، ١٠٩
عەلی خاوەری، ٣١٨، ٣٢٣
عەلی خوسرەوی، ٨٧
عەلی سوهەیلی، ٥٤
عەلی شەریعەتی، ٧٦
عەلی کەریمی، ٦٧، ٩٢، ٢٩٤، ٢٨٦
عەلی گەلاوێ، ٢٨٠، ٢٨٧، ٣١٢، ٣١٤، ٣١٧، ٣٢٠
عەلی موتەقی، ١٨٧
عەلی مەحموودی، ٦٠
عەلی مەولەوی، ١٧٢، ١٨٣، ١٨٥، ١٨٦، ١٩١، ٢١٨
عەلیرەزا نابدل، ٢٤٧
عەلەوی (موهەندیس)، ١٦٧
عەولاخانی مەتین، ١٠٩
عیراق (عێراقی)، زۆربەی لاپەڕەکان
عیززەددین مستەفا ڕەسوول، ١٩٤

غ

غلامحسین صالحیار، ٩٨، ٣٩٧
غلامحسین متین، ٣٤١، ٣٩٥
غلامرضا علیبابایی، ٢٦، ٢٧، ٢٤٢، ٣٩٥
غلامرضا نجاتی، ١٦٨، ٢١٠، ٢١١، ٢١٢، ٢٢٦، ٢٤٢، ٢٤٥، ٣٢٥، ٣٩٥
غولامحوسێن سەدیقی، ٢١٠
غەفوور مەحموودی، ٨١
غەنا (گێنە)، ٢٤٠، ٢٥٧
غەنی بلووریان، ٢١، ٤٥، ٤٨، ١١٠، ١١٦، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٥، ١٢٦، ١٢٧، ١٣١، ١٤٣، ١٤٥، ١٤٦، ١٤٩، ١٦٢، ١٦٣، ١٧١، ١٧٢، ١٨٤، ١٨٦، ١٩٠، ٢١٨، ٢٩٧، ٣٠٨، ٣١٣، ٣١٤، ٣١٥، ٣١٦، ٣١٧، ٣١٨، ٣١٩، ٣٢٠، ٣٢١، ٣٢٣، ٣٢٤، ٣٢٥، ٣٧٦، ٣٨٤، ٣٩٨

ف

ف. م جەوانشێر (جوانشیر)، ١٥٧، ٣٠١، ٣٩٥
ف. م. شیوا، ٣٢٢، ٣٩٩

فاتح ڕەسوول، ٤٥، ٤٦، ١٦٢، ٢٨٦
فاتحی شێخولئیسلامی (فاتحی شێخ)، ٢١٥، ٢١٦
فاتمەی حەمەی ساڵەسوور، ٧٩
فارس (فارسی)، ١٨، ٢٠، ٣٠، ٥٣، ٨٧، ٩٤، ١٠٩، ١٨٥، ٢٨٠، ٢٨٢، ٣٥٤، ٣٧٤، ٣٨١، ٣٩١، ٣٩٩
فارووق کەیخوسرەوی، ٣٠٨، ٣١٥، ٣١٧
فازڵ مەلا مەحموود، ٣٤٨
فرامرز یاوری، ٣٣٣، ٣٤٣، ٣٩٦
فرانس پریس، ٣١١
فرانسوا میتران، ٣٤٣
فرانکو باریبری، ٣٣٤
فرد هالیدی، ٤١، ٤٢، ١٦٨، ٢١٢، ٢٥٦، ٣٩٥
فرووتەن، ٢٤٣
فریدون آدمیت، ٣٠، ٣٢، ٣٩٥
فریدون آذرنور، ١٧٣، ٣٩٩
فریدون کشاورز، ١٦٨، ٣٩٥
فریدون هویدا، ٢١٢
فصلنامه ڕۆژەڤ، ٤٧، ٢٦٧، ٣١٣، ٣٨٢
فصلنامه فرهنگی و اجتماعی، ٣١، ٣٤٠، ٣٨١، ٣٨٣
فضل‌الله نیك‌آیین، ٤١، ١٦٨، ٢١٢، ٣٩٥
فلورانس، ٣٢، ٣٩٦
فوئاد مستەفاسوڵتانی، ٤٣
فەتاح کاویان، ١٧٢، ٣٨٧
فەرانسە (فەرانسەیی)، ٩٤، ٩٨، ١٢١، ١٤٠، ٢٢٨، ٢٣٩، ٢٤٠، ٢٥٧، ٣٣٤، ٣٤٣، ٣٤٤، ٣٤٥
فەرید ئەسەسەرد، ٥٠، ٧٥، ٢٨٦، ٢٨٧
فەرەجوڵڵا میزانی، ١٨٧
فەرەجوڵڵا ئاسەف، ٤٢
فەزلوڵڵا زاهیدی، ١٥٦
فەوزیە قازی، ٣٠٨، ٣١٥
فەیزوڵڵابەگی (عەشیرەت/ ناوچە)، ١٣٩، ١٤١، ١٤٢، ١٤٧
فیی مار، ١٧٩، ٣٨٧
فیدل کاسترۆ، ٢٢٨، ٢٤٠، ٢٤١
فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان، ٥١، ٩٨، ١٠١، ١١٩، ١٢٥، ١٦١، ٢٨١، ٢٨٤

ڤ

ڤلادیسلاف گوموڵکا، ٣٣٢
ڤۆلگانك لیۆنهارد، ٣٣٢، ٣٣٣، ٣٨٧
ڤیەتنام (ڤیەتنامی)، ٤٢، ١٩٤، ٢٢٨، ٢٣٩، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٥٧، ٢٨٨، ٢٩٨، ٣٢٩، ٣٧٨، ٣٧٩، ٣٨٠
ڤیەننا، ٣٤

ق

قاجار، ٩٩، ١٢١
قادر چابچی، ٢٠٥
قادر دەباغی، ٦٦
قادر شەریف (هاشم ئەقلوتتوڵلاب)، ١٧١، ٢٠٥، ٢٠٦، ٢٠٧، ٤٢٠
قادر عەبدی، ٣٠٨
قادر قازی، ٢٠٥، ٢٢٥

قادر ویردی، ۲۶۶
قازی عەلی، ۹۴
قازی محەممەد (قاضی محمد)، ۲۱، ۴۵، ۷۰، ۷۵، ۸۱، ۸۷، ۸۹، ۹۳، ۹۴، ۹۷، ۹۹، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۴، ۲۹۶، ۳۰۴، ۳۸۴، ۳۸۸، ۴۲۰
قازی محەممەد خزری (قازی شتویە)، ۴۲۰
قاسم احمدی، ۳۱۳
قاسم قادری، ۶۰
قاسم کبیری، ۲۶۹، ۳۹۷
قاسمی، ۲۴۳
قاسم‌ئاغای ئیلخانی‌زادە، ۱۴۱، ۴۲۰
قاسم‌ئاغای پیرۆتی، ۸۹
قاهیرە، ۱۸۰
قولڵقولاخ، ۱۶۹
قومری (گوند)، ۲۲۸
قۆیتاس‌ئاغای مامەدی، ۸۹
قەرمەتی، ۲۹
قەرەداغ، ۲۴۴
قەرەنیاغا، ۴۱۵
قەرەنی‌ئاغای پیران، ۸۹
قەرەنی‌ئاغای زەرزا، ۸۹
قەزوین، ۳۴
قەسری قەجەر، ۱۸۴
قەشقایی، ۱۵۲
قەفقاس، ۹، ۱۲، ۳۰، ۳۴
قەلاتەڕەش (چیا)، ۱۷۱
قەوام نکرومە، ۲۴۰
قەواموسەڵتەنە (ئەحمەدی قەوام)، ۳۹، ۹۸، ۹۹، ۱۵۳، ۲۱۰
قیادە موەقەتە، ۳۲۰

ك

کارزان کاوسێن، ۳۴۷
کارزان محەممەد، ۱۰۲، ۳۸۹
کارۆل پرۆنهـویێر، ۱۷۳، ۱۹۱، ۱۹۷، ۲۷۹، ۳۴۶، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۸۷
کارڵ کائوتوسکی (کارل کائوتسکی)، ۳۲، ۴۰۴، ۴۰۶
کاسترۆئیزم (ڕیباز)، ۳۳۴
کاظم فرهادی، ۳۵۸، ۳۹۱
کاك حەمزە، ۸۹
کالیفۆرنیا، ۱۳۲
کالێتین، ۳۷۸، ۳۸۱، ۴۲۶
کامبۆج، ۲۸۸، ۳۷۹
کامیز عزیزی، ۴۱، ۳۹۴
کامپ دەیڤید، ۲۹۸
کـامەران ئەمین‌ئـاوە (کـامران امـین‌آوە)، ۶، ۴۸، ۵۰، ۸۶، ۱۲۸، ۱۴۳، ۲۵۳، ۲۸۴، ۳۴۵، ۳۹۲، ۳۹۵، ۳۹۶
کامران قانی، ۲۶، ۵۳، ۱۲۲، ۳۹۶
کامەران بابانزادە، ۶۲، ۲۸۶
کانادا، ۱۴۰
کاوە بیات، ۱۰۶، ۱۵۳، ۳۹۴، ۳۹۵
کرماشان (کرمانشاە)، ۳۴، ۳۷، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۹، ۵۱، ۱۶۹، ۳۹۶
کرمیت ڕووزڤێلت، ۱۵۵

کریس کۆچێرا (کریس کوچرا)، ٥٦، ٧٣، ٩٠، ٩١، ١٠٤، ١١٥، ١١٧، ١١٨، ١٢٣، ١٢٤، ١٣٤، ١٧١، ١٧٢، ١٨٩، ١٩١، ١٩٥، ٢٢٤، ٢٥٢، ٢٥٥، ٣١١، ٣١٢، ٣١٣، ٣٤٦، ٣٨٧، ٣٩٥

کلن، ٤٣، ٨٦، ١٤٣، ٢٤٣، ٣٩٢، ٣٩٤، ٣٩٦

کمال مظهر احمد، ٥٩، ٣٩٧

کوردستان (کردستان/ کورد)، زۆربەی لاپەڕەکان

کوردۆ عەلی، ٣٣٢، ٣٨٧

کومیتەی ئازەربایجان و کوردستان (کاک)، ١٢٦، ١٢٧

کومیتەی ساغکەرەوە، ٢٠٥، ٢٠٦، ٢٠٧، ٢٢١، ٢٢٢، ٤٢٩

کومیتەی شۆڕشگێڕیی حیزبی دیموکراتی کوردستان (حدك)، ٢٢٩، ٢٣٠، ٢٤٦، ٢٤٧، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥٢، ٢٥٣، ٢٥٤، ٢٥٧

کومیتەی کۆمۆنیستی کوردستان (ك. ك. ك)، ١١٥، ١١٧، ١١٨، ١١٩

کوبا، ٤٢، ٢٢٨، ٢٤١، ٢٤٣، ٢٤٧، ٢٥٧

کۆلێجی پادشایەتی هۆم ڕیاڵی ئەمریکایی، ١٠٨

کۆماری کوردستان، ١٠، ١٤، ١٩، ٢١، ٤٧، ٥١، ٥٣، ٧٣، ٨٦، ٩٣، ٩٤، ٩٥، ١٠١، ١٠٢، ١٠٣، ١٠٥، ١٠٦، ١٠٨، ١٠٩، ١١٠، ١١١، ١١٢، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١١٨، ١١٩، ١٢٣، ١٤٩، ١٥٠، ١٥٨، ١٥٩، ١٦١، ١٨٤، ١٨٥، ١٨٧، ٢١٩، ٢٢٧، ٢٣٠، ٢٦٨، ٢٨٣، ٢٨٦، ٢٩٣، ٣٠٤، ٣٠٧، ٣١٤، ٣٦٩، ٣٧٠، ٣٨٤، ٣٨٥، ٤٢٦

کۆمیسیۆنی ئازەربایجان و کوردستان، ١٢٦

کۆمەڵەی ڕزگاریی کوردستان، ٢٠٣، ٢٠٤، ٢٠٥، ٢٠٧، ٢٢١

کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان (ژ. ك)، ٧، ١٣، ١٩، ٥٠، ٥٣، ٥٥، ٥٦، ٥٨، ٥٩، ٦٠، ٦١، ٦٢، ٦٣، ٦٤، ٦٥، ٦٦، ٦٧، ٦٨، ٦٩، ٧١، ٧٢، ٧٣، ٧٥، ٧٦، ٧٧، ٧٩، ٨٠، ٨١، ٨٥، ٨٩، ٩٢، ٩٤، ٩٥، ٩٦، ٩٩، ١٠١، ١٠٧، ١٠٩، ١١١، ١٨٤، ٢٩٤، ٣٦٩، ٣٧١، ٣٨١، ٣٨٤، ٣٨٥، ٣٨٦، ٣٨٩، ٣٩١، ٤١٥، ٤١٧، ٤١٨

کۆمەڵەی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران، ٤٣، ٢٥٧، ٢٩٤، ٢٨٤

کۆمەڵەی کۆمۆنیستی ئێران، ١١٧

کۆمەڵەی کۆمۆنیستی کوردستان، ١١٦

کۆمەڵەی لاوانی دێ، ١١٥

کۆمەڵەی میللی بۆ خەبات لەدژی ئیمپریالیزم، ١١٣

کۆمەڵی محەممەدی، ٤٥

کۆنکۆردیا، ١٤٠

کۆنگۆ، ١٧٨، ٢٤٠

کۆیە، ١٧٨، ١٨٧، ٢٠٦، ٢٦٦، ٣٥٠، ٣٥١، ٣٧٦، ٤٠٠

کەتانخان، ٧٩

کەرکوك، ١٤١، ١٧٧، ٢٠٠، ٢٨٥

کەریم حەدداد، ٢٦٦

کەریم حیسامی، ٢١، ٤٥، ٩٠، ٩٢، ١١، ١١١، ١١٢، ١١٥، ١١٧، ١٢٥، ١٢٨، ١٢٩، ١٣٣، ١٤٣، ١٤٤، ١٤٨، ١٤٩، ١٦٢، ١٦٨، ١٦٩،

۱۷۰، ۱۷۴، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴،
۱۸۸، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۲۰۳،
۲۰۴، ۲۱۶، ۲۲۱، ۲۲۴، ۲۲۷، ۲۴۶، ۲۴۷،
۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۶۴، ۲۷۸،
۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۷، ۳۳۷، ۳۸۷، ۳۹۸،
۳۹۹

کەریم سەنجابی، ۲۱۱

کەریم وەیسی، ۱۳۳

کەریم یاهوو، ۵۴

کەریم ئەحمەد، ۲۳۳، ۳۹۹

کەسەنزان، ۱۰۹

کەمال حەسەنپوور، ۲۶۹، ۳۹۰

کەمال دەباغی، ۳۰۸

کەندال نەزان، ۲۲۴، ۲۲۵، ۳۸۷

کەیخەسرو کشاورز، ۴۴، ۳۹۱

کێنێدی، ۲۰۹، ۳۰۳

گ

گ. م دیمیترۆف، ۷۱

گردی سەیوانی سلێمانی، ۲۹۴

گلرخ قبادی، ۲۵۷، ۳۹۶

گلناز سعیدی، ۳۳، ۲۸۳

گوندی قاسملوو، ۱۲۶

گۆڤـــاری ئەدەب و هـــونەر و هـــزری هاوچەرخ، ۵۹، ۳۷۷

گۆڤاری دنیا، ۳۶

گۆڤاری ڕۆژ، ۳۴۸

گۆڤاری ڕێگا، ۱۱۰

گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ۳۶۵

گۆڤاری کوردستان، ۸۵

گۆڤاری گزینگ، ۷۶، ۱۳۸

گەلاوێژی نوێ، ۲۸۰، ۳۷۷

گۆڤاری نیشتمان، ۵۹، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۴، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۱۱۱، ۳۷۶، ۳۷۷، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۹

گۆڤاری هاواری نیشتمان، ۱۱۸

گەلەندووەك، ۱۱۸

گیئۆرگی پلێخانۆف، ۳۲، ۳۵۳

گیت گریفین، ۲۷۰

گیڤارا، ۲۴۰

گیلان، ۳۵، ۳۷، ۹۸، ۲۴۵، ۲۵۶

گیوی موکریانی، ۴۱۷

ل

لائۆس، ۲۸۸، ۳۷۷

لاجان (لاهیجان)، ۸۹، ۱۱۵

لازاریۆف (لازاریف)، ۴۸، ۱۴۳، ۱۶۱، ۱۷۷، ۱۹۹، ۲۳۴، ۳۹۶

لایپزیك، ۲۳۷

لوتفی، ۱۶۰

لوتفیە مەلا سەدیق، ۷۸

لویس بلان، ۳۰۳

لەهێستان، ۳۳۲

لیبی، ۱۷۸

لیما، ۳۴۴، ۳۴۶، ۳۴۸، ۳۷۵

لینین (لینینی/ لینینیزم)، ۱۰، ۲۶، ۳۵، ۴۰، ۴۲، ۶۹، ۷۰، ۷۲، ۷۸، ۱۵۳، ۲۴۳، ۲۶۸، ۲۷۴،

٢٧٥، ٢٨٠، ٢٩٠، ٣٢٥، ٣٣٩، ٣٤٠، ٣٤١، ٣٤٣، ٣٤٥، ٣٥٢، ٣٧٨، ٤١٨، ٤١٩
لیۆنێل ژۆسپەن، ٣٤٦

م

م. پ. هرمز، ٣٤٣، ٣٩٦
م. س. ایوانف، ٣٤، ١٥٩، ٣٩٦
م. س. لازاریف، ٨٦، ٢٠٠، ٢٠١
م. گومەیی، ١٩٥، ٢٨٧
م. ئا. حەسرەتیان، ٨٦
مادلین ئۆلبرایت، ٣٠٤
مارتین لوترکینگ، ٢٣٩
مارکس، ٣٧، ٢٤٣، ٣٠٢، ٣٢١، ٣٢٩، ٣٤١، ٣٥٣
مارکسی- لێنینی (ریباز)، ٧٦، ١٩٥، ٢٤٤، ٢٤٦، ٢٤٨، ٢٥٦، ٢٨٩، ٣٥٢
مارکسیست (مارکسیزم)، ٢٦، ٣٢، ٣٣، ٣٤، ٣٦، ٣٧، ٣٩، ٤٠، ٤١، ٤٢، ٤٣، ٤٩، ٥٧، ٧٦، ٩١، ١١٥، ١٧٧، ١٩٦، ٢١٦، ٢٤١، ٢٤٥، ٢٤٨، ٢٥٠، ٢٥١، ٢٦٧، ٢٧٣، ٢٧٩، ٣٠٢، ٣٢٩، ٣٣٠، ٣٣٤، ٣٣٩، ٣٤٠، ٣٥٣
مازیار بهروز، ٢٦، ٤٢، ٤٣، ٢٤١، ٢٤٣، ٢٤٥، ٢٤٧، ٣٢٢، ٣٤٠، ٣٩٦
مافرا، ٤٢١
ماکۆ، ٨٩
مالومە، ٢٠٦
مامۆستا مەلا عەبدوڵلا حەسەنزادە، ١٨، ٥٨، ١٦١، ١٧٢، ١٨٢، ١٨٦، ١٩٠، ١٩٢، ١٩٣، ١٩٧، ٢٠٥، ٢٠٩، ٢١٦، ٢١٨، ٢١٩، ٢٢٥، ٢٢٧، ٢٣٠، ٢٣١، ٢٥٣، ٢٥٤، ٢٦٢، ٢٦٣، ٢٦٤، ٢٦٥، ٢٦٦، ٢٧٦، ٢٧٧، ٢٨٦، ٢٩٣، ٢٩٦، ٣٠٥، ٣٠٧، ٣٠٨، ٣١٣، ٣١٨، ٣٢٦، ٣٣٦، ٣٤٧، ٣٤٨، ٣٥٢، ٣٨٦، ٣٨٧، ٣٨٩
مامەند قادری، ٨٩، ٤٢٠
ماوتسی تونگ، ٢٦، ٢٤٠، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٤٩، ٢٥١
ماوژور عەبدوڵلاتۆف، ٤٨
ماویزم (ریباز)، ١٠، ٤٢، ٤٣، ٢٤٣، ٢٤٨، ٢٤٩، ٢٥٨، ٢٩٧، ٣٣٤، ٣٧١
مجله سیاسی- اقتصادی، ٣٣
محبوبه مهاجر، ٥٣، ٣٩٦
محمد ابراهیم فتاحی، ٣٢
محمد رفیعی مهرآبادی، ١١٩، ٣٩٢
محمد طبیان، ٣٠، ٣٣، ٣٢٥، ٣٩٦
محمدکریم اشراق، ٣٩، ٣٩٢
محمدحسین روحانی، ١٨٠، ٣٩٣
محمدرضا نفیسی، ٤١، ٣٩٤
محمدسالار کسرایی، ٣٦، ٣٩٦
محمدعلی سلطانی، ٣٧، ٤٦، ٤٩، ٣٩٦
محمود طلوعی، ١٥٥، ١٦٦، ٣٠٣، ٣٠٤
محمود محجوب، ٣٣٣، ٣٤٣، ٣٩٦
محمود نکوروح، ٧٦، ٣٩٦
محەممەدئاغای زیرۆیە، ١٢٦
محەممەدئەمین شەرەفی، ٦٠، ٨٧، ٤٢١
محەممەدئەمین‌ئاغای پیرۆتی، ٨٩
محەممەدئەمین قادری، ٨٧
محەممەد ئیلخانی‌زادە، ٢٠٣
محەممەد ئەسحابی، ٦٠

محەممەد بەهرامی (دوکتور)، ۳۸، ۱۶۳، ۱۶۷
محەممەدتەقی‌خانی پسیان، ۴۶
محەممەد حەنیف‌نەژاد، ۲۴۵
محەممەدڕەزا سەیفی قازی، ۹۴، ۱۰۹، ۳۸۸
محەممەدڕەزاشای پەهلەوی (حەمەڕەزاشا)، ۷۶، ۱۱۰، ۱۱۲، ۱۵۶، ۲۱۲، ۲۸۹
محەممەدسەعید هومایوون، ۹۹، ۳۹۹
محەممەد سەفاری ئاشتیانی، ۲۴۴
محەممەد شاپەسەندی، ۶۰، ۷۲، ۱۱۰، ۱۱۱، ۳۹۸
محەممەد عەسکەری‌زادە، ۲۴۵
محەممەدعەلی شەریفی، ۳۸
محەممەدعەلی عەموویی (علی عمویی)، ۴۹، ۳۹۹
محەممەدعەلی هومایوون کاتووزیان (محمدعلی همایون کاتوزیان)، ۴۱، ۱۵۷، ۱۵۹، ۱۶۶، ۲۱۰، ۲۱۳، ۲۳۵، ۲۳۸، ۲۸۹، ۳۳۵، ۳۹۴، ۳۹۹
محەممەد قازی، ۲۸۰
محەممەد کاکاغازادە، ۲۰۵
محەممەد کەیوان‌پوور (محەممەد موکری)، ۱۳۲
محەممەد موسەددیق (مصدق)، ۱۴، ۳۱، ۴۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۷، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۵، ۱۴۷، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۶۰، ۱۶۲، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۸، ۱۷۱، ۱۷۴، ۱۸۷، ۲۱۰، ۲۱۹، ۲۳۶، ۳۰۴، ۳۷۰، ۳۹۱، ۳۹۴، ۳۹۷
محەممەد نازمی، ۱۰۹
محەممەد نانەوازادە، ۵۴، ۶۰، ۸۱
محەممەد یاهوو، ۶۰، ۴۲۱
مردم، ارگان مرکزی حزب توده ایران (نامه مردم)، ۵۰، ۲۸۳، ۳۱۴، ۳۱۶، ۳۱۸، ۳۸۳، ۴۶۱، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵
مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۸۱، ۳۹۳
مزدك، ۳۲، ۳۹۶، ۴۰۳
مزگەوتی سەید نیزام، ۷۷
مسافیرخانەی حەقیقەت، ۱۴۶
مستەفا ئیسحاقی، ۲۱۵، ۲۱۸
مستەفا ئیلخانی‌زادە، ۵۹
مستەفا شەڵماشی، ۳۰۸
مستەفا هیجری، ۳۰۸
مصطفی علم، ۹۸، ۳۹۷
ملك‌الشعرا بهار، ۳۳، ۴۷
منصور صدقی، ۴۸، ۸۶، ۱۴۳، ۳۹۶
موجاهیدینی گەلی ئیران (مجاهدین خلق ایران)، ۷۶، ۲۴۵
موجتەبا برزوویی، ۹۷
موسسه تحقیقاتی و انتشاراتی دیدگاه، ۳۶، ۱۵۳، ۳۹۹
موکریان (موکریانی/ مکریان)، ۱۴، ۴۴، ۴۷، ۵۰، ۵۱، ۸۶، ۱۰۲، ۱۰۶، ۱۱۱، ۱۱۴، ۱۱۷، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۳، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۸، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۹۴، ۲۵۷، ۲۹۱، ۲۹۶، ۳۹۰، ۳۹۱ ۴۰۷
مووساخانی زەرزا، ۸۹

موونیخ، ٢٤٣
مووەففەقی (محەممەدخەلیل)، ١٨٨
مۆسکۆ، ٣٥، ٤٦، ٥٧، ١٣٢، ١٦٨، ١٨٨، ١٩٤
مۆلۆتۆف، ٥٣، ٥٥
مەجارستان، ٣٣٣
مەحموود بوقراتی، ٣٨
مەحموود راتبی، ٥٤
مەحموودی مەلا عیززەت، ٥٤، ١٠٩، ٣٨٨
مهدی پرتوی، ٣٦، ٢٤١، ٣٩٦
مهرداد مشایخی، ٢٩٥، ٣٤٠، ٣٨٣
مهرگان (نشریه)، ٣٦٦، ٣٨٢
مەزدەکی (ڕیاز)، ٢٩
مەسعوود بارزانی (مسعود البارزانی)، ١٨٢، ٢٠١، ٢٣٣، ٢٦٢، ٣٨٨، ٣٩٧
مەسعوود بێهنوود (مسعود بهنود)، ١١٦، ١٦٧، ١٨٠، ٢١١، ٢١٣، ٢٣٦، ٢٤١، ٢٤٥، ٣٩٦، ٣٩٧
مەسعوود ڕەوالندووست، ٦، ٢٣٩، ٣٤٠، ٣٨٥
مەسعوود ئەحمەدزادە، ٢٤٤
مەشهەد، ٣٤
مەغوولستان، ٣٤٢
مەلا ئـــاوارە، ٢٠٣، ٢٠٥، ٢٠٧، ٢٢٩، ٢٥١، ٢٥٤، ٢٩٦
مەلا ئەبووبەکر فەلسەفی، ٢٠٥
مەلا حوسێنی مەجدی، ١٠٦
مەلا ڕەحیم ویردی، ٢١٨، ٢٢٩
مەلا ڕەسوول پێشنماز، ٢١، ٢٠٢، ٢٠٥، ٢٠٨، ٢١٦، ٢٢٥، ٢٤٩، ٢٦٣، ٢٦٤، ٢٦٦، ٣٩٨
مەلا سەید ڕەشید حوسێنی ، ٢٠٣، ٢١٨، ٢٢٩
مەلا عومەر سادق نگلی، ٢٠٣
مەلا عومەر عەسری، ١٣٧، ١٣٨، ١٤٢، ١٤٧
مەلا عەبدوللا داودی، ٦٠
مەلا عەبدوللا سەرباز، ٢٢٩
مەلا قادر لاچینی، ٢١٨
مەلا قادر مودەڕڕیسی، ٦٠، ٦٣، ٦٤، ٦٧، ٧٩، ٨٠
مەلا کەریم ساردەکوێستانی، ٢١٨
مەلا حەسەن ڕەنگار، ٢٢، ١٨٦، ١٨٧، ٢٠٥، ٢٢٥، ٢٦٣، ٢٦٤، ٢٦٦، ٢٧٦، ٣٠٨، ٣١١، ٣٥٠، ٣٥١، ٣٨٧، ٤٠٠
مەلا حەسەن شێوەسەلی، ٢٩٤، ٣٠٨
مەلا محەممەد خزری، ٢١، ٢٠٢، ٢٠٨، ٢١٧، ٢١٨، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٩، ٢٣١، ٢٤٧، ٢٥٤، ٣٨٧
مەلا محەممەدی کۆیی، ٦٩
مەلا مستەفا بارزانی، ٧٢، ١٨٢، ١٨٨، ١٩١، ١٩٣، ١٩٥، ٢٠٠، ٢٠٤، ٢٠٥، ٢٠٧
مەلا نەجمەددین کەوکەبی، ٢١٨
مەلایی (ڕیاز)، ٢٢٩
مەلیك فاروق، ١٨٠
مەلەکە (مستەفاسوڵتانی)، ٤٣
مەنوور مرووەتی، ٢٨٧، ٣٨٩
مەنووچێهر سەفا، ٢٢٥
مەهاباد (مهاباد)، ٤٤، ٤٥، ٤٨، ٥٤، ٥٥، ٦٠، ٦٢، ٦٤، ٧٢، ٧٦، ٨٠، ٨٥، ٨٩، ٩٣، ٩٤، ٩٩، ١٠٠، ١٠١، ١٠٤، ١٠٦، ١٠٨، ١٠٩، ١١٠، ١١١، ١١٢، ١١٤، ١١٥، ١١٨، ١١٩، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٧، ١٣١، ١٣٣، ١٣٤، ١٣٦،

١٤٠، ١٤١، ١٤٣، ١٤٧، ١٥٠، ١٥٢، ١٥٨، ١٦١، ١٦٩، ١٧٠، ١٨١، ١٨٤، ١٨٥، ١٨٦، ٢٠٣، ٢٠٦، ٢٥٥، ٢٩٣، ٢٩٤، ٢٩٦، ٢٩٧، ٣٠٦، ٣١٢، ٣١٨، ٣٧٨، ٣٧٩، ٣٨٠، ٣٨١، ٣٨٥، ٣٨٧، ٣٨٨، ٣٩٧، ٣٩٩، ٤٠٠

مەهدی بازرگان، ٩٨، ٢٤١

مەهدی خانبابا تارانی (مهدی خانبابا تهرانی)، ٣٩، ٤٨، ٤٩، ٢٤٣، ٢٥٠، ٣٩٣

مەهدی محەممەد قادر، ٧٤، ٧٩، ٣٨٨

مەیدانی جەلالیە، ٢١١

میاندواو، ٨٩، ١٠٠

میخائیل گۆرباچۆف (میخائیل گورباچوف)، ٣٥٨، ٣٥٩، ٣٦٠، ٣٦١، ٣٧٥، ٣٩٧

میرحەج، ٦٠

میرزا ئاقاخانی کرمانی (میرزا آقاخان کرمانی)، ٢٩، ٣٠، ٣٩٥

میرزا ئەبولحەسەن سەیفولقوزات (سەیفولقوزات)، ٩٤، ١٠٨، ١٠٩، ٣٩٠، ٤٠٧

میرزا ئەحمەد (لاهووتی)، ٤٦

میرزا حوسێن مەجیدی، ١٤٨

میرزا حوسێنخانی موعاوین، ٤٦

میرزا حەمەڕەئووفی خەیات، ١٤٨

میرزا حەمەسالحی کەریمی، ١٤٨

میرزا خدر ڕۆستەمی، ٢٠٥

میرزا ڕەحمەت شافیعی، ١٣٢

میرزا سەعید، ٨٩

میرزا کووچکخان، ٣١

میروس لاونیک، ٢٦٩، ٢٧٣، ٢٧٤، ٢٧٥، ٣٩٧

میرەدێ، ١٠٩

میر، ١٨٠، ١٨١، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٩٨

میشێل ڕۆکار، ٣٤٤، ٣٤٨

مێکزیك، ٢٦

میلان، ٣٣٤

ن

ناتۆ، ٣١٥، ٣١٦

نادر ئینتیسار (انتصار)، ٤٣، ٦٦، ٧٤، ٩٥، ١١٠، ١٤٢، ١٥١، ٣٥٣، ٣٥٤، ٣٨٨

نازناز محەممەد عەبدولقادر، ٩٧، ١٧٩، ٢٠٠، ٣٨٨

ناسر فەخرئارایی، ١١٩

ناسر باباخانی (ناصر باباخانی)، ٥٥، ٦٥، ٣٩٧

ناهید حوسێنی، ١٦٣، ٣٩٩

ناهیدە شێخ سەلام، ٧٨، ٧٩، ٣٩٩

نصرالله شیفتە، ١٥٧، ١٦٠، ٣٩٤

نورالله مرادی، ٢٦، ١٢٢

نووری شاوەیس، ١٩٥

نوورەددین ئەلەمووتی، ٣٨

نوورەددین کیانووری (نورالدین کیانوری)، ٢٠، ٣٦، ٣٨، ١٤٥، ١٥٢، ١٥٣، ١٥٧، ١٥٨، ١٦٢، ١٦٣، ١٦٧، ١٦٨، ٢١٢، ٢٣٣، ٢٥٤، ٢٨٠، ٢٨٣، ٢٨٤، ٣٠٠، ٣١٣، ٣١٤، ٣١٥، ٣١٧، ٣٢١، ٣٢٢، ٣٧٥، ٣٧٧، ٣٩٢، ٣٩٧، ٣٩٩

نویسا (گاهنامه)، ٧٧، ٨٠، ١٠٧، ٢٧٩، ٢٨٣

تۆرمەن شوارتسکۆف، ١٥٦
نەبی قادری، ٣٥١
نەجمەددین تەوحیدی، ٦٠
نحۆ پاشایی (باپیر شکاك)، ٢١٨، ٢٢٩
نەریمان نەریمانۆف، ٣١
نەژاد ئەحمەد عەزیزئاغا، ١٩٥، ١٩٦
نەسرین قاسملوو (هێلێن)، ١٦٣، ١٧٢، ١٩١، ١٩٤، ١٩٧، ٣٠٦، ٣٩٩
نهضت (نشریه)، ٣٤
نەعیمە ئەحمەد، ٧٨
نەمسا (ئوتریش)، ٣٢٥، ٣٤٨
نەهرۆ (جەواهیر لەعل نەهرۆ)، ٢٤١
نەوشیروان مستەفا ئەمین، ٦٠، ٨٥، ٨٩، ١٠٢، ١٧٨، ١٧٩، ٢٤٤، ٢٦١، ٢٩٦، ٣٠٧، ٣٨٨، ٤٢٥
نەوید موعینی، ٣٠٨، ٣١٥
نیکیتا سێرگێویچ خرۆشچێف، ٢٤٢، ٢٤٣، ٣٤٠
نیما، ٣٠، ٣٩٧
نیهزەتی ئازادی، ٢٣٦، ٢٣٧، ٢٤٥

و

ورمێ، ٤٨، ١٠٠، ١٠٨، ١٢٦، ١٨٤
وەحدەتی کۆمۆنیست، ٢٩٥
وەدیع جوەیدە، ٥٢، ٣٨٩
ویردی، ٨٧
ویلیام ئیگلتون، ٦٠، ١٠١، ١٠٦، ٢٨٧
ویندسۆر، ١٤٠

هـ

هاشم جەلالی، ١٨٣
هاشم سەلیمی، ٩٩، ٣٩٩
هاشم کەریمی، ٢٩٤، ٣٠٨، ٣٥١
هاشم یەحیا ئەلمەلاح، ٣٣٩، ٣٨٨
هوشنگ تیزابی، ٣٤، ٣٩٦
هووەیدا، ٢٠٩، ٢١١، ٢١٣، ٢٨٦
هۆزی قەشقایی، ٢١٢
هۆشمەند عەلی مەحموود، ١٩، ١٨٤، ١٩٦، ٢٧٧، ٢٩٣، ٣٢٣، ٣٤٨، ٣٥٠، ٣٥١، ٣٦٥، ٣٧٦، ٣٨٩
هەردێ سەلیمی، ٦
هەژار ڕەحیمی، ٢٣٨، ٣٨٥
هەمزە عەبدوڵلا، ١٩٥، ١٩٦
هەمەدان، ٢٢٩
هەندرێن، ٢٣٣
هەورامی، ٣٧٨، ٤٢٦
هەیاس کاردۆ، ٢١٨، ٣٨٩
هێگل، ٣٤٠، ٣٧٦
هێمن موکریانی (هێمن)، ٥٠، ٥٥، ٥٦، ٦٩، ٧٤، ٧٨، ٨٧، ١١١، ١١٧، ١٢٤، ١٣٩، ١٤٣، ١٤٤، ١٥٨، ١٦٤، ٢٦٣، ٢٦٤، ٢٦٦، ٣٠٨، ٣٧٧، ٣٧٨، ٣٧٩، ٣٨٩، ٤٠٧، ٤١٦، ٤٢٦، ٤٦٢
هێمن سەیدی (دوکتور)، ٤٦٢
هیندووستان، ٢٤١
هیوا (حیزب)، ٥٨، ٧٣، ٧٤، ٣٨٩
هیوا عەزیز سەعید، ٥٨، ٣٨٩

ی

یازیلاغی، ۱۰۹
یاسین سەردەشتی (دوکتۆر)، ۱۹، ۳۶، ۵۰، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۹۵، ۹۹، ۱۱۲، ۱۶۱، ۱۸۰، ۱۹۳، ۱۹۷، ۲۰۳، ۲۲۱، ۲۲۷، ۲۲۹، ۲۴۸، ۳۱۲، ۳۸۹، ۳۹۰
یحیی آرین‌پور، ۳۰، ۳۹۷
یرواند آبراهامیان، ۳۲، ۳۳، ۳۷، ۳۸، ۴۰، ۷۶، ۱۱۹، ۱۳۷، ۱۵۲، ۱۶۰، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۲۳، ۲۲۶، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۷۲، ۲۹۲، ۳۹۷
یۆگوسلاڤی، ۲۲۱، ۲۲۹
یوسف خزرچوویان، ۹۷، ۳۸۸
یوسف ڕیزوانی، ۲۶۴
یونس ئاهەنگەری، ۲۰۵
یەدوڵلا سەحابی، ۲۲۶
یەزدی (دوکتۆر)، ۳۸، ۱۶۷
یەکیەتیی جەوانانی دیموکراتی کوردستان، ۱۱۸
یەکیەتیی خوێندکارانی کورد، ۲۱۴، ۲۱۵
یەکیەتیی سۆڤیەت، ۱۰، ۱۳، ۱۹، ۲۷، ۳۵، ۳۸، ۴۰، ۴۱، ۴۴، ۴۶، ۴۷، ۵۹، ۶۵، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۹۸، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۵، ۱۱۳، ۱۱۶، ۱۱۸، ۱۲۱، ۱۵۵، ۱۸۰، ۱۸۲، ۱۸۸، ۱۹۴، ۱۹۸، ۲۴۲، ۲۶۱، ۲۶۷، ۲۹۰، ۲۹۸، ۳۰۲، ۳۲۲، ۳۲۴، ۳۲۷، ۳۲۹، ۳۳۱، ۳۳۳، ۳۴۱، ۳۴۵، ۳۵۵، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۲، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۹۰، ۴۰۷، ۴۲۶

K

K21, 457

The Impact of Leftist on Political Movment of Eastern Kurdistan

Kurdistan Democratic Party as an Example

(1991-1945)

Smael Baziyar

چاپخانەی ڕۆژهەڵات/هەولێر